

CONTENTS

	Page
PREFACE	111
INTRODUCTION	1
TEXT	१५-४६६

प्रथमांश

अध्याय

१. वस्तुनिर्देश	००	१५
२ आदिप्रश्न	००	२२
३. गौरीशकर सम्बाद	००	३१
४ ब्रह्मगीता कथन	०	३८
५. आदि सर्ग	००	४८
६. युगधर्म	००	५५
७ भुवनकोष निर्णये सप्तद्वीपकीर्तन	०	६१
८ भुवनकोष निर्णये भारतवर्षानुकीर्तन	०	६८
९ भुवनकोष निर्णये सप्तपाताल कीर्तन	०	७६
१० भुवनकोष निर्णये उद्धर्वलोक कीर्तन	०	८१

द्वितीयांश

११ एकाभ्रवर्णन	००	८५
१२० ब्रह्मोद्धिग्न	०	६०
१३ लिङ्गदर्शन	०	६८
१४ ब्रह्मोश्वर-प्रभव	०	१०४
१५ सर्वदेवोपदेश	०	११३
१६ भास्करेश प्रभव	०	११६
१७ यमेश्वर प्रभव	०	१२४
१८ सिद्धेश्वर माहात्म्य	०	१३३
१९ सिद्धेश्वरानुकीर्तन	०	१४६
२० बिन्दुद्वाव स्वरूप	००	१५१
२१ बिन्दुहृदसज्जात	०	१५६
२२ बिन्दुहृद-माहात्म्ये प्रतिमासव्रत	००	१६३

२३. बिन्दुहृद माहात्म्य	...	१७३
२४ क्षेत्र माहात्म्य	...	१७६
२५ देवासुर सग्रामे क्रतुदर्शन	..	१८६
२६ देवासुर सन्नहन	...	१९१
२७ देवासुर सग्राम	.	१९६
२८ कालनेमि शक्तिविद्ध	..	२०१
२९ इन्द्रपराजये महेशागमन	...	२०६
३० हिरण्याक्ष वध	.	२११
३१ भूग्रवाक्य	..	२१७
३२ हिरण्यकशिषु तपोगमन	...	२२४

तृतीयांश

३३ देव्यावतरण	...	२३४
३४ कीर्तिवासोपाख्यान		२४१
३५ देव्या सम्बोधन	...	२४६
३६ कीर्तिवासासुर वध	.	२५६
३७ देवीपादद्वय माहात्म्य	...	२६३
३८ मेघेश्वर माहात्म्य	.	२६६
३९ पापनाशन माहात्म्य	...	२६९
४० पापनाशन माहात्म्य	...	२७८
४१ गङ्गायमुना कोटितीर्थाल्याने आलावुतीर्थ माहात्म्य	...	२८४
४२ कपिलेश्वर माहात्म्य	..	२९३
४३ कोटिलिङ्गाचर्चन विधि		३००
४४ पितृपुत्रक	...	३०६
४५ पितृसम्बोधन	.	३१२
४६ सुपर्णजालेश्वर माहात्म्य	.	३१८

चतुर्थांश

४७ बालखिल्य शिव सम्बाद	...	३२५
४८ गोकर्णेश्वर माहात्म्य	...	३३६
४९ परशुरामेश्वर माहात्म्य	..	३४३
५० रघुवीरागमन	...	३४६
५१ पारिप्लव	.	३५४
५२ पारिप्लवे कमठाङ्ग वध	...	३६०

५३. रामेश्वरानुकीर्तन	...	३६५
५४ अष्टायतन विधि	..	३७०
५५ अष्टमूर्त्यच्चर्वन विधि	..	३७६
५६ आग्रातकेश्वर माहात्म्य	..	३८२
५७. जटेश्वर माहात्म्य	..	३८६
५८ सिद्धलिङ्गानुकीर्तन	...	३९०
५९ साधारणोक्तश्चातुर्मास्य विधान	...	३९७
६० क्षेत्रपालोत्पत्ति	..	४०६
६१ भीमेश्वरानुकीर्तन	...	४१४
६२ शवदेश माहात्म्य	..	४२०

पञ्चमांश

६३ क्षेत्रप्रदक्षिण	..	४२६
६४ छायायात्रा	..	४३३
६५ नृपशम्भु सम्बाद	..	४३८
६६ यात्रा कथन	..	४४१
६७ रथप्रतिष्ठा विधि	..	४४५
६८ अशोकरथयात्रा कथन		४४६
६९ चतुर्दशयात्रा कीर्तन		४५३
७०. अनुक्रमफलश्रुति कथन		४६०

INTRODUCTION

The Ekāmra Purāna is accepted as one of the oldest works of Orissa and deals with the glory and greatness of Ekāmra Ksetra, Bhubaneshwar, the new capital of Orissa. At the title of the Kṣetra, it is said that due to the presence of a lovely top of a single Mango tree (*ekāmra vrksa*) in the area, it was named after it¹. Another account seeks to differ from the above slightly and states that the Ksetra was so named as it was surrounded by hundreds of Mango groves². Even though these two accounts do not agree literally, it is evident that due to the presence of a Mango grove the Kṣetra was so named. Thus the text derives the title.

The text professes to be an Upapurāna or Minor Purāṇa. Following the orthodox religious tradition the Mahāpurāṇas like the Kūrma, the Skanda (in different parts), the Brahmavaivarta, the Garuḍa, the Padma also try to enumerate the names of the traditional eighteen Upapurāṇas. Like the above Mahāpurāṇas the Upapurāṇas viz the Devi-Bhāgavata, the Brhaddharma, the Parāśara, the Brhadauśanasa, the Vāruna and the Ekāmra also set out the name of the eighteen Upapurāṇas. Though in these accounts there seems to be no complete agreement as to the title of the orthodox eighteen Upapurāṇas, the name of the Ekāmra is conspicuous by its absence in other works except the Ekāmra

1 *Ekāmravrksas tatr āsit purā kalpe dvijottamāḥ/ nāmnā tasyaiva tat ksetram Ekāmrakam iti śrutam// 12,*
Brahma Purāṇa Ed H N Apte, ASS No 28, Poona, 1895,
Ch 41 12, cf *Kapila Samhitā*, Ch 13 55, *Svarṇāddri*
Mahodaya Ch 1 5, *Ekāmra Candrikā*, Ch 1 6

2 *tatra ca Ksetram Ekāmram āmrārāmaśataśritam/ eka devakulam devakulair ākulam adbhitam// 9.*
“Ananta-Vāsudeva Inscription of Paramārddi Deva”
(1278 A.D.) *Epigraphia Indica*, Vol. XIII, pp. 150-155,

but they appear to be fully conscious of the existence of a large number of such other texts. The Ekāmra Purāna, on the other hand, emphatically tries to establish it as one of the Upapurāṇas by including it among the names of the eighteen Upapurāṇas in the very first chapter of the text (Vide the Cr edn Adh 1 23) Thus the claim of the Ekāmra as an Upapurāṇa cannot be completely neglected. Like other Upapurāṇas, the Ekāmra styles simply 'Purāṇa' not Upapurāṇa and thus tries to pass on its own merit without caring to attach itself for the sake of authority to any of the principal Purāṇas. Though it is designated as Purāṇa, it is of very late origin.

So far as the period of composition of the text is concerned different views have been developed by different scholars. Hazra holds that it is a work of the Āgamic Pāśupatas, as it refers to Śiva Samhitā, Śiva Tantra on several occasions as authorities on Vrata, Pratiṣṭhā etc. In its list of the eighteen Mahāpurāṇas it includes Narasiṁha Purāṇa and in the enumeration of the Upapurāṇas it includes Devī Purāṇa, Kālikā Purāṇa, Brhadnāradīya Purāṇa etc. Because of its copious references in Gadādhara's Kālasāra and in the Uttara Khaṇḍa of the Bengal recension of the Śiva Purāṇa he is inclined to fix the date of its composition between C 950 A D and 1150 A D. On the other hand, in view of the occurrence of Ananta-Vāsudeva temple, which was built by 1278 A D and the reference to Mahāpātra as the designation of a high officer during the Ganga period, which was first accepted by Kapilendra Deva before he was crowned as the first King of Gajapati dynasty, K C Pāṇigrāhi attempts to date the text to the fourteenth century A D.⁴ Besides these, probably the scholars concerned failed to take note of one Śiva shrine named after Kapilendra Deva (1435-1467 A D),

-
3. R C. Hazra, "The Ekāmra Purāṇa, A Work of Orissa", *Poona Orientalist*, Vol XVI, Nos 1-4, pp 70-76.
 4. K C Panigrahi, *Archeological Remains at Bhubaneshwar*, Second edition Cuttack, 1981, pp 22-23.

which is popularly known as Kapileśvara. Though the work refers to certain events and traditions, which are much earlier than the actual date of its composition, the upper age limit of the work can be held to be as old as the 15th century A.D.

The Upapurāṇas are mainly sectarian in character and try to glorify this divinity or that along with the place of their origin. Like the Nīlamata Purāṇa, which seeks to sing the religious and cultural traditions of Kashmir together with its mythic origin, the Ekāmra Purāṇa also tries to highlight the Ekāmra Ksetra, a well-known Śaiva Ksetra of Orissa together with the historical, cultural and religious traditions prevailing there at the time of its composition. Though it is included in the group of four Sanskrit texts which praise the Ekāmra Ksetra, it appears to be by far the oldest and the best and is voluminous in size. It consists of 70 Adhyāyas and claims to have six thousand verses, whereas the other three works like the Kapila Samhitā, the Svarṇādri Mahodaya and the Ekāmra Candrikā contain 21, 31 and 15 Adhyāyas respectively and are comparatively smaller in size. Out of these the Ekāmra Purāṇa is comprehensive in character and seems to be the oldest among them as its phraseology has been borrowed by the other three works either directly or indirectly.

The work is divided into five Amśas or parts, and the Amśas consist of 10, 22, 14, 16 and 8 Adhyāyas respectively. It is a Śivaite text and puts Śiva in superior position to Brahmā, Viṣṇu and other gods. In the usual pattern of the Purāṇas it opens with an account of the origin of the universe as well as of Brahmā, Viṣṇu and Rudra from Śiva after the description of Mahāpralaya or great dissolution and the cosmography in the first part. In subsequent parts it professes to deal with the origin and history of the notable temples in the Ekāmra Ksetra at Bhubaneshwar along with other matters as the rituals, festivals and the merits that accrue from the worship of the particular deities. As it is

avowedly a Śaiva work and advocates throughout the superiority of faith in the Śivalingam (Linga cult) over all other forms of worship, we come across number of legends in connection with the establishment of all the principal Śaiva shrines and sacred spots together with their respective distance and direction Among them mention may be made of the sanctums namely, Rāmeśvara, Parasurāmeśvara, Liṅgarāja, Brahmeśvara, Meghesvara, Yameśvara, Bhāskareśvara, Ananta-Vāsudeva etc Besides, the work informs us about the number of temples existed at the time of its composition Some of the Adhyāyas have been devised to serve as Pilgrims' guide for various purposes In view of its notable contribution towards the reconstruction of the history and culture of region, the critical edition of the text was a long-felt need

The Vulgate Text of the Ekāmra Purāna

The Vulgate text of the Ekāmra Purāna has been available in three printed editions (all in Oriya script) Out of the three editions the following two are incomplete and the last one is complete In view of its completeness it is included in the critical apparatus

(a) The Oriya edition of the text was published by Govinda Ratha at Cuttack It begins with the first Adhyāya of the first Amsa or section and ends with the completion of second section The first section consisting of ten Adhyāyas is complete, but out of twentytwo Adhyāyas in the second section, it includes twenty Adhyāyas only and omits the Adhyāyas like nineteen and twenty The fact is evident from the colophon to the last Adhyāya of the edition The cause of omission is not specific In each Adhyāya the verses are numbered It is an incomplete text

It begins—३ः नमो भगवते विघ्नेश्वराय ।
 कीर्तिर्थस्थ सुरासुरैर्मुनिवर्रागीयते नित्यशो
 नाकष्मातलवासिभि सुरनरैविद्याघरै किन्नरैः ।
 वातालेष्वपि कन्दरेषु च महीधाणा गते पन्नगे
 ब्रह्मोपेन्द्रसवासवान्वितजगत्कर्ते नम शम्भवे ॥ 1

पुरा सत्ययुगे राजा धर्मधवज इति श्रुत ।
सर्वज्ञमिति पप्रच्छ सत्य सत्यवतीसुतम् ॥ 2 ॥

It ends

परिपालयति यश्चेद वाचा न विकरोत्यपि ।
स्ववशमुदृत तेज शकर परितुष्यति ॥ 114

The colophon to the first Adhyāya :

इत्येकाभ्रपुराणे षट्साहस्र्यामश्वर्या सहिताया प्रथमोऽशे वस्तुनिर्देशो
नाम प्रथमोऽश्वर्याय ।

The colophon to the last Adhyāya of the edition states—

इत्येकाभ्रपुराणे षट्साहस्र्यामश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशो देवासुरसग्रामे
हिरण्यकशिष्ठु-तपोगमन नाम द्वात्रिंशोऽश्वर्याय ॥
द्वितीयोऽशा समाप्त ॥

(b) Another Oriyā edition of the Ekāmra Purāna was published by Ratnākara Garābadu and printed at Sri Rādhāraman Press, Cuttack by Sri Laksmidhar Garābadu. The edition consists of fiftyone Adhyāyas and incorporates four Amsas or sections out of five in the original. The first section contains ten Adhyāyas, the second section twentytwo, the third fourteen, the fourth five Adhyāyas only and total number of Adhyāyas comes to fiftyone. The verse in this edition is not numbered. As it omits eleven chapters from the fourth section and the entire fifth section consisting of eight chapters, it is an incomplete edition, but it is not clearly mentioned in the same.

The colophon to the last Adhyāya runs :

इत्येकाभ्रपुराणे चतुर्थोऽशे परिख्लवे एकपञ्चाशत् अश्वाय ॥
समाप्त ।

Defects of the Vulgate Texts

In these two editions there is no uniformity in the number of verses and at times the text of the one differs from the other. Some of the lines are also dropped. Though these are taken into account for deciphering the correct reading of the text, they are not reliable for reconstructing the complete text.

as they are incomplete in their own ways In order to bring out the critical edition of the work the following Manuscripts are collected and collated

The Critical Apparatus

The following Manuscripts along with another Oriyā edition forming the critical apparatus are collected—

A1 — Oriya MS No 75181 from the Adyār Library and Research Centre, Adyar, Madras

A2 — Oriya MS No 75138 from the Adyar Library and Research Centre, Adyar, Madras

B1 — Oriya MS No P/18 from Orissa State Museum Manuscript Library, Bhubaneshwar

B2 — Oriya MS No P/422 from Orissa State Museum Manuscript Library, Bhubaneshwar

C — Oriya edition produced by Sri Ratnākara Garābaḍu, Cuttack

V — Oriya MS No S1/6 from the Paryā Library, Palmleaf section, Utkal University, Vani Vihar, Bhubneshwar.

Detailed account of the Manuscripts

A1

It is a palm leaf Manuscript preserved in the Adyar Library and Research Centre, Adyar, Madras and bears the catalogue number 75181 It is supplied to me by the Library in photostat form Though it is written in small Oriyā script, its language is Sanskrit and is in a good condition Number of folia 146, size 39×34 cm Each page contains four lines and each line consists of 80 letters approximately. It contains the first two Amśas or sections consisting of 32 Adhyāyas in total and is an incomplete Manuscript The verses are not numbered but the Adhyāyas are numbered serially irrespective of the Amśas There are marginalia of

७

one inch in each side of the page It begins with the following —

ॐ नमो भगवते । नमो विष्णवराय ।
कीर्त्तयंस्य सुरासुरैः॒ निवरैरागीयते नित्यशो
नाकश्मातलवासिभिर्मुनिवर्विद्याधरै किन्नरै ।
पातालेष्वपि कन्दरेषु च महीध्राणां गते पन्नगै
ब्रह्मोपेन्द्रसवासवान्वितजगत्कर्त्रे नम शम्भवे ॥

The colophon to the first Adhyāya runs thus—

इत्येकाङ्गपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्यी सहिताया प्रथमेऽशे वस्तुनिर्देशो नाम
प्रथमोऽध्याय ॥

And the colophon to the last Adhyāya of the Manuscript states—

इत्येकाङ्गपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्यी सहिताया द्वितीयेऽशे देवासुरसग्रामे
हिरण्यकशिपुतपोगमन नाम द्वात्रिंशिक्षाय ॥

द्वितीयोऽश्य समाप्त ॥

श्री । श्री । श्री ।

A2

It is a palm leaf Manuscript collected from the Adyār Library and Research Centre, Adyār, Madras and carries the catalogue No 75138. The photostat copy of the Manuscript was supplied by the authorities of Adyār Library and research Centre. It is written in Oriyā script and is well-preserved. Size 39.5 x 35 cm and the number of folia 194. There are four lines in a page and 80 letters in a line on average. The Manuscript is a continuation of the other one viz A1. It starts from the beginning of the third Amśa and ends with the completion of the work. Thus it contains thirtyeight Adhyāyas and is an incomplete one. The Adhyāyas are numbered serially but the verses are not numbered. The Manuscript opens—

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत् बाहू राजन्यं कृत ।
रे रे मानस गोपनट कटिटटशोभितपीतपट
लीलापूरितसर्वघट, भज गोविन्द स्मर गोविन्द गोविन्द भज मृढमते ।

प्राप्ते सन्निहिते मरणे नहि नहि रक्षति डुङ्गा करणे ॥

स जयति रघुवशतिलक कोशल्यानन्दवद्धुंनो राम ।

दशवदननिवनकारी दाशरथि पुण्डरीकाक्ष ।

कौशल्यानयनकुमुदेन्दु दशरथद्वयारविन्द-मार्तण्ड ।

सीतामानसह स-राम राजीवलोचन वन्दे ॥

ॐ नमो योगेश्वराय ।

सनत्कुमार उवाच ।

श्रुत्वै परमाश्चर्यं अङ्गूत लोमहर्षणम् ।

देवदानवयोर्युद्ध पुरावृत्त महेश्वर ॥ 1

The colophon to the first Adhyāya of the Manuscript runs thus

इत्येकाभ्युपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे देववरण नाम
त्रयस्त्विशोऽध्याय ।

And the colophon to the last Adhyāya of the Manuscript states —

इत्येकाभ्युपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया पञ्चमेऽशे अनुक्रमफलश्रुति-
कथन नाम सन्ततितमोऽध्याय ॥

समाप्ताङ्गनाय ग्रन्थ ।

श्रीमलिङ्गराजराजपरित देवाधिदेवे स्तुतै

यत् पादाम्बूजद्वन्द्वरसिक पान तु ते सर्वदा ।

यत् श्रीडालयभूपते त्रिभूवन पादाम्बूभाक् सर्वदा

नाम ब्राह्मण क्षुद्र केशवस्य जनित ते पादपद्म भजे ॥

श्रीमद् भूवनेश्वरस्य चरणसरोजे मन्मनो भ्रमरायते ।

Thus the concluding portion of the Manuscript tries to specify the name of the scribe like Keśava and his birth in a Brahmin family. But there is no clue to know the exact time of its copy.

B1

It is a palm leaf Manuscript preserved in the Orissa State Museum Manuscript Library and bears the catalogue No P/18. It was presented by late Pt Ratnakar Garābadu, Bhubaneswar, Dist Puri on 14 1950 to the Library Num-

ber of folia 200 , Size 39×4 cm There are marginalia of one inch in each side of the page There are 4-7 lines a page and number of letters to a line is 85 on average

Written in Oriyā character it is in fair condition The verses are not numbered but the Adhyāyas are numbered serially It is a complete text consisting of seventy Adhyāyas On comparison it is found that the contents tally to a greater extent verbatim with the Adyar group of Manuscripts stated earlier It begins—

ॐ नमो भगवते । नमो विद्वेश्वराय ।
 कीर्तिर्यस्य सुरासुरैर्मुनिवरैरागीयने नित्यशो
 नाकक्षमातलवासिभि सुरनरैर्विद्याधरै किन्नरै ।
 पातालेष्वपि कन्दरेषु च महीध्राणा गतै पन्नगै-
 ब्रह्मोपेन्द्र-सवासवान्वित-जगत्कर्त्रं नम शम्भवे ॥

The colophon from the first Adhyāya of the first section to the last Adhyāya of the third section i.e., 46 Adhyāya runs serially The colophon to the 46th Adhyāya runs thus—

इत्येकान्नपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया प्रसादात्ममहाकलेश्वर
 माहात्म्ये षट्चत्वारिंशाध्याये तृतीयोऽश समाप्त ।

After the third section the chapters of the rest of the sections are numbered individually The colophon of the first Adhyāya to the fourth section i.e., 47th Adhyāya states—

इत्येकान्नपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया चतुर्थोऽशे बालक्षिल्या-
 शिवसम्बादो नाम प्रथमोऽध्याय ।

Similarly other Adhyāyas till the end of the fifth and the last section are numbered separately The last colophon-

इत्येकान्नपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया पञ्चमेऽशे अनुक्रमफल-
 श्रुतिकथन नाम सप्ततितमोऽध्याय ॥

समाप्तश्चाय ग्रन्थः ।
 उपनयतु मङ्गल व स कलजगन्मङ्गलालयो महेश ।
 दिविचर-मुकुटकोटिनिधृष्टचरणस्त्रभूवनशिवदृशिव ॥
 समाप्तमिदमेकान्नपुराणम् । श्रीशुभमस्तु ।
 श्रीशिवाय नम ॥

भगवपृष्ठकटिग्रीवातुल्यदृष्टिरधोमुखम् ।
दुर्वेन लिखित ग्रन्थं पुत्रवत् परिपालयेत् ॥

श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥

The concluding portion of the work only states the name of the scribe (Dayānidhi Mishra) and his devotion to Liṅgarāja, the famous deity of Bhubaneshwar, but the period of its transcription etc , is not known

B2

The palm leaf Manuscript bearing No P/422 is found in the Orissa State Museum Manuscript Library, Bhubaneshwar These two Manuscripts are available to me in paper copy form through the kindness of Pt N Miśra, Curator, Orissa State Museum, Bhubaneswar It appears very old Script Oriyā, writing small and fair

Number of folios 195, all intact but some pages are moth-eaten and broken Size 27.5×3.5 cm. There are 4-6 lines per page and about 80 letters per line The verses are numbered , and 'Adhyāyas of each section are numbered separately The text is complete in 70 Adhyāyas, it appears to be dependable one The Manuscript was purchased from Somanātha Pandā, Village Rudrapura, P O Chatiā, District Cuttack in 1963 It begins—

ॐ श्रीगणेशाय नम । शिवाय परमात्मने नम ।

It ends—

इत्येकाभ्रपुराणे षट्साहस्रामंशवर्या सहिताया पञ्चमेऽयो अनुक्रमफल-
श्रुतिकथन नाम अष्टमोऽध्याय ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थ ।

वैशाखस्यासिते पक्षे द्वादशया बुधवासरे ।
सिद्धेष्वरेण मिथ्रेण लिखित पुस्तक त्विदम् ।

काले वषतु पर्जन्यं पूर्णिमी शस्यशालिनी ।

देशोऽयं कोभरहितो आहुणा. सन्तु निर्भया ॥ 1

अपुत्रा पुत्रिणः सन्तु पुत्रिणः सन्तु पौत्रिण ।

बधना सधना सन्तु जीवन्तु शरदां शतम् ॥ 2

The concluding lines make it clear that it was copied by some Siddheśvara Miśra in the month of Vaiśakha on Wednesday of dark fortnight In a way it may focus some light on the date of composition of the text in general

C

It is a printed text in Oriyā character and was published by Pandita Ratnākara Garābadu, Cuttak The work contains seventy Adhyāyas, and carries 516 pages Though it includes all the Adhyāyas, in some places some of the couplet are missing, whereas in some other places some lines are also not found But under the present circumstances it is accepted as one of the base materials for the purpose of collation

V

It is a palm leaf Manuscript preserved in the Parija Library, Manuscript Section, Utkal University, Vanī Vihar, Bhubaneswar and bears the catalogue No S1/6 It is copied from the Palm leaf Manuscript and was supplied to me by Pandita Assistant, Sri Śrīvāsa Ratha of the section Number of folios-113, size 37×3 cm There are 4 lines in a page and 90 letters in a line on average The marginaha of one inch in each side of the page is found It is written in Oriyā script and is in a very bad state of preservation. Some of the folios are moth-eaten, some broken and overall it appears to be very old The Adhyāyas are numbered but not the verses It begins from the 33rd Adhyāya i.e., from the beginning of the third section—

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
श्री सनस्तुभारोकार्च ।
भूत्वैव परमाश्चयैमद्भूत रोमहर्षणम् ।
देवदानवयोर्युद्ध पुरावृत्तं महेश्वरी ॥

And the colophon to the first Adhyāya of the Manuscript—

इत्येकान्नपुराणे षट् साहस्रामैश्वर्यां संहितायां तृतीयेऽस्मि देव्यावतरणं नाम प्रथमोऽध्याया ॥

The Manuscript ends with the following lines of the Adhyāya 69 59-61a—

सवत्सरस्य यागस्य पवित्रीकरणाय भो
 शिवलोकात् पवित्रत्वमागच्छेह नमोऽस्तु ते ॥
 सर्वभिरण्डिताङ्गं सर्वदेवनमस्कृत ।
 लावण्यहेतु विश्वात्मन्-ज्येष्ठ सूत्र समाश्रय ॥
 सर्वसम्पत् करोम्येष सर्वयज्ञे रसाधिकम् ॥
 निवृत्तिरूप विश्वात्मन् मध्यनसूत्रमाश्रय ॥
 इति भोगमस्त्वयोने ॥

।

The colophon to the Adhyāya of the text is not found

As the Manuscript drops thirtytwo Adhyāyas from the beginning and one Adhyāya and some verse in the end, it is an incomplete Manuscript

Groupings of the Manuscripts

Out of the six base works, the Manuscripts A1, A2, B1 and C appear to carry the same text tradition and seem to have been copied from the same source. Among the other two, B2 is a complete text and shows its individuality, whereas V being an incomplete one, sometimes it tries to follow the tradition of B2 and sometimes the earlier group. Thus V appears to have acquaintance with both the groups of traditions.

Testimonia

The Ekāmra Purāṇa was composed in Orissa and was completed by the 15th century A.D at the latest. If one tries to scan other literary sources, it does not appear to have been referred to by any other earlier texts whatsoever. But among the Smṛti works accepting the authority of the Ekāmra Purāṇa, Kālasāra of Gadādhara Rājaguru¹ (C 1715 A D.) seems to be the earliest. Gādādhara tries to quote the text in the éontext of fourteen yātrās of Bhubaneshwar. Raghunātha

1 Kālasāra of Gadādhara Rājaguru, Vol I, Ed Pt Sadāśiva Miśra, Ist edn , Calcutta, 1904

Dāsa¹ (C 1710—1750 A D) the author of Kālanirṇaya tries to dwell upon the text for the fairs and festivals of Bhubaneshwar. Similarly M M Kṛṣṇa Miśra² (C 1750 A D), the author of Kālasarvasa also profusely quotes the work under similar context. From all these references, it appears that the Ekāmra Purāṇa was not so popular and authentic source prior to the eighteenth century A D . But in the works of the eighteenth century and onwards the work is variously quoted in view of its popularity.

- 2 *Kālanirṇaya* of Raghunāth Dāsa, the text is collected from an unpublished dissertation for Vidyāvārīdhī of Śrī Khageśvara Miśra, Rāṣṭriya Sanskrit Samsthāna, Delhi, 1983.
- 3 K N Mahapatra, *A Descriptive Catalogue of Sanscrit Manuscripts of Orissa*, Vol I, Bhubaneshwar, 1958, Appendix, pp. 15-17,

एकाम्रपुराणम्

प्रथमोऽध्यायः

३० नमो भगवते विघ्नेश्वराय

कीर्तिर्थस्य सुरासुरैर्मुनिवररागीयते नित्यशो
नाक-क्षमातलवासिभिः सुरनर्विद्वाधरे किन्नरैः ।
पातालेष्वपि कन्दरेषु च महीधाणा गतैः पन्नगै-
ब्र्व्होपेन्द्रसवासवान्वितजगत्कर्त्रे नमः शम्भवे ॥१॥
पुरा सत्यशुणे राजा वर्मध्वं इति श्रूत ।
सर्वज्ञमिति प्रचक्ष सत्य सत्यवतोमुतम् ॥२॥

धर्मध्वज उवाच

वेदव्यास श्रियावास सर्वज्ञ । परमार्थद । ।
श्रोतुमिच्छाम्यह किंचिन्नूणां सुकृतमङ्गुतम् ॥३॥
अनायसेन बहुल पुण्य यत्र भवेदिह ।
तत्क्षेत्र वद तीर्थञ्च देवताया अनुग्रहम् ॥४॥

वेदव्यास उवाच]

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि पुरावृत्तमभूद् यथा ।
सनत्कुमारासितयोः सम्बादमूषिसंसदि ॥५॥
[मध्यमे] पुष्करे ज्येष्ठे वरिष्ठे च तपोवने ।
समागम मुनीना च वरेण्यमभवन्नृप ॥६॥
मरीचिप्रभुखा सर्वे मुनयस्तत्र संस्थिताः ।
व्यवस्थिता लिङ्गवर्मा कालत्रयविवेकिन ॥७॥
धर्मस्थानान्यनेकानि प्रोच्चरन्ति पृथक् पृथक् ।
सदिग्धवेदाक्यानि निरुक्तिपदनिर्णयम् ॥८॥
मुनीनामसितो दिव्यज्ञानिनां शम्भुसेविवाम् ।
पुरुषोऽथ मुनिश्रेष्ठः कल्यपावरज्ञोऽस्वत् ॥९॥
ततोऽपृच्छद्विगणान् प्रणम्य शिरसाङ्गलि ।
विज्ञापयामीति पूर्वं शान्तं इलक्षणमुदारघीः ॥१०॥

असित उवाच

के धर्मा कानि कर्माणि कानि शक्यानि जन्तुषु ।
 निरपेक्षा निरातङ्गा वित्तोपक्षयवर्जिता ॥११॥
 अल्पायास महत् पुण्य यत् पुण्य साधनैरहं ।
 यत्र स्नात्वा सङ्गल्लोके दिवि मोदत्ति मानवा ॥१२॥
 क्षेत्राणा को वरो लोके गतिमिष्टा प्रदायक ।
 अच्छने वा महत् पुण्य तन्ममाख्यातुमर्हथ ॥१३॥

व्यास उवाच

असितस्य वचः श्रुत्वा सभूतास्ते तपोधना ।
 नावृवन् सुचिर किञ्चित् विमृश्यन्ते वच श्रतम् ॥१४॥
 श्रुतिस्मृतिपुराणानि नैगमान्मुनिभाषितान् ।
 पुण्यागमविधानोक्तान् पर्यचिन्तयन्तग्रजाः ॥१५॥
 ततोऽसित महाभाग सर्वशास्त्रविशारदम् ।
 वाचमूचु परा सर्वे मुनयः सशित्रताः ॥१६॥

मुनय ऊचु

साधुरुक्तः परो धर्मो भूताना च हितस्त्वया ।
 यानि सन्ति पुराणाणि वाड्मयानीह भो । शृणु ॥१७॥
 आद्य ब्राह्म्य वैष्णवञ्च पाद्यं भागवत तथ ।
 कीर्म भास्त्यं च वाराहं नारसिंह च वामनम् ॥१८॥
 मार्कण्डेयाग्निवायुनिं लैङ्गं शैवं भविष्यकम् ।
 श्रहाण्ड ब्रह्मवैवत्तं स्कान्दं चाष्टादश स्मृता ॥१९॥
 एतानि च पुराणानि व्यासप्रोक्तानि धीमते । ।
 अन्यान्युपपुराणानि॑ श्रुतान्यष्टादश द्विज ॥२०॥
 आद्यं बृहन्नारसिंह बृहद्वैष्णवगारुडे ।
 बृहस्तो नारदीय नारदीय प्रभासकम् ॥२१॥
 लीलावतीपुराण च तथा देवी च कौलिका ।
 आखेटक । बृहन्नन्दि नन्दिकेश्वरमेव च ॥२२॥

¹ A₁, B₁, C.—साधनै कृतम् ।

² B₂—वायुशब्द ।

एकाग्रमेकपाद च लघुभागवत तथा ।
 मृत्युञ्जयाङ्गिरसके साम्व चाष्टादश स्मृता ॥ २३
 अष्टादश पुराणानि उपाष्टदशकानि च ।
 ऋग्यजुःसामसधानि इतिहास पुरातनम् ॥ २४
 निखिलाश्चागमा अन्ये ज्ञायन्ते भवता ध्रुवम् ।
 अन्याश्चापि महाधर्मान् भवान् जानाति सुब्रत ॥ २५
 तब प्रश्नोत्तर वक्तु स्मृतिर्नास्तीह कस्य च ।
 यस्यास्ति स वदत्वत्र एवमाहुर्महर्षय ॥ २६

व्यास उवाच

एवमुक्तस्तु सचेन दिव्यज्ञानसमन्वित ।
 सनत्कुमारो भगवानाहातिविनयान्वित ॥ २७
 पाणी कुड्मलक बद्धवा समाजे जयनावर ।
 मरोच्यादोनुवाचेद वाक्य वाक्यविदावर ॥ २८

सनत्कुमार उवाच

भवद्भिरुक्तस्यार्थस्य^१ काचिदस्ति स्मृतिर्मम ।
 निर्मिता देवदेवेन शिवेन परमात्मना ॥ २९
 पूर्वं ब्रह्मा समाचष्टे सहितामीश्वरोदिताम् ।
 तामह सप्रवक्ष्यामि भवद्भिरुप्रतिबुध्यताम् ॥ ३०

आकस्मिकी तु सजाता स्मृतिरस्याशु दैवकी ।
 यद्ज्ञातेन प्रवक्ष्यामि मत माहेश्वर परम् ॥ ३१

एकाग्रकपुराण च निरपेक्ष्य निरामयम् ।
 व्यक्ताव्यक्त विनिर्मुक्त पर चापरमेव च ॥ ३२
 अघोषमर्षण पुण्य पावन चिरसचितम् ।
 सुकृतोद्बृहण पुण्य मुक्तिद परम शिवम् ॥ ३३
 अनादि परम ज्ञेय मूर्त्तिभेदस्वरूपिणम् ।
 अज्ञान-तमसो दीप भवभीतिहर परम् ॥ ३४

१. भवद्भिरुक्तमर्थस्य ।

आराध्य श्लोकसवद्वमाद्य पादचतुष्टयम् ।
 सुशिलष्ट शास्त्रप्रासङ्ग विद्वभिरनुमोदितम् ॥ ३५
 लक्षणैर्गंथित पक्षितबृहच्छन्देऽभिबृहितम् ।
 दृष्ट्वा तु बहुल धर्मं प्रज्ञामतिविवद्धनम् ॥ ३६
 देवादिप्रीतिजनक^२ मुनोना ब्रह्मवादिनाम् ।
 अत्यन्तसुखद श्राव्य लोकद्वयफलप्रदम् ॥ ३७
 प्रज्ञाशान्तिकर शास्त्र सर्वलोकनमस्कृतम् ।
 देवाना सुखद पुण्य सर्वभूतमहदहितम् ॥ ३८
 ब्रह्मण्य सर्वभूताना हित सर्वसुखावहम् ।
 अल्पायासमहदधर्मं महान्त सुखसम्पदम् ॥ ३९
 स्वर्गंद कामद धर्म्य^४ प्रज्ञामतिविवद्धनम् ।
 प्रशस्य क्षेममारोग्य मुक्तिद शिवसम्मतम् ।^५
 प्रवक्ष्येऽह यथातथ्य पुरावृत्त निशामय ॥ ४०
 व्यास उवाच
 इत्येव वदतस्तस्य मुनिसधेऽनुपश्यति ।
 दिव्यस्त्कारलावण्य^६ आस्ये जाता सरस्वती ॥ ४१
 उद्वहन्त^७ जटाभार शशाङ्कस्य कलाङ्कित^८ ।
 ग्रहनक्षत्रमालाभिर्भजिमानस्त्रिलोचन ॥ ४२
 नागेन्द्रावृतभालोऽसौ^९ चिताभूतिविभूषित ।
 महेश्वर स्वय साक्षाद्वभूव मुनिससदि ॥ ४३
 ववन्दिरे तदा प्राज्ञा शशाङ्ककृतशेखरम् ।
 विस्मयोत्कुलनयना किमिद प्राहुरीश्वरम् ॥ ४४

1 B₂ —सत्यमत्र स वै कृत, C—सत्यमीशेन वै कृत ।

2 A₁, B₁, C—देवाद्यप्रीतिजनक ।

3 B₂—सर्वगुणावहम् ।

4 B₂, C—धर्म ।

5 B₂, C—सम्मतात् ।

6 C—लावण्या ।

7 A₁, B₁, C—उद्वहश्च ।

8 A₁, B₁—शशाक्षकलान्वित ।

9. नागेन्द्रावृतदेवेशो ।

उवाच मधुर सोऽथ मुनीना हृष्वद्दनम् ।
 सनत्कुमारो यत् प्राह सत्यमेव मयोदितम् ॥ ४५
 प्रीतिसजनन चाह्य^१ स्मृतिमात्राधहारि च ।
 ददामि बुद्धिसयोग पुराण परिचक्षताम् ॥ ४६
 मत् प्रसूतमिद विश्व सतत^२ मयि वर्तते ।
 प्रलीयते ममैवाशो सम्भवेत् पुन पुन ॥ ४७
 सनातनतरौ देवौ मत् प्रभवकारिणौ ।
 ब्रह्म-विष्णू ततो जातीं सृष्टिस्थितिकारिणौ ॥ ४८
 एवमादि गुणान् सम्यक् सशयिष्यत्यसी भवान् ।
 वाढमित्येव ते सर्वे मुनय सशितद्रता ॥ ४९
 अनुजा प्राप्य देवस्य श्वरणीकृतमानसा ।
 प्राञ्जलिप्रणता सर्वे प्रोच्चरेयुं पृथक् पृथक् ॥ ५०
 नानाशास्त्रवरान् पुण्याश्छन्दोमयपदक्रमान् ॥
 नैगमास्तकंवैदर्भान् ज्ञेयज्ञानमनौपमम् ।
 शिवद सर्वलोकाना शिव परम-कारणम् ॥ ५१

व्यास उवाच

स्तूपमानस्त्वनेकाभि स्तुतिभि परमेश्वर ।
 क्षणैक प्रकट रूपमृषिसधानदर्शयन् ॥ ५२
 विभूतिभूषित देव^३ चन्द्राद्धक्तशेखरम् ।
 पञ्चवक्त्र त्रिनयन व्याघ्राजिनकृताम्बरम् ॥ ५३
 दर्शयित्वा महारूप स्वक सदसदात्मकम् ।
 प्राह गम्भीरनिघोष पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ ५४

श्रीशकर उवाच

सनत्कुमारो भगवान् सोऽह्न^४ साक्षाद्द्विजोत्तमा ।
 यथाय नावमन्तव्यो बालोऽयमिति पण्डितै ॥ ५५

1. A₁, B₁— महय ।
2. A₁, C—वर्तते ।
3. पुण्याश्छन्दोऽङ्गवपदक्रमान् ।
4. A₁, B₁, C—विभूषित पर ।
5. B₂—मृद ।

अस्मद्वक्त्रपुटोऽङ्गूत पुरा वेदसमुद्धवम् ।
 आदेहग्रहणादेतत् पुराण च परात्परम् ॥ ५६
 अनादिस्थितमव्यक्तमाम्नायसमतुष्टिदम् ।
 ज्ञानविज्ञानसश्लिष्ट शेष समार्जित पुरा ॥ ५७
 उपदेश समस्ताना भवतारकर परम् ।
 ये द्विषन्ति विमूढास्ते पतन्ति नरके जना ॥ ५८
 भूणहा^१ या गर्ति याति पितृघ्नो गुरुतल्पग ।
 ता गर्ति निन्दका यान्ति^२ विकल्पतममोहिता ॥ ५९
 अव्यलीकेन चित्तेन भक्तिभावेन रञ्जित ।
 य शृणोति हइ पुण्यमादिमध्यावसानकम् ॥ ६०
 यो वै पूज्यतमो^३ भूयाद् देवैरिन्द्रादिभिस्तथा ।
 फलेन पूज्यते लोको राजसूयाऽश्वमेघयो ॥ ६१
 श्लोकैक य पुराणस्य शृणुयाद् भक्तिसयुत ।
 पादमेकमधीत वा गङ्गासनाद् विशिष्यते ॥ ६२
 पुराणस्यास्य विप्रेन्द्रा श्रवणात् पठनात्तथा ।
 स्मरणादेव भूतादि पुनर्न्याशु न सशय ॥ ६३
 सर्वस्वर्णवती भूमि^४ पावक प्रदहेद् यथा ।
 सूर्यस्योदयन यद्वत् तद्वत् सत्य मयोदितम् ॥ ६४
 तत सनत्कुमाराय महादेवो जगत्पति ।
 दिव्यदृष्टि स्मृतिं धातु सहस्रयुगमादिकृत् ॥ ६५
 अतीतानागत^५ ज्ञान वर्त्तमान ददौ प्रभु ।
 बोधयित्वा मुनीन् कृत्स्नास्तत्रैवान्तरघीयत ॥ ६६

1 B₂ भूणहत्या ।

2 B₂ —यान्ति ।

3 B₂ पुण्यतमो ।

4 B₂ —सर्वस्वर्णमयी भूमि ।

5. B₂ —अतीताना गत ।

व्यास उवाच

य शृणोति नरो भक्त्या पुराणप्रवर त्विदम् ।
पठेद्वापि समाधानात्^१ पुत्रायुर्धनवान् भवेत् ॥ ६७

एकाङ्गैकपुराणं यो लेखयेत् पाठयेत् सङ्कृत् ।
अशोच्य सर्वसत्त्वेषु वशवृद्धिश्च जायते ॥ ६८

जीवन्निह कृतार्थं स्यात् सर्वतीर्थफलान्वित ।
देवा पुनस्तमिच्छन्ति मृतं स्वर्गं महीयते ॥ ६९

इत्येकाङ्गपुराणे षट्साहस्र्या मैश्वर्यां सहिताया प्रथमेऽशे वस्तु-
निर्देशो नाम प्रथमोऽध्याय

— — —

द्वितीयोऽध्यायः

गते देवे जगन्नाथे मुनय सर्वं एवं ते ।
सनत्कुमारभासीनमसित प्राह तत्त्ववित् ॥ १

असित उवाच

निर्देशादेवदेवस्य परात्मस्य परस्य च^१ ।
पृच्छतो भक्तियुक्तस्य समूहस्य सदस्य^२ च ॥ २
प्रसीद सुमुखो भूत्वा पुरावृत्तं प्रचक्षते ।
यत् क्षेत्रराजे वृत्तान्तं कोटिलिङ्गसमुद्भवम् ॥ ३
प्रतिष्ठानं समुत्सेकं प्रासादरचनोत्तमम् ।
अत्याश्चर्थ्यसमाविष्टं प्राशस्त्य^३ मुनिसत्तमा^४ ॥ ४
प्रपावापीतडागाश्च सिद्धं स्थानाश्च साश्रमान् ।
प्रत्येकैका विसृष्टिं च मूर्तिभेदान् पृथक्-पृथक् ॥ ५
पुण्यायतनमुख्या च क्षेत्रयात्रा यथाक्रमम् ।
विद्वान मन्त्रवीजोक्तं नमस्कारं प्रदक्षिणम् ॥ ६
पूजोपहारसयोगं देशकालागमं तथा ।
तीर्थयात्राक्रमं तद्वद्विस्तरेण तपोधनं ।
पुराणास्य समासेन यथावद् वक्तुमहंसि ॥ ७

व्यास उवाच

असितस्य वचं श्रुत्वा चिरं ध्यात्वा उवाच स ।
सनत्कुमारो मेघावीं हरप्रसादजैर्गुणैः ॥ ८

1. B_१ — परस्य परमस्य च ।

2. B_२ — सदस्य ।

3. B_३ — प्राणशु, C — प्राणंश्य

4. The line is not found in A1

सनत्कुमार उवाच

प्रवेदि त मह^१ प्रश्न गहनार्थं पुरातनम् ।
बह्वाश्चर्यकर श्रेष्ठ निरपेक्ष स्वयम्भुवम् ॥ ६

सर्गस्थित्यन्तसहारभूतमङ्कुतदर्शनम् ।
सर्वपापक्षयकर शिवलोक-प्रदायकम् ॥ १०

तस्य देवस्य माहात्म्यं न च कोऽपि प्रकाशितम् ।
स्मरणादेव मुह्यामि कि पुनर्वर्गिविभूतय ॥ ११

जयत्वमरवरमुनिजनाभ्यच्छितपादकमल , अतिकृपालु , पिनाकी,
साम्व , शूलयष्टिशर्वनिकरणिपातभर्भरकिरणशिरसि त्रिपुरान्तर्को,
भवो मदननिधनानन्दजनितस्त्रिदशपुरविगतभयातिमुदित-मुनिजनाशेष-
सस्त्वय । ^२विनतदिविचरसहस्रकिरीटोटिनिघृष्टपादाम्बुज पुष्णातु
त्रिभुवनशिवद^३ शिव । भवभयहर क्षेडधर पातु पार्वतीवदनकुमुद-
राकानिशाकर स्वर्वर्हिनीभर्भरित-जटामण्डल स्फटिकाभ्रानिकर-
बलक्षतरुणशरीर , शरीराणामशुभाशयधूमकेतु भवतु भूतपति
भव ॥ १२

कीर्त्यामि गुणास्तस्य यच्छ्रूतं कृत्तिवासस ।
विहायसगत रम्य प्रासादं शूलपाणिन ॥ १३

ब्रह्मलोकात् पर दिव्यं शिवसद्य सनातनम् ।
सर्वतेजोमयं सूक्ष्मं भात्यगम्य^५ तु वै शुभम् ॥ १४

वैदूर्यमणिचित्राद्यं पद्मरागोपशोभितम् ।
जाम्बूनदमयी भूमिं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ॥ १५

किञ्चरोद्गीतसन्तुष्टं स्वर्थवन्त सुवाञ्छ्रूतम् ।
मुप्रचार महास्फीत मनोज्ञं चारुदर्शनम् ॥ १६

सितासितकपोलान्तमिन्द्रनीलाभ्रकुडमलम् ।
विद्वुमाङ्कुरशाखादय चन्द्रकान्तशिलातलम् ॥ १७

1 A₁, B₁, C—तदह ।

2 B₂—विनीत ।

3 B₃—त्रिभुवन शिवद ।

4 B₄—विहायसगते सद्य प्रासादात् शूलपाणिन ।

5. A₁, B₁—भान्त्यगम्य ।

माङ्गल्यनिलय सम्यक् दिव्यरत्नैरलङ्घृतम् ।
 आभोगविपुलोदण्ड^१ शृङ्खवन्त नभोगतम् ॥ १८
 नानासत्त्वनिवास च नानापुष्पोपशोभितम् ।
 शङ्खस्फटिककुन्दाभ विचित्रमणिसङ्करम् ॥ १९
 विस्पष्ट विमलाभास रत्नविद्योतविस्फुरम्^२ ।
 आवद्धमिव तेजोभिर्दीप्तप्रस्थमिव श्रिय^३ ॥ २०
 आक्रोडभूमिरस्यञ्च सानुप्राय बृहत्तु तत् ।
 चन्द्रकान्तशिलाभिश्च द्योतमान समन्तत ॥ २१
 वेणुवीणामृदञ्जैश्च वाद्यमानैर्वराङ्गनै ।
 त्रिशिरर्भक्षरै कास्यै पटहैर्गणनायकै ॥ २२
 'प्रणम्भपन्नं गे सार्वं रम्यमाणैश्च लीलया ।
 स्वजातिविहितै काम्यै कामचारैर्नंगौकसै^४ ॥ २३
 आपूर्यमाण रत्नाढ्यैर्धार्तुभि परिरञ्जितम् ।
 गिरिप्रस्त्रवणस्त्रिघै शाद्वलैर्वनराजिभि ॥ २४
 नानाविहङ्गसहृष्टैर्मत्तबर्हिणादितै ।
 परपुष्टरुतैर्हृद्यै लतामञ्जरिधारिभि^५ ॥ २५
 गुलमण्डसुसच्छन्तै पादपैश्च सदाफलै ।
 प्रशस्तै स्वर्णविकृतैश्चक्रननशाद्वलै ॥ २६
 न त दुष्कृतिनो यान्ति न नृशसा न नास्तिका ।
 नापि मत्सरिणो मूढा परदाररताधमा ॥ २७
 दुर्लभं च दुरारोहमनाराधितशङ्करे ।
 एव विध पर दिव्य शिवसद्य सदाशिवम् ॥ २८

1 B₂ —आभोगविपुलोदण्ड ।

2 B₂ —भासुरम् ।

3 शिताशितकपोलान्तमिन्द्रनीलाभ्रदोहद ।

4 A₁, B₁—प्रणम्य ।

5 A₁ —नभोकसै ।

6 लीलामञ्जरीधारुभि ।

7 B₂ मण्डतं ।

वंच वद्यतर दिव्यमक्षय चास्लोचनम् ।
 मुमुक्षुभि सदा जुष्ट सेव्य स्वर्गप्रद परम् ॥ २६
 कैलासमिति विश्वात आजिष्णुशिखरोत्तमम् ।
 नानाद्रुमलताकीर्ण नानापुष्पोपशोभितम् ॥ ३०
 कीचकैर्णेषुवेत्राद्यै गुल्मैहृष्म्योपमे क्वचित्^१ ।
 पाण्डराभ्रप्रतीकाशैनलिजीमूतवर्चसै ॥ ३१
 विद्याधराप्सर कीर्णे सिद्धगन्धर्वनादिते^२ ।
 ऋषिभि सा मर्गैर्यक्षैर्द्योतमानैर्महोरगै ॥ ३२
 प्रमथगणभूयिष्ठैर्विष्ठैर्गणनायके ।
 स्तूयमानैरनेकैश्च वेदविद्भि सरावणै ॥ ३३
 ब्रह्मविष्णुसशक्ताद्यैलोकपाले सरिद्वरै ।
 नानाशास्त्रै प्रगीतैश्च मन्त्रस्तोत्रपदाक्षरै ॥ ३४
 शब्दे साङ्घोपनिषदैर्नेंगमैश्चोपदेशिकै ।
 यन्त्रशब्दैरनेकैश्च नृत्यवादित्रवेणुभि ॥ ३५
 भर्भरै पणवै कास्यैस्तन्त्रिशब्दैर्मनोहरै ।
 सेव्यमानमनेकैश्च सप्तलोकनिवासिभि ॥ ३६
 तमासीन महादेव देवदेव वृषध्वजम् ।
 भूताना हितमन्विच्छन्त्युमा^३ प्रोवाच शङ्करम् ॥ ३७

श्रोपार्वत्युवाच

जयत्वादि अनादिश्च मध्यान्तरहितो विभु ।
 सर्गस्थित्यन्तकर्त्रे च त्रयीमूर्तिपते नम ॥ ३८
 सख्याय^४ साख्ययोगाय योगतत्त्वार्थवेदिने ।
 शब्दविद्याप्रवोधाय शिवायाखिलमूर्तये ॥ ३९
 सर्वत्र सर्वग सर्वं सर्वव्यापी महेश्वर ।
 सर्वज्ञानमय स्फोतं सर्वतिमा^५ कारणोऽव्यय ॥ ४०

१ A₁, B₁, C—कीचकैर्णेषुवेत्रादिगुल्मैहृष्म्योपमे क्वचित् ।

२ B₂ विद्याधरसमाकीर्णे सिद्धगन्धर्वसेविते ।

३ B₂—इष्ठन्त्युमा ।

४ C—सांख्याय ।

५ सर्वासा ।

विश्वेश्वरो जगद्वाता मूत्रमूत्तौं व्यवस्थित ।
 स्थूलसूक्ष्मात्पर शान्त स त्वं सत्त्ववताम्बरः ॥ ४१
 असख्येयस्त्वनाख्येय परं ब्रह्म सनातन ।
 निर्गुणो गुणवाश्चासि योगिध्येय नमोऽस्तु ते ॥ ४२
 वरो वरेष्यो वरदो भक्ताना भक्तवत्सल ।
 गुरुर्षुरुष्टमो देव पितृणा प्रपितामह ॥ ४३
 ततोऽ ज्योतिर्मयो ज्योति पचभूतात्मको ह्यसि ।
 विज्ञापयामि देवस्य माहात्म्यमधनाशनम् ॥४४

श्रीशङ्कर उवाच

सवर्गस्य प्रभोस्तस्य विशेष शृणु पार्वति । ३
 धारण^४ विश्वरूपस्य सम्भव भवनाशनम् ॥ ४५
 वित्तनोति स्वयभूति^५ भूर्भुव स्व प्रकाशित ।
 लिङ्गमूर्ति स्वय भूत्वा भुवनानि चतुर्दश ॥ ४६
 विविक्ते निर्जने देशे जलाकीर्णे भुवस्थले ।
 आब्रहस्तम्बपर्यन्ते वायुमार्गे नभ स्थले ॥ ४७
 शरीरे मानसे सूक्ष्मे वाच्यावाच्ये दुशादृशे ।
 येनाभिन्नमिद विश्व कृत्स्न लोक चराचरम् ॥ ४८
 तस्य देवाधिदेवस्य गुणाऽतीतस्य सम्भवम् ।
 न विदु स्मरणादेव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ॥ ४९
 अविशेष विशेषत्वं^६ नाधिगच्छन्ति पण्डिता ।
 तेनाप्युक्त स्वय यागो भूतानुग्रह ईश्वर ॥ ५०
 अटमानो मही कृत्स्ना सप्तद्वीपवती स ताम्^७ ।
 ससागरां च सार्द्रिं च स समेत्य पृथक्-पृथक् ॥ ५१

1 C—तमो ।

2 B₂, श्रोतुमिच्छामि देवेश श्रद्धना प्रकाशय ।

3 A₁, B₂, C—पूर्वजे ।

4 A₁, B₂, C—धर्मिणी ।

5 B₂, C—स्वय भूर्ति ।

6. B₂—विशेष हि ।

7. B₂—मही ।

अविचार्यं प्रयत्नेन काचिदभक्ति प्रकाशितः ।
 नीललोहितवणिभा पद्मारागप्रपूजिताम् ॥ ५२
 स रेमे सुचिरं यत्र सस्त्रीकृ हितमात्मनः ।
 न विदुदेवगन्धवर्वास्ति देश मुनयोऽपि च ॥ ५३
 गणाध्यक्षा सुरा सिद्धा पन्नगेन्द्रादयोऽसुरा ।
 किं वा नो बहुनोक्तेन शक्या देवा न वेदितुम् ॥ ५४
 एकान्ते रुचिरे शुभ्रे दक्षिणार्णवसन्निधौ ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि अवसद्भूरितेजस ॥ ५५
 जम्बुद्वीपोत्कले देशे श्रीमदेकाञ्चके वने ।
 स्ववीर्यद्वैतितात्माभूलिङ्गे नाव्यक्तजन्मना ॥ ५६
 दुर्गाह्यं प्रवहो नित्यः बलेन बलिनाम्बर ।
 स्वभावाद् विन्दते देव नाऽसौ वदति कस्यचित् ॥ ५७
 दिव्यज्ञानमयो विज्ञ. सर्वज्ञस्तु समीरण ।
 स शापभयभीतस्तु नाचचक्षे विचक्षण ॥ ५८
 स्वयं शिवतम् प्राप्तः प्राणेभ्य पञ्चधागत ।
 प्राणोऽपान समानश्चोदानव्यानो च वायव ॥ ५९
 विश्वात्मानमविच्छिन्नं प्राणद प्राणविह्वल ।
 स्पृशन्त निर्गतो वायुर्वहं प्रवहताम्बर ॥ ६०

श्रीपार्वत्युवाच

अविकाशमविज्ञेयः^३ भूताना हितमुत्तमम् ।
 यद्यस्ति वाड्मय लोके मर्त्येच गिरिकन्दरे ॥ ६१
 दिव्यन्तरीक्षे पाताले भूतले वरुणालये ।
 तदाचक्षव महादेव तीर्थाना प्रवर च यत् ॥ ६२
 यत्र स्नात्वा सकृत् लोक प्राप्नोत्यभिमत फलम् ।
 दृष्ट्वा वाथ नमस्कृत्य स्पृष्ट्वा हुत्वा तथापि वा ॥ ६३

1 A₁, B₁ C—स्वत् साक ।

2 B₂ —प्रवरोऽस्यन्त ।

3. B₂ —अविकाश ।

इष्ट्या पूज्या यथाशक्त्या भवत्या शुश्रूषयाथवा ।
 स्नानाच्चनविधी वापि सद्यस्तच्चानुलेपने ॥ ६४
 धूपोपहारसयोगे दीपवर्त्तिस्त्रजोद्गते ।
 क्षीरस्नानादिषु श्रेयो हेमरत्नादिभूषणे^१ ॥ ६५
 व्रतोपवासनियमैवयुभक्षाम्बुभोजनै ।
 शाकमूलफलैर्वर्णपि मुद्गान्नैर्मेध्यसज्जितै ॥ ६६
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञं विविधेराप्तदक्षिणै ।
 राजसूयाऽश्वमेघाद्यैर्बहुवित्तव्ययान्वितै ॥ ६७
 न शक्यत इम कर्तुं तीर्थयात्रा व्रवीहि मे ।
 विषयासक्तचित्ताना प्राणिनामजितात्मनाम् ॥ ६८
 लोभमोहपरीताना भयस्वप्नवता नृणाम् ।
 दम्भानामविवेकिनामल्पमायुरशाश्वतम् ॥ ६९
 उपदेशप्रसादेन त्रायस्व परमेश्वर ।
 सत्त्वार्थहितसत्यर्थ^२ विज्ञात परमात्मन ॥ ७०
 ऊचु प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माद्यास्त्रिदशेश्वरा ।
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुदग्णा ॥ ७१
 साध्यपितृगणा यक्षा रक्षोविद्वाधरोरगा ।
 गन्धवीडप्सरस सिद्धा भूतगुह्यकचारणा ॥ ७२
 अर्यमा वरुणश्चैव मित्रावरुण एव च ।
 त्वष्टा पूषा भगो भानू रुद्रा एकादश स्मृताः ॥ ७३
 एते चान्ये च बहव श्रवणीकृतमानसा ।
 मरीचिप्रमुखा सप्त दक्ष. शातातपो भूगु ॥ ७४
 उशाना औशनेयाश्च कश्यप कपिलः क्रतुः ।
 सनत्कुमारो भगवान् सितश्च देवलोऽनल ॥ ७५
 वृहस्पतिरुतध्यश्च रैव्यो मेधातिथिस्तथा ।
 भार्गवश्च्यवन साम्ब कौशिक कृशिकस्तथा ॥ ७६
 वत्सो गोपालक कण्वः कश्यपो गालवो मुनिः ।
 धीम्य शाकल्यशमिलौ भरतो भारत. कृषः ॥ ७७

१ B_१ भूषणे ।

२ B_१ सर्वार्थहितमत्यर्थ ।

वशिष्ठो वामदेवश्च बोध कपिलमाठरौ ।
 कुशस्त्रज शमीगर्भो विश्वामित्रो विभाण्डक ॥ ७८
 मैत्रेयो ऋष्यशृङ्गश्च गौतमो मुद्गल कठ ।
 पैल पराशरो व्यास शृङ्गी सख्यायनो ध्र्व ॥ ७९
 कात्यायनो यमो जहू जीवालि. शाशपायन ।
 एते चान्ये च बहवो मुनय सशितन्रताः ॥ ८०
 ववन्दिरे महादेव पार्वती परमेश्वरीम् ।
 ऊचु. प्राञ्जलय सर्वे कथ्यता परमेश्वर ॥ ८१

सनत्कुमार उवाच

तान् सर्वान् समुद वीक्ष्य^१ भगवान् भूतभावन ।
 प्रश्नस्य सदृश वाक्य चिन्त्यामास शङ्कर ॥ ८२
 ध्यात्वा च परमप्रीतो वचन चामृतोपमम् ।
 प्राह सस्मितगम्भीर पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ ८३

श्रीशङ्कर उवाच

शृणु तत्त्वार्थसक्षेप विश्वभूतहित परम् ।
 अलगाख्येय महत्पुण्य दुखसवातहानिदम्^२ ॥ ८४
 अघट्न प्रथम शस्त सर्वलोकहितप्रदम् ।
 धर्मार्थकाममोक्षादीन् दात् वै परमार्थदम् ॥ ८५
 रहस्य परम गुह्य यत्सुरैरपि दुर्लभम् ।
 दिव्य सदसदाज्ञेय स्मृतिमात्राघहारि च^३ ॥ ८६
 पुराणप्रवर गृह्यात्माद्यादाद्यतर महत् ।
 मम प्रीतिकर नित्य प्रवक्ष्यामि यथार्थत ॥ ८७
 स्वयभूर्भगवान् साक्षाद् व्यक्तोऽव्यक्तमवाप ह ।
 परापरस्वरूपस्थो लोकानुग्रहकारणात् ॥ ८८

1 A₁, B₁, C—समुदीक्ष्याथ ।

2 B₂—हारकम् ।

3 B₂—स्मृतिमात्राघहारिकम् ।

4. A₁, B₁, C—शान्तमाद्यादाद्यतरम् ।

मन्वन्तरसहस्राणि कल्पानि सुब्रूहनि च ।
 स्वेच्छया सभवदीश पुनर्लीयति स्वेच्छया ॥ ६६
 युगान्तरयथावस्था कालचक्र समाश्रित ।
 स्वय प्रवर्त्तते देव सर्वकारणकारक ॥ ६०
 अनादिर्यं पर सूक्ष्म शाश्वतः परमेश्वर ।
 लीलया व्यवहारेण स्वेच्छया कुरुतेऽच्युतिम् ॥ ६१
 एवमादिगुणा यस्य क शक्त कथित शुभे ।
 हृदि वेत्तु न शक्नोमि किं पुनर्वाग्विभूतय ॥ ६२
 यस्यादिभूतान्यमरा^३ सम्भवन्ति युगे-युगे ।
 प्रलीयन्ते युगस्यान्ते कूटस्थोऽव्यक्तमूर्तिषु ॥ ६३
 तीर्यगूर्ध्वं च पाताल भूम्यन्तरिक्षमादिशम् ।
 एकाशेन जगत्कृत्स्न व्याप्य तिष्ठेच्चराचरम् ॥ ६४
 यस्य चाज्ञाकरा लोके ब्रह्माविष्णवादय सुरा ।
 विभूतिं तस्य देवस्य क शक्त कथितु प्रिये ॥ ६५
 योगिनोऽपि न शक्यन्ते^४ जन्मान्तरशतैरपि ।
 माहात्म्य मम शक्त लोकज्ञानार्थमभिके ॥ ६६
 सत्य सत्य पुन सत्यमेकाग्रकवने^५ मम ।
 लिङ्गस्पर्शप्रभावेन^६ मुक्तिं प्राप्नोति निश्चितम् ॥ ६७
 इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तूष्णीभूय स्थितो द्विजा ।
 ब्रह्मादयो नमश्चक्रुं पार्वतीपरमेश्वरी ॥ ६८
 इत्येकाग्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया प्रथमेऽशे आदि-
 प्रश्नो नाम द्वितीयोऽध्याय ॥

1 A₁, B₂, C—सर्वकारणकारण ।

2 B₂—च्युतिं ।

3 B₂—यस्याद्यभूतान्यमरा ।

4 A₁, B₁, C—विकृतनो न शक्नोति ।

5 B₂—एकाग्रवचने मम ।

6 B₂—सिङ्गस्य स्पर्शनादेव ।

तृतीयोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

इति तु वदनकमलविगलितत्रिभुवनवन्दितंहितोपदेशसकल,
कलिकलुषमथनजनन पुराण परमार्थयोज पुलकिततनूरुहमावद्यः
भृद्विकसितदशशतनयनोत्कुलविभूमृः । मधुरिपु-बलरिपु-कमलासना-
दिनमस्कृत सुरगुरुणाराधितचरणकिसलय वन्दे ॥ १

भूय सोत्कम्पदेहा च सानन्दा पर्वतात्मजा ।
उवाच प्रणता देवी भक्त्या प्रज्ञायतेक्षणा ॥ २

श्रीपार्वत्युवाच

भगवन् सर्वभूतेश ! सर्वज्ञ ! अपराजित ! ।
आदिसर्गं कथ जातो युग केनापि वर्तते ॥ ३
कस्मिन् लिङ्ग समुद्भूत क्षेत्रे देशे वनान्तरे ।
आदौ च विमले वाऽपि गुहाया द्वीपगोचरे ? ॥ ४
आधारे वाप्यनाधारे सिकताया तपोवने ।
यत्रास्ते भवता लिङ्ग क्षेत्राणा प्रवरोऽपि स ॥ ५
ते देशा पावना शुद्धास्तेजना कृतकृत्यका ।
येऽच्चर्यन्ति सदा शम्भोलिङ्ग मुक्तिप्रदायकम् ॥ ६
तत्र धर्म स्वय साक्षात् सफल जन्म वै नृणाम् ।
गिरयश्च द्रुमा धन्या यत्र लिङ्गमयी रसा ॥ ७
श्रवणादेव तुष्टा स्मो देवदेव महेश्वर ।
त्वत् प्रसादात् समासेन सद्यो निष्कलमषा वशम् ॥ ८
यथावदनुपूर्वेण पुराण त्वन्मुखाच्छ्रुतम् ।
निश्चय नावगच्छाम स्फुट नौ वक्तुमर्हसि ॥ ९

1 A₁, B₁, C—तीर्ति ।

2 A₁, B₁, C—तनूरुहमावद्य ।

3. B₂—पुलकिततनूरुहमावद्य सुविकसितदशशतनयनजनात्कुलविभूः ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तु प्रहसन् देव सन्प्रश्नशिथिलीकृत १ ।
पार्वतीवदनाम्भोज क्षणमात्र ददर्श ह ॥ १०
ब्रह्माद्या देवता सर्वा श्रवणाकुलमानसा २ ।
गौरी सस्मितगम्भीर प्रोवाच स्मरनाशन ॥ ११

श्रीशङ्कर उवाच

यथावत् सर्ववृत्तान्तमाद्यादाद्यतर वरम् ।
शृणुध्वं देवता सर्वा शृणु देवि । मम प्रिये ॥ १२
क्षीणायुष गते लोके दुर्भिक्षे भयपीडिते ।
राजघर्षं निराधारे उत्पातेऽशुभदर्शने ॥ १३
चण्डवायुप्रभवने निर्वक्षे तृणर्वजिते ।
प्रलयादित्यसन्तापे शुष्कतोये च सागरे ॥ १४
प्राकृते सकले लोके नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
उल्काजवालाकुले घोरे प्रदहन्ति दिशो दश ॥ १५
जवालामालाकुले भीमे धूमान्धपटलच्छदे ।
रौद्रनादे जगत् दग्धे पातालतलगोचरे ॥ १६
उच्छ्रुते दुसहे नाशे कालाग्नौ प्रलयान्तिके ।
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्ते भस्मीभूते चराचरे ॥ १७
प्रलीना अमरा सर्वे भूतग्रामाश्चतुर्विधा ।
अधोधर्वं मध्यपर्यन्त निवीर्या अवतस्थिरे ॥ १८
विसर्पितस्तदा वह्नि शिखाकुटिलभासुर ।
युगानि दशपञ्चाशन्नैव शार्न्ति प्रयच्छति ॥ १९
स्वतेजो ज्वलन काले धर्षयित्वा सुरासुरान् ।
स्वयं प्रशान्ततेजोऽभूद्भस्मीकृत्य चराचरम् ॥ २०
प्रशान्ते हुतवाहे वै ऊर्ध्वे निम्नसमे स्थले ।
महाप्रलयसम्पन्ने निस्पन्दस्तिमितोऽह्यभूत् ॥ २१

1 A₁, B₁, C—प्रेच्छ शिथिलीकृतः ।

2 A₁, B₁, C—श्रवणीकृतमानसा ।

3, A₂, B₂, C—निष्फेव ।

मूढमव्यक्तसजात भूर्यस्त्रशद् युगानि च ।
 युगानि परिवर्त्तने पञ्चाशहश ते पुनः ॥ २२
 पूर्वोपरस्य नेच्छन्ति अत्र सख्यामत जना ।
 अतिशून्ये निराभासे अनक्षत्रे अगोचरे ॥ २३
 शतसध्या गते काले विकारप्रलभो वभौ ।
 स्ववीर्यात् स्वेच्छया सौम्यो जगत् सौम्यमुपालभन् ॥ २४
 स्तुतमत्यन्तदिव्याप्सु प्लावनं पावनं परम् ।
 दुर्लक्ष्यादद्भूतं जातमजातजनित शुभम् ॥ २५
 चित्र शङ्खशशाङ्काभं नीरमध्ये स्वयम्भुवम् ।
 वासप्तपातालतलं नीरेणाप्लावित जगत् ॥ २६
 आबह्यस्तम्बपर्यन्तमेकार्णं वमभूतं जगत् ।
 अण्डमात्रमनुद्भूत^१ विश्व विश्वात्मना तदा ॥ २७
 काल ग्रसति भूतेशं परमेशं स्वयम्भुवः ।
 जलत्व^२ जायते स्वाङ्गे वितनोति भुवं स्वयम् ॥ २८
 निरञ्जनाद् यतो जातं नीरनामं प्रकीर्त्तितम् ।
 सर्वलोकविनाशार्थं महाप्रलयकं त्विदम्^३ ॥ २९
 आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।
 अयनं तस्य ता पूर्वं तेन नारायणं स्मृतं ॥ ३०
 आपूर्यमाणं सलिलं, स्थितं लोकं चराचरम् ।
 स्तिमितं सलिलं धमान्तं सुचिरं भूतवर्जितम् ॥ ३१
 शतसन्ध्या गते काले व्याप्तमाविरभूज्जगत् ।
 पूर्णे वर्षसहस्रान्ते चुक्षुभुः सलिलाशयाः ॥ ३२
 ततस्तु जगता नाथो देवदेव सदाशिवः ।
 सूष्ठिहेतौ मनो दधे कृत्स्नं क्षोभमजीजनत् ॥ ३३
 क्षोभाज्जातो महासूर्यो वुद्वुदो रजतोपमः ।
 जाते वुद्वुद्सकाशे स्वयं वीजमभूतप्रभु ॥ ३४

१ A₁, B₂, C—अनुद्रक्तम् ।

२ A₁, B₂, C—जलता ।

३ B₂ महाप्रलयशान्तिद ।

आत्मयोनिः स्वयं वीज क्षेत्रज्ञश्चात्मसम्भवः ।
 एताभ्या क्षेत्रवीजाभ्या प्रलयान्तेऽभवज्जगत् ॥ ३५
 अण्डोदरगते विश्वे सोमसूर्यविवर्जिते ।
 निशा स दीर्घयामास सर्वभूतानुकारिणीम् ॥ ३६
 तदा जागर्त्ति भूतात्मा एकश्चैव महेश्वर ।
 योगमूर्त्तिस्थितो नित्यो योगक्षेमप्रवर्तक ॥ ३७
 दिव्ययोग समास्थाय सृष्टिहेतोनिरञ्जन ।
 सहस्रगुणपर्यन्त तदण्ड भेदयस्त्वयम् ॥ ३८
 तयो शकलयोर्मध्ये हृव्यक्तो व्यक्तता गत ।
 वायव पञ्चधा चैव पञ्चात्मकगुणै सह ॥ ३९
 सत्त्व रजस्तमश्चेति शरीरप्रभवा गुणा ।
 अदेहो देहवान् जज्ञे त्रय एव त्रिशूलधृक् ॥ ४०
 पूर्वजावरजौ भेदौ न विदुर्गुणरूपत ।
 हिरण्यभाण्डकापालाधरोत्तरविधी स्थिता ॥ ४१
 य ऊर्ध्वं स सुवर्णोऽभूतदूर्ध्वं ते तु पर्वताः ।
 यो रस स समुद्राश्च मेदो मेदिनिता गत ॥ ४२
 मासाशा द्वीपाः सजाताः गौश्च जज्ञे स्वतेजसा ।
 असूक् सोममयो जातो जात विश्व विभावरी ॥ ४३
 अभावा भावसजाता भावना वा पृथक् पृथक् ।
 एव पञ्चात्मको दिव्यो ज्वलन्निव च पावकः ॥ ४४
 विपुले च तथा शुभ्रे दिव्यपारावतस्थिते ।
 चतुर्वाहुरदीनात्मा अक्षसूत्रकमण्डलः ॥ ४५
 मेखलाजिनशक्त्यादीन् दधान परमेश्वर ।
 यज्ञोपवीतरक्ताङ्ग चतुर्वदनपङ्कजः ॥ ४६
 कौपीनाच्छादितो व्यक्तस्त्वासीदेक¹ परस्तदा ।
 मौनी वीरासनध्यानप्राणायाममुपस्थितः² ॥ ४७

1. B₂, व्यक्तस्वामी ।2. B₂ — वीरासनी ध्यानप्राणायमपश्चि स्थिता ।

अन्यश्चतुर्भुजश्चासीदिन्द्रनीलसमप्रभ
शह्वचक्रगदापद्म विश्रत्पीताम्बर शुभम् ॥ ४८

किरीटहारकेयुरवनमालाविभूषित
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गो नासालोकनतत्पर ॥ ४९

अपर परमेशान शह्वकुन्देन्दुसत्प्रभ ।
पाण्डराम्बुदसकाश शुद्धरस्फटिकनिर्मल ॥ ५०

दिववासा विगतत्रीड प्राशुरत्यन्तसुप्रभ ।
व्यालयज्ञोपवीती च ज्वलत्तेजोऽग्निमण्डल ॥ ५१

महाहिम्भूषणोपेतो विश्वमूर्तिरमूर्तिमान् ।
दिक्षु सब्यापिदोदंड^१ पृथुसकन्धो महोरसः ॥ ५२

पिनाकशूलशक्तयादीन् दधानो व्यक्तमाप्तवान् ।
जटामण्डलमत्यर्थं दधान शुणितेतरम् (?) ॥ ५३

कर्णभिरणपूर्णे न मूर्तिमाश्च त्रिलोचन ।
रुद्राक्षमाली स श्रीमान् सर्वतेजोनिवहूण ॥ ५४

प्रस्फुरन्निर्मलज्योति कोटिभास्करसन्निभ^२ ।
विश्वभूतात्मना वन्धो विश्वस्याधार ईश्वर ॥ ५५

सहस्रशिरस देव सहस्राक्ष शिरोमुखम् ।
सहस्राहूरुपादेमनन्त लोकसाक्षिणम् ॥ ५६

विश्वमूर्तिघर रुद्रमनादिनिधनाव्ययम् ।
अघरोत्तरमध्यान्त सुव्यक्त भूतसग्रहम् ॥ ५७

अखण्डमण्डलाकार कृत्स्न व्याप्त चराचरम् ।
पूर्णमक्षोभ्यमनष्ट शिव सर्वश्रिय विभुम् ॥ ५८

एव दृष्ट्वा महेशान शिवद शिवमव्ययम् ।
विष्णुर्जिष्णुहृषीकेशस्तद्वै ह स्वयमाविशत् ॥ ५९

शिवदेह गतो विष्णु सब्ये भास्करयाश्रितः ।
तिर्भेदस्तत्र लीनोऽसौ क्षीरे नीर विशेद्यथा ॥ ६०

1. B₂ उपवीत

2. A₁, B₁, C दिक् सन्तापसुदोदंड

3. C भास्वराश्रितः

ततो ब्रह्मा समुद्दिनो नैव दुष्ट्वा जनादेनम् ।
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा हरं स्तोतु प्रचक्रमे ॥ ६१

ब्रह्मोवाच

जयत्वादिरनादिस्त्वं जन्ममृत्युजरापह ।
जगत्वास प्रतिष्ठाता विश्वयोनिरथ्योनिज ॥ ६२
कर्ता भर्ता च हर्ता त्वा कारणोऽव्ययमक्षय ।
अविभक्त विभक्तोऽसि देवाना प्रपितामह ॥ ६३
जगद्बीजमनन्तस्त्वं जगदाधार ईश्वर ।
बृहन्मूर्तिरमूर्तिस्त्वं परत परमेष्ठिन ॥ ६४
असक्षेय अनाधृत्य अपार परमेश्वर ।
अप्रमेय अनादन्त बहुरूप नमोऽस्तु ते ॥ ६५
नम स्वयम्भो ! भगवन् ! द्वन्द्वमोहप्रशान्तिद ।
को भवाननुगच्छामि पश्यामि विदिशोपमम् ॥ ६६
मुखोऽस्म्यहं विरूपाक्ष न वेद्धि चरित तव ।
प्रसीद सुमुखं नाथ इच्छामि त्वा च वेदितुम् ॥ ६७
अत स्वरूपं देवेश 'विभूति भवतोऽभुताम् ।
कि नाद श्रूयते देव ! त्वदेहेऽस्मिन् पितामह ! ॥ ६८

श्रीशङ्कर उवाच

इत्युदाहृतमाकर्ण्य प्रोक्तोऽहं गिरिनन्दिनि ।
ब्रह्माण परया भक्त्या बुद्धिसयोगयोजितम्^१ ॥ ६९
मदीय परमं ज्ञान मया दत्त वरानने ।
चक्षु पारमिका विद्या^२ पश्यता तेन पश्यति ॥ ७०
तत प्रभूत्यहं ब्रह्मा अनुभूत यथा पुरा ।
पृच्छस्व तं वरारोहे । स्फुटं वेत्ति पितामहः ॥ ७१

1 B₂, बुद्धिसयोगयोगजम् ।

2 A₁, C—मदीयं परमा दिव्या ।

स्वतः परतरं वेति विदितं निखिलं जगत्^१ ।
 पर्यवस्थानमस्माकं स्वरूपं सार्वदैहिकम् ॥ ७२
 पुराणवादान् ब्रह्मा च कथयिष्यति साप्रतम्^२ ।
 प्रश्नस्यास्य वराशोहे^३ ! दिव्यं सम्बोधनोत्तरम् ।
 भक्त्या चाव्यभिचारिष्या प्रणिपातेन पृच्छ तम् ॥ ७३

सनत्कुमार उवाच

इत्युक्त्वा च महादेवं पार्वतीं प्राणवल्लभाम् ।
 सभाया तत्र शम्भुश्च तूष्णी तस्ये द्विजोत्तमा ॥ ७४
 य इदं शृणुयाद्भक्त्या पठेत् वा शुचिमानस ।
 प्राप्नोति परमामृद्धिं महीं स्फीताः गुणावलीम् ॥ ७५
 शिववक्त्रादिदं वाक्यं नि सृतं लोकपावनम् ।
 शृण्वन् नाशयते पापं सप्तजन्मान्तरार्जितम्^४ ॥ ७६
 स्वर्गं यशस्यमारोग्यं शत्रुघ्नं विजयप्रदम् ।
 सवादं शिवशक्त्यास्तु दुर्लभं भुवनत्रये ॥ ७७
 परमं सुहृदं देर्यं रहस्यं निखिलं त्विदम् ।
 नाश्रद्धानारूपाय नास्तिकायार्जितात्मने ॥ ७८
 पितामहं त्वभिमतस्त्वनामयो भवाविद्वितारकं सदाश्रितानाम् ।
 सकलजगदनुग्रहो हररुचपहरतु चिरर्नकि शिवो न
 इत्येकाग्रपुराणे षट्साहस्रामैश्वर्या सहितार्या प्रथमेऽशे
 गीरीशङ्करं सवादो नामं तृतीयोऽध्याय ॥

1. A₁, C—वेदितुं निखिलं पुरा ।
2. B₂ पुराणपूरुषं विद्वान् ब्रह्मा च कथयिष्यति ।
3. A₁, C—इहेप्सित ।
4. B₂ कोटिजन्मान्तरार्जितम् ।

चतुर्थोऽध्यायः

सनतकुमार उवाच

एव वेदपतेर्वाक्यं श्रुत्वा श्लक्षणं मनोहरम्^१।
अघौघप्रशमार्थ^२ च प्राणिनामजितात्मनाम् ॥ १

पार्वत्युवाच

गिरिराजसुता देवी ब्रह्माणममितद्युतिम् ।
प्रोवाचावनता भूत्वा स्मित शान्तं पितामहम् ॥ २
आचक्षस्व सुरश्चेष्ठ वृत्तान्तं विदित यथा ।
देहे देवस्य यद्दृष्टं सम्भव ब्रूह्मशेषत् ॥ ३

सनतकुमार उवाच

तमुवाच ततो ब्रह्मा समाजे कृषिदेवतान् ।
ईशानप्रमुखान् सर्वान् भवार्नि शिवसन्निधी ॥ ४

ब्रह्मोवाच

जगन्मात् । शूण्डवेदं पुराणप्रवरं महृत् ।
नास्यात् कस्यचित् देवि । कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५
विदितं यन्मया सम्यक् देहे देवस्य चाखिलम् ।
वादितं शूण् कल्याणिं । सर्वपापभयापहम् ॥ ६
त्रीन् देवान् गुणजान् वेद्यि न च वेदम्यशरीरकम् ।
विश्वतेजोमयश्चैकोऽपरश्चास्यानुयास्यत ॥ ७
अहं च दक्षिणे तस्य वामे विष्णुवर्घवस्थित ।
एष एव विभक्तात्मा तिस्रश्चैव तु जडिरे ॥ ८

1. A₁, B₁, C—महोदय ।

2. A₁, B₁, C—प्रशमायार्थं

ववन्दिद्ये तदा चैकं तेजसातीव दुःसहम् ।
 रूपमत्यदभूतं यस्य मूर्खोऽहं साध्यसाधत ॥ ६
 वासुदेवोऽपि भगवान् विवेश सुचिराच्छब्दम् ।
 शिवदेहगतं विष्णु दृष्ट्वा मे व्यथितं मन ॥ १०
 तदगतस्तन्मना भूत्वा तन्निष्ठस्तत्परायण ।
 आत्मों सविनया वाचा रुद्रं स्तोत्रमुदाहरन् ॥ ११
 दशवर्षसहस्रान्ते तुतोषं भगवान् हर ।
 उवाचाम्बुदनिर्घोषो महादेवो जगत्पति ॥ १२
 मद्भक्तेन त्वया दिव्यं ब्रह्मन् सम्बत्सराङ्कितम् ।
 विग्रहं सततं मह्यं सर्वलोकाधिवासकम् ॥ १३
 उद्दिष्टं चानन् दिव्यं मम गच्छ पितामह ।
 इति देवेन आदिष्टं प्रविष्टं स्वनिकेतवत् ॥ १४
 अटमानो निरातङ्कं महायोगेश्वरं हरिम् ।
 ददर्श लिङ्गमप्येकं सौम्यमत्यन्तसुप्रभम् ॥ १५
 अङ्गुष्ठोदरमात्रन्तु मुव्यक्तं कुशयोनिजम् ।
 मध्ये तस्य वरेण्यस्य ज्वलितं तेजसादभूतम् ॥ १६
 यं सहस्रशिराश्चिन्त्यं सहस्राक्षं सहस्रपात् ।
 तस्योदरगतं विश्वं पर्यायेण निवोध भो ! ॥ १७
 पाताला सप्तं स्वगाश्च लोकालोका ससागरा ।
 दिशश्च विदिशश्चैव भूमिरापोऽनलोऽनिलः ॥ १८
 भूधरा^१ सरितो रम्या पुण्याश्रम-विभूषिता ।
 सागरा विविधा स्फीता, क्षीरोदाद्या, पृथक्-पृथक् ॥ १९
 अन्तरीक्षग्रहा नागा द्रुतं सप्तर्षिभि सह ।
 दक्षाद्या मुनय सर्वे क्रतवश्च सदक्षिणा ॥ २०
 ऋग्यजु-सामसधानि साङ्गोपनिषदानि च ।
 शब्दविद्या^२ प्रमेयाश्च खण्डज्ञानादिमिश्रिता ॥ २१

1 भूधरात् ।

2. विद्वादविद्या ।

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणा ।
 बर्हीशो वरुण शक्रः प्रेताधीशः समीरणः ॥ २२
 लोकपालादिविष्यता वायुश्चन्द्रो हुताशन ।
 साध्याः पितृगणा यक्षा सिद्धविद्याधरोरेगा ॥ २३
 गन्धवप्सरसो सधा मित्रावरुण एव च ।
 रक्षो गुह्यकभूतानि ये केचिद्विचारणा ॥ २४
 मानवा पशवो वृक्षा ग्राम्याणि विषयानि च ।
 वसन्ति आदिभूतानि ग्राम्यारण्यनिवासिन ॥ २५
 कुमयो जलभूतानि सुखदुखानि यानि च ।
 तिर्यग्नधृवं च पाताल वास विषयगोचरम् ॥ २६
 तोयदा विद्युत स्पष्टा रोहितेन्द्रधनुस्तथा ।
 उच्चैश्रवोऽमृतो रत्न पारिजात सुरद्रुम ॥ २७
 विष कालात्कलप्रस्थ कालान्नि प्रलयान्तकृत् ।
 दहनाऽप्यायना वेताधीतानागतास्तथा ॥ २८
 वर्त्तमानाश्च वर्त्तन्ते कालत्रयविभागशः ।
 बृत्तयश्चात्र बृत्तान्ता फलान्योषधयो वनम् ॥ २९
 मन्त्राश्च विविधा विद्या वैदिका लौकिकाश्च ते ।
 मुहूर्ता मूर्तिरूपेण अणिमादिगुणास्तथा ॥ ३०
 इत्यादिक समासेन निबोध गिरिनन्दिनि ॥
 शिवप्रसादादस्त्रिल दृष्टोऽह देहमध्यगम् ॥ ३१
 नारायण शरीरस्थ दृष्ट्वाह परमेश्वरम् ।
 अभेदरूपमाहात्म्य तदा चक्रे स्वय विभो ॥ ३२
 य. शिव. सर्वशक्ति स या शक्ति स महेश्वर ।
 धायंधारकभावौ ताथनन्तरणताविमी ॥ ३३
 त्व देवि । विष्णुभावेन त्वसौ देवो महेश्वर ।
 मूढ भेद प्रकुर्वन्ति ज्ञानवुद्धिबहिष्कृता ॥ ३४
 न विष्णुशिवयोभेद एष धर्मः सनातन ।
 परिपाल्य इम धर्मं नरो मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ३५

न वज्ञाम्बुजशङ्काद्यैश्चकेण मूसलेन च ।
शिवशक्त्याङ्कित लोक वाह्मय सचराचरम् ॥ ३६

दम्पती सुखमेधेते अपि कीटपत्रिषु ।
एष धर्म स्थितो नित्य वर्णश्रिमविभागशः ॥ ३७

सर्वे च योनिलिङ्गाभ्या देवगन्धवंकिन्नराः ।
यतयश्च प्रसूयन्ते वशिष्ठप्रमुखा. किल ॥ ३८

एतन्मे विदित छ्रस्त्वा देहे देवस्य पार्वती ।
पश्चाद् बहिर्गतोऽह च देवदेवमुखाम्बुजात् ॥ ३९

अविज्ञेयमविज्ञान^१ प्रत्यक्षः तमुपालभम्^२ ।
तेनैव मुक्तोऽह देवि ! प्रसन्नेन शिवेन च ॥ ४०

जगत्सूष्टा भवानेष ब्रह्मा भवितुमर्हति ।
प्रजापतित्व प्राप्नुहि सूजन् लोकाश्चराचरान् ॥ ४१

इत्याज्ञाप्य महादेव शिवस्तु परमेश्वर ।
अन्तर्द्वानि गत सद्यस्त्वहमेको व्यवस्थित ॥ ४२

अधरोत्तार च पश्यामि सर्वभूतमिद जगत् ।
ध्यातोऽह सुचिर तस्य महादेवस्य भाषितम् ॥ ४३

आज्ञासम्पादनार्थाय दक्षिण पाणिमुदृतः ।
तस्याइगुष्ठात्तातो जज्ञे दक्षो नाम प्रजापति ॥ ४४

मनसकल्पजा. सप्त तयोर्जाता महर्षय ।
द्वे चैवास्य प्रजेऽभूता वुद्धियोगाङ्गुभे पुनः ॥ ४५

तपेनिष्ठे च ते जाते द्वादशैता महाप्रजा ।
तासा पुत्राश्च पौत्राश्च अविच्छिन्ना च सन्तति ॥ ४६

धारयैच्च जगत्कृत्स्नमधरोत्तरवत्तु यत् ।
एता उत्पादिता भूयः सृष्टिहेतोर्निरञ्जनात् ॥ ४७

1 B₁. सर्वज्ञ तत्त्वविज्ञान ।2. B₂. समुपालभम् ।

उशनोऽग्निरसागस्त्यो मन्त्रतत्वार्थवोधका^१ ।
 अथ खण्डकपालस्य शिरो भित्वा मदोत्कटी^२ ॥ ४८
 जातौ दैत्यौ महावीर्यों महामोहाञ्जनप्रभौ ।
 पापवुद्धी^३ दुराचारौ धर्मविघ्नोपपादकी ॥ ४९
 सर्वभूतविरोधात्मौ महामत्तौ भयञ्ज्करी ।
 हरितश्मशू लोहिताक्षौ धूआवरुणपिङ्गली ॥ ५०
 सितदष्टोत्कटी रौद्री शङ्कुकणों महाहनू ।
 विरुप्ती विकटौ घोरो दारुणात्मकभाविनी ॥ ५१
 महामायाविनी दुष्टावुग्रावत्यन्तदु सहौ ।
 एकाकिन च मा दृष्ट्वा ह्यन्तर्द्वनि गते शिवे ॥ ५२
 मदन्तिकमिमौ प्राप्तौ दानवौ युद्धदुर्मदौ ।
 प्राहृतु को भवानिति केन जातोऽसि शस तौ ॥ ५३
 कथमुग्रतप^५ प्राप्तौ येनावामवमन्यसे ।
 अपसरं सुदुर्बुद्धे परित्यज्य मही क्रमात् ॥ ५४
 अहं धूम्रस्त्वसौ चोलका. क पुन त्वमिहोच्यताम् ।
 वधयोऽयस्त्वनार्यस्त्व किं न भाषसि मूढवे^६ ॥ ५५
 युद्ध वा यदि वा पूजा प्रयच्छ यद्द्वृत हितम् ।
 आद्यमभिमतो दोभ्यामिह रुद्र नमस्कृत ॥ ५६
 तत्तपास्तन्मना भूत्वा तद्गतिस्तत्परायण ।
 अन्तरात्मन्विदितो तव वाचातिसङ्कटे ।
 इत्युक्तो वर्णमुच्चार्य रुद्र शरणमागत^० ॥ ५७

1 B₁ कोविदा2 B₂ मदोत्करौ ।3 A₁, B₂—पापवुद्धि ।4 B₃ विकृती ।5 A₁, B₁, C—कथमग्रतम् ।6 A₁, B—शरणमागत ।

ब्रह्मोवाच

ॐ नमोऽस्त्वादिप्रकृतये हृव्यक्ताय महात्मने ।
नमः परमेध्याय त्वचिन्त्याय नमोऽस्तु ते ॥ ५८

जय आदिरनादिस्त्वं जय जन्मजरापह ।
जय सूक्ष्मं जय स्थूलं जय शान्तं जयाक्षय ॥ ५९

विश्वेश्वरं जगद्वातविश्वतोऽक्षिशिरोमुखं ।
अनाश्रयं त्वनाधारं निरपेक्षं गतज्वर ॥ ६०

ॐ कारस्त्वं वषट्कारं कारणं क्रतुभुक् क्रतु ।
दीक्षा क्षेत्रं क्रतोर्यूपं होता चाध्वर्युरेव च ॥ ६१

उद्गाता क्रृत्विजो दानमाज्यमग्नि श्रुवः श्रुच ।
त्वन्मया मन्त्रभूतादच तृप्तास्तृप्यन्ति देवता ॥ ६२

गुणाय गुणभोवत्रे च अन्तराय यशस्कर ।
गुह्यं गूढप्रमेयाय अपर्यायप्रवर्तने ॥ ६३

धर्मर्थिकामदानाय मुमुक्षोर्मोक्षदायिने ।
सर्गस्थित्यन्तकर्त्रे च लोकसाक्षी हृदि स्थित ॥ ६४

अपराजिदनाद्यन्तं अनन्तं पुरुषाव्यय ।
योगनिष्ठापरेशान ज्ञाननिष्पत्तिहेतवे ॥ ६५

प्राज्ञं प्राज्ञवता श्रेष्ठो वरिष्ठं सर्वं पिता ।
विश्वयोनिरयोनिस्त्वं विश्वमुक्तिकरं प्रभु ॥ ६६

शुद्धतेजोमता ज्योतिर्महात्म्यं महदुत्तमम् ।
अविभिन्नविभिन्नाय त्रिमूर्ते ते नमो नम ॥ ६७

ॐ कारप्रभवाद्वास्तस्मै वेदान्तवेदिने ।
सिद्धान्तमतिरिसद्बान्तं वामदेव नमोऽस्तु ते ॥ ६८

सव्यदक्षिणमार्गस्थं सद्य पूर्णन्दुवर्चसे ।
तत्त्वं तत्पुरुषं श्रीमान्! त्रिपुरुषं नमोऽस्तु ते ॥ ६९

शिखरीन्द्रसुताकान्तं कन्दर्पमथनं प्रभो ।
ईशानं जगता नाथं सद्योजातं नमोऽस्तु ते ॥ ७०

त्रैलोक्यक्रमणक्रान्त अन्धक-द्विष केशरिन् ।
त्रैलोक्यभुवनस्तम्भ गङ्गाधर ! नमोऽस्तु ते ॥ ७१

वरेण्यो वरदश्चाऽसि ब्रह्म-विष्णु-शिवात्मक ।
योगिध्येय नमस्तुभ्य दक्षक्रतुविनाशिने ॥ ७२

ब्रह्मचर्यव्रतासक्त नित्य शक्तिमता वर ।
व्यालाभरणसर्वाङ्ग व्यालयज्ञोपवीतिने ॥ ७३

भवभीतिहरेशान देवानामार्त्तनाशन ।
त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्य भक्ताना भक्तवत्सल ॥ ७४

जय शान्त प्रभो श्रेष्ठ अधोर परमेश्वर ।
अविभिन्नविभिन्नाय पञ्चब्रह्म नमोऽस्तु ते ॥ ७५

पुराणपुरुष नित्य त्वामाहुब्रह्मवादिन ।
गोप्तार गोद्विजादीना सुब्रह्मण्य नमोऽस्तु ते ॥ ७६

आम्नाय विधिसस्थाय रुद्रमूर्ते नमो नम ।
बहुरूप नमस्तेऽस्तु कपर्दी नीललोहित ॥ ७७

नीलकण्ठ नमस्यामि नम सोमाद्वंधारिणे ।
मन सरसि हंसस्तव पर ब्रह्म सनातन ॥ ७८

बृद्धबालस्वरूपोऽसि हृत्यविक्रत्सोज्ज्वल ।
अनाख्येय अनालोक शब्दस्पर्शरसादिभि ॥ ७९

हेयाहेयविनिर्मुक्त निर्वाण परमेश्वर ।
निष्प्रपञ्च निराभास देहे देहभृतावर ॥ ८०

पञ्चात्मकं गुणाश्चैव वायवश्चेन्द्रियाणि ये ।
शरीरै च गुणा ये च यै च वागुपलक्षिता ॥ ८१

त्वद्विभूत्या इद विश्व त्वत्तो नान्या गतिर्मम ।
प्रसादसुमुखो भूत्वा त्राहि मा शरणागतम् ॥ ८२

अनन्त हि प्राणिना नाथ जीवनायैव केवलम् ।
आर्ताना शरणं देव आश्रिताना च केवलम् ॥ ८३

ब्रह्मोवाच

इति परमपदगतोऽहं वै बहुस्तुतिवचनोपहारवृन्दै^१ ।
स्वमनसि शिवसकल्पभूतं प्रियमुपगतस्त्रिभुवनारिकण्टकोऽथ^२ ॥

८४

गगनतलभमल सत्त्वस्थितमति कृपया वेष्टसो ममाऽव्यय ।
श्राता मूर्ति पुरतो वभूव मा भै प्रीतोऽस्म्यनुद्यमोऽहमित्याह^३ ॥

८५

समाख्यास्य^४ तु मामेव प्राह दैत्यौ महेश्वर ।
धिग्वा पापसमाचारो दानवावविवेकिनौ ॥ ८६

विचार्यमाणी ब्रह्माणमत्तु कमलसम्भवम् ।
समस्तलोककर्त्तारं समाधिस्थ च मत्परम् ॥ ८७

या गति हिंस्रका यान्ति परपीडाङ्कता नरा ।
द्विषन्तो या गति यान्ति तान्नयामि न सशय ॥ ८८

मित्रद्वोह अविश्वस्त परदारापहारिणाम् ।
भ्रूणहा गुरुतल्पादि महापातकिना गतिम् ॥ ८९

युवा वै यास्यथ पापो कूरौ ऋूरतरा गतिम् ।
अवश्य नात्र सदेहो वचन शृणुत भम ॥ ९०

श्रुत्वा जहसतुस्तौ तु वचन रिषितेक्षणौ^५ ।
तावूभौ घनवृन्दाभौ विद्युज्जुष्टौ जगर्जतु ॥ ९१

वज्राञ्जावृद्यतोन्मुष्टी लेलिहानौ च सृक्कणीम् ।
तमभ्यासगतावेतौ हन्तुकामी दुरासदौ ॥ ९२

सव्यदक्षिणमावृत्य मध्ये कृत्वा त्रिलोचनम् ।
आससादतुरन्योऽन्य कृष्णावत्ताविवार्ककम् ॥ ९३

१ A₁, C—हृदै

२ B₂, त्रिभुवनारिकण्ठादथ

३ A₁, B₂, C—अनुत्तमोक्तिमित्याह ।

४ A₁, C—समाख्यास्य ।

५ A₁, B₂, श्रुत्वा तद्वचन तौ तु जहसतुः रिषितेक्षणौ ।

वराहाविव लोकेते देव सौदामिनीमिव ।
दुर्लक्ष्यमतिविक्रान्तौ ब्रह्मग्रहणगर्जितौ ॥ ६४

प्रकोशन्ति च गर्जन्ति निपतन्त्युत्पतन्ति च ।
भ्रमन्ति गतिभीम च आसमुत्पादयन्ति च ॥ ६५

त्रस्तोऽहं तमपश्यस्तु^१ ह्यभूत लोमहर्षणम् ।
तत प्रमथनाथञ्च व हरस्तत्र मुदीरितम् ॥ ६६

जयस्व विश्वभूतात्मन् बृहत्काय महोदर ।
जयस्वाशेष जेता त्व भूर्भुवः स्थाणु जङ्गमान् ॥ ६७

प्रवाहकाल कालज्ञ वीर्यं वीर्यवता वर ।
अप्रमेय अनाधृष्य तेजस्तेजो यशोवह ॥ ६८

सर्वमायानिवृत्तिश्च गोप्ता त्व जगता सदा ।
अशारण्य शरण्यश्च एकश्चात्मा ममाशुभा.^२ ॥ ६९

आहि मा भो विरूपाक्ष जहि पापी महासुरौ ।
धर्मान्तकरणावेतौ त्व हि धर्म सनातन ॥ १००

इत्येव देवमीशान स्तुतमार्त्तहर परम् ।
अस्तीषिष तदास्माक जगता रक्षणाय च ॥ १०१

मया स्तुतेन तेनाथ देवदेवेन धीमता ।
तत्क्षणादतिदीप्त च स्वरूप प्रकटीकृतम् ॥ १०२

प्रवर्द्धित महत्तेजो दृष्ट्वा भीमतम तदा ।
भस्मीभूताक्षिमौ दैत्यौ धूम्रोल्कौ सुरतापिनौ ॥ १०३

तत पुनरह देवमस्तुव परमेश्वरम् ।
जगदभीतिहर भीम कोटिभास्करवच्चंसम् ॥ १०४

नम सर्वाय शर्वाय सर्वरूपघराय च ।
भवोऽद्वाय देवाय सर्वनामे नमो नम ॥ १०५

1 B_१ तमपाहृत ।

2 A_१, B_२ C—ममाशुभात् ।

3. B_१ भवान्मै ।

सृष्टिस्थितिकर्त्रे च मृदाय शशिमीनये ।
 सर्वसृष्टिविनाशाय हराय च नमोऽस्तुते ॥ १०६
 नमस्त्रिगुणवाहाय शिवायामृतदायिने ।
 पर ब्रह्म नमस्तेऽस्तु सच्चिदानन्दविग्रह ॥ १०७
 नमस्ते रिपुभीमस्त्व भीमनामाप्रतिष्ठित ।
 चित्त्वरूपाय देवाय चन्द्राद्वंशेखराय च ॥ १०८
 चिदशायाचलेशाय चराचरभूते नम ।
 इत्येव भक्तियुक्तेन देवदेव स्तुतो मया ॥ १०९
 ध्रियता भो प्रथलेन शिवप्रीतिकरी सदा ।
 सर्वपापक्षयकरी ब्रह्मगीतेयमम्बिके ॥ ११०
 न देया यस्य कस्यापि शृणु देवि ! शिवप्रिये ।
 प्राणवद्वक्षणीया च आज्ञया हि पिनाकिन ॥ १११
 ये इमा च पठेद्वक्ष्या शृणुयाद् वा समाहित ।
 ब्रह्मगीता प्रथलेन षड्मासात्सद्विमाप्नुयात् ॥ ११२
 एककाल द्विकाल वा पठनाल्लभते ध्रुवम् ।
 सिद्धि पारमिका गौरि ! त्रिकाल शिवतत्पर ॥ ११३
 प्राप्नोत्यभिमतान् भोगान् प्रेत्य चाभिमत फलम् ।
 सर्वकामसमृद्धात्मा सदा चिन्तापणेरिव ॥ ११४
 विद्यार्थी लभते विद्या बृहस्पतिसमो भवेत् ।
 प्रभाते पठनादस्या शिवस्याज्ञाप्रमाणत ॥ ११५
 मध्याह्ने पठनाहेवि ! द्रव्यवान् जायते नर ।
 सायकाले तथा शम्भु प्रीतिवान्नात्र सशय ॥ ११६
 कन्यार्थी लभते कन्या सुतार्थी सुतमाप्नुयात् ।
 राज्यार्थी राज्यमाप्नोति सदा शत्रुनिषूदन ॥ ११७
 चतुर्दश्या विशेषेण पठेद् यस्तु शिवाग्रत ।
 स लभेन्निवस्यायुज्य सत्य सत्य हि पार्वति ! ॥ ११८
 इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया प्रथमेऽशे
 ब्रह्मगीताकथन नाम चतुर्थोध्याय ॥

पञ्चमोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

प्रजापतिवच श्रुत्वा पर साराभौपमम् ।
 चरित देवदेवस्य पौराणभूषिसम्मतम् ॥ १
 उत्फुल्लनयनाः सर्वे आनन्दाश्रुगतानना^१ ।
 ववन्दिरे महात्मानमीशान वृषभध्वजम् ॥ २
 ऊचु प्राञ्जलय सर्वे वेदगुह्य-पदाक्षरम्^२ ।
 नाकौकसा गणा सर्वे श्रोतुकामा व्यवस्थिताः ॥ ३
 तान् समीक्ष्याथ वै दुर्गा इत्युवाच पितामहम् ।
 भूय कथय मा तात^३! न हि तृप्यामि शृण्वती ॥ ४
 ततोऽपणमिवाचेद सर्वंभूतहिते रतम् ।
 परमेष्ठी हसन् वाक्य शमयित्वा त्रिलोचनम् ॥ ५

ब्रह्मोवाच

शृणुष्वावहिता देवि ! अघौघोपशम परम् ।
 शिवप्रसादजनक पुराणचरित शुभम् ॥ ६
 धूम्रोल्को च हतावेतो हरेणामित्रधातिना ।
 सर्वदेवप्रसादेन स्वर्णपिङ्गलपर्दिना ॥ ७
 ततो भूय समाश्वास्य मामाह परमेष्वर ।
 चतुर्वक्त्र^४! महाप्राज्ञ^५! प्रिय किं करवाणि ते ॥ ८
 इति तस्य वच. श्रुत्वा महादेवस्य पार्वति^६
 मया चोक्तो गुभातोतः^७ शक्षाद्वक्तव्येष्वर ॥ ९

1. B₂ आनन्दाश्रु परिप्लुता ।

2. A₁ देवगुह्य पदाक्षरम् ।

3. अह चोक्तव्याखीत ।

यदि प्रसन्नो देवेश ! यद्यनुग्रहतास्ति मे ।
 प्रयच्छ प्रवरा विद्या सर्वमोहप्रशान्तिदाम् ॥ १०
 तंव स्वरूप जानिष्ये कालत्रयभूमापते ।
 परिज्ञान यथा सम्यगेवमेव मयौदितम् । ११
 यत्काल च निवृत्ति च भूताना वृत्तिमेव च ।
 प्रसीद सुमुखो नाथ विद्यामेता प्रयच्छ मे^१ ॥ १२
 इति मद्वचन श्रुत्वा प्रत्युवाच महेश्वरः ।
 ददामि निखिलान्नेतानन्याश्चापि मनोरथान् ॥ १३
 प्राप्तो वेद षडङ्गाश्च विवेकविदित जगत् ।
 वेदान्त निखिल ज्ञातमृग्यजु सामसहितम् ॥ १४
 अथवंणगतो वेद शब्दराशेरनेकधा ।
 भविष्यति तव ब्रह्मन्मोघत्व तथास्तु ते ॥ १५
 इति दत्वा महाज्ञान शस्त कल्याणमोश्वर ।
 महा मातर्महेशानि तत्रैवान्तरधीयत ॥ १६
 श करोतीति भगवास्तस्माच्छङ्करता गत ।
 सर्वज्ञतामह प्राप्त परितुष्टे च शङ्करे ॥ १७
 विष्णुः शक्तित्वमालभते^२ यस्मिस्तुष्टो महेश्वर^३ ।
 देव्यान्तकरण साक्षाद् यस्मिन् व्याप्त जगत्त्रयम् ॥ १८
 तन्मायया त्वय लोक^४ को न मुह्यति पण्डित ।
 ब्रह्मेन्द्रचन्द्रा ईशान प्रभविष्णुर्जनार्दन ॥ १९
 बलेन बलिनो यज्ञ उपायज्ञस्तथा च य ।
 दुष्टदैत्यनिहन्तासौ देवानामार्त्तिनाशन ॥ २०
 देहिना वसनाद्देहे वासुदेवेति विश्रुत ।
 भवपत्नी पुरा जाता स एव भगवान् हरि ॥ २१
 नानारूपगतिर्भूत्वा स्वेच्छया चरते जगत् ।
 त्व देवि ! विष्णु सूर्योऽसि तव मूर्त्तिस्तथाऽच्युत ॥ २२

१ A₁, B₁, C—मा ।

२ A₁, B₂, C—शक्तित्वमालेभे ।

३ यस्य तुष्टो महेश्वर ।

४. A₁, C—तस्य मायामिमा लोक ।

न भेदश्चानयोरस्ति प्रवदन्ति विचक्षणा ।
 तेन विष्णु शिवश्चैव एकदेहो द्विवाकृत ॥२३
 अर्द्धनारीश्वरो देवो या नारी स जनार्दन ।
 न विदुर्देवि । भेद वो यो विष्णु स महेश्वर ॥२४
 भेद य कुष्ठे मूढ स पापी निरपत्रप ।
 ईशान सर्वदेवाना प्रभु प्रभवता वर ।
 सत्य विष्णु विनापणे । क्षणैक न च वर्तते ॥२५
 न शङ्करादस्त्यपरो हि देवो न शङ्करादस्त्यपरो गुरुर्ण ।
 न शङ्करादस्त्यपर पवित्र^१ नमोऽस्तु तस्मै वृषभध्वजाय ॥२६
 आद्य वरेण्य वरद विभुं च चराचराधारशाशङ्कमीलि ।
 ज्ञेयस्त्वमाद्य प्रकृते परो यो नमाम्यचिन्त्य शिवशाश्वत च ॥२७
 अनादिमाद्य पुरुष पुराण मुमुक्षुभि सेवितपादपद्मम् ।
 ससारचक्रे परिवर्त्तनस्य जनस्य बन्धचिछदमीशमीडे ॥२८
 शास्ता च गोप्ता स्वयमेव कर्ता धर्ता च हर्ता हविरध्वरेषु ।
 योक्ता च मोक्ता मुनिभिर्मनासि देवादिदेव परमोऽपि वन्द्य ॥२९
 भूय एव महेशानि सृष्ट्या उत्पादने रत ।
 नियोगादे वदेवस्य रुद्रस्यामिततेजस ॥३०
 अस्तुवन्त शिव शान्त भक्तियुक्तेन चेतसा ।
 रुद्रेण रुद्र तमजमहमेकादशेन च ॥३१
 प्रत्यक्षोऽभूततो रुद्र सान्निध्य दर्शित स्वयम् ।
 किमिच्छसीति मा प्राह सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥३२
 ब्रूहि दास्यामि ते काम मनोरथफलप्रदम् ।
 सत्य सत्य पुन सत्य मद्वाक्य शृणु पद्मज ॥३३
 एतच्छ्रुत्वाहमक्तस्त सृष्टिहेतोनिरामयम् ।
 इच्छामि तव देवेश विभक्ताङ्ग विशेषतः ॥३४
 मखकमर्दि यश्रोक्त त्रयीधर्मा प्रतिष्ठिता ।
 प्रयच्छात्मस्वरूपेण त्रयी चाश्रयिणी विभो ॥३५

1 B₂. च तृह्म्ब ।2. B₁ प्रभु ।

भूताना च हितार्थाय मम शम्भो विशेषतः ।
 प्रसीद सुमुखो भूत्वाऽनुग्रह कर्तुमर्हसि ॥३६
 अथो पुरस्ताच्छीशम्भुरित्येव ब्रुवतो मम ।
 स्वकेन विघिदैवेन विभक्तैकादशोऽभवत् ॥३७
 तेनैव वेदमन्त्रेण मया रुद्रेण सम्भृता ।
 प्रशान्ततेजस सौम्या रुद्रास्त्रिभुवनेश्वरा ॥३८
 एकादश सुरश्रेष्ठा पूर्वजाश्च सनातना ।
 अजैकपादहिर्वृद्ध्य कपाली रुद्र एव च ॥३९
 हरदच बहुरूपश्च अम्बकश्चापराजित ।
 वृषाकपिश्च शम्भुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ॥४०
 एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वरा ।
 सर्वे सृष्टिप्रकर्तार कमशिष्प्रवर्तका ॥४१
 सर्वत सर्वतो नैतत्तेन सर्वं चराचरम् ।
 व्याप्त जगद्दिद कृत्स्न रुद्रेणामिततेजसा ॥४२
 शम्भुः प्रभवता श्रेष्ठो वरिष्ठ सर्वमन्त्रवित् ।
 ईश्वर सर्वदेवाना प्रभुरस्माकमेव च ॥४३
 स्मरणादेव रुद्रस्य पापसघातपञ्चरम् ॥४४
 शतधा भेदमायाति गिरिर्वज्रहतो यथा ॥४५
 कूम्भाण्डाश्च भया रोगा रेवती बुद्धरेवती ॥४६
 अवग्रहा विषा सर्पा पिशाचा राक्षसास्तथा ॥४७
 मारग्रहाश्चावधूता मातरश्चापिनाकिनी ॥४८
 नोपसर्पमिति पुस्ते रुद्रस्मरणतत्परान् ॥४९
 नामोच्चारणमात्रेण रुद्रेति पुरुषस्य तु ।
 नश्यन्ति सकला दुष्टा सत्य सत्य वदाम्यहम् ॥५०

सनत्कुमार उवाच

रुद्रसृष्टिमिमा श्रुत्वा दिव्या देवी मुदान्विता ।
 भूय पप्रच्छ^१ भूताना सर्वेषा हितमुत्तमम् ॥५१

1. A₁, C.—पृच्छति ।

महादिमज्जिता^१ पूर्वं सृष्टि सप्तसतेजसाम् ।
 ब्रह्मक्षत्रविट्शूद्राणा देवाद्या च दिवीकसाम् ॥४६
 कथं त्वं जनयस्येता किञ्चिन्मात्रं ब्रह्मीमि मे ।
 न विस्तरेण भो ब्रह्मन्^२ सक्षेपाद् वक्तुमर्हसि ॥५०

ब्रह्मोवाच

सम्यक् पृष्ठं महेशानि दिव्यं कौतूहलं मम^३ ।
 शृणु षष्ठावहिता देवि^४ देवाना जन्मसम्भवम् ॥५१
 पाणि-दक्षिण-ससर्गाद्विक्षोऽङ्गुष्ठादजीजनत् ।
 जातमात्रोऽग्रतो भूत्वोवाच कि करवाणि ते^५ ॥५२
 अहं चोक्तं सृजस्वेति प्रजाघर्मणं चानघं ।
 वाढमित्येव स प्रोक्तवाऽसृजद्धर्मणं च प्रजा ॥५३
 दक्षो दशं सहस्राणि मानसानकरोत्सुतान् ।
 महावलान्महावीर्यान् सर्वायुधविशारदान् ॥५४
 अतीव बलसम्पन्नान् सर्वलोकभयङ्करान् ।
 ते द्विषन्ति सदा रुद्रं न यजन्ति स्तुवन्ति न ॥५५
 दस्युमूर्तिधरा भीमा स्वधास्वाहाविवर्जिता ।
 अन्नब्रह्माण्या महामूढा प्रसूयन्ते द्विषोङ्गश(?) ॥५६
 तदा स भगवान् रुद्रो दक्षपुत्रान् शशाप ह ।
 भस्मीभूतास्तत सद्यो दक्षो विस्मयमागत ॥५७
 ध्यानेन विदितं सर्वं पुत्राणा निधनं तथा ।
 अन्योन्यो वासृजत्पुत्रान् सहस्रं दशं सप्तं च ॥५८
 षष्ठे रात्रे स रुद्रश्च रुद्रग्रहनियोजितान् ।
 क्रमात्तास्तान् ममाराशु सप्ताहर्निशि शङ्कर ॥५९
 न लक्षितस्तया तेन दक्षेण तनयक्षय ।
 पश्चात्तु विदितो दोषो यथा ते निधनं गता ॥६०

1 B_१ महादिमज्जिता ।

2 B_२ हि मे ।

3, A_१, B_१ C—मा ।

अधर्मप्रवला मूर्खा रुद्रस्य त्वपराधिन ।
 कामनोधमदासक्ता धर्मशान्तिविवर्जिता ॥६१

विदित्वा गतशोकोऽभूत्स तदा मामुपागमत् ।
 कल्पनाभिहित चैव उक्तोऽह गिरिनन्दनि ॥६२

दक्ष ! दक्षोऽसि तत्त्वज्ञ ! प्रजोत्पादनतत्पर ।
 आमुरी सा प्रजा जाता हता कालेन धर्मिणा ॥६३

विदित्वा प्रज्ञया सार्वं पुत्र जनय सुब्रत !
 जातमोहोऽसि तत्त्वज्ञ ! श्रुतिरेषा पुरातनी ॥६४

देवासुरमनुष्याश्च भूतग्रामाश्चतुर्विधान् ।
 भवता दुहितास्तात जनयिष्यन्ति चाखिलम् ॥३५

वाढमित्येव दक्षश्च स स्वदेहादजीजनत् ।
 सद्योजातास्ततो दिव्या कन्यास्ता गतकल्मषा ॥६६

अतीव लक्षणोपेता रूपतेजोगुणान्विता ।
 इन्दीवरदलश्यामा मीनलोलेक्षणा शुभा ॥६७

वर्णश्रेष्ठान् शृणुष्वेतानस्मद्देहसमुद्घावान् ।
 ब्राह्मणास्तु मुखाज्जाता बाह्यो राजन्य एव च ॥६८

वैश्या ऊरुरुहा ज्ञेया पद्भ्या शूद्रस्त्वजायत ।
 मरीचिप्रमुखा सप्त ततो जाता पृथक् पृथक् ॥६९

जाता सुबहुशो देव्यो मानसप्रभवा प्रजा ।
 सव्ये नारी स्वय भूत्वा दक्षिणे पुरुष स्वयम् ॥७०

स्वायम्भुवेन योगेन शिवशक्तिप्रसादत ।
 एताश्चान्याश्च जहुश प्रजाः सृष्ट्यर्थमीश्वरि ॥७१

उत्पादिता मया दिव्या शिवशक्तिपरायणा ।
 दक्षदुहितरो याश्च मया पूर्वं प्रकीर्तिता ॥७२

ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
 सप्तर्विशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥७३

द्वे चैव वहुपुत्राय(?) तर्थवाङ्ग्निरसे द्वयम् ।
 औशनेय वसिष्ठ च दत्ता दक्षेण धीमता ॥७४

1 B₃ रुद्रस्यापराधिन , A₁—रुद्रवह्नपराधिन ।

2 B₂ स्वस्य देहादजीजनत् ।

दाक्षायण्या सकाशे वै कश्यपादि जगत्सु तम् ।
 देवासुरमनुष्याश्च तिर्यगुद्ध्वं च मध्यमम् ॥७५
 गन्धर्वोरगयक्षाश्च विद्याधरमस्तु गणान् ।
 रक्षान् प्रवरविद्वास साप्सरोगणपन्नगान् ॥७६
 रक्षो-भूत-पिशाचाश्च पशुपक्षिसरीसृपान् ।
 वृक्षगुल्मलतावलीगुह्यकान् हिसकान् समान् ॥७७
 तथा पितृन्मनुष्याश्च वायुभूतान्तरिक्षगान् ।
 भूतग्रामानशेषास्तान् इवापदानप्रजान् बहून् ॥७८
 जरायुजाप्तजान् सत्त्वान् स्वेदजोद्धृजजास्तथा ।
 दिव्यान्तरीक्षभौमादिपातालतलगोचरान् ।
 पूर्णं लोकत्रय कृत्स्न कश्यपादि विद्वि सुन्दरि ॥७९

इत्येकांग्रपुराणे षट्साहस्रामैश्वर्या सहिताया प्रथमेऽशे आदिसर्गे
 नाम पञ्चमोऽध्याय

षष्ठोऽध्यायः

व्रह्मोवाच

मया तत्र महेशानि कल्पित च चतुर्युगम् ।
 प्रजा आदियुगे नित्य यजन्ति^१ याजयन्ति च ॥१
 स्वकर्मनिरता वर्णि सम्यग् वर्षति वासव ।
 सस्यपूर्णा मही जाता रसवन्त फलद्रुमा ॥२
 नाकाले छ्रियते जन्मुर्न दुर्भिक्ष धूधार्दिता ।
 न मृषा न च मात्सयं हिसाद्रोहोङ्गव न च ॥३
 न कार्पण्यो शठाचारो वर्णसङ्कर एव च ।
 पराश्च नातिक्रामन्ति परस्वे न च तन्मना ॥४
 न पाषाण्डरतौ वृत्ता न च देवोपजीविन ।
 कन्याशुल्क न गृह्णन्ति न यजन्ति जघन्यजान् ॥५
 न पापवृत्तिमासाद्य उपजीवन्ति जन्तव.^२ ।
 नारुडा पतिता केचिन्नच वैडालिकव्रता^३ ॥६
 नात्यन्तविषयासक्ता दुरुक्ता प्रियवादिन ।
 न राजश्चोपभृञ्जन्ति प्राणे कण्ठगतैरपि ॥७
 गुरुश्च नावमन्यन्ते नोपहास्यन्ति कस्यचित् ।
 धर्मसेतु न लङ्घन्ति नापि चान्यायवर्त्तिन ॥८
 न दम्भाश्रितकर्मणो न काम्यन्ति तप फलम् ।
 शुद्धा-शुद्धसमाचारा जितरागा जितेन्द्रिया ॥९
 जितात्मानो मनोलब्धा रजस्तामसवर्जिता ।
 सत्त्वनिष्ठा पराः शान्ता सत्यार्जवगुणान्विता ॥१०

1 A₁, B₂—यजन्ति च ।

2 B₁ न हि स्ववृत्तिमासाद्य नोपजीवन्ति जन्तव ।

3 B₂ वैतालिका मता ।

कृपया परया युक्ता सर्वभूतहिते रता ।
 अगर्हिता विरक्तेष्टा आम्नायविधिमाश्रिता ॥११
 धर्मेषु निरता लोका शौचाचारयतात्मका ।
 शौचाशौचविवेकज्ञा अधरोत्तरतारका ॥१२
 एव कृतयुगे देवि । प्रजाधर्मपरायणा ।
 आधिव्याधिसमायुक्ता न दुखेष्वभियोजिता ॥१३
 चतुष्पादेन धर्मस्तु सर्वमावृत्य तिष्ठति ।
 न चाधर्म प्ररोहन्ति कृते धर्ममये युगे ॥१४
 त्रेताया पादहीनश्च द्वापरे च पदद्वय ।
 प्राप्ते कलियुगे घोरे धर्मश्चरति चैकपात् ॥१५
 तदाऽभिभवते धर्मधर्मप्रभवो युग ।
 तत्राधर्ममयी वृद्धिर्दुर्लभा सत्यवादिन ॥१६
 विपरीतमयोभावास्तदाचाल्पायुषो जना ।
 न शृण्वन्ति पितु पुत्रा न भार्या न च बान्धवा ॥१७
 हले युञ्जन्ति सुरभि प्रेषयन्ति द्विजोत्तमान् ।
 चाण्डालाश्चैव कपिला दुह्यन्ति च अदन्ति च ॥१८
 अलिङ्गिनो लिङ्गवेशा मायादभोपजीविन ।
 अह योगी त्वह ज्ञानी प्रत्येकंकसनातना ॥१९
 न चापि ज्ञानिन सन्ति केवल तद्विडम्बका ।
 लोभमोहपरीताश्च पतन्ति नरके जना ॥२०
 न कुर्वन्ति कियाकाण्ड षट्कर्मपरिवर्जिता ।
 यद्यप्यथीतवेदाश्च न च बीर्याद्द्विजोत्तमा ॥२१
 श्रुतिशास्त्रपराश्चान्ये अग्निहोत्रपरायणा ।
 क्रुद्धा श्लक्षण न शक्यन्ते कालेनात्र हता द्विजा ॥२२
 हास्यमाणस्ततो धर्मो ह्यधर्मं पर्यवस्थित ।
 अधर्मप्रभवद्वाजा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥२३
 चोरवृत्तिधरो राजा राजवृत्ताश्च दस्यव ।
 वैश्यवृत्तिं च कुर्वन्ति शूद्राः शुश्रूषवर्जिता ॥२४
 केचिच्छूद्रा भविष्यन्ति द्विजधर्मपरायणा ।
 केचित् क्षत्रियवृत्ताश्च स्वधर्मविमुखा शिवे ॥२५

वैष्णवी वृत्तिमासाद्य स्त्रवर्णाचारनिर्गंता ।
 ब्रह्मनिन्दा करिष्यन्ति पतिष्यन्ति हि रौरवे ॥२६
 वेदाचार परित्यज्य तदा ब्राह्मणजातय ।
 शूद्रशिष्या भविष्यन्ति दम्भाचारपरायणा ॥२७
 कृष्ण कृष्णेति वदने वदन्ति प्रत्यह शिवे ।
 हृदये कुटिल तेषा शूद्राणामेव नित्यश ॥२८
 केचित्तत्रापि सुजनास्तद्विष्णोर्नामि मङ्गलम् ।
 सकीर्त्य शकरस्यापि तरिष्यन्ति भवार्णवम् ॥२९
 निन्दन्ति शकर तत्र वैष्णवी वृत्तिमाश्रिता ।
 तेऽपि स्वस्य विनाशाय नापरेषा शिवस्य च ॥३०
 कलौ तु वैष्णवीभत्वा शिवनिन्दा-परायणा ।
 भविष्यन्ति नरा सत्य नरकाय न सशय ॥३१
 ब्राह्मण च समाहूय दत्त्वा चैव कुशोदकम् ।
 दक्षिणा च न दास्यन्ति तत्राधर्ममये युगे ॥३२
 लोका स्त्रीवशगास्तत्र लौल्याश्चैव तपस्विन ।
 केचित्तपस्त्रिन क्रुद्धा क्रोधाच्चैव तप क्षय ॥३३
 पाषण्डजनकीर्णा च निष्फला स्याद् वसुन्धरा ।
 एव सक्षेपतश्चोक्त युगर्धर्ममिद वच ॥३४
 वर्णधर्माश्च वेदाश्च ये केचिज्जगति स्थिता ।
 युगे ह्लासे च ह्लस्यन्ति धर्मे पूर्यन्ति पूर्यति ॥३५
 परिमाण च सर्वेषां यथावच्च निबोधत ।
 श्वास-त्रयेण निमिषमुन्मेष निमिषत्रये ॥३६
 अयुन्मेषाद्वै मुहूर्तं स्यात्रिमुहूर्तात्क्षण स्मृत ।
 क्षणत्रयात् कला ज्ञेया काष्ठास्त्रिशत्कला स्मृता ॥३७
 काष्ठात्रयेण स्युनांड्यो नाडिके द्वे घटी स्मृता ।
 चतस्रो घटिका यामश्चतुर्यमिरह स्मृत ॥३८
 अहोरात्राऽष्टयामेन मानोऽय मानव स्मृतः ।
 पञ्चदशभिरहोरात्रै पक्षस्तु समुदाहृत ॥३९
 पक्षाभ्या मासमित्थाहुमर्साभ्या च क्रतुस्तथा ।
 षट्क्रतुभिर्श्च एकाब्द प्रबदन्ति मनीषिण ॥४०

सूर्यचन्द्रमसौ देबो संवत्सरनिरूपिणी ।
 पर्जन्या पृथिवी वृष्टि क्षिपन्त्यद्भिर्यथाक्रमम् ॥४१
 सस्य सञ्जायते चोर्व्या तेन जीवन्ति वै प्रजा ।
 अघरोत्तर च वर्तन्तेऽप्यग्निहोत्रपरायणा ॥४२
 तपोभि क्रतुभि शुद्धैस्तरेषा सम्प्रवर्तते ।
 सक्रान्ति प्रतिमासी च यदा सक्रमते रवि ॥४३
 अयने विषुवे द्वे च दक्षिणोत्तरसज्जिते ।
 पितृणा तदहोरात्र मानेनानेन कथ्यते ॥४४
 त्रिशद्भिर्दिवसैर्मासो मासैद्वादशभि समा ।
 नराणा वत्सरैकेन देवानामह उच्यते ॥४५
 द्विगुण तदहोरात्रभेव सख्याविदो विदु ।
 मान वै परिसख्यातमूषिभिश्च युगे युगे ॥४६
 षोडश चैव लक्षाणि परिमाण कृतस्य च ।
 त्रेताया द्वादश लक्ष द्वापरस्याष्टसज्जितम् ॥४७
 चत्वारि च कले प्रोक्त पुराणपुरुषैः पुरा ।
 परिवर्त्त युगाना च चतुर्णा वर्तन स्मृतम् ॥४८
^१परिवर्त्तश्चतुर्भिश्च सकल्प परिकीर्तित ।
 सकल्पैर्दशभि पुण्यैर्महाकल्प उदाहृतः ॥४९
 महाकल्पदशातीते कालदाय स कथ्यते ।
 कालदायद्वयेनापि साग्रिणा प्रलय स्मृत ॥५०
 कूटस्थमधिगच्छन्ति तदा भूतानि पार्वति ।
 दिव्यमानमिद पुण्य श्रुत्वा पापभयापहम् ॥५१
 पर ब्रह्मणि लीयन्ते ह्यहोरात्रविदा जना ।
 मानेनानेन भूतानि प्राप्नुवन्ति च मा शिवे ॥५२
 सक्षेपादिदभास्यात रुद्रवाक्यप्रसादत ।
 मम रुद्र प्रसादाद्वहि स्मतिरस्ति शुभेक्षणे ॥५३

1. A_५, B_१ C—परिवर्ण, B_२ परिवर्त्ती ।

2. A_१, B_१, C—परिवर्ण, B_२ परिवर्त्ती ।

अनुभूतोऽस्मि दृष्टोऽस्मि विश्व रुद्रप्रसादत ।
 शिवश्चादौ शिवो मध्ये शिवश्चान्ते प्रतिष्ठित ॥५४
 विम्ब शिवमय पूर्ण स्फीत सदसदात्मकम् ।
 भूमावप्स्वर्णिमध्ये च पातालतलगोचरे ॥५५
 लोकालोकविलोकेषु दिग्विदिक्षवन्तरीक्षके ।
 पर्वतेषु च सर्वेषु कानने चोपकानने ।
 तन्नास्ति यत्र नो रुद्रस्तथा वाग्विषयेषु च ॥५६
 स्वय च सज्जारमतो महेश निरञ्जन विश्वविधानभूतम् ।
 निरामय शान्तशिवात्मक च परावर पारवर पुरस्तात् ॥५७
 भूमिस्वरूप ह्यमराप्रमेय ज्ञानार्णव योगविधानभूतम् ।
 भूताधिवास परमोपपाद्य शिव सदाह शरण प्रपद्ये ॥५८
 न चास्ति प्रज्ञास्तुतिवादहेतुर्न चापि योग भवभावमुक्ति ।
 भक्त्यैक्या केवल साध्यमान यस्मिन्नयुक्त खलु भावशुद्ध्या ॥५९
 भूमे फल तथा चेय कर्मसिद्धि प्रवर्तते ।
 नान्यत्र लोके कर्त्तास्य कर्मणा फलमाप्नुयात् ॥६०
 इह यत् क्रियते किञ्चित् शुभ वाशुभमेव वा ।
 भुज्यते परलोके तदेष धर्मं सनातन ॥६१
 वहुवित्तव्ययान् धर्मान् कायक्लेशमथापि वा ।
 कर्मभूमौ प्रकुर्वन्ति स्वर्गभोग वुभुक्षव ॥६२
 भोगपूर्ण ततो दृष्ट्वा स्वर्गीय स्वर्गवासिन ।
 क्षिप्र पतन्ति वै पुण्य कर्तुं भूमौ नगेन्द्रजे ॥६३
 य स्मृत्वा तु निज कर्म पश्चात्तापेन दह्यते ।
 तस्यैका निष्कृति वक्ष्ये शिवस्मरण परम् ॥६४
 स्वर्गस्थोऽपि हि धर्मेण भूषित सन् भुनक्ति च ।
 अधर्मान्तरक गच्छेन्निश्चित शृणु चण्डिके ॥६५
 कर्मणा गुणदोषौ च जन्मूना भवत सदा ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्मनिष्ठात्मनो हितम् ॥६६
 नाशयैदहित कर्म पुनरात्मानमात्मन ।
 रिपुरात्मा वन्धुरात्मा भवति स्वेन कर्मणा ॥६७

भूर्लोकाऽवस्थितो धर्मो न धर्म स्वर्गंगोचरः ।
 भूमिलोकसम लोक तस्मान्नान्यत्र विद्यते ॥६८
 यस्या लिङ्गसहस्राणि अयुतान्यर्बुदानि च ।
 कोटिसख्य क्वचिद्देशे शम्भु सम्भवति स्वयम् ॥६९
 देशरूपाण्यनेकानि तीर्थान्यायतनानि च ।
 भूतग्रामानशेषाश्च धारयत्येव स शिवे ॥७०
 प्रार्थनीया च या नित्य ब्रह्मविष्णुशिवादिभि ।
 मही ता देवि ! कल्याणि कल्याण कर्तुमहसि ॥७१
 धन्या पुण्या समर्था च सशस्या सा वसुन्धरा ।
 काश्यपी सर्वजननी शेषदेवशिर स्थिता ॥७२
 माहेश्वरी मही पौष्णी वैष्णवी पापनाशिनी ।
 ब्रह्माणी चैव सा मेध्या लोकधात्री शिवात्मिका ॥७३
 इत्येकाग्रपुराणे षट्साहस्रामैश्वर्या सहिताया
 प्रथमेऽशे युगधर्मो नाम षष्ठोऽध्याय ॥

सप्तमोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

एतच्छ्रुत्वा चतुर्वक्त्रात्सर्वदेवनमस्तुता ।
 उमा प्रोवाच समन्त्र्य धन्या देवी वसुन्धरा ॥१
 सामर्थ्यं तपसस्तस्याः शाश्वत देहधारणा ।
 पूज्या चैका नमस्कार्यां सा नित्यं प्रपितामह ॥२
 पृथिव्या यत् प्रमाणं च वर्षद्वीपाननुक्रमात् ।
 सागरान् भूधरान् तथ्य वनान्युपवनानि च ॥३
 का नद्य के चे देशाश्च अन्तराणि विभागश ।
 वर्षद्वीपप्रमाणानि पृथिव्या यानि तानि च ॥४
 देवानामधिकान्येव एकैकानि पृथक् पृथक् ।
 प्रभवन्ति सुरश्चेष्ठ पर कौतूहल मम ॥५
 पृथिव्या यानि तीर्थानि श्रेष्ठान्यायतनानि च ।
 सारभूतं समाचक्ष्व दिव्यज्ञानात्पितामह ॥६
 अन्योन्याश्चर्यभूतानि पृथिव्या यानि कानि च ।
 शृणवन्तु मुनयो ब्रूहि प्रसीद सुमुखाऽव्जज ॥७

सनत्कुमार उवाच

देव्या एव वच श्रुत्वा तुष्टो ब्रह्मा महेश्वरीम् ।
 पाणी बद्धपुटं प्राह निवोध जननि । मम ॥८

ब्रह्मोवाच

त विभु सर्वभूताना स्थावरस्य चरस्य च ।
 त्वत् प्रसूता इमे लोका भौमदिव्यान्तरिक्षगा ॥९
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं व्याप्य लोकं सभूर्भुवम् ।
 भवत्या वित्तत चास्य मध्ये विश्वस्थित तदा ॥१०

आब्रह्मनिखिला सर्वा सत्यकर्मादिका क्रिया ।
 यजुषस्ते समाचारा श्रुत्याद्यास्तव सम्भवा ॥११
 ब्रह्मविद्याध्यात्मविद्या शान्तविद्या मता तव ।
 ज्ञानविज्ञानमास्तिक्यमात्मप्रत्ययकारका ॥१२
 अणिमादिगुणश्वर्या सम्भवन्ति तवाज्ञया ।
 सम्भवन्ति प्रजाइचादौ प्रलीयन्ते युगक्षये ॥१३
 जगतो जननी चासि पुनासि च जुगुप्ससे ।
 वर्ते त्वयि प्रसन्नाया त्वतो नान्या गतिर्मम ॥१४
 भवत्या महिमा एष^१ यद्यजेत पति तव ।
 सावधानेन विश्वेशि^२ दर्शयैतत् विशेषत ॥१५
 वक्त्री च देवतामन्या कर्त्रीं चापि जगद्वितम् ।
 न शृणोमि न पश्यामि चाद्यापि भवती विना ॥१६
 भूलोकस्य प्रमाण यद्यापि परिपठ्यते ।
 ऋषीणा सम्मत पक्ष सक्षेपात् प्रब्रवीमि ते ॥१७
 सप्तपातालकादृढं सप्तद्वीपवती मही ।
 सप्तार्णवैर्युता सा च महीधै समलङ्घता ॥१८
 अष्टाभिदिग्जेन्द्रेश्च दिक्षु सवस्त्रवस्थिता ।
 तेषा नामानि वक्ष्येऽत्र शूषु गौरि । शिवप्रिये ॥१९
 शङ्खः कुमुदपद्मौ च अञ्जनो वामनोऽनिल ।
 ऐरावत पुष्पदन्तस्त्वष्टैते दिग्गजा स्मृता ॥२०
 मध्ये तस्या पृथिव्याश्च सर्वदेवनिवासकः ।
 जम्बूद्वीप इति ख्यातो लक्षयोजनमण्डल ॥२१
 लवणेन समुद्रेण वेष्ठित सर्वतो दिश ।
 त चापि नववर्षं च चक्रे राजा पृथु पुरा ॥२२
 अष्टाभि पर्वतैश्चैव तान् प्रवक्ष्ये समासत ।
 हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्चेति दक्षिणे ॥२३
 नोलश्वेतस्तथा शृङ्गी मेरोस्तरतस्त्रय ।
 मध्ये मेरु स्थित षण्णा जम्बूद्वीपस्य मध्यतः ॥२४
 माल्यवान् पर्वतो ज्ञेयः पश्चिमे गन्धमादन ॥२५
 जम्बूद्वीपस्त्वसौ प्रोक्तो लक्षयोजनमण्डल ॥२५

१ B_१ भवत्या मही सा एषा ।

२. B_२ देवेशि । ३ गन्धमादन ।

सप्तद्वीप-प्रधानोऽय ज्ञापक सर्वदेहिनाम् ।
 प्लक्षद्वीपस्तत पुण्यो द्विगुण परिकीर्तिः ॥२६
 अन्धिश्वेक्षुरस्तस्माद्द्विगुण परिवेष्टिः ।
 क्रमाद् द्विगुणिता सर्वे शालमली तदनन्तरम् ॥२७
 नानासत्त्वनिवासश्च सुराबिधपरिमण्डित ।
 तत कुशो महाद्वीपो वृत्ताबिधपरिवेष्टिः ॥२८
 क्रौञ्चद्वीपस्तत ख्यातो दध्यविधपरिखीकृत ।
 दध्यर्णवात्परः शाक परो द्वीपोऽतिशोभन ॥ २९
 क्षीरपूर्णसमुद्रेण वेष्टित सर्वतो दिश ।
 शाकद्वीपात्त ख्यात श्वेतद्वीपो हरिप्रिय ॥ ३०
 स्वादुतोयोदधिस्तस्मात्सर्वतः परिवारित ।
 जम्बुद्वीपे च ये लोका नानादेव उपासका ॥ ३१
 यथेष्टव्रतचर्यस्ते भावाभावपरिग्रहा ।
 प्लक्षद्वीपे यम देव यजन्ति विधिनोदिता ॥ ३२
 शालमल्या च तथा शक्र यजन्ति सतत जना ।
 कुशे ब्रह्मात्मिका लोका वेदाध्ययनतत्परा ॥ ३३
 यजन्ति विविधैर्यज्ञैर्वर्णक्रममलड्घका ।
 क्रौञ्चद्वीपे च ये लोकाः सर्वे माहेश्वरा स्मृता ॥ ३४
 यजन्ति च विरूपाक्ष शिवशक्तिपरायणा ।
 शाके रवौ च लोकाना भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ ३५
 यजन्ति रविमाश्रित्य नान्यभावा कथञ्चन ।
 श्वेतद्वीपे च ये लोका नारायणपरायणा ॥ ३६
 त यजन्ति सदा भक्त्या सर्वं एव चतुर्भुजा ।
 एते द्वीपा मया ख्याता विश्वाधारा निरामया ।
 सर्वे स्वधर्मसंयुक्ता गुणैश्वैवीतरोत्तरा ॥ ३७

श्रीपार्वत्युवाच

सप्तद्वीपप्रमाण च सम्यक् व्रह्मन् । श्रुत मया ।
 जम्बुद्वीपे च ये वर्षास्तान् वै वद ममाग्रत ॥ ३८

ब्रह्मोवाच

शृणु गौरि ! प्रवक्ष्यामि नववर्षान् यथार्थत ।
 येषा श्रवणमात्रेण पुण्यवान् जायते नर ॥ ३६
 आद्यस्तु भारतो नाम तत किपुरुष स्मृत ।
 हरिवर्षस्ततश्चेमे मेरोदैक्षिणतस्त्रय ॥ ४०
 इलावर्षस्ततो मध्ये दिव्य पश्चाद् व्यवस्थित ।
 प्राच्यस्तु पूर्वतो भागे त्रय एते प्रकीर्तिता ॥ ४१
 नीलवर्षस्तथा प्रावृट् चन्द्रवर्षस्तथोत्तरे ।
 स्मर्त्यव्या सतत लोकं नवैते पुण्यवर्द्धना ॥ ४२
 एषा मध्ये वरो होको वर्षश्चेष्ठो हि भारत ।
 एतस्माद् भारत वर्ष निवोध जननि ^१ त्विमम्^२ ॥ ४३
 नद शोणश्च विख्याती द्रोणश्चापर एव च ।
 पृथुलश्चापर श्रेष्ठं कपालं पिङ्गलोदक ॥ ४४
 एते पञ्चनदास्तत्र स्मृतिमात्राघहारिण ।
 तत्र धर्मान् शृणुष्वाथ वेदोक्तान् शिववल्लभे ॥ ४५
 शतायुषो नरास्तत्र सर्वभोगसमन्विता ।
 युगाश्रया प्रवर्त्तन्ते चनस्त्र श्रुतयस्तथा ॥ ४६
 महेश्वरपरा^३ वर्णा केचिन्नारायणा स्मृता ।
 केचित्सौर्यव्रतपरा इतरे च यथेच्छ्या ॥ ४७
 यज्वानो भूरिदातारो धनधान्यमुतान्विता ।
 वलवाहनसम्पन्नाः पुत्रपौत्रसमन्विता ॥ ४८
 ब्रह्मक्षत्रियविद्शूद्रा एते बर्णचतुष्टया ।
 स्वकर्मनिरता शान्ता सत्ययुक्तास्तपोधनाः ॥ ४९
 गाव सर्वा क्षीरवत्य शस्ययुक्ता वसुन्धरा ।
 यजन्ति विविधान् यज्ञान् समाप्तवरदक्षिणान्^४ ॥ ५०

१ A₁—पुण्यवर्द्धिता ।

२ A₁ B₂—जननी त्विमम् ।

३ B₂—महेश्वरपरा ।

४ A₁ समाप्तवरदक्षिणान् ।

वर्षणमेव सर्वेषां श्रेष्ठो भारत उच्यते ।
 कर्मभूमिरिय सम्यक् फलभूमि सनातनी ॥ ५१
 कृत्वा कर्म शुभं चावृ भुञ्जते स्वर्गति नरा ।
 अनिष्टं कर्म कुर्वन्ति तथा यान्त्यधमा गतिम् ॥ ५२
 किंपुरुषं तथा वर्षं ^१मेधासत्यन्नसज्जितम् ।
 उच्छ्रृतं पर्वतप्राय विततं चारुकाननम् ॥ ५३
 आग्रकं चाग्रकूटाभं विद्युदुच्यतसन्निभम् ।
 महाप्रसदृशं शुभ्रं नानारत्नचयोपमम् ॥ ५४
 अनिन्धनस्त्वथा वह्नि स्वयं प्रज्वलतीच्छया ।
 सर्वे चाश्वमुखास्तत्र किन्नरा मिथुनाश्रिता ॥ ५५
 हरिवर्षं सुखस्थानं किञ्चिद्भाग्य^२ क्वचित् क्वचित् ।
 अल्पविद्याल्पपुण्याश्च विवेकविमुखा जना ॥ ५६
 श्रूयन्ते न कथास्तैश्च साधूना यज्ञशालिनाम् ।
 एव वर्षगुणास्तत्र इलावर्षं निशामय ॥ ५७
 मुनिसिद्धसमाकीर्णं किन्नरोरगसेवितम् ।
 अप्सरोरगसकीर्णं साक्षात् स्वर्गमनुतमम् ॥ ५८
 विद्याधरणा नागा समेत्य विचरन्ति वै ।
 नापकर्मं प्रकुर्वन्ति कृतमेव हि भुञ्जते ॥ ५९
 दिव्यवर्षप्रसूता ये शूद्रा कर्मबहिष्कृताः ।
 लोकवृत्तिविहीनास्ते नग्नाश्च मुक्तसाधवः ॥ ६०
 अशास्त्रयिहिता सर्वे सर्वज्ञानबहिष्कृता
 पत्नी-सहाया नि स्तिर्घा हिसका पिशुनाघमा ॥ ६१
 अविश्वस्ताश्च लोलुब्धा न स्वकर्मरता सदा ।
 ते वसन्ति वनान्तेषु पर्वतेषु गृहेषु च ॥ ६२
 अटवी इवापदाकीर्णं व्यालदष्टा खगाकुला ।
 प्रतिनिम्ना नदीं तत्र श्यालग्राहभषाकुला ॥ ६३

1 B_१ सत्येन ।

2 B_१ किञ्चित् भोग ।

दुःसचारमहाभीमा पेयतोया सुपङ्क्लिला ।
 यस्या दर्शनमात्रेण महाभीति प्रजायते ॥ ६४
 प्राच्यवर्षं निवोधेद दिव्यभोगसमन्विता ।
 विमानगतयस्तत्र विचरन्ति दिवीकसः ॥ ६५
 न तत्र तरव सन्ति तृणगुल्मादिकीचका ।
 दुरारोहस्तवनाधृष्यो वर्षोऽय जनर्वित ॥ ६६
 नीलवर्षमयो वक्ष्ये नीलाञ्जनचयोपम ।
 नदी जाम्बवती तत्र पौर्णी^१ च मधुरस्त्रबा ॥ ६७
 इरावती नदी पुण्या महास्वेद^२ निवासिनी ।
 नातिशुद्धप्रवाहश्च बृहच्छैलसुवर्च्चस ॥ ६८
 द्युतिमन्तो जनास्तत्र स्तिंगधबन्धुसुहृत्तमा ।
 जङ्गलेषु च देशेषु सानुगेषु विशेषत ॥ ६९
 उपहास न कुर्वन्ति न व्रत वेदर्विता ।
 प्रावृद्धवर्षस्तु यो नाम प्रावृषारम्भविभ्रम ॥ ७०
 तृणोदकमती स्फीता भूमि शाद्वलशालिनी ।
 निम्नगाश्च विचित्राश्च प्रयान्ति वहुशस्तदा ॥ ७१
 तत्र देवमनुष्याश्च ब्रह्माद्याश्च चतुष्टया ।
 सन्ति शान्ता जना शुभ्रा सदाचारपरा शिवा ॥ ७२
 शिवभक्ता सदा शान्ता सत्यार्जवदयान्विता ।
 गुरुपूजाक्रमासक्ता नासक्ता विषयादिषु ॥ ७३
 न दरिद्रा अघनिनो न चान्धवधिरा जडा ।
 विद्याहीना न तत्रासन् विषयादिग्रहान्विता ॥ ७४
 सुविश्वस्ता सदाचारा हृष्टपुष्टा सदा जना ।
 दारा अव्यभिचाराश्च पुत्रा शुश्रूषणे रता ॥ ७५
 स्तिंगधा बन्धुजना सख्या मृषास्तेयादिवर्जिता ।
 गर्वाद्यस्फीतधनिका वृत्ति चात्यर्थसूचका ॥ ७६
 चन्द्रवर्षं निवोधेद चन्द्रमोऽत्यन्तपुष्टिद ।
 स्वादुमूलफल तत्र शाकमप्यमृतोपमम् ॥ ७७

1. B₁ पौर्णी

2. A_२, B_२, e महास्वेत ।

तपोनिष्ठाऽनृताचारा शीचेन्द्रियनिषेधकाः ।
 वाक्कायमानसै शुद्धा सर्वे विष्णुपरा जना ॥७८
 द्वितीय नाधिगच्छन्ति सर्वे वर्णा द्विजातय ।
 वैष्णवानि च यज्ञानि यजन्ति द्विजराजका ॥७९
 न नृशसा न नास्तिक्या नापि मत्सरिणो जना ।
 दयालव सदा दान्ता सर्वभूतहिते रता ॥८०
 अहिंसा परमोदाराः क्षमावन्तो वहुश्रुता ।
 ज्ञानविज्ञान-सम्पन्ना समलोष्टाशमकाङ्गना ॥८१
 नष्टवृत्तिविहीनास्ते दीर्घायुर्गतकलमषा ।
 चन्द्रभागा नदी तत्र दुहितृशतशोभिता ॥८२
 दृष्टद्वती च कावेरी पुष्पदन्तो महाहृद ।
 सत्यमाचारकर्मदीन् भोगाश्च विधिचोदितान् ॥८३
 प्रत्येकमब्द सर्ववर्णणा शुभलोचने ।
 नवैवेते मयास्याता भूलोकेषु च ये स्मृता ।
 एतेषा श्रवणेनव महापापक्षयो भवेत् ॥८४
 इत्येकाग्रपुराणे षट्साहस्रामैश्वर्यां सहितायौ प्रथमेऽज्ञे भुवनकोष-
 निर्णये सप्तद्वीपकीर्तनो नाम सप्तमोऽध्याय ॥

अष्टमोऽध्यायः

श्रीपार्वत्युवाच

वर्षणा भारत श्रेष्ठ इति प्रोक्तस्त्वया मम ।
 तत्र के पर्वता नद्य काश्च पुण्यवनानि च ॥ १
 सरासि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च ।
 सर्वाणि च प्रयत्नेन वद मा पद्मसम्भव ॥ २

ब्रह्मोवाच

साधु पृष्ठ महाभागे । प्राणिना हितमुत्तमम् ।
 त्वत्प्रश्न च प्रवक्ष्यामि शृणुष्वेकाग्रमानसा^१ ॥ ३
 तत्र श्रीभारते वर्षे देवगन्धर्वसेविते ।
 हिमवान् पर्वतश्रेष्ठ सहस्रशिखरोन्नत ॥ ४
 तस्य पर्वतराजस्य पत्नी मेना इति स्मृता^२ ।
 मेनायास्तनयो जात सागराम्भोनिवासक ॥ ५
 त्वं हि हैमवती देवी सुरसिद्धैर्निगद्यसे ।
 सोऽचलश्रेष्ठतामाप त्वज्जन्मदिवसावधि ॥ ६
 तस्येव नातिद्वारे च अवोढ पर्वतोत्तमः ।
 अवोढस्योत्तरे भागे मणिमालीति विश्रुतः ॥ ७
 कृषभस्त्वपर शैल परस्तान्नीललोहित ।
 तत परे महारण्ये शतयोजनविस्तरे ॥ ८
 विष्कुम्भश्च स्थलोप्रायो नानासत्त्वनिवासक ।
 पुलिन्दतनयस्फीत कर्णप्रावरण स्मृत ॥ ९

१ B₂—शृणुष्व च समाहिता ।

२ B₂—सहस्रकिरणोद्यत , A₁—सहस्रकिरणो यत्त ।

३. B₂ —इति श्रुता ।

ऋषभस्य च नीलस्य अन्तरे वितता क्षिति ।
 योजनैकशतेनैकप्रमाण परिकीर्तिता ॥ १७
 श्वापदैर्गजयूथैवच ऋक्षगण्डकनर्दकै ।
 सिहैश्च शरभैर्मतैर्दृप्तवर्हिणनादितै ॥ ११
 प्लवगै खरवृन्दैश्च कोलै कन्दरनिर्भरै ।
 शोभिता सा महेशानि भीतिदैर्गणनायकै ॥ १२
 ऋषभस्योत्तरे पार्श्वे गन्धमादनपर्वत ।
 गन्धवंनिलय श्रीमान् शतयोजनविस्तर ॥ १३
 तत परे महत्यासीत् पुण्यस्थलीति विश्रुता ।
 सहस्रैक शत द्वे च योजनाना यथोच्छ्रया ॥ १४
 ब्रह्मादिसिद्धमनुजैः सेव्यमाना ह्यनेकश ।
 नदी पुण्यवहा तत्र मध्ये याति तरञ्जिणी ॥ १५
 हसकारण्डवाकीर्णा विहङ्गगहनाकुला ।
 ऋषिकन्याऽप्सरोजुष्टा कुमुदोत्पलशालिनी ॥ १६
 सुरदीर्घिकया तुल्या सर्वपापहरा शिवा ।
 तस्यास्तृत्तरतो देशे शैलस्ताम्रमयो महान् ॥ १७
 स षष्ठीयोजनोच्छ्रायः शतयोजनविस्तर ।
 ताम्राद्रजतनामा च द्विगुण पृथुलायत ॥ १८
 शतशुद्ध इति ख्यात स्वर्गद्वार अनुत्तम ।
 अनेकऋषिसाहस्रै सिद्धगन्धवंकिन्नरै ॥ १९
 मुमुक्षुभिश्च यतिभिर्यक्षरक्षमहोरणैः ।
 सेव्यमानो ह्यनेकैश्च द्योतमान समन्तत ॥ २०
 तस्य पर्वतराजस्य पूर्वदक्षिणमाश्रिता ।
 पद्मस्थलीति विज्ञेया सुराणा प्रीतिवद्वनी ॥ २१
 प्रासादै परिखाकारैर्नानापुष्पोपशोभिता ।
 चन्द्रकान्त्यादभासेश्च हेमवैदूर्यविद्रुमै ॥ २२
 गुल्मसद्यलताकीर्णे किन्नरोद्गान-नि स्वनै ।
 हृद्यमाधुर्य-सगीतैर्वेणुवीणादिनि स्वनै ॥ २३
 एव प्रमुदितै शुभ्रैर्दिव्यस्त्रीभिरनेकश ।
 नलिन्युत्पलकल्हारै राजहसोपशोभितै ॥ २४

मनोज्ञपुलिनै रम्यै सिद्धगन्धर्वसेवितै ।
 पद्मस्थली विद्वृते च शैल किपुरुष स्मृत् ॥ २५
 शतयोजनविस्तीर्णस्त्वायतो द्विगुणस्तथा ।
 किन्नरोरेगभूताना निलयो य शिलोच्चयः ॥ २६
 महासिन्धुतटे रम्ये प्रख्यातः प्रग् दिशि स्थित ।
 तस्य शैलस्य प्राग् देशे शरद्वन इति स्मृतः ॥ २७
 षष्ठो योजनविस्तारो योजनाष्टशतोच्छ्रूय ।
 मुनिसिद्धाश्रमाकीर्णं स्वादुमूलफलान्वितः ॥ २८
 तस्माइक्षिणतो देशे किञ्चित् पश्चिममाश्रित ।
 द्रोणो नाम गिरिशेष्ठो द्रोणाच्चन्द्रो महाचल ॥ २९
 द्रोणचन्द्रकयोर्मध्ये वन श्लेष्मातक स्मृतम् ।
 चतुरशीतिसहस्राणा मुनीना स्थानद महत् ॥ ३०
 तस्य पश्चिमदेशे तु पृथुशृङ्गो महोज्जवल ।
 दधिक्षवा नदी तत्र दधिवर्णश्च देहिन ॥ ३१
 ततः प्राच्यवनो नाम यस्मिन् जातो हि भाग्व ।
 सुमन्तु (?) परमस्तस्य अग्रत परतो वर ॥ ३२
 तत शीलवन ख्यात पूर्णनामाऽत्रविद्यया ।
 महाशैलश्च विख्यातस्ततः श्रीकूट उच्यते ॥ ३३
 सानुमाश्च^१ गिरिशेष्ठ सुमेहस्तदनन्तरम् ।
 देवेन्द्रस्य च तत्रासौ विख्याते चामरावती^२ ॥ ३४
 पुरी विल्घ्यवती^३ नाम्ना आदित्येन्द्रनिषेविता ।
 जाम्बुनदमयी भूमि सिद्धगन्धर्वसेविता ॥ ३५
 मध्ये तत्र सरो दिव्यमच्छोद इति विश्रुतम् ।
 हेमपङ्कजशोभाद्य हेमपङ्कजराजितम् ॥ ३६
 मन्दाकिनी ततो रम्या मध्ये याति सर्विवरा ।
मुनिसिद्धाऽप्सरोजुष्टा ^४वसुभिश्चाष्टभिस्तथा ॥ ३७

1. B₂—भानुमाश्च ।

2 A₁, B₁, C—देवेन्द्रस्य च विख्यातो तत्रासौ चामरावती ॥

3 C—विल्घ्यवती ।

4 B₁ दशमि ।

मेरो पाश्वे सुदूरेण कैलास इति बिश्रुत ।
 स्फटिकामलविद्योत शातकुम्भाभ्रमण्डत ॥ ३८
 इन्द्रनीलामलश्याम सर्वरत्नोपशोभित ।
 तत्र देवपति श्रीमान् सदैष स्वयमीश्वर ॥ ३९
 सचारणगणर्जुष्टो भवतीभि सदा बभौ ।
 प्रमथगणभूयिष्ठः स्तूयमान सुरासुरै ॥ ४०
 कैलासात् पश्चिमे भागे सहो नाम्नाचलोत्तम ।
 अनेकऋषिसकीर्णो नानाविहगशोभित ॥ ४१
 तयोर्मध्ये सुविस्तार योजनाना शतत्रयम् ।
 विष्कुम्भपरिमाणेन वन पुष्करसज्जितम् ॥ ४२
 सुदीपश्च महाशैल साभ्रमन्तस्तत परम् ।
 इन्द्राद्रिश्च महाशृङ्गो मेरुशृङ्गात् सुदर्शन ॥ ४३
 तयोर्मध्ये महच्चासीत् ब्रह्मिषिभिर्निषेचित ।
 ब्रह्मचारी-गृही-भिक्षु वैखानसन्तपोधनै ॥ ४४
 शिवाच्चर्वनरतै सर्वे शिवैकगतमानसै ।
 दारुक नाम विख्यात स्वादुमूलफल वनम् ॥ ४५
 मन्दरस्तु तत शैलो यैनामन्थ तु सागर ।
 वन चैत्ररथ तत्र विश्वावभु-निकेतनम् ॥ ४६
 ततो नानातरुवरैर्वेष्टितौ स्वर्गरूपिणी ।
 श्रीशैलः पारिजातश्च द्वावेतौ पर्वतोत्तमौ ॥ ४७
 तयोर्मध्ये च विष्कुम्भ प्रमाणशतयोजन ।
 सन्ति तत्र जना स्फीता प्रभूतजनसाधिता ॥ ४८
 माघी (?) नदी^१ सदा तत्र दुहितृशतशोभिता ।
 क्रीच्चशैलोदिता भूमौ शतशृङ्गौ महाद्वीपौ ॥ ४९
 वराद्रिश्च पृथुद्वीपो रक्षसा निलयस्तत ।
 अञ्जनास्थो गिरिशेष्ठ कृष्णपादपशोभित ॥ ५०
 सूर्यस्य दुहिता देवी कालिन्दी वरनिम्नगा ।
 तस्माच्छैलाद्विनिष्क्रान्ता प्रख्याता ह्रादिनी शिवा ॥ ५१

¹ A₁, B₂ मधुनदी ।

अश्वानना जनास्तत्र एकपादा बलोत्कटा ।
 अञ्जनाद्रे परिख्यातो गिरिर्दुर्द एव च ॥ ५२
 म्लेञ्छाश्चान्त्या पुलिन्दाश्च अर्बदाद्रिनिवासिनः ।
 विषभद्रा^१ नदी तत्र यथाथंबलिनो जना ॥ ५३
 पर्वतश्चारकूटश्च ^२कश्मलश्चात्र पर्वत ।
 एते सर्वे जगद्वात्रि । उत्तरस्या दिशि स्थिता ॥ ५४
 दक्षिणस्या तु ये ये तान् शृणु मत्त प्रयत्नत ।
 ऐरावतश्च विख्यातो रामाद्रिर्दण्डक वनम् ॥ ५५
 अनेकऋषिसङ्घाना नदी गोदावरी शिवा ।
 पर्णशालावन , तत्र यत्र सीता हृताधुना ॥ ५६
 पम्पासर इति ख्यात यद्वालिनिलय परम् ।
 महद्रक्षो वन नाम खरादीना वधालयम् ॥ ५७
 ऋष्यमूर्को गिरिधोर किञ्चिकन्धा तदनन्तरम् ।
 तत्र सिन्धुवती नाम्ना नदी स्वच्छाम्बुवाहिनी ॥ ५८
 वानराधिपतेवत्री चित्रमत्यन्तसुप्रभा ।
 अश्मकूटे स्थिता साद्री किञ्चिकन्धा परतोऽम्बिके ॥ ५९
 महावेलावन तत्र ऋषिवृन्दसमावृतम् ।
 परिमाण च विख्यात योजनाष्टशत च तत् ॥ ६०
 तद्वनात्परम पुण्य मलयाच्चलविश्रुतम् ।
 आश्रम चाप्यगस्त्यस्य ब्रह्मिभिर्निषेवितम् ॥ ६१
 महासिन्धुतटे रम्ये ईशानेश्वर-सन्निधौ ।
 प्रियङ्गुवनविख्यात तथा कुन्तलकेति च ॥ ६२
 एतानेवमतिक्रम्य नदी पाटलश्यामला ।
 निषादोमिवन तस्मात् त्रिशद्योजनमायतम् ॥ ६३
 नदी प्राशुजला नाम्नी ततो मीनभषाकुलाः ।
 इन्द्रगोप^४ गिरिस्तस्मात् सागराम्भ समीपत ॥ ६४

१ A_१, B_१—विषयादा ।

२ B_२—कुशल ।

३ B_२—मीनसमाकुला ।

४ B_२ चन्द्रगोप ।

वनौकसा गण्ठुप्तो दु सञ्चारो महोच्छय ।
 पूर्वस्याश्च दिशस्तस्मान्मणिपर्वत इष्यते ॥ ६५
 करवीरपुर नाम्ना तोयनाथावधि स्थितम् ।
 देत्यासुरनिवासोऽसावनाधृष्य. सुररपि ॥ ६६

तस्य पूर्वोत्तरे भागे योजनाना शतद्वयम् ।
 उत्थित. सागर भित्वा त्रिकूटो नाम पर्वत ॥ ६७
 अत्युच्छृ पृथुलो भीम शतयोजनविस्तर ।
 महसिन्धुतटे जातो याम्य नैऋतमाश्रित ॥ ६८

इन्द्रगोपात् परे भागे जनाकीर्ण वसुन्धरा ।
 योजनाना शतत्रिशत्सर्वप्राणिपरोऽक्षक ॥ ६९
 सामुद्रिकाश्च ये लोकास्तस्मिस्तिष्ठन्त्यनेकश ।
 अन्त्यजा पापिनो म्लेच्छा लोकवृत्तिबहिष्कृताः ॥ ७०

नदी धूम्राखणा तस्माच्छतधा सागर गता ।
 दक्षिणात्या ह्यनेकाश्च नानावेदाधरोत्तरा ॥ ७१

नानायज्ञकृतारम्भा शौचाचारसमन्विता ।
 नदी चर्मवती तत्र केरलावृतवेणिका ॥ ७२

तुङ्गभद्रा शिवा भीमा नर्मदा च सरिद्वरा ।
 दृष्टद्वती च कावेरी तुल्या गोदावरी तथा ॥ ७३
 एताश्चान्याश्च सरितो दक्षिणा दक्षिण गता ।
 मलयप्राच्ययोर्मध्ये एते जनपदा स्मृता ॥ ७४

पश्चिमस्यामथ दिशि ये ये तान् शृणु पूर्वजे ।
 ग्रीवाजन इति ख्यातो महाजनपद स्मृत ॥ ७५

ग्रीवाजनपदाच्चैव बलवान् दुर्दुराचल ।
 महापाषाणपरिघम्तत्र श्वेतवनानि च ॥ ७६

त्रयोदशशतान्येव योजनानि तथोच्छय ।
 योजनैकशत चैव योजनैकदशस्थित ॥ ७७

कामवाहा नदी तत्र कामदा मदनोद्गुवा ।
 तत परे महानासीन्यग्रोधवनविश्रुत ॥ ७८

शमीस्थलीवनप्रेख्या उग्ररेखा वनस्थली ।
 नदीनदसमाकीर्णा सर्वे जनविर्वर्जिता ॥ ७६
 ईशानगिरविख्यातो मालवश्च तथापर ।
 कीचको वनरम्योऽसौ यत्र शालीचर स्थित ॥ ८०
 वानप्रस्थसमाकीर्ण पूर्णमक्लष्टकर्मण^१ ।
 द्वाविशति शतानीति योजनै परिकीर्तित ॥ ८१
 खेलावर्त्तमिति^२ ख्यात तत्र खट्वागकाननम् ।
 कालिकावनविख्यात यत्र जातासि कालिके ॥ ८२
 अत पर निवोधेद मध्ये परममङ्गले ।
 वितते च महारम्ये देशे त्वमरसेविते ॥ ८३
 सरस्वती नदी तत्र पुष्णाति त्वनिश जनान् ।
 सर्वदेवाश्रये रम्ये पुण्यदेशे महेश्वरि ॥ ८४
 तस्य गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा मध्ये याति सरिद्वरा ।
 नाना जनपदास्तत्र वर्णश्रेष्ठा द्विजोक्तमा ॥ ८५
 महेन्द्रादि सुराकीर्णा पर्वता ह्युपर्वता ।
 वनोपवनरम्याश्च पुण्यस्रोतसरिद्वरा ॥ ८६
 न तत्र नास्तिका कूरा पाषण्डा धर्मवर्जिता ।
 नापि स्तेयरता सत्यं न हिंसाशसिनो जना ॥ ८७
 न कलि प्रभवेत्तत्र सदाचारा सदा प्रजा ।
 नाकाले जन्तुमरण स्वकर्मनिरता नरा ॥ ८८
 एकवेदमधीयन्ते शाखाभेदेन तु क्वचित् ।
 न भिद्यते तपो धर्मं न च पापरता क्वचित् ॥ ८९
 सर्वे निष्कामकर्मण काले वर्षति वासवः ।
 नोपसर्पऋजापीडा क्षेममारोग्यसम्पद ॥ ९०
 आयुष्यधर्मभोगादौ वर्द्धमाना ऋमात्किल ।
 पूर्वस्या दिशि वक्ष्येऽहं लोकाना हितमुत्तमम् ॥ ९१

1. A_१, B_१, C—मण्डल ।
 2. B_२ खलावर्त्त ।

गङ्गासागरयोश्चैव सङ्गम पावन महत् ।
 तत्र स्नात्वा सङ्कल्पोका दिवि भोदन्ति मानवा ॥ ६२

तत्र भुक्त्वा, कियत्काल शैव पदमवाप्नुयु ।
 दिशि दक्षिणपूर्वस्या दक्षिणाब्धितटे स्थित^१ ॥ ६३

सर्वत्र वालुकाकीर्णे नीलाद्विमाधव प्रिय ।
 तस्माद्दक्षिणतो^२ (?) देशे महादेवप्रियो महान् ॥ ६४

त्रियोजनान्तरे देवि ! स्वर्णकूटाचल स्मृत ।
 तत्र सर्वे जना शैवा शिवार्चनपरायणा ॥ ६५

अनन्यभक्त्या ते यज्ञीयजन्ति गिरिजापतिम् ।
 एव मया समाख्यातो वषश्रष्टो हि भारत ।

अतः पर महेशानि किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६६

इत्येकान्नपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया प्रथमेऽश्चेभ्य भूवनकोष-
 निर्णये भारतवर्षनिकीर्तनं नामाष्टमोऽध्याय ॥

1. A₁, B₁, C—तत्रः ।
 2. B₂ उत्तारतो ।

नवमोऽध्यायः

श्रीपार्वत्युवाच

श्रुतं मया प्रयत्नेन भूमिलोकं प्रजापते ।
अघुना श्रोतुमिच्छामि पातालाना च निर्णयम् ॥ १

ब्रह्मोवाच

शृणु देवि । प्रवक्ष्यामि त्वत् प्रश्नोत्तरमुत्तमम् ।
भूलोकादधतस्तानि पातालानि विदुर्बुधा ॥ २
आदौ भोगवती नाम नागाना निलय महत् ।
कृष्णं क्षितितलं दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ ३
अष्टैते कुलजा सर्पा सन्ति तस्मिन् पृथक् पृथक् ।
चिन्तयन्ति महेशानि वरदं स्थाणुमव्ययम् ॥ ४
तत्रासुरा शङ्खकर्णा महानादन्मूचय ।
सुरत्नमणि-सुद्योता पर्यटन्ति यथेच्छया ॥ ५
ततो मणिवती नामः पाताल स्याद्द्वितीयकम् ।
सर्वभोग-समृद्धं तद्रम्यं परमपुष्टिदम् ॥ ६
सर्वत्र सुखसचारं मनोज्ञं विपुलं शिवम् ।
शुक्लक्षितितलं सर्पमणिसुद्योतितं शुभम् ॥ ७
महाजन्मं हयग्रीवं कम्बलाश्वतरादय ।
आराधयन्ति तत्रेषां नाम्ना च हाटकेश्वरम् ॥ ८
पुराद्वालिहर्षेषु निवसन्ति सुखेप्सव ।
उद्यानेषु विविक्तेषु नागयोषित् समन्विता ॥ ९

1 B₂ महदच्चनसूचय ।

2 B₂ भोगवती नामा ।

3 A₁, B₁, C—हटकेश्वरम् ।

4. B₁ नानायोषित् ।

नानाशास्त्रपरा सर्वे शुक्लाम्बरधरास्तथा ।
 रमन्ते मुदिताचारा गीतवादित्रनि स्वनै ॥ १०
 तत पर निवोधेद पातालाना तृतीयकम् ।
 हिरण्यपुरविख्यात विशुद्ध रक्तभूतलम् ॥ ११
 पुलोमनामा^१ तत्रासी दैत्य परपुरञ्जय ।
 कालकेष्मासुरा हृष्टा निवातकवचास्तथा ॥ १२
 खरराक्षसशादूला निशाचरणैर्वृता ।
 निवसन्ति कृतावासा अनुह्रादाश्च दानवा ॥ १३
 हिरण्यकपुराचैव^२ पाताल स्याच्चतुर्थकम् ।
 दिव्यभोगयुत रम्य सुतल पीतभौमिकम् ॥ १४
 तत्रासुराणा किल कालनेमिताराग्निकर्यनिनकादिकानाम् ।
 यानि हि रत्नानि पुरस्कृतानि तेजस्त्रिना वीर्यवता वरिष्ठे ॥ १५
 स्वकर्मसञ्जातफलाशनास्तु वसन्ति तत्र प्रमदाजनाश्च ।
 वसन्ति देवा किमु मूर्त्तिमन्त शान्ताश्च दान्ता हरिभक्तियुक्ता ॥ १६
 बलि स्वय क्षत्रसुरापमर्हा नारायणप्रोतिविभावनाढयः ।
 भक्त्या मुरार्हं परितुष्टुवेऽसौ स्तोत्रेण दिव्येन महादरेण ॥ १७
 हृदोपचारैर्द्वितिजोऽच्चर्यश्च तिष्ठत्यय केशवदर्शनेन ।
 स वामन भूतपति स्मरन्त त्रिविक्रम ब्रह्मसुरेन्द्रवन्द्यम् ॥ १८
 सदा हरे शासननित्ययुक्त श्लाघ्यस्थिति सयममेव लब्ध ।
 तत्र स्थितो दैत्यपतिश्चकाशे पापावसाने स्वकृत विधत्ते ॥ १९
 ततस्तलातल नाम पाताल परिपठ्यते ।
 पञ्चम सुतल देवि । शर्कराच्चित्भूमिकम् ॥ २०
 महात्मोमय घोर त्वञ्जनाचलसन्निभम् ।
 व्यालग्राहभैर्नक्त-तिमिङ्गिलच्याकुलम् ॥ २१
 वैरोचनहिरण्याक्षप्रभूतिना वरानने । ।
 नगाना स्वस्तिकादीनां निवासस्त्र कीर्तितं ॥ २२

1. A₁, B₁—स्वलोमनामा ।

2. A₁, B₂—हिरण्यकशिष्योच्चैव ।

ततो महातल नाम पाताल तु भयङ्करम् ।
तमोमयमसञ्चार^१ तत्र पातकिना गति ॥ २३

ततो रसातल नाम शिलासङ्खातभूमिकम् ।
वासुकेनगिराजस्य तत्र चाह महापुरम् ॥ २४

दिव्यद्रव्योपसम्पन्न नागकन्या समावृतमः ।
वासुकेस्तु फणाग्रस्तैर्मणिभिर्दीप्तवर्चसम् ॥ २५

शोषक^२ सर्वभूताना काले सजनयत्स्वयम् ।
द्विसप्ततियुगावर्त्ते तत्र रौद्रानल हर ॥ २६

कालेनैवान्तमायाति कालाग्नि प्रलयान्तकृत् ।
दिव्य^३ भूतलपातालान् नागान् शैलान् सकाननान् ॥ २७

आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं तेन दीप्तेन तेजसा ।
पावको निदहेत्सर्वं त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ २८

प्रलयान्ते शिखा तस्य सप्तमाद्वामृतालयाः ।
तामेव कारण प्राहुर्नानिसत्त्वोद्भवाय च ॥ २९

तत्रासौ पृथिवी देवी लोकधात्री यशस्विनी ।
भूयः सजनयेल्लोकान् यावत् पूर्वसज्जितान् ॥ ३०

शिवात्मक पर बीज सोमोऽमृतमहारस ।
अक्षयश्चाव्ययश्चासौ द्रुविज्ञेय सुरासुरे ॥ ३१

अमृतं चेति यो विद्यात्स शिव प्राप्नुयाद ध्रुवम् ।
सर्वपापविमुक्तात्मा न भूयो योनिजो भवेत् ॥ ३२

ज्ञानिन— शिवसक्षान्त्या विश्व शिवमय विदु ।
अघरोत्तरपर्यन्तं सर्वकारणकारणम् ॥ ३३

आधाराधेयभावेन व्याप्तो लोकश्चराचरान् ।
शिवस्यानुमतो भूत्वा लोकानवदधार स ॥ ३४

1. B₁—मलाचार ।

2. B—नागकल्पसमावृतम् ।

3. B₂—शोषक ।4. A₁, B₁, C—दिवि ।5. A₁, B₁; G—सप्तम्याद्वामृतालय ।

तस्याज्ञया^१ शिवस्यैव अक्षयश्च पृथु श्रुतः ।
 दधार सकलान् कूर्म शिवशक्तिपरायण ॥ ३५
 सर्वधार शिवः साक्षाद् यज्ञाध्ययनकर्मण ।
 सर्वंग सर्वदर्शी च महाशक्तिपरायणः ॥ ३६
 स्वाहाकार स्वधाकारः वषट्काराश्च ये स्मृता ।
 धृत तेन जगत्सर्वं शिवेनैव न सशय ॥ ३७
 एतत्पुण्य मयाख्यात पवित्र पापनाशनम् ।
 ज्ञानद सर्वलोकाना शकरात्मकमेव च ॥ ३८
 पातालानामथो मान वक्ष्ये मुनिमत शृणु ।
 श्रोतव्य विदित तत्तु लोकद्वयफलप्रदम् ॥ ३९
 आद्य भोगवती नाम भूमियोजनविस्तरम् ।
 ततोऽप्यवस्तादयुत पञ्च च स्याद्द्वितोयकम् ॥ ४०
 तृतीय चायुत त्रीणि योजन सप्ततिस्तथा ।
 साद्वयित तथा मान चतुर्थस्य प्रकोर्तितम् ॥ ४१
 अयुत पञ्चमस्यापि प्रमाण शिववल्लभे । ।
 षष्ठ चाष्टसहस्र हि सप्तम षट् सहस्रकम् ॥ ४२
 पातालानामिद मान पुराणे^२ परिकीर्तितम् ।
 भेदोऽचेक पुराणेषु तत्र पातकिना गति ॥ ४३
 तदध पापिनो यान्ति नरकानेकविशातिम् ।
 स्वकर्मभि सदा दुख प्राप्नुवन्त्यविवेकिन ॥ ४४
 दद्यन्ति चाय किलद्यन्ते विश्लेषन्ति ऋदन्ति च ।
 यमस्य किङ्करैर्घोरै किलद्यमानाग्निसञ्चये ॥ ४५
 विलपन्ति न मुञ्चन्ति यमदूता भयङ्करा ।
 लोकाना तत्र देवेशि । न च त्राता तु विद्यते ॥ ४६
 हाहा तात हतोऽस्मीति हाहा पुत्रक पुत्रक ।
 एव विलप्य बहुधा परिदेवति मन्दघी ॥ ४७
 न दत्त न हुत जुष्ट न तपस्तु कृत मया ।
 नाराघितो गुरुद्देवो दहेऽस्मिन् तेन कर्मणा ॥ ४८

१. A₁, C—तमाज्ञया ।

२. A₁, C—पराण ।

पुत्रद्वारगृहक्षेत्रे सदासक्तिर्मया कृता ।
 तेन कर्मविपाकेन दुखस्यान्तो न विद्यते ॥ ४६
 परलोकभय नास्ति त्वन्यायेन धनार्जनम् ।
 तेनेद नरक प्राप्त को मे त्राता भविष्यति ॥ ५०
 प्रत्यग्रफललाभेन यत्रागमनचिन्तितम् ।
 पतितो विषमे धोरे जहामि न च जीवितम् ॥ ५१
 करिष्यामि च त धर्मं येन भूयो न जन्म मे ।
 दास्यामि विविधान् दानान् येन स्यादात्मनो हितम् ॥ ५२
 अचर्चयिष्ये विरूपाक्ष येन नो नरक ब्रजे ।
 इत्येवमादि बहुधा सदा रोदिति नारकी ॥ ५३
 न धर्मादिपरो बन्धुर्न धर्मादिपरो गति ।
 न धर्मात्मायकश्चान्यो मरणेऽपि न मुञ्चति ॥ ५४
 सक्षेपेण मयाख्यात पातालस्य च कोर्त्तनम् ।
 कोषवद्धुवनस्यास्य सारमुद्धृत्य पार्वति ॥ ५५
 इत्येकाम्रपुराणे षड्साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया प्रथमेऽशे भुवन-
 कोषनिर्णये सप्तपातालकोत्तन नाम नवमोऽध्याय ।

दशमोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

श्रुत्वा च ब्रह्मणो वाक्यं दुर्गा प्रोवाच सस्मिता ।
 वस्तुनिहेशनाद्य च प्रवृत्तिं जगतस्तथा ॥ १
 द्वीपाना कीर्त्तनं तद्वत् पातालाना च निर्णयम् ।
 विदित तव वाक्येन उद्धर्वं वूहि पितामह ॥ २
 प्रहसन् तामिद वाक्यं भूय प्रोवाच सोऽवज्ज ।
 शृणु गौरि । वदाम्यद्य उद्धर्वलोकप्रकीर्तनम् ॥ ३

ब्रह्मोवाच

धरिष्या उद्धर्वतो भानोरुदय लक्षयोजने ।
 एतन्मध्ये तथा लोक भुवनाम प्रतिष्ठितम् ॥ ४
 अनिकेता वसन्त्यस्मिन् वसुरुद्धा सभास्करा ।
 शिवाच्चनपरा सर्वे शिवैकगतमानसा ॥ ५
 रशिमाली सुरश्चेष्ठ सर्वदेवनमस्कृत ।
 वैलोक्यभुवनद्योतो धर्मारम्भकर प्रभु ॥ ६
 उदयत्युदये शैले लकानुग्रहकारक ।
 व्रजत्यविरत व्योम्नि विश्वमार्गप्रदर्शक ॥ ७
 मयूखनिकरोद्धार्संदूरमुत्सारयेत्तम ।
 अयनाभ्या तदादित्यो निबोधस्व युगानि च ॥ ८
 भास्कर कालकालज्ञ सर्गस्थित्यन्तकारक ।
 तमेव कारणं प्राहु सर्वकार्येषु पण्डिता ॥ ९
 वर्षयन्ति करास्तस्य शोषयन्ति तथा कराः ।
 प्रेरयन्ति तमो दूरं तस्मात्कोस्त्यधिक सुर ॥ १०
 आदित्यस्तु स्वयं विष्णुविष्णुरादित्य उच्यते ।
 आदित्य च शिव विद्यात् शिवमादित्यरूपिणम् ॥ ११

विश्व भानुमय भाव्य भाव्यभाव्यैष सर्वदा ।
 पर्यायेण जगत्कृत्स्न वर्त्तते रवितेजसा ॥ १२
 मध्ये कृत्वा ततो मेह पर्यटत्यनिश्च विभुः ।
 यतो यात्यनिसभूतस्त्वरित सा विभावरी ॥ १३
 क्वचित्प्रात् क्वचित्साय क्वचिन्मध्यन्दिन विभु ।
 करोति भगवान् भानु क्वचिच्छीताशुनिर्मलम् ॥ १४
 आदित्यमण्डलादुद्धर्वं प्रोक्त स्वर्लोक आध्रुवात् ।
 विमानकोटयस्तस्मिन्षटाविशतिरासते ॥ १५
 द्विलक्ष्मूद्धवतो मेरोश्चन्द्रस्तपति निर्मल ।
 भाति चन्द्रातपैमिश्र आविद्धकनकोज्ज्वल ॥ १६
 नानामणिमयोद्योतैर्धर्तुमिश्र सुधाङ्कृत ।
 ऋषिसिद्धगणाद्यैस्तु सेव्यमान सहस्रश ॥ १७
 अथ तस्मात्परेणै शक्रस्थैवामरावती ।
 वन च नन्दन तत्र सर्वत्तु फलपुष्पितम् ॥ १८
 सर्वकामफलप्राप्तिर्गन्धवर्वपरिपालितम् ।
 सालतालतमालैश्च चम्पकाशोकपाटलैः ॥ १९
 जाती कुमुदकलहारचन्दनागुरुगुग्गुलैः ।
 एतैस्तु शोभित नित्य तद्वन नन्दन शिवे ॥ २०
 द्विव्यमानसतोयैश्च हैमसारसनादितैः ।
 राजहृसैश्चकोरैश्च कामगैश्च मनोरमै ॥ २१
 पद्मकोकनदच्छन्नै कलहारै कुमुदोत्पलै ।
 सदारकौतुकैश्चैव त्रिदशै परिभूषितम् ॥ २२
 सिद्धगन्धवर्यक्षैश्च किन्नरोरगराक्षसै ।
 ऋषिभिस्तूयमानैश्च गुह्यवेदपदाक्षरैः ॥ २३
 वेणुवीणामुद्भूतैश्च पटुमाधुर्यनि स्वनैः ।
 अनेकदेवयोषिद्ध्रुतैत्यगीतैर्मनोहरै ॥ २४
 शोभित परम तस्य वन नन्दनसज्जितम् ।
 योजनाना ध्रुवात्कोटिर्महर्लोक समुच्छ्रूत ॥ २५
 विनिवृत्तविरागाणामधिवासो महात्मनाम् ।
 विशति कोटयोऽष्टौ च सुराणामधिश्रुतिरिणाम् ॥ २६

जना स्वर्लोकमार्गस्य नियोगात्पदयोनिनः ।
 स्थित्वा मन्वन्तर तत्र स्वाध्यायारावशायिते ॥ २७
 आरोहन्ति महर्लोकमागच्छन्त्यपरे जना ।
 ब्रह्मणो दिवसेनेत्थ देववर्षाश्चतुदश ॥ २८
 क्रमेण कृत्वा कर्माणि महर्लोके वसन्ति ते ।
 कोटिद्वयं महर्लोकाज्जनलोकः समुच्छ्रूत ॥ २९
 साध्या नाम सुरास्तस्मिन् वसन्ति सुखिन सदा ।
 योजनाना तपोलोकश्चतस्त्र कोटियोजनात् ॥ ३०
 प्रजाना पतयस्तत्र मानसा ब्रह्मण सुता ।
 सत्यलोकस्तपोलोकात् कोटय षट् समुच्छ्रूत ॥ ३१
 आस्ते परिवृतस्तत्र सुराणामीश्वरो ह्यहम् ।
 समलोकाद् विष्णुलोको द्विगुणेन समुच्छ्रूत ॥ ३२
 विस्तरेण तदद्धं च विव्यभोगसमन्वितम् ।
 विष्णुलोकाच्च परत श्रीमच्छिवपुर त्विदम्^१ ॥ ३३
 द्वार्त्रिशकोटिविस्तीण^२ तदद्धनं समुच्छ्रूतम् ।
 आराधयन्ति ईशानमन्त्रदेव महेश्वरम् ॥ ३४
 मदादयोऽमरा सर्वे गणानीकंरभिष्टुतम् ।
 नन्द्यादिप्रमुखा ह्येते प्रमथा गणनायका ॥ ३५
 पुष्पदेशाश्च दिव्यास्ते सन्ति देवि । सहस्रश ।
 बहुरूप विरूपाक्ष रामयन्ति रमन्ति च ॥ ३६
 दिव्यभोगैरनेकंश्च बहुमन्वन्तराणि च ।
 सर्वे रुद्रगणा धन्या कैलासशिखरे स्थिता ॥ ३७
 प्रभवन्ति जगत्कृत्स्न ये नमन्ति उमापतिम् ।
 स्वर्ग्यमारोग्यमैश्वर्यं पुण्यमाख्यानमुत्तमम् ॥ ३८
 य पठेत् प्रयतो भूत्वा स लभेत् शाश्वत पदम् ।
 य शृणोति नरो भक्त्या माहात्म्य शङ्करस्य च ॥ ३९
 जीवन्तपि भवेद् पूज्यो देहान्ते शिवता व्रजेत् ॥
 य शृणोति नरो भक्त्या पुराणप्रवर त्विदम् ॥ ४०

१ B_१ — महत् ।

२ B_१ — विस्तार ।

पठेद् वापि सावधानात् पुत्रायुर्धनभाग् भवेत् ।
 एकाग्रकपुराण यो लेखयेत्पाठयेत्सङ्कृत् ॥ ४१
 सोऽशोच्य सर्वंसत्त्वेषु वशवृद्धिश्च जायते ।
 जीवन्त्यपि कृतार्थं स्यात् सर्वतीर्थाफिलान्वितः ॥ ४२
 देवा पुनस्त्मिच्छन्ति मृतं स्वर्गे महीयते ।
 पुराण य पठित्वा तु मनसा त्ववमन्यते ॥ ४३
 नरक याति पापीयान् ब्रह्मस्वहरको यथा ।
 प्रपालयति यो वृत्तिं वाचा न विकरोत्यपि ।
 स्ववशमुद्भृतं तेन शकरस्त हि तुष्यति ॥ ४४
 इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया भूवनकोषविन्यासे
 उद्धर्वलोककीर्तनं नाम दशमोऽश्याय १ ।
 समाप्तोऽय प्रथमोऽश ।

१ B. भूवनकोषे उद्धर्वलोककीर्तने दशमाध्याये प्रथमोऽश, समाप्त ।

अथ द्वितीयोश
एकादशोऽध्यायः

असित उवाच

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणो लोकनिर्णयम् ।
किमाह गिरिजा त तु तन्मास्यातुमर्हसि ॥ १

सनत्कुमार उवाच

सानन्दोत्फुल्लनयना स्मितवक्त्रा ततोऽसित ।
देव्युवाचाञ्जलि वध्वा ब्रह्माणममितद्युतिम् ॥ २
साध्वास्यान^१ त्वयास्यात^१ भुवनस्यास्य निर्णयम् ।
निर्णय सर्वभूताना पुण्यस्थानान्यनेकश ॥ ३
नदीनदसरिदृष्टिपकाननार्णवमेव च ।
दुर्लभं च जगत्कृत्स्न विश्वोदाहरणं परम् ॥ ४
कोषं तु भुवनश्रेष्ठं सर्वभूताश्रयं महत् ।
पावनं परमं दिव्यमधोघप्रशमं परम् ॥ ५
नूलोके यानि तीर्थानि गिरिदुर्गाश्रितानि च ।
अरण्यरोधसिद्धानि विविक्तान्यमरस्थली ॥ ६
वेद्धि सर्वाण्यशेषाणि प्रसन्ने वृषमध्वजे ।
इदानी श्रोतुमिच्छामि पुण्यक्षेत्रं पितामहं ॥ ७
उदाहृतं च यत् पूर्वं स्वर्णकूटाद्विचारिण ।
एकाभ्रकवनं नाम दक्षिणाम्बुद्धिसन्निधौ ॥ ८
नातिस्पष्टं पुरा प्रोक्तं सक्षेपेण त्वया मम ।
साम्प्रत वृहि चिद्वास एतद्भूतहितार्थकम् ॥ ९
यद् व्यास्यान समाख्येयं योग्योऽहं श्रवणे यदि ।
यदि नित्यं प्रियाहं च देवदेवस्य पद्मज ॥ १०

१ B_२ साध्वास्यान त्वया ब्रह्मन् ।

प्रसादसुमुखस्तत्र फल कौतूहल मम ।
सर्वंभूतहितार्थाय साधने कथयता वनम् ॥ ११

सनत्कुमार उवाच

दाक्षायण्या इमा वाच श्रुत्वा देवपितामह ।
मुहूर्तं ध्यानमाविश्य स्मृत्वा गगाधरेरितम् ॥ १२
उत्कुलनयनो भूत्वा लोकनाथस्ततोऽसित ।
उवाच वचन श्लक्षण छन्दो देवसम त्विदम्^१ ॥ १३

ब्रह्मोवाच

पुराण परम पुण्यमीशानचरित शिवम् ।
स्वायभुवमनार्दर्श दिव्य सदसदात्मकम् ॥ १४
पापघ्न सर्वलोकाना स्वर्गादिफलदायकम् ।
शृणुष्वावहिता देवि । वन्द्य ससारतारकम् ॥ १५
शिवेन स्वयमेवेदमादिभूत सनातनम् ।
भित्वा त्वण्डकपाल तु ततो भेद्य त्रिधा गत ॥ १६
अह ब्रह्मा गुरुर्विष्णु शिवस्त्वन्तर्दधे तदा ।
अग्रजावरजभ्रान्त्या विवाद परमो ह्यभूत ॥ १७
अत्र वादनिषेधार्थमावयोर्मध्यके शुभम् ।
शुद्धस्फटिकसकाश लिङ्गमुद्भूतमस्मिके ॥ १८
तलिङ्गादेवदेवस्य अप्रमेयमनन्तरम् ।
प्रादुर्भूतं महत्तेज. कोटिसूर्यायितप्रभम् ॥ १९
दुर्सह दुर्निरीक्ष्य तद्दृष्ट्वाह च तदास्मिके । ।
प्रसन्नोऽस्मि ह्यह भूयः शरण वृषभध्वजम् ॥ २०
अनेकयज्ञमूर्त्तिश्च शक्तिविज्ञानवित्तत ।
आजगाम शिव साक्षात् कृपया परया मम ॥ २१
निहत्यासुरदेत्यादीन् वेदमुद्धृत्य दत्तवान् ।
मम प्रजापतित्व च पालकत्व हरेददौ ॥ २२

भूय प्रीतिमना प्राह वृणीष्व वरमुत्तमम् ।
 ददामि यदभिप्राय मा तेऽभूदत्र सशय ॥ २३
 एव तद्वचन श्रुत्वा तदाह शिववल्लभे ।
 उवाच परया भक्त्या देवदेव कृपानिधिम् ॥ २४
 सर्वेज्ञ सर्वकर्त्तरि सर्वलोकनमस्कृतम् ।
 सर्वेश्वर चन्द्रचूड चन्द्रबिम्बानन विभूम् ॥ २५
 चैतन्यं परम दिव्यं शाश्वत ग्रुवमव्ययम् ।
 निर्विकार निराभास नयनानन्दद प्रभुम् ॥ २६
 शब्दब्रह्मेति गुह्यं च य प्राहुर्मुनय सदा ।
 यदि प्रसन्नो भगवान् यदि तेऽनुग्रहोऽस्ति मे ॥ २७
 कथयस्व महादेव भक्तिस्तिर्थस्य पृच्छत् ।
 आराधयामि लिङ्गं ते सर्वकामफलप्रदम् ॥ २८
 इच्छामि यजनं तुभ्यं सदा मूर्त्तिमतावर ।
 सान्निध्यं यत्र भवत् पूजनोयस्त्वमास्थित ॥ २९
 तन्ममाख्याहि सद्भावं क्षेत्रं क्षेत्रविदावर ।
 दुर्लभं दशनं ते यदेवै स्वप्नेऽपि शकर ॥ ३०
 मन्यते परमेशानं । ह्यतोऽहं भाग्यवान् स्मृत ।
 व्रतोपचारैनियमैर्जप्तहोमस्तथापि च ॥ ३१
 स्तोत्रेण प्रणिपातेन दानेन विविधेन च ।
 भक्तिशशूष्टेनैव नृत्यगीतैर्मनोहरै ॥ ३२
 येन केन प्रकारेण निस्तरेय भवार्णवात् ।
 कामक्रोधमहाव्याल ग्रसन्त मामहर्णिशम् ॥ ३३
 अभ्युद्धर महादेव ससारार्णवमध्यत ।
 मोहद्वीपी महाग्रासाल्लोभवल्लीषु बन्धनात् ॥ ३४
 त्रातुमर्हसि देवेश ! कान्तारादतिभीषणात् ।
 स्थानं तव महादेव ! विशेषफलदायकम् ॥ ३५
 सम्यक् श्रद्धावतो ब्रूहि शिष्यस्तेऽहं त्रिलोचन ।
 स ततो मामुवाचेद शान्तिपूर्वो महेश्वर ॥ ३६
 नित्यं सन्निहितस्तुभ्यं निभेद्या मतिरावयो ।
 ज्ञेयं शिवो हरिर्न्र्हा ब्रह्माविष्णुशिवात्मकौ ॥ ३७

एक एव त्रिधा याति कारणात् पुनरेकधा ।
 तथापि त्वं महाप्राज्ञ ! पूज्योऽहं यदि मन्यसे ॥ ३८

मनसस्त्वं तुष्ट्यर्थं प्राणिना सुहिताय च ।
 स्थानमेकं प्रवक्ष्यामि तदिहैकमना शृणु ॥ ३९

नास्यात् कस्यचित् पूर्वमतिश्रद्धावता सताम् ।
 मर्त्यलोके स्वर्गरूप^१ विद्धि क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ ४०

उत्तमं सर्वकर्मणा गतिमिष्टा प्रदायकम् ।
 निरायासं महापुण्यं भूताना पावनं परम् ॥ ४१

मत्प्रीतिदं सदा ब्रह्मन् । नराणामपर्वदम् ।
 दक्षिणस्योदधेस्तीरे निर्जने गहने वने ॥ ४२

दुसचारे महाभीमे अप्रवृत्ते अनाश्रमे ।
 हैमकूटं इति स्थातो मत् प्रियं पर्वतोत्तम् ॥ ४३

हैमकूटगिरो तस्मिन् हैमशालो महाद्रुम ।
 जवाविद्रुम-सकाश आमूलस्फटिकोज्ज्वल ॥ ४४

दुरारोहो^२ बृहत्कायं पीन श्लक्षणे महीरुह ।
 भीमशालो महोच्छ्रायं सहजाङ्गुरपल्लव ॥ ४५

पुष्पाणि मञ्जरीभिश्च मनोज्ञानि महोज्ज्वलम्^३ ।
 सुरभीणि विचित्राणि षट्पदैर्लक्षितानि च ॥ ४६

पुष्पाणि मञ्जरीश्चैव मनोज्ञा विभ्रुदुज्ज्वला ।
 सर्वत्तुरुक्लपुष्पाद्यो योजनायतमण्डल ॥ ४७

मन्दमारुतयोगेन सुवासित-वनस्थली ।
 एवमेको यतश्चाङ्गस्तस्मादेकाङ्गक वनम् ॥ ४८

सान्निध्योऽहं सदा तत्र लिंगव्यक्तिं सुतेजसा^४ ।
 आमूलस्फटिकावद् मध्ये वैदुर्यसन्निभम् ॥ ४९

पश्चरागसमोद्धर्वं च ज्वलन्तं तेजसाऽतुलम् ।
शिखदे तस्य लिंगस्य महानलशिखासमम् ॥ ५०

1 B₁ स्वर्गलोक ।2 A₁, B₁, C वरारोही ।3 A₁, B₁, C—पुष्पाग्रनिकरोऽन्नासं सान्द्रमत्यन्तं सुप्रभ ।

4. C स्वतेजसा ।

भासयच्च दिश. सवस्तेजो ज्वलति सर्वदा ।
 तत्त्विगस्य चतु पाश्वे कोटिलिगानि भूतले ॥ ५१
 अन्यानि चाष्टलिङ्गानि दिक्षु सवसु सन्ति च ।
 एकाग्रकवनोऽदेशे तस्मिन् सन्निहितो ह्यहम् ॥ ५२
 यो मा पश्यति तत्रस्थ स याति परमा गतिम् ।
 स्पृष्टमात्राङ्गुवेन्मुक्तिर्महापातकिनामपि ॥ ५३
 न यान्ति पुनरावृत्ति मद्भक्त्या सुसमाहिता ।
 सक्षेपमिदमाख्याय स्वयमेव वृषध्वज ॥ ५४
 ससारद्वुमच्छेत्ताऽसौ तत्रैवान्तरघीयत ।
 ततोऽहं कृतकृत्यश्च हृष्यमाणो मुहुर्मुहु ॥ ५५
 शिवस्तु परया भक्त्या शिवध्यानपरायण ।
 चिन्तयस्तदिद वाक्यं महेश्वरसर्वारितम् ॥ ५६
 प्रसाद देवदेवस्य सद्भाव सदयाक्षरम् ।
 न तेन सदृशं कश्चित् सर्वंज्ञफलप्रद ॥ ५७
 देवस्त्वन्यो महेशानि । त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
 विस्तरोऽयं महाप्रश्नो विभूतेरीश्वरस्य च ।
 अमित्येवमहं वक्ष्ये आदिसूत्रं यथार्थंवत् ॥ ५८
 इत्येकाग्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे एकाग्रवर्णनो
 नाम एकादशोऽध्यायः ॥

द्वादशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

श्रुत्वा ब्रह्मेरितामेता सुनूता^१ गतिमुत्तमाम् ।
 चरित देवदेवस्य अजस्यैकाक्षरस्य च ॥ १
 तत सा प्रणिपातेन नमस्कृत्य पुन पुन ।
 ब्रह्माणमिदमूचे सा^२ हर्षगद्गदया गिरा ॥ २

पार्वत्युवाच

लीलया व्यवहारेण यमसयमनेन वा ।
 ये स्मरन्ति विरूपाक्षं तेभ्यो मम नमो नम ॥ ३
 भूय कीतय मे तात पुराणप्रवर त्विदम् ।
 यथात्र विहितं पूर्वं विस्तरेण समाप्तं ॥ ४
 प्रबेशं क्षेत्रराजस्य वनस्य सरितश्च वै ।
 हृदश्च परितश्चैव श्रोतुमिच्छामि पूर्वजं ॥ ५
 कथं ज्ञात तदुद्देशं यत्रास्ते लिङ्गरूपधृक् ।
 तत्सर्वं तत्त्वमाख्याहि परं कौतूहलं मम ॥ ६

ब्रह्मोवाच

श्रुणुष्वावहिता देवि! क्षेत्रराजस्य साप्रतम् ।
 स्वानुभावं यथा पूर्वमुपलब्धा गतिभया ॥ ७
 त्रैलोक्यवन्दिते क्षेत्रे प्रथिते च चराचरे ।
 एकाभ्रकवने लिङ्गं महासिद्धिरनुत्तमा ॥ ८
 आराध्य सप्रति प्राप्ता यक्षगन्धर्वपन्नगौ ।
 ब्रह्मर्षिर्देवपित्राद्यैर्दर्शनात् सपर्शनादपि ॥ ९

1 A₁, C—सुनूता ।

2. C—तु ।

यस्य प्रासादान्मुनयो मोक्षमार्गमितो गता ।
 अद्यापि न निवर्त्तन्ते लिङ्गस्पर्शनजे फलै ॥ १०
 राजसूयाश्वमेधाभ्या या गति समुदाहृता ।
 सा गतिर्दूष्टमात्रेण एकाम्रकवने शिवम् ॥ ११
 गतागताश्च वर्तन्ते चन्द्रसूर्यादियो ग्रहा ।
 अद्यापि न निवर्त्तन्ते कृत्तिवासोऽच्चनोद्यता ॥ १२
 सुजन्म देहमेतेषा सफलाश्च परिश्रमा ।
 श्रुतमध्ययन इलाध्य ये चोपासितशकरा ॥ १३
 कि चात्र बहुनोक्तेन सारश्लोकउदाहृत ।
 दृष्ट्वा तु मन्मथरिपु प्राप्नोति सुरुदुर्लभम् ॥ १४
 कथ्यते सर्वशास्त्राणि विचार्यं च पुन पुन ।
 कृत्तिवास सम लिङ्गं न भूत न भविष्यति ॥ १५
 पृथिव्या यानि तीर्थानि पुण्याभ्यायतनानि च ।
 चिद्रूपस्यास्य लिङ्गस्य कला नाहन्ति षोडशीम् ॥ १६
 एतलिङ्गं पर ब्रह्म वेदान्ते परिकीर्त्यते ।
 दर्शनेनास्य पूर्यते^१ वासवादि दिवौकस ॥ १७
 जन्मान्तरसहस्रैर्यो नरो निर्दूतकल्मण ।
 तस्य दृग्गोचर गौरि^२ दर्शन कृत्तिवासस ॥ १८
 तस्य श्रीभुवनेशस्य धूपकालाच्चित शिवे^३ ।
 यदद्रव्यं ब्रह्मणो दृष्टमन्नाद्य स्थाप्यतेऽम्बिके^४ ॥ १९
 महाप्रसाद तद् ज्ञेयमिय वै वैदिकी स्मृति ।
 नैवेद्य तु मया लभ्य कि पुनर्मनिवर्भुवि ॥ २०
 दर्शन नु समालभ्य मनुष्याणा च कि पुन ।
 एतलिङ्गं न रुद्रश्च न चाह न च केशव ॥ २१
 अर्द्धमात्रात्पर यच्च तद् ब्रह्मेद सनातनम् ।
 यानि^५ सन्ति हि वाक्यानि शम्भोनिर्मलियमक्षणे^६ ॥ २२

1 A₁, B₁, C—पूजन्ति ।

2 B₂, C यान्ति ।

3. A₁, —दूषणे ।

तान्यत्र नैवाद्रीयन्ते लिङ्गे त्रिभुवनेश्वरे ।
 कृच्छ्र चान्द्रायणा यज्ञा मासव्रतपरायणा ॥ २३
 तत्कल समवाप्नोति निर्माल्य कृत्तिवासस ।
 यदेकचूत इत्यादि श्रुत्वा यलिङ्गमुच्यते ॥ २४
 तदालोक्य विमुक्त स्याद् यदि वेद प्रमाणभाक् ।^१
 पर ब्रह्मेति यन्मार्गे वैष्णवै परिगीयते ॥ २५
 शैवे सदाशिवश्चेति तदिदं लिङ्गमुत्तमम् ।^२
 नीलाद्री च यथा विष्णु सदा सन्निहित शिवे ॥ २६
 तथैकाम्रवने नित्य लिङ्गरूपी सदाशिव ।
 कि चात्र बहुनोक्तेन कृत्तिवास सम भुवि ॥ २७
 लिङ्गं न जायते कुत्र साक्षाद् ब्रह्मसनातनम् ।
 स्वर्गे मत्ये च पाताले कन्दरे गिरिगङ्गारे ॥ २८
 उद्देशेष्वपि देशेषु व्यक्ताव्यक्तेषु वाइमये ।
 एकाम्रक सम क्षेत्रं नराणामपर्वगदम् ॥ २९
 शिवप्रीतिकर नित्य न भूत न भविष्यति ।
 सुसर^३-क्षत्र-सयोगे मूर्त्तिभिश्चाष्टभि शिव ॥ ३०
 एकाम्रके कृत्तिवासा सर्वामिरमय स्मृत ।
 अष्टायतमुख्येन त्वपरेण परेण च ॥ ३१
 एकोनकोटिलिङ्गस्तु व्याप्तं क्षेत्रमनेन च ।
 दर्शनस्पर्शनैः स्तुत्या स्नानगन्धानुलेपनै ॥ ३२
 गङ्गाकादि प्रदानेन पृथक् तस्य महाफलम् ।
 आस्ते सर्वगुणावास सर्वकामफलप्रद ॥ ३३
 कृत्तिवासा स्वयं साक्षादेकाम्रकवनोक्तमे ।
 कोटिलिङ्गोद्भव क्षेत्र देवभूमि सनातनी ॥ ३४
 भूमीति नावमन्तव्य स्वर्णकूट हराश्रमम् ।
 स्वर्णकूटं समारूढ़ स्नात्वा विन्दुङ्गवे हृदे ॥ ३५

1. B_१—यदि वेदप्रमाणभाक् ।

2. B_२, लिङ्गमुच्यते ।

3. A_१, C—सुमर ।

कृत्तिवास नमस्कृत्य कृतकृत्यो भवेन्नर ।
 सप्तजन्मकृत^१ पाप कर्मणा मनसा गिरा ॥ ३६
 तत्क्षणात् क्षालयेत् प्राज्ञ कृत्तिवासप्रसादत ।
 प्रदक्षिण नमस्कार पूजन कृत्तिवासस ॥ ३७
 गीर्वणाद्या प्रतीक्षन्ते कि पुनर्मनवादय ।
 अथ सर्वंगुणोपेत शङ्खरानन्दद शिवे ॥ ३८
 तदुद्देश प्रवश्यामि यथावदनुपूर्वश ।
 विन्ध्यशैलोद्ध्रवा दिव्या पुष्पतोयवहा शिवा ॥ ३९
 महानदीति विख्याता दुहितृशतशोभिता ।
 इय सा प्लवगा धन्या पाविनी लोकभाविनी ॥ ४०
 कलौ या परमेशानि गङ्गासमफलायते ।
 तस्यास्तीरे महास्फीता धनाढ्या विविधा जना ॥ ४१
 वेदपूर्णमुखा विप्रा अग्निहोत्रपरायणा ।
 दीक्षिता क्रतुमुख्येन यज्ञकर्मरता सदा ॥ ४२
 स्वदारन्निरता शान्ता हिसास्तेयविवर्जिता ।
 सत्यार्जंवगुणाचारा देवतातिथिपूजका ॥ ४३
 सिद्धाध्ययन-सम्पन्ना सर्वशास्त्रविद्यारदा ।
 क्षत्रियवशसम्पन्ना प्रजापालनतत्परा ॥ ४४
 धर्मन्वेषणदक्षास्ते यज्वानो भूरिदक्षिणा ।
 कृषिगोरक्षवाणिज्यैर्वेश्या पण्योपजीविन ॥ ४५
 शूद्रा शुश्रूषणरताश्चातुवर्णमनुक्रमात् ।
 धर्मप्रवीणभूषिठा सम्यक् वर्षति वासव ॥ ४६
 शस्यपूर्णा मही तत्र हृष्टपुष्टजनाकुला ।
 युवत्यश्चारुवेशाश्च देवाजाभरणान्विता ॥ ४७
 कुलशीलगुणोपेता रूपयौवनगर्विता ।
 ताम्बूलपर्णदशना सीमन्तालकभूषिता ॥ ४८
 बाह्मोश्च वलयाकान्ता पीनश्रोणी पयोधरा ।
 हसलीलागतिश्रेष्ठा कम्बुग्रीवा सुमध्यमाः ॥ ४९

कामिन्यश्च सुतवग्यो रोमराजी सुदुर्लभा^१ ।
 कुण्डलाभरणाशिलष्टा कर्णपत्रावतसिका ॥ ५०
 स्मेरगण्डस्थनीशुभ्रा कर्णन्तायतलोचना^२ ।
 सवभिरणसम्पन्ना मदमन्मथदीपिता ॥ ५१
 स्फुरितामन्बिम्बोष्ठ्य सुरसा दशनोज्जवला ।
 ललाटविपुला स्तिर्घा पूर्णेन्दुसदृशानना ॥ ५२
 तिलकाङ्क्षितरेखाश्च कुटिलालकमूर्द्धजा ।
 विचित्रवासवसना पद्मकोषसमप्रभा ॥ ५३
 सुस्तजश्चारुलिप्ताश्च सौभाग्यरतिलालसा ।
 स्त्रियश्चैव मुदायुक्ता स्वजातिविहिता यथा ॥ ५४
 स्वै स्वैश्च पुरुषं साद्धं रमन्ति स्वगृहेषु च ।
 तस्या नद्या सुताश्चैका दक्षिणेन विनिस्सूता ॥ ५५
 दक्षिणावर्तमालम्ब्य^३ दक्षिणार्णवगामिनी ।
 पुष्टरेखा सुगन्धा सा सौरभी निम्नगा शुभा ॥ ५६
 नाम्ना गन्धवती रुयाता पृण्यतोया सरिद्विरा ।
 तत्तीरे सन्ति वै दृक्षा पृष्ठिताश्रा^४ सुवच्चर्चस ॥ ५७
 विशाला सुदला स्फीता हम्यकारा फलान्विता ।
 गुल्मसान्द्रलताकीर्ण कोचकाकान्तभूमय ॥ ५८
 लताकुलानताशास्त्रा सदला वनराजय ।
 पुष्पिताश्रा द्रुमोत्तुङ्गा सालतालामलान्विता ॥ ५९
 देवदारुप्रियगवादिर्किञ्चुकाशोकमण्डिता ।
 तिलकैः कणिकस्तुङ्गैः शमीभूजंसपाटलै ॥ ६०
 इत्यादि विविधैर्क्षै शोभिता समलकृता ।
 तस्यास्तीराददूरेण सर्वंभोगसमन्वितम् ॥ ६१
 एकाम्रक नाम वन क्षेत्र जानीहि पार्वति ।
 नानामृगणाकीर्ण खगानेक^५ विराजितम् ॥ ६२

1 B₂ रोमराजिषु सयुता ।2. A₁, B₁, C—कर्ण आयतलोचना ।3 B₂—दक्षिणार्णवमालम्ब्य ।4 A₁, B₂, C—खगानीक ।

शार्दूलभीमनिनद ऋक्षजम्बकनादितम् ।
 गजे सिहैवराहैश्च श्वापदे शरभेस्तथा ।
 तीरजे सानुजेवृक्षे समन्तात् परिवारितम् ॥ ६३
 हसबर्हणसधृष्टेश्चकोरे सह नादितम् ।
 जीवजीवकसारङ्गे हंसपक्षिविहङ्गमे ॥ ६४
 केकाकृतिप्रलापेश्च निर्भरोद्गारमिश्रिते ।
 अन्यैश्च विविधैदिव्यैधनिभि समलकृतम् ॥ ६५
 गन्धवत्याश्च सरित् पवित्रायाश्च शम्बरे ।
 सगमाच्छलिलै शुभ्रैरामजजकरिणीकरे ॥ ६६
 भीमावर्त्तसुगम्भीरे साटृहासाम्बुद्दस्वनै ।
 तिमिगिलकुलग्राहैस्तिमिगिलकुलाकुलै ॥ ६७
 कल्लोलकलिलै शुभ्रैः समन्तै पृथुलायतै ।
 मनोवृत्तै सुविस्पष्टै रम्यपुण्यजलाप्लुतै ॥ ६८
 सोपस्कारमनुप्रासैवौ तामलशिलातलै ।
 शिशुमारकरोत्कर्मवर्जिकुञ्जरगर्जितै ॥ ६९
 प्रतिध्वनिविमिश्रेश्च गिरिकन्दरगर्जितै ।
 ग्रसतटोभयैर्मन्दवातकम्पितपुष्करे ॥ ७०
 लवणोदधिमव्यंभ्रजिमानो नगोत्तम ।
 स्वर्णकूटेति विख्यात शिवक्षेत्र सनातनम् ॥ ७१
 तत्र साक्षात्स्वय देवो लिङ्गमूर्ती व्यवस्थित ।
 अनादि परमेशानो यत्र विश्व प्रतिष्ठितम् ॥ ७२
 क्षेत्रराज समासाद्य स्वय सर्वात्मनात् प्रभु ।
 आस्थाय रुचिरा मूर्त्ति भूतानुग्रहकोऽस्ति च ॥ ७३
 पर ज्यीति पर धाम अमृत शाश्वत ध्रुवम् ।
 ध्यानगम्य पर ब्रह्म य वै पश्यन्ति योगिन ॥ ७४
 लिङ्गवान् स सुर साक्षात् सर्वेषां प्रपितामहः ।
 मृत्यंमूर्त्तिमयो नित्यो विश्वस्याधार ईश्वर ॥ ७५
 सागैश्चतुर्भिर्वेदैश्च यत् प्रोक्त पुरुष पुरा ।
 अनादि परम ज्ञेय यच्च वेदान्तनिश्चयम् ॥ ७६

यत् वै ध्यात्वा च मुनय. सविशान्त्यपुनर्भवम् ।
 तच्च साक्षात् स्वय ब्रह्म-लिङ्गमूर्तीं व्यबस्थितम् ॥ ७७
 न तत् पश्यन्ति भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 अनादिनिधनादृश्य यच्छिव परम पदम् ॥ ७८

ब्रह्मोदाच

कथगाम्यथ देवि । त्वानुभूत यथा मया ।
 तस्मन्नेकाम्रकवने कैलाससदृशे पुरा ॥ ७९
 अन्तर्हिते भगवति । द्रष्टु तलिङ्गमुत्तमम् ।
 तत्रागच्छमह देव हृदि ध्यायन्महेश्वरम् ॥ ८०
 भूयोभूयस्त्वविघ्नैन स्वर्णकूटे प्रयत्नत ।
 आम्रच्छाया शतावृत्त भ्रमामि स्म वने तदा ॥ ८१
 अन्वहन्तु । न दृतददृष्ट्वा यथोदिष्ट कपदिना ।
 तत्राह भृशमुद्विग्नो गृहीत निज जीवितम् ॥ ८२
 विश्वात्मान न पश्यामि तदाह गिरिनन्दिनि ।
 विश्वात्मान न पश्यामि अहो मोहमयो ह्यहम् ॥ ८३
 एकोनकोटिलिङ्गं स्तु युक्त दर्शनमोक्षदै ।
 आम्रच्छायासु पर्यन्त दिव्यपीठमुदाहृतम् ॥ ८४
 हेमकूटोत्तमस्तुङ्गं स्वलप्राय मनोहर ।
 लवणाब्वेरय वासो गन्धनद्वा परीसरे ॥ ८५
 उद्दिष्ठो भगवानेद स्वयमेव पिनाकधृक् ।
 सान्निध्योस्तत्र नित्योऽह लिङ्गमूर्त्या प्रयत्नत ॥ ८६
 सुवर्णनिकरोद्भासो मरीचिविकचोज्ज्वल ।
 लिङ्गाष्टकस्य मध्यस्थो वरैष्य परमात्मक ॥ ८७
 वृषभ स्वयमेवात्र लैशानीं दिशमास्थित ।
 भूमावेवमय देश स्वय देवेन कीर्तित ॥ ८८
 विघ्निना तु यथोक्तोऽय देशो वै शम्भुना पुरा ।
 तथापि नो मया देवि । क्रमणेव न लक्षित ॥ ८९
 अहो मम महत्पाप बहुल जन्मसचितम् ।
 व्यर्थं परिश्रम जातमनाशाधितशकरम् ॥ ९०

धिगित्येव न सज्जापि मन्दात्मा व्यर्थजीवित ।
 तिष्ठन्त मन विरूपाक्ष त्यक्षयामि निज जीवितम् ॥ ६१
 एव पुन पुनस्तूचे नैव पश्यामि पार्वति ।
 तदाह विमना भूत्वा निश्वस्योष्ण पुन पुन ॥ ६२
 आम्रमूले ततो तिष्ठमेकाकी विगतप्रभ ।
 अतीव मनसोद्विग्नशिच्छ व्याकुललोचन ॥ ६३
 कथ पश्यामि तलिङ्गमित्युक्त्वाऽहं तदाम्बिके ।
 निश्चय नाधिगच्छामि सशयात्मा विमूढधो ॥ ६४
 सुस्वापाह ततो देवि । चर्म विस्तार्य भूतले ।
 न यास्याम्यन्यतोऽवश्य मन सकल्प्य सस्थित ॥ ६५

इत्येकाम्रपुराणे षट्साहस्रामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे ब्रह्मोद्विग्नो
 नाम द्वादशोऽव्याय ॥

1. द्वितीयेऽशे ब्रह्मोद्विग्नो नाम द्वितीयोऽव्याय, ।

त्रयोदशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

स्थितोऽहं तन्मना भूत्वा दिनानि दश पञ्च च ।
 षोडशाहं निशाशेषमगच्छच्च ततोऽस्मिके ॥ १
 ब्राह्म्ये मुहूर्ते सप्राप्ते प्रात् सवनमुत्थिते ।
 मध्यसौ भगवान् रुद्र स्वरूप प्रकटीकृतम् ॥ २
 क्षीरकुन्देन्दुशङ्खाभं शुद्धरूपाटिकनिर्मलं ।
 भस्मोद्भूतो विरूपाक्षं शाहूलाजिनवस्त्रघृतम् ॥ ३
 द्विरदाद्रीतमकं चर्मं पाणिभ्या मूद्धनि वै धूतं ।
 गगने तारका व्याप्ते दशदोहूण्डसत्प्रभः ॥ ४
 पिनाकं शूलं भेषाही परशुं डमहं तथा ।
 वराभयौ महेशानि विभ्रदष्टभुजै शिवः ॥ ५
 भालशोभितचन्द्रार्धः स्मितवक्त्रं कृपानिधिः ।
 श्वेताद्रिशृङ्गसकाशः सादृहास इवाम्बुदः ॥ ६
 विभूतिं तस्य वक्ष्येऽहं शृणुष्व गदतो मम ।
 पादपीठतलस्थौ च सुरासुरनमस्तुतौ ॥ ७
 स्फुरन्ती नखचन्द्राभौ मयूखविकचोज्ज्वलौ ।
 नूपुराहादसयुक्तकम्बलाश्वतरौ शिवे ॥ ८
 जयन्तश्चोरगश्चेष्ठ पञ्चास्यश्चारुदर्शनं ।
 स्वस्तिको हस्तिकण्ठश्च मेखलः कनकद्वुतिः ॥ ९
 चित्रास्य चारुचित्रास्यौ द्वावेतौ वासवन्वनौ ।
 यज्ञोपवीतो नागेन्द्रो वासुकि स्वयमेव च ॥ १०
 मणिनागो महानागो गोकर्णं कण्ठिङ्गलं ।
 शङ्खपालं स्वयं शङ्खं पद्मं कुलिकं एव च ॥ ११
 दशशीर्णो महाशङ्खं सर्वे कालाकंसन्निभा ।
 मणिनागादयः श्रेष्ठा दशैते कट्टकाश्रिताः ॥ १२

ग्रीवाया च महापद्म शङ्खचूडस्तथोत्तरे ।
 कुण्डलाभ्या च चित्राभ्या कूटनाभ महाविषौ ॥ १३
 घनच्छय पृष्ठतो वै महाश्वेतोत्तरच्छद ।
 कणान्तरे सुचित्रास्यो ग्रहमण्डलमानवृक् ॥ १४
 कर्कोटक करस्थस्तु जटावद्वो हि तक्षक ।
 सूर्यचिन्द्रमसी देवौ जटामण्डलसस्थितौ ॥ १५
 तत्र त्रिपथगा पुण्या आजमाना त्रिलोचने । ।
 सा गङ्गा विवृता शक्त्या या महोरगवन्दिता ॥ १६
 विस्पष्टा सा वभौ रेखा चित्रमत्यन्तसुप्रभा ।
 पाविनी सर्वलोकाना शिवस्यानन्दकारिणी ॥ १७
 एता विभूतिं विभ्रच्च विश्वात्मा विश्वतो मुखं ।
 दुष्टेक्ष्यस्त्वतितेजा स प्रादुरासीन्ममाग्रत ॥ १८
 तमपश्य महादेव प्रीत्या भक्तिसमन्वित ।
 प्रणम्य शिरसा भूमौ भूयो भूय प्रदक्षिणम् ॥ १९
 ततोऽहमवृव चेद सर्वज्ञ परमेश्वरम् ।
 द्रष्टुमिच्छाम्यह देव यदुक्त च त्वया पुरा ॥ २०
 एतच्छ्रुत्वा महादेव कृपया परया मम ।
 इत्युवाच पर वाक्य सर्वलोकहितप्रदम् ॥ २१

श्रीशङ्खर उवाच

चतुर्मुख ! उदाराङ्ग ! शृणुत्व गदतो मम ।
 इदमव्यक्तसार वा अनास्येयमगोचरम् ॥ २२
 माहात्म्य मम भो ब्रह्मन् ! दुर्विज्ञेयं सुरासुरै ।
 अन्यैश्च सिद्धगन्धर्वैः कल्पकोटिशतरपि ॥ २३
 परवन्तोऽपि ये देवा योगिनो गतकल्पषा ।
 मृग्यन्तो न पश्यन्ति अस्मिन् क्षेत्रे ममानव ! ॥ २४
 लिङ्ग वा यदि वा मूर्त्ति दुर्लभं च पितामह ।
 यतस्त्वा च प्रसन्नोऽह पश्य मे लिङ्गमुत्तमम् ॥ २५

1. B.—परमेश्वरि ।

तथा विद्धि त्विम देह बह्वाश्चर्यमय शिवम् ।
अनन्तं च शिव पारमप्रमेयमनुत्तमम् ॥ २६

ब्रह्मोवाच

एव देवस्य वाक्य तच्छ्रुत्वा चाह वरानने । ।
प्रविश्य तस्य देहान्त समन्तादवलोकितः ॥ २७
सप्तस्वर्गान् सप्तपातालानन्तरीक्षानि चैव हि ।
सप्तद्वीपवत्तीमूर्वीं तीर्थान्यायतनानि च ॥ २८
सागरान् सप्त सरित मनोज्ञानि सरासि च ।
भुनिसिद्धाश्रमाद्यादीन् गन्धर्वनगरोपमम् ॥ २९
विद्याधरोरगान् यक्षान् भूतग्रामाश्चतुर्विघान् ।
क्रमतः पश्यमानोऽहं तीर्थकं क्रूरमथान्तरम् ॥ ३०
लवणोदधिपर्यन्तं गन्धनद्या समागमे ।
सगमोच्छलित तोयं मीनग्राहभक्षाकुलम् ॥ ३१
वनस्पर्ति च हेमाभ रत्नविद्योतभास्वरम् ।
दिव्यस्थानमनौपम्य स्वर्णकूटाद्विमूर्धनि ॥ ३२
मण्डल विततच्छायामाभ्रस्यैकस्य पार्वति । ।
एकोनकोटि लिङ्गस्तु व्याप्त देश सुशीतलम् ॥ ३३
तरुच्छाया तदा तत्र नोपसर्पन्ति रक्षमय ।
अत्रास्ते भगवान् रुद्र स्वतन्त्र स्वयमध्यग ॥ ३४
पूर्वदृष्टेन रूपेण भूयस्तत्रैव तद्विधम् ।
दृष्ट्वा बहिर्गतोऽहं च तन्मयश्च तदन्तिके ॥ ३५
देवो लिङ्गमयो दृष्टो देहवाश्च तदा मया ।
त्रिवर्णरभिरुपाढ्य सर्वतेजोनिधिर्विभु ॥ ३६
लिङ्गदर्शनमात्रेण व्यामोहविगतो हाहम् ।
तत्क्षणात् स्मृतिरप्यासीत् ज्ञातोऽहं स्वयमेव च ॥ ३७
लिङ्गान्यष्टीं ददर्शाहि कृतकृत्योऽन्तरात्मना ।
भूय कुत्तहलादष्टीं प्रत्येकं तु समच्छ्रुतं ॥ ३८
अर्च्चयित्वा यथान्याय सम्यग्धर्येण शास्त्रत ।
पुनस्तस्योपमन्तोऽहं दृष्टलिङ्गस्य चान्तिके ॥ ३९

प्रार्थितो बहुमानेन मया यज्ञपतिस्तदा ।
बहुदण्डप्रणामैच्च भक्त्या स्तोत्रेण शक्तिः ॥ ४०

ब्रह्मोवाच

विरागमूलं बहुशोकमोहमादौ सुरक्तं चिरमावसानम् ।
मिथ्यामयं शकरं मोहपाशं छिनद्धि हे नाथ ! उपैमि दिव्यम् ॥ ४१

त्वामक्षरं शाश्वतमीशितारं मोहार्कवर्णस्तमसं परस्तात् ।
ज्योतिर्मयं दिव्यमनोपमस्थमनादिमीशं शरणं प्रपद्ये ॥ ४२

परं च पारं परतं परस्तान्नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादि¹ ।
भवाब्धिमग्नस्य जनस्य पोतं त्रिलोचनं त्वा शरणं प्रपद्ये ॥ ४३

सूक्ष्मातिसूक्ष्मं निहितं परस्ताद् वेदान्तकृतं वेदविदो वदन्ति ।
यत² पूरुणं पुरुषं बरिष्ठं त्वा कामशत्रुं शरणं प्रपद्ये ॥ ४४

वरं वरेण्यं च चराचरेभ्यस्त्वामस्य विश्वस्य परं च पारम् ।
रजस्तमोभ्या विगतं च सत्त्वं सत्यप्रदं वै शरणं प्रपद्ये ॥ ४५

त्वत्तं प्रसूति सचराचरस्य विश्वस्य विश्वस्य विष्णोर्मम्
चापि देव ! ।

त्रैगुण्यहीनस्त्वमसीश ! सस्थं त्वामर्धमात्रे शरणं प्रपद्ये ॥ ४६

सहस्रशीर्षं त्रिसहस्रनेत्रं सहस्रबाहुरूपदं त्वगम्यम् ।
देवैश्च सर्वे किल सेव्यमानं त्वा हसरूपं शरणं प्रपद्ये ॥ ४७

सृष्टो सृजन्त जगता विराटं विष्णुस्वरूपेण तु पालकं च ।
रुद्रस्वरूपेण च सहरन्त त्वमादिदेवं शरणं प्रपद्ये ॥ ४८

शिवाष्टकमिदं पुण्यं मम वक्त्राद् विनिर्गतम् ।
शिवस्य पुरतो भूत्वा ये जपन्ति समाहिता ॥ ४९

तेषा तुष्टो भवेद्रुद्रं प्रसादमधिगच्छति ।
सवत्सरेण सिद्धिं च ददात्यभिमतं फलम् ॥ ५०

स्तोत्रावसाने देवेशस्तुष्टो मामव्रवीदिदम् ।
किमिच्छसि जगत्कर्त्तरचिराद् ब्रूहि पद्मज ! ॥ ५१

1 A₁, B₁, C—मही प्रकार ।

2 B₂—युक्त ।

ततो मे भक्तिनग्नेण विज्ञातः परमेश्वर ।
 प्रसाद कर्तुमिच्छामि भवतो लिङ्गमुत्तमम् ॥ ५२
 पञ्चायतनमुख्यं च सहस्रममल^१ शिवम् ।
 एतन्ये इप्सित देव ! प्रसाद कर्तुमहसि ॥ ५३
 अज्ञातं च विद्यास्यामि प्रसीद परमेश्वर । ।
 सर्वेषां वरदातासि महादेव ! नमोऽस्तुते ॥ ५४
 इति मद्वचन श्रूत्वा देवदेवस्तादाम्बिके । ।
 इदमाह पर वाक्य हर्षयन्निव मा किल ॥ ५५

श्रीशकर उवाच

मद्वाक्यं परमं चेद निशामय पितामह । ।
 अव्यक्तमिह मामेव नान्यं पश्यति त्वदृते ॥ ५६
 यथेष्ट कोटिलिङ्गानि कुरुष्वाभिमत तव ।
 अहमेव पृथक् भूत्वा तिष्ठाम्यत्र जगत्पते । ॥ ५७
 आग्रच्छायामिमा शस्तामस्मत्प्रीति प्रवर्धते ।
 प्रसादाच्छतत चात्र स्थितिरेषा गुणात्मिका ॥ ५८
 कृतन्त्रेतायुगे जाते स्वयं शीर्यति पादप ।
 द्वापरे तु युगे प्राप्ते स्थितिरभ्रात्मिका स्मृता ॥ ५९
 सूर्यचिन्द्रमसी देवौ पश्यन्तौ सतत तदा ।
 ऐजाते तेजसा तस्माद्वैश्यस्पर्शगुणान्वितो ॥ ६०
 वायु शिवत्वमाप्नोति लिङ्गं स्पृष्ट्वा तदानघ । ।
 मदाज्ञया तो वाग्विद्या^२ मेध्यान्मेध्यतरास्तु ते ॥ ६१
 प्राप्ते कलियुगे ब्रह्म श्वन्द्रो यास्यति मेदिनीम् ।
 भूत्वा मनुजनाथोऽसावच्चर्यिष्यति लिङ्गकम् ॥ ६२
 भक्तिः प्रवरा पूजा कारयिष्यति सुब्रत । ।
 प्रासाद रुचिर शुभ्रं शुद्धं शैलमय तथा ॥ ६३
 शिवगङ्गपरो नित्यं कीर्तिमान् सुबहुश्रुत
 प्रतिष्ठयिष्यतीदं स लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ ६४

१ A_१, C—चासद्वृश्यममल ।

२ B_२—वा विद्या मेध्यमेध्यतरास्तु ते ।

मदःज्ञयानुरूपेण दर्शस्पर्शविवर्जितम् ।
 लिङ्गं शैलमयं ब्रह्म स्ततो जानाति मामयम् ॥ ६५
 शशाङ्कोऽनन्तमेघावी भविष्यति शिवात्मक ।
 पृथिव्या यानि लिङ्गानि अचर्चयिष्यत्यतन्द्रित ॥ ६६
 कीर्तिरव्याहृता लोके स्थास्यते विबुधेश्वर । ।
 अलमध्यवसायस्ते दुष्करोऽयं पितामह ॥ ६७

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्ययामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
 लिङ्गदर्शनो नाम तन्मयोऽध्याय १ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इत्युक्तो देवदेवेन शिवेन स्वयमेव च ।
 ततोऽह प्रणिपातेन विज्ञात शिवमव्ययम् ॥ १
 अस्मिन् क्षेत्रवरे नाथ ! इच्छामि भवतोऽच्चर्णनम् ।
 प्रासाद च यथोद्दिष्ट कर्तुं च शकर परम् ॥ २
 देवदेव ! महादेव ! त्वद्वाक्यात् परमामृतात् ।
 कृतकृत्यो वेद्धनाहमुपदेश प्रचक्षव मे ॥ ३
 इति मद्वचनं श्रुत्वा देवदेवस्ततोऽम्बिके । ।
 उवाच परम वाक्य वाक्यज्ञो हर्षयश्च माम् ॥ ४

श्रीशकर उवाच

चतुर्वंकत्र महाप्राज्ञ साधिवद समुदाहृतम् ।
 प्रभाव क्षेत्रराजस्य शृणुष्व गदतो मम ॥ ५
 एकाग्रकवन नाम प्रस्त्यात भुवनत्रये ।
 मम क्षेत्रवर श्रीमान् नदी गन्धवतीतटे ॥ ६
 स्वर्णकूटगिरे पृष्ठे लवणोदधिसनिधौ ।
 सयोगोऽय सुदुष्प्राप्यो लिङ्गच्छाया वनस्पते ॥ ७
 मम स्थान पर विद्धि मत्त्यंलोके ह्यनुत्तमम् ।
 भौमस्वर्गमिद सम्यक् प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ८
 स्वर्गे मत्त्ये च पाताले पर्वते गहने वने ।
 अन्तरीक्षे जले भूमौ पृण्यक्षेत्राश्रमेषु च ॥ ९
 एकाग्रकाननाच्चैव क्षेत्रमन्यच्च मुक्तिदात् ।
 नाधिक विषु पश्यामि सममेव न विद्यते ॥ १०
 कोटिलिङ्गै शुभै इलक्षणैर्महाप्रलयशोभितैः ।
 मम स्थानैरनेकेश्च जुष्ट देवगणं सदा ॥ ११

१. A_१, C, परिणतै , B_२, परीणतै ।

ममैकाञ्चवने मर्त्या ये त्यजन्ति कलेवरम् ।
 मया सह प्रभोदन्ते ते कैलासे नरोत्तमा ॥ १२
 मद्विक्षणे जगत्कर्ता कृत्वाप्यनशनक्रियाम् ।
 प्रयान्ति मम सालोक्यमपि पातकिनो नरा ॥ १३
 साधका विधिपूर्वेण मम स्मरणतत्परा ।
 विशन्ति मयि तूर्णं हि समुद्रेष्विव निम्नगा ॥ १४
 महापातकसयुक्ता सर्वभूतनिषेधका ।
 मल्लिङ्गस्पर्शनादेव ते यान्ति परमा गतिम् ॥ १५
 जलमूलफलाहारै पक्षमासोपवासकै ।
 यमसयमसयुक्तैरेकान्तनिरतै सदा ॥ १६
 हरिध्यानपर्युक्तौ दिव्यवर्षशताधिकै ।
 या गतिं योगिनो यान्ति वीतरागा विकल्पषा ॥ १७
 अनेकजन्मसिद्धधा दुर्लभं पदमाहितम् ।
 तत्क्षणात्तत्पद यान्ति दर्शनान्मम सुव्रत ॥ १८
 वाह्मये यानि कर्माणि सुकृतानि बहूनि च ।
 मम तान्यभिषेकस्य कला नाहंन्ति षोडशीम् ॥ १९
 राजसूयाश्वमेधाभ्या यत्कलं समुदाहृतम् ।
 तत्कलं समवाप्नोति शुचिर्मत्यो ममच्चनात् ॥ २०
 साक्षाच्चैव परं ब्रह्म ममेद लिङ्गमुत्तमम् ।
 सर्वपापप्रशमनं मोक्षैकफलदायकम् ॥ २१
 एकाम्रकवने विद्धि मल्लिङ्गं मुक्तिदायकम् ।
 न विश्वासपथं याति नृणा पापवशादिह ॥ २२
 सर्वभावान् परित्यज्य सञ्चिदानन्दरूपवान् ।
 सत्यं तिष्ठेयमत्राह लिङ्गे श्रिभुवनेश्वरे ॥ २३
 कोटिजन्मान्तरे येषा नास्ते पापलवं कदा ।
 दर्शने मम भो ब्रह्म स्तेषा भुक्ति प्रजायते ॥ २४
 एकाम्रकवने रम्ये स्वर्णकूटाद्विमूर्धनि ।
 महाप्रसादकृलिङ्गमलभ्य तु सुरासुरैः ॥ २५

अत्र मे क्षेत्रवर्ये च महती प्रीतिरुत्तमा ।
 महाप्रलयकालेऽपि न त्यजामीदमुत्तमम् ॥ २६
 उत्पातानि च यानि स्युर्लोकाना क्षयकारके ।
 न तानि प्रभवन्त्यत्र क्षेत्रे श्रीभुवनोत्तमे ॥ २७
 एकाङ्गकानने काश्या सेतौ च प्रणवेश्वरे ।
 स्थितिर्में सर्वदा नित्या सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ २८
 ज्योतिलिङ्गानि चान्यानि यानि सन्ति धरातले ।
 तेषामपि च स्थानानि प्रीतिदानि ममाब्जजः ॥ २९
 सर्वेषां चैव लिङ्गाना मुख्यं त्रिभुवनेश्वरम् ।
 ममात्रं दर्शनं यत्तु महापातकनाशनम् ॥ ३०
 एकाङ्गे मम ये लिङ्गं श्रद्धया न स्तुवन्ति च ।
 तानहं पातयिष्यामि नरकेषु महीक्षयात् ॥ ३१
 जन्मान्तरसहस्रे षु यानि पापानि सन्ति हि ।
 नृणा तानि क्षयं यान्ति मम दर्शनतोः ध्रुवम् ॥ ३२
 श्रद्धया हेलया वापि यदेकाङ्गवने मम ।
 दर्शनं कोटियज्ञाना फलदं तु न सशय ॥ ३३
 मद्वर्द्धनकृता नृणा निष्पापाना पितामह ! ।
 प्रसन्नोऽहं भविष्यामि सत्यं सत्यं पुनः पुनः ॥ ३४
 प्रसन्ने च मर्य ब्रह्मन् दुखक्लेशौ प्रणश्यतः ।
 सासारिकं महाकष्टं न भूयं प्रतिपद्यते ॥ ३५
 कृते दर्शनमात्रेण मोक्षमिच्छन्ति मे नरा ।
 त्रेताया स्पर्शनात् सिद्धिर्मुक्तिदोऽहं नृणा किल ॥ ३६
 द्वापरे पूजितो नभ्यो दास्याम्यभिमतं फलम् ।
 प्रसादमधिगच्छामि कलौ शुश्रूषणादध्रुवम् ॥ ३७
 पुण्यैर्बहुविधैरिष्टैर्यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ।
 यत्पदं दीक्षिता यान्ति शतसोमैरनुक्रमात्^१ ॥ ३८
 तत्पदं कृष्णपक्षस्य अष्टम्या मासि कार्त्तिके ।
 मामचर्चयित्वा विधिवन्नरा यान्ति न सशय ॥ ३९

1. B₂—सन्दर्शने ।2. B₂—शतहोमैरनुक्रमात् ।

एव सर्वं बहुविधं पुण्यं चैव तवाग्रतः ।
 कथितं च मया ब्रह्मन्मोधत्वं सदास्तुते ॥ ४०
 सन्य सत्यं पुनः सत्यं जगद्योने पितामहं ।
 भवतो मम विष्णोश्च नास्ति भेदं शृणुष्व च ॥ ४१
 निर्भेदावयवा वा हि भवानहमतो यतः ।
 नित्यमाराघितोऽहं च स्वानुभावं परतप ॥ ४२
 हितात्मानः सदा लोका भवन्ति भवसक्रमे ।
 अविभिन्नमिदं देहं नित्यमाराघितस्त्वया ॥ ४३
 तथापि मनसं प्रीतिं भवाश्च कर्तुमब्जज । ।
 अस्मिन् क्षेत्रवरे रम्ये युक्तमेव सुरेश्वर ॥ ४४
 आग्रच्छायासु पर्यन्तं दिव्यपीठमुदाहृतम् ।
 मोक्षदं सर्वलोकानां सर्वपापविनाशनम् ॥ ४५
 अहं सर्वत्र तिष्ठेयमस्मिन् क्षेत्रे विशेषतः ।
 कुरुष्वाभिमतं ब्रह्म स्त्वन्मनो यत्र रोचते ॥ ४६
 सर्वेषां चैव लोकानामत्रं पुण्यं पितामह ।
 अन्यतः शतसाहस्रं युणितं साधितं स्मृतम् ॥ ४७
 प्रासादं या करोत्यत्र प्रतिष्ठयति देवताम् ।
 कुलैकर्विशमुद्घृत्य श्रीमन्ममपुरं ब्रजेत् ॥ ४८
 अन्यक्षेत्रात् शतगुणं स्वर्णकूटाश्रमे मम ।
 प्राप्नुवन्त्यमला सिद्धिं प्रवदन्ति मनीषिण ॥ ४९
 प्रासादे भवत श्रद्धा सम्यक् भावोपलक्षिता ।
 कृता मया इयं ब्रह्मन् । शृणुष्व गदतो मम ॥ ५०
 लिङ्गस्यास्य त्वद्गुरेण ईषत् प्रचलिताम्बरे ।
 धेवन्तरसहस्रैकं त्रिशोत्तरं शतान्तरे ॥ ५१
 कुरुष्वायतनं तत्र दिव्यमान्जोति तन्मम ।
 प्रतिष्ठापय¹ मल्लिङ्गं मात्मना यत् सुरोपितम्² ॥ ५२
 दिव्यं प्रीतिकरं युक्तं सर्वकामिकमुत्तमम् ।
 प्रीतिगङ्गामि तत् सर्वं पूजा तत्र पितामह ॥ ५३

1. A₁, C—प्रतिष्ठ त्वं च ।

2. B₂. आत्मशाया सुरोपित ।

प्रासाद प्रथमोऽय हि क्षेत्रे ज्येष्ठ सनातन ।
 आद्य पूज्यतमो लोके भविष्यति तवानघ ॥ ५४
 ब्रह्मेश्वर इति ख्यातं सर्वासुरसुरार्चित ।
 अष्टातत्यनमुख्योऽसावस्मिन् क्षेत्रे निरामये ॥ ५५
 सान्निध्यस्तत्र एवाह तव वीर्यात् पितामह ।
 भवामि नात्र सदेहो निश्चित वचन मम ॥ ५६

ब्रह्मोवाच

स च मामित्युदाहृत्य देवदेवो जगत्पति ।
 हर्षयन्नेव भूतानि तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५७
 अन्तर्धानि गते देवे त्वह ध्यानगतो मुहु ।
 चिन्तयस्तस्य देवस्य वचन चामृतोपमम् ॥ ५८
 दिशमालोकयामास आम्रच्छाया समन्तत ।
 विततो क्रोशमत्यर्थं परिचक्राम वै तदा ॥ ५९
 पूर्वस्याश्च दिशोभागे ऐशानी दिशमाश्रिताम् ।
 ददर्श विपुला भूर्भिं मेरो शृङ्गमिवापरम् ॥ ६०
 मेष्यमक्लिष्टसुश्लक्षण^१ वास्तुलक्षणमुत्तमम् ।
 प्रशस्त तत्र वै दिव्यमाश्रम चोदकाश्रयम् ॥ ६१
 ता दृष्ट्वा च मुदायुक्तो भूर्भिं सस्कृत्य शास्त्रतः ।
 विश्वकर्मा तत शीघ्रं स्मृतं शिल्पिवरो मया ॥ ६२
 आजगाम तत सो वै पुरतो मम सस्थित ।
 विश्वकर्माञ्जलि वद्ध्वोवाच किं करवाणि ते ॥ ६३
 आज्ञापयाचिरान्नाथ^२ सर्वदेवनमस्तुत ।
 यदुच्यते हि भवता तच्च सम्पादयाम्यहम् ॥ ६४
 इति तद् वचनं श्रुत्वा तमुवाचाहमस्मिके । ।
 शृणु मद्वचनं चैद तारकं सुरवर्धकिन् ॥ ६५
 आज्ञातोऽहं च देवेन हरेणामित्रघातिना ।
 प्रासाद देवपूजार्थं लिङ्गस्थापनकाय च ॥ ६६

1. A₁, C—मेष्यमक्लिष्टसुश्लक्षण ।

2. B₂, यत्नत ।

तमह भक्तियुक्तेन करिष्यामीत्युवाच ह ।
 न वेद्यि शिक्षितु चात्र भवान् जानाति सुव्रत ॥ ६७
 कुशलस्त्वं सदात्यर्थं ज्ञातविद्यं सुशिक्षित ।
 कर्मज्ञोऽसि विद्विज्ञोऽसि वेदविद्यागमात्मक ॥ ६८
 पद्महस्तोऽसि श्लक्षणोऽसि^१ देवानाकीर्तिवर्धन ।
 सर्वेषा पूज्यपात्रोऽसि पूज्यानामपि सत्तम ॥ ६९
 उद्यानमठहम्र्याणा प्रासाद-प्रतिवेशमना ।
 कर्त्ता त्वमसि शिल्पीन्द्रं यथापूर्वं यथेच्छया ॥ ७०
 स्नष्टाह भूतसत्त्वाना यथा शिल्पिन् सुपण्डिता ।
 प्रासादमठहम्र्याणा तथा त्वमपि सुव्रत ॥ ७१
 सशय कथित सर्वं सम्पादय शिवाश्रमम् ।
 यथा पूज्यतम श्रेष्ठं लिङ्गमूर्तिमहेश्वरम् ॥ ७२
 वाढमित्येव स प्राह विश्वकर्मा महाद्युति ।
 अतीव मनसोद्विग्नस्तस्मादेकाङ्गके तदा ॥ ७३

ब्रह्मोवाच

ततो मध्यदिन सूर्ये प्राप्ते चाह जगाम ह ।
 लवणाब्धिजले स्नात्वा कृतं च निजतर्पणम् ॥ ७४
 समाप्य कर्मं चायात कृत्तिवासोऽर्च्चनं प्रति ।
 दृष्टं लिङ्गं समाराध्य चिन्तयामास शकरम् ॥ ७५
 प्रत्यक्षमवदत् प्रीतो देवदेवस्ततश्च माम् ।
 अचिन्त्यो मनसाऽप्यनैर्व्यक्तो लिङ्गे यथा पुरा ॥ ७६
 वक्तुमिच्छन्तमीशानो मामुवाच स चाक्षरम् ।
 पूजितश्च यथा शक्त्या स्तुतो नानाविधै स्तवै ॥ ७७

श्रीशकर उवाच

विन्ध्यस्योत्तरके पाश्वे चतु शृङ्ग महोच्छ्रुतम् ।
 तत्रोपल महच्चासीत् शस्त्र^२ दिव्यमनौपमम् ॥ ७८

१. C—शिलस्टोऽसि ।

२. A₁, C—छत्र दिव्यमनौपमम् ।

तदानियित्वा यत्नेन सह चै विश्वकर्मणा ।
स्थापयस्व च मल्लिङ्ग यथावत् विधिपूर्वकम् ॥ ७६

ब्रह्मोवाच

एवमुक्त्वा विरूपाक्षो ह्यन्तर्धानं गत प्रभु ।
भासयश्च दिश सर्वा स्वकेनैव च तेजसा ॥ ५०
एतस्मिन्नन्तरे काले विश्वकर्मा जगाम ह ।
इत्युवाचाञ्जलि वध्वा मा पार्वत्यमितीजसम् ॥ ५१
प्रासाद चैव लिङ्गस्य करिष्ये कुत्र पद्मज । ।
आनयिष्यामि पाषाण कस्माद्देशाच्च तद् वद ॥ ५२

ब्रह्मोवाच

इति तद् वचन श्रुत्वा आनन्दाश्रु-परिप्लुत ।
भक्त्या परमया युक्त इत्युवाचाहमम्बिके । ॥ ५३
तदर्थं विन्द्यशैलं तु गत्वा चानय सुव्रत । ।
चतुश्शृङ्गो परिस्थ च पाषाण देवदुर्लभम् ॥ ५४
तेनैव प्रस्तरेणाङ्ग । प्रासाद विधिनोदितम् ।
कारयस्व सम इलक्षण लिङ्गमानय सत्वरम् ॥ ५५
ममैतद् वचन श्रुत्वा विश्वकर्मा तदाम्बिके ।
जगाम त्वरित सोऽथ विन्द्यस्य शिखर प्रति ॥ ५६
ददर्श तत्र सपन्नं पाषाण देवतोपमम् ।
शरदघनसम इलक्षण चक्षुरुन्मेषहारिणम् ॥ ५७
त मत्वा दिव्यमादाय यथोद्दिष्ट मया पुरा ।
तथैव विश्वकर्मसौ चकार विधिवत् क्षणात् ॥ ५८
ततो दृष्ट्वा कृत लिंग प्रासाद विश्वकर्मणा ।
आध्यातोऽहम् श्रीन् सप्त उशनाञ्जिरसौ शिखे ॥ ५९
जमदग्नि भरद्वाज पाराशर्यपराशरौ ।
नारद सनक चैव वायुमादित्यमेव च ॥ ६०

ते सर्वे च समायाता पुरत समवस्थिता ।
 कृताञ्जलिपुटा प्राज्ञा मम दर्शनलालसा ॥ ६१
 स्वागतेनार्थ्यपाद्याभ्यामातिथ्य विधिना शिवे । ।
 भक्ष्यभोज्यैरनेकैश्च सकृदेतानपूजयम् ॥ ६२
 ततः कार्यं समाचर्ख्यौ तानषीन् सशितव्रतान् ।
 प्रतिष्ठा विधिवत् सम्यक् समेत्य कृतवानहम् ॥ ६३
 निवृत्ताया प्रतिष्ठाया यज्ञमारम्भयस्तदा ।
 सप्त-सम्भार-सयुक्त प्रीतये कृत्तिवासस ॥ ६४
 आसादनविधि सम्यक् कृत्वा होम ततोऽग्नये ।
 मन्त्रयुक्ताय शिष्याय ज्वलिते जातवेदसे ॥ ६५
 ततोऽथर्वशिरोवक्ता तृप्ति पश्यन् दिवौकस ।
 उवाच वचन चेद भुञ्जद्व विवुधेश्वरा ॥ ६६
 शिवस्य वचन श्रुत्वा उपविश्याध्वरे सुरा ।
 स्वभागाश्च समादाय भुञ्जन्ति स्म तदाम्बिके । ॥ ६७
 ददौ दानवराश्चाह गजाश्ववसनानि च ।
 गो हिरण्य रथ भूमि राजत ताम्रमायसम् ॥ ६८
 अन्नं पानीयसयुक्त कन्या राजीवलोचनाम् ।
 हसलीलागति दिव्या कम्बुग्रीवा कृशोदरीम् ॥ ६९
 आज्ञाया देवदेवस्य शिवस्य शिववल्लभे । ।
 विधिवत्कर्मनिष्ठेय समाप्तबहुदक्षिणम्^१ ॥ १००
 प्रत्यक्षमभवद्वद्रस्तस्मिन् लिङ्गे ततोऽम्बिके । ।
 प्रीतात्मा प्राह मा तुष्ट साधुसाध्विति सत्तम ॥ १०१
 प्रासादेन च दिव्येन यज्ञेन तव विश्वसृक् ।
 प्रीतोऽह सप्रयच्छामि वूहि श्रेष्ठ^२ यदिच्छसि ॥ १०२

ब्रह्मोवाच

इति तस्य वच श्रुत्वा महादेवस्य पार्वति । ।
 व्रूतोऽह देवदेवेश परमात्मानमव्ययम् ॥ १०३

1 B₂—समाप्तवरदक्षिणा ।

2, A₁, B₁, C—ज्येष्ठ ।

विश्वस्थर ! महेशान ! प्रसन्नो यदि मा विभो ।
 अस्मिन् क्षेत्रे जगन्नाथ वृणोमि वरमुत्तमम् ॥ १०४
 त्वदायतनमुख्यश्च तीर्थो यज्ञाङ्गसभव ।
 प्रथमोऽय मया दृष्टं पूजनीयतमोऽस्तु वै ॥ १०५
 इति मद्वचन श्रुत्वा महादेवो जगत्पतिः ।
 अव्रवीत्परम वाक्यं भूतानुग्रहकं परम् ॥ १०६
 शृणु ब्रह्मन्निदं तीर्थं पावनं सर्वदेहिनाम् ।
 भविष्यत्यत्र लिङ्गोऽहं सदा स्थास्ये न सशय ॥ १०७

ब्रह्मोवाच

मामित्युक्त्वा महेशानं सिद्धगन्धर्वकिन्नरैः ।
 चारणैर्द्वयिदेवैश्च तत्रैवान्तरधीयत ॥ १०८

इत्येकाम्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे ब्रह्मोऽश्वर-
 प्रभवो नाम चतुर्दशोऽध्याय १ ॥

1, B₂ द्वितीयेऽशे महेश्वरप्रभावो नाम चतुर्थोऽध्याय, ।

पञ्चदशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

देवी प्रियमना^१ भूत्वा श्रुत्वा पैतामही कियाम् ।
अन्नवीत् परम वाक्यमानन्दाश्रुपरिप्लुता ॥ १

पार्वत्युवाच

ब्रह्मेश्वरं परं ब्रह्मं नादादाद्यतरं वरम् ।
विज्ञातं प्रियसवादं नृणा हितमनुत्तमम् ॥ २
तृप्याम्यहं प्रहृष्यामि श्रुत्वा पापभयापहम् ।
पुनरन्यन् कथं लिङ्गं केन वा कारित विभो ॥ ३
कस्य पूर्वापरं कर्मं कस्मात् बहुविस्तरात् ।
श्रोतुमिच्छामि देवेशं परं कौतूहलं मम् ॥ ४

सनत्कुमार उवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा लोकनाथश्चतुर्मुखं ।
तामुवाच ततश्चेदं श्रृणुष्व गदतो मम ॥ ५
मरीचिप्रमुखा सप्त उशनाङ्गिरसादय ।
वैधात्रोऽथ जयन्तश्च दक्षं शातातपो भूगु ॥ ६
सनत्कुमारो भगवानसितो देवलोऽनल ।
नारदं परमोदारं शक्राद्यास्त्रिदिवेश्वरा ॥ ७
ग्रहा नागा सुपर्णश्च यक्षविद्याधराप्सरा ।
वसवश्च महाभागा सिद्धाश्च मनुजेश्वरा ॥ ८
एते सर्वे महात्मानो नागराजान् एव च ।
यज्ञान्ते समुप्राप्ता प्रष्टुकामा दिवौकस ॥ ९

^१ B,—प्रीतिमना ।

कृताञ्जलिपुटा सर्वे आनन्दाश्रगतानना ।
मा देवि! यज्ञकर्त्तरि प्रच्छुर्मुदिताशया ॥ १०

देवादय उच्चु

किर्मर्थं च कृतोऽयं ते शिवलिङ्गं प्रतिष्ठितम् ।
प्रासादो विपुलश्वान्त्रं प्रश्नं कथय सुन्रत! ॥ ११
त्वं विभुं सर्वभूताना विभो धर्मलियो भवान् ।
न विद्धुं प्रभवं चास्य पृच्छतो वक्तुमहंसि ॥ १२

ब्रह्मोवाच

तेन^१ वाक्येन पृष्ठोऽहं पद्मयोनिर्महेश्वरि! ।
हर्षं गद्गदया वाचा देवानाहं हसन्निव ॥ १३
पुराकल्पे पुराणोऽयं स्वयभुं स्वयमुत्थित ।
स्वयं वर्त्तयते देवं स्वयं सहीयते सुरा ॥ १४
अनादिमध्यरहितं यथाहुर्ब्रह्मोवादिन ।
यस्य वेदपुराणेषु नान्तं शास्त्रेषु कथयते ॥ १५
तेनादिनाहमाचष्टे दययानुग्रहेण च ।
आत्मयोगं समाधाय स्वयमेवात्मना तथा! ॥ १६
त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि पुण्यक्षेत्रवनानि च ।
सर्वं त्र सममेवाहं यत् किञ्चित् सचराचरे ॥ १७
तथापि क्षेत्रमाहात्म्यं विशेषं समुदाहृतम् ।
शृणु ब्रह्मन्! प्रवक्ष्यामि विशेषं फलदायकम् ॥ १८
मत्त्यलोके च कैलासे विद्ध्येकाग्रवनं शुभम् ।
क्षेत्रपालं कृतो यत्र मया नारायणं स्वयम् ॥ १९
एकाग्रकवनोद्देशे स्वर्णकूटाद्रिश्येखरे ।
तत्र वै स्वयमेवाहं सान्निध्यं सततं विधे ॥ २०
८ मन्त्रादभितिष्ठामि छायामेकाग्रकस्य च ।
एकोनकोटिलिङ्गैस्त्रं दर्शस्पर्शस्वरूपवान् ॥ २१

1. B₂—नेषा ।

2. A₁, B₁, C—इति ।

पूज्यात्माराध्यभावेन व्यक्ताव्यक्तस्वरूपतः ।
 साक्षाच्च स्वयमेवाह लिङ्गमूर्तिरनामय ॥ २२
 न तेन सदृश किञ्चित् क्षेत्रमासीत् कथचन ।
 महाप्रलयपर्यन्तमविनाशमसक्षयम् ॥ २३
 सर्वेदेववरैजुष्ट मुनिभि सिद्धचारणै ।
 यक्षविद्याधरैश्चैव अप्सरोभिर्मुक्षिभि ॥ २४
 यस्मिन् क्षेत्रवरे ब्रह्म स्त्रिवर्ण मम लिङ्गकम् ।
 अभिप्रायफल प्राप्तमाराध्य विबुधेश्वरै ॥ २५
 प्रासादरचनै शुश्रैमालियदामोपशोभनै ।
 बहूधूपैरलकारैश्चारुवस्त्रै सुचन्दनै ॥ २६
 सम्मर्जनानुलेपैश्च मनोज्ञैविविधै शुभै ।
 स्तात्रैर्नानाविधैहृद्यैर्गीतवादित्र नि स्वनै ॥ २७
 पुण्यतोयैश्च तोयैश्च पञ्चामृतमयैर्घटै ।
 उपायैः प्रणयैर्मध्यैननावर्णकमिश्रितै ॥ २८
 चित्रपुष्पवरैहृद्यै पञ्चभेदैरलकृतै ।
 नानाधातुविच्छिन्नैश्च हेमरत्नैरलकृतै ॥ २९
 राजतस्ता ग्रीष्मैश्च व्यजनै परमोज्जवलै ।
 घाण्टाचामरविक्षेपैश्चामरैश्च परिच्छदै ॥ ३०
 भृग्नारंगड्डुकै कुम्भदीपमालै सुसस्कृतै ।
 अत्यर्थपुष्पप्रकरैर्मणिमुक्ताफलोज्जवलै ॥ ३१
 शङ्खपूरणकैदिव्यैरुष्णीष्ठस्तिलकै प्रियै ।
 छत्रै शाखाकुलै शान्तै पताकै प्रियदर्शनै ॥ ३२
 पानैर्बहुविधैर्दत्तैवंतचयासु निष्ठितै ।
 एतैश्चान्यैरभिमतैर्मनसः प्रीतिदायकै ॥ ३३
 पूर्वमाराधितो देवैर्गन्धैर्वै सिद्धचारणै ।
 विद्याधरै सयक्षैश्च मुनिभिर्मुक्तिभाजनै ॥ ३४
 तस्मात्त्वमपि भो स्तम्भर्म क्षेत्रवरे भुवि ।
 कुरुष्वायतन दिव्य भक्तित सुसमाहित ॥ ३५

लद्यसे विपुलामृद्धि मत् प्रासादात् पितामह॑ ।
 ससारसागरे घोरे न भूय सभवेत् किल ॥ ३६
 सर्वकामसमृद्धयै च कृपया चाभिभाषितम् ।
 सत्त्वाना हितमत्यर्थं मया ब्रह्मन् पितामह ॥ ३७
 अपि सूक्ष्मकृतेनात्र प्रासादेन ममानघ॑ ।
 क्षेत्रेऽनुलयो महार्थमस्त्रैलोक्येषु न विद्यते ॥ ३८
 महतश्चापि चान्यत्र प्रासादशतसकुलात् ।
 अनुमात्रेण क्षेत्रेऽस्मिन् सहस्र हि विशिष्यते ॥ ३९

ब्रह्मोवाच

एव भगवता चोक्त मयाप्यत्राप्यनुष्ठितम् ।
 तदस्तु निखिल पुण्ये कृत्तिवासोऽच्चने च यत् ॥ ४०
 एकाग्रकवने पुण्ये स्वर्णकूटाद्रिशेखरे ।
 ये नमन्ति विरूपाक्ष तेभ्योऽपीह नमो नम ॥ ४१
 क्षेत्रे च सतत साधुरच्चनाय निरामया ।
 स्मर्त्या सतत तेऽपि कृत्तिवासोऽच्चने रता ॥ ४२
 कीर्तनीया कृतार्थस्ते पावना कलुषापहा ।
 येषा कीर्तिरिय लोके कीर्तिमद्भ्व प्रचक्षते ॥ ४३

ब्रह्मोवाच

इत्येव मद् वच श्रुत्वा ते च देवर्षिचारणाः ।
 सर्वे तुष्टा॒ मुमनस समेत्य परिचक्षमु ॥ ४४
 मण्डल सतत भूमि क्राशमात्र मुरालयम् ।
 तद्देश कृत्तिवासस्य छाया चास्य वनस्पते ॥ ४५
 दष्ट्वा तु स्थावर मेध्य स्वर्णकूटाद्रिशेखरम् ।
 मेरुमन्दरसकाश कैलासशिखरोपमम् ॥ ४६
 आजिष्णुमनघ सेव्य मनोज्ञ चास्त्रदर्शनम् ।
 प्रदक्षिण नमस्कार क्षेत्रराज सुरोत्तमा ॥ ४७

चक्रुश्च विधिवत् पूजा दृष्टवा लिङ्गं समन्तत ।
न ददृश्यथोदिष्ट मया लिङ्गं पुरैश्वरम् (?) ॥ ४८
कष्मलाभिरतास्तेऽथ गर्हयन्तीति स्व सुरा ।
वय पापवशात् सर्वे नात्र पश्यामहे शिवम् ॥ ४९
उद्विग्नमनस सर्वे द्रष्टुकामा दिवौकस ।
स्तुवन्तश्च महादेवमिदमूचु सुवच्चस ॥ ५०
अदृष्टवा तु न गच्छामो लिङ्गं त्रिभूवनेश्वरम् ।
तिष्ठाम सप्तरात्र तु मन सकल्पनिश्चलम् ॥ ५१
तेषामेव मत ज्ञात्वा सुराणा स त्रिलोचन ।
अन्तरीक्षे स्थितो वाचमुवाचाप्यशारीरिणीम् ॥ ५२

श्रीशकर उवाच

अलमध्यवसाय वो मृषा पूर्वव्यवस्थिति ।
इदानी च वचोऽस्माक शृणुध्वमरेश्वरा ॥ ५३
यावत् कृतयुगस्यान्तं यावत्त्रेता च वर्तते ।
तावत्काल न पश्यन्ति भूतग्रामाश्चतुर्विधा ॥ ५४
द्वापरे तु युगे प्राप्ते कलिकालागते तथा ।
पश्यन्ति पूजयिष्यन्ति लोका भक्तिसमन्विता ॥ ५५

ब्रह्मोवाच

इत्येव मधुरा वाणी श्रुत्वा ते ऋषिचारणा ।
कृताञ्जलिपुटा प्राहुरशरीर महेश्वरम् ॥ ५६
भक्तिमन्तश्च यत्कृत्स्नं प्रासादं च तवानव ।
करिष्यामो महादेव ! तद् भवान् वक्तुमहंति ॥ ५७
इत्येव वचन श्रुत्वा तेषा प्रियचिकीर्षया ।
भूय प्राहाशरीरस्थः शान्तियुक्तान् सुरान् मुनीन् ॥ ५८
अस्मदायतने चात्र भूयिष्ठा नष्टकल्मषा ।
अष्टाशेन इदं कृत्स्नं वक्ष्यामि शुभसूचितम् ॥ ५९

पूजा लोकत्रयस्यास्य गुह्य^१ स्थापय लिङ्गं कम् ।
ऋग्मतो भवता देवा करिष्याम्यप्यनुग्रहम् ॥ ६०

एव सकललोकाना मुक्त्यर्थं परमेश्वर ।
उपदेश सुरान् दत्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६१

इत्येकाग्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे सर्वदेवो-
पदेशो नाम पञ्चदशोऽध्याय^२ ॥

1 B — गृह्णाम्यस्थाय लिङ्गक, A₁, B₁, C—गृह्णयस्थापय लिङ्गकम् ।

2 B₂ ..सर्वदेवोपदेशो नाम पञ्चमोऽध्याय ।

षोडशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

श्रुत्वा वाक्यं महाथं च देवी हैमवती तत् ।
जगाद विनयानन्मा स्थार सुरपूजितम् ॥ १

पार्वत्युवाच

नीलकण्ठवच श्रुत्वा किमकुर्वत देवता ।
मुनयो लोकपालाश्च यक्षविद्याधरोरगा ॥ २
एतत् सर्वं प्रयत्नेन श्रोतुभिच्छाभि पद्धज ।
सर्वलोकहितार्थय ब्रूहि शृण्वन्तु देवता ॥ ३

सनत्कुमार उवाच

एव देव्या वच श्रुत्वा प्राह देव पितामह ।
उत्फुल्लनयनो भूत्वा प्रणम्य शिरसा शिवम् ॥ ४

ब्रह्मोवाच

शृणु ष्वावहिता देवि! पुण्यमाख्यानमुत्तमम् ।
प्रभाव कृत्तिवासस्य दुर्लभं भुवनत्रये ॥ ५
वर दत्त्वा गते देवे कृत्तिवाससि पार्वति ।
अभूत्सभा देवताना मेरुषृष्टे तदा किल ॥ ६
एतस्मिन्नन्मरे तत्र नारदः परमो मुनि ।
आगम्येद सुविस्पष्ट वीणयाचोपगीयते ॥ ७
एकाभ्रकाननासीन देव त्रिभुवनेश्वरम् ।
प्रणतोऽस्मि जगन्नाथं सर्वकारणकारणम् ॥ ८
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य देवा हर्षमुपागमन् ।
ऊचः सर्वे सहस्राशुभिद वचनमन्विके ॥ ९

देवा ऊचु

गच्छ शीघ्रं सहस्रांशो! एकाभ्रकवन शिवम् ।
कुरु लिङ्गाचर्चनं चादौ गमिष्यामस्ततो वयम् ॥ १०

यतोऽष्टमूर्ते शभोइच मूर्तिरेको भवान् स्मृत ।
 अतस्त्वयि महेशस्य वर्ततेऽनुग्रहो ध्रुवम् ॥ ११
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषा देवाना तपनस्तदा ।
 ओमित्युक्त्वा च तान् देवानाजग्नाम महीतलम् ॥ १२
 आगम्य च ददर्शसी दक्षिणाम्बुधिसन्निधो ।
 एकाम्रकवन नाम कैलासाद्दभुत महत् ॥ १३
 ततोऽर्कं परया भक्त्या लिङ्गस्याराधनाय वै ।
 चकार विधिवद् यत्न क्षेत्रं परमपूजिते ॥ १४
 अद्वौरे कृत्तिवासस्य ऐशानी दिशमाश्रिते ।
 धेन्वन्तरसहस्रैके तथा पञ्चशतोत्तरे ॥ १५
 वनमध्ये समे रम्य सानुप्राय शिलातलम् ।
 ददर्शं परमाश्चर्यं भास्करस्तु तदाम्बिके ॥ १६
 तिथौ कृक्षे शुभे योगे बृहस्पतिमतेऽन्नं स ।
 ददावर्धं यथान्याय विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १७
 विश्वकर्मणिमाहूय ततस्तरणिरैश्वरीम् ।
 कथा च कथयित्वासावुवाच मधुराक्षरम् ॥ १८

भास्कर उवाच

भवान् कर्मविधिज्ञश्च भवान् कर्मादिकोद्यत ।
 तारक सर्वसत्त्वाना सर्वदेवनमस्कृत ॥ १९
 कर्ता त्वमसि शिल्पीना कुरुष्वाभिमत मम ।
 देवायतनमारम्य लिङ्गस्याराधनाय वै ॥ २०
 अस्मिन् क्षेत्रवरे तात् विधिस्तु विधिनोदितम् ।
 निर्दिष्ट देवदेवेन छायाया च वनस्पते ॥ २१
 इति तस्य वच श्रुत्वा स्वीकृत्य सुरवर्धकी ।
 क्षणेन यत्नतश्चके प्रासाद लिङ्गमध्यगम् ॥ २२
 सोप्यगाङ्गवान् सूर्यः स्वमार्गं लोकपालनम् ।
 प्रदक्षिणार्थं मेरोइच त्रयीमूर्तिप्रवर्तकः ॥ २३
 अविच्छिन्नं महाज्ञानस्त्वहोरात्रप्रदर्शक ।
 पर्यणेण पुनस्तत्राभ्युदितोऽस्तगतो रवि ॥ २४

प्रतिष्ठा चाकरोत् सम्यक् विवस्वान् लिङ्गमुत्तमम् ।
 गन्धे पुष्पैरलकारै पूजयामास शकरम् ॥ २५
 पूजयित्वा प्रयत्नेन स्तुत्वाऽर्थविशिरेण च ।
 साष्टाद्ग्रन्थप्रणिपातेन नमश्चक्रे ततोऽम्बिके ॥ २६
 देवगन्धर्वमुनय शक्राद्याश्च महदगणा ।
 मुमुदुश्चाचले तस्मिन् भूतग्रामाश्चतुर्विधा ॥ २७
 सान्निध्य कल्पयित्वाथ तस्मिन् लिङ्गे महेश्वर ।
 उवाच परमप्रीतो भेदगम्भीरनि स्वन ॥ २८

श्रीशकर उवाच

ब्रूहि भास्कर यत्काम वर त्रैलोक्यदीपक ।
 भूताना च हितार्थाय ददामि तव दुर्लभम् ॥ २९

भास्कर उवाच

यदि प्रसन्नो भगवान् । यदि वानुग्रहोऽस्ति मे ।
 अस्मिन् लिङ्गे च सान्निध्य भवान् भवितुमहंति ॥ ३०
 नित्यमेव जगन्नाथ वरोऽय मम चेपितम् ।
 मम सज्ञा कुरुष्वाशु प्रसीद सुमुखो भव ॥ ३१

ब्रह्मोवाच

ततो वाक्य शिव साक्षाद्वेवान् सुरपिचारणान् ।
 गन्धर्वयक्षभुजगान् दृष्ट्वा च चक्षुषा रविम् ॥ ३२

श्रीशकर उवाच

लोकेषु गीयते लिङ्ग नाम्नेद भास्करेश्वरम् ।
 सान्निध्योऽह सदा चात्र प्रीतिस्थानमिद मम ॥ ३३
 विशेषमभिधास्यामि निवोध सविता-हितम् ।
 प्रत्यक्ष सर्वभावेन भवामि तस्य सन्निधी ॥ ३४
 षष्ठीसप्तमीमासाद्य पक्षयोश्भयोरपि ।
 पूजा सर्व प्रगृह्याह दास्यामि विपुल फलम् ॥ ३५
 अछिद्रेणैकमासेन सूपचारै सदाशिवम् ।
 सपूज्य यदवाप्नोति एकह्न भास्करेश्वरम् ॥ ३६

अश्वमेघसहस्रे यत्पुण्यं भूप्रदक्षिणे ।
 तदाप्नोति न सदेह सप्तम्याराधने नर ॥ ३७
 सप्तम्या च विशेषेण वारे सत्यर्कसन्निधौ ।
 सप्तमी विजया सा तु सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ३८
 स्नात्वा बिन्दहृदे तस्या दत्त्वा देवान् जलाञ्जलीन् ।
 भास्करेश ततो देव गच्छेदभक्तिसमन्वितः ॥ ३९
 स्नापयेद् विधिदृष्टेन मलिङ्गं सुमनोहरम् ।
 कुर्यात्तेलाभिषेकं च तथा गन्धानुलेपनम् ॥ ४०
 दिव्ये पुष्पफलै पत्रैर्भक्तित शक्तित श्रुत्वा ।
 पूजयित्वाऽकंभामन्त्य इद मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४१
 “नम शान्तं प्रशान्तात्मन् ज्ञानमूर्ते सवेधसे ।
 सर्वभावप्रभावज्ञं त्राहि मा परमेश्वर! ॥ ४२
 शिवसूर्यमयीमूर्ते विश्वमूर्ते विभावक ।
 वरेण्यं वरदश्चासि प्रसीद परमेश्वर! ” ॥ ४३
 इत्युच्चार्यं नमस्कारमष्टाङ्गैरवनितले ।
 अष्टवारान् प्रयत्नेन कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं पुन ॥ ४४
 एव यु कुरुते सम्यक् नरो नार्यथवापि वा ।
 जन्मान्तरकृतात् पापान्मुच्यते हि स तत्क्षणात् ॥ ४५
 विजयासप्तमी नाम्ना या वै पापहरा तिथि ।
 भास्करेश तत्र दृष्ट्वाप्यनन्तफलमश्नुते ॥ ४६

ब्रह्मोवाच

एवमुक्ते जगन्नाथे त्वस्तु चोक्त्वा दिवौकस ।
 स्व स्व विभानमार्हद्य ततस्ते त्रिदिव यथु ॥ ४७
 पूजित रविणा यस्मिता यथावद् विधिपूर्वकम् ।
 अतो वेदपुराणेषु तन्नाम्ना भास्करेश्वरम् ॥ ४८
 प्रीतात्मानोऽपि हसस्य ^१सर्वदेवर्षिचारणा ।
 नमस्ये भास्करेशाय स्तुवन्निति पुराम्बिके ॥ ४९

भास्करश्चशिवश्चोभौ तत्र सन्निहितावुभौ ।
 प्रतिपूजा प्रगृह्णीतो देवि! भक्तिमता नृणाम् ॥ ५०

कृते तत्पूजित देवि! यक्षविद्याधरोरगै ।
 साध्यै पितृगणे सिद्धैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभि ॥ ५१

वसुभिर्लोकपालैश्च सेवित सतत परम् ।
 भक्त्या तस्मात् वरेण्यात् फलमाप्नुयु वाञ्छितम् ॥ ५२

विजया सप्तमी सप्त भूयः सप्तभिरेव च ।
 चकार पूजा देवोऽस्य जयन्त पाकशासनः ॥ ५३

पञ्चवाशद् हैहयो राजा षष्ठिश्चेदिपति स्वयम् ।
 त्रिशत् सोमश्वा राजा मिथिल. षोडशैव तु ॥ ५४

एते चान्ये च बहवो भक्त्याराध्य दिव यमु ।
 अस्य प्रसादादद्यापि दिवि मोदन्ति नन्दिताः ॥ ५५

सम्यक् सपूजिते देवि! भक्त्या लिङ्गे प्रयत्नत ।
 भास्करेशो प्रसन्ने च नास्ति निर्धनगोचर ॥ ५६

इह प्रेत्य सुखैश्वर्यमन्ते शिवमवाप्नुयात् ।
 क्षेत्रे ह्यस्मिन् द्वितीयोऽय तृतीय शृणु पार्वति! ॥ ५७

एकाम्रकस्य माहात्म्य दुलंभ भुवि पावनम् ।
 श्रोतव्य च हित विद्धि चरित पुण्यकर्मणाम् ॥ ५८

माहात्म्य क्षेत्रराजस्य विभूति क्षेत्रदर्शनम् ।
 मन्त्रन्यास यथास्थान होम इज्या समित्कुशै ॥ ५९

एकैकस्य गुणा इलाध्या स्वर्गदा सुखदायिन ।
 विस्तरोऽय जगद्वात्रि! आनुपूर्वं निवोध तान् ॥ ६०

इत्यैकाम्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया द्वितीयेऽशे भास्करेश
 प्रभवो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

1 A₁, B₁, C—पाकशासनि ।

2. B₂ भास्करेश्वर प्रभवो नाम षष्ठोऽध्याय ।

सप्तदशौऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

यमोऽथ लिङ्गमासाद्य यथाराधितवान् पुरा ।
 सम्यच्च विपुला प्राप्तो तथा शृणु नगेन्द्रजे ॥ १
 पूजयित्वा तु तल्लिङ्गं भानौ गच्छति चाम्बरे ।
 तल्ललाटे त्रिपुण्ड्रं च दृष्ट्वा प्रेताधीपोऽन्रवीत् ॥ २

यम उवाच

नमस्ते भगवन् तुभ्यं नमस्ते लोकपूजित ।
 किमिदं ते ललाटे च त्रिपुण्ड्रं भस्मना कृतम् ॥ ३
 त्वं पूज्य सर्वदेवाना सर्वेषां वरदायक ।
 सर्वलोकोधिपश्चासि को देवं पूजितस्त्वया ॥ ४
 इति मे सशयो जातं सशयं छेत्तुमर्हसि ।
 उपदेशप्रसादेन^१ तुभ्यं नित्यं नमो नम ॥ ५

भास्कर उवाच

पुरा देवसभाया तु तस्या च स्थितवान् भवान् ।
 पुनरासीत् कथं मोहं किमर्थं पुच्छ्यते त्वया ॥ ६
 न शक्ये विस्तराद् वक्तु माहात्म्यं तस्य वै यम ।
 क्षणमात्रं न तिष्ठेय यामि मेरुप्रदक्षिणे ॥ ७
 तन्माहात्म्यं महाबाहो पृच्छ त्वं कुशलाञ्छनम् ।
 विस्तराच्च स जानाति सर्वं ते कथल्यिति ॥ ८

ब्रह्मोवाच

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कृतकृत्यो यमोहम्बूत् ।
 भास्करश्च महात्मा स जगाम मेरुमूर्धनि ॥ ९

स च मामुपगम्याथ देवो वैवस्वतोऽन्नवीत् ।
नमस्कृत्वातिभक्त्या च विनयात् प्राञ्जलि स्थिन ॥ १०

यम उवाच

ब्रह्मन् प्रसीद भगवन्^१ सप्तलोकपितामह ।
उपदेशप्रसादेन धर्मनिर्देशन वद ॥ ११
को देश पण्यवालोके कानि तीर्थवनानि च ।
सरासि सरतिश्चैव सागरा नगरा भुवि^२ ॥ १२
यानि शास्त्राणि देवेश उपदेश प्रचक्षव मे ।
भवता समनुज्ञात किञ्चिदधर्म कराम्यहम् ॥ १३
प्रासादरचना दिव्या लिङ्गस्याराघनानि वै ।
इच्छाम्यह सुरश्चेष्ठ^३ प्रसीद सुमुखो भव ॥ १४
अल्पायास महत् पुण्य स्वलगोपाये परीक्षणम् ।
प्रासादेनाणुमत्रेण यत्र धर्मो महान् भवेत् ॥ १५

ब्रह्मोवाच

यमस्येद वच श्रुत्वा कथित च मयाम्बिके ।
यथा वेदोदित^४ पूर्वं पुराणप्रवर त्विदम् ॥ १६
आद्यादाद्यतर ज्ञेय परावरस्वरूपिणा^५ ।
तीर्थेष्वन्येषु यत्प्रोक्तमग्र्य पुण्यतम यम^६ ॥ १७
तीर्थाना चैव सर्वेषां क्षेत्राणा प्रविचारणे ।
भूलोके त्वधिक चाच्यदेकाम्रान्तास्ति किं च त ॥ १८
यत्र स्वल्पे कृते धर्मे ददात्यक्षयमीश्वर ।
अनन्तभोगमतुल यत् सुरैरपि दुर्लभम् ॥ १९
एकाम्रकवने रम्ये स्वर्णरूटे हराश्रमे ।
लवणोदधिकल्लोलैधौं तामलशिलातले^७ ॥ २०

१ B₂—सागरान्ननगरान् भुवि ।

२ B₂—देवोदित ।

३ B₂—परावरस्वरूपिण ।

४ B₂—सम ।

५, B₂, C—सव्यम् ।

तत्रास्ते भगवान् रुद्र सर्वलोकनमस्कृत ।
 युगस्वरूप वर्त्तेत मूर्त्तिमूर्त्तिंक्षरोऽव्यय^१ ॥ २१
 स्वेच्छया वर्धते देव स्वय कर्ता पितामह ।
 अप्रकाश्यो युगाद्ये च मनुष्येरजितेन्द्रिये ॥ २२
 आम्रमूर्ति कृते भाति दुविज्ञेय सुरासुरै ।
 स्वच्छन्दकीडयासक्तो युगात्ते स प्रलीयते ॥ २३
 प्रलीने च द्रुमे तत्र चार्षलक्षे च षोडशे ।
 तस्यैव सा रसा दिव्याऽभूद्भूमि कनकप्रभा ॥ २४
 यावच्छायाम्रकस्यात्र तावत्कलास उच्यते ।
 एकस्याम्रस्य छायायामेकाम्रकवन स्मृतम् ॥ २५
 मध्ये गन्धनदी तस्य समन्तात् सागर गमा ।
 हसकारण्डवाकीर्ण चक्रवाकोपशोभिता ॥ २६
 जीवजीवकसघृष्टा चक्रोरशिखिनादिता ।
 क्रीञ्चसारसमाला सा हेमपद्मोपशोभिता ॥ २७
 कलहारकुमुदोद्भासा पुष्परेणुवती शुभा ।
 स्वादुतोया मनोरम्या वर्कहृम सुवालुका ॥ २८
 स्वर्णकूटगिरे पृष्ठे स्वच्छपुण्याम्बुवाहिनी ।
 अतीव तत्र सौम्या च पाविनी लोकभाविनी ॥ २९
 पुरासी भगवान् रुद्रो क्षेत्रज्ञो भूतभावन ।
 भूताना च हितार्थाय चक्रे गन्धवती नदीम् ॥ ३०
 पापोघहारिणी सा तु भुवि कीर्तिप्रदायिनी ।
 पाविनी सर्वभूताना दक्षिणाम्बुधिवाहिनी ।
 भाविनी सर्वसत्त्वाना पाविनी जलधेस्तु या ॥ ३१
 तटयुगलविहङ्गा स्यन्दिनी सत्तरङ्गा,
 स्फटिकनिकटनीरा मीनगर्भाभिरामा ।
 सुरजनवघुसेव्या साधुभिग्रस्तसीमा,
 त्रिभुवनकलुषधनी गन्धसिन्धु सुवन्द्या ॥ ३२
 ऋषिसिद्धगणाकीर्ण सर्वोपद्रववर्जिज्ञता ।
 सर्वेषा प्राणीना चैव गतिमिष्टा प्रदायिनी ॥ ३३

1 A₁, B₁, C—युगस्वरूपे वर्त्तेत मूर्त्तिमूर्त्तिंक्षयोऽव्यय ॥

शिवलोकस्य नीत्यस्य शान्तस्य ॥ च ध्रुवस्य च ।
 अव्यक्तस्य च नि श्वेणी सनातपानाच्च या तथा ॥ ३४
 स्वर्णकूटगिरे पृष्ठे सरिदेषा सनातनी ।
 प्रच्छन्नरूपिणी गङ्गा शिवोपासनतपरा ॥ ३५
 दक्षिणावर्तमालम्ब्य क्षेत्राज परेतराद् ।
 नाम्ना गन्धवती ख्याता याति गङ्गा सरिदवरा ॥ ३६
 यत्र सूक्ष्मेश्वरो देवस्तत्र सा मुक्तिदायिनी ।
 तत्रैव च प्रयागस्तु तीर्थराज प्रकीर्तितः ॥ ३७
 तस्मादेकाभ्रके पुण्ये या च गन्धवती सरित् ।
 सा साक्षाज्जहृतनया नान्यथा शृणु वै यम् ॥ ३८
 तस्या देव स्वय साक्षात् कीर्तित कृतिवासस ।
 स विग्रहधरौ भूत्वा पर्यचक्रामत प्रभु ॥ ३९
 समन्तात् क्राशमात्राया छायाया च वनस्पते ॥
 रेमेऽसौ मनसा तुष्टस्तदेशे जनर्जिजते ॥ ४०
 मेरुशृङ्गङ्गव प्रस्थे कैलासादति सुन्दरे ।
 मनोज्ञविरले रम्ये शिवसद्ग्रात्मके यम ॥ ४१
 सवभूव स्वय देवो लिङ्गमूर्तिनिरामय ।
 एकोनकोटिलिङ्गात्मा वभूव स्वयमेव च ॥ ४२
 सुरसाद्रंभयी भूमिः शिवतेजोऽभिवृ हिता ।
 आभ्रच्छायासमाकीर्ण यत्रास्ते मेरुमुन्दरी ॥ ४३
 भास्कर दीप्तमत्यन्तमिन्दुबिन्दुशतोज्ज्वलम् ।
 प्रमुमोद शिवो यत्र स्नानमात्ममनोहर ॥ ४४
 मेघमविलष्ट भूयिष्ठ धन्य स्वर्गशताधिकम् ।
 एकाभ्रकवन क्षेत्र न भूत न भविष्यति ॥ ४५
 द्यौलोके यानि तीर्थानि पञ्चपर्वञ्च उच्चंसु ।
 अनूपे जाङ्गले तस्य कला नाहंन्ति षोडशीम् ॥ ४६
 सप्तद्वीपेषु भेदिन्या पुण्याश्रमगतेषु च ।
 समुद्रस्य तटे भीमे स्थले निम्ने तथाश्रये ॥ ४७
 नगरेषु विचित्रेषु वषुनैपवनेषु च ।
 सुदेशेषु च रम्येषु वापोकूपजलाश्रये ॥ ४८

पाताले विवरे रन्ध्रे यानि तीर्थानि सन्ति वै ।
 सरितश्च समुद्राश्च गङ्गाद्या सर्वनिम्नगा ॥ ४६
 एते च बिन्दुसरस कला नाहृन्ति षोडशीम् ।
 असश्वेया गुणास्तस्य बिन्दुद्धवह्नदस्य च ॥ ५०
 स्वर्गे मत्ये च पाताले तदेक चैव पावनम् ।
 स्वर्गारोहणसोपान तस्याम्भो जगती तले ॥ ५१
 पुनात्यखिल भूतानि महापातकिनो जनान् ।
 बिन्दु स्वन्ति विश्वस्य प्राणेष्विव विधो कला ॥ ५२
 आविध्य निखिलान् लोकान् सूर्यस्येव गतस्त्रय ।
 विशन्ति सरितश्चात्र महापुण्यजलाशया ॥ ५३
 शतशोऽथ सहस्राणि गङ्गाद्या सागराङ्गना^१ ।
 आविशन्ति हृदा सौभ्या मानसादि सरासि च ॥ ५४
 क्षीरोदाद्यर्णवा सर्वे प्रविशन्ति यमक्षया ।
 एतान्यन्यानि तीर्थानि पुष्करप्रमुखानि च ॥ ५५
 स्वन्ति कोटिसूख्यानि तत किमधिक यम । ।
 बिन्दुद्धवसम तीर्थ नास्ति किञ्चिच्जगत्त्रये ॥ ५६
 कृतिवास सम लिङ्गं त्रिषु लोकेषु नास्ति वै ।
 सूर्य प्रतपता श्रेष्ठो वर्णश्रेष्ठो द्विजोत्तम ॥ ५७
 हिमवान् भूधरश्चेष्ठो लिङ्गमैकाग्रक तथा ।
 आध्यात्मिका महाविद्या वेदे धर्मः प्रतिष्ठित ॥ ५८
 लिङ्गाना प्रवर तद्वत् कृतिवास पुन पुन ।
 पर ब्रह्म पर धाम वाजिमेध क्रतौ वर ॥ ५९
 बिन्दुद्धव तीर्थवर त्रिषु लोकेषु वै यम । ।
 उभयोरपि सयोग लिङ्गस्य सरसो यत ॥ ६०
 तस्मात् क्षेत्रवर प्राहुरैकाग्रकवन बुधा ।
 न तेन सदृश क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ६१
 प्रासाद कुरु धर्मज्ञ तत्रैकाग्रे प्रयत्नत ।
 अपुरे देवदेवस्य धेन्वन्तरशतान्तरे ॥ ६२

पश्चिमे तु दिशो भागे किञ्चित् वायव्यमाश्रिते ।
 देवायतनमत्रैव कारयस्वाविशङ्कितः ॥ ६३
 देवदानवयक्षेभ्यो नैव विघ्नं भविष्यति ।
 लिङ्गं पूजय यत्तेन तत्र मद् वचनाद् यम् ॥ ६४
 अविघ्नमस्तु ते भद्रं कृत्तिवासप्रसादत् ।
 किं तस्य बहुभिर्यज्ञैस्तपस्तीर्थाटनव्रतै ॥ ६५
 यस्य चैकान्नके क्षेत्रे कीर्तिरास्ते च शाश्वती ।
 एकान्नकवने स्वर्णकूटाद्रौ शिवसन्निधौ ।
 प्रासादेनाणुमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नर ॥ ६६

ब्रह्मोवाच

इति मद्वचनं श्रुत्वा पुण्यं कमललोचने ।
 वाढमित्येव स प्राह देवो वैवस्वतस्तदा ॥ ६७
 स्वयमेव जगामाशु विश्वकर्मान्तिकं यम् ।
 उवाच प्रणतो भूत्वा विश्वकर्माणमव्ययम् ॥ ६८
 त्वं प्रशाधि जगत्कर्त्तर्गुरुस्त्वं तदपाश्रय ।
 त्वत्तो नान्यगतिर्मङ्गस्ति प्रसीद सुमुखो भव ॥ ६९
 इति ब्रुवाणं त गौरि । ह्युवाच सुखर्धकी ।
 स्तूयेऽहं च किमर्थं भो त्वया तरणिनन्दन ॥ ७०
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य यमं प्राह कृताङ्गजलि ।
 ब्रह्मणा तु यदादिष्टं तच्छृणुष्व ममानघ ॥ ७१
 एकान्नकवनं गत्वा स्वर्णकूटाद्रिशेखरे ॥
 प्रासादं तत्र कृत्वा च लिङ्गस्याराधना कुरु ॥ ७२
 प्रासादेनाणुमात्रेण तत्र धर्मो महान् भवेत् ।
 इत्युक्तो ब्रह्मणाहं च तत्र यास्याव आशु भो ॥ ७३
 इति तस्य वचं श्रुत्वा पुण्यं सारामृतोपमम् ।
 विश्वकर्मा तथेत्याह सदय रविनन्दनम् ॥ ७४
 जग्मतु सहितावेतौ त देशं सुमनोहरम् ।
 ब्रह्मोदिष्टा गुणवती ता भूमि तौ ददर्शतुः ॥ ७५
 सूत्रमात्रप्रमाणेन ददावध्यं यमस्तत ।
 चकार विधिवत्कर्मं दैवयोगेन विश्वकृत् ॥ ७६

ततो वैवस्वतो राजा सानन्दाश्रुगतानन ।
लिङ्गप्रतिष्ठा सम्यग्वै चकार विधिनोदिताम् ॥ ७७
नाकोक्षा गणैः सर्वेर्मुनिभिर्ह्यावादिभि ।
सह तत्र महात्मासौ चक्रे यज्ञं शिवाय च ॥ ७८
प्रयत्नात् शिवयज्ञे च समाप्ते वरदक्षिणे ।
जग्मुस्ते त्रिदिव देवा कृतकृत्योऽभवद् यम् ॥ ७९
सान्निध्यमभवत्तत्र शकर स्वयमेव च ।
धर्मं प्रोवाच धर्मात्मा परमात्मा महेश्वर ॥ ८०

श्री शकर उवाच

वर वरय भो धर्मं यत्ते मनसि वर्तते ।
दास्याम्यवश्य भूताना हिताय परमाङ्गुतम् ॥ ८१

यम उवाच

देवदेव ! नमस्तेऽस्तु नमस्ते शशिशेखर ! ।
अस्य लिङ्गस्य माहात्म्यं ज्ञातुमिच्छामि शकर ॥ ८२
केन वै विधिना त्वस्य पूजा लोके भविष्यति ।
कस्मिन् दिने विशेषाच्चर्चा तन्मा वद महेश्वर । ॥ ८३

श्री शकर उवाच

ये पश्यन्ति जनास्तत्र त्रिभिश्चैव प्रदक्षिणैः ।
न ते गर्भगृहं यन्ति प्रणम्य शिरसाऽज्जलि ॥ ८४
अष्टाङ्गप्रणिपातेन न नरो गर्भमाविशेत् ।
पुष्पगन्धानुलेपेन धूपदीपादिभिस्तथा ॥ ८५
भक्तित शक्तित पूजा कृत्वा मन्त्रमुदीरयेत् ।
“नमस्ते प्रिययोगेश अनन्तं परमाच्चित् ॥ ८६
नम शान्तातिशान्तात्मनात्मयोने विभाकरः ।
भो जगत् सयमिन् साक्षाद् वेदनिर्णयनिष्कल ॥ ८७
यमेश्वरं जगद्वातस्त्रायस्व मा कृतोद्यम ।
अथ न्यासमिम कुर्यात् स्वदेहे च प्रयत्नत ॥ ८८

नम शिवाय स्कन्धे च दक्षस्कन्धे च विन्यसेत् ।
 ॐ नम प्राणद पार्श्वे शूल दक्षिणबाह्वे ॥ ६६
 उरु जानु जघयुमे त्वथ शून्या विभावरी (?) ।
 दक्षिण च शिवाभोग पादपीठ नमो नम ॥ ६०
 वाम वसुमती पाद जानुजघोर भुभृते ।
 वामे भृङ्गरीट दक्षे भुजे नन्दीश्वर तथा ॥ ६१
 पृष्ठे गणपति न्यस्य स्कन्धे वासुकितक्षकौ ।
 ललाटे देवमीशान शिरश्चन्द्र सविश्रकम्” ॥ ६२
 आत्मान शिवसकल्प द्विघाभावविवर्जित ।
 यो वै यमद्वितीयाया विधिनानेन पूजयेत् ॥ ६३
 स तरत्यखिलान् दुर्गान् भञ्जशब्दो न जायते ।
 इहलोके सुख त्वादौ भुइक्ते दुखविवर्जित ॥ ६४
 देहान्ते स्मरण प्राप्य मम याति पुर यम ।
 यावच्चन्द्रार्कपर्यन्त यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ ६५

ब्रह्मोवाच

एवमस्त्वति मुनयो देवाश्च त्रिदिव गता ।
 समादिश्य इम वर्ममन्तर्धानं गतो विभु ॥ ६६
 ततो लिङ्गाय वै दुर्गे । यमो मुदितमानस ।
 ददौ श्रीमाननेक च हेमरत्नादिक वसु ॥ ६७
 चामरव्यजनान् शुभ्रान् दण्डगैरिकमण्डितान् ।
 वस्त्राप्याभरणश्चैव मणिमुक्ताफलोज्ज्वलान् ॥ ६८
 पूजा रत्नमयी दिव्या देवतूर्यान् वराङ्गनाम् ।
 नृत्यगीतविदा तन्वी कद्मणेन विभूषिताम् ॥ ६९
 पीनोन्नतकुचा सौम्या शरदिन्दुनिभाननाम् ।
 सदा दासीसमायुक्ता दिव्याभरणभूषिताम् ॥ १००
 सहस्राणि पञ्च दोग्धीर्धमर्मराज सुधीश्च गाः ।
 स्वाध्यायव्रतनिष्ठेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो ददौ यम ॥ १०१
 कापालिकाय यतये सर्वभूतहिताय च ।
 दरिद्राय विनीताय शौचाचारपराय च ॥ १०२

तपोनिष्ठाय निष्ठाय ददद्वे मठमुत्तमम् ।
 घनधान्यसमायुक्त शिवप्राकारवेष्टितम् ॥ १०३
 वितानमण्डलाकीर्ण बहुपुष्पसुवासितम् ।
 द्वि-त्रि-चतु पुरयुत वेदध्वनिसुघोषितम् ॥ १०४
 पुन्नागपाटलीविल्व-नागकेशरचम्पकै ।
 मल्लिकाजातियूथीभि करवीरंश्च मण्डितम् ॥ १०५
 इत्थ पाशुपताचार्ये दिव्य मठवर शिवे । ।
 प्रतिपाद्य विधिं सम्यक् स्वय धर्मेण धर्मतम् ॥ १०६
 उवाच परमप्रीतस्त यति धर्मनिष्ठितम् ।
 शृणु पाशुपताचार्यं मद्वाक्यं धर्मसम्मतम् ॥ १०७
 प्रतिग्रह समासाद्य दातुमन्न समुद्यत ।
 यथेष्ट सर्वभूतेभ्यो देहान्न त्व प्रयत्नत ॥ १०८
 आलोक्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुन पुन ।
 नान्नदानात् पर दान स्वय धर्मेण भाषितम् ॥ १०९
 अन्नदानात् विशुद्धधन्ति महापातकिनो नरा ।
 नान्नदानात् पर दान नास्ति नास्ति पुन पुन ॥ ११०
 गजाश्वरथदानेभ्योऽप्यन्नदान विशिष्यते ।
 एतस्मात् कारणाद्विक्षोऽपाणिभ्योऽन्न प्रदीयताम् ॥ १११

ब्रह्मोवाच

इत्याज्ञाप्य रवे पुत्रस्त च पाशुपत शिवे ॥ ॥
 जगाम महिषारूढः स्वपुरी धर्मतत्पर ॥ ११२
 कापालिको यतिरसी श्रीयमेश्वरसन्निधौ ।
 यमदत्ते मठवरे तस्थी धर्मपरायण ॥ ११३
 पुत्रपौत्रादिभावेन यतेस्तस्य महात्मन ।
 शिष्या धर्मसमाचारा स्थास्यन्ति किल सर्वदा ॥ ११४
 एव तत्र महेशानि । यमेन च मदाज्ञया ।
 लिङ्गं प्रतिष्ठित शभोः किमन्यत् श्रोतुमर्हसि ॥ ११५
 इत्येकांत्रपुराणे षट्साहस्र्यमैश्वर्यां सहिताया द्वितीयेऽशे यमेश्वर
 प्रभवो नाम सप्तदशोऽध्याय ॥ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

पांचत्युवाच

तस्मिन् क्षेत्रवरे ब्रह्मन् । सिद्धगन्धर्वसेविते ।
भूयश्च कथयाश्चर्यं पुरावृत्तं शुभोदयम् ॥ १
अन्यलिङ्गं यथा येन पूजित सुप्रतिष्ठितम् ।
तन्माचक्षव नि शेष न हि तृप्यामि शृण्वती ॥ २

ब्रह्मोवाच

निशामय जगन्मात. पुरावृत्तं निरामयम् ।
क्षेत्रे हस्मिन् महापुण्ये पूजित विष्णुना यथा ॥ ३
मुनिभि सेवितेनित्यं मोक्षज्ञानं ममुक्षुभिः ।
यक्षगन्धर्वसिद्धैश्च खगैविद्याधरोरगं ॥ ४
आदिमध्यान्तरहितं क्षेत्रं तत् प्रथितं त्रिषु ।
सनातनतरं विद्धि शाश्वतं परमेशितुः ॥ ५
तत्र क्षेत्रे महेशानि । येऽच्चर्यन्ति महेश्वरम् ।
सुर्गितं प्राप्य ते सर्वे मोदत्ते त्वमरैः सह ॥ ६
एकदा विष्णुलोकेऽसौ शश्खचक्रघरो हरि ।
हर्षयन् सर्वदेवाश्च एवमाह च मा शिवे ॥ ७
शूणु ब्रह्मन् । जगत्तात् । एकाम्रकवनं शिवम् ।
देवैः सह गमिष्यामि पूजयिष्यामि लिगकम् ॥ ८
इति तस्य वचं श्रुत्वा उक्तोऽहं गिरिनन्दिनि । ।
श्रूयता वचनं मह्यं विष्णोः सह प्रतिष्ठितम् ॥ ९
तत्रासौ भास्करो देवः पूजयामास शकरम् ।
स्थापित शिवलिङ्गं तु तथा वैवस्वतो हरे ॥ १०
मयापि तत्र लिङ्गं च पूजित सुप्रतिष्ठितम् ।
तत्रादिसर्ववृत्तान्तं कथितं च पुरा तत्र ॥ ११

इदानी गच्छ पन्थान शुभा सन्तु तवाच्युतः । ।
 इत्युक्त्वाह महेशानि स्वसद्बागच्छमिके ॥ १२
 ततो विष्णुश्च शक्तश्च वायुश्च वरुणस्तथा ।
 धनद पावकश्चन्द्र आजग्मुखनीतिलम् ॥ १३
 प्रमोदमतुल प्राप्ता आसाद्य रसवृहितम् ।
 अक्लिष्ट च वरिष्ठ च शिवक्षेत्रमनुत्तमम् ॥ १४
 आग्नेच्छाया समालोक्य दिव्या रसमयी महीम् ।
 ददर्शिरे प्रदेशैक भौमस्वर्गे सुरेश्वरा ॥ १५
 शिवलिङ्गैश्च सव्याप्त^१ तीरयोरुभयोरपि ।
 सर्वत्र सुखसवाद^२ सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ १६
 प्रतिपद्म^३ यथास्थान शैलप्रासादमुद्यता ।
 सम्मताश्च^४ जुहुवुस्ते विश्वकर्मणिमव्ययम् ॥ १७
 अययो शिलिप्ना श्रेष्ठ पादमूले व्यवस्थित ।
 प्राञ्जलि प्रयतो भूत्वोवाच कि करवाणि भो ॥ १८
 इति तस्य वच श्रुत्वा पर सारामृतोपमम् ।
 स्वागतेनाह गोविन्दं पूजा कृत्वा विधानतः ॥ १९

श्रीविष्णुरुवाच

विश्वकर्मन् । सुरश्रेष्ठ देवाना कीर्तिवर्धन ।
 अह स भगवान् शौरि पद्मनाभ सुवर्ज्ञस ॥ २०
 त्रैलोक्यभवनस्तम्भ सुरशत्रुनिवर्हण ।
 बाहुच्छाया समाश्रित्य वसन्ति यम देवताः ॥ २१
 यन्मायया इमे सर्वे मुह्यन्ति विबुधेश्वरा ॥
 अह स भगवान् विष्णु साक्षादिह समागत ॥ २२
 लिङ्ग प्रतिष्ठयिष्येऽह भक्त्या देवस्य शूलिन ।
 आज्ञा कुरुष्व मे क्षिप्र प्राप्तादरचनाविधौ ॥ २३

१ B.—सप्राप्त ।

२ C—श्रुतसवाद ।

३ C—प्रतिपत्ति ।

४ C सम्मताश्च ।

देवा उचु

विश्वकर्मन् । शृणुष्वेदमस्माकं वचनोत्तमम् ।
धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि सफल तव जीवनम् ॥ २४
सनकाद्यमुनिवर्रथस्तु ध्येयो हृदि स्थित ।
तमेव नयनाभ्या त्वं प्रत्यक्ष दृष्टवानसि ॥ २५
कृतार्थोऽसि सुरश्रेष्ठ कृतार्थो भविता भवान् ।
यदुक्त वासुदेवेन तच्च कर्मोपपादय ॥ २६
पूर्वं कृष्णस्य कर्तव्यं यथाह मधुसूदन ।
तदनन्तरमस्माकं सर्वमेव विवीयताम् ॥ २७

ब्रह्मोवाच

इति तेषा वच श्रुत्वा आनन्दाश्रुपरिप्लुत ।
वाढभित्येव सा प्राह शिल्पीन्द्र प्रहसन्निव ॥ २८
शृणुध्वममरा सर्वे अस्मै कृष्णाय मे नमः ।
यथाह मधुर कृष्ण करिष्येऽहं तथामरा ॥ २९
आज्ञापय हृषीकेश प्रसन्न वरदो भव ।
क्षिप्रं प्रसादयिष्यामि सिद्धिद वस्तुनिश्चयम् ॥ ३०
वासुदेवस्तु तच्छ्रुत्वा सपूज्य सुरवर्धकिम् ।
आनयामास त देशं पुरा दृष्टं सुर स्वयम् ॥ ३१
सोऽथाभ्यासे च देवस्य धेन्वन्तरशतद्वये ।
ऐशानी दिशमास्थाय माहेन्द्रसमये शुभे ॥ ३२
शिलान्यास कृत सम्यक् सूत्रमान प्रकल्पनम् ।
चकार विधिदृष्टेन दिव्यं देवनिकेतनम् ॥ ३३
सर्वसपन्नं सुशिलष्टं प्राकारसमतोरणम् ।
प्राङ्गणैर्विततौ शुभ्रै साधुगोपुरमण्डितम् ॥ ३४
युक्तं कूपतडागैस्तु उच्चानै सुमनोहरै ।
वृक्षषष्ठै पुष्पिताग्रैर्द्वदारुसचन्दनै ॥ ३५
चपकैस्तिलकै शालैर्मुचुकुन्दातिमूक्तकै ।
कदल्यशोकपुन्नागैरन्यै पक्वै सुधोपमैः ॥ ३६

1. B.—शृण्वस्माकमिदं वचनमुत्तमम् ।

पनसै सहकारैश्च खर्जूरै पूर्णचन्दनै ।
 शालतलैर्नारिकेलैरेव बहुविधैर्वरै ॥ ३७
 मालतीन्रतीभिश्च वकुलैर्नागकेशरै ।
 कदम्बै पाटलैवृक्षै कोविदारै पियङ्गकै ॥ ३८
 वृक्षैरामलकैदिव्यर्दिव्यचन्दनपादपै ।
 हरीतकीभिर्विलवैश्च जलामलकपादपै ॥ ३९
 मध्ये पृष्ठकरणी रम्या स्वच्छतोयामकर्दमाम् ।
 मूनीनामुपयोगार्थं स्नपनार्थं पिनाकिन ॥ ४०
 चकार दिव्यं देवस्य आश्रमं चोदकाश्रयम् ।
 सोपानमथं सचारं विविक्तं सुमनोहरम् ॥ ४१
 विश्वकर्मा तत शीघ्रं देवायतनमुत्तमम् ।
 सपन्नमिति कृष्णाय कथयामास पार्वति ॥ ४२
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शखचक्रगदाधरं ।
 मनः प्रीतिमुदाचारो विश्वशिलिपमपूजयत् ॥ ४३
 आजुहावं हृषीकेशो देवान् शक्रपुरोगमान् ।
 मरीचिप्रमुखा सप्तं मुनयो ब्रह्मवादिन ॥ ४४
 आयजुर्मुदिता सर्वे पुरस्कृत्यं पितामहम् ।
 पूजयामासुरव्यग्रं सर्वकारणमीश्वरम् ॥ ४५
 आरेभिरे भग्नाय शिवलिङ्गं प्रतिष्ठितम् ।
 जुहत्यग्नीं च विधिवन्मन्त्रपूते सुसस्कृते ॥ ४६
 लिङ्गं च पूजयामास विष्णुं शत्रुनिसूदनं ।
 गन्धपुष्पैरलङ्घकारैभेक्त्या परमयाम्बिके ॥ ४७
 सान्निध्यमभवत्तत्र शभुवर्णीं विनिस्मृता ।
 मधुरा शान्तिदा लिङ्गं प्रत्यक्षं सुरससदि ॥ ४८
 वासुदेवप्रियं वाक्यं वाक्यज्ञं ! शृणु वै मम ।
 सिद्धोऽहं भवतः प्रीत्या किं करोमि च ते प्रियम् ॥ ४९
 शुश्राव तदृषीकेशो वाक्यं वाक्यविदाधरं ।
 कृताङ्गलिपुटो^१ भूत्वा शृण्वन्ति कृष्णदेवता ॥ ५०

1 B₂—कृताङ्गलिपुटी ।

उत्पुल्लनयना' सर्वे देवा सन्तोषमानसा ।
पूजयन्ति विघ्पाक्ष वाक्यपुष्पैर्मनोहरै ॥ ५१

देवा ऊचु

नमस्ते परमानन्दं । यज्ञगर्भं । सनातनं । ।
सनातनतरातीतं । दिव्यज्ञानं । नमोऽस्तुते ॥ ५२
प्रसादितमनोऽद्वासं । भूतभव्यभवत् प्रभो । ।
प्रभवो भवभूतानामाद्यतामृतविग्रहं ॥ ५३
अधिकर्मासि देव । त्वं निष्कल कलिवर्जित ।
सिद्धस्त्वं विबुधा प्राहु प्रजापतिपति प्रभु ॥ । ५४
जगदीश अनाद्यन्तं अप्रमेय अनक्षर ।
योगिध्येय नमस्तुभ्य शब्दस्पर्शमलाकृते ॥ ५५
अव्यक्तं व्यक्तभावेन त्रैगुण्यविषयेरितम् ।
निर्गुणो गुणभोक्ताऽसि पाहि लोकान् पुनीहि न ॥ ५६
सुब्रह्माण्य वरेण्यस्त्वं भक्ताना भक्तवत्सलं । ।
अतीतानागतज्ञान-सिन्धवे च नमो नम ॥ ५७
इति देवैस्तुतो देवि^१ । वाक्यपुष्पै कपालभूत् ।
देवदेवो जगत् स्वामी ऋभुवाक् पुष्पषट्पदी ॥ ५८

ब्रह्मोवाच

तत् प्रसन्नवदनो वासुदेवो जगत्पति ।
विहसन् श्लक्षणमत्यन्तमिद स्तोत्रमुदीरयेत् ॥ ५९

श्रीवासुदेवोवाच

मन्दाकिनीकनकपकजरेणुशूद्धा,
घते तनु सपरिपिञ्जस्त्रगौरशोणाम् ।
त्वं यच्छसीश । धवलामलशैलमूर्धिन,
व्यत्यस्त मूर्ति परमेश्वर ईश्वरस्त्वम् ॥ ६०

दैत्येन्द्रकोटिमथनोद्यमपौरुषाय,
द्वेन्द्रवन्द्यचरणाम्बुजसजयाय^१ ।

वेदार्थकारमतिकारणकारणाय,
फुल्लारविन्दविपुलायतलोचनाय ॥ ६१
साध्याय साख्यमतिसेवितसुप्रियाय,
दिव्यज्ञवस्तुरहिताय सदाशिवाय ।

श्रीकृत्तिवास परमार्थगुणात्मकाय,
त्रैलोक्यबीजमतिशाश्वतईश्वराय ॥ ६२

निर्वाणहेतव अनिन्द्यतमोजयाय,
ससारबन्धनभिदे गहनोपमाय ।

वाच यमस्य^२ शिवकारणकारणाय,
भूताधिपाय खलु भूतहितोऽङ्गवाय ॥ ६३

स्थित्युद्भवप्रलयहेतु विधानकाय,
यक्षाधिपाय निधिपाय कुवेरकाय ।

आपोधिपाय नियत वस्त्रात्मकाय,
अर्चिष्मते च जगदीश हृताशनाय ॥ ६४
भूतान्तकान्तकरणे कलिविग्रहाय,
नित्य विकाररहिताय नमो हराय ।

नित्यविकारमतिशुद्धिसुरात्मकाय,
ससारदुस्तरमहोदधितारणाय ॥ ६५

मोहप्रपञ्चरचकाय नमो भवाय,
भक्तिप्रियाय वरदाय जगन्मयाय ।

देवासुरदि वरदाय नमो मृडाय,
वेदान्तबुद्धिनिहिताय महेश्वराय ॥ ६६

शब्दादिहस्वमतिदीर्घरव प्लुताय,
मध्यान्तकादिरहिताय मनोमयाय ।

दीप्तार्कवह्निजिततेजस ईश्वराय,
पर्यङ्गभोगभुजगाधिपतौ शयाय ॥ ६७

1. B,—युग्मकाय ।

2. B^२—वादे मनस्य, C—वाचो मनस्य ।

योगेश्वराय गिरजापतये मृडाय,
विश्वोपकारकरणाय हरिप्रियाय ।
देवासुरादिवरदाय नमो मृडाय,
वेदात्मबुद्धिनिहिताय महेश्वराय ॥ ६५
विश्वात्मकाय मस्तगिनमहीधराय,
ब्रह्माच्युतेश वसुनात्मगुणाच्चिताय ।
सर्वाच्चितस्वचरणाम्बुजयुग्मकाय,
नेत्राग्निभस्मीकृतकामशरीरकाय ॥
ब्रह्मेन्द्रविष्णुचरणाम्बुजसेविताय,
वर्णान्तवन्धरहिताय नम शिवाय ॥ ६६
वामदेव नमस्तुभ्य सद्योजाताय वै नम ।
इत्याद्यप्रभवस्तुभ्य पर ब्रह्म नमोऽस्तु ते ॥ ७०
षडक्षर परो मन्त्र परो देव परश्वुत ।
परमार्थं परशान्तो नमस्तद्दृदयायते ॥ ७१
नम सूक्ष्मातिसूक्ष्माय व्यापिने परमेश्वर ।
बृहन्मूर्त्तिमते तुभ्यमनाश¹ अपरिच्छद¹ ॥ ७२
सुब्रह्मण्य नमस्तुभ्यमातिहन् परमेश्वर ।
आध्रीयमान उत्पात भक्तनामभयप्रद ॥ ७३
निष्काम-कामदाकामिन् कामदेवनिसूदन ।
दया (?) दक्षक्रतुध्वसिन्नुग्र भीम नमोऽस्तु ते ॥ ७४
अन्तर्धान अशक्तोऽसि कालिकाप्रिय सुन्रत¹ ।
बहुरूपविरूपाय अक्षयाव्यय शकर ॥ ७५
विद्वानस्यामृत स्थाणो विश्वबीज अजाक्षर ।
प्रशान्तं पूर्णं अनधं दोष्यदोषाक्षरप्रद ॥ ७६
योगिध्येय सदाचिन्त्य विद्योत अतुलप्रभ ।
भावनाशिवशान्तस्त्वं किञ्जल्क-समलोचन² ॥ ७७
अप्रियं परमं ज्योतिरुक्तल कालविप्लुतम् ।
निर्मलं परमं शान्तं य वदन्ति मनीषिण ॥ ७८

1 B₂—अनास अपरिच्छद, C—सन्यामन्यपरिच्छद ।

2 B₂—किञ्जल्पामधिलोचन, C—किञ्जलमधिलोचन ।

वाङ्मनः कायकर्मत्वं तम सत्त्वं रजादिषु ।
 त्वय्यर्पित मया पुण्यं त्वत्पादाश्रयं आश्रयम्^१ ॥ ७६
 त्वं मनस्त्वं शुभधेयस्त्वत्तो याति^२ गतागतम् ।
 प्रसीद भवकीर्त्य छ्रुतिवासं नमोऽस्तु ते ॥ ८०
 इति समुद्गतस्तुति वचनोपचारचतुरो हरि ।
 अतिमुदित विकाशवितनो विस्मयोत्फुल्लोचनं^३ ॥ ८१
 निखिलतनरुहोत्फुल्लाङ्कितं करकमलकुड्मलोवद्धवुद्धथा ।
 क्षितितलनिपतितं सकलकरणग्रामो नमश्चक्रे ॥ ८२
 अथ विकशितवदनकुहरहासोऽङ्कासं सोमोऽर्जहारो हर ।
 शरदीशकेशममलं प्रियमुपगतं कलगतं शान्तिं पूर्वं वभाषे ॥ ८३
 वेदमयहं त्वदभिप्राह वरदोऽहमिहागत ।
 अहं त्वं त्वमहं नित्यं सत्यमन्तरतास्ति न ॥ ८४
 धूर्जटेवंचनं श्रुत्वा वासुदेवोऽमरै सह ।
 नमश्चक्रे सुरारिच्छमीशानं वषभध्वजम् ॥ ८५
 उवाच शकरं शम्भो ! ह्यावयोरन्तरं न हि ।
 तथापि वरदोऽसि त्वं वृणोमि वरमुत्तमम् ॥ ८६
 यदि प्रसन्नो भगवान् ! यद्यनुग्रहतास्ति मे^४ ॥
 सान्निध्यं चास्य लिङ्गस्य भवान् भवितुमर्हति ॥ ८७
 येऽर्च्चयन्ति नरा भक्त्या स्तुवन्ति नियतेन्द्रिया ।
 ये च पश्यन्ति सान्निध्यं तेषा समनुगृह्यसे ॥ ८८
 ददासि विपुलामृद्धिं रुचिरा नित्यशाश्वतीम् ।
 नित्यं सुदुर्लभा दिव्यामेष मे वरं ईप्सित ॥ ८९
 तथेत्याह विरूपाक्षं शूण्वन्तु त्रिदशेश्वरा ।
 निवोध मघुहन्तस्त्वं लिङ्गस्यास्य माहात्म्यकम् ॥ ९०

1 B_१—त्वत् प्रसादाश्रयाश्रयम् ।

2 B_२—शिवधेयं त्वत्तो यामि ।

3 B_२ विदितमनो ।

4 B_२ ते ।

5. B_१. मघुहन्ता त्वं ।

सिद्धोऽहं सततं चात्रं सिद्धलिङ्गे प्रतिष्ठितं ।
 ददामि सिद्धिं तस्मै च यस्तु भक्त्याच्चर्वयिष्यति ॥ ६१
 अपैष्टगुणमैश्वर्यं शारीरकरणं महत् ।
 स्वर्गार्पिवर्गफलद व्रयच्छामि न सशय ॥ ६२
 ज्ञानं मोक्षव्यवस्थान भुक्तिमविक्तिफलप्रदम् ।
 प्रभावात्तवं गोविन्दं । सिद्धोऽहं सिद्धिद स्वयम् ॥ ६३
 एतलिङ्गं त्वया यस्मात् पूजित सुप्रतिष्ठितम् ।
 सिद्धश्वरमिति ख्याति त्रिषु लोकेषु यास्यनि ॥ ६४
 तत्र लिङ्गं समाश्रित्य मुनय सशितव्रता ।
 सिद्धचन्ति सर्वदा सिद्धा सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥ ६५
 नित्यनैमित्तिका पूजामाहरामि जनादनं ।
 दास्यामि परमामृद्धि नृभ्यो नित्यं प्रयत्नत ॥ ६६
 ये भा चात्रं प्रपूजन्ति जना दुर्वाइकुरैरपि ।
 ददामि मुक्तुत^१ तैषामनन्तं क्रतुभि समम् ॥ ६७
 स्तवेनानेन ये केचित् स्तुवन्ति मम नित्यश ।
 एककालं द्विकालं वा त्रिकालमथवापि वा ॥ ६८
 तेभ्योऽहं सुलभो नित्यं पूरयामि मनोरथम् ।
 दास्यामि परमं लोकं कैलासमिति यच्छ्रुतम् ॥ ६९
 वित्तार्थीं वित्तमाप्नोति पुत्रार्थीं पुत्रमाप्नुयात् ।
 विजयं च यशोलाभं विद्यालाभं तथा श्रियम् ॥ १००
 रूपलावण्यसौभाग्यं भोगाश्च विविधोज्जवला ।
 षण्मासाभ्यन्तरेभ्यास जायते श्रुतिरूपां ॥ १०१
 स्तोत्रप्रभावात्तदिद श्रेयश्चोक्तं मयाच्युतं ।
 इहलोके परत्रापि धन्यं पूज्यतम मतम् ॥ १०२
 अपरं शृणु गोविन्दं लिङ्गस्यास्य माहात्म्यकम् ।
 महाप्रलयकालेऽपि न नाशमधिगच्छति ॥ १०३
 सिद्धोऽहं सिद्धिद साध्यं साधनार्थं मनुत्तमम् ।
 सिद्धिं ददामि विपुला नाम्ना सिद्धेश्वरं स्मृतं ॥ १०४
 चिन्तामणिसम विद्धि देवदैत्येन्द्रवन्दितम् ।
 पूर्येन्निखिलान् कामान् भक्तियुक्तस्य देहिनं ॥ १०५

भावयित्वा नरा नार्यो देवभाव प्रपेदिरे ।
 देवोऽपि मुक्तिमाप्नोति मुनयश्चिरजीविन ॥ १०६
 गन्धर्वो मनुजेन्द्रत्वं देवो विद्याधरत्वकम् ।
 सिद्धेश्वरै प्रसन्ने च विपुला^१ च गति लभेत् ॥ १०७

श्रीशकर उवाच

अथ काम्य प्रदक्ष्यामि भेदमाराधनस्य च ।
 शारीरकरण श्रेष्ठ खगेन्द्रत्वकर हरे ॥ १०८
 सिद्धेश्वर समासाद्य ब्रह्मचर्यव्रते स्थित ।
 शान्तो दान्तो जितकोधो यम सयमतत्पर ॥ १०९
 निर्ममो निरहकार शिवसकल्पमानस ।
 गड्डुकादानमीशो च लक्षसख्य समाचरेत् ॥ ११०
 एक द्वौ च बहून् लक्षान् कृतसकल्पमानस ।
 एतलिङ्गं पूजयित्वा स्नापयेत् गड्डुकैर्नं ॥ १११
 समाप्ते च व्रते विष्णो पन् पूजोपचारकै ।
 श्रावयेच्च ततो लिङ्गं पुरतश्च कृताञ्जलि ॥ ११२
 ॐ नमस्ते सिद्धनाथाय हरये सिद्धिरूपिणे ।
 अर्यम्बकाय च विश्वाय ब्रह्मविष्णुशिवाय च ॥ ११३
 शिवशक्तिविमिश्राय मिश्रज्ञानाय वेघसे ।
 प्रसीद मम देवेश यतः सिद्ध्यन्तु^२ मे क्रियाः ॥ ११४
 एवमुक्त्वा च निष्क्रम्य भवनादेव सगत ।
 बिन्दुद्भवजले पुण्ये सर्वपापप्रणाशने ॥ ११५
 स्नात्वा सम्यक् जल दत्त्वा देवादिभ्यो यथेच्छ्या ।
 अनन्तवासुदेवारूप्य पूजयेत् सुसमाहित ॥ ११६
 देवी पादहर चैव तथान्याइचैव देवता ।
 नमस्कुर्यात् प्रयत्नेन समन्ताञ्जगति स्थिता ॥ ११७
 विनायकमविघ्नेश वृषभं कृत्तिकासुतम् ।
 कृत्तिवास सुराधीश देवी कल्पतरु तया ॥ ११८

१ B^१—विपुला ।

२ C—सिद्ध्यन्ति ।

गणचण्ड च सावित्रीमष्टमूर्त्ति समासत ।
 अन्याश्चापि समीपस्थान् देवदेवस्य भक्तितः ॥ ११६
 प्रदक्षिणशत कुर्यान्मन्त्रमुच्चाय मन्त्रवित् ।
 नमस्कार-कृत पूर्वं मन्त्र एव षडाक्षर ॥ १२०
 प्रतिप्रदक्षिण शस्त शतमेव समाहित ।
 प्रविश्य भवन दिव्य कृतिवासस्य वन्दनम् ॥ १२१
 वन्दनानन्तर पुष्पैर्यथाविभवतोऽच्चन्म् ।
 अच्चयित्वा नमस्कार भूय शतमतन्द्रित ॥ १२२
 यत्किञ्चित् सर्वभावेन मन्त्रेणानेन शकरम् ।
 गन्धपृष्ठादिक सर्वं मन्त्रे पृष्ठाऽङ्गलि तथा ॥ १२३
 ॐ नमस्ते प्रकृतिस्थाय क्षेत्रक्षेत्रवतावर^१ ।
 बीजबिन्दु पर शुभ्र परमात्मन् परावर ॥ १२४
 अव्यक्त^२ रससारज्ज बहुसिद्धान्तवत् प्रिय ।
 प्रसीद सुमुखो भूत्वा होममन्त्र प्रयच्छ मे ॥ १२५
 अभ्यच्छ्य नियमस्थस्तु कृतिवासाय शक्तित ।
 य कश्चित् श्रूयते शब्द स एव परमाक्षरम् ॥ १२६
 तेन मन्त्रेण होतव्य वक्षमाणे च वर्त्मनि ।
 इह सर्वसुख भोग सिद्धि पारमिका लभेत् ॥ १२७
 लब्धमन्त्र समादाय निर्जंगाम शिवालयात् ।
 कल्पद्रुम समासाद्य त्रि कुर्याच्च प्रदक्षिणम् ॥ १२८
 तत प्रणाम शिरसा प्राङ्गलिप्रग्रहेण च ।
 भक्त्या चाव्यभिचारिण्या कुर्यान्मन्त्रमुदीरयन्^३ ॥ १२९
 कृतत्रेताव्यतीतानि सहस्राणि युगानि ते ।
 कल्पातीत क्षयातीत महाप्रलयस्थित ॥ १३०
 अक्षय शाश्वतोमूर्त्तिस्त्रिविधात्मा च कामद ।
 रुद्रोऽसि सोपरिष्टोऽसि अमृतोऽसि शिवोऽसि न ॥ १३१
 प्रयच्छ मे वर शस्त्रं प्रसन्नोऽसि महाद्रुम ।
 एकमेव शरीर त्वं निवय कृतिवासस ॥ १३२

1 B² — क्षेत्रे क्षेत्रविदाम्बर ।

2 B² — सुभ्यक्त

3 B² — मन्त्रमुदीरयेत् ।

एवमुक्त्वा ततो विष्णो स्मरन् शम्भु हृदम्बुजे ।
 सहस्राण्यष्टपत्राणि पतितानि समुद्भरेत् ॥ १३३
 निम्बपत्र समादाय अध्यात्मनियतेन्द्रियं ।
 वैकल तमपामार्गं शुष्कपालाशमेव च ॥ १३४
 आज्य दधिक्षीरमधुयवधान्याक्षतानि च ।
 तथा वै पञ्चसमिधः शैवाग्न्यर्थं नरोत्तम ॥ १३५
 दक्षिणे देवदेवस्य सन्निधी कृत्तिवासस ।
 बाहुमात्र चतुरस्त्र होमकुण्डं निखानयेत् ॥ १३६
 प्रलिप्य गोमयै रात्रौ कुशास्तरणसम्मितम् ।
 पूर्णपात्रचतुष्क च गन्धपुष्पफलान्वित ॥ १३७
 घूपनैवेद्यकै पूज्य अग्न्यासादनमेव च ।
 निराहार शुचि स्नातो होमकर्म समाचरेत् ॥ १३८
 आज्यक्षीरकदध्यादैस्तथा निम्बदलादिकम् ।
 समेत्य तेन मन्त्रेण जुह्याज्जातवेदसि ॥ १३९
 प्रथम देवमीशानमोकारणं शतानि च ।
 देवी च गणचण्डं च कार्त्तिकेयं विनायकम् ॥ १४०
 वृष कल्पद्रुमं चापि सावित्री तदनन्तरम् ।
 प्रति-प्रति शतेनाष्टी जगत्याश्वैव शान्तये ॥ १४१
 अछिद्रेणाभिष्ठेन सिद्धधर्थं सुप्रयत्नत ।
 कृत्तिवासप्रसादेन कृत्वास्त्रोति शिवं पदम् ॥ १४२
 अप्रकाश्या इयं गुह्यकर्मसिद्धिरनुत्तमा ।
 या वै न वेस्त्यति भवान् सिद्धिदं स इहोच्यते ॥ १४३
 ये नरा जुह्वतीत्यग्नौ मदुक्तव्रतनिष्ठिता
 ते भवन्त्यग्निमासाद्य मनं क्षिप्तमिवाचल ॥ १४४
 चर्ममासास्थिरुधिरे शरीरैर्नभवन्ति ते ।
 ज्ञानयोगं समासाद्य मा व्रजन्ति रमापते ॥ १४५
 पक्वपर्णं समादाय भक्षयित्वाऽविचारतः ।
 ये ये वाञ्छन्ति त मन्त्रं ते व्रजन्ति सुरालयम् ॥ १४६
 हसवर्हिंश्युक्तेन विमानेनाकर्मोचिषा ।
 हसध्वजपताकेन किञ्च्छिणीजालमालिना ॥ १४७

सुरस्त्रीभिर्विज्यमानाश्चामरुजने शुभे ।
 गन्धर्वधनिभिर्जुष्टै सेव्यमाना वराप्सरै ॥ १४८
 नाकपृष्ट समासाद्य शकदै परिपूजिता ।
 स्वेच्छाविलाससपन्नास्ते वै मुमुदिये चिरम् ॥ १४९
 सर्वभोगसमृद्धाश्च कामगा कामरूपिण ॥
 कृत्तिवासप्रसादेन न च्यवन्ते कदाचन ॥ १५०
 कर्मसिद्धिरिय सम्यक् भूलोके च सुदुर्लभा ।
 तवप्रसादादगोविन्द मया प्रोक्त नृणा हितम् ॥ १५१
 य शृणोति इद काम्य पठेद्वा विमलाशय ।
 जन्मान्तरकृतात्पापात् तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ १५२

इत्येकाम्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
 सिद्धेश्वरमाहात्म्येऽष्टादशोऽध्याय ॥

1. B² .. 'सिद्धेश्वरमाहात्म्येऽष्टमोऽध्यायः ।

ऊनविंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

एव भगवता चोक्त पुरा कृष्णाय पार्वति ।
 सर्वलोकहित सम्यक् काम्य फलमनुत्तमम् ॥ १
 उत्कुल्लनयनास्त्र देवा शक्तपुरोगमा ।
 ववन्दिरे महात्मान कृत्तिवास जगद्गुरम् ॥ २
 तथा च प्रहसन् विष्णु स्तुत्वा वाक्यविदावरः ।
 साष्टाङ्गेन नमस्कृत्वा कृतकृत्योन्तरात्मना ॥ ३
 समीक्ष्य देवराज स^१ शशाङ्ककृतशेखरम् ।
 नीलकण्ठ महादेव भूय एवाभिपृच्छत^२ ॥ ४
 अपर श्रोतुमिच्छामि साधन हितमुत्तमम् ।
 भूतानुकम्पया देव तन्ममाख्यातुर्मर्हसि ॥ ५
 व्रतोपवासनियम—जाप्य^३होमाच्चनक्रिया ।
 येन सिद्ध्यन्ति देवेश तन्ममाख्यातुर्मर्हसि ॥ ६
 अमृतत्वाधिगच्छन्ति विद्यागमनभेव च ।
 विभो^४! केन प्रकारेण मानवास्त्वत्परायणा ॥ ७
 निशम्येद हृषीकेश वचन परमामृतम् ।
 विहसन् इलक्षण्या वाचा तत प्राहान्वकान्तक ॥ ८

श्रीशकर उवाच

व्रतोपवास	नियमैर्जप्य ^५ होमैस्तथाच्चनै ।
तीर्थाविगाहनै	पुण्यैर्यज्ञदानतपोबलै ॥ ९

१ B_१—समीपे देवदेवस्य ।

२ B_१—एवाभ्यपृच्छत ।

३ B_१—तन्त्रमाख्यातु ।

४ B_१—याज्ञ ।

५ B_१—याज्ञ ।

पितृणा पिण्डदानैश्च देहत्यागैरभोजनैः ।
 सिद्धयन्ति पुरुषा^२ क्षेत्रे कुत्रिविच्च जनर्दनं ॥ १०
 अस्मिन् क्षेत्रे निरायासे मन. सकल्पमञ्जसा ।
 सिद्धेश्वर समासाद्य महती सिद्धिमाप्नुयु ॥ ११
 सुनिश्चितेन प्रोक्तव्य गड्ढुकादानमीश्वरे ।
 तद्विधान शृणु हरे ससाराणवतारकम् ॥ १२
 प्रत्यह सतत चैव प्रोचारणसमन्वितम् ।
 गड्ढुकादानमीशाय कर्तव्य सिद्धिमिच्छता ॥ १३
 गड्ढुकान्तरत पूज्य यथाविभवत शिवे ।
 मन्त्रेणानेन सप्तकार सप्रदक्षिण पूर्ववत् ॥ १४
 ॐ नम सिद्धिनाथाय सर्वपापहराय च ।
 नमस्करोमि भूतात्मन्नमृतत्व प्रयच्छ मे ॥ १५
 अर्थैकादशपञ्चास्य लिङ्गस्यैव समीपत ।
 अष्टाङ्गेन नमस्कार त्रयो वारान् समाहित ॥ १६
 क्षामयित्वा विनिष्क्रम्य कृतिवासान्तक व्रजेत् ।
 दक्षिणे लिङ्गराजस्य भूत्वा मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १७
 जय स्वामिन्नादिस्त्व जन्ममृत्युजरापह ।
 कीर्तिद कीर्तिमांलोके कृतिवास । प्रसीद मे ॥ १८
 इति दण्ड नमस्कार कृत्वागच्छदतन्द्रित ।
 ततो भिक्षाटन कार्यं गृहात् कर्तिपयात् क्वचित् ॥ १९
 पक्ष्या भागद्वय कार्यं मद् वाक्यस्य प्रमाणत ।
 एव नियममास्थाय भिक्षामादाय सत्वरः ॥ २०
 एकभाग द्विधा कृत्वा लिङ्गस्यास्य निवेदयेत् ।
 अपर वलिकर्मादी दत्त्वाश्नीयात् स्वय तत ॥ २१
 त्रिकाल च नमस्कार कृत्वा सयमतत्पर ।
 रात्रौ शयीत तत्रैव सिद्धेश्वरपरायण ॥ २२

1 B₂—देहत्यागस्तथाशनै ।

2. B₃—सिद्धघस्त्रीपुरुषा ।

य एव कुरुते भक्त्या गड्डुकादानमुत्तमम् ।
 पूर्णलक्षे त्वविघ्नेन कृतकृत्यो भवेन्नर ॥ २३
 प्रददाम्यमृत तुष्टस्तस्मै नरवराय च ।
 शृणु येन प्रकारेण सत्यं सत्यमह हरे ॥ २४
 गड्डुकापूरणे काले यदा पश्यति साधक ।
 हेमद्वीर सूक्ष्मैक तमादायाशु भक्षयेत् ॥ २५
 तत्क्षणात् समपद्येत ओजवीर्यबलान्वित ।
 ज्ञानसम्पन्नं निर्द्वच्छ दिव्यचक्षुमहात्म्यवान् ॥ २६
 आवयोनित्यमाविष्णो रुद्रभूता अकल्मषा ।
 आकाशादाययु प्रीत्या विमानेन सुराङ्गना ॥ २७
 तमाहुस्त्रारुहस्तेति विमान सूर्यवच्चर्सम् ।
 प्रेक्षिता देवराजेन त्वा च नेतु त्रिपिष्ठपम् ॥ २८
 इत्युक्त्वा वरयोषिद्विरारोप्य रथउत्तमे ।
 गम्यमाना यथारम्या मुक्तिर्मत्यौ विहायसि ॥ २९
 दिव्यगीतरवैर्वन्द्यः सेव्यमानाः सुरस्त्रिय ।
 प्रभाभिर्दीर्तमानाश्च निन्युस्तमपरावतीम् ॥ ३०
 तत्र दृष्ट्वा सहस्राक्षो विधिना तम पूजयेत् ।
 सोऽपि भाव्यतितेजस्वी पूजितस्तन्निवासिभि ॥ ३१
 आदाय तेभ्य पूजा स रुद्रलोक तथा व्रजेत् ।
 रुद्रस्यानुचरो भूत्वा रुद्रेण सह मोदते ॥ ३२
 रुद्रभोग सुदु प्राप्य वुभुजे शाश्वती समा ।
 सिद्धेश्वरस्य माहात्म्यादेवमुचेऽहमच्युत ॥ ३३

विष्णुस्वाच्च

नमस्तेऽस्तु विश्वपाक्ष सर्वभूतहिताय च ।
 ज्ञानमूर्त्ति-विशुद्धाय कृत्तिवासाय वेद्यसे ॥ ३४
 सम्यगुक्त त्वया शम्भ गड्डुकादानमीश्वरे ।
 तत्कर्तव्यं महादेव कस्माच्चैव जलाशयात् ॥ ३५
 एतन्मे सशयो जातः सशय छेत्तुमर्हसि ।
 उपदेशप्रसादेन भूताना च हिताय भो ॥ ३६

श्रीशङ्कर उवाच

शृणु कृष्ण महावाहो सम्यगुवत त्वयानघ ।
 लिङ्गस्यास्यैव दक्षे च पश्य कुण्ड मनोहरम् ॥ ३७
 शुद्धस्फटिकगोक्षीर-नीरं त्वमृतसंनिभम् ।
 प्राणिना हितमत्यर्थ महाप्रलयस्थितम् ॥ ३८
 कुण्डादस्मान्महावाहो ! स्नपन मम कारयेत् ।
 सिद्धे श्वरसमीपे हि सिद्धकुण्डभिद मम ॥ ३९
 सिद्धनाथस्य कुण्डेऽस्मिन् स्नपनाचमनेऽपि वा ।
 गड्ढुकापूरणे काले शित पश्येज्जलौकसम् ॥ ४०
 सोऽमृत पावन सोमः सद्यः प्रत्ययकारकः ।
 पुण्ययोग स विज्ञेयस्तमादाय समश्नीयात् ॥ ४१
 स्फुरत्यमलविज्ञान गाम्भीर्यगुणासम्भवम् ।
 चाक्षुषप्रवरा विद्या द्वाराददृष्टविमोहिनी ॥ ४२
 कामचारित्वमान्तोति कामग. सर्वभोगवान् ।
 स्वेच्छया चरते लोकान् पूर्णा पश्यति मेदिनीम् ॥ ४३
 सर्वं सर्वंविज्ञश्च नास्ति सर्वंमगोचरम् ।
 शिवयोगपरो युक्त शिवदेहे प्रलीयते ॥ ४४
 अथ कि बहुनोक्तेन सिद्धेश सिद्धिद सदा ।
 सिद्धेश्वर समाश्रित्य नरो मामेति नान्यथा ॥ ४५
 चतुर्युगसहस्राणि मन्वन्तरयुगेष्वपि ।
 सिद्धचन्ति सिद्धिकामाश्च माहात्मात्तव केशव ॥ ४६
 भवदस्मदभेदोऽस्ति कार्यं साध्यामहे वयम् ।
 सर्वकामिकसिद्धोऽयं समयश्च ममाच्युत ॥ ४७

ब्रह्मोवाच

एवमुवत्वा ततो देवि ! नीलकण्ठ कृपानिधि ।
 अन्तर्द्वंधे स विश्वात्मा ययौ वैकुण्ठमच्युत ॥ ४८

लिङ्गानि पूजयामासुस्तत्र शक्रादयोऽपि च ।
 पुरावृत्तमिद गौरि । मया प्रोक्त तवाग्रत ॥ ४६
 पुराण देववृत्तान्तं पुराणे परिकीर्तिमम् ।
 स्वर्गमारोग्यमैश्वर्यं धन्यमाख्यानमुत्तमम् ॥ ५०
 य शृणोति नरो भक्त्या पठेद्वाऽप्यमलाशय ।
 स तरत्यखिलान् दुर्गानिह प्रेत्य स मोदते ॥ ५१
 चरित सिद्धिद त्वेक मत्त्यंलोकेषु कोर्त्तितम् ।
 सिद्धश्वरस्य देवस्य श्रुत्वा पापक्षय भवेत् ॥ ५२
 इत्येकाम्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयोऽश्वरानुकीर्तनो नाम ऊनविशोऽध्याय ।¹ ॥

— — —

¹ B.—सिद्धेश्वरानुकीर्तनो नाम नवमोऽध्याय ।

विशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

शक्रेण निधिपेनैव वरुणेन च वायुता ।
 पावकेन च चन्द्रेण पूजित लिङ्गमस्तिके ॥ १
 सेवित त्रिदशैर्नित्य ब्रह्मोपेन्द्रामराधिपे ।
 प्रसादरचनैदिव्यैर्यक्त लिङ्ग समन्तत ॥ २
 एव कृतयुगस्यादौ दैवतैरपि पूजितम् ।
 कोटिलिङ्गसमग्रैश्च कोटिभि कमलानने ॥ ३
 पुराधितवाश्च लिङ्ग त्रिभुवनेश्वरम् ॥
 सञ्चिदानन्दरूप च प्राप्तवान् विपुल फलम् ॥ ४
 मनुष्या किन्नरा यक्षा रक्षासि पितरस्तथा ।
 सिद्धोरगास्तथा देवा ये चान्ये कर्मवन्धका ॥ ५
 कृत्वेह कर्म ते सर्वे भुक्त्वा भोगाश्च स्वर्गता ।
 कालघर्मं समासाद्य पुनः कालवश गता ॥ ६
 भाविन कर्मणश्चास्य सुखदुखादिकान् बहून् ।
 प्राप्नोति मनुजो नित्य सत्य सत्य शिवप्रिये ॥ ७
 प्रविचार्य प्रथलेन भूमौ कर्म नियोजितम् ।
 कारण कर्मभूताना कर्म विश्वप्रवोधनम् ॥ ८
 कर्मणा प्रेरितो जन्मु सुखदुखेषु रज्यते ।
 सुखेष्वभिरतो नित्य न दुखमभिकाक्षति ॥ ९
 कर्मणा प्रेरितो नित्य सुखेष्वुर्दुखमेष्यति ।
 देवासुरमनुष्याश्च सर्वे कामवशगता ॥ १०
 कर्म एव प्रशसन्ति अपि ब्रह्मादय सुरा ।
 कर्मनिष्ठापर प्राहु प्राणै कण्ठगतैरपि ॥ ११

1 B₂—प्रवोधकम् ।

कर्मेन्द्रिय मनो बुद्धिः कर्म एव शुभाशुभम् ।
 कर्म प्रभवते नित्य सुखदुखोपपादकम् ॥ १२
 मातरिश्वा यथाकाशे स्वेच्छया प्ररथेद् घनान् ।
 तावत् कर्म समादाय योजयत्यनिश नरान् ॥ १३
 आरोप्य चक्रे मृत्यिष्ठ भ्राम्यमाण कुलालवत् ।
 निर्ममे च यथाकाम कर्म एव च कारणम् ॥ १४
 तीयगृध्वंमथो लोके लोकालोके जलाशये ।
 भूयो भूयोऽनुभूता स्म ससारे कमबन्धने ॥ १५
 अछिद्रेण सुविधनेन कर्म प्रभवते जगत् ।
 प्रमाणमेव भूताना धर्माधर्मं प्रतिष्ठितम् ॥ १६
 अघश्चोर्ध्वं च वर्तन्ते क्रियाकाण्डाश्रिता जना ।
 तस्मादेव विदित्वैव क्रियाकाण्डाश्रिता सुरा ॥ १७
 भुज्यते नात्र सन्देहः स्वकृत च शुभाशुभम् ।
 आजन्मोपार्जित कर्म कर्मणौपभुज्यते ॥ १८
 भूयो भूयोऽपि देवत्वं कर्मणा प्राप्नुयु सुरा ।
 जातिस्मरत्वं मेधावी मनुजेन्द्रत्वं पृष्ठकलम् ॥ १९
 इह यत् क्रियते कर्म शुभ वा यदि वाशुभम् ।
 भुज्यते तत्परे लोके प्रवदन्ति मनीषण ॥ २०
 देशे काले च पात्रे च पुण्यमप्यत्पमक्षयम् ।
 विशेष पुण्यमाख्यात तीर्थे बिन्दुहृदेऽम्बिके ॥ २१
 माहात्म्य तस्य वक्ष्यामि पुण्यं बिन्दुहृदस्य च ।
 शृण्वन्तु त्रिदशा सर्वे त्वं च शङ्करवल्लभे ॥ २२
 त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि पुण्यक्षेत्राश्रमाणि च ।
 कान्तारवननद्यश्च गिरयश्च मनोहरा¹ ॥ २३
 सरासि हृदकूपानि निर्झरा सागरा प्रपा ।
 गङ्गाद्या सारत सर्वा क्षीरोदाद्यर्णवस्तथा ॥ २४
 स्नवान्त यत्र वै सर्वे बिन्दुजालस्वरूपिण² ।
 बिन्दु स्वन्ति विश्वस्य तेन बिन्दुसर स्मृतम्³ ॥ २५

1. A₁, B₁—सरीसूपा ।

2. C—बिन्दुनालस्वरूपिण ।

3. A₁, B₁, C—स्मृत ।

न तेन सदृश किञ्चित् पूण्यतीर्थमुदाहृतम् ।
 सिद्धोष्टे सिद्धिद चैक कलमषाशेषनिघ्नकम् ॥ २६
 स्वर्गद सुखद चक बिन्दुङ्कवसरस्त्रिषु ।
 लोकेषु विदित दिव्य शङ्करानन्ददायकम् ॥ २७
 स्नात तेन जगत्कृत्स्न प्राप्त पुण्यफलोत्तमम् ।
 बिन्दुसरोऽभिषकेण यस्याद्र्वं च शरीरकम् ॥ २८
 सव्यापसव्य यद्भ्राम्य चतुरस्त्रं तीर्थसेवनम् ।
 बिन्दुङ्कवजले स्नातु कला नार्हन्ति षोडशोम् ॥ २९
 देव दैत्येन्द्र मुनय प्रविचार्य प्रयत्नत ।
 बिन्दुङ्कवात्पर तीर्थं नास्तीत्यूचु परतपा ॥ ३०
 पुनाति निखिलान् लोकास्तत्सुरासुरमानवान् ।
 नयत्यमलरुद्राण्य सकृत्स्नानकृत नरम् ॥ ३१
 यत्फल राजसूयैश्च समाप्तवरदक्षिणै ।
 तत्फल समवाप्नोति स्नात्वा बिन्दुहृदे सकृत् ॥ ३२
 स्नान सन्ध्या यथोदिष्ट वर्णधर्मश्रिमस्थिता ।
 स्वघर्मनिरता केचित् मुनय सशित्रता ॥ ३३
 सर्वाश्रिमाश्रम श्रीमास्तीर्थराजो हि बिन्दुज ।
 सद्भिराचरितो धर्मं स्वर्गरोहण उत्तम ॥ ३४
 पितृन् देवान् मनुष्याश्च लोकपालाश्च भूधरान् ।
 रुद्रादित्यवसू स्तस्य देवि ! दिव्येन वारिणा ॥ ३५
 तर्पयेत् श्रद्धया भक्त्या पिण्डदानादिक च य ।
 स याति रुद्रसालोक्य पितृणा परमाच्चित ॥ ३६
 तारये न्निखिलालोकान् बिन्दुङ्कवजलाप्लुतम् ।
 प्राप्नोति परम लोक यतो नावर्तते पुन ॥ ३७
 श्रीकृत्तिवासो भगवान्महेश्वरो यत्रास्ति नित्य गणपे समन्वित^१ ।
 युतोऽष्टभिमूर्त्तिभिरग्नजो वरो मुमुक्षुभिर्विन्दित-पदपङ्कज ॥ ३८
 भजस्व देव भुवि कृत्तिवासस विश्वोपकाराय सदाग्रभूतम् ।
 सूर्योन्दुवर्णं तमस परस्तादणोरणीयासमपि स्वभावम् ॥ ३९

1. A₁, B₁, C—किल विग्रहाच्चितः ।

पितापि पुत्रं त्यजति पापिनौ स देवदेवं पतितं पुनाति च ।
ददाति कैलासनिकेतनस्थितिमाकाङ्गक्षता योगिभिरात्मपावके^१ ॥ ४०

श्रीकृतिवासं सकलैकनाथकं दृष्ट्वा नरो ब्राह्मणगोच्छं एव वा ।
विमुच्यते घोरनिवन्धनादसौ प्रयाति नित्यं पुरुषं महेश्वरम् ॥ ४१

यद्गत्वा न निवर्त्तन्ते कल्पकोटिशतैरपि ।
तत्पदं किल गच्छन्ति दर्शनात् कृत्तिवासस ॥ ४२

स्वलोके चाथं भूलोके ज्योतिलोके महत्पदे^२ ।
बिन्दुद्वावसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ४३

सप्तस्वर्गेऽथ पाताले लोकालोके चराचरे ।
कृत्तिवासं समं लिङ्गं न भूतं न भविष्यति ॥ ४४

बिन्दुहृदजले स्नात्वा दत्त्वा देवान् जलाञ्जलीन् ।
कृत्तिवासोऽष्टमूर्त्तिश्च दृष्ट्वाप्नोति परं पदम् ॥ ४५

जन्मानि सुफलान्यस्य कृत्तिवासाश्रिता क्रिया ।
सपूर्णो गानमानानि यः प्रणायति वा हरम्^३ ॥ ४६

नूनं व्यर्थंगतं जन्मं अनाराधितशङ्करम् ।
कृत्तिवासे प्रसन्ने च भुक्तिमुक्तिश्च जायते ॥ ४७

तस्यैव सफला जिह्वा यस्येय शिवसस्तुति ।
श्लाघ्य बाह्योधरिणं तु यौ तु शङ्करपूजकौ ॥ ४८

सुतप्तं तु तपस्तेन यस्येशानेऽपितं मन ।
शिवस्य दर्शनं याभ्या सफले ते दृशी मते^४ ॥ ४९

मुखजिह्वाभुजादि यो ध्यानोपासनवजित ।
वञ्चयत्यात्मनात्मानं सेवते यो न शङ्करम् ॥ ५०

जात्यन्धो वधिरः पङ्गुं समर्थोऽप्यसमर्थवत् ।
यो न^५ पश्यति देवेशं कृत्तिवासं सुराच्चितम् ॥ ५१

ज्येष्ठं पुष्करमासाद्य सेवयेच्च शतं शरत् ।
बिन्दुवे सकृत् स्नातुस्तुल्यमाहुर्मनीषिणः ॥ ५२

1. B₁,—पापकं ।

2. B₂—च यत् परे ।

3. B₂—सपूर्णो भानमानानि यः प्रणायति वा हरम् ।

4. A₁, B₂—सफली तौ दृशी मती ।

कुरुक्षेत्रे चतुभिश्च ग्रहणे सूर्यचन्द्रयोः ।
 विन्दूद्ध्रवे सकृत्स्नात्वा तुल्यमाहुर्मनीषिण ॥ ५३
 वाराणस्या तपस्तेषे युगसप्त चतुष्टयम् ।
 विन्दूद्ध्रवे सकृत्स्नात्वा सममेव न संशय ॥ ५४
 गङ्गाद्वारे प्रयागे वा गङ्गासागरसङ्गमे ।
 दशसम्बत्सरीयात्रा यत्कल समुदाहृतम् ॥ ५५
 विन्दूद्ध्रवे सकृत्स्नात्वा समासाद्य महेश्वरम् ।
 तत्कल समवाप्नोति कृत्तिवास प्रसादत ॥ ५६
 अहो क्षेत्रस्य माहात्म्य भौमस्वर्ग उदाहृत ।
 क्राशमात्र महास्फीति कोटिलङ्घसमुच्छ्रृतम् ॥ ५७
 आद्याद्यतर धन्य महाप्रलयपरिणतम् ।
 सुरेन्द्रन्नह्ननमिति क्षेत्र श्रीभुवनोत्तमम् ॥ ५८
 क्षेत्रे तीर्थमिद लिङ्गं तपसैव समागमम् ।
 त्रिलोकेषु दुष्प्राप्य प्रवदन्ति मनीषिण ॥ ५९
 गतागतानयत्याशु उद्धरेदात्मन कुलम् ।
 सप्तपूर्वान् परान् सप्त सदैव दिवि मोदते ॥ ६०
 इत्येकाभ्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे विन्दूद्ध्रव
 स्वरूपो नाम विशोऽध्याय ॥

1. B₂—इत्येकाभ्रपुराणे द्वितीयेऽशे विन्दूद्ध्रव स्वरूपो नाम
दशमोऽध्याय ॥

एकोविंशोऽध्यायः

पार्वत्युवाच

साधिवद तावदुक्त च भूताना हितमुत्तमम् ।
 अल्पायास महत्पुण्य स्वर्गद सुखद शिवम् ॥ १
 केन वा निर्मित तत्तु सर परमदुर्लभम् ।
 कथ पुण्यतम प्राप्त शङ्करप्रीतिदायकम् ॥ २
 बिन्दुद्वाहवह्वदे ब्रह्मन् । यानि तीर्थानि सन्ति हि ।
 तेषा पृथग्विधानेन यद्यस्ति वचन वद ॥ ३

ब्रह्मोवाच

शृणु गोर्यभिधास्यामि पुरावृत्त युगान्तरे ।
 शिवप्रसादादेवेशि पुराण च सनातनम् ॥ ४
 क्षेत्रराजस्य माहात्म्य श्रुत तु बहुशो मया ।
 उद्भव कृत्तिवासस्य न च केनापि कीर्तित ॥ ५
 कल्पकोटिसहस्रैस्तु ब्रह्मकोटिशतेरपि ।
 प्रतिग्रन्थैरनेकैश्च मुनयश्चिरजीविन ॥ ६
 न विदन्ति अनाद्यन्त सनातनतर विभुम् ।
 पूजित पूर्वदेवैश्च मुनिभिर्ब्रह्मवादिभि ॥ ७
 पूर्वं मयार्चित लिङ्गमनेकैश्च सुरेश्वरैः ।
 अप्रमेय गुणातीत शाश्वत शिवमव्ययम् ॥ ८
 कीर्तित कृत्तिवास त सर्वामिरनमस्कृतम् ।
 चिन्तामणिमय लिङ्ग सर्वसम्पत्कर विभुम् ॥ ९
 परमानन्ददातार स्मृतमात्राघहारिणम् ।
 अनाद्यन्त पर सूक्ष्म निर्गुण गुणसयुतम् ॥ १०

1. B,—सुराप्सरै ।

नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि शिवेनोक्त यथा पुरा ।
 क्षेत्रस्यास्य समासेन महात्म्यं सरसस्तथा ॥ ११
 पुरा सागरतीरेऽसौ याचितो ह्युमिभालिना ।
 मत्तटे देवदेवेश कुरु वासमित प्रभो ॥ १२
 इति तस्य वच^१ श्रुत्वा स्वीकृत्य वृषभध्वज ।
 स्वर्णकूटगिरौ तस्यौ दुर्विज्ञेय सुरासुरै ॥ १३
 स्वर्णकूटगिरे पृष्ठे एकान्नकतरु स्मृत
 क्राशमात्र परिणाह^२ शाखासञ्चयमण्डित ॥ १४
 आमूलस्कन्धविटपी त्रिशाखाकुरपल्लव ।
 प्रवालकुसुमे शुभ्रैरुद्धु रसजलामलम्^३ ॥ १५
 कल्पवृक्षस्तत सौम्य शिवतेजोऽभिवृहित ।
 तस्य छाया समाश्रित्य लोकाश्चामरवर्च्चसः ॥ १६
 नाभिनन्दन्ति^४ दद्यन्ति नोपसर्पन्ति ते यमम् ।
 कालाग्निभयनिर्मुक्ता महद्वुल्का निवारणा^५ ॥ १७
 प्रलयोत्पातवातस्य निर्धात कुलिशस्य च ।
 न भय विद्यते तत्र क्षुधातृष्णाविवर्जितां^६ ॥ १८
 दुसङ्गोऽय महाभीम कान्तारगहनाकुला ।
 विविक्षिकरादिसारैश्च वर्णनादुपशोभितैः^७ ॥ १९
 मत्तसारङ्गउत्स्वासैर्मधुमञ्जरिधारिभिः ।
 निर्झरोद्गारनिहर्दि पुष्पिताग्रेनर्गोत्तमै ॥ २०
 नानापुष्पफलैर्वृक्षैर्वासित सुमनोहरम्^८ ।
 चित्र पूर्वपर शस्त रोचयामास शङ्करम् ॥ २१

१ B, परिणात् क ।

२ B₂ शुभ्रैरुद्धु रसजलामल ।

३ B₂, नाभिनन्दन्ति A₁, C—नाभिनन्दन्ति ।

४ B₂ निवारका ।

५ B₂ न भव विद्यते तत्र क्षुधातृष्णा विवर्जिते ।

६ B₂ विविक्षिकारादिशाकैश्च वर्णनादोपशोभितैः, A₁—विविक्षिकरादिसारैश्च वर्णनादोपशोभितैः ।

७ B₂ मत्तमातङ्गनि श्वसै ।

८ B₂ सुमनोहरै ।

दिव्यवर्षसहस्राणि मन्वन्तर शतानि च ।
 आस्थाय भगवान् सद्गो लिङ्गं तत्र प्रकाशितम् ॥ २२
 न पश्यन्ति सुरा सिद्धा मुनय पन्नगा नरा ।
 तल्लिङ्गं परमेशानि । समापि च सुदुर्लभम् ॥ २३
 ततो देव स्वय रुद्र ईश्वर प्रभुरव्ययः ।
 आत्मयोग समास्थाय बाज्ञासिर्द्वि^१ चकार ह ॥ २४
 त्रिशङ्केन्वन्तरे वाह्ये लिङ्गस्योत्तरतोऽम्बिके । ।
 शङ्करश्च स्वय वीर्यांच्छैलात् पाषाणमृत् खनत्^२ ॥ २५
 आज्ञथा देवदेवस्य वापी गाम्भीर्य मण्डली ।
 सुप्रचार हृदोभृतु विपुल सलिलाशय ॥ २६
 दृष्ट्वा त च विरूपाक्षो द्रुत पातालज जलम् ।
 आजुहावोदधीन् सप्त गङ्गाद्या सरितस्तथा ॥ २७
 मानसाञ्छोदप्रमुखास्त्रिषु लोकेषु ये हृदा ।
 नद्य पुण्यजलास्ताश्च कन्दरस्त्रवसो बहून् ॥ २८
 सहजान् कृत्रिमान् कृत्यान् नगगोदावरीस्त्रवान् ।
 पूण्यतीर्थान्महत्कूपान् कृषिदैवत-निमित्तान् ॥ २९
 नरेन्द्रखनितान् स्वच्छानाकस्माभिकसम्भवान् ।
 आकाशप्रमुखास्तीर्थास्तिर्थं गूद्धान्तरस्थितान् ॥ ३०
 एते चान्ये च बहुशो विरूपाक्षेण धीमता ।
 ध्यात्वा रुद्रेण मनसा आययु कम्पमानसा^३ ॥ ३१
 कृताञ्जलिपुटा सर्वे सर्वे प्रवहता गता ।
 प्रदक्षिण नमस्कार चक्र शिवमतन्द्रिता ॥ ३२
 पुर प्राञ्जलय सर्वे क्षीरोदाद्या जलाशया ।
 भक्त्येति परया देवमूचु किं करवाम ते ॥ ३३
 तान् समीक्ष्य विरूपाक्षः शान्तेन स्वागतेन ।
 वरुण बहुमानेन उवाच परमेश्वरः ॥ ३४

१ B_२ बाज्ञासिर्द्वि

२ B_१ पाषाणमृत्खनेत्, A_१ पाषाणमृत्खनत् ।

३. B_२ श्रीतमानसा ।

श्रीशकर उवाच

तोयराज त्वया कार्यं कर्तव्यं मम सुव्रत ! ।
 अवश्य परमप्रीत्या त्वयि मे प्रीतिरुत्तमा ॥ ३५
 अस्मिन् स्थानेऽम्बुधिपते । लवणाभिं समन्तिके ।
 अनेक युगपर्यन्तं जातं कौतूहलं मम ॥ ३६
 स्वर्णकूटगिरे पृष्ठे एकाग्रकवनोत्तमे ।
 अत्र मे प्रोतिरत्यर्थं स्वर्गलोकात् कथचन ॥ ३७
 कैलासेन समं ज्ञेयं मत्येलोके त्वनुत्तमम् ।
 क्षेत्राणा प्रवर ह्येतत्सान्निध्यं सततं मम ॥ ३८
 असौ वापी मया सृष्टा सर्वभूतहिताय वै ।
 सर्वपापक्षयकरी सदा मत् प्रीतिकारिणी ॥ ३९
 सोमस्य बिन्दुना चात्रं सततं वर्हणस्य च ।
 गङ्गायमुनयोरत्र बृहन्नदो नदश्च ये ॥ ४०
 तासा पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रश ।
 प्रविशन्तु अविच्छिन्नं क्षीरोदाद्या महार्णवा ॥ ४१
 कुलशैल¹समुद्भूतास्त्वथं नाकौकसाश्रया ।
 श्रीशैलश्चापि केदारं पुष्करं वदरीवनम् ॥ ४२
 दण्डकं नैमिष भद्रं कुरुक्षेत्रं समन्ततः ।
 वाराणसीं प्रयागश्च गङ्गासागरसङ्गम् ॥ ४३
 पितृतीर्थमरज्योति-वैशाखामरकण्टकं ।
 अत्र स्वन्तु ते सर्वे मुनिसिद्धाश्रमाश्रिता ॥ ४४
 अच्छोदमानसाद्या ये हृदा पुण्याद्रिसश्रया ।
 तद् विन्दवं स्वन्त्वत्र अविच्छिन्नमहर्तिशम् ॥ ४५
 वसोधारा सुराधारा अप्सुधारा सुधाः स्मृता ।
 यज्ञपात्रविशिष्टा या प्रणीता प्रोक्षिताश्च या ॥ ४६

1. B₁—हृनुत्तमम् ।2. B₂—कशशैल ।3. B₃—असौ पारा ।

ॐकारश्च वषट्कार स्वाहाकार विनि सृता ।
 अवभृथाश्च ये केचिद् वाजिमेधादयोऽच्चिता ॥ ४७
 अमृतस्य तु ये भागा सोमभागा हवि सृता ।
 पातालप्रभवस्तोया मेहमन्दरगोचरा ॥ ४८
 सर्वे स्ववन्त्वविच्छिन्न बिन्दुजालस्वरूपिण^१ ।
 इम मे परम काम विदधीध्व जलेश्वरा ॥ ४९

ब्रह्मोवाच

वाढमित्येव ते सर्वे श्रुत्वेतद् वचन विभो ।
 प्रवृत्ता शतशो नद्य क्षीरोदाद्यामहार्णवा ॥ ५०
 सोमविन्दुकला यज्ञा मानसाद्या यथार्च्चिता ।
 ऊँकारवषट्कारादि सम्भवा अधनाशना ॥ ५१
 गज्ञा च मूर्त्तित्रियै^२ राजासम्पादनाय वै ।
 स्ववन्त्यविरत तत्र बिन्दवोऽस्मत् कमण्डलो ॥ ५२
 उर्ध्वप्रवर्षणान् सूक्ष्मानुत्सृजस्तत्र चोदकान् ।
 स्ववन्ति पश्यतस्तोया शतशोऽथ सहस्रश ॥ ५३
 वापूर्यमाणा वापी तै स्वच्छतोयै^३ सुगन्धिभि ।
 मनोहररूपे शुभ्रैदिव्य सम्पर्ककोत्तमै ॥ ५४
 मुनिजुष्टैर्महापूतै स्मतमात्राघारिभि ।
 ब्रह्मविष्वादिदेवाना प्रीतिदै परमार्थदेः ॥ ५५
 शङ्करस्य ततो वापी दिव्यभौमान्तरीक्षजै ।
 तोयै सदा स्वद्विस्तै प्रत्युद्याति सरित्पतिम् ॥ ५६
 त च दृष्ट्वा सुरगणा प्रीतिमन्त वृषध्वजम् ।
 ऊचु प्राञ्जलय सर्वे देवदेव महेश्वरम् ॥ ५७
 स्वय भगवता चासौ निर्मिता वापिकोत्तमा ।
 लोके शङ्करवापीति तत ख्याति गमिष्यति ॥ ५८
 बिन्दु स्ववति विश्वस्य नाम्ना बिन्दुसर स्मतम् ।
 सर्वपापविशुद्धायापवर्गाय च निर्मितम्^४ ॥ ५९

1 A₁, B₁, C—विन्दुनालस्वरूपिण

2 B₂—गज्ञा च यमुना मूर्त्ति, A₁—गज्ञा चाम्बभित्रियै ।

3. B₂—सर्वपापविशुद्धात्मा अपवर्गाय निर्मितम् ।

इति तेषा वच. श्रुत्वा विष्वादीना दिवौकसाम् ।
 तथेत्याह भव साक्षादय विष्वु शतक्तु ॥ ६०
 एवमस्त्वति मुनय स्नानं चक्रस्तपोधना ।
 स्वयो स्नातो विरूपाक्षो ह्यह देवगणे सह ॥ ६१
 शक्रादय सुरास्तेन^१ स्नानेन परमेश्वरि । ।
 परिष्पर्शगुणात् सद्यो दृश्यन्ते द्विगुणौजस ॥ ६२
 श्रृण्वन्तु तिदशाश्चेति भूय प्राह वृषध्वज ।
 लोकानुग्रहक वाक्य निशामय ममाक्षतम् ॥ ६३
 अद्य प्रभृति ये केचित् स्नानं कुर्वन्ति मानवा ।
 क्षालयित्वा ह्यौधास्ते गच्छत्वन्द्रपुर हि ते^२ ॥ ६४
 आनृण्या तर्पणगुणैर्दिवयान्तु^३ विकल्मषा ।
 पितृनथ मनुज्याश्च नयन्त्यूर्ध्वमध्य स्थितान्^४ ॥ ६५

ब्रह्मोवाच

इथं वाक्यं समाकर्ण्य त्रिदशा धर्मवत्सला ।
 उपसगम्य देवेश त्रियम्बकं त्रिपुरान्तकम् ॥ ६६
 शिवं च प्रणिपातेन प्रपूज्येद महद् वच ।
 ऊचु प्राञ्जलय सर्वे श्रोतुकामा दिवौकस ॥ ६७
 त्रैलोक्यपावने तीर्थे अस्मिन् स्नानादिकं च यत् ।
 देवदेवमहेशानं । भूय कथय मार्जनम् ॥ ६८
 यदुवाच ततो देव ऋषीन् देवानशेषतः ।
 आह्लादनकर^५ वाक्य लोकद्वयफलप्रदम्^६ ॥ ६९
 तदह सप्रवक्ष्यामि स्नानस्यात्र हृदोत्तमे ।
 विधान शृणु कल्याणं । मार्जनस्य यथाक्रमम् ॥ ७०

१. B_१—सर्वादिय सुरा ।

२. B_१—क्षालयित्वा पापौधास्ते गच्छन्ति पुर हरे ।

३. A_१ B—तर्पणगुणैर्दिवय यान्ति ।

४. B_१ अध्य स्थिता ।

५. B_१ आह्लादनतर ।

६. B_१ त्रैलोक्यद्वयफलप्रदम् ।

अयने द्वे विषुवे द्वे रविसक्रमणे तथा ।
 नित्यनैमित्तिके स्न त्वा पुण्येऽहनि विशेषत ॥ ७१
 ग्रहोपरागसयोगे प्रयाणे चाप्यथात्मन ।
 कामाच्येतानि सप्तैव योऽविगच्छति पार्वति ॥ ७२
 त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि स्नानस्य फलमश्नुते ।
 दान वा स्वल्पमन्यद्वा होम वाथ शिवाच्चनम् ॥ ७३
 अक्षय चाव्यय प्रोक्तमन्त तस्य न विद्यते ।
 श्रुतश्च क्षयितो मेरु^१ कालपर्यावसानत ॥ ७४
 सम्यक् बिन्दुसर स्नानमक्षय परिकीर्तितम् ।
 कि तस्य बहुभिर्यज्ञै स्नातो बिन्दु हृदे तु य ॥ ७५
 यावत्तिष्ठन्ति देवाश्च तावत् स दिवि मोदते ।
 अस्य तीर्थस्य माहात्म्य वक्तु वर्षशतैरपि ॥
 न समर्थो महेशानि कथयिष्ये ॥ तथाप्यहम् ॥ ७६

इत्येकाम्रपुराणे षट्साहस्रामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
 बिन्दुहृदसजातो नाम एकविशोऽध्याय ॥

1. B_१—श्रुतश्चाक्षयितोरु ।

2. B_२—बिन्दुहृदसम्बादे एकादशोऽध्याय ।

द्वार्चिंशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

इति तस्य वचं श्रुत्वा ब्रह्मणं परमात्मनं ।
देवीं प्रहस्यमाना तु चालयित्वा शिरोऽव्रवीत् ॥ १

पार्वत्युवाच

कि नु जाप्य तथा न्यास मन्त्रवीजं तु तर्पणम् ।
पिण्डकर्मं नमस्कारं यथावद् वक्तुर्महसि ॥ २
परमस्मिन् यथान्याय स्नातव्यं पुण्यमिच्छता ।
दातव्यं च कथं दानं द्विजातिभ्यो विशेषत ॥ ३
विस्तरेणानुपूर्वेण यथातथ्यं पितामह । ।
अस्मिन् क्षेत्रे द्विजातीना यत् कृत्यं तद् व्रवीहि मे ॥ ४

ब्रह्मोवाच

शृणुष्वावहिता देवि । महात्म्यमधनाशनम् ।
श्रीशङ्करमुखोद्गीत तीर्थराजस्य साप्रतम् ॥ ५
कृत्तिवासं समासाद्य मुनयस्त्रिदिवं गता ।
मार्जनात् प्लवनात् पानाद् यमसयमतत्परात् ॥ ६
प्रवरं सर्वतीर्थाना विन्दूङ्घवहृद स्मृत ।
सर्वपापक्षयकरो महादेव-पियकर ॥ ७
रत्नपर्वतमासाद्य यथा रत्नान्यवाप्यते ।
कृत्तिवासं समासाद्य तथा प्राप्नोति वाङ्छितम् ॥ ८
मार्गशीर्षे तु यो मासे स्नात्वा विन्दुहृदे शुचि ।
कृत्तिवासं समासाद्य भक्तित पूजयेत् शिवम् ॥ ९
निष्कामं सत्त्वसम्बन्धं सत्यवादी दृढ़व्रत ।
अर्हिस्तः सर्वभूतेषु यथात्मनि तथा परे ॥ १०

ॐ ऋत्तिवासाय इति देवस्य भक्तित ।
 जपेदष्टशत प्राज्ञः स्थित्वा देवस्य दक्षिणे ॥ ११
 एव प्रतिदिन प्रात मासमेक निरन्तरम् ।
 स्नात्वा व्रजेदिन्द्रलोक विमानेन विराजित ॥ १२
 दशवर्षसहस्राणि भुक्त्वा भोगान् सुरै सह ।
 तत्क्षणादिह चागत्य साधूना च सता कुले ॥ १३
 धनधान्यवता गेहे नरो जायते भोगवान् ।
 शिवप्रसादादुक्तोऽसी शिवयोग नियच्छति ॥ १४
 पुष्यमासे तु य स्नायात्तस्मिन् सरसि चोत्तमे ।
 कल्यमुत्थाय निर्वर्त्त्य करणीय यथाक्रमम् ॥ १५
 ब्रह्म-क्षत्र-विद्युद्राणा वर्णश्रम विभागश ।
 सुनिवद्ध तपोनिष्ठा सर्वाश्रम निवासिनाम् ॥ १६
 साधारणमिद वाक्यं पुसा वै योषितामपि ।
 ॐ नमस्ते शङ्करेशान मन्त्रनाथं प्रसीद मे ॥ १७
 क्षालयाशेषदुरितं पूरप्रस्वं मनोरथम् ।
 अनेन मन्त्रजायेन मासमेक निरन्तरम् ॥ १८
 ब्रह्मचारी अध शायी यतवाक्कायमानस ।
 अनन्तवासुदेवाय नमस्याय नमस्य च ॥ १९
 ततो देव प्रतिरथेत् ऋत्तिवास प्रदक्षिणम् ।
 अष्टमूर्त्ति समासेन वन्दयित्वा समाहित ॥ २०
 ऋत्तिवास सुरारिघ्नं भावेनैकेन पूजयेत् ।
 भक्त्या चाव्यभिचारिण्या विभवाच्छक्तितो यथा ॥ २१
 प्रसाद्य देवदेवेशं प्रार्थयेद् गतिमुत्तमाम् ।
 देवदेव महेशान नमस्ते श्रिपुरान्तक ॥ २२
 गति मे परमा देहि शाश्वत सुकृतं विभो ।
 इत्युच्चार्यं नमस्कृत्य निष्पापो जायते नर ॥ २३
 समाप्ते तु व्रते तस्मिन् भवेत् पूर्णमनोरथ ।
 निष्कल्मषो शियाजुष्टो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ २४

देहान्ते च स्मृतिं प्राप्य विद्याधरगति लभेत् ।
 मनोज्ञ विपुल भोग गन्धवेश्च निषेवितम् ॥ २५
 सर्वबन्धुसमायुक्तं प्राप्नुयादिह सुन्दरि । ।
 कामगेन विमानेन कामचारी विचक्षण ॥ २६
 सर्वकल्याण-सयुक्तं स्वर्गलोके महीयते ।
 अथ माघस्य यत् स्नान शृणु पातकनाशनम् ॥ २७
 दत्त्वा कृष्णतिलान् शीर्षे मज्जयेत् सुसमाहित ।
 नमो विश्वश्रवे^१(?) नित्य मज्जयामि तवाम्भसि ॥ २८
 पापापनोदनं कुरु मे सुकृतस्यापि बृह्म ।
 इति मन्त्र समुच्चार्यं सप्तवारान् प्रयत्नतः ॥ २९
 सप्ताभिमत्रिते तोये मज्जये तदनन्तरम् ।
 स्वधर्ममपि चावेक्ष्य सन्ध्योपासनकर्मं यत् ॥ ३०
 निर्वर्त्य निखिलान् जाप्यान् वासुदेवाय वन्दनम् ।
 तस्माद् विनयद्यैर्येण जितात्मा विजितेन्द्रिय ॥ ३१
 नमस्कारं प्रकुर्वीत अष्टमूर्तिं महेश्वरम् ।
 प्रदक्षिणं नमस्कार^२ कृत्तिवासं समाहित ॥ ३२
 कुर्यात् परया भक्त्या शिवसूक्तं हृदा^३ जपन् ।
 समाप्ते व्रते सकल्पे स्नपनार्चनं कर्मणि ॥ ३३
 द्विगुणं तु जपेद्व वृत्तिवासं जगद्गुरुम् ।
 एव य कुरुते मास स न शोच्य कदाचन ॥ ३४
 अधनो धनमाप्नोति अपुत्रं पुत्रमाप्नुयात् ।
 सुवर्णं मणिमुक्ताद्य कुले जायेत धर्मवान् ॥ ३५
 अनेकं जन्मं ससिद्धस्ततो याति परा गतिम् ।
 फाल्गुने मासि सप्राप्ते प्रातं स्नानं करोति य ॥ ३६
 शीर्षे सर्वोषधि दत्त्वा स्नातव्यं विधिनोदितम् ।
 नमो नमो महादेवं नामं चाष्टशतं जपेत् ॥ ३७

1 B₄—गर्ति ।2 B₂—३३ नमो विश्वश्रवे ।3 B₂ प्रदक्षिणनमस्कार ।4. B₂, हृदि ।

कृत्तिवास समासाद्य पूजयेत् प्रणव जपन् ।
 एव य कुरुते विद्वान् मासमेक नरोत्तम ॥ ३५
 सर्वकाम^१ समृद्धोऽसौ जायते नात्र सशयः ।
 तेजस्वी बलसपन्न सौभाग्य ललिता गति ॥ ३६
 हाधनो महात्मासौ ज्ञातीना^२ श्रेष्ठता व्रजेत् ।
 इह पुण्यवता गेहे घनधान्य समायुतः ।
 विद्या-विनयसपन्नो मृत स्वर्गं महीयते ॥ ४०
 चैत्रे मासि महाभक्त्या प्रात् स्नायी भवेत्तु य ।
 सिद्धार्थग्रहण कृत्वा जपेच्चैव षडक्षरम् ॥ ४१
 शतानि पञ्च तोयस्थो भूयो मन्त्र षडक्षरम् ।
 जप्त्वा चैत्र हरि दष्ट्वा ततो गच्छेच्छिवालयम् ॥ ४२
 अष्टमूर्तिर्गति देव लोकनाथ सुरेश्वरम् ।
 प्रदक्षिण कृत्तिवास शक्तिन पूजयेद् बुध ॥ ४३
 अष्टाङ्गेन नमस्कार क्षामयित्वा तु निष्क्रमेत् ।
 एव मासे तु सर्वं कृत्वा ब्राह्मण-भोजनम् ॥ ४४
 प्राप्नोति परम भोग सर्वस्थितिमनोऽमम् ।
 बहुपुत्रश्च शुरश्च^३ विद्याविनयसयुत ॥ ४५
 सर्वकाम समृद्धिश्च सर्वलोकप्रियकर ।
 धार्मिक सत्यवादी च बहुभूत्यश्च भोगवान् ।
 इहलोके भवेत्पूज्यो मृत स्वर्गं महीयते ॥ ४६
 वैशाखे च तदा^४ मासे शुश्रूषा कुरुते शिवम् ।
 बिन्दुद्वाहदे स्नान प्रातरुत्थाय मानव ॥ ४७
 शिरास्याभ्युक्ष्य गोमूत्र स्मरण चण्डिकापते ।
 कृत्वा स्नान यथोद्दिष्ट कुर्यान्मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४८

1. C सर्वकाम

2. B_१ ज्ञातीना3. B_१, B_२—बहुपुत्रश्च धनवान् ।4. B_१ तथा ।

बिन्दु बिन्दु समाहृत्य निर्मितस्त्वं पिनाकना ।
वृजिन हर मे सर्वं बिन्दुसागरं ते नम ॥ ४६

उत्तीर्णं सलिलात्प्राज्ञो दृष्ट्वा देवं जनार्दनम् ।
नमस्कृत्वा व्रजेच्छीघ्रं कृत्तिवासनिकेतनम् ॥ ५०

प्रदक्षिणं त्रयं कृत्वा विशेषं गर्भगृहं बृध ।
लिङ्गस्य दक्षिणे भूत्वा^१ इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५१

नमस्ते कारणाव्यक्तं स्थुलसूक्ष्मस्वरूपणे ।
विश्वमूर्त्तिषु सूक्ष्माय शाश्वते कृत्तिवाससे ॥ ५२

इत्येवं मासपर्यन्तमछिद्रेण दिने दिने ।
मनं सकल्प्य य कुर्याद्वै व सकल्पमानस ॥ ५३

अरोगी संसुखी भोगी महात्मा समपद्धते ।
बान्धवाद्य शुचिर्विद्वान् जायते शतपुत्रक ॥ ५४

बिन्दुहृदप्रभावेन प्रेत्यं चेह सं मोदते ।
सत्यमन्व । मयाख्यातं शिववाक्यं निरामयम् ॥ ५५

ज्येष्ठे मासि निवोधेद प्रातं स्नानं ह्रदोत्तमे ।
गोक्षीरं शिरसाऽभ्युक्ष्य मज्जयेत्सुसमाहित ॥ ५६

‘नम शिवाय’ जप्तव्यमिति मन्त्रमुमापते ।
सुगुप्तं प्रणवादिष्टं षडक्षरमनुत्तमम् ॥ ५७

द्वादशोत्तरं शतद्वे च मार्जनं तर्पणं तत ।
कृत्वाथ वासुदेवं च क्षामयित्वा शिवं व्रजेत् ॥ ५८

प्रदक्षिणं नमस्कारं पूजनं कृत्तिवासस ।
स्तुर्ति दण्डप्रणामं च यथापूर्ववदाचरेत् ॥ ५९

नमस्ते भीमरूपाय कालिकान्ताय धूर्जटे ।
कृत्तिकौतुकवासाय कृत्तिवासं नमोऽस्तुते ॥ ६०

इम^२ मन्त्रवरं भक्त्या दशवारान् प्रकल्पयेत् ।
पूर्णं मासे ततं पूजा यथावदनुपूर्वश ॥ ६१

1 B₂—स्थित्वा ।

2 B₁, B₂—स्नापयेत् ।

3 B₁, B₂—इद ।

क्षीरस्नानादिना देव कृत्वैव कृत्तिवाससम् ।
 ज्ञानभागी यशोभागी धनरत्नपतिर्भवेत् ॥ ६२
 विष्वेयास्तस्य भूत्याश्च सन्ततिर्निभूता^१ सदा ।
 अरोगी च सुखी पूज्यो राजवल्लभतामियात् ॥ ६३
 जीवमानो भवेत् पूज्य प्रेत्य चेहः शुभा गतिम् ।
 प्राप्नुयान्नात्र सन्देह शिवस्य वचन यथा ॥ ६४
 आषाढे त्वथ वक्ष्यामि प्रात स्नान ह्रदोत्तमे ।
 क्षीरमामलक शस्तमुत्तमाङ्ग प्रलेपने ॥ ६५
 ॐ बिन्दुहृद नमस्तुभ्य महादेवेन निर्मितमः ।
 विश्वबिन्दुं जगद्बीजं मज्जयामि तवाभ्यसि ॥ ६६
 इति मन्त्र समुच्चार्य शिववक्त्राद् विनिसूतम् ।
 नव वा पञ्च वा वार मज्जयेत्सुसमाहृत ॥ ६७
 ततोऽनन्त समभ्यच्छ्य दृष्ट्वा देव महेश्वरम् ।
 प्राप्नुयान्निखिलान् कामान् कृत्तिवासप्रसादत ॥ ६८
 श्रावणे श्रद्धया युक्तो यस्तु स्नान करोति वै ।
 गत्वा बिन्दूङ्गवे सौम्ये यवान् दत्त्वा शिरस्थले ॥ ६९
 स्नानमन्त्रमिद वावय सर्वभूतहित परम् ।
 समुच्चरस्तत स्नायाद् ह्रदे पुण्यजलेऽम्बिके ॥ ७०
 ॐ नमस्ते शशभूत्नाथ प्रीतिदाय महात्मने ।
 पाप नाशय मज्जेऽह बिन्दूङ्गवह्रदाय ते ॥ ७१
 स्नात्वा पुण्यजले तत्र सतर्प्य पितृदेवता ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन उपसर्पेच्छिवालयम् ॥ ७२
 अभ्यच्छ्य देवमीशान^२ लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् ।
 अ ३ प्रदक्षिण कृत्वा नमस्कुर्याति प्रयत्नत ॥ ७३

1 , B₂—निश्चया ।

2 B₂—प्रत्यच्छेह ।

3 B₂ बिन्दुहृद नमस्तेऽस्तु महादेवविनिर्मितम् ।

4 A₁, C—कृत्तिवास प्रसादत ।

5. B₁ B₂—जप कुर्यात् शिवालये ।

6. A₁, C—लिङ्गमीशान ।

नम स्वारोचिषे तुभ्यमुग्राय पतये नम ।
 कालज्ञ पञ्चभूतात्मा विश्वात्मासि शिवोऽव्यय ॥ ७४
 अनेन मासमेकैकं भक्तिं कृत्वा सदाशिवे ।
 समाप्ते द्विगुणा पूजा कृत्वा पाप क्षयं नयेत् ॥ ७५
 भाजनं सर्वकल्याणं कुले महति जायते ।
 निर्जितारि प्रशान्तश्च बहुभूत्यं परिच्छद ॥ ७६
 इह भोगवता श्रेष्ठं स्वर्गं तश्चाप्यनुत्तम ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो मृतं स्वर्गं महीयते ॥ ७७
 मासि प्रीष्ठपदे कुर्यात् प्रातं स्नानं ह्रदोत्तमे ।
 गोमयेन मृदा कृत्वा क्षालनं गात्रशोधनम् ॥ ७८
 ॐ नमस्ते शिवभक्ताय क्षेत्रबीजात्मने नम ।
 उद्भवोऽसि जलस्थान्ते कारणाव्ययस्थितौ ॥ ७९
 इत्युच्चार्यं त्रयो वारान् मज्जयेत्तत्र वारिणि ।
 कुर्यात् प्रथत्ततो देवि । ततः सम्ध्यादितर्पणम् ॥ ८०
 देवस्य सदनं गत्वा त्वष्टमूर्त्तिमतन्द्रित ।
 दृष्ट्वा समच्चर्यित्वा तु कृत्तिवासोऽन्तिकं ब्रजेत् ॥ ८१
 कृत्तिवासं जगद्वासं गोप्तासि परमेश्वर ।
 प्रपन्नोऽहं भवोद्विग्नस्त्राहि मा परमेश्वर ॥ ८२
 इति प्रसाद्य त देव निष्क्रम्य च विभोगृहात् ।
 सद्यो निष्क्रल्मषं साधु शुचि स्यात्प्रियदर्शन ॥ ८३
 जनानुरागजनक^३ सौभाग्यं द्युतिमान् सुखी ।
 सम्पन्नबलवीर्यश्च प्रजावान् सुवरु सुखम् ॥ ८४
 भुक्त्वा^४ भोगं महाभाग्यं देवेष्वपि सुपूजित ।
 रुद्रवद् विचरेत् स्वर्गं शूरं सर्वाङ्गसुन्दर ॥ ८५

1. B₂ सर्वते ।

2. A₁, B₂—इति प्रसादित देवि ।

3. A₁, C—जनानुरागजनक

4. B —शूरं कर्त्वा ।

मासे चाशवयुजि स्नान प्रातरुत्थाय यश्चरेत् ।
 शिरस्याज्य कुशाग्रेण दत्त्वा मज्जेत् स मन्त्रवित् ॥ ८६
 ४ नमस्ते शम्भुनाथाय भूतेश ! तिपुरान्तक ! ।
 स्नान करोमि देवेश ! मुच्यता मम किल्विषम् ॥ ८७
 नववारान् प्रयत्नेन तत सन्ध्या समाचरेत् ।
 तमनन्त नमस्कृत्वा कृत्तिवासालय ब्रजेत् ॥ ८८
 पूजयित्वा यथोदिष्ट मार्गेण परमेश्वरम् ।
 प्रदक्षिण तत शस्त मन्त्रोच्चारणपूर्वकम्^१ ॥ ८९
 शशाङ्काङ्क्षित ! भस्माङ्ग ! गङ्गाधर ! नमोऽस्तुते ।
 प्रसीद परमेशान ! आदिकर्त्त शिवाव्यय ! ॥ ९०
 अष्टाङ्गेन नमस्कार दशवारान् समाहित ।
 कृत्वा ब्रजेत्ततो धीर स्वाश्रम^२ किल पार्वति ! ॥ ९१
 पूर्णमासब्रतस्यास्य प्रीतो भवति शङ्कर^३ ।
 ददात्यतुलसभोगमभिप्रेतफलान् बहून् ॥ ९२
 चिरकालाषित पृथ्वी देहान्ते त्रिदिवालयम् ।
 ब्रजेहित्यविमानेन कोटि भास्कररोचिषा ॥ ९३
 यावच्चन्द्राकं पर्यन्त कृत्तिवासप्रसादत ।
 सर्वभोगसमृद्धेन वस्त्यमलवच्चसः ॥ ९४
 तत् क्षयादिह चागत्य जायते पृथिवीपति ।
 श्रीमाश्च गुणवान् शूरो द्विजदेवाच्चने रत ॥ ९५
 शिवयोग समासाद्य शिवधर्मोत्तरोदितम् ।
 अक्षये शिवलोके तु शिवेन सह मोदते ॥ ९६
 अथ वै कार्त्तिके मासि य स्नाति च ह्रदोत्तमे ।
 स्वशीर्षे चन्दन लिप्त्वा किञ्चिदभ्युदिते रवौ ॥ ९७
 अकारसहित मन्त्रमधोर सजपन् शुचि ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदातार तारक शिवद शिवम् ॥ ९८

1. B₂—पूजन ।

2. C—स्वशाम ।

3. B₂—केशव ।

तत सन्ध्या यथाहेण निर्वर्त्त्य निखिलान् क्रमात् ।
 पूर्वत्रिक यथोदिष्ट वासुदेवाच्चन तथा ॥ ६६
 कृत्वा पादहरायाश्च देव्या वै पूजन शिवे ।
 तत शिवालये पश्येत्क्रमात्^१ सर्वदेवताः ॥ १००
 नदिन च महाकाल गणाध्यक्ष वृष द्रुमम् ।
 कुमार गणचण्ड च सावित्री द्वास्थमेव च ॥ १०१
 भवानी गोवधूनम्नी कृत्तिवाससमेव च ।
 प्रदक्षिण नमस्कार कृत्वा च भक्तितोऽच्चनम्^२ ॥ १०२
 ॐ नमस्ते परमार्थाय पर्यायगुणवर्त्तिने ।
 ध्यानसूक्ष्मस्वरूपाय आत्मयोने निरञ्जन ॥ १०३
 लिङ्गस्य दक्षिणे भूत्वाध्यष्टौ वारानुदीरयेत् ।
 क्षामयित्वा ततो गच्छेत् स्वाश्रम शिवमानस ॥ १०४
 अनेन विधिना भक्त्या मासमेक समापयेत् ।
 समाप्ते च व्रते तस्मिन् पूजा द्विगुणिता भवेत् ॥ १०५
 एव य कुरुते विद्वान् स न शोच्य कदाचन^३ ।
 कृत्तिवासा स्वय तस्य प्रसादमधिगच्छति ॥ १०६
 प्रसन्ने सर्वभूताना गतिरस्मश्च जायते ।
 पूर्यत्यखिल काम देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ १०७
 क्रीडते शाश्वते स्थाने जरारोगविवर्जित^४ ।
 रुद्रस्यानुचरो भूत्वा स रुद्रै सह मोदते ॥ १०८
 एव य कुरुते विद्वान् वर्षं वाथ यतव्रत ।
 पूर्णे सम्वत्सरे कुर्यात्तेनैव विधिनाच्चनम् ॥ १०९
 स च मान्यतरो लोके पूज्यो लोकस्य पावन ।
 विन्दूद्वावप्रभावेन शिवानुग्रहभाग् भवेत् ॥ ११०
 अप्रमेयगुणश्चापि माहात्म्यमतिमानपि ।
 भोगी श्रुतिधर प्राज्ञो दर्शनीयतमाकृतिः ॥ १११

1 B₂—क्रमश ।

2 B₂—विभक्तोऽच्चनम् ।

3. B₂, विद्वान्नाशोच्य स कदाचन ।

4 B₂ जरारोगविवर्जिते ।

जीवमानो भवेत्पूज्य प्रेत्य स्वर्गे वसेच्चिरम् ।
 कामचारी म तेजस्वी वैमानिक अनौपम ॥ ११२
 ब्रह्मवद् विष्णवदुच्चै शिववच्च सुबन्धुभि^१ ।
 बिन्दुहृदप्रसादेन च्यवेन्नतु कदाचन ॥ ११३
ब्रह्मोवाच

एवमाह तदा देव शितिकण्ठस्त्रिलोचन ।
 कृताञ्जलिपुटान् सर्वान्महेन्द्रादीन् दिवीकस ॥ ११४
 य इदं शृणुया द्वूकृत्या पठेद् वा नियतं शुचि ।
 नाधयो व्याघ्रयस्तस्य नचैवेष्टवियोजनम् ॥ ११५
 न दरिद्रो न रोगी स्यान्न शत्रुपरिपीडित ।
 भाजन सर्वभद्राणा लोकद्वयफलप्रदे ॥ ११६

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे बिन्दुहृद-
 माहात्म्ये प्रतिमासव्रतकीर्तनं नाम द्वाविशोऽध्याय ॥

1 A₁, C—सुबिन्दुभिः ।

2 B₂ इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे बिन्दु-
 हृदमाहात्म्ये प्रतिमासव्रतकीर्तनो नाम द्वाविशोऽध्याय
 B₁ • बिन्दुहृदमाहात्म्ये प्रतिमासव्रतःथनो नाम द्वाविशो-
 ऽध्याय ।

त्रयोर्विंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

भूय प्रोवाच वै देवान्नीलकण उदारधी ।
तीर्थयात्रासमीहास्तान् मुनीन्द्रास्त्रिदिवोकस ॥ १

श्रीशकर उवाच

अथ नैमित्तिक स्नान सर्वपापाणोदनम् ।
सर्वकामप्रद वक्ष्ये निवोधत सुरोत्तमा ॥ २ -
देवीपादहरायाश्च पुरतो दृष्टिगोचरे ।
अनन्तवासुदेवस्य दृष्टि सम्मीलने पथि ॥ ३
तत्रासौ परमा वापी पुराणे परिकीर्तिता ।
तस्या स्नात्वा सङ्कल्लोका नाकपृष्ठमितो गता ॥ ४
दृष्ट्वा^१ देवा इमा वापीं केशवो भगवानयम्^२ ।
स्वय नारायणो देवस्त्वनन्त पुरुषोत्तम ॥ ५
सर्वान्तरात्मा भगवानय विष्णुर्जदाधर ।
अध्यक्षो वै कुतश्चात्र वासुदेवो महाहृदे ॥ ६
पर्यवस्थितवान् साक्षादनन्तो हृदसन्निधौ ।
वेत्ति सर्वात्मनो बुद्धिं ददाति सदृशं फलम् ॥ ७
सत्त्व रजस्तमोद्भव पृथक् तेषा फलोदयम् ।
प्रवदन्ति हृषीकेश प्रददाति पृथक् फलम् ॥ ८
अनुज्ञाय ततोऽनन्त मज्जयेतस्य वारिणि ।
अवन्दनादनन्तस्य स्नानाद्य कर्म निष्फलम् ॥ ९
वासुदेव नमस्कृत्वा त्वनन्त विश्वतोमुखम् ।
स्नातुमिच्छामि देवेश सम्यक् सिद्धिं प्रयच्छ मे ॥ १०

1 A_१, B_२—सृष्ट्या ।

2 B_२—भगवान् मया ।

3. B_२—हृतो

इत्युक्त्वा नाभिमात्रेण तोयमध्ये विशेषतः ।
 उपस्पृश्य यथान्याय सपवित्र उद्दमुख ॥ ११
 स्मरेद्देव विरूपाक्ष शशाङ्कुतशेखरम् ।
 पञ्चवक्त्र त्रिनयन मृगिण च कुठारिणम् ॥ १२
 स्कन्धे स्कन्ध तत सव्ये दक्षिणे नन्दिकेश्वरम् ।
 पृष्ठे देव महाकाल न्यास कुर्यात्तु मातृवत् । १३
 न्यस्य श्रीकण्ठक न्यास कवच चण्डभैरवम् ।
 न्यस्तामेखलपर्यन्तं पुष्कर सरसोद्धरेत् ॥ १४
 मज्जयेत्सलिले चाथ पवित्रमधमर्षणम् ।
 अभिमन्य पिवेत्तोय सोमपानसम शिवम् ॥ १५
 प्रथम शक्तिवीजेन द्वितीय शैवकेन च ।
 तृतीय तु भवेद्वीज तत सन्ध्या समाचरेत् ॥ १६
 स्वधर्मविधिनोक्तेन तृष्णी जाप्य मुदाहृतम् ।
 पिण्डदानादिक चाथ कुर्याच्छास्त्रोक्तवत्मना ॥ १७
 पुरतो वासुदेवस्य बिन्दुहृदजलान्तिके ।
 सोपानोपलपीठे तु विमले च सुविस्तरे ॥ १८
 तिलतण्डुलमिश्रेण प्राढमुख सुसमाहित ।
 आदित्यप्रमुखान् देवान् ऋषीन् भूमि सभूधरान् ॥ १९
 क्षेत्राध्यक्ष हृषीकेश पुण्डरीकाक्षमव्ययम् ।
 ततो याम्यमुखो भूत्वा त्वपसव्य समाचरेत् ॥ २०
 पाणी जान्वन्तरे कृत्वा सपवित्रतिलैः सह ।
 उदकास्त्रीश्चैव एकैकं प्राददच्छुच्चिः ॥ २१
 पितृन् पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 मातामहास्तथा श्रीश्च अन्याश्चापि मरुदग्णान् ॥ २२
 ईशानाभिमुखो भूत्वा मनुष्याञ्जलिमाक्षिपेत् ।
 विसर्जनं ततः कार्यं तथैवं पितृदैवतम् ॥ २३

1 B_१—उदकाञ्जलि स्त्रीश्चैव एकैकं प्राददत् शुचि ।

2 B_२—मनुष्योङ्गलिमाक्षिपेत् ।

3. B_३—यथावत् ।

एव य कुरुते सम्यक् स्नान बिन्दुद्वये नर ।
 तारयेन्निखिलान् वशान् सप्तपूर्वान् परास्तथा ॥ २४
 स नयत्यात्मनात्मान या गर्ति मुनयो गता ।
 यज्वानो भूरिदातारो य प्रविश्यन्त्यकलमषा ॥ २५
 त प्रविश्यन्त्यसदिग्धं बिन्दुहृदजले प्लुता^१ ।
 ततोऽनन्तं समभ्यच्छ्यं देवी पादहरा तथा ॥ २६
 कृत्तिवास नमस्कृत्य कृतकृयो भवेन्नर ।
 अनन्तवासुदेवाय ये यजन्ति समाहिता ॥ २७
 सदाऽहं सुलभस्तेषा पूरयामि मनोरथम् ।
 स्नान सन्ध्या जपो होमं पिण्डोदक वलिक्रिया ॥ २८
 तीर्थस्यास्य यथोद्दिष्टमनन्तं विष्णुपूजिते ।
 तथा पादहरा देवी वन्द्या स्नानादनुक्रमात्^२ ॥ २९
 कामदा शुभदा गोप्ता रूपसौभाग्यदायिनी ।
 अयने विषुवे द्वे च स्नात्वा भक्त्या जितेन्द्रिय ॥ ३०
 सर्वपापाद् विमुच्येत ज्ञानाज्ञानकृतोऽपि वा ।
 रविसक्रमणे चैव स्नानपिण्डोदक च ये ॥ ३१
 प्रकुर्वन्ति मनो भक्त्या ते यान्ति रविमण्डलम् ।
 ग्रहोपरागसमये त्वयने चन्द्रसूर्ययो ॥ ३२
 पुण्यज्ञेनि स विज्ञेय सर्वपापभयापह ।
 पुण्यक्षेत्रं प्रयत्नेन चावयय पुण्यमिच्छता ॥ ३३
 कृत्तिवास सुरश्रेष्ठ विश्वमूर्त्तिमनामयम् ।
 विश्वबिन्दुमविच्छिन्नं स्वत्यनिशमक्षयम् ॥ ३४
 तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च सलिल पितृदेवता ।
 होमाच्चनविधानानि दानानि विविधानि च ॥ ३५
 अन्यतीर्थाच्छित पुण्य सहस्रगुणित फलम् ।
 अक्षय फलमास्नोति सकृत्तत्र कृत शुचि ॥ ३६

१ B_२—जला प्लुता ।

२ B_२—बिन्दुस्नानादनुक्रमात् ।

क्षयं हेमाचलस्यापि सागरस्य रसोदधे ।
 कालान्ते गदित शस्तमक्षय सरसः फलम् ॥ ३७
 स्नानदानादिकास्तत्र चाक्षया परिकीर्तिता ।
 अभूजगदिद प्रोक्तमनन्त शिवसन्निधौ ॥ ३८
 बिन्दुहृदजलस्नातु पुण्यस्यान्तो न विद्यते ।
 किं तस्य बहुभिर्यज्ञे स्नातो बिन्दुहृदे यदि ॥ ३९
 किं तस्य तपसा तप्त स्नातो बिन्दुहृदे यदि ।
 देवान् पितृन् प्रयत्नेन तर्पित्वा पिण्डकर्मणा ॥ ४०
 अक्षयॉल्लभते लोकानन्तर्जलगतो नर ।
 पञ्चत्वं चात्र ये यान्ति गति तेषा शृणुष्व मे ॥ ४१
 कृतानि कोटिपापानि पुण्यानि सुबहूनि च ।
 क्षणेन तानि भुज्यन्ते नरैः शम्भो प्रसादत ॥ ४२
 योगिनो या गर्ति यान्ति ता गति समवाप्नुयुः ।
 बिन्दुहृदजले मत्त्या ये त्यजन्ति कलेवरम् ॥ ४३
 ते यान्ति त्रिदिव भित्वा ज्योतिर्लोकमनामयम् ।
 तत शिवपुर गत्वा शिवसायुज्यमप्नुयु ॥ ४४
 य^१ वै ध्यायन्ति देवाश्च वस्वो मनिचारणा ।
 स एव सलिलश्रेष्ठ पुनात्यखिलभूर्भुवम् ॥ ४५
 अष्टम्या शुक्लपक्षस्य भक्त्या स्नाति च यो हृदे ।
 स निश्चयेन वै वाक्यं कृत्तिवासोऽच्चन्ते रत ॥ ४६
 ब्रह्मचारी शुचि स्नात सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 अहिंस परमोदान्त शिवभक्तो दृढव्रत^२ ॥ ४७
 यस्यैव विधिना स्नात जात बिन्दुहृदे हृदे ।
 अग्निष्ठोमफल तस्य सदक्षिणमुदाहृतम् ॥ ४८
 चनुदश्यं तु कृष्णायाः य स्नाति विमले हृदे ।
 स याति शिवसालोक्य कृत्तिवास प्रसादत् ॥ ४९

१ B_२—ये ।

२ B_२—कृतव्रत ।

३ B_३—पूर्णिया ।

स्नात्यष्टम्या^१ तु यो भक्त्या मासि मार्गशिरादिषु ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फल समधिगच्छति ॥ ५०
 चतुर्दश्या निमज्जेद् य सवत्सरसमाहित ।
 स याति परम स्थान यत्र हैमवतीपति ॥ ५१
 सद्भावमिदमाख्यात गुह्यं हितमनुत्तमम् ।
 न्यास मुद्रा तथा वीजमनन्ताच्चर्चा वलिक्रिया ॥ ५२
 एव य कुरुते सम्यक् स न शोच्य कदाचन ।
 प्रज्ञावान् बलसम्पन्नो भाजन सर्ववस्तुषु ॥ ५३
 निर्विघ्न सर्वकामेषु^२ सदादेवानुकूलता ।
 निर्वृत्ताः^३ सन्ततिस्तस्य सानुरागा सदा नरा ॥ ५४
 बिन्दुहृदजले स्नानमनन्तमुखदर्शनम् ।
 अष्टमूर्तिनमस्कार नाल्पस्य तपस फलम् ॥ ५५
 बिन्दुहृदजले स्नात्वा दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमम् ।
 चन्द्रचूड समालोक्य चन्द्रचूडो भवेन्नर ॥ ५६
 कृतिवासो नमस्कारो यतात्मा सयतेन्द्रियः ।
 निष्कामात् पुनरप्राप्ति सकामात्पूरयेत्किल ॥ ५७
 चतु सागरपर्यन्त सान्तरीक्षे नभो दिशि ।
 पाताले यानि तीर्थानि तेषा स्नानाद् विशिष्यते ॥ ५८

ब्रह्मोवाच

ऋषिसिद्ध हितोद्दिष्ट^४ भुवनत्रयपावनम् ।
 महादेवेन वै प्रोक्तमेतद् वचनमम्बिके ॥ ५९
 एतच्छ्रुत्वा सुरगणा स्नात्वा नत्वा त्रिलोचनम् ।
 पेतु स्वतेजसा दीप्तास्तस्यैव चरणाम्बुजे ॥ ६०

1. B₂—शुक्लाष्टम्या ।

2. A₁, B₁, C—सर्वकामेष्य ।

3. B₂—अछिन्ना

4. B₂—नराणा च हितोद्दिष्ट ।

देवदेवोऽपि भो मातस्तुतोष सर्वदेवताः ।
 भगवान् लिङ्गमूर्तिश्च तत्रैव किल सस्थितः ॥ ६१
 विन्दुहृदजले स्नान कृत्तिवासो माहात्म्यकम् ।
 क्षेत्रदर्शनं ससिद्धिं श्रुत्वा पापक्षय भवेत् ॥ ६२

इत्येकान्नपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
 विन्दुहृदमाहात्म्य-कथन नाम त्रयोर्विंशोऽध्याय १ ॥

चतुर्विशोऽृद्यायः

ब्रह्मोवाच

श्रुत्वा च देवसंघास्ते भक्तिमन्तस्तत शिवे ।
 माहात्म्य विदित कृत्स्न परस्यास्य पुरातनम् ॥ १
 क्षेत्रराजस्य देवस्य माहात्म्य भुवि दुर्लभम् ।
 उत्फुल्लनयना सर्वे महेन्द्राद्या¹ दिवौकस ॥ २
 विचरन्ति महाक्षेत्रे एकोनकोटिरूपधृक् ।
 प्रतिष्ठन्ति तथा लिङ्गमच्चर्यन्ति यथार्थत ॥ ३
 निखिलैर्देववृन्देश्च निखिलाश्चाभिपूजिता ।
 ऊनकोटि समासेन कृत्तिवास पुन फुन ॥ ४
 आग्रन्थायात्ते चाथ शङ्करप्रीतिदेऽम्बिके । ।
 प्रासादान् विविधान् शस्तान् कर्तुं च त्रिदिवेश्वरा ॥ ५
 सर्वदेवपित शक्रो विश्वकर्मणमन्त्रवीत् ।
 इच्छेऽहं पूजितु लिङ्गं विधत्स्वायतनं हुभम् ॥ ६
 वाढमित्येव स प्राह लघुहस्तश्च विश्वकृत ।
 चकारायतनं सद्यो मनोज्ञ चारुदर्शनम् ॥ ७
 सिद्धेश्वराददूरेण पूर्वस्या दिशि पार्वति । ।
 विश्वकर्मा महाप्राज्ञ इन्द्रेश्वरमकल्पयत् ॥ ८
 प्रतिष्ठा विधिनेन्द्रोऽपि निवृत्ति सहदक्षिणाम् ।
 देवैश्च कृषिसंघैश्च महोत्सवमकारयत् ॥ ९
 यथा संक्षेपतश्चापि सक्षेपेणेतरतरा ।
 चक्रिरे चैव सदनानुच्चनीचान् सुमध्यमान् ॥ १०
 वर्णोद्यान् विविधान् रम्यान् वनमालोपशोभितान् ।
 हेमराजतवेदुर्यन् विद्वुमरकटिकोपमान् ॥ ११

1. A, C—महेन्द्रादि ।

नीलजीमूतसकाशान् सन्ध्याभ्रमिव पाटलान् ।
 पाण्डरान् हेमसकाशान् पद्मरागसमप्रभान् ॥ १२
 सर्वंत्र सुखसचारान् मनोज्ञान् प्रीतिवान् शिवान्^१ ।
 मरीचिविकचोत्कारगन्धर्वनगरोपमान् ॥ १३
 प्राकारविमलोदग्रास्तुङ्गतोरणमालिन ।
 हर्म्याकारगृहाकारान् विमानवरशोभितान्^२ ॥ १४
 प्रासादान् सुविभक्ताश्च चारुचित्रमलकृतान् ।
 विद्युतवत्र^३ इवाम्भोदान् चन्द्रकान्तावभासितान्^४ ॥ १५
 पुष्पावतस माल्याद्यान् पारिजातस्त्रजोत्तमान् ।
 सुसचारानुपासङ्गान् सोपानसुपरिच्छदान् ॥ १६
 पताकाकलिकास्तुङ्गान् कलगन्धर्वशोभितान् ।
 सिद्धाश्रमानभिद्योतानाखण्डल पुरोगमान् ॥ १७
 अभ्रमातङ्गसधातान् पूर्णेन्दुविमलप्रभान् ।
 भानुमन्तर्गिरिप्रख्यान् समतुङ्गान्निवेदितान् ॥ १८
 हिमवन्तगुहाकारान् कलमूद्धन् सुशोभितान् ।
 तेजोवतोऽत्र विख्यातान् विपुलानपराजितान् ॥ १९
 बिन्दुफेनतरङ्गाभान् मन्दराचलसन्निभान् ।
 राजहसवलाकाभान् मुक्ताफलदलोत्करान् ॥ २०
 कामिनीहारसकाशान् हाराक्रान्तकुचानिव ।
 प्रचकार गुणाभोगो विश्वकर्मा विचक्षण ॥ २१
 शरदीव महोत्फुल्ल-सुपुष्पविपुलद्रुमै ।
 चूतैराम्रातकैविलवै कर्णिकैस्तिलकावृतै ॥ २२
 चम्पकै सरलैस्तालै मुचुकुन्दाऽतिमुक्तकै ।
 वृन्दारकैः सुमनसै-द्वंदवारुसचन्दनै ॥ २३

1. B_१—शुभान् ।
- 2 A_१, C—वीथिपान् ।
- 3 B_२—विद्युद्वत्ता ।
4. B_३—चन्द्रकान्तविभूषितान् ।

दिव्यवृक्षे सुपुष्पाद्यै समान्तादुपशोभितै ।
 सद्योमुक्तव्रतकर्त्त्वोत्तमानैरितस्तत ॥ २४
 मत्त^१वहिणसधृट्टीवहङ्ग-विविधस्वनै ।
 प्रासादमविलै^२ शुभ्रं भ्राजमानो नगोत्तम ॥ २५
 कैलास इव सुव्यक्त स्वर्णकूटो विराजते ।
 वीणावेणुमृदङ्गैश्च पट्टहै पट्टुनादितै ॥ २६
 नृत्यमानैरनेकैश्च साप्सरैर्नृत्यकोविदै ।
 जगुर्गन्धर्वपतयस्तुतस्तत्र तु खेचरै ॥ २७
 धूपैर्बहुविधैर्जुष्ट गन्धै सागुरुचन्दनै ।
 विशिष्टैर्मंहतै सूक्ष्मै सहशम्भुगुणामृतम् ॥ २८
 वासोपस्करसशिष्टैर्वितानव्यजनसज. ।
 पुष्पप्रकारमत्यर्थ^३ विद्योतितमिवाम्बरम् ॥ २९
 नात्युच्छ्रित नातिनिम्न स्थलीप्रायमनोरमम्^४ ।
 समतात् क्रोशपर्यन्त सुग्रिय शूलपाणिन ॥ ३०
 युष्ट त्रिदशसधैश्च हराश्रममनुत्तमम्^५ ।
 कृतमुल्कीर्णपाषाण सोपानपदपर्वकितकम् ॥ ३१
 चतुष्कविपुल दिव्य सुसचार बहूदकम् ।
 दात्यूहशिखिनादेन कललोक्तीणमार्दवम् ॥ ३२
 सर्वत्र फलपुष्पाद्यै चम्पकोद्यानशोभितम् ।
 मृगपक्षिगणाकीर्ण मत्तसारसनादितम् ॥ ३३
 प्रमोदमतुल सेव्य रुचिर प्रियदर्शनम् ।
 देवलोकेष ये गुह्या गन्धवेष्वितरेषु वा ॥ ३४
 इह ते भूधरानीता धीमता विश्वकर्मणा ।
 तुष्ट्यर्थ देवदेवस्य शङ्करस्य च तिर्मितम् ॥ ३५

1. B_१—नान्त ।

2. B_२—प्रासादविमलै ।

3. B_२—गुणावृत ।

4. B_२—युष्टप्राकारमत्यर्थ^६ ।

5. B_२—मनोहर ।

6. B_२—नराश्रममनुत्तमम् ।

7. B_२—मत्तसारङ्गनादितम् ।

एव तु आश्रम दिव्यमिन्द्रादीना मनोहरम् ।
 वापीना शतशश्चक्रे दिव्यकूपान् पृथक् पृथक् ॥ ३६
 स्वादुमूलफलास्तत्र ह्रदाश्च नलिनीवनम् ।
 नीलोत्पलवनान् स्फीतान् पुण्डरीकोपशोभितान् ॥ ३७
 हसकारण्डवोपेतान् रथाङ्गकुलनादितान् ।
 जीवजीवचकोरौधान् सरसीकुलमालिन ॥ ३८
 स्वच्छतोयान्मनोज्ञाश्च भषकर्मसमाकुलान ।
 वादित्रविविधैर्नदि-रेणुवीणादिपञ्चके ॥ ३९
 सर्वेश्च शुशुभे क्षेत्र प्रियसजनन महत् ।
 नारदस्तुम्बुद्धश्चैव हाहाहुहुरलवृष ॥ ४०
 जगुश्च देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणा ।
 भूतसमोहनैश्चित्रे स्वर्गसौम्यार्जवैर्गुणै ॥ ४१
 सुरयोषित् सहस्रैश्च चारुमुख्यैदिदृक्षुभि ।
 स्तूयमानैरनेकैश्च स्वररागानुवन्दिभि ॥ ४२
 आक्रीड़नकरैर्धन्ये सगीतमधुरस्वनै ।
 किन्नरैर्मधुरैर्गतैर्वादिकोलाहलायके ॥ ४३
 सामान्यशिखिना वृन्दै कन्या राजीवलोचनै ।
 उद्यानगोपुरंधन्यैर्हेमाटोलकमण्डितै ॥ ४४
 दृश्यमानैरनेकैश्च दाम्पत्यैर्गनचरैः ।
 मुनिवैखानसै सिद्धैस्तूयमानैस्तपोधनै ॥ ४५
 सशिष्यै शुश्रेषायुक्तैरग्निहोत्रपरायणै ।
 मुमुक्षुभिर्मुक्तसङ्गे फलमूलाम्बुभोजनै ॥ ४६
 पक्षामासनिराहारै सिद्धयोगेश्वररैद्विजै ।
 ब्रह्मविष्णु सशक्राद्यै पूज्यमानः सुरोत्तमै ॥ ४७
 तुतोष भगवान् रुद्र सर्वेषा प्रपितामह ।
 आदाय निखिला पूजा प्रत्येकमनुप्रहात् ॥ ४८

1. B₂—स्वादुफलाकास्तत्र ह्रदाश्च वनजीवनम् ।

2. B₂—सरसीकुलमालिन ।

3. A₁, B₁, C—स्वरचारानुवन्धुभि ।

4. B₂—आक्रीड़नै ।

अच्चित् प्रीतियुक्तेन प्रचकाश इवाद्भूतम् ।
लिङ्गमूर्ति विहायाशु सद्यो विग्रहवानभूत् ॥ ४६

ब्रह्मोवाच

ततस्ते विदित देह नागभोगैरलकृतम्^१ ।
पश्यमाना मुदा देवा हर शरणमागता ॥ ५०
बन्धुरीकृतकष्टास्ते कुडम्लावद्धपाणय ।
निषेतुः सहसा पादो शितिकण्ठस्य ते सुरा ॥ ५१
तुष्टुवुर्वाग्भिरिष्टाभिरिद वचनमनुवन् ।
मन्दरे नीलये^२ (?) विन्ध्ये ऋषभे नीलनैषवे ॥ ५२
पारिपात्रे सुमेरौ च हिमवद्गन्धमार्दने ।
श्रीशैले वा विशालाज्ञान्मार्यमत्यन्त बिन्दुभिः^३ ॥ ५३
लोकालोके त्रिलोके वा जलस्थलगतेष्वपि ।
व्यक्तमव्यक्तमेवासीदव्यक्तैकमहच्छृचि ॥ ५४
देहे चैवाङ्गभूतेन दुर्लभस्त्व जगद्गुरो ।
तव दर्शनमिच्छन्ति रूपेणानेन देवता ॥ ५५
योगिनो वितरागाद्वच ये चान्ये भवभीरव ।
पुण्यहीना न पश्यन्ति दिव्य रूप स्फुट विभो ॥ ५६
येनाभिन्नमिद विश्व कृतिवास नमोऽस्तु ते ।
एको देव पुर^४ प्रोक्त एकोऽप्यजनयत्कवचित् ॥ ५७
अद्वितीय प्रवर्त्तत जगत् सर्वं हिते विभो ।
लिङ्गरूपमुपासन्नो^५ जगद्योनिस्तु शङ्करम् ॥ ५८
मुमुक्षवो गता लोक वैष्णव शङ्कर महत् ।
फल प्राप्तुमिदानी ये समग्र तव दर्शनम् ।
कुर्वन्तीच्छन्ति वै धीरास्ते^६ कृतार्था न सशय ॥ ५९

1 B_१—नापभोगैरलकृतम् ।

2 B_२—नीलये ।

3 B^३—श्रीशैले वारिशालाया कृतमत्यन्तबन्धुभिः ।

4. B_२—पार ।

5 B^५—लिङ्गरूपमुपासन्तो ।

6. B_२—धारास्ते ।

ब्रह्मोवाच

सोऽथ देवपतिस्तास्तु प्राह गम्भीरया गिरा ।
 भवता प्रत्ययार्थोऽय क्षेत्रस्यास्य महात्मन ॥ ६०
 तेन विग्रहवानस्मि नासौ परमिको मत १ ।
 अविग्रहमसकल्पमत २ सदसदात्परम् ॥ ६१
 परमार्थमिद प्राहुरगम्यमिति शाश्वतम् ।
 अशक्य भावरहित नाभावैरेव गृह्णते ॥ ६२
 देहमात्रमनालम्ब देहावयवर्त्तिनम् ।
 लिङ्गमूर्त्तिसमुद्भूत भूतानुग्रहहेतवे ॥ ६३
 आराधनमविभ्रान्त कुर्वन्नेवाऽवसीदति ।
 जगद्बीजमिद लिङ्गमाराध्य कलुषापहम् ॥ ६४
 ससारभयभेत्तार कामद मुक्तिद शिवम् ।
 एकचित्तो भवेद् यस्तु स याति वरमा गतिम् ॥ ६५
 आदिमध्यान्तरहित व्यापक मूर्तिमृतमम् ।
 सर्वारम्भमनारम्भ रुद्रलिङ्ग सुराच्छ्रीतम् ॥ ६६
 भजध्व च पर देवा स्वर्णकूटाश्रमे च मास् ।
 एकाग्रकवने नित्यमेकोनकोटिमूर्तिषु ॥ ६७
 तत्राप्यष्टसु यत्वेन भूयश्चैव समाहित ।
 निवसाम्यहमत्रैव सदा सर्वात्मना स्वयम् ॥ ६८
 पूजित प्रीतिमध्येमि भक्त्या द्वार्दिकुरैरपि ।
 अन्यतीर्थत्सहस्रैक साम्रत प्रीतिदा सुराः ॥ ६९
 पूजा सर्वासु गृह्णामि इत्युक्त्वान्तर्दधे विभु ।
 सङ्कृत्पूजार्विधानेन दर्शन स्पर्शनेन वा ॥ ७०
 कृत्तिवास समासाद्य त्वनन्त फलमाप्नुयात् ।
 बिन्दुद्भूवजलस्नान होमदानादितपणम् ॥ ७१

1. B₂—परमिको मात ।
2. B₃—सदत् स तत् परम ।
3. B₃—परमार्थमिद प्राहुरगम्यमिति शाश्वतम् ।

एवमक्षयमप्यत्र तारयेन्निखिलान् कुलान् ।
गा च भूमि हिरण्य च गजाश्वरथवाहनम् ॥ ७२
अनङ्गाह¹ वर रत्न वस्त्रमाल्यानुलेपनम् ।
बालव्यजन छत्रादि लिङ्गपुरणमेव च ॥ ७३
भक्तित श्रद्धया युक्तो वित्तशाठ्यविवर्जित ।
एव य कुरुते विद्वास्तस्मै देव कपालभूत् ॥ ७४
प्रयच्छति स्वक लोक सोऽनन्तफलमश्नुते ।
कृत्तिवास समासाद्य तथा ब्राह्मणभोजनम् ॥ ७५
स्वल्पमक्षयमित्याहु क्षेत्रेऽस्मिन् ब्रह्मवादिन ।
तेजस्वी च यशस्वी च श्रीमान् परपुरञ्जय ॥ ७६
बलवान् रूपसम्पन्न सौभाग्य प्रियदर्शन ।
पुत्रपौत्रसमृद्धिश्च भूत्यज्ञातिसमन्वित ॥ ७७
भोजनै सर्वकामैश्च दीननाथजनप्रिय ।
नि सपल्न सदाचार कृत्तिवास प्रसादत ॥ ७८
स्वर्गे च बिपुलान भोगानाल्हादनकर परम् ।
शक्तित सर्वभोगाश्च भूक्त्वा यान्ति शिवालयम् ॥ ७९
शिवस्थानुचरो भूत्वा शिवेन सह मोदते ।
कृत्तिवास प्रसादेन न च्यवेत्स कदाचन ॥ ८०
य इद पुण्यमाख्यात पठेत्पर्वसु पर्वसु ।
श्रुतेन हि महेशानि² स्मृतेन कर्यितेन च ।
सद्य पापाद् विमुच्येत नरो याति शिवालयम् ॥ ८१
इति जनानन्दहितोपदेश शिववदन-कमलगिलितम् ।
त्रिदशमनुजभुजङ्गमावृत तमज विभुमुपास्य यान्ति
शान्तिम् ॥ ८२

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
समन्तात् क्षेत्रमाहात्म्यं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

1 B₂—अनन्त्य हि ।

2 स मन्तात् क्षेत्रमाहात्म्यं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

देवी वाचमुवाचाथ ब्रह्मणमितद्युतिम् ।
 सर्वत्र चापरोक्षस्त्वं त्वा विभु कारण विदु ॥ १
 पूजित निविल क्षेत्रे शत्रद्यैश्च दिवौकसै ।
 एकोनकोटिलिङ्गं च दर्शस्पर्शगुणात्मकम् ॥ २
 सनातनतरे तत्र सवामिरनिषेविते ।
 श्रोतुमिच्छामि भूयोऽपि कीर्तनीयान् प्रचक्ष्व मे ॥ ३
 ततो ब्रह्मा स्मित^१ प्राह दिव्यज्ञानसमन्वित ।
 साधु पृष्ठ महाभागे साधु साधु नमोऽस्तु ते ॥ ४
 शृणुष्वावहिता देवि । युद्धमाश्चर्यदारुणम् ।
 पुरावृत्त प्रवक्ष्यामि देवदानवयोर्यथा ॥ ५
 तस्मिन् क्षेत्रे समायाते यजितु देवतागणे ।
 शुश्राव दानवेन्द्रोऽसौ हिरण्याक्ष सुदुर्मति ॥ ६
 चिन्तया परयाविष्ट पर्यन्तप्यत मन्दधी ।
 पुरोधास्तस्य विख्यातो वैधसस्यात्मजा^२ ॥ ७
 सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ उशना भार्गव कवि ।
 पावकादित्यसकाशो विद्याशिक्षणको गुरु ॥ ८
 तमीशान जगामाशु ह्यपस्पृश्य कृताङ्गजलि ।
 सविषादमिद वाक्य स्वगुरु ब्रह्मवादिनम् ॥ ९
 देवैर्जुष्ट^३ महाक्षेत्रे ह्यस्मत्प्रक्षयावहम् ।
 समृद्ध्यर्थं सुराणा च असुराणा निरशकम् ॥ १०

-
1. B₂ C—स्थित ।
 2. B₂ भार्गवैर्घ्यवश्वात्मजः ।
 3. B₂ तत्त्वैर्जुष्ट ।

अस्यार्थं विदित यच्च त्वयोऽस्माकं च मङ्गलम् ।
यद् विनाशं सुराणा हि सम्यक् समुपदिश्यताम् ॥ ११

ब्रह्मोवाच

हिरण्याक्षवचं श्रुत्वा वेधा प्राहार्थतत्त्ववित्^१ ।
शृणुष्वासुरराजेन्द्रं मद् वाक्यं परमं हितम् ॥ १२
यज्ञकर्मरता देवास्त्वविघ्ननिति सुरोत्तमा^२ ।
अविघ्नाऽसुरसिद्धार्थं मा विघ्नस्तद् विपर्ययं^३ ॥ १३
सुरासुरक्रमात्सिद्धौ धर्मवर्मसमाश्रितौ ।
देवाना यज्ञविघ्नो हि दानवाना महावृष्ट ॥ १४
मखभागभुजो देवास्तुष्टि प्राप्त्यन्ति पुष्कलाम् ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन विघ्नमावहतासुरा ॥ १५
गुरोरिति कच श्रुत्वा हिरण्याक्षादयोऽसुरा ।
समेतु सहित सर्वे ऊचुविघ्नविधि प्रति ॥ १६
निवाप्यथाम पञ्चाग्निं घनपाश्वशमवर्षण ।
अन्ये प्राहुर्वधिष्याम शालावेदिषु ऋत्विज ॥ १७
अन्ये प्राह समस्तान् वै व्यञ्जनान् दूषयाम्यहम् ।
कश्चिदाह सदस्याश्च हविर्होतृ श्च सस्थितान् ॥ १८
कश्चिद्दीक्षितमुद्दिश्य पत्नीं तस्य हराम्यहम् ।
यथासौ न भवेद् यज्ञो विधास्यामस्तया तथा ॥ १९
आज्यश्रुवप्रणीतादीनुपाध्याय सदक्षिणम् ।
चित्तवृत्तिं हरिष्यामो यथासौ न भवेत्कर्तु ॥ २०
क्रतीं नष्टे क्रियाभ्रष्टे देवपक्षे निराकृते ।
सुखिनः स्म समृद्धाः स्म ज्ञातिबन्धुसुहृजनैः ॥ २१
कृत्वैव समयं दैत्या जग्मुरेकाङ्गकं वनम् ।
प्रच्छाद्य माययात्मानं पश्यन्ति निभृतं सुरान् ॥ २२

1 B₂ तद् वित् ।

2 A₁, B, C – स्त्वद् विघ्नत्वसुरोत्तमा ।

3 B₂ अविघ्नामरसिद्धार्थं उविघ्नस्तव विपर्ययं ।

लीनास्ते पादपात्रेषु निकुञ्जेषु तटे वने ।
 स्थिताश्छद्र समीक्षतेऽप्यनिश्च निमिषेश्वरा ॥ २३
 गजाश्वगर्दभोष्ट्राभा हिसन्तो द्रुमलक्षिता ।
 ददृशस्ते महाश्चर्यं शुश्रुवुस्ते महाध्वनिम् ॥ २४
 स्वाहाकारान् स्वधाकारान् वषट्कारान् प्रति प्रति ।
 क्रह्ण यजु सामघोषाश्च सुधावृष्टि सनातनीम् ॥ २५
 उत्थितानि पताकानि कदलीस्तम्भरोपितान् ।
 स्थापितान्युदकुम्भानि यूपाश्चैव पृथक् पृथक् ॥ २६
 पश्य चैव पुरोडाश चरुग्रास पशुक्रिया ।
 सोमोत्पादनस्थाश्च दीक्षितान् सहपत्निकान् ॥ २७
 वेदिकारोहण दिव्य मन्त्रपूताभिषेचनम् ।
 परिक्रमणमूर्द्धाङ्ग पात्रासादनस्सृष्टतम् ॥ २८
 पादौ नूपुरसयुक्तौ हसलीला सुमध्यमा ।
 मञ्जुघोषावती सौम्या हसकोरु सुजानुनी ॥ २९
 पीनश्रोणितटोल्लासा^१-रोमराजी कृशोदरी ।
 पयोधरभराक्रान्ता पृथुवक्षा स्वरूपिणी ॥ ३०
 ललितायतदोर्दण्डा कम्बुग्रीवा सुवच्चस ।
 चित्रहारापितारस्का. स्फुरत्यधरपल्लवा ॥ ३१
 स्मेरगणस्थलोङ्गासा सुनासाश्चारुहासिनी ।
 सुभूचलितविभ्रान्त-उत्फुल्ल-कमलेक्षणा ॥ ३२
 अर्धेन्दु स्फुटमूर्धनिः कुण्डलेक्षणमण्डिता ।
 कर्णपत्रावतसेन सीमन्तालकमालिनी ॥ ३३
 गौरीश्यामानवद्याङ्गी सर्वभिरणभूषिता ।
 गन्धवंकलनादन्ती^२ शोभनीयतमा शुभा ॥ ३४
 कलापकुन्तलाक्रान्त-पारिजातस्त्रजोत्तमा: ।
 नानावेशस्त्रपश्यस्ता प्रीतिगर्भसमन्विताः ॥ ३५
 विबुधान् विविधाकारान् यज्ञोत्सव विभूषितान् ।
 कुण्डलाद्युपहारास्तान् कृष्णाजिनसुमेखलान् ॥ ३६

१ A₁, C—पोतश्रोणि, B_१—पादश्रोणितटोल्लासा ।

२ B_२, गन्धवंकलिता दन्ता ; ।

पश्यन्तश्चरित दैत्याः समाक्रान्तु^१ न शक्नुयु ।
 ब्राह्मण रूपमास्थाय विचरन्ति यथेच्छया ॥ ३७
 यज्ञे सदसि होमे च पात्रादिषु च सर्वश ।
 शिवमादौ च मध्ये च शिवमन्ते च देवता ॥ ३८
 असमर्था विकर्तुं ते शिवतेजो दुरत्ययात् ।
 निरस्ता ह्यभवन् दैत्या शिवतेजोऽभिवृहिता ॥ ३९
 धर्मेन हविषा गन्धैर्ब्रह्माधोषपदाक्षरै ।
 नौपसर्पन्ति ते दैत्या दानवाऽमुरराक्षसा ॥ ४०
 कृत्स्न रुद्रमय मत्वा नाभिभूता कथचन ।
 छिद्रमीक्षन्ति ते कूरा अप्रसह्य नराधमा ॥ ४१
 स्वर्णकूटे महायज्ञे यज्वानो मधवादय ।
 मुनय स्तुतिभूयिष्ठा याज्ञिकान्^२ बहुऋत्विज ॥ ४२
 पठन्ते विबुधा ग्रन्थान् न्यायवैशेषिकादिकान् ।
 इतिहास पुराणानि आगमान्मुनिभाषितान् ॥ ४३
 कल्पसूत्र निरुक्त वा ब्राह्मणाद्यैविधानत ।
 सदिग्धनिर्णयप्रस्ता शिवसहितमेव वा ॥ ४४
 क्रियते परमो यज्ञो दीयते दानमस्तिके ।
 अनन्तमक्षय वित्त सर्वोपकरणै सह ॥ ४५
 यूपवेदीमल कृत्य परिपूणश्च पण्डिता ।
 अग्रगा बहुशिष्याश्च भूतग्रामाश्चतुर्विधा ॥ ४६
 रेमिरे पितर साध्या वायुभूता जलाशया ।
 दिव्यन्तरीक्षभूभागा^३ ग्रहा नद्योऽद्रिसागरा ॥ ४७
 भौमपातालद्वीपाद्या यावन्तश्च दिवौकस ।
 यज्ञार्थहोममायाता प्रभूतधनसाधना ॥ ४८
 न तत्र मलिना दीनास्फुटक्षामविकलेन्द्रिया ।
 न नास्तिका भयत्रस्ता किंत्विषा न परदुह ॥ ४९

1 B₂ समाक्रान्त ।

2 A₁, C – याज्ञिकान् ।

3. B₃—दिव्यन्तरीक्ष नभोभाग ।

न मषा न च मात्सर्यं नैव दम्भोपजीविन् ।
 आक्रीशकारं पापिष्ठा गर्हिता न च लोलुपाः ॥ ५०
 न कार्पण्या शठा मूर्खा दूषका विशुनाधमा ।
 वागदुष्टा दूषिताचारा न सन्ति गुणनाशका ॥ ५१
 क्षेत्रे वरिष्ठे वरदा सुरेशा वरं च यज्ञं वरदाश्च विप्रा ।
 वरं च यज्ञं हविषा धनं च वरं वरेण्यं वरदं शिवं च ॥ ५२
 त्रैलोक्यगुह्यं च गुणाधिवासं ससारसारं परमं विभूतं च ।
 स्थूलं च सूक्ष्मं च परावरं च यजन्ति देवा भुवि कृत्तिवासम् ॥ ५३
 अनादिमार्दिं पुरुषं पुराणं गोप्तारमीशं भुवि देवतानाम् ।
 ज्ञेयं सदा ज्ञानवतामनार्दिं गुरोग्मृतं प्रणमन्ति देवा ॥ ५४
 नमन्ति सिद्धां मुनयश्च सर्वे सर्वे जना पुण्यतमा प्रमेयम् ।
 निवृत्तवाक्ये बहवं स्वगाथास्तमक्षरं वेदविदो वदन्ति ॥ ५५
 यं सूक्ष्मबुद्ध्या विवृतिं कथचिद् योगेश्वरं योगविदैर्मुनीन्द्रै ।
 अध्यात्मदीपं सुरसिद्धसंघा यजन्ति देवं भुवि कृत्तिवासम् ॥ ५६
 इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
 देवासुरसंग्रामे क्रन्तुदर्शनं नामं पञ्चविशोऽध्याय ।

1 B₂ ० द्वितीयेऽशेदेवासुरसंग्रामे क्रन्तुदर्शनं नामं पञ्चविशोऽध्याय ।

षड्विंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

यज्ञमेव समालोक्य दानवा भृशदुखिता ।
 विघ्नार्थं मनुवर्तन्ते लम्बमाने दिवाकरे ॥ १
 नक्तमेव समीक्षन्ते चिन्ताछङ्गाकुलाशया ।
 वभौ सन्ध्यारुण व्योम दिव्यमुख पिञ्जरह्यभूत् ॥ २
 सन्ध्या सर्वे समीक्षयाथ याजका द्विजपार्थिवा ।
 नदी गन्धवती जग्मुर्देवा लवणसागरम् ॥ ३
 उपासन्तो निजा सन्ध्या सवनस्यास्थ याजिका ।
 सदस्या सहशिष्यैश्च काम पर्यचरन् वने ॥ ४
 तच्छिद्र^१ वीक्षते दैत्या क्रूररूपा दुराशया ।
 अरणी यज्ञपात्राश्च जहूस्ते तु समावृता ॥ ५
 उलूखलान्यनेकानि आज्यानि पशुभि सह ।
 चरु च चरुपात्राणि समिधस्ते महासुरा ॥ ६
 ह्रीयमाणास्तु तान् दृष्ट्वा शकाद्यास्त्रिदिवीकस ।
 नानाशस्त्रोद्यतकरा ऋषयो वेत्रपाणय ॥ ७
 निषेदु सहसा ते वै दृष्ट्वा रूप भयङ्गरम् ।
 विचक्रुशुर्भयोद्विग्ना उरुश्चकन्तुराहता^२ ॥ ८
 तत केचित् युयुधिरे शेरते भुवि चाहता ।
 दैत्या शस्त्रहता मुग्धा रुधिरेण समुक्षिताः ॥ ९
 मृता शेषा^३ प्रयातास्ते विक्राशन्तो हतातुरा^४ ।
 अन्नहृण्याश्च ब्रह्मण्या विक्रमन्त पराइमुखा ॥ १०

1 B₂—उच्छिद्र ।

2 A₁, C—उरुश्चक दुराहता ।

3 B₂—मृतशेषा ।

4. B₂—हतासुरा ।

तानपश्यन् सुरगणा विरुमन्तो भयातुरान् ।
 आपृच्छन्त किमित्येव भय चाकस्मिक वच ॥ ११
 प्रलयान्त सम नाद तुमुल लोमहर्षणम् ।
 तयोरेव सदस्तस्य^१ सर्वत श्रूयते वच ॥ १२
 दैत्यदानवसंवेन राक्षसेनासुरेण च ।
 विधवस्त ऋतुभागोऽयमन्वर्थ^२ वसु किञ्चन ॥ १३
 दूषित पाकमस्तिरथ पानमन्नादिक बहु ।
 दुद्रुवुस्ते ततो देवा मुनय सिद्धचारणा ॥ १४
 स्वेषु स्वेषु^३ समासाद्य पश्यन्तोऽपि दिवौकस ।
 संमन्तात् वस्तुविधवस्त निर्वापितहुताशनम् ॥ १५
 आजमु सहतास्तस्मात् पराभूता परेण च ।
 नि श्वसन्तो यथा नागा कषायीकृतलोचना ॥ १६
 अपर परमीक्षन्तस्तपावन्त^४ सुरेश्वरा ।
 तदर्थं मन्त्रवितर्ति प्रतिक्रियु^५ न शक्नुयु ॥ १७
 ता रात्रि दुखदा घोरा व्युषिता.^६ सर्वदेवता ।
 प्रभाते विमले रम्ये अभ्युदित^७दिवाकरे ॥ १८
 प्रात् सन्ध्यामुपासित्वा^८ यथावन्मुनिदेवता ।
 सर्व एव समायाता हुताहुतिकृतिक्रियाः ॥ १९
 स्यन्दनान् वाहनान् शुभ्रान् कवचान् शुभ्रस्मितान् ।
 प्रावृत्तास्ते मुहूर्तेन सुरा वै दिव्यसायकान् ॥ २०
 कार्मुकान् सहतृणीरान् शक्त्यूष्टितोमरोत्करान् ।
 नानाशस्त्रान्महाभीमान् दैत्यपक्ष-क्षयावहान् ॥ २१

1 B₂—समस्ताश्च ।2 A₁, B₁, C—सदर्थ ।3 B₂—स्वेष्ट स्वेष्ट ।4 B₂—परमीक्षन्तस्तपावन्तः ।5 B₂—ह्युषिता ।6 B₂—त्वभ्युदित ।7 B₂—सन्ध्यामुपाधित्य ।

समासाद्य ततस्ते तु तस्थु सग्रामलालसा ।
स्वे स्वेऽनीके तदा ते च सायुधा समवस्थिता ॥ २२

जग्मु शतसहस्राणि छादयन्तो नभस्थलम् ।
आदित्या वसवो रुद्रः^१ विश्वेदेवा मरुदगणा ॥ २३

साध्या पितृगणा यक्षा सिद्धविद्याधरोरगा ।
गन्धर्वा मुनय सिद्धा विद्याधर सचारणा ॥ २४

किन्नराश्चाप्सरो नागा ब्रह्माविष्णुप्रजापति ।
देवराज पुरस्कृत्य प्रययुस्ते दिवौकस ॥ २५

लोकपाला^२ समस्तास्ते महेश्वरपुरोगमा ।
आश्चर्यं वशमापन्ना साग्रामिकमलकृता ॥ २६

स्फीता अत्यन्तदुर्बारा सागरोर्मिसमोद्यता ।
महारथसमुद्योता महाकवचधारिण ॥ २७

ध्राजमानैरनेकैश्च महाद्विः^३-शिखरोपमै ।
छत्रध्वजपताकैश्च द्योतमाना समन्तत ॥ २८

वादित्र विविधोद्घृष्टै सिहनाद निनादिभि ।
तुमुल चाभवत्तेषा धराकाशः^४ प्रपूरिरे ॥ २९

तेन शब्देन महता दैत्या क्रद्वा सदानवा ।
प्राप्ता देवान् प्रसादन्त^५ प्रोच्यमाना दिते सुता ॥ ३०

निर्जग्मुश्च मदोन्मत्ता विप्रचित्त-पुरोगमा ।
हिरण्याक्षाभ्रिता^६ सर्वे सभृत्यबलवाहना ॥ ३१

ज्ञातिभि सपुरोगैश्च महाभीम-पराक्रमै ।
गदाकरै कवचिभि पुत्रपौत्रै समन्विता^७ ॥ ३२

यानैर्बहुविधाकारैविमानै सुमनोहरै ।
स्यन्दनैर्मेघवृन्दाभैर्वृहवन्तै सुवर्चसे ॥ ३३

1 B₂—विश्वे ।

2 B₂—महार्दृ ।

3 B₂—धराकाशौ

4 B₂—पुणदन्ता ।

5 B₂—हिरण्याक्षस्य सुता ।

6 B₂—पुत्रपौत्रसमन्विता ।

दशवद्वेरष्टवद्वे पञ्चवद्वे सहस्रश ।
 विमान विथी-सच्छन्ते कामगै कामरूपिभि ॥ ३४
 वरलब्धैर्महासत्त्वैर्जितरङ्गैर्मनस्विभि ।
 युद्ध कुर्वद्विरव्यग्रैर्गृहातपरमायुधै ॥ ३५
 कुले जाता मदान्मत्ता विकार समरप्रिया ।
 मदमत्ताश्च मातङ्गाश्चलत् शिखरिणोपमा ॥ ३६
 सकल्प-बलसपन्न-महाभूत-प्रचोदिता । ।
 शतशोऽथ सहस्राणि सादिनश्च सुदुर्जया ॥ ३७
 धनु प्रचण्डदोर्द्धेण्डा परानीकविमर्द्धकाः ।
 हरय पवनोपेता महावृन्दाभ्रसनिभा ॥ ३८
 विद्वुमारुणमञ्जिष्ठा सन्ध्याशोणार्कवर्चस ।
 शूरा कौशेयवसना जाम्बूनदपरिच्छदा ॥ ३९
 किङ्किणीरववित्रस्ता क्षेडमानास्तुरङ्गमा ।
 दृष्ट लक्ष्मिद शूरा वद्धतूणा धनुद्धरा ॥ ४०
 पाशासि यष्टिवर्माढियाः स्वम्यर्थं कृतनिश्चयाः ।
 असख्येया प्रभेयाश्च दैत्यसेना पदातय ॥ ४१
 वृक्षगुल्मनिभा सर्वे सर्वे सग्रामदुर्जया ।
 वशीकृतपरा ४ कूरा कामचारा दुरसदा ॥ ४२
 केतुमन्त पृथक् ख्याता यज्ञविघ्ना सुरद्विष ।
 वाहनाद्यकलच्छ्वासैरवैरश्वसमैर्जवै ॥ ४३
 खरोष्ट-महिषैव्यत्रै खङ्गै सिहैर्मृगैर्गंजै ।
 भ्राजमाना हनेकैश्च शरदीव नभस्थलम् ॥ ४४
 द्योतमाना प्रभायुक्ता शरच्चन्द्र इवोद्यता ।
 शङ्खभेरीमृदङ्ग श्च पट्टहै पट्टनादितै ॥ ४५
 वैणुभिर्भर्फरै कास्यैस्तुमूल चाभवन्नभ ।
 नानातूर्यनिनादैश्च बृहितैर्गजवाजिभि ॥ ४६

1 B₂—विनिन्यरथकुर्वद्भिरव्यग्रै परमायुधै ।

2 B₂—सादिसारोहिं-दुर्जया ।

3 A₁, B₁, C—यष्टिवत्साश्वा ।

4. A₁, B₁, C—कृतव श्यपरा ।

सिहनादरवोदधृष्टैर्धनुषो ज्यारवेण च ।
 अभवत्तुमुल तेषा देवदानव सेनयो ॥ ४७
 स्वनवन्तो दिश सर्वा द्वौर्भूमिश्च समन्तत ।
 चुक्षुभू सरिता नाथा श्रीमन्तोऽप्यचलोत्तमा ॥ ४८
 चचाल वसुधा तस्मिन् सशैलवनकानना
 सर्वशस्त्रोद्यतकरौ सन्निपातौ सुरासुरौ ॥ ४९

इत्येकांग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया द्वितीयेऽशे देवासुर-
 सग्रामे देवासुरसन्नहन नाम षड्विंशोऽध्याय १ ।

सप्तवशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

सनहतु^१ उभे सैन्येऽप्यन्योन्यमभिर्षिणौ ।
 पूर्णमक्षोभ्य सपाती शस्त्रौघ कलिलाबुभौ^२ ॥ १
 विच्चित्रवसनोपेतौ चित्रध्वज-समाकुलौ ।
 द्वोतमानौ प्रभावन्तौ स्वनवन्तौ युयुत्सूहि ॥ २
 प्रलयान्त-विभावन्तौ^३ भैरवौ रोमहर्षणौ ।
 सन्निपातौ महासेनौ भानुमन्तौ महत्तरौ ॥ ३
 पतन्तौ^४ तौ सन्निवेशी वेलाम्भसि समावुभौ ।
 आजमानौ तु तौ दृष्टावन्योन्यवधकाङ्गिक्षणौ ॥ ४
 षड्जसहितावेतौ महानासीदव्यतिक्रम^५ ।
 तयो समभवद्युद्ध तुमुल घोरदर्शनम्^६ ॥ ५
 पृष्ठकवर्षमभवत्पञ्चंन्य इव वृष्टिमान् ।
 प्रेर्यन्तवियतामग्रैश्चोपयुक्तै शिलाशतै ॥ ६
 पतद्विनामलानीकैवन्विभिर्जयताम्बरै^७ ।
 चर्मसिधरमव्यग्रा वभुवुरकुतोभया ॥ ७
 हयै प्रतिह्याशक्ता वारणैर्वर्खारणा ।
 रथै प्रतिरथै सख्ये महारथरथोत्तमौ ॥ ८

1. A₁, B₁, C—सनहतु ।
2. B₂—चित्रध्वज-समाकुलौ ।
3. B₃—निभावेतौ ।
4. B₄—पतितौ ।
5. B₅—व्यतिक्रमौ ।
6. B₆—घोरदर्शनौ ।
7. B₇—पतिभिर्निमचानेकंठवन्निभिर्जयताम्बरै, ।

सामान्येन च सामान्ये सममासीत् समागम ।
ज्याधाततलसघृष्टैर्भृत्यमान परस्परम् ॥ ६
गजवाजिखरोष्ट्राणा दन्तिना बृहितैस्तथा ।
नेमितूर्यनिनादैश्च शङ्कभेरिरवोत्करै ॥ १०
योधाना सिहनादैश्च क्षेडनास्फोटनैर्भृशम् ।
प्रचचाल जगत् कृत्स्न क्षोभमान सभूर्भुवम् ॥ ११
एव तु तुमुल शब्द विश्वभूतभयावहम् ।
घोर घोरतर रूप देवदानवयोरभूत् ॥ १२
प्रादुर्भूत महाभीम चतुरज्ञाज्ञ-सक्षायम् ।
ग्रसन्तमिव अन्योऽन्य भ्रमन्तमिव मारुतम् ॥ १३
विशिष्टकवचा शूरा किरीटविषमप्रभा ।
दृढधन्बि दुराधर्षा कुण्डलाज्ञदधारिण ॥ १४
महाभाग्य कुले जाता भर्त्यन्त परस्परम् ।
अतिप्रवृद्धा परुषा वद्वैरा सुकर्कशा ॥ १५
तेषा महाशस्त्रवता जयार्थकृतचेतसाम् ।
छिन्नभिन्नविकीर्णेश्च शरैव्यप्ति नभस्थलम् ॥ १६
शस्त्रौघसन्निपातैश्च सघृष्टजनितस्वनै ।
जलभूम्यवपातज्जै पतद वीरणसायकै^१ ॥ १७
सधूमज्जवालकवलै पन्नगैरिव दण्डिभि ।
खादमानै पिशाचैश्च लेलिहानैरधोमुखै^२ ॥ १८
विकीर्णकवचै शस्त्रैश्छिन्नपातै शिरोरुहै ।
सकेयूरभुजशिछन्ना^३ एकबाहु द्विबाहव ॥ १९
एकाक्षि विगताध्वस्ता विचित्रमणिकुण्डला ।
समन्तात् पतिता योधा सेनयोरुभयोरपि ॥ २०

1 B₁, C—जलभूमावपावद्वै पतज्ज रणसायकै ।
A₁—जलभूमावपावद्वै ।

2 B₂—अयोमुखै ।

3 छवस्तै ।

4. A₁, B₁, C—सकेयूरभूतशिछन्ना ।

प्रशान्तरजसोङ्गुत^१ मास-शोणित-कर्दमम् ।
 प्रकाशमभवत्तेषा महासग्रामकाक्षिणाम् ॥ २१
 ततो नालीकनाराचै भल्लै कर्णविकर्णकै ।
 तोमरैरर्धचन्द्रैश्च शितै स्फीतैश्च सायकै ॥ २२
 सत्पक्षैर्गृद्रपक्षैश्च कङ्गवहिणपत्रकै ।
 विविधु पूथुसारैस्ते तडिदग्निसमप्रभै ॥ २३
 हरिभिश्चरणोङ्गुष्टैदंतवद्धि॒ सुदन्तिभि॑ ।
 विहस्तपतिताश्चान्ये विक्रोशन्त परस्परम् ॥ २४
 हतयोधा प्रवोराश्च हताश्वा हतवाहना॑ ।
 पारिप्लवास्तथाश्वाश्च॑ विचरन्ति यथेच्छ्या ॥ २५
 वाणै केचित् विभिन्नाश्च खङ्गैश्चापर एव वा ।
 केचित् प्राणेश्च॑ निर्भिन्ना पतन्ति पृथिवीतले ॥ २६
 भि नदेहा विलम्बाभा समन्ताद्रणमूर्धनि ।
 उभावपि महासत्त्वा समानबलविक्रमाः ॥ २७
 विचक्रपतिता भग्ना अक्षविक्षिप्त-कूबरा ।
 हतवाहा हतोधास्ता विमौलिपतिता मृता ॥ २८
 मृतघेषा दृढा भीता प्रयाताश्च भयातुरा ।
 कुलधर्म परित्यक्तास्तथा लज्जा श्रिय यश ॥ २९
 नि शङ्का विह्वलाश्चान्ये शत्रु रणमुपागता ।
 ताश्च दृष्टवा शचीनाथो देवानाह इद वच ॥ ३०

शक्र उवाच

तिष्ठ॑ तिष्ठाङ्ग॑ मा भैष्ठ अल त्रासेन देवता ।
 मयि जीवति॑ शत्रुघ्ने को युष्मान् त्रासयिष्यति ॥ ३१

1. A₁, B₁, C—प्रशान्तराजसोङ्गुत ।
2. A₁, B₁, C—पीतैश्च ।
3. B₂—सपक्षै ।
4. B₂—दन्तवद्धिश्च दन्तिभिः ।
5. B₂—हतयोधप्रबीराश्च हताश्वरथवाहनाः ।
6. A₁, B₁, C—पारिप्लवास्तथा विश्वा ।
7. A₁, C—प्राणाश्र ।
8. A₁, C—नन्दति ।

पश्यन्तु विवृधा सर्वे मयि सग्राममुच्चते^१ ।
 वधिष्ठेऽहं रिपून् सर्वान् पश्यध्वमकुतोभया ॥ ३२
 प्राकृता इव वित्रस्ताः कथं रज्यत सत्तमा ।
 तिष्ठध्वं निर्भया सर्वेषान्तु सर्वान् महीसुरान् ॥ ३३

ब्रह्मोवाच

इतीन्द्रस्य वचः श्रुत्वा क्रोधसरक्तलोचना ।
 पुरस्कृत्य सहस्राक्षं योद्धुकामा व्यवस्थिता ॥ ३४
 ते सुरा विगतत्रासा शक्तेण प्रतिबोधिता ।
 समेत्य निर्भया सर्वे पुनर्योद्धुमपागता ॥ ३५
 ऐरावतगत श्रीमान् वज्रपाणि सुरेश्वर ।
 विस्फार्य कार्मुक हृष्टो व्यधमच्छुज्जमुत्तमम्^२ । ३६
 महता इषुवर्षेण शक्त्यृष्ठिं परिघेण च ।
 शतघ्नी मुषलै शूरस्तोमराङ्गुश-पट्टिशैः ॥ ३७
 नागवक्त्रैर्महाघोरैर्जर्वलद्विरिव पावकै ।
 उल्काशनिसमस्पर्शं वर्वज्ञे शतपर्वणा ॥ ३८
 जघान समरे शत्रून् देवविद्याधरोरगै ।
 गन्धर्वयक्षमुख्यैश्च सख्ये सह शिवप्रिये ॥ ३९
 प्रोजिभता समरे दैत्या शक्रबाणप्रपीडिता ।
 विध्वस्ता विरथा दीना हतशेषा महासुरा ॥ ४०
 ऋष्टमाल्याम्बरधरा सर्वे विगलितस्पृहा ।
 अयोधनगता दैत्या वातोद्धूता धना इव ॥ ४१
 असौ दैत्य महासेना शक्रबाणप्रपीडिता ।
 अशरण्या शरण्यार्थं प्रतीची दिशमाश्रिता ॥ ४२
 कुनूपेण यथा राष्ट्रं प्रभग्नं जनवर्जितम् ।
 तत्था विहिता सेना भयात्ता च पराइमुखा ॥ ४३

१ B₂—सग्राम उच्चते ।

२ B₂—वधमुत्सङ्गमुत्तमम् ।

तमपश्यद्विरण्याक्ष स्वमनीकं पराइमुखम् ।
 उवाच ह्ययन्तारं यहि शत्रुं रणं प्रति ॥ ४४
 निर्विपायामि देवेन्द्रं गिरेरग्निमिवाम्बुदं ।
 लोकपालानह् नागान् यक्षराक्षसकिन्नरान् ॥ ४५
 अस्मद् वलनिहन्तारं दुर्बलं दुर्मर्ति रणे ।
 पापिष्ठं क्रकर्मणं शक्रं सम्यग् वघाम्यहम् ॥ ४६
 इति सदिशतस्तस्य^१ क्रृद्वस्य दनुजेश्वरा ।
 सिहद्विरदवत् सर्वे निर्जग्मु सर्वतोऽसुरा ॥ ४७
 दैत्यदानवमधास्ते दर्पोद्भूता^२ सुरद्विष ।
 विहाय भवनं कृद्वा गुहा मुक्तवेव केशरी ॥ ४८
 सन्नह्य द्रुतं भोमास्ते भीमकार्मुकधारिण ।
 वद्धगोधाङ्गुलित्राणा कवचेन विराजिता ॥ ४९
 बीरवेशधरा सर्वे सर्वस्त्रविधिपारगा ।
 तपोवीर्यबलोत्कृष्टा बलेन महता वृता ॥ ५०
 निर्घोषरसना भीमास्तुभुलमभिसकुला ।
 मायायुद्धाश्रिता^३ सर्वे कामरूपा विभीषणा ॥ ५१
 अनेककोटिसयुक्ता अमरेन्द्रजिघासव ।
 जगर्जं च महासैन्यं सादृहासमिवाम्बुदं ॥ ५२
 आकृष्यमाणा आकृष्या अप्रमेया दुरासदा ।
 वियद् विमानसच्छन्ना मनोज्ञाश्चारुदर्शना ॥ ५३
 इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
 देवासुरसग्रामे नाम सप्तविशोऽध्यायं^४ ॥

1 B—सदिशतस्तस्य ।

2 B₂—हर्षोद्भूता ।3 A₁, B₁, C—मायायुद्धाय धामिश्रा ।

4. ... देवासुरसग्रामे सप्तदशोऽध्याय ।

अष्टाविंशोऽध्यायः

त्रह्णोवाच

देवदानवराजान अभिजाता^१ युयुत्सव ।
 स्वै स्वैर्बंलै समाजग्मु सुसभूत-महायुधा ॥ १
 प्राग भावे चैव मेरोस्तु विमर्दस्त्वभवत्यो ।
 तयस्त्रिश समाख्याता^२ द्विगुणा परवाहिनी ॥ २
 विप्रचित्तिश्चित्तिश्चैव ततो देवान्तक क्रुध ।
 शङ्कुकर्णस्तथा शङ्कु पृथुश्च पृथुलोचना ॥ ३
 अमृतार्च्चिं शतार्च्चिंश्च कक्षन्दुं कनकप्रभा ।
 असिलोमा पुलोमा च कालकेय कुलध्वज ॥ ४
 द्रुमिलो द्रुमसेनश्च द्रुमिकर्णो महाबल^३ ।
 विशालो विकटो भीमश्चण्डवेग उडुप्रभ ॥ ५
 मर्दन् शरभ^४ शान्त शान्ततेजा जनान्तक ।
 पृथुकीर्ति सुकीर्तिश्च चारुकीर्ति सुकुण्डल ॥ ६
 सुघोषो घोषद शूरो मेघवाहन हारितौ^५ ।
 ऐन्द्रोऽथ मदनो भ्रान्त शिव सूर्यः प्रतर्दन^६ ॥ ७
 मेदो मेदशिख क्षोऽच्चो भज्ञरो भज्ञमेखल ।
 तारक पृथुरोमा च कालनेमि सुरादंन ॥ ८
 कवच केशनो वृत्तो हिरण्यकशिपुस्तथा ।
 एते चान्ये च बहवो दैत्यश्च दानवासुरा.^७ ॥ ९

१. B_१—अभिजग्मु ।

२. A_१, B_१, C—नयाख्याता ।

३. B_१—महातल ।

४. A_१, B_१, C—पश्च ।

५. A_१, B_१, C—हारित ।

६. B_१—प्रदर्शन ।

७. A_१, B_१, C—दैत्यशानवकासु रा ।

स्पद्माना विलीयन्ते सन्निपातो महानभूत ।
 महता वाणवर्षेण छादयन्तो नभस्थलम् ॥ १०
 हारयन्ति रथान्नागान् प्रेषयन्तो नभस्थलम् ।
 यम क्षयाय कुर्वन्त सर्व एव महाहवे^१ ॥ ११
 तद् युद्ध कदन घोर सर्वभूतभयावहम् ।
 सकुल तुमुल युद्धमङ्गुत लोमहर्षणम् ॥ १२
 समन्तादभियोत्स्यन्त समाहूय परस्परम् ।
 महाहव भयायुक्त^२ सोम शुक्र बुध कुध ॥ १३
 भौम भीमो गुरु वृत्तो भार्गवोऽसुरमन्त्री हि ।
 शौरि सैहिकमासाद्य केतु त्वष्टामुपागमत् ॥ १४
 ग्रहैश्च ग्रहमारव्धा लोकपालान्निवोध मे ।
 इन्द्र हिरण्यकशिपुश्चन्द्र चित्ति प्रतापवान् ॥ १५
 द्रुमिलस्तु तथादित्य धनद द्रुमिलात्मज ।
 वर्ण च बृहत्कीर्ति सुकीर्तिधममेव च ॥ १६
 चित्रभानु बिशालाख्यो विप्रचित्ति पुरन्दरम् ।
 कालनेमी रणे स्कन्द कालकेयो विनायकम् ॥ १७
 शुद्धोपशुन्दावश्विभ्या जयन्त कनकध्वजः ।
 असिलोमा पुलोमा च मित्रावरुणमेव च ॥ १८
 वसवश्चाष्टदैत्यैश्च रुद्रैरेकादशै सह ।
 एकादश बलोत्कृष्टा दानवाश्च परन्तपा ॥ १९
 मरुदगौणैश्च पञ्चाशद् युगुधुर्युधि दानवा ।
 अयोध्यतः कृतक्राधा घोरस्त्वासीद् व्यतिक्रम ॥ २०
 अपरैश्चापरैः शस्तै सामान्यै सदृशैभृशै ।
 अक्षोभ्या परिमेयन्ती जेतुकामौ सुरासुरी ॥ २१
 तत्रास्त्रबलिनो^३ दैत्या सहायोत्था दुरासद ।
 सहायबलसम्पन्ना देवपक्षक्षयावहा ॥ २२

1. A₁, C—महाहवे ।

2. A₁, C—महद्विभ्रशयासवत ।

3. B—अयुध्यत ।

4. B₂—तत्रस्तु बलिना ।

विरेजु सर्वतो दैत्या गगनोल्केव विश्रुताः ।
 तीर्थगुद्धर्वं विरेजुस्ते सान्तरीक्षं दिशोदश ॥ २३
 हेमपुखा प्रकाशन्ते खद्योतैरिव शर्वरी ।
 महानिर्धातनिर्धोषं स्तथिलुरिवाम्बरे ॥ २४
 निर्भेदमभवत्तेषा रणरोषवशावुभौ ।
 छिन्नभिन्नविकीर्णस्ते पतन्ति वसुधातले ॥ २५
 अन्योऽन्यं व्यस्त^१योवास्ते नगौ हैमवताविव ।
 प्ररूढवपुषो भीमा क्षतजै क्षिप्तभूषणाः^२ २६
 रणरेणुसिक्तदेहा वीक्षमाणा समन्तत ।
 रुधिराद्र्घा कबन्धाश्च नृत्यमाना सहस्रश ॥ २७
 खाद्यमाना पिशाचैश्चासूगा^३स्यत्वक्-बलाशिभि ।
 रौद्रमायोधन जज्ञे नाऽप्य वै तत् परस्परम्^४ ॥ २८
 स्वनि चैव परे हन्ति परश्चापरमेत्र च ।
 गृध्रगोमायुकङ्काश्च स्वनवन्तो दिशो दश ॥ २९
 प्रचकम्पे तदा भूमि सशैलवनकानना ।
 ये च यैश्च समाख्यातास्ते च तैश्च समायुधि ॥ ३०
 षण्मुख कालनेमिश्च द्वौ रथस्यावुपस्थितौ ।
 धनुर्वदविदी चोभौ ख्यातकीर्ति-मनस्विनौ ॥ ३१
 तेजवन्तौ बलाध्यक्षावन्योऽन्यमभिर्विष्णो ।
 छादयन्ताविषुक्रातैर्दीर्घबाहू बलान्वितौ ॥ ३२
 उवाच युधि दुर्घटं कालनेमिर्महासुर ।
 रणकर्मानुसप्राप्तं पुरुषस्त्वं विशेषत ॥ ३३
 द्रक्षन्तु बहवश्चात्र दर्शयस्व निज बलम् ।
 वाढमित्येव स प्राह कुमारं प्रहसन्निव ॥ ३४

१ B_२—वसु ।

२ B_२—परदङ्ग^१ प्राप्तभूषणा ।

३ B_२—मास ।

४. A_२, C—परस्परम् ।

न वाक् प्राणाश्च^१ सग्रामे कर्म एव समाचर ।
 इत्युक्त्वा नवभिर्विष्णीराशीविषसमप्रभैः ॥ ३५
 तमापतन्त चिच्छेद भूयस्त्रिशन्मुमोच ह^२ ।
 दैत्य क्रोधसमाविष्टो व्यसृजत्सप्तसप्ततिः ॥ ३६
 कार्त्तिकेयस्तमायान्त चिच्छेद कृतहस्तवत् ।
 गतमेवाऽसृजत् क्रुद्ध शतेन शतनिर्जित ॥ ३७
 सहस्र व्यक्तिरन् दैत्य स्कन्दश्चिच्छेद तान् शशान् ।
 सछाद्य शरवर्षणं कुमारस्य महारथ ॥ ३८
 अदश्यस्त्वभवत्सख्ये चाशमद् गर्भस्त्ववाम्भसि ।
 दुर्खिता देवगन्धर्वा नि शवस्थोषण पुन पुन ॥ ३९
 अभवन् स्तम्भिता सर्वे जहसुर्देत्यदानवा ।
 कार्त्तिकेयोऽथ सक्रुद्धो अद्वचन्द्रै शिलाशतैः^३ ॥ ४०
 दशबाणे कालनेमि द्रुमनेमि च षोडशै ।
 द्वादशेन मद जघ्ने^४ वृत्रं चाष्टरताडयत् ॥ ४१
 नवभि शङ्खकर्णं च कुम्भं पञ्चभिरेव च ।
 हेमविन्दु सुलोमानं यमलोकमदर्शयत् ॥ ४२
 चुकोप द्विगुणं चासी शीघ्रास्त्रो लघुविक्रम ।
 प्राहिणोच्छल्यमादाय पश्यत्सु च सुरेषु च ॥ ४३
 मुक्तमात्रं खमाविश्य ज्वलन्तमिव पावकम् ।
 तमायान्तं सुदीप्ताङ्गं कुमारं प्रहसन्निव ॥ ४४
 कर्णकै शतवारैश्च निकृत्य दशधा क्षितौ ।
 पातयामास देवेशि । तव पुत्रो महायशा ॥ ४५
 तत शक्तिं समादाय यष्टिमाला-विभूषिताम् ।
 सर्वप्राणैश्च ता शक्तिं मुमोच वरदानव ॥ ४६

1 B₂—प्रमाणाश्च ।2 B₂—विमोहं च ।3 B₄—शिताशतैः ।4 B₂—द्वादशैर्मदजघ्ने च ।5. B₂—शूल ।

जगामाकं समालक्ष्य कुमारवधकाक्षिणा ।
 तामभ्यामगता वीक्ष्य कालपाशाधिका मृधे ॥ ४७
 कालायासमयैर्घोरैर्रम्भुर तमपोथयत् ।
 चुकोप स महादैत्यो भूय कार्मुकमाददे ॥ ४८
 प्राहिणोच्छरवर्षेण धारापातैरिवाम्बुद ।
 वधमानो तु तौ वीरी चित्रयोधी दुरासदौ ॥ ४९
 वायव्यमय सावित्र्य याम्य कौवेरवारुणे ।
 सौम्य मंत्र तथानेय कृतप्रतिकृताविमौ ॥ ५०
 अच्छिद्वैदृढसन्धानैरेकादेको विशिष्यते ।
 पश्यमानादुभौ सैन्यौ हस्तचापमवाहनत्^१ ॥ ५१
 सैन्यमानीय वेगेन ब्रोडित कृतिकासुत ।
 तमेव सव्यधत्तूर्ण भूयश्चान्यवधद्धनु ॥ ५२
 द्रुतमात्र लुनात्याशु सव्यदक्षिणयोरपि ।
 तत शक्तिमुपादाय मुमोच ज्वलनप्रभाम् ॥ ५३
 मुक्तमात्र च तज्ज्योतिर्दूर्लक्ष्योरसि सपतत्^२ ।
 विभेद कवच देह मुक्तमात्रेण तत्क्षणात् ॥ ५४
 शक्तिविद्ध कालनेमि वासित्वा निजे रथे ।
 रणभूमेनिनायाशु सारथिस्तस्य तत्क्षणात् ॥ ५५
 साधुवादोऽथ भूलोके स्वलोके चाभवन्महान् ।
 देवगन्धर्वऋषय पूजयन्ति च षष्ठमुखम् ॥ ५६
 इत्येकांग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽशे
 कालनेमिशक्तिविद्धो नामाष्टर्विशोऽऽथाय ॥

1 B —हस्तचापमवाहयन् ।

2 B₂—मुक्तमात्रात्तदार्ज्यायिदुलक्षोरसि सचित् ।

3, B₂— कालनेमिशक्तिविद्धो नामाष्टदशोऽऽथाय ॥

ॐ त्रिशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथ याते^१ च निर्भग्ने कालनेमी महासुरे ।
देवाश्च जय-उद्घटा विद्रुते च परे जने ॥ १

तदा दैत्यपति क्रुद्धश्चकार कदन^२ महत् ।
अत्यद्भुतकर वीर्यं परस्पैन्य-विघट्नम् ॥ २

एतस्मिन्नन्तरे वीरो द्वन्द्युद्धविशारदौ ।
द्रुमसेनोऽशुमाली च सिहं सिंहमिवासुरी ॥ ३

अन्योऽन्यमभिजघ्नन्ती भत्स्यमानी यदृच्छ्या ।
निजाभ्यासगतावेतावासाद्य रथिना वरौ ॥ ४

साश्वश्च सरथं सूतश्छत्रचामरकेतुभिः ।
सूर्यांशुदहनैर्दग्धस्तुलाराशिरिवापतत् ॥ ५

द्रुमसेने भस्मभूते^३ विसर्पन्ति मरीचय ।
अदहत्त^४ परानीकं प्रलयार्कं-समप्रभं^५ ॥ ६

पावकं पृथुसेनश्च चेरतूं रणमूर्धनि ।
पवनेनानुविद्धेन कालाग्निरिव दानवान् ॥ ७

अनिलानलसयोगे दुःसहस्रं तथाभवत् ।
अशक्ताश्च यथा दैत्या विप्रनष्टा सहस्रश ॥ ८

-
1. A₁, C—ख्याते ।
 2. B₂—कदन ।
 3. A₁, C, B₂—भस्मीभूते ।
 4. A₁, C—अदहत्त ।
 5. A₁, C—समप्रभौ ।

विक्रोशन्तो विचेष्टन्त शाश्वत विगतप्रभा ।
 केचित् वाहनसकीर्ण सागरेषु सरित्सु च ॥ ६
 दानवा भयसविग्ना हित्वात्मान यशोगणम्^१ ।
 धूमान्धकारवितत स्फुलिङ्गेर्च्छतोज्जवलम्^२ ॥ १०
 भूमान्तरीक्ष^३-गगन ज्वला चैव समावुभौ ।
 स्वनवन्त प्रभावन्त शिखाकुटिलभासुरम् ॥ ११
 नि सप्तकर भीम यशोनाश प्रवर्तते ।
 एतद् भीम समालोक्य विप्रचित्तिरभाषत ॥ १२
 एषोऽहमुद्यत सख्ये तिष्ठध्वमकुतोभया ।
 दधार कार्मुक दैत्यो बाण वारुणमोजसा ॥ १३
 दुर्घंष दु सह रौद्र भूयो भावि विभावसुम् ।
 वारुणेनास्त्रराजेन निर्वापित ह्रुताशन ॥ १४
 प्रशान्तस्त्वतिभूयिष्ठो निष्ठन्तोऽप्यनिलो वभौ ।
 विप्रचित्तिशरोद्भूत छादयन्त नभस्थलम् ॥ १५
 वितत चाम्बुबर्ष वै दैत्यचापपरिच्युतम् ।
 तमवेक्ष्य शचीनाथ सत्वर पर्यधावत ॥ १६
 दैत्यकोटि समाविश्य भूय सग्राममुद्यत ।
 प्रोत्साहित निज सैन्य सन्निपत्य रणाङ्गणे ॥ १७
 ततोऽव्रवीत् सहस्राक्षो मातरिलि सुरसारथिम् ।
 रथ नयाशु मे तत्र यत्रास्ते सुरसूदन ॥ १८
 शमयेऽह रणे व्यक्त विप्रचित्ति रणाङ्गणे ।
 हिरण्याक्षसुतान् सर्वान् नमुचि मुचिशम्बरौ ॥ १९
 एव वदन्त त स्कन्द यत सेनासमन्वित ।
 विचार गत सख्ये त्रिदिवेन बलेन च ॥ २०
 सन्निपातो महानासीत्तुमुल लौमहर्षणम् ।
 प्रकम्पते तदा भूमि सशैलवनकानना ॥ २१

1 A₁—यशोगता, B₂—दिशोगताः ।

2 B₁—स्फुलिङ्गर्च्छः शतोज्जवल ।

3, B₃—भूम्यन्तरीक्ष ।

सूर्यश्चन्द्रो दिशा नाथा विद्रवत्ति दिशो दश ।
 मिश्रभूता विराजन्ते चित्रभूतास्त्वदर्शना ॥ २२
 आविद्धकिरणग्रस्ता किरीटकवचोज्वला ।
 चारुचामरछत्रैश्च वासोभि समलकृता ॥ २३
 घनुभिर्धन्विभिग्रस्ता^१ पतञ्ज़ी^२ पतगोत्तमा ।
 नागेनगान् नगेन्द्रश्च वनद्वीपानिवोत्कटान्^३ ॥ २४
 तुमुल चाभवत्तेषा युद्ध देवासुरक्षयम् ।
 स्वेदोङ्गिल्लन्दरीरास्ते रक्तासक्ताश्च दारुणा ॥ २५
 सदष्टोऽपुटा सर्वे न विदु स्व पर बलम् ।
 छिन्नोरुद्वाहव केचित् कृतदन्ता गजोत्तमा ॥ २६
 निषेतुर्विमुखा दीना शतशोऽथ सहस्रश ।
 घोर विनाशन जात मासशोणितकर्दमम् ॥ २७
 सन्त कतिपया योधास्तस्थु शमितदुर्जया ।
 नाम विश्राण्य चान्योऽन्यमाहूयन्त परस्परम् ॥ २८
 प्रेतराजवश सर्वे विवस्वान् नमुच्चि तथा^४ ।
 भेदो वरुणमासाद्य सचरस्तु समीरणम् ॥ २९
 वृत्तो धनदमाहूय कालकेयो हुताशनम् ।
 शीताशु पृथुरोमाण विप्रचित्ति शतक्रतुम् ॥ ३०
 घोर विनाशन जात मासशोणितकर्दमम् ।
 हिरण्याक्षो रणे रुद्र हिरण्यकशिपु केशवी ॥ ३१
 द्वावेतौ तु रणोद्रेको युधि युद्धविशारदौ ।
 सुरसेनापति स्कन्दस्तारकं समयोधयत् ॥ ३२
 जयन्तोऽपि महादेव व्यापृच्छन्त परस्परम् ।
 विप्रचित्तिश्च बलवान् देवराज उभावपि ॥ ३३
 व्याविध्य निशितैर्बणैरन्योऽन्यवधकाक्षिणौ ।
 तीक्ष्णवाराहकर्णे विद्रुतान्तरकेण च^५ ॥ ३४

१ B_२—घनुभिर्धन्विभिग्रस्ता ।

२ B_२—वनद्वीपान् बलात्कटान् ।

३ B_२—नमुच्चिर्यथा ।

४ B_२—तीक्ष्णवाराहविकिणेन विद्रुतास्तारकेण च ।

जघानोरसि त शको वज्रकल्पेन चाहवे ।
 विवेश कवच भित्वा वल्मीकिमिव पन्नग ॥ ३५
 क्रोधमाधाय गम्भीरमुवाच युधि दानव ।
 दुष्कृत च कृत कर्म यदि शक्य^१ सुरेश्वर ॥ ३६
 इदानीं च मयात्सृष्टि सोढुमहसि दुर्मते ॥
 तमुवाच हसन्निन्द्रो दर्यस्व निज बलम् ॥ ३७
 जघान दैत्योऽप्यष्टाभिज्वलद्विरिव चाशुगं ।
 तमायान्त स चिछेद भूयश्चापि दशैर्हयान्^२ ॥ ३८
 तानेव चित्रकर्मासौ शतेन पुनरावृणोत् ।
 शतमप्यलुनाच्छक्र सहस्र मुमुचे बली ॥ ३९
 अस्त्रयुद्धवेतौ दुरायासकृतश्चमौ ।
 सतत पृथुधारेणाप्यसख्येन सुपर्वणा ॥ ४०
 अन्तर्धान गतावेतौ नीहारैरशुमानिव ।
 अथ शक समीरेण प्रेषयामास मार्गणान् ॥ ४१
 कणिककैरर्धचन्द्रैश्च भल्लैश्चानतपर्वभि ।
 नालीकै क्षुरधारैश्च नाराचैश्च करच्युतै ॥ ४२
 प्रेक्ष्यमाणेरनैकैश्च पञ्चन्यैरिव भूवरान् ।
 पश्यमानैरनैकैश्च हस्तचापमपाहरत् ॥ ४३
 सोऽन्यमादाय वेगेन दानव सहृकार्मुक^३ ।
 तच्छन्न च महेन्द्रेण भूयश्चान्यद्वद्धनु^४ ॥ ४४
 मदान्धोऽसौ लुनात्याशु सव्यदक्षिणसस्थितान् ।
 पुरत पृष्ठत पाश्वें सशरै किरणादिभि ॥ ४५
 छिन्नधन्वा तथोरन्त शूलमादाय दानव^५ ।
 देवराजस्तु त दृष्ट्वा लुनाद् बाणेन पञ्चधा ॥ ४६
 समरे चतुरो वाहान् शीघ्रकारी सुरेश्वर ।
 हताश्वो रथमुत्सृज्य गदापाणि रथो यथौ ॥ ४७

१ A₁, C—यदशक्य ।

२ A₁, C—भूयश्चाष्टदशैर्हयान् ।

३. B₃—सह कार्मुकै ।

तमायान्तं समानोऽथ लोकक्षयमिवान्तकम् ।
 विव्याध निशितैर्वर्णै शरे सन्नतपवर्भि ॥ ४८
 विच्छिन्नैश्च प्रशान्तैश्च^१ हेमपुखैरजिह्वगै ।
 एव शतमनैकं च सहस्रं लक्षमेव च ॥ ४९
 यन्तारं चतुरो वाहान् जघानं च ननाद च ।
 स्यन्दनं देवराजस्य उज्जहार अपोथयत् ॥ ५०
 अवप्लुत्य शरच्छन्नं अक्षविक्षिप्तकूवरं ।
 अपयाते^२ शचीनाथे ह्यनाथा सर्वदेवता ॥ ५१
 दिशो दशं पलायन्ते माधवसोद्भ्रान्तचेतस ।
 एकस्थानगते युद्धे विसज्जा मुनयोऽमरा ॥ ५२
 उच्चनादं प्रकुर्वन्ति सदैत्यासुरदानवा ।
 भयाद् दर्पहता शान्ता निश्चित्साहा गतप्रभा ॥ ५३
 अशरण्यास्तत शम्भु शरणार्थमुपागता ।
 तानागतान् सरान् दृष्ट्वा प्रोवाच वृषभध्वज ॥ ५४
 अलं त्रासेन भो देवास्तिष्ठध्वमकुतोभया ।
 इत्युक्त्वा स समुत्थाय रुद्रं क्रोधसमुच्छ्रूतं ॥ ५५
 ननाद सुमहानादं स्वभावप्रलयान्तकृत् ।
 तुमुलं घोरं सनाद जगत् क्षोभकरं परम् ॥ ५६
 दीर्घन्ते गिरयो भूमौ ससागरसरीसूपा ।
 श्रुत्वा त्रासकरं नादं पातालतलवासिनाम्^३ ॥ ५७
 उत्सर्जुस्तदा गर्भं दैत्याना भवने स्त्रिय ।
 आलिङ्गयन्ति चान्योऽन्यं दैत्याना भवने भयात् ।
 आनन्दो देवताना तु हरो युधि जयत्विति ॥ ५८

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया द्वितीयेऽशे देवासुर-
 सग्रामे इन्द्रपराजये महेशागमनं नाम ऊनत्रिशोऽध्याय^४ ॥

1 B_२—प्राणादैश्च ।

2 A_१ C—अपक्षाते ।

3 B_१—पातालतलवासिन ।

4. B_१: “ देवासुरसग्रामे इन्द्रपराजये महेशागमनं नाम ऊनविशोऽध्याय ।

त्रिशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

रौद्रनादेन वित्रस्ते जगत्यथ चराचरे ।
 वासुदेवो महाप्राज्ञ आजगाम हरान्तिकम् ॥ १
 बद्धगोधाङ्गुलित्राण कवचेन विराजित ।
 कटकेनार्कवर्णेन केयूरेण विराजित ॥ २
 शङ्खचक्रगदापाणि पीतवासाश्चतुर्भुज ।
 शार्ङ्गधन्वा गदापाणिरूपसगम्य शङ्खरम् ॥ ३
 उवाच प्रणयाद् वाक्य देवदेवमुमाधवम् ।
 ब्रह्मोन्द्रमुनिभिर्जुष्ट क्रुद्ध रुद्र पिनाकिनम् ॥ ४
 ज्वलन्त तेजसा युक्त कोटिभास्करवर्चसम् ।
 दैत्येन्द्रमथनार्थीय कृतोदममनुत्तमम् ॥ ५
 पाणी कुड्मलबद्धास्ते बन्धुरीकृतकन्धरा ।
 तुष्टुवुर्वाग्मिरिष्टाभि पृथक्तेजोऽप्यभेदवत् ॥ ६

ब्रह्मोवाच

अभिन्नौ देवमुख्यौ तौ जग्मतुरङ्गुतौजसौ^१ ।
 मूर्तिभन्तौ विधातारौ दैत्येन्द्रवधकाक्षिणौ ॥ ७
 प्रस्थितौ रिपुनाशाय देवौ युद्धविशारदौ ।
 दीनार्तोद्धरणार्थाय धृतसाधारणक्रतौ ॥ ८
 अथ देवा सगन्धर्वा । पुरस्कृत्य पुरन्दरम् ।
 अनुजग्मु रणे रुद्र भूय एवाभिमर्षिण^२ ॥ ९

¹ A₁, C—वभूवतुरतौजसौ, B₂—वभूवुरद्भूतौजसौ ।

² B₃—एवाभिमर्षिता ।

सवभूव महाघोर ततो युद्ध सुदारणम् ।
 अस्त्रसघातमत्यर्थं समन्तादसुरा सुरान् ॥ १०

वज्राशनि समप्रख्ये रुक्माज्वालापरिच्छदै ।
 योधास्तु बहस्तत्र पतिता रणमूर्धनि ॥ ११

ध्वस्ततूणीरनाराचा खड्गास्त्रसधिरोक्षिता ।
 पिण्डीभूतशिर काया रूर्मा स्थल इवोधृता ॥ १२

शोकदग्धा स्मृता छिन्ना ऊर्ध्वाक्षिक्षिरस. क्षिती ।
 दलीभूताश्च मातङ्गा वज्रधना गिरयो यथा ॥ १३

ततोऽपरास्त्रनिर्भिन्ना^१ भिन्नमस्तककन्धरा ।
 विक्रोशन्तो गजा भीता सूजमाना स्ववाहिनीम् ॥ १४

मतशेषगजेन्द्रीघा विद्रवन्ति मदोजिभता ।
 विमुरवा पितरो यान्ति नास्तिक्य पितरो यथा ॥ १५

रुद्रवाणाशु निर्दंग्धा भस्मीभूता महासुरा ।
 परियेत् रणे योधा शितिकण्ठशराहता ॥ १६

महारथवरैवृन्दै शातकुम्भ-परिच्छदै ।
 नानाविधैरलकारै सर्वे वीरा विराजिता ॥ १७

पुरस्कृत्य हिरण्यक्ष सर्वदैत्या समाययु ।
 वृषध्वजस्तदा वीक्ष्य दैत्यसेनासमागमम् ॥ १८

घनानीकमिवाकाशे^२ सविद्युद्विमण्डले ।
 विस्पष्टभ्रूकुटी क्रुद्धः प्रादुर्भूतस्त्रिलोचन ॥ १९

पिनाक धनुरुद्यम्य लीलयेव महेश्वर ।
 सददाह रिपु सख्ये बाणेविशिखसन्निभे ॥ २०

हिरण्यकशिपुर्दूरादाजुहाव त्रिलोचनम् ।
 विवृत्तनयन प्राशुरुर्ध्वकेशो विभीषण ॥ २१

हरित श्रमश्रुर्महादष्ट^३ कृष्णाङ्गो नीललोहित ।
 कामरूपी दुराधर्षो मायावी दुरतिक्रम ॥ २२

१ A₁, C—ततोऽपराश्विभवा ।

२. B₂—घनानीकसमाकाशे सविद्युद्विमण्डल ।

३. A₄, C—दृरिश्वश्रीमहादष्ट ।

सर्वास्त्रविद्वान् स कूरो देवद्विजविरोधक ।
 सदा कुद्धो मदोन्मत्त प्रमाथी बलवत्तर ॥ २३
 रथेन रथमासाद्य द्वावेतावचलोपमौ ।
 मास्तोद्यतविक्रान्तौ धनुरुद्धम्य सस्थितौ ॥ २४
 सरव्धघनवृन्दाभौ प्रेर्यमाणौ शिलीमुखान् ।
 अथ सेनापति स्कन्दो विप्रचित्ति रणाजिरे ॥ २५
 महता रथवृन्देन द्वावेतौ समितिङ्गयौ ।
 द्वन्द्वयुद्धविदावेतौ धनुर्वेदेषु पण्डितौ ॥ २६
 विस्थ्यातौ यशसा द्वौ तौ सेनाध्यक्षावरिन्दमौ ।
 सग्रामदूरवोढारौ स्वाम्यर्थंकृतनिश्चयौ ॥ २७
 अन्योन्यमभिजन्त्वा विजिगीषु धनुर्धरी ।
 महता बाणवर्षेण दैवासुरसमागमै ॥ २८
 कृन्तौ^१ तौ च रुषा सैन्ये अभिजातौ धनुर्धरी ।
 तुमुल चाभवङ्ग्योऽप्यवन्ध्य घोरदर्शनम् ॥ २९
 क्रव्यादचपला भूमिर्युद्भूमौ तरज्जुणी ।
 मध्ये याति महाभीमा परलोक-प्रवाहिनी ॥ ३०
 तुरङ्गश्चलमाला^२ सा पत्तिमानवती सती ।
 ईदृश्या च महानद्या वितरन्ति सुरासुरा ॥ ३१
 निमज्जन्ति रथा नागा प्लवन्ते हरिपक्षिण^३ ।
 द्रवन्ति रुधिरोत्पीडा^४ विक्रोशन्ति भयातुरा ॥ ३२

ब्रह्मोवाच

अथ दामोदर श्रीमान् पुण्डरीक्ष अव्यय ।
 सोऽपि विस्फार्य निघोष महति स्यन्दने स्थित ॥ ३३
 वैनतेयध्वजोपेतो मायाशेषनिसूदन ।
 हिरण्याक्ष समक्षे वै प्रोवाच प्रहसन्निव ॥ ३४

1. B₂—कृतौ ।

2 A₁ C—तुरङ्गखरमाला ।

3 B₂—पक्षिणस्तदा ।

4. B₁—रुधिरोद्गीर्णा ।

स्थिरो भव दुराचार यज्ञविष्लवकारक ।
 द्विजधर्मक्रतूद्विग्न^१ वेदमन्तविदूषक ॥ ३५
 फल प्राप्त्यसि दुर्बुद्धे दुर्नयस्य कृतस्य च ।
 चक्रेण शितधारेण सहरामि शिरस्त्व ॥ ३६
 पिवन्तु सधिर चाद्य गृधगोमायवस्त्व ।
 पुत्रैं सह रणे मृढ प्रयासि यममन्दिरम् ॥ ३७
 कृष्णावाक्य निशम्येद दैत्य कोपानलप्रभ ।
 उवाच कृष्ण जानामि यत्व वक्ष्यसि पण्डित ॥ ३८
 न वाक्येन विभेम्यद्य मुच्यता सायकान् ।
 ससुरोरगयक्षैश्च सिद्धविद्याधरै सह^२ ॥ ३९
 त्वा च जेतु समर्थोऽह स्थिरो भव महाहवे ।
 मद्बाणगोचर प्राप्तो नाद्य जीवन् प्रयास्यसि ॥ ४०
 एवमुक्त्वा हृदीनात्मा जघान नवति शरे ।
 स चिच्छेदान्तरे तास्तु भूयस्त्रिशदवाकिरत् ॥ ४१
 एकेन^३ चेषुणा कृष्णो लुनात्याशु रिपो शरान् ।
 सहस्रमसूजत् क्षिप्र लघुहस्ता महासुर ॥ ४२
 ते शराश्चित्रपुङ्ग्नाश्चाप्यसख्येया अजिह्वगा ।
 सहता सरला दीना बाणा सन्नतपर्वण ॥ ४३
 छादयन्तोऽम्बर तीक्ष्णा कङ्कबर्हिणवासस ।
 नीहारमिव सर्वत्र ख घरा च प्रपूरिरे ॥ ४४
 छिन्नभिन्नविकीर्णश्च समन्तासीद्^४ व्यतिक्रम ।
 निपुण दर्शयामास विव्याध दशमार्गणे ॥ ४५
 सूटास्ते दानवेन्द्रेण आजमाना इवेषव ।
 चुकोप द्विगुण वीर सिहनाद ननाद च ॥ ४६

1. A₁, B₂ C—द्विजधर्मक्रयोद्विग्न ।

2. B₁, C—सुरसुरोरगैर्यक्षै सिद्धविद्याधरोरगै ।

3. A₁—एतेन ।

4. B₂—सर्वत्रासीद् ।

मयेन विहिता माया सोऽसृजद्वानबोत्तम ।
 मुक्तमात्रे रुमाविद्य ठिद्यन्तचपलविद्रुमा¹ ॥ ४७
 पुरत पृष्ठत पाश्वें अघोधर्वविकृतानना ।
 दुरातिगा सुदुर्लक्ष्यास्तमोघोराच्च विग्रहा ॥ ४८
 विस्फार विकृत रौति भैरव लोमहर्षणम् ।
 महान्ध विकृत दृष्टवा त्रस्ता देवा विदुद्वुवु ॥ ४९
 मुहूर्त ध्यानमाविश्य विष्णु सत्यपराक्रम ।
 उज्जहाराऽप्रमेयात्मा चक्र सर्वास्त्रनायकम् ॥ ५०
 अखण्डमण्डल तीक्ष्ण सहस्राशु समप्रभम् ।
 प्रलयानलविद्योत तमस्तीत्रानुद परम् ॥ ५१
 नामा सुदर्शन चाम्ब । दैत्यान्तकरण रणे ।
 भुजस्य शिखरे भाति महादावाग्निसन्निभम् ॥ ५२
 आविद्धमिव तेजासि कालाग्निप्रलयार्कवत् ।
 मुमोच भगवान् कृष्णश्वक शत्रुनिसूदनम् ॥ ५३
 मुक्तमात्रमभूद्रुद्रु द्रुष्ट्रेक्ष्य चातिभासुरम्² ।
 हत्वा च निखिलान् दैत्यान् भुजेनोत्तमत्तेजसा ॥ ५४
 तमायान्त महाभीम चक्रमप्रतिम रणे ।
 विव्याध चास्त्रवर्षेण चक्रस्योपरि दानव ॥ ५५
 पतञ्जा इव दीप्ताग्नौ निपतन्तीष्वो मृधे ।
 बाणस्थान् स समासाद्य जज्वाल भृशमस्त्रराद् ॥ ५६
 चक्र तु सहसा प्राप्य हिरण्याक्षशिरोऽचिरात् ।
 पपात सहसा कृत्स्ना चालयन् स वसुन्धराम् ॥ ५७
 कृत्वा कर्म महत्तच्च भूय कृष्णकर ययौ ।
 मृत-शेषाश्च ते दैत्या विद्रवन्ति दिशो दश ॥ ५८
 ल्यकृत्वात्मान यश शौर्य माहात्म्य स्वकुलोचितम् ।
 जीवाशया भयोद्विग्ना विशन्ति गिरिकन्दरे ॥ ५९
 रुद्रतेजहतो वीरो हिरण्यकशिपुस्तदा ।
 प्रयातश्च रणाद्भूग्न सक्षीण निजमत्सर ॥ ६०

1. B₂ — सनिभा ।

2. B₃ — गतिभास्त्ररम् ।

न सहिष्णु रणे शक्र सोऽपि भग्नो महासुरः ।
 हित्वा रथाश्वयन्तार तत सोऽन्तर्दधे बली ॥ ६१
 निजमाया समास्थाय प्रययो दीनमानस ।
 कृत्तिवासस्तु भगवान् जघान दश दानवान् ॥ ६२
 चतुरज्ञेन पूर्णेन दशकोटिबलै सह ।
 क्षणेन भस्मसान्नीत कामदेव यथा पुरा ॥ ६३
 दनु देवान्तक शास्व पृथुक्षेत्र सुलोचनम् ।
 हिरण्यकशिपोज्येष्ठ विशाल विकट द्रुमम् ॥ ६४
 उन्माद दशम चैव महादेवो जघान वै ।
 अपरान् दानवान् सर्वान् स्कन्दद्या प्रजहू रणे ॥ ६५
 नि सप्तनमभूतत्र देवा मुदितमानसा ।
 मुनय सिद्धगन्धर्वा साप्सरोरगकिन्नरा ॥ ६६
 पुष्पवृष्टि विमुञ्चन्ति सुरदुन्दुभिनादिता ।
 जयस्व देव^१ जयस्व मधुसूदन ॥ ६७
 एव सर्वे प्रपूजन्ति त्रिलोचनजनार्दनौ ।
 स्वे स्वे स्थान यथापूर्व देवा निहतकण्टका ।
 गतोऽमरावती शक्र सर्वदेवैर्नैमस्कृत ॥ ६८

इत्येकाग्रपुराणे षट साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया द्वितीयेऽशे देवासुर-
 सग्रामे हिरण्याक्षबधो नाम विशोऽध्याय^२ ॥

1. B₂—किकरा ।

2. B₂—जयदेव च ।

3. B₂—“ देवासुरसग्रामे हिरण्याक्षबधो नाम विशोऽध्याय

एकत्रिंशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

एव ब्रह्मवच श्रुत्वा देवी प्रीतिमनाऽभवत् ।
नमस्कृत्वा शिव मूर्धना भूय प्रष्टु प्रचक्रमे ॥ १

पार्वत्युवाच उवाच

पितामह महाप्राज्ञ सर्वतत्त्वार्थकोविद ।
जित्वा हृत्वा रणे देत्यान् दानवानसुरान् शठान् ॥ २
किं चकार ततो देवस्तस्मिन क्षेत्रे महाक्रतौ ।
विघ्नानन्तर-तत्कार्यं^१ तन्माख्यानुमहंसि ॥ ३

ब्रह्मोवाच

शृणुष्वद्वहिता देवि । माहात्म्य कृत्तिवासस ।
एकाग्रके महाक्षेत्रे पुरावृत्त त्रवीमि ते ॥ ४
वृत्ते देवासुरे युद्धे आश्चर्ये लोमहर्षणे ।
भार्गंव परमाश्चर्यमागम्य पितर स्वकम् ॥ ५
नमस्कृत्य श्वसन् वाक्य वाष्परुद्ध सवेपथु ।
उवाच वचन चेदमसुराणा हितोदयम् ॥ ६

शुक्र उवाच

ताताऽप्यन्तविचिन्त्रोऽय देवैदेत्या विनिर्जिता^२ ।
अल्पवीर्य शचीनाथो लोकपालास्तथैव च ॥ ७
क्रौरकर्मा हृषीकेश. प्रसह्येन शशाक सः ।
अभिज्ञ शकर सख्ये स्कन्दो दुर्बल दुर्भंति ॥ ८

1. B_१, हृभूत् ।
2. B_२, विघ्नानन्तरत्वकार्यं ।
3. B_३, निपातिसा ।

मध्यस्थ सततं ब्रह्मा इतरेषु च का कथा ।
 भूयो भूयो मया दृष्टो दानवैर्देवता जिता ॥ ६
 साम्प्रत देवता शक्ता जेतु कात्स्येन मामकान् ।
 एतत्कारणमन्यच्च भवान्मे वक्तुमहंति ॥ १०

ब्रह्मोवाच

इति पुत्रवच्च श्रुत्वा वाक्यमेवमविविलदम्^१ ।
 शान्तपूर्वमिद प्राह पुत्र सानुनय वच^२ ॥ ११

भृगुरुवाच

यथा वक्ष्यसि पुत्र त्वं न मृषा बलिनोऽसुरा ।
 दानशीलाः सदा शूरा भोगिनां मानिन सदा ॥ १२
 देवा सत्त्वमया प्रोक्ता अकुद्धाश्चाप्यलोलुपा ।
 अकार्पण्या अहिसाश्च यज्ञ स्वाध्यायतत्परा ॥ १३
 धर्मज्ञा कर्मकुशला धर्मगोत्राहृणप्रिया ।
 अनसूयपरा दवा सत्त्वार्थ-हृततत्परा ॥ १४
 ब्रह्मण्या शिवभक्ताश्च शीचवन्तो जितेन्द्रिय ।
 जितात्मनो जितक्रोधा सत्यवाक्कायमानसा ॥ १५
 भूरिदा यज्ञशोलाश्च शरणागतवत्सला ।
 पूजयन्ति विरूपाक्ष भक्तिमन्त सदा सुरा ॥ १६
 तेन ते विजयिष्यन्ति मा कृथास्तात् । शोचनाम् ।
 श्रुतिशास्त्रपुराणानि सागानि निखिलानि च ॥ १७
 श्रुतानि कि त्वया वत्स न पाद श्लोकमेककम् ।
 धर्मो जर्यति नाधर्म सत्य जर्यति नानृतम् ॥ १८
 क्षमा जर्यति न क्राधो विष्णुजंयति नासुरा ।
 वमूर्लामिद विश्व धर्ममूल यश श्रियः ॥ १९
 धर्मज्ञ सतत विष्णु शिवदेह-समुद्भव ।
 शिवशक्तिमय विश्व ताभ्या योऽप्यवमन्यते ॥ २०

1. B₃. वाक्यमेव सविविलव ।

2. A₁. पुत्रसानुनय वच , C—पुत्रस्यानुनय वच ।

न च प्रेत्य न चाप्यत्र स मुखीं समजायत ।
 दुखभोगश्च सतत व्याघ्रयोऽप्यायुरेव च ॥ २१
 राज्यच्छुतिर्थशोनाशोऽप्यनाराधितधूर्जटे ।
 नरके नियत वासो यातनाभूतकर्कशे^१ ॥ २२
 पतन्ति हि तमित्रे च अनाराधितशङ्करा ।
 सदा देवद्रुहो दैत्यास्तामसा पापनिहत्या ॥ २३
 च्यवन्ते पदविभ्रष्टा कथ पुत्र प्रतप्यसे^२ ।
 असत्यसन्धा कृपणा परस्वेषु च तत्परा ॥ २४
 अर्धमशीला पुत्रास्ते गताश्च निधनं शुभम् ।
 पतन्ति नरके पुत्र ये द्विषन्ति महेश्वरम् ॥ २५
 स्वकर्मप्रभवैस्ते च प्राप्ता दोषो पराभवम् ।
 भज देव विरूपाक्ष जहि मोहं निरर्थकम् ।
 प्रप्यसे परमानन्द शाश्वत शिवसम्मतम् ॥ २६

ब्रह्मोवाच

पितुरेव वच श्रुत्वा धर्मज्ञस्य ततोऽम्बिके ।
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा कवि प्राह शनैरिदम् ॥ २७

शुक्र उवाच

भगवन् । सप्तभि पूर्वं पूजितोऽसि कृपानिधे ।
 भवान् कालत्रयज्ञश्च भवान् धर्मज्ञ एव च ॥ २८
 अवशिष्टाश्च ये सन्ति दानवा मम पुत्रका ।
 कथयस्व शुभ यत्तु तेषा भूयाद् यथाऽधुना ॥ २९
 न भवेन्नरक येन राज्यभ्रंशो भवेन्नतु ।
 एतदिच्छाम्यह श्रोतु यद्यनुग्रहतास्ति मे ॥ ३०

भृगुरुवाच

शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि दैत्याना हितमुत्तमम् ।
 यत्कृत्वा लभ्यते दैत्यर्महती सम्पदुत्तमा ॥ ३१

1. B₂ यातनाभूतकर्कशे ।

2. B₂. प्रतप्यते ।

एकाम्रकवने रम्ये सिद्धगन्धर्वसेविते ।
 लिगोनकोटिसकीर्णे भविष्यत्यासुर हितम् ॥ ३२
 निर्ममो निरहङ्कार-स्त्यक्त्वा^१ सर्वपरिग्रह ।
 अहिन्न सर्वभूतेषु दत्त्वाचाभयदक्षिणाम् ॥ ३३
 सुखदुखसमो भूत्वा यथात्मनि तथा परे ।
 सम सर्वेषु भूतेषु रागद्वेष-विवर्जित ॥ ३४
 योगयुक्त सदा दान्त समलोष्टाशमकाञ्चन ।
 मन सयम्य सच्चित्तौ^२ युञ्जन्नेव सदात्मनि ॥ ३५
 नि प्रपञ्च निराभास निर्गुण परमेश्वरम् ।
 शब्द स्पर्शरसातीत प्राणरूपविवर्जितम् ॥ ३६
 निष्कल निर्मल शान्तं परातीतं पराभवम्^३ ।
 निश्चलैकमना भूत्वा बुद्ध्या धृतिगृहीतया ॥ ३७
 विहाय निखिलान् दुखान् गर्भवासादिसम्भवान् ।
 प्राप्स्यन्ति विपुलामृद्धि या सुरैरपि दुर्लभा ॥ ३८

शुक्र उवाच

एकाम्रकवन कुत्र कुत्रास्ते परमेश्वर ।
 कथ वा जायते कृद्विदेत्याना प्रीतिवर्धनी ॥ ३९
 इदानी व्रूहि मे तात ! विशेष परम हितम् ।
 हृदये परमाह्लादो जायते वचनात्तव ॥ ४०
 कृतार्थोऽहि भविष्यामि प्रसङ्गात्तात निश्चितम् ।
 व्रूहि मे पावन क्षेत्र दानवाना हित यथा ॥ ४१

भूगुरुवाच

सम्यक् पृष्ठ त्वया वत्स ! शृणुत्वं गदतो मम ।
 कारण सप्रवक्ष्यामि^४ दैत्योना परम शिवम् ॥ ४२

1. B_१ शक्त्या ।

2. B_२, मच्चित्तो ।

3. B_१ पुराभवम् ।

4. A_१, C. सविष्यामि ।

दक्षिणस्याम्बुधेस्तीरे उत्कलासनमण्डले ।
 महानदीति विख्याता दुहितृशतशोभिता ॥ ४३
 तस्याश्च तनया सौम्या नाम्ना गन्धवती नदी ।
 स्वादुतोया महापुण्या पाविनी लोकभाविनी ॥ ४४
 तस्यास्तीराददूरेण सागराम्भ समीपके ।
 एकाभ्रकवन नाम क्षेत्र परमपावनम् ॥ ४५
 स्वर्णकूटगिरे शृङ्गे विविक्ते सुमनोहरे ।
 आक्रोशमात्र वितत^१ भौमस्वर्ग इहोच्यते ॥ ४६
 तत्रास्ते भगवान् भर्गो लिङ्गमूत्तिरनामय ।
 वरेण्यो^२ वरद शम्भु सर्वेषा प्रपितामह ॥ ४७
 वेदान्ते गीयते यच्च परब्रह्म सनातनम् ।
 तदेव लिङ्गमूर्त्या च तिष्ठत्येकाभ्रके वने ॥ ४८
 य विदन्ति न वै देवा योगिनो गतकल्मषा ।
 तमेव^३ साक्षाद्दृष्ट्वा च मुक्तिप्राप्यन्ति-निश्चितम् ॥ ४९
 यस्य लिङ्गवरस्याङ्ग-नैवेद्य गृह्णते सुरै ।
 सर्वपापविनाशाय विमुक्तयै भवसागरात् ॥ ५०
 नैवेद्य लिङ्गराजस्य महापापविनाशनम् ।
 यद् भुक्त्वा ह्यमरा सर्वे स्व स्व पदमवाप्नयु ॥ ५१
 विकारस्तत्र नास्त्येव भक्षणे च द्विजन्मनाम् ।
 मुच्यते नात्र सन्देहो यत् स्पृष्ट्वा ब्रह्महा शुचि ॥ ५२
 येऽर्थवाद प्रकुर्वन्ति तत्र वै मानवाधमा ।
 पच्यन्ते नरके ते च यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ५३
 अतएव परब्रह्म तलिङ्ग नात्र सशय ।
 तस्यैवाराधन कृत्वाऽसुराणा भविता शुभम् ॥ ५४

१ C, विदित ।

२ B₃, अरण्ये ।

३ B₂—तदेवत् ।

तस्यैव पाश्वे प्रवरो महालय^१-परिणत ।
 कल्पवृक्षो मुनिशेष्ठ आस्ते परमसिद्धिदि^२ ॥ ५५
 तमासाद्य नरो भक्त्या कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
 नमस्कारं ततः कुर्यादिद मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५६
 “नमस्ते कृत्तिवासाय त्वव्यक्ताय द्रुमात्मने ।
 महद्रसोपविष्टाय विश्वभूतात्मने नम ॥ ५७
 प्रशान्ताय विभक्ताय ज्योतिभूताय योगिने ।
 अमृताय महेशाय वेघसे कृत्तिवाससे” ॥ ५८
 अनेन मन्त्रयोगेन कल्पपादपमीश्वरम् ।
 य प्रसादयते भक्त्या तस्य शम्भु प्रसीदति ॥ ५९
 म्नात्वा बिन्दुद्भूवे तीर्थे सम्यकरूपतरु प्रति ।
 आचम्य च शुचिभूत्वा अभिभिञ्चे द्रुम जलै ॥ ६०
 एकेन गड्ढुकेनैव यमसयमतत्पर ।
 समाप्ते नियमे चैव कृतकृत्यो भवेन्नर ॥ ६१
 उत्तमा सिद्धिमाप्नोति या सुरैरपि दुर्लभा ।
 स्वर्णकूटाद्रिसचारी प्रसन्नो भवतीश्वर ॥ ६२
 ईश्वर सर्वभूतेषु कर्त्ता हर्त्ता जिता तथा ।
 तमेव शरण गत्वा प्राप्नुयादिप्सित फलम् ॥ ६३
 श्रृणु वत्स! विशेष मे स्वर्णकूटाद्रिचारणम् ।
 लिङ्गमूर्तिघर रुद्र दृष्टवाप्नोति परं पदम् ॥ ६४
 एकाग्रनाथौ भगवान्^३! जगत्कारणकारणम् ।
 भक्तानामनुकम्पार्थं लिङ्गमूर्तिघर स्वयम् ॥ ६५
 काशी सेतु महेन्द्र च पुण्यक्षेत्राणि पुत्रक ।
 सर्वाणि संपरित्यज्य एकाग्रे भाति शङ्कर ॥ ६६

1 A₁, B₂—महाप्रलय ।2 B₂—आपरमसिद्धिदि ।3. B₂—यत्र चैकाग्रके काथो ।

शङ्कर परमो बिन्दुधर्ममार्गेषु देहिनाम् ।
 श्रीशङ्कराच्चनादन्यो धर्मो नास्ति विमुक्तये ॥ ६७
 धर्म एव परो बन्धुर्देहेऽत्र क्षणभज्जुरे ।
 यावद्देहे स्थित जीव तावच्छ्रेयोऽच्चन विभो ॥ ६८
 न शङ्कराच्चनात्पुण्यमधिक पृथिवीतले ।
 नास्ति नाह तु जानामि तदेव परम हितम् ॥ ६९
 बहुनाम्र विमुक्तेन भाषितेन पुन पुन ।
 नास्त्यसाध्य पृथिव्या च प्रसन्ने कृतिवाससि ॥ ७०
 स्वर्णकूट समासाद्य स्नात्वा बिन्दुङ्गवे नर ।
 दृष्ट्वा कृष्ण महादेव न भूयो योनिजो भवेत् ॥ ७१
 हरिशङ्कर्योरेव दुर्लभ दर्शन सुत ।
 एकत्रैव जगन्नाथ पृथक् भूत्वा व्यवस्थित ॥ ७२
 शङ्कर शरण गत्वा जेष्यन्ति किल ते सुता ।
 एतत्ते कथित पुत्र यन्मा त्वं परिपृच्छसि ॥ ७३

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्रामैश्वर्या सहिताया द्वितीयेऽजे
 देवासुरसग्रामे भृगुवाक्य नामैकत्रिशोऽध्याय १ ॥

1 B₂—बन्धु ।

2. B₂—‘देवासुरसग्रामे भृगुवाक्य नाम एकविशेषाय ।

द्वार्किंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पितृवाक्यमिद^१ श्रुत्वा नमस्कृत्वा जगाम स ।
 हिरण्यकशिपुर्यस्ते^२ भ्रातृशोकेन पीडित ॥ १
 नि.श्वसन्त निष्प्रभ त पराभूत परेण च ।
 तथाभूत तमीक्ष्याशु शुक्र प्रोवाच मन्त्रवित् ॥ २
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र ! जहि चिन्ता शृणुस्व मे ।
 कारण सप्रवक्ष्यामि विनाशायासुरद्विषाम् ॥ ३
 इति तस्य वच श्रुत्वा पर सारामृतोपमम् ।
 अभिवाद्यासन दत्त्वाऽब्रवीदैत्येश्वरस्त्वदम् ॥ ४

हिरण्यकशिपुरुषाच

ब्रह्मन् मुह्याम्यह चात्र अमतीव च मे मन ।
 अद्यापि खलु मा चिन्ता तीव्रा च परिधावति ॥ ५
 भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मे मृत्यु स्वजनस्य जनस्य च ।
 राज्यभ्रशो यशो नाश कुलस्यास्य क्षयो महान् ॥ ६
 इह सग्रामघोरेण भ्रातृशोकेन पीडित ।
 सम्यग् भ्रष्ट^३ बन्धुहीन भ्रातुमर्हसि वै गुरो ॥ ७
 इति ब्रुवाण दीन त कृपया परयाऽम्बिके । ।
 उवाच दानव शुक्रो वाक्य वाक्यविदाम्बर ॥ ८

शुक्र उवाच

पुरा भग्नाश्च ये देवा साम्प्रत ते महोदयाः ।
 तदिद कारण तात निवोष मम सुक्रत ॥ ९

1. B_१ पितुर्वाक्यमिद ।

2. B_२ हिरण्यकशिपुर्यन्त्र ।

3. B_३—सपदभ्रष्ट ।

मम पित्रा यदाख्यात भवता हितमुत्तमः ।
 तदह सप्रवक्ष्यामि शृणुष्वेकाग्रमानस ॥ १०
 दक्षिणाम्बुधितीरे च विविक्ते सुमनोहरे ।
 एकाग्रकवन नाम क्षेत्रं परमसिद्धिदम् ॥ ११
 महासत्रेण ते देवास्तस्मिन् क्षेत्रे नृपोत्तम ।
 प्रसादेन विचित्रेण उच्चाने सुमनोहरे ॥ १२
 वापीकूपतडागाद्यै सन्पनार्चनकै शुभै ।
 आराधयन्ति देवेशं कृत्तिवासं जगद्गुरुम् ॥ १३
 प्राप्तास्तेनातुलामृद्धि विजयं चार्थसम्पद ।
 सग्रामै विजयप्राप्तिं कृत्तिवासप्रसादत ॥ १४
 दुर्वलाश्चामरा सर्वे तेन ते विजयन्ति ते ।
 इति हेतोर्जितो देवैर्भवान् भग्नोऽसि चाहन्ते ॥ १५
 यस्य एकाग्रके क्षेत्रे प्रासादोऽस्ति शिवालये ।
 अणुमात्रोऽपि तस्याङ्गं । भग्नशब्दो न जायते ॥ १६
 पुन किमुच्छ्रूतं दिव्यं विशालं शिवमन्दिरम् ।
 तेन ते विजयं प्राप्ता सुकृतेनादिते सुता ॥ १७
 स्वर्णकटगिरि पृष्ठे य करोति शिवालयम् ।
 तन्नास्ति यन्लासिध्येत इह चापि परत्र च ॥ १८
 सन्ततेश्च न विच्छेदं कदाचिच्च भविष्यति ।
 सर्वकामसमृद्धात्मा विन्दते सुखमक्षयम् ॥ १९
 ब्राह्मणस्तपसा युक्तं क्षवियो विजयी तथा ।
 महाधनी भवेद् वैश्य शूद्रं सद्गतिमान्युयात् ॥ २०
 तस्मात्तमपि राजेन्द्रं कुरु त्वायतनं^४ महत् ।
 सर्वकामसमृद्ध्यं भज देवं त्रिलोचनम् ॥ २१
 एकोनकोटिमध्येषु त्र्यम्बकं त्रिपुरान्तकम् ।
 आराधय विरूपाक्षं देवदेवं महेश्वरम् ॥ २२

1 B_१—मम वक्त्रात् समाख्याति भवता हितमुत्तमम् ।

2 B_१—दर्ढराः ।

3. B_१—सुखमक्षयम् ।

4. B_१—यत्न सदा ।

प्रासादरचनैभंक्त्या शङ्कर परितुष्यति ।
 तुष्टो देवो ददात्याशु यद् यद् इच्छति मानव ॥ २३
 तस्य लिङ्गवरस्याङ्ग^१ । नैवेद्य पापनाशनम् ।
 ब्रह्मादीना च दुर्लभ्य मादृशाना पुनस्तु किम् ॥ २४
 एकाग्रकवने वत्स^२ । पक्षत्री साक्षाच्च पार्वती ।
 भोक्ता चैव स्वय साक्षात् शिव एव सनातन ॥ २५
 पूजयित्वा तु तलिङ्ग नैवेद्य प्राश्य तस्य वै ।
 प्रयाति पुरुषो देव नीलकन्दरमव्यय ॥ २६
 सहान्नपूर्णया साक्षाद् यत्र विश्वेश्वरोऽव्यय ।
 आस्ते विश्वोपकाराय लिङ्गमूर्त्तधरः स्वयम् ॥ २७
 यदृष्ट्वा चैव स्पृष्टा च नरो मोक्षपथ^३ व्रजेत् ।
 तदेव शरण प्राप्य न च प्राप्यवसीदति ॥ २८
 एकाग्रकवने राजन् । मूर्त्तिभिश्वचाष्टाभिर्युतिम् ।
 साक्षात् गौरीपति विद्धि परब्रह्म सनातनम् ॥ २९
 अतएव महाराज व्रज एकाग्रक वनम् ।
 प्रासादेन च दिव्येन आराध्य महेश्वरम् ॥ ३०
 गन्धै पुष्पैर्महापुण्ये विलवार्क-कमलादिभि ।
 नैवेद्यैविविधैश्चैव वासोभि सिमलकृतै ॥ ३१
 दधिदुर्घाभिषेकैश्च धूतैश्च मधुभिस्तथा ।
 स्नापयस्व च तलिङ्ग वरद भुवनेश्वरम् ॥ ३२
 स्तुतिभिश्च पुराणोक्तैरथर्वशिरसा तथा ।
 शतरुद्रेण वा राजन् । तोषयस्व पिनाकिनम् ॥ ३३
 नोचेत् सहस्रनाम्ना तु तुण्डप्रोक्तेन दानव । ।
 सन्तोषय महादेव स ते श्रेयोऽभिघास्यति ॥ ३४

१ B_१—लिङ्गवरस्यास्य ।

२ B_२—तात ।

३ B_३—मोक्षपथो ।

हिरण्यकशिषुरुवाच

नमस्ते गुरवे तुभ्यमशेषार्थप्रवर्त्तने^१ ।
 सम्यगुक्तं त्वया ब्रह्मन्स्माकं परम हितम् ॥ ३५
 शम्भोर्नामि सहस्रं तु कथं ज्ञात हि तुण्डिना ।
 तुण्डिप्रोक्तं कथं नामं तस्य जात वदाशु माम् ॥ ३६
 येन नामसहस्रेण तुष्यते भगवान् शिव ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं प्रसादात्तवं वै गुरो ॥ ३७

शुक्र उवाच

शम्भोर्नामि सहस्रं तु दुर्लभं ब्रह्मणो नृप ।
 अन्येषा चैव देवाना मादृशाना च किं पुनः ॥ ३८
 ज्ञायते ब्रह्मणैवेदं नान्यैतं नृपसत्तम् ।
 शिवप्रसादान्नाम्ना हि सहस्रं शिवर्निर्मितम् ॥ ३९
 पूजया परया सोऽपि प्रोवाचं पाकशासनम् ।
 मृत्युवे सोऽप्युवाचेदं शिवनाम-सहस्रकम् ॥ ४०
 सोऽप्यैकादशरुद्रेभ्यो नाम्ना श्रोचेत् सहस्रकम् ।
 यज्जपान्नृपशार्दूलं । ते नृपा बलदर्पिता ॥ ४१
 स्त्रुदाणा पठनात्तत्र ब्रह्मलोके मनोरमे ।
 श्रुत्वा ज्ञात्वा गृहोत्वा तत्तुण्डिना परम हितम् ॥ ४२
 पृथिव्या नामं सहस्रं तुण्डिना ह्यवतारितम् ।
 अतस्तुण्डिकृतं नामं सहस्रं ज्ञायते भूवि ॥ ४३
 पुण्यं नामं सहस्रं हि शम्भों प्रीतिकरं सदा ।
 तेन स्तुत्वा महादेवं प्राप्नुयादीप्सित नृप । ॥ ४४
 यथा गौरीं प्रिया शम्भोर्यथा पुत्रेषु षण्मुख ।
 क्षेत्रं यथाऽविमुक्तं हि तथा नामं सहस्रकम् ॥ ४५
 न तथा च प्रिया गङ्गा न तथा च प्रियो हरिः ।
 न तथा च प्रियो योगो यथा नामं सहस्रकम् ॥ ४६

1 B₂—तुभ्यमशेषार्थप्रवर्त्तक ।

2, B₃—माहात्म्य ।

अतीव प्रीतिद नाम सहस्र शङ्करस्य च ।
 तेनैव तुष्यते शम्भूनन्यैव्रैतशतैरपि ॥ ४७
 अतएव महाराज ! तोषयस्व पिनाकिनम् ।
 सहस्रनाम्ना वरद नान्यै स्तवसहस्रकै ॥ ४८
 ब्रजैकाम्रवन राजन् ! पूजयस्व महेश्वरम् ।
 सहस्रैर्नामभि स्तुत्वा लभ्यते ते मनोरथम् ॥ ४९
 तस्मिन् क्षेत्रे महाराज ! प्रासादेन विशेषत ।
 तृप्यते परमेशानो लब्ध्वा गौरी यथा पुरा ॥ ५०
 एतत्कर्म महाराज ! गत्वा शीघ्र समाचर ।
 प्रसादाद्वैवदेवस्य सर्वदा विजयी भव ॥ ५१

ब्रह्मोवाच

गुरोर्वाक्यमिद श्रूत्वा स ययौ^१ दनुजेश्वर ।
 आससाद महाक्षेत्र स्वर्णकूट मनोरमम् ॥ ५२
 आम्रच्छाया समाविद्वे कल्पवृक्ष समाश्रिते ।
 एकोनकोटिसभूते दिव्यलिङ्ग ददर्श स ॥ ५३
 ववन्दे शिवलिङ्ग च यथोदिष्ट पुरोधसा ।
 तत्रैवायतन दिव्य दानव कर्तुमुद्यत ॥ ५४
 एतस्मिन्नन्तरे देवि ! दुलक्ष्या ह्यशरीरणी ।
 दानव प्रति वै वाणी गगनादवतारिता ॥ ५५
 गच्छ गच्छ सुरेशान ! इतस्त्वं वचनान्मम ।
 अन्यत्रायतन कृत्वा पूजयस्वाविशादिकत ॥ ५६
 अनहंस्त्वमयोग्योऽसि इम कर्तुं महेशिनु ।
 देवदृढसि प्रासाद चन्द्रमा कारयिष्यति ॥ ५७
 सिद्धेश्वरसमीपेऽपि यल्लिङ्ग वत्तंतेऽसुर । ।
 पश्चिमस्या दिशि शुभ तस्यैवाराधन कुरु ॥ ५८
 इमामन्त्रहिता वाणी श्रूत्वा च दनुजेश्वर ।
 जगाम तत्र दीनात्मा नि श्वस्योष्ण पुन पुन ॥ ५९

¹ B₂—प्रययो ।

ददर्श शिवलिङ्गं त नमश्चके महीतले ।
 साष्टाङ्गेन जगद्धात्रि । पुनः पुनरिद पठन् ॥ ६०
 त्राहि मा पावंतीनाथ । नमस्ते शशिशेखर । ।
 दीनस्य करुणापाङ्गुँ यूरयस्व मनोरथम् ॥ ६१
 तत परमद्वष्ट स शिलिपशास्त्रप्रमाणत ।
 चकारायतन दिव्य शतक्रतु जिगीषया ॥ ६२
 नानावृक्षसमाकीर्ण विहङ्गध्वनिसकुलम् ।
 दिव्यतोरणसपुत्रतमग्रस्थित जलाशयम् ॥ ६३
 एव कृत्वा दितिसुत प्रासाद पावंतीपते ।
 चिन्तयामास मनसा इति दानवसत्तम ॥ ६४
 हन्ति विष्णु प्रसह्येन वसून् सर्वान् मरुदगणान् ।
 लोकपालाननेकाश्च यक्षविद्याधरोरगान् ॥ ६५
 वश नयामि गौरीश सूदयामि शतक्रतुम् ।
 विचिन्त्य स्वगणैरेव स तलिङ्गमपूजयत् ॥ ६६
 अथ देवो विरूपाक्ष कृत्तिवासस्त्रिलोचन ।
 विज्ञाय मानस तस्य दानवस्य दुरात्मन ॥ ६७
 दुर्विज्ञेयस्य दुष्टस्य देवधर्मद्विषस्तथा ।
 चुकोप सहसा भर्गो ज्वलदग्निसमप्रभ ॥ ६८
 अति क्रुद्धे हरे सद्य पपात भुवि दानव ।
 विसज्जो विह्वलो मूढो वज्रपात इवाचल ॥ ६९
 वमन्त रुधिर वक्त्राद विशक नष्टचेतनम् ।
 मृतावस्थ च त दृष्टवा हरस्त्वन्तर्दधे तदा ॥ ७०
 अन्तर्धान गते देवे भूय सजीवितोऽसुर ।
 देवदेव महेशान नापश्यति यथा पुरा¹ ॥ ७१
 ततो विह्वलितो दीनो हिरण्यकशिपु शिवे । ।
 विललाप सुदुखेन पुर शशिभूतस्तदा ॥ ७२
 हिरण्यकशिपुरुवाच

अनाथ नाथ मा त्राहि नृशस देवविद्विषम् ।
 अनार्यमबल मूर्खं कायोकार्य-वहिष्ठुतम् ॥ ७३

निहित कृपण दीन धर्ममार्गविराघनम् ।
त्वत् पादशरण नाथ त्राहि मा वृषभध्वज ॥ ७४
अरातिनिहित वीर्य हृतमान हृतप्रभम् ।
ज्ञातिमित्रै परित्यक्त त्राहि मा त्रिपुरान्तक ॥ ७५
दुःशील मलिन क्रुद्ध सर्वधर्म-वहिष्कृतम् ।
असत्यसन्ध दुर्वृत्त त्राहि मा परमेश्वर ॥ ७६
मोहान्धतिमिरे घोरे त्वज्ञाते च सुसकट ।
पतित त्राहि मा देव । नीलकण्ठ । जगद्गुरोऽ ॥ ७७
विषयासक्तमत्यन्त मृषा तीक्ष्ण विभीषणम् ।
अनध्यनशील मा त्रातुमर्हसि शङ्कर ॥ ७८
न हुत नापि दत्त च कालकर्म-विवर्जितम् ।
वृथा मासाशिन लुब्ध त्व मा त्राहि जटाधर ॥ ७९
गुरुशुश्रूषया हीन क्रूर देवद्विज द्रुहम् ।
क्रियाभ्रष्ट गतिभ्रष्ट राज्यभ्रष्ट प्रपश्य माम् ॥ ८०
परोपताप-पिशुन परस्वे त्वतिलोलुपम् ।
परदारे सदासक्त त्राहि मा गिरिजापते ॥ ८१
सर्वोपायपरिभ्रष्ट भवन्त शरणागतम् ।
शान्तदर्प पराधीन कृत्तिवास प्रसीद माम् ॥ ८२
अनुभूतोऽस्मि देवेश । विज्ञाप्यमहमीदृशम् ।
सववणश्रिमाद् वाह्य त्राहि मा मदनार्दन ॥ ८३
क्षत्रराजमविज्ञात पुरा पापभयापहम् ।
तेनेद दुखसयुक्तो दद्याम्येकोऽप्यनाथवत् ॥ ८४

१. B_१ पतितेस्मि हि मा देव नीचकण्ठ नमोऽस्तु ते ।

२. B_२ वलिकर्म ।

३. B_३ परदारमन-सक्त त्राहि माँ नीलकन्दर । ,

A_१ . . . नीलकन्दर । ।

४. B_४. मे ।

५. B_५. दग्धोऽस्म्येको ।

अहो ! मोहाद् विमोहोऽयमात्मद्रोहाद् हि सकटात् ।
 अवस्था शुद्धमेकाये निषेकादिव काञ्चनम् ॥ ८५
 अन्तर्दुखः मनस्ताप बहिदुख सवेपथुम् ।
 नयनास्फोटमत्यर्थं ज्ञानमत्यन्तर्दुर्दशम् ॥ ८६
 मलि दुखसार महामोह-परिच्छदम् ।
 अतृप्त आहि मा देव ! शशाङ्कुतशेखर ! ॥ ८७
 गज्जाघर ! नमस्तेऽस्तु मोक्षकारणमव्यय ! ।
 अनादि निघनाध्यक्ष स्थूल सूक्ष्म-स्वरूपधृक् ! ॥ ८८
 भक्त स्निग्धानुरक्त मा आहि मा परमेश्वर ! ।
 जगत्कर्त्तर्निमस्तेऽस्तु जगदीश्वर ! शङ्कर ! ॥ ८९
 नमस्ते भगवान् ! तुभ्य नमस्ते भक्तवत्सल ! ।
 नमस्ते परमानन्द ! सच्चिदानन्दविग्रह ! ॥ ९०

ब्रह्मोवाच

इत्युक्त्वा दैत्यराजोऽसी हिरण्यकणिपु शिवे ।
 स्मृत्वा गुरोस्तद्वचनमस्तीसीत् पुनरीश्वरम् ॥ ९१
 “स्थिर स्थाणु प्रभुर्भवि” इत्यारभ्य महेश्वरि । ।
 “श्रीवर्धनो जगदी”त्यन्तमुवाच परमेश्वरम् ॥ ९२
 एव नाम सहस्रच स्तुवन् देव जगद्गुरुम् ।
 त्रायस्वेत्युद्गिरन् सद्य पपात वसुधातले ॥ ९३
 ततो देवो विरूपाक्ष कृपा चक्रे महेश्वर ।
 उवाच मेघमम्भीरमिद वचनमम्बिके ॥ ९४
 सतुष्टोऽह च ते सत्यमुत्तिष्ठोत्तिष्ठ दानव ।
 निवोध वचन श्रेयो युष्माक च व्रवीम्यहम् ॥ ९५
 विकलवेन च दीर्घेण किञ्चित् स्तोत्रेण चानघ । ।
 प्रीतोऽस्मि व्रूहि दैत्येन्द्र धर्मनिष्ठापर वच ॥ ९६

-
1. B₂—अथ स्यात् शुद्धर्थे काये निषेकादिव काञ्चनम् ।
 2. B₂—अति दुख ।
 3. B₂—सवेपथु ।
 4. B₂—ज्ञानहीन सुदुर्ग्रहम् ।

एतत् श्रुत्वा महेशानि महादेवस्य भाषितम् ।
 ब्रह्मामृतरस प्राप्य उदतिष्ठत् कृताञ्जलि ॥ ६७
 प्राह चाज्ञापयस्वेति यद्धनुग्रहतास्ति मे ।
 पूर्वोक्त च वर देहि श्रद्धा नान्यत्र मे विभो ॥ ६८
 महादेव इदं श्रुत्वा तद्वरः धमरोधकम् ।
 अन्तर्धानं गतो देवो वाच्मूचेऽशरीरणीम् ॥ ६९
 अनहोऽसि अभद्रस्त्व तथापि शृणु मे वच ।
 दृढेन मनसा दैत्य तपोनिष्ठापरो भव ॥ १००
 प्राप्स्यसे यदभिप्राप्य तपसा स्वजनेन च ।
 निष्कामं कुरु कर्म त्वं तपसा लभेऽखिलम् ॥ १०१
 इति देववचं श्रुत्वा परं सारामृतोपमम् ।
 वाढमित्येव दैत्योऽसौ जगाम तपं से वनम् ॥ १०२
 देवदेवो महादेव सर्वेषां वरदायक ।
 भगवान् लिङ्गमूर्तिश्च तत्रैवास्ते सनातन ॥ १०३

ब्रह्मोवाच

एव निगदितं चात्र हिरण्यकशिपुर्यंथा ।
 आराधनं च वै^१ कृत्वा वरं प्राप्य महेश्वरात् ॥ १०४
 शक्रोऽपि सर्वदेवेश्च आगम्यैकाम्रके वने ।
 चकाराराधनं शम्भोर्यज्ञं च बहुदक्षिणम् ॥ १०५
 इन्द्रेण पूजितो यस्मात्तस्मादिन्द्रेश्वरं विदु ।
 इन्द्रेश्वरं माहात्म्येन विलय यान्ति किल्विषा ॥ १०६
 सिद्धेश्वरसमीपेन लिङ्गमिन्द्रेश्वरं स्मृत ।
 पूजयामासुरन्ये च देवा लिङ्गानि कोटिशः ॥ १०७
 तस्यैव सिद्धनाथस्य पश्चिमाया दिशीश्वरि ।
 दैत्येन पूजितो यस्मात् तस्मादैत्येश्वरं विदुः ॥ १०८
 दैत्येश्वरं समासाद्य नरो मुच्येत सङ्कटात् ।
 देवदानवयोर्युद्धमेव देवि ! पुराभवत् ॥ १०९

1 A₁, C—तद् वचो ।

2, B₂—चैव ।

य शृणोति नरो भक्त्या दानवेश्वर-कीर्तनम् ।
जीवमानो भवेद् पूज्यो देहान्ते शिवता ब्रजेत् ॥ ११०

य शृणोति नरो भक्त्या पुराणप्रवर त्विदम् ।
पठेद् वापि समाधानात् पुत्रायुर्वंभाग् भवेत् ॥ १११

य शङ्करस्य महात्म्यं लेखयेत् पाठयेत् सङ्कृतं ।
अशोच्य सर्वसत्त्वेषु वशवृद्धिश्च जायते ॥ ११२

जीवन्निह कृतार्थं स्यात् सर्वतीर्थफलान्वित ।
देवा पुनस्तामिच्छन्ति मृतं स्वर्गं महीयते ॥ ११३

पुराणं य. पठेन्नित्यं मनसाऽप्यवमन्यते ।
नरक याति पापीयान् ब्रह्मस्वहरको यथा ॥ ११४

परिपालयति यश्चेद वाचा न विकरोत्यपि ।
स्ववशमुघृतं तेन शङ्करं परितुष्यपि ॥ ११५

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया द्वितीयोऽशे देवासुर-
सग्रामे हिरण्यकशिष्यु तपोवनगमनं नाम द्वार्चिशोऽध्यायः^१ ॥
द्वितीयोऽशः समाप्तः ॥

¹ B₂ देवासुरसग्रामे हिरण्यकशिष्यु तपोवनगमनं नाम द्वार्चिशोऽध्याय ।
द्वितीयोऽशः समाप्तः ।

तृतीयोऽश

त्र्यस्त्रिशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

श्रुत्वैव परमाश्चर्यमङ्गत लोमहर्षणम् ।
 देवदानवयोर्युद्ध पुरावृत्त महेश्वरि ॥ १
 उवाचेद ततो वाक्य स्मित कृत्वा पितामहम् ।
 देवदानवयोर्युद्ध साधु प्रोक्त त्वयानघ ॥ २
 क्षेत्रस्यास्य प्रभावोऽयमनादिरपरिच्छद ।
 तुष्टो देवेन्द्रवसुभि साप्सरोगुह्यकादिभि ॥ ३
 मनुभिर्मनुजै सिद्धे सर्वभूतै पृथक् विधै ।
 श्रुता मे सर्वं एवंतत् प्रसादात्तव सत्तम् ॥ ४
 भूय किमत्र वृत्तान्त श्रोतुमिच्छामि पूर्वजः ।
 प्रत्येकैकं यथा तथ्य भगवन् । शस मेऽखिलम् ॥ ५

सनत्कुमार उवाच

एव देव्या वच श्रुत्वा प्राहेद कमलोऽद्वावः ।
 घन्यासि देवि । जननि । लोकानुग्रहतत्पर ॥ ६
 प्रश्नस्य सदृशार्थ च न केनापि प्रकाशितम् ।
 त्वदग्रे^३ कथयिष्यामि परं साराक्षर पदम् ॥ ७
 ससारभयभेत्तार कामद बरद विभम् ।
 कृत्तिवास नमस्कृत्वा पुराण शृणु पार्वति ॥ ८
 हिरण्यकशिपुस्तस्माज्जगाम तपसे वनम् ।
 देवराजस्तु देवैश्च आजगामाथ सवृत ॥ ९

1 B₂—पद्मज ।

2 B₂—कमलासन ।

3. B₂—हन्त दे ।

क्षेत्रमेकाग्रक श्रेष्ठ कृत्तिवासो निकेतनम् ।
 अपश्यत् क्रमाद् धीमान् त देश सर्वकामदम् ॥ १० ॥
 अवशिष्टाध्वर कर्म चकारायतनानि वै^१ ।
 जुहावाग्नौ यथाकाले विधिवद् द्विजपुङ्गवै ॥ ११ ॥
 स्थाने स्थाने यथा पूर्वं सदक्षिणमतद्रित ।
 सुतृष्टश्चाभवत् तस्मै जातवैदा वरप्रदे ॥ १२ ॥
 निवृत्तमखकर्माणः समाप्त-वरदक्षिण ।
 ब्रह्माविष्णुसशक्राद्या मुनय सिद्धचारणा ॥ १३ ॥
 तुष्टुवुर्देवदेवेश सहस्रैर्नमिभि शिवे ॥ १४ ॥
 तुतोष भगवान् रुद्र सतृष्णो नामभिमखै ॥ १४ ॥
 ब्रह्माणमग्रत कृत्वा मुनय सर्वदेवताः ।
 ववन्दिरे महादेव महात्मान त्रिलोचनम् ॥ १५ ॥
 पाणी कुड्मलवद्वास्ते वन्धुरीकृतकन्धरा ।
 हर्ष गद्गदया वाचा हर स्तोत्र प्रकुर्वते ॥ १६ ॥

देवा ऊचु

जगदादिरनादिस्त्व जगदाधार ईश्वर ।
 जगत् कर्ता जगद्योनिर्जगदानन्दवर्धन ॥ १७ ॥
 जयाजरन् जयाजेय जय स्वर्गपिवर्गद^२ ।
 जय शम्भो महादेव जय गौरीश ईश्वर ॥ १८ ॥
 नि शेषस्तत्त्वरूपस्त्व निराभासो निरन्तर^३ ।
 निर्झुणो गुणभोक्तासि नित्य सदसदात्मक ॥ १९ ॥
 परत परमानन्द परातीत परात्पर^४ ।
 परमेष्ठी परित्राता पवित्रं परम स्मृतः ॥ २० ॥
 स्तष्टा भूतपति कृत्स्न विधाता धातुरेवच ।
 सहर्ता त्वं हि गोप्तासि ह्येव गीतो मनीषिभि ॥ २१ ॥

1. B_१—पूर्वमायतन च वै ।

2. B_१—जया जन्मन् जयः जय जय गौरीश ईश्वर ।

3. B_१—नि शेष तत्त्वरूपस्त्व निराभासनिरन्तरम् ।

4. B_१—परावर ।

पुष्णासि निखिलान् जन्तून् सर्वेषा प्रपितामह ।
 विश्ववीजमिद क्षेत्रमन्तरीक्ष क्षणा दिवा^१ ॥ २२
 दिग्बेश । उदधिभूमिर्देहो देहभूता वर ।
 आपोऽग्निर्भूमिराकाश तेजस्तेजोऽसि दुष्प्रभ^२ ॥ २३
 अनन्तमनघ चेह्यप्रमेयमगोचरम^३ ।
 प्रलयार्कसमप्रस्थ सोमार्घविधृते नम ॥ २४
 गङ्गाधर धराधार विश्वभव्य भवत् प्रभो ।
 विचित्रग्रहनक्षत्रे जटाजूटपरिग्रह ॥ २५
 ग्रह तु^४ वितत दिव्य विश्वभूत-निकेतनम^५ ।
 कालकूट धृत कण्ठे नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥ २६
 कुण्डलाभोगविभ्रान्तौ श्रवणान्त-विभूषितौ ।
 मात्यम्बरी विराजेते बालवलिभिरन्वित ॥ २७
 यज्ञोपवितनागेन्द्रो वद्धकन्धर-तक्षक ।
 ककोटकजटावद्धो धूर्जटि प्रकटोत्कट ॥ २८
 शतहासेन्दुकुन्दाभ विद्युच्चकित निर्मल ।
 महाहासञ्चुवोद्भ्रास सुनासा तिलकोऽङ्कित ॥ २९
 त्रायस्व परमानन्द भूतनाथ नमोऽस्तुते ।
 इभत्वचारुवद्धौ तौ अक्षसूत्र रविप्रभौ^६ ॥ ३०
 तक्षको मणिनागश्च लेलिहानौ भुजङ्गमौ ।
 केयूरौ^७ कटकावेतौ महाश्वेत धनञ्जयौ ॥ ३१
 पद्ममेखलमासाद्य महापद्मस्तु नाभकम^८ ।
 शङ्खकुलिकविश्वातावरुभ्या भुजगोत्तमौ ॥ ३२

1. B₂—यमादिवान् ।
- 2 B₂—तेजस्तेजोऽग्निदुष्प्रभम् ।
- 3 B₂—अनन्तमनघाचिन्त्य ।
- 4 B₂—प्रहन्तु ।
- 5 A₂, C, B₁—विषभूत-निकेतनम् ।
- 6 A₂, B₁, C—भुजयोश्चारुवद्धौतावक्षसूत्र रविप्रभौ ।
7. B₂, C—करकी ।
- 8, B₂. महापद्म सनाभिक ।

कम्बलाश्वतरावेतौ जानुमण्डलमाश्रितौ ।
 चरणाम्बुजलग्नौद्वावेलापत्रविलोहितौ ॥ ३३
 नूपुराङ्गदमत्यर्थं कुर्वन्तौ पन्नगोत्तमौ ।
 सुमुखो हस्तिकर्णश्च हिस्त तीव्र विषोल्बणौ ॥ ३४
 व्यालोला फणिनो देहे फणाशतमितस्तत ।
 हविहङ्गव्यं श्रुवस्थाली ब्रह्मा ऋत्विक्-पुरोहित ॥ ३५
 स्वयमग्नि स्वय होता उद्गाताध्वर्युरेव च ।
 स्वय यज्ञविधाता च यज्ञाङ्गो यज्ञसम्भव ॥ ३६
 अङ्कार प्रणवो वेदा यज्ञरूपिश्च ते नम^१ ।
 नम सर्वात्मने तुभ्यं भूतभव्यं भवत् प्रभो ॥ ३७
 असख्येयमपारस्त्वं महीयाय महाद्युते ।
 विज्ञानगुणसम्पन्नं नमस्ते ज्ञानसगर ॥ ३८
 कृष्टस्थवाच्यो य साक्षात् पञ्चब्रह्मा नमोऽस्तु ते ।
 य^२ श्राद्धे श्राद्धभोक्तासि पितृणा प्रपितामह ॥ ३९
 पूज्यानामपि पूज्यात्मा महादेव नमोऽस्तु ते ।
 बुद्धिप्रिय^३-गुणावासः सत्त्वं सत्त्ववता वर ॥ ४०
 अधिकर्मास^४ नैष्ठकम्य आदिदैवतदर्शन ।
 पाणोऽपानं समानश्चोदानव्यानौ त्वमेव च ॥ ४१
 त्वं च प्राणभृता श्रेष्ठो वरिष्ठं सर्वदेवता ।
 तत्रानेकं प्रवक्ता च मायामोहकरं प्रभु ॥ ४२
 त्रिपुरारि स्मरघ्वसी त्रिनेत्रस्तु त्रिघूलधृक् ।
 उमापतिर्विरूपाक्षस्त्रैलोक्यपतिरीश्वर ॥ ४३
 त्रिगुणातीतं एकात्मा विधृतानेकविग्रह ।
 अन्वकारे^५ ! जगन्नाथ ! सुराणा प्रीतिवर्धनं ॥ ४४
 भीमरूपवराप्युग्रं त्र्यम्बकाय नमोऽस्तु ते ।
 प्रसीद अमराध्यक्षं विपक्षक्षयद् प्रभो ॥ ४५

१ A₁ B₂, यज्ञरूपी शिवो नम ।

२ B₁, C—त्व ।

३ B₁—त्रुदीर्थ^६, A₂—त्रुदीन्द्रिय ।

श्रीमान् माङ्गल्यनिलय स्मृतमात्राधनाशन ।
स्वर्णकूटालयोमेश पुण्डरीकाविनश्वर ॥
सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु शितिकण्ठ सुरार्चित ॥ ४६

इति स्तुतिवचनोपचारहृद्य
चतुर्वंदनारविन्द-विनि सृतम् ।
सकलदुरितीघविनाशशील
कुसुमधनुषाराति-प्रियप्रद च ॥ ४७

स्तोत्रेण स्तौति योऽनेन भक्तिमान् सयतेन्द्रिय ।
सर्वार्थान् पूरयेत्स्य षण्मासाभ्यन्तरे हर ॥ ४८

ब्रह्मोवाच

अथ प्रीतिमना भूत्वा नीलकण्ठ सुरारिहा ।
उवाच त्रिदशान् मध्ये पूर्णचन्द्रनिभानन ॥ ४९
किमाहुर्देवता सर्वा ब्रह्माद्या मुनिचारणा ।
ब्रुवध्व यदभिप्राय सिद्ध्यन्त्यर्था न सशय ॥ ५०
तमुवाचाब्जसभूत सह सिद्धै सुरासुरै ।
एव तु वरमिच्छामो यद्भ्रान् सुमुखस्तदा ॥ ५१
प्रसन्ने च विरूपाक्षे किमन्यदविक फलम् ।
कौतूहलेन सिद्ध्यन्ति धर्मकर्मणिमोक्षका ॥ ५२
तथापि प्रवरे क्षत्रे वनैकाम्ब्रे जगत् प्रभो ।
कालेन कियता नाथ देव्याश्चात्र समागम ॥ ५३
क्षेत्र च भ्राजते नादौ विना शक्त्या भवानपि ।
अनाथाश्च वय सर्वे मातृहीना गतप्रभाः ॥ ५४
एतदिच्छाम्यह श्रोतु अव्यक्ता भवतः स्थितिम् ।
प्रसह्य च यथाकाल प्रासादस्य च सम्भव ॥ ५५
एतत्त्वमचिराद् वूहि पर कौतूहल हि न ।
निशम्य सुरसधास्तान् महादेवोऽभ्यभाषत ॥ ५६

1. B₂—पुण्डरीकाजिनाम्बर ।

2. B₂—चतुर्वंदनारविन्दगलितम् ।

तदिदं सप्रवक्ष्यामि महादेवस्य भाषितम् ।
लिङ्गमूर्ती स्थितस्तत्र यथा मासवदत्पुरा ॥ ५७

सनत्कुमार उवाच

अथ ब्रह्माणमासीन व्रहीति मुनयोऽवदन् ।
तामुवाच^१ ततो देवी त चाप्यसित पार्वती ॥ ५८
किमाख्यातेन चास्यापि अनुमाता^२ स्वय किल ।
जहास मुदितेत्युक्त्वा वीक्ष्यमाणा त्रिलोचनम् ॥ ५९
नयनोन्मीलजनितानन्दाश्रुपुलकाञ्चित्ता ।
उच्यता वदता श्रेष्ठ तथापि त्व पितामह ! ॥ ६०
देव्या एवमनुज्ञातो इद प्राह प्रजापति ।
शृण्वन्तु ऋषयो देवास्त्वत् प्रसादेन पावति ! ॥ ६१
एकामे स्वपतिं देवि ! अन्वगच्छदुपासितुम् ।
स्वर्णकूट गिरिश्रेष्ठ ददर्श लवणाम्भसि ॥ ६२
क्षेत्रराज समग्रेण लिङ्गकाय पृथक् पृथक् ।
कल्पवृक्ष पर दिव्य नदी विमलवाहिनीम् ॥ ६३
मनोज्ञ विपुल शुभ्र सान्द्रचित्रमलकृतम् ।
नानाधात्वङ्कित शृङ्ग रसाविद्ध^३ सुवर्च्चसम् ॥ ६४
शिवक्षेत्र पर धाम पवित्र पापनाशनम् ।
भास्वर योगिभिर्युष्ट विमल सुशिलातलम्^४ ॥ ६५
न तेन सदृश कश्चित्रषु लोकेषु विद्यते ।
किं वा नो बहुनोक्तेन कैलासादतिरिच्यते ॥ ६६
सर्वतुफलपुष्पाद्या पादपा किशलन्विता ।
सारङ्गा मदमत्ताश्च विष्कराकुलपत्रका ॥ ६७
परपृष्टरव हृद्य मयूरवरनादितम् ।
दात्युह कलविकाश्च राजहसाश्चकोरका ॥ ६८

1 B_१—अनुवाच ।

2 A_१, B_१, C—अनुमाता ।

3 B_१—रसावद्ध ।

4. B_१—च शिलातलम् ।

रथाङ्गा शिशुनासक्ता^१ जीवजीवकनादिता ।
 पुष्करिणी सुतोयाश्च पचोत्पलविराजिता ॥ ६६
 एव बहुविध रम्य सुपुष्पित-मनोहरम्^२
 एकाग्रकवन पुण्य शवधाम सनातनम् ॥ ७०
 समन्तात् शिवलिङ्गेन व्याप्त क्षेत्रमनुत्तमम् ।
 मैते वै मनसा तुष्ट पश्यन्ति सा च देवता ॥ ७१

इत्येका ग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे
 देव्यावतरण^३ नाम त्रयस्त्रिशोऽध्यायः^४ ।

1. B_१—पिशुनासक्ता ।

2. B_२—पुष्पित सुमनोहरम् ।

3. A, C—देववरण ।

4. B_३, V ०००तृतीयेऽशे देव्यावतरण नाम प्रथमोऽध्याय ।

चतुर्स्त्रिशोऽध्यायः

श्लोवाच

सा^१ ददर्श महाक्षेत्रं पुण्यं रम्यं हराश्रमम् ।
 सुप्रीतमनसाचार्या प्रोवाच शिवसन्निधौ ॥ १
 अहं त्वस्मिन् वरे क्षेत्रे वस्तुमिच्छामि शङ्करं ।
 सहैव विचरिष्यामि भवन्तं पयुपासती ॥ २
 दाक्षायण्या वचं श्रुत्वा ईश्वरं प्राह शान्तया ।
 शृणुष्व कथयिष्यामि क्षेत्रस्यास्य माहात्म्यकम् ॥ ३
 आद्यादाद्यातरं पूर्वं तपोवनमनुत्तमम् ।
 गोप्य तिष्ठाम्यहं कान्ते । उषित्वा वरवर्णिनि ॥ ४
 एकान्नकस्य माहात्म्यं दुरितोघविनाशनम् ।
 अकथ्यं सर्वदा पूर्वं साम्प्रतं शृणु मे प्रिये ॥ ५
 यत्राहं तत्र भवती भवत्या मम सन्निधिः ।
 आवयोरन्तरं नास्ति दुर्घे क्षिप्तं पयो यथा ॥ ६
 यदिच्छसि प्रिये स्थातु क्षेत्रे त्रिभुवनोत्तमे ।
 मदच्छर्वनायैषिष्ठाशु प्रच्छन्नेनात्मनं स्वयम् ॥ ७
 य य रूपं समास्थाय भवन्ती चानुरूपिणी ।
 तेनैवाहं पुमान् भूत्वा रमिष्येऽहं त्वया सह ॥ ८
 भज भद्रे । वरं क्षेत्रमनुयास्याम्यहं तव ।
 समयं चक्रतु स्तौतु ययतुस्त्वरितं क्रमात् ॥ ९
 आसाद्य भवन्ते दिव्यं शिवक्षेत्रं निरामयम् ।
 पर्यंचक्राम^२ सा दृष्ट्वा कौतूहलसमन्विता ॥ १०

1. A₂, C—त ।

2. B₃—पर्यंक्रामत

पुरो ददर्श गच्छन्ती साङ्कूत लोमहर्षणम् ।
 हृदाद् विनिर्गता गाव सहसा वर रोहिणी^१ ॥ ११
 शङ्खकुन्देन्दुधवला । पय स्फीता सुवर्च्चस ।
 प्रयातास्तदनुजाता गिरीन्द्रतनया स्थिताः ॥ १२
 धारयाधमातपयसा शिवलिङ्ग समागता० ।
 प्रस्तवन्त्य स्वय दोग्धा लिङ्गमुखस्य शेखरे ॥ १३
 पयथिण सहस्रैश्च प्रोजिक्त क्षीरमुत्तमम् ।
 आपूर्यमाण तत्रेश कृत्तिवास पयोमृतम् ॥ १४
 प्रदक्षिण नमस्कृत्य गावस्ता कृतकृत्यका ।
 दत्त्वा पयोमृत लिङ्गे भ्राजमाना स्वतेजसा ॥ १५
 तेनैव च स्वमार्गेण विविशुर्दमुत्तमम् ।
 जगमुस्ता निलय सर्वा वरुण्यस्य महात्मनः ॥ १६
 एव विदितवृत्तान्ता पार्वती परया मुदा ।
 ततैव वसति चक्रे भवति तव पुरानघं^२ ॥ १७
 स हदो गोऽभिरामोऽसौ गोसहस्रेति विश्रुत ।
 माहात्म्य तस्य वक्ष्यामि श्रुणु त्व गिरिकन्यके ॥ १८
 स्नात्वा तस्मिन् महातीर्थे पितृन् दत्त्वा जलाञ्जलीन् ।
 देवाः पितृन् मनुष्याश्च अक्षय फलमाप्नुयु ॥ १९
 मास्यशवयुजि सप्राप्ते त्वष्टम्या नियत शुचि ।
 सुधिय शुक्लपक्षस्य स्नान कुर्वन्ति ये नरा ॥ २०
 विधान कथित तेषा स्वय देवेन शम्भुना ।
 श्रृणु ग्रीतमना देवि ! पापसधात-भेषजम् ॥ २१
 गोमूत्र गोमय क्षीर दधि सर्पि कुशोदकम् ।
 दत्त्वा शिरसि गोर्धम्ब ! मन्त्रेणानेन मज्जयेत् ॥ २२
 “अ नमस्ते ज्ञानशुद्धाय त्रयीमूर्तिमताय च ।
 स्नान करोमि देवेश प्रसीद परमेश्वर” ॥ २३
 इत्युक्त्वा मज्जयेत् तत्र शिवमन्त्रमुदीरयेत् ।
 पञ्चवारान् विविक्तेन तत सन्ध्या समाचरेत् ॥ २४

१ B_१—हृदाद् विनिर्गता मास्तु सहसा वरवर्णिनी ।

२ B_१—पुरा त्व भववलभे ।

यथा वस्थित पूर्वेण तर्पयेत् पितृदेवता ।
 सनात्वा दत्त्वा यथा शक्त्या विप्रमुख्येभ्यः^१ एव च ॥ २५
 गोसहस्रे श्वर देव शोतलैरम्बुभिर्बुध ।
 स्नापयित्वाऽथ सपूज्य कृत्तिवास ततो व्रजेत् ॥ २६
 अष्टमूर्त्ति समासेन वन्दन कृत्तिवाससे ।
 सपूज्य विधिवदेव ततस्तु प्रणमेद् बुध ॥ २७
 अष्टाङ्ग प्रणिपातेन दश द्वादश एव च ।
 उपविश्याञ्जलि बद्ध्वा ततो मन्त्रमनुस्मरेत् ॥ २८
 “ॐ नमस्ते परमार्थाय भूतभव्य भवाय च ।
 परिणामविहीनाय वेधसे कृत्तिवाससे” ॥ २९
 देवस्य पुरतो भूत्वा शुद्धकायो विकल्पष ।
 दशद्वादश क जप्य महापातकनाशनम् ॥ ३०
 गोसहस्र-प्रभावोऽय श्रूयता पापनाशनम् ।
 महापातक-कोटिघ्न सर्वकामफलप्रद ॥ ३१
 इमा दृष्ट्वा क्रिया देवी श्रीतात्मा भगवत्तदा^२ ।
 गा द्रष्टु सा मनो दध्ने गोषु श्रीतो महेश्वर ॥ ३२
 गौपाल्यह् भविष्यामि अस्मिन् क्षेत्रे शिवालये ।
 चरिष्यामि शिवै सार्वं रमयामि यथासुखम् ॥ ३३
 वने द्वुमलताकीर्णे पुष्पशैवलमालिनि ।
 नानाधात्वक्षिते देशे स्वर्णकूटे हराश्रमे ॥ ३४
 आराध्य हरमीशान लिङ्गमूर्तिस्वरूपिणम् ।
 निश्चला भक्तिमाधाय स्थितिमत्र करोम्यहम् ॥ ३५
 इदं विचिन्त्याद्रिसुता महावने
 दिव्यं वपु सा सहसा विधाय च ।
 गोपीस्वरूप प्रतिलाभ्य मायया
 समाययौ तत्र हरान्तिकं प्रति ॥ ३६

१ A_२, C—विप्रमुख्येन ।

२ B_२—चाभवत्तदा ।

हसलीलागति सौम्या पदौ पद्मारुणावुभौ ।
 रुचिरोरुधृतवती^१ पीनश्रोणि-पयोधरा ॥ ३७
 हेममेखलसयुक्ता नीलकौशेय-वाससा ।
 उत्तरीयेण शुक्लेन स्निग्धसूक्ष्मतनूरुहा^२ ॥ ३८
 कुण्डलाभ्या विचित्राभ्या भ्राजमानैणलोचना ।
 स्फुरत् त्वं वरविम्बोष्ठी दाढिमीकुसुमछदा ॥ ३९
 स्तिमतयुक्तद्विजा स्निग्ध-कपोलचलितालका ।
 उत्फुल्लनयना श्रीमद् भ्रूलता श्रवणायता ॥ ४०
 ललाटे तिलकोपेता कुटिलालकमूर्धजा ।
 श्यामा इन्द्रोवर इव पूणचन्द्रनिभानना ॥ ४१
 स्वेच्छया निर्मित रूप स्वयमेवात्मनात्मनि ।
 श्रैतोक्यमोहिनी सा तु वृषकेतोविशेषत ॥ ४२
 उद्भवन्ती स्वय साक्षाद् विरचित्वा महावने ।
 एकोनकोटिलिङ्गानि समभ्यच्छ्यं मुदान्विता^३ ॥ ४३
 एकैकमुपचारेण हृद्य मेध्येन वस्तुना ।
 क्रमतो निखिलान्येव^४ स्नानाच्चनविधानवित् ॥ ४४

ब्रह्मोवाच

एतस्मिन्नन्तरे काले कीर्तिर्नामि महासुर ।
 द्रुमिलस्य सुतो घोर आसीदृषिविनाशक ॥ ४५
 दुराचारो दुराधर्षो विश्वस्य निधनोद्यत ।
 ज्ञातीना भयदो नित्य पितृमातृद्रुह^५ सदा ॥ ४६
 उद्गेजनीय सर्वेषा सर्वधर्मविहिष्कृत ।
 प्राणीप्राणहरः क्रूरस्त्वविश्वस्तो विमूढधी ॥ ४७

१ B_१—रुचिरोरु विभ्रनी च ।

२ B_१—सुग्धसूक्ष्मतनूरुहा ।

३ B_१—समभ्यच्छ्येनमुदान्विता ।

४. B_१—निखिलान् देवान् ।

५ A_१, C—पितृमातृद्रृत ।

भ्राता तस्याभवद् ज्येष्ठ पृथुलोमा ह्यधार्मिक^१ ।
 शतमेकोत्तर ते वै द्रुमिलस्य सुताः किल ॥ ४८
 सह सानुनिवासास्ते सर्वे भीमपराक्रमा ।
 अनुशासन्ति ते वीरा पितु प्रियवती महीम् ॥ ४९
 अथ भ्रातूभिरावृत्य कीर्ति नामा अकीर्तिमान् ।
 मृगया छद्यना सोऽथ निर्जगाम महाबनम् ॥ ५०
 ततोऽस्म गहनेऽरण्ये निस्तोये जनवर्जिते ।
 सर्वसत्त्वविहीने च महाभीमेऽतिकण्टके^२ ॥ ५१
 ग्रीष्मे शुष्काटवीरुक्षे प्रधावन्त इतस्तत ।
 सूर्याशुतप्तदेहास्ते क्षुत्पिपासातुरा भृशम् ॥ ५२
 तृतीयेयामे सप्राप्ते^३ भ्रातरस्ते तृषातुरा ।
 त कीर्ति भ्रातर ज्येष्ठमुपगम्य स्थितास्तदा ॥ ५३
 स तु तान् दूर्बलान् दृष्ट्वा क्षत्कामपरिपीडितान् ।
 आयं^४ त्राहीति वदती मनो दधे सुदारुणम् ॥ ५४
 जघान वृक्षमुत्पाटय दशैतान् निज सोदरान् ।
 नृशसो विजेऽरण्ये विक्षेपाचलरोधसि^५ ॥ ५५
 हन्म्यन्यानपि भूपोऽह^६ भविष्यामीति चिन्तयन् ।
 आजगाम स पापात्मा एकाकी भ्रातृघातकः ॥ ५६
 अपरस्मिन् दिने सोऽथ पुनर्दश सहोदरान् ।
 जघान पुनरेवैतान् यथापूर्वास्तथापरान् ॥ ५७
 विवेश भवन चैको मातुरन्तपुर द्रुतम् ।
 एकाकिन च त दृष्ट्वा माता वै^७ पर्यपृच्छत ॥ ५८
 कुत्र ते भ्रातरस्तात् । समेत्य भवता गता ।
 एकाकी इह सप्राप्तो द्वैध जात च मे मन ॥ ५९

1 A₂, C—सुधार्मिक ।

2 B₂—महाभीमेऽतिकण्टके ।

3. B₂—सप्राप्ते तृतीयेयामे ।

4 B₂—चिक्षेपाचलरोधसि ।

5 A₂, C—भूयोऽह ।

6. B₂—त ।

जघन्याश्च वने त्यक्त्वा कथमागन्तुमुत्सहे ।
दारणोऽसि महान् त्वं च सत्यं कथय मे सुत ॥ ६०
सिंहैव्याघ्रैर्गंजैर्वापि व्यालैश्चान्यैस्तथा हता ।
किं न वक्ष्यसि तात ! त्वं दहतीव च मे मन ॥ ६१
तयोरेवतु वदतोर्यान्मुख्या विनायका ।
आजमु सहसा वीरा विनाशस्य क्षयं गता ॥ ६२
कीर्तिः प्राहान्तिके मातुमृगलोभाद् गता वयम् ।
हन्यन्ते वा हता वा ते^१ विधिरत्र प्रमाणत ॥ ६३
रुरोद दुखिनी माता श्रत्वा च महदप्रियम् ।
रुद्दुश्च ततो दीना राजवेशमगता स्त्रिय ॥ ६४
तथा पौरजना सर्वे किमित्येव परस्परम् ।
क्षुब्धा सा नगरी कृत्स्ना राजद्वारमुपागता ॥ ६५
गजाश्वरथसधोषैरिषुभिः पन्नगोपमै ।
द्रुमिलोऽपि महीपाल सन्नद्धस्तद्वलै सह ॥ ६६
विदि-वा तस्य कर्मदं कुलोत्सादनं दारणम् ।
आदिदेश बहून् घूरान् वधस्वेति ममात्मजम्^२ ॥ ६७
कीर्तिरस्य च सेनान्यो भ्रातृघनस्य दुरात्मन ।
वधमेव प्रशसन्ति कुलाङ्गरस्य पण्डिता ॥ ६८
नियोगादैत्यराजस्य द्रुतमभ्यपतन् बला ।
चतुरङ्गा प्रधावन्तो बलाध्यक्ष-प्रचोदिता ॥ ६९
शतशोऽथ सहस्राणि कवचोज्वलधारिण ।
कीर्ति चाशु^३ जिधासन्तो महाकाया महाबला ॥ ७०
ततस्तान् प्रति कीर्तिस्तु विसर्जं शिलीमुखान् ।
एकाकी बहुभिः सार्द्धं युध्यमानो महारणे ॥ ७१
तस्याथावरजो वीरो वासो वासविक्रम ।
दृष्ट्वैव भ्रातरं सर्वे साहाय्यमकरोद् बली ॥ ७२

-
1. B_१—हन्युस्ते वा हता वा ते ।
 2. B_२—स्वमात्मजम् ।
 3. B_३—पशु ।

कीर्तिवर्सि सहायेन व्यवधीत् स पितुर्बलम् ।
 उवाच^१ समरे तास्तु राजामात्यान् ससैनिकान् ॥ ७३
 अद्य मत्कामुकोत्सृष्टैविशिखैरग्निसग्निभे ।
 हृता द्रक्ष्यथ वै यूय पूर्वप्रेतपितामहान् ॥ ७४
 अह वाससहायेन उपेन्द्रेणैव वासव ।
 इत्युक्त्वा सर्पतुस्तौ तु द्वौ वीरो रणकर्कशी ॥ ७५
 पर्जन्यविवर्गजन्ती वाणवृष्टिप्रवर्त्तकौ ।
 ममारतुर्बहून् सख्ये क्षये इव यमान्तकौ ॥ ७६
 अथ सेनापतिर्वौरो उग्रशर्मेति विश्रुत ।
 धनुर्विस्फारयामास उवाच समराग्रणी ॥ ७७
 कि हत्वा च बहून् क्षुद्रान् देत्यान् पौरुषवर्जितान् ।
 मामुपैहि दुराचार यद्यस्ति बलविक्रम ॥ ७८
 इत्युक्त्वा दशभिस्तीक्षणे ककपत्रैरजिह्वागै ।
 शरोदधातैरसख्यातैर्जघान च ननाद च ॥ ७९
 तमायान्त स चिच्छेद भूयस्त्रिशद् व्यमोचत ।
 कीर्तिस्तु बलवान् शूरश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ ८०
 प्राहिणोच्चतुरो वाहानुग्रशर्मणमाहवे ।
 हताश्वो रथमुत्सृज्य विव्याध नवभि शरै ॥ ८१
 अन्योन्य शरवर्षण नीहार इव सवृतः ।
 मुहूर्तंमभवद् युद्ध तुमुल लोमहर्षणम् ॥ ८२
 कुवलाख्योरणे वास जघान दशभि शरै ।
 शतेन शतमादाय सहस्र व्यकिरच्छरै ॥ ८३
 छिन्नभिन्न विकणों तौ समन्तादवनीतले ।
 कुवलाख्यो^४ महाहर्षच्छूलमादाय वीर्यवान् ॥ ८४

1 A₂, C—उवास ।

2 B₂—शिलाद्वौतेरसख्यातै ।

3 B₂—वकुलाख्यो ।

4. B₂—वकुलाख्यो ।

चिक्षेपारातिनाशाय^१ ज्वालामाली भयङ्करम् ।
 अर्धचन्द्रेण वासस्तु द्विधाभूत न्यपातयत्^२ ॥ ८५
 गदा गुर्वीं समादाय स चिक्षेप पुनस्तत ।
 गदा चिच्छेद भर्लेन दक्षिण च भुज तथा ॥ ८६
 तीक्ष्णेन क्षुरधारेण शिरोऽप्यस्य जघान च ।
 कुवल^३ पतित दृष्ट्वा तमुचुश्चेतरे जना ॥ ८७
 अलमध्यवसाय भो त्वब्ध्यौ पुभिरेव तौ^४ ।
 इतरान् व्यबधीत् सख्ये कीर्ति सग्रामपेशल ॥ ८८
 अन्यानपि महायोधान् वासो वासवविक्रम ।
 विहता धर्जिनी दृष्ट्वा द्रुमिलोऽप्यनुधावत ॥ ८९
 पृथुलादि सुतै स द्वं सपन्नबलवाहन ।
 पुत्रयोर्बधमन्विच्छन् क्रोधपर्याकुलेक्षण ।
 सुद्धरमुपसगम्य विनिवृत्तो महीपति ॥ ९०

इत्येकाङ्गपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे कीर्त्तिवासो-
 पाख्यान^५ नाम चतुस्त्रिवशोऽप्याय^६ ॥

1 B₂—चिक्षेपाभीतिनाशाय ।

2 B₄—व्यपातयत् ।

3 B₂—वकुल ।

4 A₂, C—पुभिरेतत्यौ ।

5 A₂, B₁, C—वासोपाख्यान ।

6 B₂, V तृतीयेऽशे कीर्त्तिवासोपाख्यान नाम द्वितीयोऽप्याय ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

विचरन्तौ मही कृत्स्ना तावुभौ दुष्टचारिणौ ।
 लवणाब्धितटे दुर्गे ! स्वर्णकूटाद्रिरोधसि ॥ १
 तस्थतु सुचिर काल नि शङ्कौ विगतज्वरौ ।
 निभूतौ च निकुञ्जेषु पर्वतेषु गुहासु च ॥ २
 कामरूपो दुराधर्षौ निपुणौ रणकर्मणि ।
 सर्वस्त्रिविद्याकुशलौ देवमार्गविरोधकौ ॥ ३
 पुरोधस पुरा भक्त्या तोषित च पिता तयो ।
 ययाचे त्रिषु लोकेषु दुर्जयो मम पुत्रकौ ॥ ४
 भूयस्तमेवमस्त्वीति स प्राह ब्राह्मणोत्तम ।
 तत प्रभूति तौ वीरौ कीर्त्तिवासौ सुदुर्जयौ ॥ ५
 एकीभूतौ द्रुतौ वीरावेती नगनिवासिनौ^१ ।
 ददर्शतु^२ कदाचित् तौ देवीं लिङ्गमुपासतीम् ॥ ६
 रूपमौवनसम्पन्नामेणाक्षौ लोकसुन्दरीम् ।
 सुचिर पश्यमानौ तौ भषकेतुवशगतौ ॥ ७
 ततो दिव्यवपुर्वृत्वा सालङ्घारविभूषितौ ।
 सुम्नजौ गन्धलिप्तौ च शृङ्गारवशमत्सरौ ॥ ८
 पुष्पमालावस्कतेन भाजमानौ च लीलया ।
 उपसगम्य तौ देवी खद्योतानीव चञ्चलाम्^३ ॥ ९
 उचतु क्वासि कस्यासि किं त्व भद्र चिकीर्षसि^४ ।
 देवी वाप्यथ गन्धर्वीं यक्षविद्याधराप्तरा ॥ १०

1. B_१—एकीभूतौ तु तौ वीरौ अस्मिन्नगनिवासिनौ ।

2. B_१—ददृशतु

3. B_१—खद्योताविवचञ्चलाम् ।

4. B_१—उचतु, काशि कल्पाणि । किंतु भद्र चिकीर्षसि ।

ब्रह्माणी भवपत्नी वा शची वा वैष्णवी प्रभा ।
 असादृश्या ह्यह मन्ये अपि तैलोक्यभाविनी ॥ ११
 स धन्यो जीवलोकेऽस्मिन् पतिस्ते यस्तु शोभने । ।
 धन्येय पृथिवीदेवी या त्व वहति मूर्धनि ॥ १२
 सुकुमारासि बालासि दयाभूतासि वल्लभे । ।
 हरस्यपाङ्गज्ञैर्जीव नौ माधुर्यहृदय गमे ॥ १३
 पुष्पेषुणा मोहिती तु कालस्य वशवर्त्तिनौ ।
 दारेच्छ्या च दुरुद्धी तावृचतुरिद वच ॥ १४
 आदानुमुद्यतावेतावुमा मृत्युमिवात्मन ।
 जम्बुकावथवा वीक्ष्यौ^१ मृगेन्द्रजननीमिव ॥ १५
 रूप न पश्यतीय वै न शृणोति वचासि सा ।
 मनसापि न सधत्ते^२ असुरेन्द्र-सुतोदितम् ॥ १६
 तन्निष्ठा तदगता चेय तन्मनास्तदुपाश्रया ।
 तस्मिन्यस्तमना भत्वा तस्येव परिचर्यया ॥ १७
 प्रस्थिता पुनरेवान्य-लिङ्गमाराघनेच्छया ।
 तौ ददर्श समायाती प्रियमायुर्य-भाषिणी ।
 असुरी स्थित विभ्राणौ^३ वल्नुवाचामुदीरितौ ॥ १८

कीर्तिरूपाच

अह कीर्तिरय वासो नास्ति लोकेषु मत्सम ।
 ऐश्वर्यगुणरूपाद्य सौभाग्यबलपूजित ॥ १९
 दानशक्तिरदैन्यत्व भोगी सत्य-प्रियवद ।
 सीदामि तव दृष्ट्येव त्राहि मा वरवणिनि ॥ २०
 कस्यासि कासि किचित्त्वा ज्ञातुमिच्छामि शोभने । ।
 पृच्छामि यदभिप्रायमचिराद् वक्तुमहंसि ॥ २१
 धनरत्न मही कृत्स्ना पर्ति वा वाञ्छसि प्रिये । ।
 एवमुक्ता च दुष्टेन चुकोपावनता सदा ॥ २२

1 B_२—वज्यौ ।

2 B_२—मनसापसवत्ते ।

3, B_२—स्मृति-विभ्रशो ।

मुहूर्तमिव त ध्यात्वा स्मृत्वा देवस्य भाषितम् ।
कोपसयमन चक्रे उवाच ब्रीडिताक्षरम् ॥ २३

श्रीपार्वत्युवाच

नाहमेवविधा नारी गोपाली-ब्रतमास्थिता ।
पूजित शिवलिङ्गं च गुरोराज्ञाकरी^१ सदा ॥ २४
मद्विधा जनसम्पन्ना न भवान् वक्तुमहंति ।
पतिव्रता हि मा विद्धि कुले जाता तपस्विनीम् ॥ २५
अलमध्यवसायते मा त्व मृत्युमुखे विश ।
इत्युक्त्वान्तर्दर्घे देवी तत्र तावपि सस्थितौ ॥ २६
विस्मयी साधुसम्पन्नाविक्षेता परस्परम् ।
ब्रीडितावनतौ भूत्वा जग्मतुर्निलय स्वकम् ॥ २७

ब्रह्मोवाच

अथ देवो विरूपाक्षो हित्वा रूप पुरातनम् ।
गोपाल रूपमातस्थी^२ देव्या प्रियचिकीर्षया ॥ २८
काषाय विधूतो वास परिधान सकौपीनम् ।
कुटिलालक-शिरोजुष्ट वन्य च विधिमीप्सितम्^३ ॥ २९
आशोककिशलोदभास किशुक कण्ठूरकम् ।
कृष्णाङ्गो यष्टिपाणिश्च गोपवेणु-प्रवादक ॥ ३०
मुशिक्य करकस्तुम्बी विहरन् शुशुभे तदा ।
वनमध्यगतो देव स्वेच्छया गोपविग्रह ॥ ३१
आजगाम ततो देवी शरच्चन्द्रनिभानना ।
आख्यापनाय देवेशमुमाप्रणयभाषिणी ॥ ३२
गोपाल पश्यती कोऽयमित्युक्त्वा सा जहास ह ।
प्रणयोवाच^४ वृत्तान्त निवेद्य लिङ्गपूजनम् ॥ ३३

१ A_२ C—गुरोराज्ञाकरा ।

२ B_२—रूपमास्थाय ।

३ B_२—वन्या हि विधिवेष्टित ।

४. B_२—प्रिया चोवाच ।

पूजा तस्य यथाक्षेत्रं दर्शनं च तयोर्यथा ।
 क्रमत सर्ववृत्तान्तं कथयामास कालिका ॥ ३४
 एव प्रियावचं श्रुत्वा भगवान् वृषभध्वजं ।
 पाणिमादाय शनकैः शान्तिपूर्वमिदं वच ॥ ३५

श्रीशङ्कर उवाच

श्रुणुष्व चाविधास्यामि^१ पुरावृत्तमिदं प्रिये । ।
 मातज्जनयो राजा द्रुमिलो नाम नामतः ॥ ३६
 सोऽयजत्सर्वकामेन तस्मै तुष्टा द्विजातय ।
 वर वृणुष्व इत्युक्तो वन्नेऽसौ वरमुत्तमम् ॥ ३७
 शतमेकात्तर पुत्रानाहूय इदमव्रवीत्^२ ।
 कीर्तिर्मै दयित पुत्रं पुराराघितवान् स माम् ॥ ३८
 वासश्च तु तथा चेतौ वरमेकं प्रयच्छ्ठथ^३ ।
 न पुभिष्व वशं प्राप्तौ बध्यावेतौ कदाचन ॥ ३९
 एवमस्त्विति ते सर्वे ब्रह्मणा सशितव्रता^४ ।
 जग्मुस्ते सदनं स्वं स्वं राजा प्रीतिमुपागमत् ॥ ४०
 एतौ च वरदानेन बलैश्चैव स्वभावजैः ।
 भावयन्तोऽखिलान् कामान् देवान् स ऋषिचारणान् ॥ ४१
 आत्मनो विशति भ्रातृन् जन्मे क्रूरो महासुर ।
 अतिनिन्द्यतरश्चासी त्वया नाशं गमिष्यति ॥ ४२
 हृतशेषास्तु विज्ञाय पितरौ भूश-दु.खितौ^५ ।
 व्यादिदेशं हृतावेतौ सेनान्यं कुलपाशुलौ ॥ ४३
 तदर्थे च महायुद्धमन्योन्यमसुरक्षयम् ।
 भूयो भ्रातृन् सुहृद् बन्धुन् चकार कदनं महत् ॥ ४४
 उपस्थित च युद्धाय दृष्ट्वा पितरमाहवे ।
 ततस्तौ प्रस्थितौ यात्रा पितृगौरवकारणी ॥ ४५

1. A₂, श्रुणुष्वच्छाविधास्यामि, C—श्रुणुस्वच्छोविधास्यामि ।

2 B₂ -शतमेकोत्तर पुत्र न् दीयतामिति चान्नवीत् ।

3 B₂—प्रयच्छ्ठन ।

4 B₂—सशिवरता ।

5. B₂—मातृतातौ सुदु खितौ, B —मातृतातौ सुदु खितौ ।

अटमानावशेष तु वसतौ तु नगोत्तमे ।
 पितुर्निधनमाकाङ्क्षादेकाग्रक-समाश्रितौ ॥ ४६
 कीर्त्तिरेकोऽपरो वासो द्वावेतौ बलिनाम्बरौ ।
 अजेयौ लोकविख्यातौ देवब्राह्मण-कण्टकौ ॥ ४७
 जहि पापौ दुराचारौ पुण्यविघ्नोपपादकौ ।
 दारूणीदारूणाचारी ब्रह्मद्वेष्टावधार्मिकौ^१ ॥ ४८
 अवध्यौ दैवतै शस्त्रैरितरेषु च का कथा ।
 शक्रत्व वैष्णवत्व च लोकपालान् जिधासत ॥ ४९
 अस्माकमपि पापात्मा धर्मद्वनो मत्युच्चोदित ।
 ताभ्या न वाञ्छित यत्तु नास्ति त्रैलोक्यवस्तुषु ॥ ५०
 हत्वा यत्नेन तौ वीरो यथाकार्यं निसीदति^२ ।
 स्वस्थापय तथा देवि! त्रीलोकास्त्व यशस्विनी! ॥ ५१
 स्वल्पीतेजावमन्तव्यौ न क्षन्तव्यौ मम प्रिये । ।
 अनेनैव च रूपेण गोपालयुवतीच्छलात् ॥ ५२
 स्थास्येऽत्राहमनेनैव रूपेण प्रीतये तव ।
 जहि पापौ व्रजार्थे^३ । त्वं सुराणा कार्यसिद्धये ॥ ५३
 कामवृत्तिदुराचारी बध एव प्रशस्यते ।
 क्षेत्रस्यास्य प्रशान्त्यर्थं कुरु देवि! सुरार्चिते ॥ ५४
 एतावनास्त्रबध्यौ तु नापि पुभि कदाचन ।
 त्वं च वीर्यबले भद्रं पादाभ्या मर्दयस्व तौ ॥ ५५
 भवन्तु त्रिदशा स्वस्थास्त्वत् प्रसादादनिन्दिते ।
 सुख चरन्तु ते गावस्तपस्यन्तु तपोधना ॥ ५६
 यजन्तु द्विजमुख्यास्ते श्रीयीवर्मप्रवर्त्तका ।
 लोकपालाऽसरो यक्षा सन्तु^४ आम्नाय सस्थिता ॥ ५७
 युष्मत् पादाब्जमाश्रित्य सुख स्वपितु वासव ।
 ग्रहनक्षत्रताराद्या भूतग्रामाश्चतुर्विधा ॥ ५८

1 B₂—ब्रह्मद्वेष्टावधार्मिकौ ।

2 B₂—न सीदति ।

3 A₃, C—सम्या ।

त्वत्तो जगच्च सभूत त्वत्तो नान्या गति प्रिये । ।
 उत्पत्तिस्थितिसहारा वर्तते त्वयि सर्वदा ॥ ५६
 ऋते भवत्या जगत परित्राता न विद्यते ।
 कृत्यमेव तदेव भो ! दैत्यासुर-निसूदनि^१ ॥ ६०
 विष्णुस्त्वमसि हे शाते ! त्वं विभुर्ब्रह्मण शिव ।
 त्वमोकार-वषट्कारौ गायत्री-प्रणवान्विता ॥ ६१
 सावित्री प्रसवित्री च सन्ध्या देवी सरस्वती ।
 लक्ष्मीस्तुष्टि क्षमा शान्तिर्मेघा मङ्गलदायिनी^२ ॥ ६२
 वरण्ये वरदे देवि ! सुरसिद्धात्मनाशिनि । ।
 विद्याधरवराध्यक्षे ! ब्रह्मविष्णुशिवार्चचते ॥ ६३
 प्रसीद त्वं जगन्मातर्निष्कले ब्रह्मवादिनि । ।
 योगिनी योगसिद्धा त्वं संग्रामे विजयप्रदा ॥ ६४
 दुर्गे ! सकलपापघ्ने व्यवहार-जयप्रदा ।
 जले स्थले च पाताले त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ६५
 स्थूले सूक्ष्मे विरूपे वा रूप अद्भुत गोचरे ।
 त्रात्रारमन्य पश्यामि त्वदृते नाऽतिपापिनाम् ॥ ६६
 तेजस्वि प्रस्थिते देविः^३ । सिद्धान्तं प्रभवाव्यये ।
 बलिमासप्रिये नित्यं सूर्यं आपूर्यदर्शने ॥ ६७
 क्षेत्रे क्षेत्रक्षितीशाना ऋग्-यजु-साम-भूषिते ।
 आर्या कात्यायनी गौरी त्वा वदन्ति मनीषिण ॥ ६८
 आदिसर्गेऽपवर्गे त्वं त्वत्त कारण कारणा ।
 सभवन्ति प्रलीयन्ते त्वयि ब्रह्म जगन्नयम् ॥ ६९
 लीलया व्यवहारेण परिणामविवर्जिते ।
 त्रायस्व विवृधान् भूयः कालत्रय नमस्कृते ॥ ७०
 सहस्रयुगपर्यन्तं नान्तं तव विदु सुरा ।
 त्रिनेत्राभिहितं स्तोत्रं प्रोवाच प्रहसन् शिव ॥ ७१

१ A_२—कृत्यमेव तदैवेद भो ! दैत्यासुर-निसूदनि,
 V—त्वयेव तदेव भो दैत्यासुरनिसूदनि ।

२ B_२—मङ्गलधारिणी, V—मङ्गलध्यायि च ।

३ B_२—तेजस्विति स्थिते देवि ।

प्रीतिमुद् वहती देवो तथेत्याह हिमाद्रिजा ।
 गोपालिनीस्तवमिम शिववक्त्राद् विनिर्गनम् ॥ ७२
 पुण्य पवित्रमतुल सर्वकामफलप्रदम् ।
 गोपालिनीसहायेन स्तवेन सिध्यतीर्पिस्तम् ॥ ७३
 स्तव च गोपदम्पत्योर्य पठेत् शिवसन्धिनौ ।
 स याति शिवसालोक्य भुनक्त्यक्षयक फलम् ॥ ७४

इत्येकांक्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे देव्या
 सम्बोधन नाम पञ्चत्रिशोऽध्याय ^१ ॥

3. B.^१, V “ तृतीयेऽशे देव्या सम्बोधन नाम तृतीयोऽध्याय ।

षट्क्रिंशोऽध्यायः

बहूवाच

गिरिराजसुता हृष्टा शिवेन^१ प्रतिबोधिता ।
 जगाम पुष्पमाहतुं स्वर्णकूट लताकुलम् ॥ १
 चित्र काननपुष्पाद्य^२ विचिन्बन्ती इतस्तत ।
 मुचिर रमणीय^३ त कैलासशिखरोपमम् ॥ २
 अथासुरकुमारौ तौ दृष्ट्वा हैमवती तदा ।
 उत्फुल्लनयनी भूत्वा रोमाञ्चिततनूरुही ॥ ३
 अन्योन्यमभिलाषेते ईक्षमाणौ समुत्सुकै ।
 इग बालमृगाक्षी स्यात्वैलोक्यमदमोहिनी ॥ ४
 शिवाच्चर्वनैकचित्तेय स्वर्गलोकादिहागता ।
 पश्य वास ! महापाङ्गी^५ नष्टकामप्रदायिनीम् ॥ ५
 नीलरक्ताशुका वामा पीनश्चोणिपयोधराम् ।
 मनोन्मादकरी सौम्यामस्मत् प्राणाधिका प्रियाम् ॥ ६
 अन्योन्यमुक्त्वा^६ ययतु कामोपहतचेतसौ ।
 उपसगम्य तौ दृष्टौ कृतान्तवशमोहितौ ॥ ७
 आसाद्य मृत्युमासन्नौ सव्यदक्षिणसस्थितौ ।
 उचतुर्वंचन देवी माधुर्यं कामपीडितौ ॥ ८
 स्वागत ते वरारोहे ! दृष्ट्वा प्रीति प्रवर्धते ।
 अतीव शोभा मे^७ सुन्धु त्वयि दीर्घो मनोरथ ॥ ९

1 A_१, V — देवेन ।

2 A_१, B_१, V — चित्रकाननपुष्पाद्य ।

3 V — रसगायन्त ।

4 B_१, V — मदापाङ्गी ।

5. A_१—अन्येवमुक्त्वा, B_१—तामेवमुक्त्वा, V—तावेवमुक्त्वा ।

6. B_१—ते ।

किं न भाषसि कान्ते त्वं किं न पश्यसि सीदती ।
 अयि स्वस्ति गवा गोळे धन्योऽसौ तव भृत् ॥ १०
 व्याजहारतुरेतौ तावेवमादिवचो बहु ।
 नोवाच शशिभृत् कान्ता किञ्चिदौदार्यमाश्रिता ॥ ११

विहस्य चलितापाङ्गी ईक्षमाणा सुकर्कशी^१ ।
 पर्यंकामत सा सुभ्रू पुरत कतिचित् पदान् ॥ १२
 अनुवव्रजतुस्तौ तु व्रजन्ती लोकसुन्दरीम् ।
 कन्दर्पवशमापन्नौ न जानीतोऽन्तक स्वकम् ॥ १३

ऊचतु पुरतस्तस्मात्प्रागलभ्यमिव सस्मितौ ।
 पिवन्ताविव नेत्राभ्यामतृप्यन्तावरिन्दमौ ॥ १४

कामवारानिधौ मरन्नौ मोहसिहमुखालयौ ।
 सोत्कण्ठितौ^२ गिरा प्रीत्या^३ अभ्यर्थेता पदे पदे ॥ १५

कामाग्निदीपितौ देही दुसही प्राणहारिणौ ।
 आत्मदानप्रकर्षेण शमयस्व वरानने ॥ १६

सानुरुक्तौ सुस्तिग्धौ च भजमानौ भजस्व नौ ।
 ददाको वर कल्याणि । हेमरत्नादिक वसु ॥ १७

विचित्रसदन हार दासी-दासाङ्गवाहनम् ।
 दास्यावावा^४ भविष्याव सर्वभावेन सुन्दरि^५ ॥ १८

मीनध्वजशरैगर्ढैभिन्नकायान्तरौ मृतौ^६ ।
 परिष्वज्ज-प्रदानेन विशलयौ कुरु नौ शुभे ॥ १९

दयाभूतासि^७ भीरु त्वं प्राणिनो यस्य कस्यचित् ।
 रक्षावामरविन्दाक्षि^८ रतिमात्र प्रयच्छ भो ॥ २०

1 B₂, V—सकर्कशा ।2 A₂, C—सोत्कर्णता

3 V—प्रिया ।

4 B₂—दास्यावत्स्वा ।5 B₂, V—मीनध्वजशरैगर्ढैभिन्नत्वा कायान्तर मृतौ ।6. B₂, V—दयाभूतासि ।

अनङ्गवशमापन्नावमृताक्षरभाषिणौ ।
 दिशमालोक्य सा तन्वी प्राहमन् मधुर शनै ॥ २१
 स्मृत्वा देवस्य निर्देशं निजगादाय तावुभौ ।
 गोपालवनिता चाह वने जाता वनेचरा ॥ २२
 अविज्ञ-रतिशास्त्राह स्वाचारनिरता सदा ।
 शृणुत समय चेम श्रद्धास्ति भवतोर्यदि ॥ २३
 शीषणं च इसी पादौ यो मे धृत्वा विभस्युत ।
 उद्वहेद् वा धृतौ स्कन्धे वक्ष पृष्ठेन वापि य ॥ २४
 तस्याह तु प्रिया नित्य भवेय नात्र सशय ।
 एव न कुलधर्मोक्त स्वाभाविकमनुत्तमम् ॥ २५
 श्रुत्वार्योक्त^१ वचस्तौ तु सहष्टौ दृमिलात्मजौ ।
 शक्तिभूतौ सदा वीरौ पश्यन्ति दिवि देवता ॥ २६
 गन्धर्वा मुनयो यक्षा सिद्धविद्याधरोरगा ।
 महादेवो गणैर्वृत्तं स्कन्दनन्दिवृतो वभौ ॥ २७
 निवृत्तौ प्रथमानौतावसुरेन्द्रमुतावुभौ ।
 विनीतादिव मातङ्गो कामदेवेषु पीडितौ ॥ २८
 सव्येन वास पादेन कीर्ति वै दक्षिणेन च ।
 स्पर्शयामास तौ पद्मचामाश्चरोह तथा तथा^२ ॥ २९
 पुरा मन्दरपृष्ठे च यत्सुख तदवाप सा ।
 अतिमूर्त्तिधरा^३ दुर्गा कृष्णाम्बुद्तडितपभा ॥ ३०
 कृतकृत्यो तदा दैत्यौ पादस्पर्शनजै सुखै ।
 उद्वहन्त मनोदध्रे हर्तुकामावरिन्दमौ ॥ ३१
 न शशाक गुरु वोढु पतत स्म महीतले ।
 गतासू इव तौ दैत्यावञ्जनाचलसनिभौ ॥ ३२
 विक्रोशन्त प्रणादन्त विस्फुरन्त स्वशक्तित ।
 दुर्द्विर सहसा तौ तु पादेनाक्रम्य पावंती ॥ ३३
 विदार्य सहसा कीर्ति विवेश चरणासन^४ ।
 वासदेह पिपेशाशु मज्जास्थिशोणितै सह ॥ ३४

१ B_१—तस्य ।

२ B_२, V—यथा यथा ।

३ B_२—उप्रमूर्त्तिधरा ।

४ A_२, C—चरणाशन ।

वास विनिहन दृष्ट्वा कीर्तिरेव ननाद च ।
अपि यातु^१ तमिच्छन्त ववन्ध चरणेन सा ॥ ३५

अग्निशाशनिवद्वेन विस्फूर्जन्त मुहुर्मुहुः ।
क्रीडित्वा सुचिर तेन बालक्रीडनकरिव ॥ ३६

हेलयान्दोलित कृत्वा पादेनैकेन पोथयेत् ।
पपात सहसा चासावसुरो^२ ह्रुमिलात्मज ॥ ३७

पदानिहृतनिर्भग्न प्रकीर्ण इव पर्वत ।
प्रस्त्रवो धातुनिर्यासो गतासुरसुरोत्तम ॥ ३८

चरणाक्षेप-निर्भन्ना प्रचकम्पे च मेदिनी ।
प्रविष्टावसुरावेतौ प्राणास्त्यक्त्वा रसातलम् ॥ ३९

रुधिरारुण-पादाग्रा देवी कात्यायनी स्थिता ।
मर्दयित्वा तु तौ भीमौ रूपमास्थाय चाद्भुतम् ॥ ४०

प्रलयाकांडमला^४ घोरा घोरघोरतरानना^५ ।
दुष्प्रेक्षा दुसहा रीढ्रा अतिकाया भयानका ॥ ४१

आलोक्य च दिशि सर्वा देवताश्चापि शङ्करम् ।
जगर्जं च महानाद प्रलयाम्भोद धर्षरम् ॥ ४२

अथ देवा महाभीता रूप देव्या भयङ्करम् ।
दृष्ट्वा प्राञ्जलयः सर्वे तामेता स्तुतिमवृत्तम् ॥ ४३

देवा ऊचु

नमो	नमस्तेऽस्तु	सहस्रनेत्रे
नमो	नमस्तेऽस्तु	सहस्रपादे ।
नमो	नमस्तेऽस्तु	सहस्रशीर्षे
नमो	नमस्ते	जगदात्मरूपे ॥ ४४

१ B—अपयात , V—अपयातु ।

२ B₂—भूमौ ।

३ A₂, C—ध्वान्त ।

४ B₂, V—समा ।

५. B₂, V—घोराद्घोरतरानना ।

त्वमेव कत्त्री च पिता त्वमेव
 त्वमेव मित्र जननी त्वमेव ।
 त्वमेव साक्षाज्जगता त्रयाणा
 त्वमेव नित्या गगनादिरूपे ॥ ४५
 त्व वैष्णवी त्व च महेश्वरप्रिया
 त्वमेव लोकेषु च कान्तिरूपा^१ ।
 कीर्तिस्त्वमेवाम्ब । क्षमा त्वमेव
 दयासि लक्ष्मीरसि सृष्टिगोष्ट्री ॥ ४६
 शान्तिस्त्वमेवासि च सिद्धिरूपा^२
 ऋद्विस्त्वमेवाऽम्ब । विनोदयुक्ता ।
 इदं तु यत्तेऽयि विनोदमेव
 ब्रह्मासि विष्णुरिपुनाशिनी त्वम् ॥ ४७
 त्वत्पादपद्म परिचिन्त्य लोका
 स्वस्था भवन्त्याशु युगे युगे च ।
 ब्रह्मापि सचिन्त्य तव स्वरूप
 न वेन किञ्चिदणुमात्रक च ॥ ४८
 नमोनमस्तेऽम्ब । गुणत्रयात्मिके
 जगत् प्रसूति स्थितिनाशहेतवे ।
 अशेष-लोकाच्चित-पादपङ्कजे
 त्वत्तो भवन्त्यब्जविष्णुशङ्करा ॥ ४९
 मनोमये प्राणमये मृगेक्षणे
 जिह्वामये लोचनगोचरे सदा ।
 कर्णाऽम्बिके । ब्राणमये शिरोमये
 गायत्री रूपासि क्रमात् सरस्वती ॥ ५०
 त्रिकालसन्ध्यासि विभो द्विजन्मना
 मरुत् स्वरूपासि समुद्ररूपिणी ।
 स्तोतु समथश्च भवन्ति केऽमरा
 माहेश्वरी त्व च दया कुरुष्व न ॥ ५१

1. B,—त्रिस्वरुपा, C—कीर्तिरूपा ।

2. A_१, B_१, C, V—वृद्धिरूपा ।

स्तवेनानेन^१ देवाना तुष्टा देवी तदा वभो ।
उवाच वचन देवान् प्रीतिसजनन महत् ॥ ५२

श्रीपार्वत्युवाच

कथयामि महापुण्य मद्वाक्य शृणुतामरा ।
यस्तीत्यनेन स्तोत्रेण तस्य तुष्टा भवाम्यहम् ॥ ५३
शृणु मद्वचन शम्भो । सदात्र भविता भवान् ।
गोपालोऽनेन रूपेण तथा गोपी भवाम्यहम् ॥ ५४
गोपालिनीति विख्यात गमिष्याम्यत्र सर्वदा ।
आज्ञापय महेशान । यद्यनुग्रहताऽस्ति मे ॥ ५५
एवमुक्तस्ततो देव्या तथेत्याह त्रिलोचन ।
गोपो यष्टिधरो भूत्वा तत्रास्ते परमेश्वर ॥ ५६
ततश्चासी तु लोलाक्षी सर्वकामप्रदायिनी ।
गोपालिन्यभवत् काली क्षेत्रस्मिन् अमराञ्जिता ॥ ५७
अथ देव्यभवत् तुष्टा दृष्ट्वा गोपालमीश्वरम् ।
नित्य त्वा च नमस्यामि रमामि निवसाम्यहम् ॥ ५८
निदेशात् तव देवेश निहिती दुष्टचारिणी ।
पद्भ्यामेतावस्तुष्टो^२ मुह्यन्तावसुरात्तमी ॥ ५९
हृदावेती च कि नाम एतच्चाप्रावृती विभो ।
अत्र स्नातव्य यत् पुण्य यदस्ति वद शङ्कर ॥ ६०
श्रुत्वा गोपालिनी वाक्यमिदमूचे पिनाकधूक् ।
देवान् ऋषीन् समायातान् ध्रुव वै धर्मवादिन ॥ ६१
प्रश्नस्य सदृश वाक्य भूतानुग्रहक परम् ।
उदाहृत च व्यक्षेण पूर्वमेव यथार्थवत् ॥ ६२
सुराणा समयो ह्येष अनादिकर्मसस्थित^३ ।
विनिपात्य रणे शत्रून् कृपा कार्या तदा ईषत् ॥ ६३

1 B₂, V—स्तवमानेन ।

2 A₂, C, V—पद्भ्यामेतावसुरात्तमी ।

3. B₃, V—सस्थिति ।

देवक्रोधो वरस्तुल्य श्रुतिरेषा पुरातनी ।
 आवाभ्या बलसम्पन्नौ पादेन मदिताविमौ ॥ ६४
 देवीप्रियचिकिषार्थ कीर्त्त्यर्थनिधनस्य च ।
 कृत्तिवासेति यन्नाम क्षेत्रे चास्मिन् तदस्तु मे ॥ ६५
 एवमस्त्वति ते देवा स्वयम्भू प्रियमानसा ।
 मुद लेभे ततो देवी ववन्द चरणौ पते ॥ ६६
 पुष्पवृष्टिं पपाताथ सुरदुन्दुभिनादिता ।
 जगुश्च सिद्धगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणा ॥ ६७
 तुष्टवुर्वाग्भिरष्टाभि सविद्याधरचारणा ।
 दिवौकस स्वय दृष्टा विशङ्का विगतज्वरा ॥ ६८
 प्रशान्त क्षेत्रराजोऽसौ निष्कण्टक तपोवना ।
 विरेजिरे दिश सर्वा गन्धासरिद्रुवाह च ॥ ६९
 शिवोक्तमुत्तमाख्यान दुर्लभ्य त्रिदशैरपि ।
 य एतच्छृणुयाद् भक्त्या सोऽतिरात्रफल लभेत् ॥ ७०

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्रामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे कीर्त्तिवासा-
 सुरवधो नाम षट्त्रिशोऽध्याय १ ॥

1. B₂, V— तृतीयेऽशे कीर्त्तिवासासुरवधो नाम चतुर्थोऽध्याये ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथ देवा मुदाचारा^१ मुनय सशित्रता ।
 अपश्यन्त अद्वैरे च हृदौ पुण्यजलाशयौ ॥ १
 चरणाक्षेपनिर्भग्नादुद्भूतौ^२ च महासुरौ ।
 द्वावेतौ निहतौ ध्वस्तौ विकृष्य चरणाविमौ ॥ २
 सद्यस्तौ सप्रपन्नौ च निर्मलाङ्गवधापहौ ।
 देवीपदसमुद्भूतौ हिमकुन्देन्दुनिर्मलौ ॥ ३
 स्फटिकामलपृष्ठे च स्वर्णकूटे मनोरमे ।
 अम्ब । ये ते^४ यदा तौ च स्नानं चक्रुद्दिवीकस ॥ ४
 उपलब्धवा^५ शिवं चारुष्पतोय सुगन्धवत् ।
 सुतृप्ता अभवन् सर्वे देवाद्या ऋषिचारणा ॥ ५
 स्नात्वा सम्यगुवाचेद पूर्ताः स्मो विरजाखिलम् ।
 रेजिरे द्विगुणं ते च इष्टवा क्रनुशतैर्यथा ॥ ६
 अहो तीर्थस्य माहात्म्यं ससाराणवतारकम् ।
 नानेन सदृशं कश्चित्प्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७
 पुण्यतीर्थवरं श्रीमान् देव्या एव महात्मन ।
 पदद्वयमिदं ख्यातं नाम्ना देवीपदेति च ॥ ८
 फाल्गुने मासि सप्राप्ते शुक्लपक्षे यदाष्टमी ।
 स्नात्वा देवीपदे सम्यक् पदपीठं तथाच्चनम् ॥ ९

1. B₂—मुदायुक्ता ।

2. B₂—चरण-यासनिर्भग्नावभूतौ, V—चरण-यासनिर्भग्नादुद्भूतौ ।

3. A₂, B₂—अस्त्रायेते ।

4. B₂—उपलब्ध ।

कृत्तिवास नान्यमना गोपाली नियत शुचि ।
 गन्धे पुष्पैस्तथा दीपैर्घूपैर्नवेद्यकर्त्तव्य ॥ १०
 कृत्वा विभवत् पूजा सम्यक् श्रद्धासमन्वित ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन स्तोत्रेण विविधेन च ॥ ११
 अच्चयित्वा तु गोपाली ता देवी भूतकामवान् ।
 नवतभोजी भवेत् प्राज्ञस्तैलक्षारविवर्जित ॥ १२
 इव प्रभाते^१ पुन स्नान कृत्वा देवीपदद्वये ।
 तथैव पूजा देवाय देवी चापि यथोदिताम् ॥ १३
 स्वशक्त्या देवमुहित्य दद्याद् दान द्विजन्मने ।
 कुमारी भोजयेद् भक्त्या विधानेन समाप्त ॥ १४
 नरो वा यदि वा नारी प्राप्नुयात् परमा गतिम् ।
 अधनो धनमाप्नोति अपुत्रं पुत्रमाप्नुयात् ॥ १५
 पुत्रपौत्रसमृद्धात्मा इहलोके परत्र च ।
 अप्सरोभि समाजुष्टो भोग भुक्ते न सशय ॥ १६
 शिवतन्त्रे^२ व्रतश्चेष्ठमस्मिन् क्षेत्रे^३ उदाहृतम् ।
 सर्वाधिनाशनं पुण्य महत् स्वस्त्ययन परम् ॥ १७
 गोपालको हरश्चैव गोपी च परमेश्वरी ।
 तेनव रूपमुख्येन मूर्त्तिभेदेन सस्थिती ॥ १८
 पूजित श्रीतिमभ्येति ददाति विपुल फलम् ।
 तमीश्वरं प्रपूज्याशु इम मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १९
 “३० गोप्ता विश्वधातारं गोपतिगर्भोहिते रत ।
 त्रिषु गोश्रवणाभोग भूतभव्य भवत् प्रभो ॥ २०
 गौरी गोपी श्रियाकान्तं कान्तारं निलय यशः ।
 नमस्ये त्वा विरूपाक्षं गोपवेशधरं शिवम्” ॥ २१

1. B_१—क्षौर ।2. A_२, B_२—सुश्रभाते ।3. B_२ अरोगि च सुखी भवेत् ।4. B_२—शिवक्षेत्रे ।5. B_२ क्षेत्रैँ ।6. B_२—गौरी गोपीप्रिया कान्ता कान्तारनिलया जया ।

अनेन मन्त्रयोगेन भावेनकेन योऽच्चयेत् ।
 स लभेत् शाश्वतान् भोगान् इह प्रेत्य सुखी भवेत् ॥ २२
 नमस्कारश्च यो देव्या ब्रताचारे^१ च मे शृणु ।
 सन्तोष जनयेत् तस्या सर्वर्थप्रतिपादकम् ॥ २३
 जयत्वार्या जया जेया निशुभ्मासुरधातिनी ।
 दैत्येन्द्रमर्दिनी देवी कीर्तिप्राणापहारिणी ॥ २४
 वासस्यासृग् विलिप्ताङ्गी स्वर्णकूटनिवासिनी ।
 स्वेच्छाविहारिणी देवि ! गोपालिनि ! नमोऽस्तु ते ॥ २५
 गङ्गाधरार्धवासिन्यै गौर्यै ! गोत्रिये ! शिवे ! ।
 लोकधात्र्ये सुरारिष्ठे गोपालिन्यै नमो नम ॥ २६
 एव य सतत मन्त्र देव्यास्तु पुरतो जपेत् ।
 स दीर्घमायुराप्नोति दुरित तस्य नश्यति ॥ २७
 गोपालिन्या प्रसादेन सगामे विजयिष्यति ।
 वैश्यस्तु धनमाप्नोति ब्राह्मणो वेदपारग ॥ २८
 एतत् पुण्य पापहर मुनीना प्रीतिवर्द्धनम् ।
 ब्रह्मवाक्य मुसश्लिष्ट सद्ग्रीवाचरित शुभम् ॥ २९
 विद्वद्द्विश्चरित श्रावय भवानीशिवयोरिदम् ।
 धन्य यशस्यमायुष्य मेघाजननमुत्तमम् ॥ ३०
 पुराणमनध शस्त स्मृतिमात्राघहारि च ।
 अत. पर जगन्मात किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि ॥ ३१

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहास्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे देवीपाद-
 द्वयोर्महात्म्य नाम सप्तत्रिशोऽध्यायः^२ ।

1 B_१—ब्रताचार ।

2 B_२, V—तृतीयेऽशे देवीपादद्वयमाहात्म्य नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

अष्टतिंशौऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तमुवाच रिमत वाक्यं^१ हर्षोत्कुलविलोचना ।
 सनातनमिद ज्ञात चरित शङ्करस्य च ॥ १
 अस्मदीय पुरावृत्त क्षेत्रे क्षेत्रवता वर ।
 प्रीतिरभ्यधिका मेऽस्मिन्^२ स्मारितोऽसि^३ पितामह ॥ २
 शृण्वन्ती न हि तृप्यामि आजन्मचरित हि मे ।
 अतीव ज्ञानसम्पन्न भो^४ ब्रह्मस्त्वयि वर्तते ॥ ३
 अनागतविधात्रे च ज्ञानमूर्तिस्वरूपिणे^५ ।
 सर्वशास्त्रप्रवक्त्रे च प्रजाना पतये नम ॥ ४
 पुण्यक्षेत्रे शिवे देशे स्वर्णकूटे हराश्रमे ।
 यत् किंचिदस्ति-सान्निध्य श्रोतुमिच्छामि पच्चज ॥ ५
 एव देव्या वच श्रुत्वा व्याजहार पितामह ।
 ऋषयस्त च वीक्ष्यन्ते श्रवणीकृतमानसा ॥ ६
 ज्ञात्वा भक्तिमूषीणा स परमा परमेश्वरे ।
 मुहूर्तं ध्यानमास्थाय पुनराह पथार्थवित् ॥ ७
 अष्टो जलधरा (?) प्राज्ञा सिद्धकामाः शतकनुम् ।
 ऊचु प्राञ्जलयः सर्वे पर्जन्योदभूतविक्रमा ॥ ८
 एकाम्रक गमिष्याम पूजयामो महेश्वरम् ।
 तीर्थे बिन्दुद्वेऽस्माभि स्नातव्य त्वद्नुजया ॥ ९

1. B₂—कृत्वा ।

2. B₂—चास्मान् ।

3. B₂—स्मारितोऽस्मि ।

4. B₂—प्रजानां पतये नम ।

यत्तत्र क्रियते कर्म यत् किञ्चित् सुकृत कृतम् ।
तदक्षयफल लोके अवदन्ति मनीषिण ॥ १०

वयमिच्छा महे कर्तुं प्रासाद च शिवालयम् ।
नियोगात्तव देवेन्द्र दीयता वरमिष्टिम् ॥ ११

वृत्रहा तानुवाचेद व्रजताशु वलाहका ।
कुरुताऽभिता धर्मप्रिराद धर्मबुद्धय ॥ १२
वृत्रधन शासन प्राप्य सार्व वै विश्वकर्मणा ।
आनन्दमनसो भूत्वा वव्रजु सवनोत्तमम् ॥ १३

आसाद्य ह्यतुल क्षेत्रं महालय-परिणतम् ।
समन्ताद विधिदृष्टेन यत्नवन्तो वलाहका ॥ १४

कल्पवक्षादद्वरेण धेन्वन्तरसहस्रके ।
साधिकं सप्तशतके ऐशानी दिशमाश्रिते ॥ १५
सुवेशम् रचयामासुर्दीर्तामलशिलातलम् ।
ऊचुस्ते विश्वकर्मणि ग्रस्माकं कुरुतेष्टिम् ॥ १६

शैलान् पाषाणमानीय विश्वकर्मा स्वय तदा ।
चके सुरुचिर तुङ्गं प्रासाद सुमनोहरम् ॥ १७

प्रमाण विपुल द्विष्टं सर्वावयवसयुतम् ।
परिखातोरणायुक्तं सकुण्ड च सगोपुरम् ॥ १८

प्रतिष्ठा तत्र विधिना शिवतन्त्रविदस्तु ते ।
चक्रुते सुषियो भवा सर्वकर्मसुपण्डिता ॥ १९
पर्जन्याप्लावनौ चैव अञ्जनो वामनस्तथा ।
सम्बर्त्तश्च तथा द्वोणो जीमूतश्चाभिर्षण^१ ॥ २०
अष्टैते तोयदा ख्याता आधिपत्याब्धिवृष्टय ।
समन्तात् सदृशाश्राता^२ शक्रस्य वशवर्त्तिन ॥ २१
समर्येनाभिवर्त्तने सत्यवन्तो धनास्तु ते ।
दानाचर्चनतोयङ्गं स्तोषयामासुरीश्वरम् ॥ २२

1 B., V—अतिश्वैण ।

2. समुद्रसदृशा काला ।

तुतोष भगवान् भग सान्निध्यमभवत्^१ स्वयम् ।
 वरदोऽहमिति प्राह वर वरयतार्थत ॥ २३
 ततो वलाहका हृष्टा ऊचु प्राञ्जलयस्तु तम् ।
 यदि प्रसन्नो भगवन्^२ यद्यनुग्रहतास्ति न ॥ २४
 प्रासाद सुप्रतिष्ठोऽयमस्मभि परमेश्वर ॥
 अत्र शम्भो महेशान भवान् सान्निध्यमर्हति ॥ २५
 अथोवाच प्रसन्नात्मा मेघान् सर्वान् स ईश्वर ।
 मेघेश्वरो ह्यह चात्र नाम्ना त्रिषु निगद्यते ॥ २६
 अधिष्ठानो मदीयोऽय क्षेत्रे प्रवरभोगद ।
 अस्मत् प्रीतिप्रदो नित्य हृदोऽय विमलोदक ॥ २७
 अष्टायतनमुख्योऽयमृषीणा प्रीतिवद्धन ।
 सर्वायापविनाशस्तु कामद परिचक्षते ॥ २८
 सन्ध्या स्नात्वा तथा पिण्डे सतर्थं पितृदेवता^३ ।
 फल चाक्षयमाप्नोति इह प्रेत्य सुखावहम् ॥ २९
 देवान् कृषीन् पुनात्येव ये केचिद् भुवि सस्थिता ।
 तारक परमो ह्योष ससारार्णवपद्धते ॥ ३०
 सर्वारम्भा प्रसिध्यन्ति भाजन सर्ववस्तुषु ।
 मेघेश्वर शिव साक्षालिङ्गमूर्तौ व्यवस्थित ॥ ३१
 इति श्रुत्वा^४ नमस्कृत्वा ययुमेघास्त्रिपिष्टपम् ।
 प्रसन्ने च विरूपाक्षे कामरूपा वलाहका ॥ ३२
 विचरन्ति यथाकाले कृतुभावानुसारिण ।
 प्रजाना हितमत्यर्थं प्रयच्छन्ति च जीवनम् ॥ ३३
 शृण्वन् अपीद माहात्म्य पठन्नेव स्मरस्तथा ।
 दीर्घंमायुरवाप्नोति मेघेशस्य^५ प्रसादत ॥ ३४

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्रायामैश्वर्यां सहिताया तृतीयेऽशे मेघेश्वर-
माहात्म्य नामाष्टट्रिशोऽध्याय ॥

1. B_१—सान्निध्यमगमत् ।

2. B_१—स्नान दान च पिण्ड च यत्नेन पितृदेवता ;

V. सन्ध्या स्नान तथा पिण्ड यत्नेन पितृदेवता ।

3. B_१—स्तुत्वा ।

4. B_१, V—मेघेश्वर ।

5. B_१, V— तृतीयेऽशे मेघेश्वरमाहात्म्य नाम षष्ठोऽध्याय ॥

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथापर निवोधेद पापनाशनसज्जितम् ।
 पुरा कृतयुगे वृत्तं पुराणं च तप फलम् ॥ १
 पूर्वं ब्रह्मसुत श्रीमान् विद्योतस्तापस^१ स्मृतः ।
 मानसं पूर्वतो विप्र सप्तर्षि प्रवर प्रभु ॥ २
 दायादस्तस्य मेधावी वेदवेदाङ्गपारग ।
 सुज्योतिस्तापसो नाम ज्योतिषा सत्यविक्रम् ॥ ३
 शान्तो दान्तस्तपस्वी च जितक्रोधो जितात्मवान् ।
 अहिस्य सर्वसपन्नो^२ दयादानक्रियापर^३ ॥ ४
 ससारभयभीतस्तु शुचि परमधार्मिक ।
 तपस्वी नियताहारो वन्यमूलफलाशन ॥ ५
 चचारं पृथिवी कृतस्ना सशैलवनकाननाम् ।
 पुण्यान् देशान् शिवास्तीर्थान् सिद्धाश्रमपदान् बहून् ॥ ६
 पर्यटन् बहुधा दृष्ट खेत्रं परमपावनम् ।
 स्वर्णंकूटं गिरिश्रेष्ठं नानाङ्गुमलतायुतम् । ७
 एकोनकोटिशम्भुश्च देवैर्जुष्टान् प्रतिष्ठितान् ।
 महाप्रासादरुचिरास्तुङ्गतोरणमालिन ॥ ८
 शिवधाम्नि महाक्षेत्रे पर सन्तोषमाप स ।
 वास्तव्यं चात्र सकल्प्य तपोनिष्ठापरायण ॥ ९
 व्रतोपवासनियमैर्जपैर्होमैरतन्द्रित ।
 स्नपनं चार्च्वनं चैव नमस्कारमहर्णिशम् ॥ १०

१ B_२—विद्योतितापस , V—विद्योतिस्तापस ।

२ B_२, V—सत्वसपन्नो ।

३, B_१, C—दयावान्, स क्रियापर ।

अन्नावकाशे^१ सुचिर वायुपर्णम्बुभोजनम् ।
शीतोष्णमुखदुखेषु सहिष्णुर्दृढचेतस ॥ ११
सहस्राब्दसहस्रैकमुपविश्यासने मुनि ।
मौनी सयमसपन्न स्थाणुभूतोऽप्यचेतन ॥ १२
विदित्वा च तपस्तस्य मुनेस्तीर्थागतस्य च ।
दर्शयामास आत्मान प्रीतो गङ्गाधर स्वयम् ॥ १३
उवाच मेघगम्भीर स्निग्धमाधुर्यं पुष्कलम् ।
वर वृणीष्व भद्र ते वरदोऽहमिहागत ॥ १४
न शृणोति न बुध्येत्स वामदेववचस्तदा ।
गतासुश्चिरनिश्चेष्टो^२ निष्प्रकम्प इवाचल ॥ १५
ददर्श पुरतो देव शशाङ्ककृतशेखरम् ।
नमश्चक्रे स शिरसा तमष्टाङ्गेन भूगत ॥ १६
हर्षगद्यगदयाः वाचा प्राहेद परमेश्वरम् ।
कृपास्ते यदि मे देव प्रसन्नो भगवान् यदि ॥ १७
सर्वभूतहितार्थाय किञ्चिदिच्छामि कीर्तितुम् ।
अस्मिन् क्षेत्रे जगन्नाथ हृद^३ च मम पावनम् ॥ १८
इह प्रेत्य भयोत्साद तारण परम शिवम् ।
पापापनोदनं शस्त महापातकिनामपि ॥ १९
स्वर्गद सुखद मेध्य महामखसमोदकम् ।
शङ्करस्तमुवाचेद द्विज सत्वहिते रतम् ॥ २०
जटिष्ठोत्तिष्ठ विप्रेन्द्र ! प्राप्तस्यसे त्वभिवाञ्छितम् ।
तपसस्ते प्रभावेन मत्प्रसादात् महामुने ॥ २१
आज्ञासिद्धिमिमा पश्य गिरौ पुष्करिणी शिवाम् ।
गम्भीरा विपुला शुश्रा स्वच्छतोयामकर्द्माम् ॥ २२

1. V—अन्तावकाशे ।

2. B₂—गतासुरिरवनिश्चेष्टो ।3. A₁, B₁, C—तत्र ।4 B₃—दृढ ।

मनोजा चारुमत्यर्थं सौरभ्यामतिपाविनीम् ।
 भिन्नेन्द्रनील सदशी सोपानपदपत्रिकाम् ॥ २३
 सुसचारमुपासङ्गा वेणुकाननमध्यगाम् ।
 गुह्म कीचकवेणुना समन्तात् परिवारिताम् ॥ २४
 दुष्प्रवेश्या दुरासाद्या तपोगम्या निरामयाम् ।
 गुप्ता अत्यन्तसशिलष्टा देवीमायासमन्विताम् ॥ २५
 देवनाभिहिता साक्षाद् भद्रा पापविनाशिनीम् ।
 तामपश्यदसौ विप्रस्नक्षणात् पापनाशिनीम् ॥ २६
 हर्षेण महताविष्टो रोमाञ्चित दुरासद ।
 आनन्दाश्रुजले प्लुत्य सुज्योतिस्तापसस्तदा ॥ २७
 पाणि कुडमलमावध्बा जानुमारोप्य मेदिनीम् ।
 तद्गतस्तन्मोबुद्धिर्बन्धुकृत कन्दर ।
 जय पूर्वेण साङ्गेन देव स्तोत्रमथान्वीत् ॥ २८
 जय त्व विदिताशेष ! जय कामाङ्गनाशन ! ।
 जय देव ! जगत्पूज्य ! जयलोकवरप्रद ! ॥ २९
 जयाचिन्त्य ! जगद्धाम ! जयादिपुरुषेश्वर ! ।
 जयानेक महादेव जन्ममृत्युजरापह ॥ ३०
 शब्दस्पर्शरसातीत जय ध्वस्ततमोरज ।
 जय निर्गुण भूतात्मन् जय देव जगद्गुरो ॥ ३१
 जयेश गगनव्यापिन् जय त्रिदशनायक ।
 जय ब्रह्मेन्द्रवन्द्येश जय योगेश्वरेश्वर ॥ ३२
 पञ्चानन चारुविभूतिभूषित
 नागेन्द्रहार मणिकुण्डलान्वितम् ।
 वामेन शैलेन्द्रसुतासमाश्रित
 शिव भजे पार्वती वल्लभ हरम् ॥ ३३
 त्रिलोचन स्तिंगवशरद्धनोपम
 द्विपेन्द्रचर्माशुकधारिण प्रभुम् ।
 नागोपवीत वषभेन्द्रकेतन
 शिव भजे पार्वतीवल्लभ हरम् ॥ ३४

क्षितिस्वरूप मदनाङ्गनाशन
 पिनाकिन दक्षमखप्रभेदनम् ।
 अघोघशुष्केन्धन जातवेदस
 शिव भजे पार्वतीवल्लभ हरम् ॥ ३५
 सुरापगाधीत-जटामनोहर
 नितान्त चन्द्रार्थं-कपोलशोभितम् ।
 सिद्धेन्द्रवृत्तै परिवारित मृड
 शिव भजे पार्वतीवल्लभ हरम् ॥ ३६
 तापत्रयासक्तजनाभिरक्षक
 वाणप्रिय नृत्यविशारद भवम् ।
 युगावसाने किल भीमदर्शन
 शिव भजे पार्वतीवल्लभ हरम् ॥ ३७
 सर्वात्मक सर्वगत पुरद्विष
 सर्वेश्वर जन्मजराभिमर्दनम् ।
 तेजोमय सर्वंगुणाश्रय विभु
 शिव भजे पार्वतीवल्लभ हरम् ॥ ३८
 भूताधिवास भववन्धमोचक^१
 परात्पर योगबिद पुरातनम् ।
 पुरन्दराद्यै सतत कृतार्ज्जन
 शिव भजे पार्वतीवल्लभ हरम् ॥ ३९
 अनित्य नित्यात्मकमेव चाद्रुव
 पर च सूक्ष्म च विविक्तसेविनम् ।
 अज महाभूतनिदानमीश्वर
 शिव भजे पार्वतीवल्लभ हरम् ॥ ४०
 स्तोत्रावसाने मदनाङ्गनाशन
 प्रादुर्वभूवाथ मुने पुरः स्वयम् ।
 उवाच वाणी सकलार्थदायिनी
 शृणुष्व विद्योतित सुष्टु मद् वच^२ ॥ ४१

1. B₂, V—भववन्धमोचन ।

2. B₂, V—शृणुष्व विद्योत सुताशु मद् वच, ।

तवाष्टक ये मम सन्निधौ सदा
 पठन्ति भक्त्या मयि चित्त सस्थिता ।
 विद्वधपापा सहसा च ते नरा
 ममैव सायुज्यपद प्रयान्ति वै ॥ ४२
 गुह्यातिगुह्य बहुपापनाशन
 स्तव हि लोकार्त्तिहर धरामरम् ।
 हिरण्यगोभूगजवाजिवर्धन
 देहावसाने मम लोकदायकम् ॥ ४३
 शिवाष्टकमिद पुण्य पावन चिर सञ्चितम् ।
 प्रज्ञाशान्तकर स्फीतमशोकविजयप्रदम् ॥ ४४
 भूमिलाभ धनापत्य पूजासत्कारभाजनम् ।
 विजय सर्वकार्येष पापक्षयकर परम् ॥ ४५
 इद दिव्य जल विश्र ! सर्वपापापनोदनम् ।
 अत्र स्नात्वा च दत्त्वा^१ च ह्यक्षय फलमश्नुयात् ॥ ४६
 देवान् पितृन् मनुष्याश्च ये चान्ये सलिलार्थिन ।
 तर्पयित्वा सुखेनैव दिव्य व्रजति वै सुखम् ॥ ४७

ब्रह्मोवाच

मदनारिवच श्रुत्वा द्विज प्रोवाच सस्मित ।
 कृतार्थोऽहं जगन्नाथ ! पुण्योऽहं तव दर्शनात् ॥ ४८
 यथा तु भगवन्मेऽभूज्जर्जन्मान्तरशतैरपि ।
 तथैवाशेषभूतानामस्त्वय पापनाशन ॥ ४९
 अष्टायतनमध्येऽसौ भविष्ये पापनाशन ।
 नथेत्याह विरूपाक्षस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५०
 स मुनिस्तप आस्थाय बहूत् वारान् जितेन्द्रिय ।
 तत्रैव कायमुत्सूज्य जगाम त्रिदिवालयम् ॥ ५१
 कुलैकविंशमुधृत्य श्रीमच्छिवपुर तत ।
 सुज्योतिस्ताष्ठसश्चैव माहात्म्य कथित तव ॥ ५२
 अपर शृणु कल्याणि ! कुण्डस्यास्य माहात्म्यकम् ।
 वानरी चलिता चैका प्रमादासार्थमुजिभता ॥ ५३

विच्चार^१ महारणे फलतृष्णोषवृ हिता ।
 शाखाच्छाखा विलघन्ती ययौ तरुहान् क्रमात् ॥ ५४
 चूतनिष्वकदम्बाश्च कर्णिकास्तिलकामलान् ।
 द्राक्षातिन्तिडिकाश्चान्यान् शालमलीसर्जभूर्जकान् ॥ ५५
 प्लवन्ती चात्प्लवन्ती च प्राप सा दृढबन्धनम् ।
 लतापाशनिवद्धा सा नो शक्ता चलितु वनात् ॥ ५६
 विस्फुर्जन्ती यथाशक्त्या विक्रोशन्ती यथातुरा ।
 गतासुश्चाभवत् तस्मिन् शुष्कवशाग्रबन्धने ॥ ५७
 शाखामृगी मृता तत्र न केनपि च लक्षिता ।
 अदृश्ये विजनेऽरण्ये तस्थौ शिरकपालिका^२ ॥ ५८
 सुचिरात् समीरोद्भूताच्छृङ्कपर्णमिवाभवत् ।
 पपातास्थि कवन्धश्च तोये पापापनोदने ॥ ५९
 निकुञ्जेति शिरस्तस्य नापतद् वैणुकास्थितम् ।
 वैणवीशूलर्निर्भन्न स्थित बहुदिन पुरा ॥ ६०
 कायास्थिमात्र पतित पवित्रेषु च वारिषु ।
 अचिरेणैव कालेन मानुषीत्वमुपागता ॥ ६१
 दशार्णनृपतेर्गेहे दुहिता वरवर्णिनी ।
 चित्रवत्या सुता जाता नाम्ना मित्रवतीति सा ॥ ६२
 सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वायव सुन्दरी ।
 शाखामृगमुखी सुभ्रूङ्गतीना चातिवल्लभा ॥ ६३
 जातिस्मरा कान्तिमती सौभाग्या गुणसम्पदा ।
 सा कन्या युवती जाता तदा पितृकुलोषिता ॥ ६४
 रूपयीवनसम्पन्ना पद्महीनेन्दिरेव सा ।
 रक्तोत्पलविहीना वा जातासौ हिमवत्सुता ॥ ६५
 दृष्ट्वा च माता पितरौ ज्ञातय सचिवास्तथा ।
 ता सर्वे सह समन्वय^३ ददी काशीश सुनवे ॥ ६६

१. B_१, V—विरराम ।

२. B_२, V—सितकपालिका ।

३. B_३—गा दात् सहमामन्त्र य ।

नाम्ना वरण विख्यातो बलवान् सत्यविक्रम ।
 दर्शनीयो विनीतश्च शूर सर्वास्त्रकोविदः ॥ ६७
 विद्वान् सर्वकलाभिज्ञ प्रियवादी विचक्षण ।
 त लब्ध्वा सा वरारोहा मुमुदे देवपृत्रवत् ॥ ६८
 अन्योऽन्यसदृशवेतौ छपेणाप्रतिमौ भुवि ।
 तौ च धर्मपरी नित्य विष्वेयो गुणमाश्रितौ ॥ ६९
 मृते पितरि राजाऽसौ वर्णणोऽभून्महीतले ।
 ब्रह्मज्ञ सुकृतज्ञश्च सर्वभूतहितेरत ॥ ७०
 अन्त पुरगतायाश्च रूपयीवन-गर्विता ।
 सुशीलाभिरमा सर्वा आचारगुणलक्षणा ॥ ७१
 तासा मध्ये च सा श्रेष्ठा शीलेन विनयेन च ।
 रञ्जयामास भर्तारि सौभाग्यातीव हर्षदा ॥ ७२
 सचिवान् पौरजान् श्रेणीन् ससखी प्रणिपत्य च ।
 उवाच सुचिराद् देवी भर्तारि भक्तवत्सलम् ॥ ७३
 त्वत्त कृता मे भोगा ये सुरेरपि च दुर्लभाः ।
 धर्ममिच्छाम्यह कर्तुं मन्नदान द्विजातये ॥ ७४
 इपा मे मनस प्रीतिं नाथ त्व कर्तुमहंसि ।
 स तथा त्वकरोद्राजा हयनिवारित-भाजनम् ॥ ७५
 भुक्त्वा^१ चैव महासत्रे कथयित्वा ब्रजन्ति ते ।
 यस्माद्देशादिहायाता आशीर्वाद ददाति ते ॥ ७६
 एव दशसम सत्रमविच्छिन्न अहर्निशम् ।
 एकोऽप्याह द्विज. कश्चिद् देशमुत्कल-सज्जकम्^२ ॥ ७७
 रक्षणश्च इद श्रुत्वा मित्रवत्यैऽन्ववेदयन् ।
 शृणु देवि ! वचोऽस्माकमेकोऽप्यागतको द्विज ॥ ७८
 एष देवि ! द्विज प्राह स्वर्णकूटाद्रिशेखरात् ।
 आयातोऽस्मि यश श्रुत्वा भवत्या प्रतिपादितम् ॥ ७९

१ B—भुक्ता ।

२ B_१—उक्तल देशस ज्ञितम् ।

त ददर्श^१ विशालाक्षी ब्राह्मण प्रत्यपूजयत् ।
 पप्रच्छ कुशल तात कस्मादागतवानसि ॥ ५०
 स मुनिस्तानुवाचाथ देशादुत्कलसज्जकात् ।
 यत्रास्ते भगवान् रुद्र स्वर्णकूटाद्रिशेखरे ॥ ५१
 एकोनकोटिलिङ्गात्मा वनैकाग्रश्वर प्रभु ।
 अष्टमूर्त्तिघर साक्षादष्टायतनभूषित ॥ ५२
 भौमस्वर्गं विजानीहि कृतिवासनिकेतनम् ।
 धन्याद् धन्यतर क्षेत्र महालयपरिणतम् ॥ ५३
 एव द्विज वरस्योक्ति श्रुत्वा मुदितमानसा ।
 पूजयामास त विप्र विनयेन धनेन च ॥ ५४
 विज्ञप्त पृथिवीपालो देवी त पुनरब्रवीत् ।
 गच्छ विप्र मदीय तु कार्यं तस्मिन् वने कुरु ॥ ५५
 कृत्वा कार्यं मदीय तु यदि त्वं पुनरेष्यसि ।
 दास्यामि निष्कक स्वर्णं सहस्रवररोहिणीम् ॥ ५६
 धान्य ब्रीहि यवानन्यानपि ग्रामाश्च पञ्चते ।
 यद्येष्यसि पुनर्विप्र गत्वैकाग्रवन शुभम् ॥ ५७
 राजा चाथ द्विज दृष्ट्वा प्रोवाच मधुर स्वरम् ।
 प्रत्याहि द्विजशाहूल देव्या तु यदुदाहृतम् ॥ ५८
 आगच्छ कृतकार्यस्त्वं ददामि मनसेप्सितम् ।
 वाढमित्येव विप्रस्तु गन्तु चक्रे मनस्तदा ॥ ५९
 ततो देवी तमादाय एकान्तरहसि स्थिता ।
 उवाच विप्र ! जानासि कृतिवासाददूरत ॥ ६०
 अष्टायतनमध्ये च प्रांधान पापनाशनम् ।
 वायव्या दिशि देवस्य षष्ठिं धेन्वन्तरे स्थितम् ॥ ६१
 वेणु कीचक मध्ये च विद्यास्त्वं विमल हृदम् ।
 तत्र पश्यसि कापाल वानरस्य नरस्य वा ॥ ६२

1 B₂—त दृष्ट्वा च ।2 A₂, V षष्ठि ।

वशाग्रं घटनोदग्नं तृणभूमौ जलाद्बहि ।
 मृगयित्वा प्रयत्नेन क्षिपस्यम्भसि सत्तम ॥ ६३
 एष मे परम काम पूरयस्व मनोरथम् ।
 वाढमित्येव स प्राह अग्रजन्मा हसन्निव ॥ ६४
 प्रस्थित प्रयत शीघ्रं पन्थानमकुतोभयम् ।
 दिनक्रमेण सम्प्राप्तं कृत्तिवासं पुन शिवम् ॥ ६५
 विशेषतस्तमुद्वेगं क्रमात् पापविनाशनम् ।
 पादपाग्रान्निरोक्षेत लतागुलमान् सकीचकान् ॥ ६६
 निम्नोच्चव स्थल दुर्गाश्च एकैकाश्च पुन पुन ।
 विचरन् विहितो देश यत्नेन पूरमेण च ॥ ६७
 ददर्श स तु कापालं वैणुभिन्नं च मध्यगम् ।
 आदाय परशुं विप्रं चिच्छेदं स तु पादपम् ॥ ६८
 तदादायास्थिशकलं पुराणं वानरी शिर ।
 विक्षिप्तं सलिले तस्मिन् पुण्ये पापविनाशने ॥ ६९
 क्षिप्तमात्रं जले तस्मिन् शिरसि ब्राह्मणेन च ।
 मित्रवत्यथं हर्म्यस्था^१ शयनात् प्रातरुत्थिता ॥ १००
 अवश्यकरणीयान् सा चकार विधिनोदितान् ।
 आदर्शं स्वं च पश्यन्ती दिव्यास्य स्फुरिताधरम् ॥ १०१
 सन्तोषमगमत् सद्यो लेखे रूपमनुत्तमम् ।
 धात्री सखीभिश्चान्यैश्च चक्रे कोलाहलोत्सवः ॥ १०२
 इत्येकाङ्गपुराणे ४८ साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे
 पापनाशनमाहात्म्यं नामोनचत्वारिंशोऽध्याय ॥

1 B₂, V—धर्मात्मा ।

2 B₂, V—तृतीयेऽशे पापनाशनमाहात्म्यं नाम सप्तमोऽध्याय ।

चत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथासौ वर्णो राजा सुहृद्भिर्बन्धवेवृत ।
 वानर्यस्य परित्यक्ता ददश महिषी तदा ॥ १
 पूर्णेन्दु सदृश वक्त्र कान्ताया समुदीक्ष्य च ।
 बहुमानेन चाभ्यच्चेद् हर्षेणोत्पुल्ललोचन ॥ २
 हर्षा वभुवु पौराश्च मन्त्रिण सपुरोधस^१ ।
 आश्चर्यमनस सर्वे दृष्ट्वा रूप महोदयम् ॥ ३
 ततः कतिपयाद् हेतोरेकान्ते रहसि स्थित ।
 इदमाह महीपालो मित्रा सुरसुतोपमाम् ॥ ४
 परिवर्तं^२ कथ कान्ते । उत्तमाङ्गस्य शस मे ।
 नाभ्यभाषाद् असौ तन्वी व्यापृच्छन्तमनेकधा ॥ ५
 भुक्ते सुप्ते प्रवृद्धे च क्रीडाससिद्धिगोचरे ।
 राज्ञी पृच्छति ता तन्वी तत आगतवान् द्विजः ॥ ६
 तमपश्यत सा मित्रा स पतिश्च^३ द्विजोत्तमम् ।
 अनारूपाते च विज्ञातो ब्राह्मणस्य विचेष्टितम् ॥ ७
 पञ्चग्रामान् ददौ तस्मै शासन त्वग्रमुत्तमम् ।
 गजैक पञ्च चाश्वाश्च वस्त्राणि कनकानि च ॥ ८
 राजा च स्वयमेवैक मित्रा प्रियचिकीर्षया ।
 प्रतिपाद्य अशेषास्तान् विप्राय स महीपति ॥ ९
 पूजयित्वा धनीघेन सर्वोपस्करणै^४ सह ।
 पप्रच्छेद अथो राजा केन वा दोषकारणम् ॥ १०

1 B₂—सपुरोहिता ।

2 B₂—परिवर्ति ।

3 B₂—सतकृतश्च ।

4. C—सर्वोपकरणैः ।

राजोवाच

कव गतोऽसौ द्विजश्रेष्ठ कस्मादागतवान् पुन ।
किमिद शोभनास्य त्व प्राप्तासि वरवर्णिनि ॥ ११
अतीव शोभसे देवि । वदनेन सुवर्च्चसा^१ ।
अहो व्रतमहो यज्ञ अहो विद्या त्वहो गुरु ॥ १२
सेव्यो हि सतत चैव इहलोके फलप्रद^२ ।
समालक्ष्य^३ विशालाक्षीं सद्भाव परम वच ॥ १३
तदुदाहृतमाकर्ण्य मित्रा प्राह न युज्यते ।
तथापि भवता ज्ञान कर्तव्य नात्र सशय ॥ १४
व्यापृच्छता^४ बहून् कालान् भूय प्राह जनेश्वर ।
यथा तथा स्तुता देवि । कथा कथय मेऽनधे ॥ १५
भर्तु प्रिय चिकीर्णन्ती नोत्तर व्यदधात् क्वचित् ।
दाक्षिण्यात् पुनरुचे सा त्विद शृणु महीपते ॥ १६

मित्रोवाच

यद्यवश्यमिहाख्येय तव कौतूहल यदि ।
तत्रैव व्रज नाथ त्व निवेद्ये^५ त्वा यथा पुरा ॥ १७
वृत्तान्त निखिल देव यत्रैवमहमीदृशी ।
प्रसीद गमन कार्य शिवक्षेत्र निरामयम् ॥ १८
तथेत्याह स भूपालं सभृत्यो गमन प्रति ।
पुण्येऽग्निं शिवे योगे यदी पत्नीसखो नृप ॥ १९
आसाद्य परम क्षेत्र लवणार्णवसन्निधौ ।
स्वर्णाद्रिशिखरे हृष्टोऽसौ गणसेवित ॥ २०

1. B₂, V—निन्द्यसे सर्वशस्तरा ।
2. A₂, C—परत्र च ।
3. B₂, V—समाचक्ष्य ।
4. A₂, C—व्यापृच्छती, A₂—व्यापृच्छता, V—व्यापृच्छन्ति ।
5. B₂—न विद्ये ।

गन्धवत्या परिसरे कल्पपादपभूषिते ।
 विपुले सुख सञ्चारे सर्वतुं^१ फलपादये ॥ २१
 मत्तभ्रमर-सघृष्टे पुस्कोकिलकुलाकुले ।
 नानाविहङ्ग सघृष्टे वासिते सुमनोहरे ॥ २२
 कृत्तिवासपुरे रम्ये मुनिभि सशितत्रतै ।
 नानाधात्वाद्विते प्रविशन्ति^२ समन्तत ॥ २३
 कृत्तिवास नमस्कृत्य अष्टमूर्तिप्रकाशकम् ।
 सर्वपापहर देवमनादि, परमेश्वरम् ॥ २४
 ब्रह्मन्द्रवन्दित ध्येय भुक्ति मुक्ति-प्रदायकम् ।
 पापनाशनमासाद्य स्नान चक्रे सपत्निक ॥ २५
 कारयामास देवाच्चर्चा^३ कुण्डस्यास्य समीपत ।
 सम्यक् प्रतिष्ठा चक्रेऽसौ विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २६
 स्वनाम्नोइचैव सज्ञार्थं तौ विशापति दम्पती ।
 मित्रावरुणसज्जेति कीर्तिरव्याहताऽभवत् ॥ २७
 तावुभौ सुसमाधानौ कथा चक्रु पुरातनीम् ।
 भर्त्तार कथयामास मित्रा साज्जुभव वच ॥ २८
 शाखामृगकुले राजन्^४ वृक्षावयवजीविनी ।
 महेन्द्राचलशृङ्गस्य वने जातास्मि सुब्रत ॥ २९
 यूथभ्रष्टास्मि दुखार्ता विचरन्ती इहागता ।
 स्वादुतोय फल चात्र भक्षित सुचिर मया ॥ ३१
 महावेणुवने व्याप्त चूतद्राक्षासूदुम्बरे ।
 सुतूण^५ विचरन्तेका पर्यटन्ती इतस्ततः ॥ ३२

1. A₂, C—सम्बत्तं ।2. A₂, C, V—प्रश्वन्ति ।3. A₂, C—देवेश ।

4. B—संतूष्ण ।

व्यामोहाद् रभसो चित्ता^१ उत्कमन्ती लतान्तरे ।
 कालपाशसमै पाशैर्बद्धाऽहु दृढबन्धनै ॥ ३३
 विस्फुर्जन्ती यथाशक्त्या नि प्रयत्नस्थिता ह्यहम् ।
 एव मुक्तेयमेतस्मिन् सहसख्या विशत् स्वयम् ॥ ३४
 राजासौ वरुणश्वैव विवेश विमले जले ।
 क्रीडन्त्याविव दम्पत्यौ नाभिमात्रजले स्थितौ ॥ ३५
 तत प्राह हसन् राजा अत ऊर्ध्वं प्रचक्षय मे^२ ।
 सा ह्युवाच^३ ततो राज्ञी कुण्डस्यास्य माहात्म्यकम् ॥ ३६
 लताबन्धे मृताह वै तरो शाखान्तर गता ।
 चिराद् वेणुतरोस्तस्मात् पपात सलिलाशये ॥ ३७
 शिरस्त्वत्रैव वृक्षाश्रे^४ भिद्यमान च सस्थितम् ।
 प्रभावादस्य तोयस्य जाताहु राजकन्यका ॥ ३८
 दशार्णनूपतेवेशमन्यदृश्या च स्वरूपत ।
 युष्मद् गुणवती भार्या सहधर्मनिचारिणी ॥ ३९
 जातिस्मरा कान्तिमती गुणरन्यैरधिष्ठिता ।
 नाथ त्रायस्व श्रुत्वेद यन्मा त्वं परिपृच्छसि ॥ ४०
 एव वृवाणा ता मित्रामूर्ध्वदृष्टि-प्रवेशिताम्^५ ।
 समाशिलष्य महीपालो निरोधयति बाहूनीम्^६ ॥ ४१
 विसर्पति चिराद् राजा प्रविशस्तु सशङ्ख्या ।
 अङ्गमादाय^७ शीर्यन्ती समाश्वास्येदमवीत् ॥ ४२

वरुण उवाच

यस्त्वया प्रहित कान्ते कृत्तिवासा असौ द्विज ।
 साक्षान्मात्रैव सन्देह सुकार्य कृतवान् मम ॥ ४३

1. A₂, C—व्यामोहभरसो चित्ता ।

2. V—विचक्षणे ।

3. B₂, V—साहोवाच ।

4. B₂—शाखाश्रे ।

5. B₂, V—प्रवेपती ।

6. A₂, C—निषेधयति वाहिनीं ।

7. C—राजीमादाय ।

दृष्ट्वा देवि ! द्विजमिममानन्द मम मानसम् ।
जायते जलधिश्चन्द्र यथा सपूर्णमण्डलम् ॥ ४४
धन्यमस्य वपुदेवि ! येनात्र चरते सदा ।
अस्य प्रसादादस्माकं कार्यंसिद्धिरजायत ॥ ४५

ब्रह्मोवाच

ततस्तु स्वपतेरेवममृताक्षरभाषिण ।
मित्रा मैत्र वच श्रुत्वा वर्णन प्राह सुन्दरी ॥ ४६
द्विजस्यागमन राजन् ! सद्य प्रत्युपकारकम् ।
वशलग्नस्थित शीर्षं यत्तात् विप्र स मामकम् ॥ ४७
कृपया परया चैव आदाय सलिले क्षिपत् ।
क्षिप्तमात्रे शिरे चाह वानरी दिव्यरूपिणी ॥ ४८
प्रत्यक्ष भक्ता ज्ञात परिवृत्तानन यथा ।
तीर्थस्यास्य माहात्म्येन तीर्थं योनि गति मम ॥ ४९
अस्थि मे पतित येन त्वस्मिन् पुण्यजले नृप । ।
तेनेय भुज्यते व्युष्टि स्फीताभोगा अनुत्तमा ॥ ५०
जाति स्मरामि राजेन्द्र ! तेनाह चात्र आगता ।
इदानी स्वस्ति सकल्पमह न्यस्य वपुजले¹ ॥ ५१
इति राजा वच श्रुत्वा विसृजन् बलवाहनम् ।
अन्तर्जंले कृतो न्यास सन्यास वै सपत्निक ॥ ५२
विहाय सोऽचिरात् कायमगमच्छिवमन्द्रिम् ।
दिव्याप्सरोभि. सञ्जुष्टो विमानेन विराजित ॥ ५३
यज्वान शुभकर्मणो या गति योगिनो गता ।
ता गति द्रुतमासाद्य रेमे स सुचिर सुखी ॥ ५४
यद्येव कथयेत् पुण्य मित्रावरुणयो कृतम् ।
ये शृण्वन्ति महात्मानस्ते ध्रुव दिवमान्तुयु ॥ ५५
पापनाशनमासाद्य महापातकिनो नरा ।
प्राप्नुवन्ति पुर स्वर्ग्या न च्यवन्ति कदाचन ॥ ५६

1. B.^१.—इदानी स्वस्तिक कल्पमह न्यस्येद् वपुजले ।

विद्याधरत्वं गान्धवं देवत्वमथ यक्षता ।
 प्राप्नुवन्ति असदिग्द वापनाशनमाश्रिता ॥ ५७
 तत्र स्नात्वा दिव यान्ति मृतान्ते न पुनर्भवा ।
 एतत् सत्यं मयाख्यातं स्वर्गद पापनाशनम् ॥ ५८
 पापनाशनजले^१ स्नात्वा वन्दये कृत्तिवाससम् ।
 जन्मान्तरकृतात् पापात् तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ ५९
 आद्य पुराणमक्लिष्ट पवित्रमतुल शिवम् ।
 पठता श्रृण्वता भक्त्या अर्तिरात्रफलप्रदम् ॥ ६०
 शस्त सर्वेषु कार्येषु विशेषात् प्रथमाष्टमी ।
 अत्र च स्नानमात्रेण सर्वपापात् प्रमुच्यते ॥ ६१
 अनेन विधिना स्नानं य कुर्यात् पापनाशने ।
 कृत्तिवास समभ्यच्छ्यं सोऽश्वमेघफलं लभेत् ॥ ६२
 सान्निध्य भवता पूर्वमादिष्ट शूलपाणिना ।
 प्रतिपादय चास्माकं निमज्जेऽहं ह्रदे तव ॥ ६३
 एषा च प्राथना कार्या आत्मन् शुभमिच्छता ।
 जगद् बीजं अनाद्यन्तं अशारीरं शरीरधृक् ।
 प्रसीद देव ! ईशान ! स्थिराभक्तिरहास्तु मे ॥ ६४
 इम मन्त्रं समुच्चार्यं स्नानीयात् तेन वारिणा ।
 माङ्गल्यमिदमारुद्यानं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 सर्वेश्वर्यंप्रद देवि ! शिवतुष्टिकरं परम् ॥ ६५
 इत्येकाप्रपुराणे षट् साहस्रामैश्वर्यां सहिताया तृतीयेऽशे पापनाशन-
 माहात्म्यं नाम चत्वारिंशोऽध्याय ॥

1 C—पापनाशिजले ।

2. B₂, V^{००} तृतीयेऽशे पापनाशनमाहात्म्यं नामाष्टमोऽध्याय ।

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथ गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा सार्द्धं यमनुया ययौ ।
 दिव्यरूपमलकृत्य उभे^१ ते वरनिम्नगे ॥ १
 सुसज्जे गन्धिलिप्ताङ्गे^२ परिधायान्तवाससी ।
 हेमभूङ्गारमादायोपतस्थाते सरिद्वरे ॥ २
 पारिजातसजोळुष्टे बालव्यजन बाहुके ।
 भक्तया युक्त्यौ भेजाते द्वारे देवस्य शूलिन ॥ ३
 पुरत्र प्राञ्जलीभूत्वा देव स्तोत्रमुदीरयेत् ।
 दिव्येन वचसा गीत वणमाघुयमिश्रितम् ॥ ४
 व्यक्तिव्यञ्जनविस्पष्ट मूर्धनीधातु विलवनम् (?) ।
 मन्त्रमध्यगतः^३ मेध्य^४ ताललयविधित्रयम् ॥ ५
 भावोपविद्य^५ विस्पष्ट सस्वच्छलब्ध्यान्वितम् ।
 तलस्पर्शविचुम्बानमाद्रवन्धसमुत्सुकम् ॥ ६
 खण्डपदद्रुतं पक्षित यति-निर्दूषण ध्वनिम् ।
 अर्धमान विवाद च साष्टाङ्गविदमेव च^६ ॥ ७
 उपरीत बृहद्वक्त्रममलाभोगमण्डलम् ।
 स्वरूप विभवव्याप्ति अणिमादिगुण बहु ॥ ८
 योगिनी वीजमत्यन्तं शारीर सुप्रदर्शनम् ।
 बाह्यमभ्यन्तरावेत निष्कल सकल कलम् ॥ ९

1 B_२—दिव्ये ।

2 B_२—चारुलिप्ताङ्गे ।

3 B_२—धातुविलम्बनम् ।

4. B_२—मन्त्रमध्यगत मध्य ।

5 A_२, V— भावोपविद्ध, B_२—भावोपलब्धं ।

6. B_२—सटावदरमेव च, V—सापूर्वं वरमेव च ।

प्रयोगबहुला ज्ञेया जगतुर्विर्योषितौ ।
 कृत्तिवासमत कृत्स्न कीर्तित प्रीतये विभो ॥ १०
 उवाचेशो हसन् वाक्य यमुना जाह्नवी प्रियाम् ।
 स्वागतैरभिनन्दाशु पुरत समवस्थिते^१ ॥ ११
 यत्नेन चक्रतु स्नान ते तु प्रीतियुते उभे ।
 प्रणाम तैश्च तोयैश्च हृदैश्च शिलष्टैश्च पावनै ॥ १२
 गन्धैरगुरुर्घूपैश्च पुष्पे परमशोभनै ।
 मन्त्रैरुच्चावचै स्तात्रैर्यैं सतुष्यति शङ्कर ॥ १३
 प्रसीदेति शिव भक्त्या जानुमारोप्य मेदिनीम् ।
 पाणी कुद्भमलवद्धे तु विज्ञाप्य सरिता वरे ॥ १४
 इच्छावो देव चात्रैव स्थातु क्षेत्रे सदैव ते ।
 भवत पादमूलेऽस्मिन् सलग्ना सतत वयम् ॥ १५
 तथेत्याह विल्पाक्षः सुग्रीतेनान्तरात्मना ।
 ददौ ताभ्या निवासार्थ सश्रद्धाभ्या च सस्थितिम् ॥ १६
 पूर्वस्या दिशि देवस्य किञ्चिदैशान्यमाश्रिते ।
 शतधेन्वन्तरे चैते गङ्गायमुनविश्रुते ॥ १७
 सर्वपापहरे धन्ये कल्याणप्रियदे सदा ।
 अष्टायतनमुख्ये च कामदे वरदे सदा ॥ १८
 यमुना प्राप्य यो नित्य स्नाति देवि । नरोत्तम ।
 वैकुण्ठे वासमाप्नोति यदि कृष्ण प्रमाणभाक् ॥ १९
 अग्नि प्राप्य यथा सद्यस्तृणराशिविनश्यति ।
 एव तु ब्रह्महत्यादि गङ्गायमुनयोस्तथा^२ ॥ २०
 स्नाताना शुचिभिस्तोयै गङ्गायमुनयो शिवे । ।
 गतिर्भवति या पुसा न सा क्रतुशतैरपि ॥ २१
 अपहृत्य तमस्तीव्र यथा भात्युदये रवि ।
 अपहृत्याम्ब । पापानि^३ गङ्गा च यमुना तथा ॥ २२

^१ B_२—समुपस्थिते ।

^२ B_२—तदा ।

^३ B_२—अपहृत्यात्मपापानि ।

भूतानामिह सर्वेषा दुखोपहतचेतसाम् ।
 गतिमन्विष्यमाणाना नास्ति गङ्गा समा गति ॥ २३
 ते क्रीडन्ति मुदायुक्ता सहदेवै सवासवै ।
 ये स्नान्ति नियतात्मानो गङ्गायमुनयोर्जले ॥ २४
 यथोपजीविना धेनुर्देवादीना परा स्मृता ।
 तथैव देहिना गङ्गा यमुना च फलप्रदा ॥ २५
 य इच्छेत् सफल जन्म पौरुष श्रुतमेव वा ।
 स गङ्गा सेवयेन्त्य यमुना च विशेषतः ॥ २६
 यमुना सरिता नाथा सकृद् भक्त्यावगाहिता ।
 गङ्गा तारयते वशावभी पुसा भवार्णवात् ॥ २७
 मनो वाक्कायभिर्ग्रस्त पापैर्बहुविधैरपि ।
 वीक्ष्य गङ्गा भवेत् पूतः पुरुषो नात्र सशय ॥ २८
 उत्क्रामद्विश्च य प्राणैः प्रणत श्रद्धयान्वित ।
 चिन्तयेन्मनसा गङ्गा सोऽपि याति परा गतिम् ॥ २९
 आकाशात् सुमहापुष्यात् पतन्ति या महेश्वर ।
 वभार शिरसा गङ्गा ता देवी को न सश्रयेत् ॥ ३०
 हरस्य गात्रसपर्कात् पवित्रत्वमुपागताम् ।
 को नाम नाश्रयेद् गङ्गा अशेषदुरितापहाम् ॥ ३१
 यथार्णवस्य रत्नानि मेरोश्च कनक यथा ।
 सख्यातु नेह शक्यन्ते गङ्गायमुनयोर्गणा ॥ ३२
 गङ्गायमुनयो स्नात्वा दृष्ट्वा त कृत्तिवाससम् ।
 को वा मनोरथो देवि । इहामुत्र न लभ्यते ॥ ३३
 गङ्गायमुनयो स्नान नात्पस्य तपस फलम् ।
 विशेष मरण चात्र कोटिजन्माधनाशनम् ॥ ३४
 प्रयागस्तीर्थराजोऽसौ विख्यातो हि सरस्वती^१ ।
 एवमुक्तं पुरा देवि । शम्भुनाव्यक्तजन्मना ॥ ३५
 ये स्नान्ति तोये यमुनादिकन्ययो—
 रैकाप्रके क्षेत्रवरे नरोत्तमा ।
 ते धाम शैव पुरुषा प्रयान्ति
 कुलश्च मित्रै^२ सह सप्त सप्तभिः ॥ ३६

¹ B₁—स्यातो भूवि सरस्वती ।

² B₂—गोपीः ।

हरेण स्वयमेवैव नियुक्ता ब्रह्मोनिना ।
आस्तेऽस्मिन् यमुना देवी गङ्गा परमपाविनी ॥ ३७
माहात्म्य क्षेत्रराजस्य गङ्गायमुनयोर्यथा ।
कथित निखिल होतत् किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ३८

सनत्कुमार उवाच

देवी प्राह स्मित कृत्वा चतुर्वक्त्रं पितामहम् ।
अत पर पर तीर्थं किमन्यत् कामद विभो ॥ ३९
प्रव्रवीहि सुरश्चेष्ठ पर कौतूहल हि मे ।
एवमुक्तस्ततो ब्रह्मा प्रहस्य पुनरव्रवीत् ॥ ४०

ब्रह्मोवाच

शृणु देवि । पर पुण्य कोटिर्थमभिष्टुतम् ।
कोटिभिर्देवेभिर्जुष्ट पूर्वं कोटिमखार्जितम् ॥ ४१
ऋषय पितर सर्वे देवता कोटयस्तथा ।
चक्रुच पुष्कल¹ यज्ञ समाप्तवरदक्षिणम् ।
एते चावभूये स्नात्वा हृताहुतिकृतक्रिया ॥ ४२
स्नानावशिष्टसलिलमादाय विधिनोदितम् ।
कृत्तिवासोन्तिक जगमुरभिषेक च दीक्षिता ॥ ४३
शृणु देवि । पर पुण्य कोटिर्थमभिष्टुतम् ।
तानुवाच विरूपाक्ष कृतयज्ञानुपागतान् ॥ ४४
आगच्छन्तु सुरश्चेष्ठा कुण्डस्यास्य समीपत ।
मामत्र चाभिषिञ्चध्व साग्रेण स्वकृत सुरा ॥ ४५
शिष्ट शान्त्युदक कुण्डे क्षिप्तध्व निखिलामरा ।
एवमस्त्वित तंदेवे क्षिप्तमम्भ शिवाज्ञया ॥ ४६
रिक्तकुण्डस्तत पूर्णः साधुवादो नभस्थले ।
स्वच्छसौरभ्यपूताम्भस्ततक्षणात् समजायत ॥ ४७
तत स्नातो विरूपाक्ष ब्रह्मा देवगणै सह ।
मुनयश्चारणा सिद्धाः कृतस्नानाः कृतोदका ॥ ४८

¹ B, —पुष्कर ।

तत् स सर्वान् सवीक्ष्य शङ्करो देवताकृष्णीन् ।
 उवाच वाक्यं सुशिलष्ट मद्वाक्यं^१ श्रुणुतामरा ॥ ४६
 अभिषिक्तो ह्यह कुण्डे कोटिभिर्दीक्षितै सुरै ।
 कोटितीर्थमिद लोके कीर्त्ति स्थास्यति सर्वदा ॥ ५०
 अष्टायतनमध्येऽसौ कोटितीर्थो वर स्मृत ।
 पावन सर्वभतानामत्रदान महत्कलम् ॥ ५१
 इत्युक्त्वा देवदेवोऽसौ सर्वान् देवर्षिचारणान् ।
 पश्यता सर्वदेवाना तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५२
 कोटितीर्थे परे देवि ! स्नातव्य सर्वदा स्वयम् ।
 दातव्य पितृदेवेभ्यः पिण्डान यथोदितम् ॥ ५३
 सर्वमक्षयमाप्नोति तीर्थेऽस्मिन फलमम्बिके । ।
 कोटितीर्थात् पर तीर्थमन्यक्षेत्रे न विद्यते ॥ ५४
 कोटितीर्थे नर स्नात्वा सर्वपापात् प्रमुच्यते ।
 अग्निष्टोमसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ ५५
 कर्तुश्च यत्कल प्रोक्त कोटितीर्थ-जलाप्लुत ।
 तत् फल समवाप्नोति सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ५६
 सुवर्णदान गोदान धान्यदानेषु यत फलम् ।
 तत् फल समवाप्नोति कोटितीर्थजलाप्लुत ॥ ५७

ब्रह्मोवाच

अत परमह वक्ष्ये ह्यलावुतीर्थमुत्तमम् ।
 अष्टायतनमध्ये य उत्तम परिकीर्तित ॥ ५८
 आसीत् कृतयुगे देवि ! पुलहो नाम ब्राह्मण ।
 स सप्तर्षीणा प्रवरोऽसृजत् पुत्राश्च मानसान् ॥ ५९
 एको विष्णुसखो^२ नामा परोपीन्द्रसख स्मृत ।
 द्वावेती च तप कर्तुं प्रस्थिती मुनिदारकौ ॥ ६०
 दिशि याम्या विष्णुसखं सौम्यामिन्द्रसखो गत ।
 आसाद्य मुनिमुख्याना पुण्यतीर्थान्यनेकश ॥ ६१

१ B_१—सदवाक्य ।

२ B_१, V—विश्वसखो ।

३. B_१, V—विश्वसखः ।

पर्यायेणाखिलमूर्वीं चचार नियतात्मक ।
 सहस्राद्विशतद्वे च ब्रह्मचारी यतव्रत ॥ ६२
 षष्ठे काले च सप्राप्ते शाकमूलफलाशन ।
 चन्द्राद्री निवसन् तस्य तुष्टो देवो महेश्वर ॥ ६३
 अन्तरीक्षस्थित प्राह कल्पवाचाशारीरिणाम् ।
 भो भो इन्द्रसख । प्राज्ञ । ब्रह्मोदभव-समुद्भव ॥ ६४
 यदिच्छसि परश्रेयो वनमेकाग्रक्र व्रज ।
 अनादिं परम देव कृत्तिवास भजस्व माम् ॥ ६५
 धर्मार्थकाममोक्षादीन् क्रमाद् देवाश्रयिष्यसि ।
 अन्यतीर्थवरे क्षेत्रे तपस्यन्त सुदुष्करम् ॥ ६६
 सहस्राब्देन यत् प्राप्तिस्तत् प्राप्तिरेकवत्सरे ।
 षण्मासेन यदन्यस्मिन् क्षेत्रे फलमुदाहृतम् ॥ ६७
 एकाग्रके दिनैकेन स्थित्वा तत् पश्य सयमे ।
 स्मरणात् कोटिलङ्घस्य दर्शस्पर्शगुणात्मक ॥ ६८
 हरत्याशु अघौघास्तु वृक्षपादेन^१ वै द्विज ।
 निशम्यान्तर्हिता वाणी तथेत्युक्त्वा तपोधनः ॥ ६९
 नियोगात् परमेशस्य प्रस्थित क्षेत्रमुत्तमम् ।
 दक्षिणार्णवमुद्दिश्य उत्कल उड्सज्जकम्^२ ॥ ७०
 स पृच्छन्तैत्रमीशान^३ चिरात् प्राप्तो महामुनि ।
 आसाद्य सुमहृत्क्षेत्र सरो बिन्दुद्भव तत् ॥ ७१
 मार्जन विधिनोक्तेन मुनिश्चक्रे यतात्मवान् ।
 दर्शन क्षेत्राराजस्य वन्दन कृत्तिवासस ॥ ७२
 मूर्त्तिभेदाननेकाश्च सर्वानायतनान् शुभान् ।
 दृश्यादृश्य नमस्कृत्य स मुमोदातुल द्विज ॥ ७३
 उवास सुन्विर तत्र एकात्ते विजने वने ।
 निर्ममो निरहकारो निराहारो निराश्रय ॥ ७४

१ A_२, B_१, C, V—अन्यतीर्थान् वरान् क्षेत्र सप्तस्यन्त सुदुष्करम् ।

२. V—वृषपादेन ।

३ B_२, V—बौत्कल ओड्सज्जकम् ।

४. A_१, B_१, C, V—पृच्छन्तौ तमीशान ।

रुद्रैकमानसो धीमास्तन्मयेनान्तरात्मना ।
 ध्यायस्तमीशमनिश स्थाणूभूतो गतव्यथ ॥ ७५
 अथास्य परमज्योति परानन्द परावर ।
 निष्प्रपञ्चो निराभासो धामत्रयविवर्जित ॥ ७६
 ध्यानागम्यो मनोहस शिव सदसदात्मक ।
 अभवत् तस्य सान्निध्य कृत्तिवासा जगद्गुरु ॥ ७७
 दिव्येन चक्षुषा पश्यन् शिवसकल्पमानसम् ।
 मुनेर्भाव पर ज्ञात्वा ततस्तमितिचात्रवीत् ॥ ७८
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रेन्द्र वरदोऽहमिहागतः ।
 वर वृणीष्व भद्र ते यत् सुरैरपि दुर्लभम् ॥ ७९
 देववाक्यामृतासिक्त प्रबुद्ध इव स द्विज ।
 सोऽपश्यत्त विरुपाख शशाङ्कतशेखरम् ॥ ८०
 गोक्षीरकुन्दसकाश ज्वलन्त तेजसानुलम् ।
 वितत दण्डोर्दण्ड नीलकण्ठ वृषध्वजम् ॥ ८१
 नमस्य शिरसा भूमौ प्रत्युत्थाय ततो ददौ ।
 पाद्यमाचनीय च अध्यंमस्मै निवेदयन् ॥ ८२
 ततो नन्दीश्वर साक्षाद्रथमादाय चाययौ ।
 पताकाध्वजसकीर्ण किञ्चिणीजालमालिनम् ॥ ८३
 येन दैत्यासुरान् यक्षान्^१ निर्जित्य प्रतिगच्छति ।
 उवाचारोह भो विप्र विमान शतचन्द्रिकम् ॥ ८४
 सोमसूर्यसमो तेजो मणिरत्नोपशोभितम् ।
 दृढाक्ष चारुचित्र च धूर्यासिक्त सनेमिकम् ॥ ८५
 नन्दीश्वर वच शृत्वा स मुनि शान्तविग्रह ।
 वेयमानोऽत्रीवीद् विप्रो नमस्कृत्वा स्वय भुवम् ॥ ८६
 वन्द्योऽय रथराजस्तु भवान् वन्द्यतमो मत ।
 वरमिच्छाम्यह चान्य यद्युग्रहतास्ति मे ॥ ८७
 अस्मिन् क्षेत्रवरे रम्ये भैक्षणात्र च मामकम् ।
 कुण्ड च उदकाधार तीर्थभूत भविष्यति ॥ ८८

1. V—रक्षान्, B₂—रक्षो, C—येन दैत्यान् सुरान्, यक्षान् ।

अलावृतीर्थं विख्यातं त्वत्प्रसादादिहास्तु मे ।
 भूताना हितमत्यर्थं प्रासाद कर्त्तमहंसि ॥ ६६
 एवमस्त्वति देवेशस्तमलावु द्विजेरितम् ।
 स्पर्शयामास हस्तेनाभवद् दिव्यो महाहृद ॥ ६०
 भूय प्राह हरस्तुष्ट एष मे निर्मित स्वयम् ।
 यत्नो भव मुनिश्रेष्ठ ! परिपूर्णं च पावनम् ॥ ६१
 लावृतीर्थमिद लोके विख्यातं जनपावनम् ।
 अष्टायतनमध्ये तु गतिमष्ट प्रदायकम् ॥ ६२
 देवपितृमनुष्याणा तोषणार्थी निर्मितम् ।
 तुष्ट्यर्थं सर्वभूताना स्नानात्तारयते कुलम् ॥ ६३
 कामद प्रवर तीर्थं महासिद्धिप्रदायकम् ।
 सर्वपापनिहन्त्रतदष्टम्या च विशेषत ॥ ६४
 अष्टम्युपोषितश्चात्र सयतात्मा जितेन्द्रिय ।
 अच्चर्चयित्वा शिव भक्त्या त्रिकाल नान्यमानस ॥ ६५
 जप्त्वा पञ्चाशतोऽघोर प्रत्यह नियतात्मवान् ।
 अछिद्रेण च एकाकी य क्षिपेत् सुसमाहित ॥ ६६
 तदन्ते तत्र आलावु लतापुष्पकलान्वितम् ।
 दृष्टवाऽदायाशु भक्षेद यस्तस्य सिद्धिरदूरत ॥ ६७
 खेचरत्वं तथायुष्यमाज्ञा सिद्धिर्भविष्यति ।
 विलद्वार च वा तत्र स पश्यति यथेच्छ्या ॥ ६८
 तत्र यात्राणि सिध्यन्ति प्रवदन्ति मनीषिण ।
 अलावृतीर्थमाहात्म्य श्रोतव्य सुकृतात्मभि ॥ ६९
 इत्युदाहृत्य त विप्र स निनाय त्रिपिष्टपम् ।
 विप्र इन्द्रसखो नाम्ना स्वर्गलोके यथामर ॥ १००
 मोदतेऽद्यापि विमले प्रासादात् कृत्तिवासस ।
 लावृकेश्वरमासाद्य सिद्धा सिध्यन्ति चापरे ।
 आलावृके तीर्थवरे स्नात्वा तारयते कुलम् ॥ १०१

सनत्कुमार उवाच

पुरावृत्तमिदं ब्रह्मन् । ब्रह्मणा परिभाषितम् ।
पुण्यं पापहर शस्ति स्मृतिमात्राघहारि च ॥ १०२

इयैकाम्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे गङ्गायमुना
कोटितीर्थाल्याने आलावुतीर्थमाहात्म्य नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

1. B, तृतीयेऽशे गङ्गाकोटितीर्थाल्याने अलावुतीर्थमाहात्म्य नाम नवमो-
ऽध्याय , V—तृतीयेऽशे गङ्गायमुना कोटितीर्थाल्याने इन्द्रसखीपाशशाने

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

असित उवाच

अहो क्षेत्रस्य माहात्म्य त्वया ब्रह्मन् प्रकीर्तितम् ।
 देवदेवस्य माहात्म्यमङ्गुत लोमहर्षणम् ॥ १
 अप्रमेय गुणातीत योगिना प्रीतिवर्धनम् ।
 भूयो वृहि मुनिश्चेष्ठ ! यद्यस्ति इह किचन ॥ २
 तत्र वै लिङ्गभूयिष्ठस्वाम्रच्छाया समुद्घते ।
 अत पर महाभाग ! पूजन केन वा कृतम् ॥ ३

व्यास उवाच

निशम्य असितस्येव प्रश्नं भूतहितार्थकम् ।
 तमुवाचाऽग्रजः शान्तो महायोगेश्वरो मुनि ॥ ४

सनत्कुमार उवाच

अतीतमिदमाख्यातमनागतमिह^१ शृणु ।
 भविष्य सप्रवक्ष्यामि यथा देवेन कीर्तितम् ॥ ५
 स्मृत्वा तस्य प्रसादेन यदाख्यात हि वेषसा ।
 येनापि शिवमाराध्य प्राप्त ज्ञानमनुत्तमम् ॥ ६
 तदह सप्रवक्ष्यामि पुराण परमाच्चित्तम् ।
 श्रुणुष्वावहितो ब्रह्मन् । भवतारकर परम् ॥ ७
 तस्मिन्^२ क्षेत्रवरे रम्ये छायाया तु वनस्पते ।
 एकोनकोटिभिलिङ्गे सार्धमास्ते सदाशिव ॥ ८
 मूर्त्तमूर्त्ति स्वरूपोऽसौ स्थूलसूक्ष्मव्यवस्थित ।
 धन्याद् धन्यतरो देवो भावाभाव परिग्रहः ॥ ९

1. B_१—मिद ।

2. B_१, C—अस्मिन् ।

नासौ भूमि पराचान्या नचाद्रिर्न च काननम् ।
 नाकपृष्ठसम देश प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १०
 योजनैक शिवक्षेत्र मण्डल त्रिदशाच्चर्चतम् ।
 आम्रच्छाया क्रोशमात्र पूर्वं पुण्यतम स्मृतम् ॥ ११
 स्वर्णकूटो रसाद्रिश्च मेध्याइश्च शिवसद्य च ।
 कल्पजित् सिद्धशैलश्च भौमस्वर्गस्तप स्थली ॥ १२
 नामान्येतानि शस्तानि पुण्यान्यघहराणि च ।
 य स्मरेत् प्रातस्तथाय सुख नयति तद्दिनम् ॥ १३
 पुरावृत्त निवोधे द कपिलस्य महात्मन ।
 क्षेत्रमेन समासाद्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १४
 चकाराराधन सम्यक् कपिलस्तु कर्पद्दिन ।
 याम्या सरितमास्थाय^१ धेन्वत्तरसहस्रके ॥ १५
 षोडशोत्तरमाने तु देवसदर्शनादृषि^२ ।
 आस्थाय श्चिरे देशे स्थितवान् मुनिपुङ्गव ॥ १६
 समारेभे व्रत तत्र तोषणार्थं पिनाकिन ।
 अभ्रावकाशेष्वनंध^३ शिवसकल्पमानस ॥ १७
 ग्रीष्मे रौद्रमयो भूत्वा वर्षासु वर्षणे वसन् ।
 हेमन्ते शिशिरे शेते विधृतश्चानुपूर्ववत्^४ ॥ १८
 सर्वदुखसहो धीमान् समलोष्टाशमकाञ्चन ।
 दुखेष्वनुद्विग्नमना सुखेषु विगतस्पृह ॥ १९
 सम. सर्वेषु भूतेषु दत्त्वा चाभयदक्षिणाम् ।
 मौनी बीरासने बद्धो निष्कम्पो मानस स्थिर ॥ २०
 उपविश्यासने युञ्जन् योगमूर्त्तिरमूर्त्तिमान् ।
 निरोध परम धैर्यं वाञ्छाविषयवर्जितम् ॥ २१

१ B₂—काञ्चनम् ।

२ B₂—त्वरितमास्थाय, C—हरितमास्थाय,
V—च कृतमास्थाय ।

३ B₂, V—षोडशोत्तर परिमाणे च देवस्य दर्शनाद् ऋषि

४ अद्रावकाशेष्वनंध ।

५. B₂, V—विधृतश्चानुरूपवत् ।

निवातस्थो यथा दीपो निष्ठ्रकम्पोऽयमास्थित १ ।
 समा पञ्चदशे तस्मिन् जितात्मा स महामुनि ॥ २२
 उवास मुनिरद्वात्मा निर्विघ्नो निरवग्रह ।
 तस्य नैरध्यजैङ्गद्यै २ स तृप्तिरभवद्विभु ॥ २३
 साद्वं सुरगणैब्रह्मा हृदस्येकाग्रमायेयौ ।
 कृत्तिवास समीपे च मुनि तमुपसर्पिरे ॥ २४
 परिवन्नुरनेकैश्च सिद्धविद्याधरोरगा ।
 समाधिस्थमुवाचेद ब्रह्मा लोकपितामह ॥ २५
 अलमध्यवसाय ते दुष्कृत कृतवानसि ।
 यदि शक्य सुरै कर्तुमुर्जित कर्मणार्जितम् ॥ २६
 वूहि काम मुनिश्चेष्ठ । यत्ते मनसि वर्तते ।
 सप्टुस्तद्वचन शृत्वा सुप्तोत्थित इवाभवत् ॥ २७
 तानपश्यत् सुरगणान् नमश्चके विनीतवत् ।
 प्रणम्याह वर काम भक्तिमृद्वहता गिरम् ॥ २८
 यदि प्रसन्नो भगवन् १ यद्यनुग्रहतास्ति मे ।
 प्रथम वरमिच्छेऽह शिवलिङ्गसमुद्भवम् ॥ २९
 पूजयिष्याम्यह भक्त्या भवभीतिहर हरम् ३ ।
 द्वितीय मे वर काम्य शिवसन्निहित जलम् ॥ ३०
 तृतीय भवत स्वेच्छा-प्रासाद इह चास्तु वै ।
 द्वावेतौ विहिताथौ मे प्रसाद कर्तुमर्हसि ॥ ३१
 मुनेरेव वच श्रुत्वा अभिप्रीतास्तदा सुरा ।
 विशेषेण हरस्तुष्ट प्रोद्भूत पुरत क्षितौ ॥ ३२
 लिङ्गमूर्तिस्वरूपेण अपश्यन् सर्वदेवता ।
 साधुवादो भवल्लोके सुरदुन्दुभिनादिताम् ॥ ३३
 पुष्पवृष्टिं प्रमुञ्चन्ति कपिल प्राह ईश्वर ।
 पश्यॄ मे विहित चात्र कुण्ड पुण्यजलत्विदम् ॥ ३४

1. B₂, V—आश्रित ।

2 B₂ नैवेद्यजैङ्गद्यै ।

3 B₂—भवभीतिरह परम् ।

4. B₁, C—अथ ।

श्रुत्वा वाक्यमृषिस्तुष्टो वभाषे विनयान्वित ।
 कि नाम परमेशस्य अस्मिन् स्थाने ह्रदस्य च ॥ ३५
 स्नात्वा दत्वा च कि पुण्यं तन्ममाख्यातुमहंसि ।
 मुनेरेव वचं श्रुत्वा स प्रोवाच महेश्वर ॥ ३६
 कपिलेशो ह्रदो नाम्ना^१ लोके ख्याति गमिष्यति ।
 कुण्ड च कपिल तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ ३७
 महापातकोटिघ्नं स्वर्गंदं सुखदं परम् ।
 सर्वकालेष्वदः शस्त विशेषात् फालगुने मुचे ॥ ३८
 मासि नित्यमविच्छिन्नं स्नानाद् देवार्च्चनात् तथा ।
 कपिलेश नमस्कृत्वा कृत्तिवास प्रदक्षिणम् ॥ ३९
 एव य कुरुते मास ब्रह्मचर्यं सदा शुचि ।
 विनीयमिन्द्रियग्राममद्रोहं शिवतत्पर ॥ ४०
 अधनो धनमाप्नोति कन्या प्राप्नोति सत्पतिम् ।
 विद्यार्थीं लभते विद्या रूपसौभाग्यमुत्तमम् ॥ ४१
 शत्रुनिग्रहकृद्राजा विजयी तु भावष्यति ।
 वैश्यो धनसमृद्धं स्याद् ब्राह्मणो वेदपारग ॥ ४२
 इह प्रेत्य सुखाल्हादी तीर्थोऽय मानस स्मृत ।
 लोक सप्ततीर्थो स्नात्वा पूर्वं फलमाप्नुयात् ॥ ४३
 शौरेवरं समासाद्य तैलं दद्याद् द्विजातये ।
 तैलं दत्वा शिरे गात्रे मज्जयेत् कपिलाम्भसि ॥ ४४
 कपिलेश समासाद्य पक्त्या ये भुञ्जते नराः ।
 तावत्काल दिव यान्ति यावत् तिष्ठेत् कपालिका ।
 स्नानमन्त्रविधिं सम्यक्कृत्वा सन्ध्यामनुक्रमात् ॥ ४५
 स्नानमन्त्रस्तु कपिलसहिताया ऋषिं प्रति भरद्वाजवाक्यं
 तैलं दत्वा शिरो गात्रे मज्जनं कपिले हृदे ।
 मन्त्रेणानेन विधिवत्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ४६

1. A_१, V—कपिलेशोत्थदो नाम्ना ,
 B —कपिलेशो यदा नाम्ना ।

३५ नम कपिलतीर्थीङ्ग गङ्गाम्बुधिफलप्रद ।
पाप नाशय मे तीर्थं मच्येऽहं तवाम्भसि ॥ ४७
शनेवरि प्रयत्नेन नर पापात् प्रमुच्यते ।
वन्दन देवमीशान भवनाम्ना तु कीर्तिम्^१ ॥ ४८
ब्रह्मविष्णुशिवोक्त वै महापातकनाशनम् ।
कपिलस्य माहृत्येन विलय यान्ति कित्विष ॥ ४९
सोमबीज^२ (?) पिवेत् तोय गण्डूषत्रयमेव च ।
कपिलेश नमस्कार सप्रदक्षिणपूर्वकम् ॥ ५०

मन्त्र

“३५ नमस्तेऽव्यक्तजनये परिणाम-विवर्जित.^३ ।
शाश्वतायाप्रभेयाय शिवाय शिववेधसे” ॥ ५१
मन्त्रेणानेन विधिना क्षालयेत् चिरसचितान् ।
ब्रह्महत्याद् विमुच्येत् किमन्यैर्बहुविस्तरै ॥ ५२
कपिलेशमाहात्म्येन महापापात् प्रमुच्यते ।
सतत स्वते चात्र वाराणस्या सदा जलम् ॥ ५३
स्वामिनः स तथा धारा सागरस्य सरस्य च ।
चतुर्भि. स्वते नित्य हहु उपर्युक्तं ॥ ५४
बहवो मुनयस्चात्र तप्त्वा प्राप्ता सुरालयम् ।
सेष्योऽय सतत प्राज्ञे परलोकजिगीषुभि ॥ ५५
कृत्तिवासप्रसादेन तारयेत् निखिलान् कुलान् ।
न चास्य सदृश लोके तीर्थमस्ति कदाचन ॥ ५६
शपर शृणु सक्षेप तीर्थस्यास्य विभूतिका ।
विष्वुवे द्वे च सप्राप्ते यदा सक्रमते रवि ॥ ५७

1. B₂, V—भवनामानुकीर्तनम् ।

2. B₂—सोमबीजे ।

3. B₂, V—परिणामविवर्जिते ।

स कालश्चात्र विज्ञेय स्नानदानाच्चनात् प्रति^१ ।
जाप्य होम तथा श्राद्ध अक्षय परिकीर्तितम् ।
आत्मान च पराश्चैव तारयेन्निखिलान् कुलान् ॥ ५८

सनत्कुमार उवाच

इत्युक्त्वान्तर्दधे शम्भु कपिल दैवतै सह ।
कपिलोऽपि महात्मासौ कृतकृत्यो गतो मुनि ॥ ५६
ये वसन्ति नरास्तस्मिन्^२ स्वर्णकूटे हराश्चमे ।
पश्यन्ति दिवि देवास्तान् योजनाना शतान्तरे ॥ ६०
त्रिनेत्रान् शूलपाणीश्च क्षेत्रे पश्यन्ति मानवान् ।
दिविष्ठा यत्र भो ब्रह्मन्नधिक कि वदाम्यहम् ॥ ६१
अहो क्षेत्रस्य माहात्म्य आश्चर्य लोमहर्षणम् ।
पावन सर्वभूताना अपि कीटपत्रिणाम् ॥ ६२
मुनिदेवाप्सरा सिद्धा आयान्ति विषुबद्धये^३ ।
स्नात्वा बिन्दुद्भवे तोये यान्ति सर्वे यथेच्छया ॥ ६३
बिन्दुहृदजले स्नात्वा ह्यष्टमूर्त्तिप्रदक्षिणम् ।
कृत्तिवास नमस्कृत्वा पूजा शक्तित आदराद् ॥ ६४
एव देवा सदा भक्त्या कि पुनर्मनुजादय ।
तेन न्यानेन^४ पूजन्ति कृत्तिवास जगद्गुरुम् ॥ ६५
व्यर्थो^५ जन्म भवेत्तेषा वृथा तेषा परिश्रम ।
यो न पूजति भावेन कृत्तिवाससमव्ययम् ॥ ६६
एकाग्रकवन गत्वा नियतात्मा जितेन्द्रिय ।
येनाच्चितो विरूपाक्ष कि तस्य बहुभिर्मखे ॥ ६७
दानमल्पतर क्षेत्रे तैलबिन्दुमिवाभ्यसि ।
अक्षय समवाप्नोति वित्त विप्रकरार्पितम् ॥ ६८

1. B₂, V—स्नानदानाच्चन्त प्रति ।

2. B₂, V—नरा क्षेत्रे ।

3. B₂—वपुषः क्षये ।

4. B₁, C—ये नरात्र न ।

5. B₂, V—वन्ध्यः ।

सत्य सत्य पुन सत्य भुक्तिमुदृत्य^१ कथयते ।
 कृत्तिवासात् परो देवो न भूतो न भविष्यति ॥ ६६
 पर ब्रह्मस्वरूपोऽयं न लिङ्गो भुवनेश्वर ।
 नैवेद्यग्रहणे त्वस्य महामखसम फलम् ॥ ७०
 कृत्तिवासेति यो नाम कीर्तयेत् भुवि मानव ।
 तस्य यत् तत् फल वक्तु शेषदेवो न शक्यते ॥ ७१
 विना तीर्थेविनायज्ञैविनादानैर्विना व्रतैः ।
 मुक्तिप्रयान्ति मनुजा कृत्तिवासेति कीर्तनात् ॥ ७२
 कि वक्तव्य तु महात्म्य क्षेत्रराजस्य वै द्विज ।
 कैलासात् गरीयेद क्षेत्रमेकाम्रक वनम् ॥ ७३
 एकाम्रकवन धन्य यत्र वैकुण्ठनायक ।
 यत्र शूलधृगास्ते वै नित्य ब्रह्मा चतुर्मुखः ॥ ७४
 अत पर द्विजश्रेष्ठ किमन्यदधिक वरम् ।
 स्वर्णकूटे शिवक्षेत्रे वस्तु स्वस्त्ययन महत् ॥ ७५
 इत्येकाम्रपुराणे षट्साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे कपिलेश्वर-
 माहात्म्य नाम द्विचत्वारिंशोऽध्याय ॥

१ B₂, V—भुजमुदृत्य ।

२ B₂, V— तृतीयेऽशे कपिलेश्वरमाहात्म्यं नाम दशमोऽध्याय ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

व्यास उवाच

क्षेत्रराजस्य माहात्म्यं श्रुत्वा प्रीतिसमन्वित ।
वभाषे मुनिशार्दूल शिवभक्तं परं पुनः ॥ १

असित उवाच

शिवस्य चोपभेदानि ह्यस्मिन् क्षेत्रे ह्यनेकधा ।
नाम सज्जाविभिन्नार्थं नाभवत् परमार्थं ॥ २
तथापि मनसं प्रीतिमिच्छेय नामकीर्त्तनम् ।
एकोनकोटि यत् प्रोक्तं श्रोतुमिच्छामि मानव ॥ ३
दिग्भागे यानि लिङ्गानि प्रति तेषां विभागश ।
उच्चे निम्ने स्थले तोये तन्ममास्यातुमर्हति ॥ ४

व्यास उवाच

निशम्य त्वसितस्येव^१ व्याजहारं महामुनिं ।
सनत्कुमारो भगवान् दिव्यस्मृतिसमन्वितः ॥ ५

सनत्कुमार

कृत्तिवासा स्वयं तत्र विश्वस्याधारं ईश्वर ।
जगन् मूलस्त्वनाद्यन्तः क्षेत्रे क्षेत्रवता वर ॥ ६
जगद्बीजो जगद्योनिरनन्तो लोकसाक्षिक ।
हृदिस्थं सर्वभूतानां क्षेत्रोऽय^२ यज्वना गति ॥ ७
एतत् क्षेत्राधीपं श्रीमान् कृत्तिवासा जगद्गुरु ।
*लोकसाक्षी त्रिलोकेशं सर्वेषां प्रभवं प्रभु ॥ ८
स्वयम्भूमिंगवान् रुद्रस्तस्य लिङ्गस्य सम्भवा ।
एकोनकोट्यं सर्वे धन्या धन्यतमाः स्मृता ॥ ९

1 B₂—आशितस्येव ।

2. A₂, B₂, V—यत्रेय ।

ऐन्द्र्यामारनेयके याम्या नैऋते वारणे तथा ।
 वायव्या चैव कौवेर्यामैशान्या समुपस्थिता ॥ १०
 ते ह्यन्तर विकोणेषु कृत्स्नेनैव व्यवस्थिता ।
 अनादि^१ क्रमसस्थाना स्थितिरेषा पुरातनी ॥ ११
 शंव क्षेत्रवर श्रीमज्जुष्ट देववरैन् पै ।
 प्राप्तमैद्वर्यमेतस्मिन् यावदाभूत सस्थितम् ॥ १२
 कोटिलिङ्गाच्चर्वन पुण्य दर्शस्पर्शगुणात्मकम् ।
 पुष्कल लभते येन निवोध मुनिपुङ्गव ॥ १३
 कात्तिकस्यासिते पक्षे त्वष्टम्या नियत शुचि ।
 तत्राच्चर्वन विधातव्य कोटिलिङ्गयुत हरम् ॥ १४
 बिन्दुसरजले स्नात्वा दत्त्वा देवान् पितृन् क्रमात् ।
 अनन्त वासुदेव च वन्दयित्वा व्रजेद् वुध ॥ १५
 देवीपादहरा चैव सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 विलोक्य निर्गमेद^२ धीमान् सन्निधि कृत्तिवासस ॥ १६
 देवस्य द्वारमासाद्य त्रिरावृत्त स्वय तदा ।
 नन्दिन च महाकाल प्रणमेच्छिरसा इमौ ॥ १७
 ततस्तु तोरणास्थाने प्रणमेत् सुमाहित ।
 अविघ्न सर्वकार्याणा विनायकमत परम ॥ १८
 त्रिवक्षुषं पूजयित्वा आदौ^३ कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 ततस्तु द्वारमागच्छेच्छुचिस्तद्गतमानस ॥ १९
 प्राइमुख प्रयतो भूत्वा द्वारे देवस्य सत्तम ।
 मूर्धाच्छलिपुटो भूत्वा इम मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २०
 “अ नमो मूलप्रकृतये पूजिताथ महात्मने ।
 ऐन्द्रद्वात्मने ईश नमस्तुभ्य नमो नम ॥ २१
 भूयश्चाष्टौ हृदे स्नात्वा मूर्ति देवस्य वन्दनम् ।
 विप्रदक्षिसपूर्णो विशेद् गर्भगृहं पुन ॥ २२

१ B_१—नानादि ।

२ B_१—निर्गतो ।

३, A_१, C—त्वष्टौ, B_१—त्वन्यौ ।

अच्चयित्वा यथाहेण द्वारे देवस्य पूर्ववत् ।
सपश्यन् दिशमाग्नेयीमिम मन्त्रमदीरयेत् ॥ २३

“ॐ नम प्रलयात्माय कालस्यानलवर्चसे ।
विश्वस्यान्तकराग्नेय आग्नेयस्तु^१ नमोऽस्तु ते” ॥ २४

ततो बिन्दुहृदे स्नात्वा भूयः पूर्ववदाचरेत् ।
अष्टमूर्ति नमस्कार त्रि प्रदक्षिणमेवच ॥ २५

देवस्यान्तर्गृहे भूयो ह्यच्चयेच्छक्तितो बुध ।
अच्चनाद्वारमासाद्य याम्या मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २६

“ॐ नमोऽस्तु धर्मप्रभवे लोकाशेष विधायिने ।
रागद्वेषविनिर्मुक्त याम्य-स्त्र नमोऽस्तु ते” ॥ २७

बिन्दुङ्गवजले तद्वदष्टमूर्ते प्रदक्षिणम् ।
चतुर्भि सोपहारेण कृत्तिवासोऽन्वन तथा ॥ २८

द्वारमासाद्य चाव्यग्रो विभुस्मरणतत्पर ।
नैऋती दिशमालोक्य इम मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २९

“ॐ नमो बृहदुग्राय दष्टाश्मश्रुभूते नमः ।
भिन्नेन्द्रनीलवपुषे नमस्ते नैऋतात्मने” ॥ ३०

बिन्दुहृदादिमूर्तीना तत कृत्वा च वन्दनम् ।
तथा पूजाविधि देव सप्रदक्षिण-पञ्चकम् ॥ ३१

ततस्तद्वारमागत्य सयतात्मा यतात्मन ।
उच्चारयेदिम मन्त्र दिशमालोक्य वारुणीम् ॥ ३२

“ॐ नमो रत्नाधिवासाय तोयात्माभूतयोनये ।
नम सर्वात्मने देव नमस्ते भूङ्गरीटये” ॥ ३३

ततो बिन्दुसर स्नान कृत्वाष्टौ मूर्तिवन्दनम् ।
प्रदक्षिण च पूजा च देवदेवाय पूर्ववत् ॥ ३४

पूजयित्वा महेशान द्वारमासाद्य यत्नतः ।
विलोक्य वायवीमाशा द्वारे मन्त्रमिद पठेत् ॥ ३५

“ॐ बलवीर्यं-जगत्प्राणं तथाग्निं रथसारथे ।
उदारोन्मादं प्रवह^१ वायुं रुद्रात्मने नम्” ॥ ३६
उग्रोदग्र^२ महत्तेज उदग्रं परमेश्वरं ।
दशलक्ष्मैकलक्ष्माय उग्ररुद्राय ते नमः ॥ ३७
भूय स्नानादिकं कृत्स्नं सप्तवारान् प्रदक्षिणम् ।
द्वारे विलोक्य कौवेरी मन्त्रमेतन्मुदीयेत् ॥ ३८
“ॐ नम शैलेन्द्रवासाय निधीना पतये नम ।
सर्वप्राणिगते नाथ^३ रुद्रं कौवेरं ते नम्” ॥ ३९
स्नानादिकं तथा कृत्वा हृष्टौ देवं प्रदक्षिणम् ।
ऐशानी दिशमालोक्य नमस्कुर्यात्समन्त्रकम् ॥ ४०
“ॐ नमस्ते प्रभवेगाय मुमुक्षोमोक्षदायिने ।
ज्ञानमूर्ते परातीत ऐशानी शिवं शाश्वती” ॥ ४१
विशलक्ष्य त्रयीलक्ष्यमैशान्याशा समुद्यतम्^४ ।
प्रयुज्यैकं प्रयत्नेन पूजितास्ते भवन्ति वै ॥ ४२
स्नानमन्त्रपरा पूजामष्टभिर्मूर्तिभि सह ।
कि वा न लभते कृत्वा नरस्तु मन इप्सितम् ॥ ४३
नानाधातुविकारैश्च जटामण्डलमुत्तमम् ।
शिवमुद्दिश्य विप्राय दधाद् दानं स्वशक्तित ॥ ४४
एकाहेन^५ इदं कृत्स्नं पुरा प्रोक्तं स्वयम्भुवा ।
स्नानानुलेपनं कृत्स्नं धूपवासस्त्रजादिभि^६ ॥ ४५
नानामन्त्रयुतैसार्थे^७ स्त्रात्रैहृदैश्च मानसैः ।
गीतवादित्रहृदैश्च दीपजागरणैस्तथा ॥ ४६

१ B_२—रूपादि ।

२ B_२—उग्रादुग्र ।

३ B_२—सर्वप्राणिगतिनाथ ।

४ V—विशान क्षत्रयो लक्षा ऐशान्याशा समुद्दते ।

५ B_२—इह दाने ।

६ B_२—धूपवासप्रजागरै ।

७. A_२, B_१, C—तीर्थे ।

नानासम्भारविस्तारै कोटि तस्य यथार्थवित् ।
 लिङ्गं सुवच्चेष देवि । पूजयेत् कृत्तिवासस ॥ ४७
 कोटिलिङ्गरछिद्रेण यत् फल समुदाहृतम् ।
 असदिग्धस्तदाप्नोति श्रुतिरेषा पुरातनी ॥ ४८
 ब्रह्मणा चरित पूर्वं शक्षेण च यमेन च ।
 लोकपालै समस्तैश्च मुनिभिर्ब्रह्मवादिभि ॥ ४९
 कार्त्तिकस्य सिताष्टम्या^१ पूजयित्वा त्रिचश्रष्टम् ।
 तत्तु प्राप्तं पर स्थानं यत् सुरैरपि दुर्लभम् ॥ ५०
 राजसूयाश्वमेघाभ्या या गति समुदाहृता ।
 ता गति समवाप्नोति विधिनानेन सुव्रत ॥ ५१
 किं तस्य बहुभिर्ज्ञैस्तीर्थयात्राफलैरपि ।
 मन्त्रैरुच्चावचै स्तान्त्रं श्रुताध्ययनकादिभिः^२ ॥ ५२
 कोटिलिङ्गविधानोक्तं सम्यग् येनोपपादितम् ।
 सदा तस्य क्रिया सन्ति ग्रहास्तस्यानुकूलगा ॥ ५३
 विजयं भोगमैश्वर्यमर्थंलाभं दिने दिने ।
 जीवमानो भवेत्पूज्यो मृतं स्वर्गं महीयते ॥ ५४
 महादेवस्तु पौराणमाचष्टे सं पितामहम् ।
 पितामहस्तु शक्षादीस्तत्रैव परिशुश्रुमः^४ ॥ ५५
 भवतामिदमाख्यातं माहात्म्यं शङ्करस्य च ।
 दुर्लभोऽयं मुनिश्चेष्ठं सर्वेषां प्रवरोत्तम ॥ ५६
 कोटिलिङ्गाच्चर्वनविधिर्महापापभयापह ।
 सर्वपुण्यं^५ समृद्धयर्थं सर्वेषां प्राणिना गति ॥ ५७

1 B₂, V—कार्त्तिकस्यासिताष्टम्या2 B₂ श्रुताध्ययनकादिभिः ।3. B₂, V—महादेवेन पौराणमाचष्टे च पितामह ।4 B₂, V—पितामहेन शक्षादिस्तत्रैव परिशुश्रुम ॥5 B₂—कोटिलिङ्गाच्चर्वनविधिर्मत्का पापभयापह ।6 B₂, V—सर्वकाम ।

अल्पायासो महापुण्य^१ सुखसाध्य सुखादित ।
अनुग्रहादय प्रोक्तो हैमवत्या स्वयमुवा ॥ ५८

य इद कीर्त्यैनित्य पठेद भक्त्य समुद्वहन्^२ ।
स्मरणात् कीर्त्तनाद् वापि सर्वपुण्यतमो मत ॥ ५९
अविकल्पमिम धर्मं यस्तु मोहाद्विग्रहंति ।
स पापिष्ठतरो ज्ञेयो भृणहत्या लमेन् नर ॥ ६०

स भूतगणनाशोऽयमधोगति विनिन्दक^३ ।
अनिच्छा गतिमाज्ञोति भक्त्या पूज्य पुराणकम् ॥ ६१

देवान् पितृन् गुरु ज्ञानमागमान्निखिलानपि ।
यो निन्दति स मूढात्मा पुराण श्रुति नैगमम् ॥ ६२
हेतुवादेन ये मूढा निन्दा कुर्वन्ति नित्यश ।
अनिस्तरगतिस्तेषा महापातकिना यथा ॥ ६३
तस्मात् विप्र प्रयत्नेन पुराण भजते बुद्ध ।
आत्मश्रेयस्कर पुण्य पूजितव्य समागमे^४ ॥ ६४

इत्येकाङ्गपुराणे षट् साहृद्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे
कोटिलिङ्गाच्चंनविधिनर्मात्रिचत्वारिशोऽध्याय ॥

१ B₂, V—महत्पुण्य ।

२ B₂—पठेदभक्तियुतो नर ।

३ B₂—सभूतगणनाथोऽपि मध्ये ख्यातविनिन्दक^५ ।

४ V—समागम ।

५ B₂, V—तृतीयेऽशे कोटिलिङ्गाच्चंनविधिनर्मात्रिकादशोऽध्याय ।

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

व्यास उवाच

एव भूतहित वाक्य श्रुत्वा ते मुनिपुज्जवा ।
 मुप्रीतिमनस सर्वे योगिनो गतकलमषा ॥ १
 असित प्राह तन्मध्ये भक्तिनम्र कृताङ्गजलि ।
 सनत्कुमारमासीनमुपगम्य स धर्मवित् ॥ २
 तस्मिन् पुण्यवरे क्षेत्रे शिवसद्विनि चोत्तमे ।
 यद् यदस्ति यथा भाव तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ३
 असितस्य मत मत्वा प्राजापत्यो महामुनि ।
 सुचिर ध्यानमास्थाय उवाच प्रहसन्निव ॥ ४

सनत्कुमार उवाच

क्षेत्रस्यास्य वरिष्ठत्वः^१ प्रख्यात भुवनत्रये ।
 सिद्धविद्याधरैर्जट देवेन्द्रैमुनिभि सदा ॥ ५
 असख्यश्चाप्रमेयोऽय नित्यश्चाक्षयमव्यय ।
 कीर्तिरत्र च विप्रेन्द्र स्वल्पाप्यक्षयमेष्टते^२ ॥ ६
 इत्युत्कर्षफल श्रुत्वा वासुक्याद्याश्च पन्नगा ।
 आजगमुश्चाथ ते हृष्टा स्वर्णकूट हरश्रमम् ॥ ७
 वासकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटक धनञ्जयौ ।
 महोरगा महावीराश्चत्वारोऽभितरेजस ॥ ८
 धर्मर्थंकुशला शान्ता सत्यव्रतपरायणा ।
 कृत्तिवास समासाद्य हृष्टमूर्ति ववन्दिरे ॥ ९
 अभ्रावकाशे विविशत् स्फुरत्तेजोऽग्निमण्डलम् ।
 वैदुर्यं निकरोऽहास पद्मराग समप्रभम् ॥ १०

1. B_१—प्रतिष्ठा त्व ।

2. B_२—स्वल्पश्चाक्षयमेष्टते ; V—स्वल्पाल्पक्षयमेष्टते ।

सवरत्नमिवोद्भास भूमिस्थमिवभास्करम् ।
 सुप्रीतमनसः सर्वे ददृशुलिङ्गमुत्तमम् ॥ ११
 विस्मयाविष्टदेहास्ते रोमाञ्चिततनूरुहा ।
 कर्तुमारेभिरे तत्र प्रासाद पन्नगेश्वरा ॥ १२
 आहृत्योपलसभारमश्मसार महोच्चयम् ।
 उवाचान्तर्हता देव कुर्वतो मेघनि स्वनम् ॥ १३
 भुजगेन्द्र महावाहो उपसहर चोद्यमम् ।
 नाय काल श्रमस्यास्य यद्भवान् कर्तुंमीहते ॥ १४
 ब्रह्मणैव पुरारब्ध विष्णुना च मरुत्मता ।
 अपररेमरै सर्वेः कीर्त्यर्थं मनुजेश्वरै ॥ १५
 न हि कस्यचित् सिद्धोऽय मनसैव परिश्रम ।
 न चैतत् प्रीतिजननमस्माक शृणुताण्डजजा^१ ॥ १६
 कुरुतान्यत्र नागेन्द्रा क्षेत्रेऽस्मिन् योजनायते ।
 अह तिष्ठामि सर्वत्र प्रासादगुण भाजन ॥ १७
 इत्युदाहृतमाकर्णं तथेत्याहुरहीश्वराः ।
 परमेश नमस्कृत्वा भोगिन स्वपुर ययुः ॥ १८
 ग्रहा नागाः सुपर्णविच यत्र प्रासादमूत्तमम् ।
 चक्रदूर्दशसहस्रं च तथा पञ्चशतोत्तरम् ॥ १९
 प्रासादाना च तै सर्वेस्तुङ्गतोरणमालिनाम् ।
 प्रतिष्ठा शिवतन्त्रोक्ता सम्यक् सिद्धोपपादिता ॥ २०
 यस्मिन् क्षेत्रवरे पुण्ये कामचारित्वमागते ।
 मुनिभि षट्सहस्राणि चक्रिरे च शिवालयान्^२ ॥ २१
 सहस्राण्यशीति गन्धवें सविद्याधरचारणै ।
 शत शतसहस्राणि त्रिदशै परिचक्रिरे ॥ २२
 नवभिश्च सहस्राणि नवभिश्च शतानि च ।
 मनुजैश्चक्रिरे पूर्वैङ्ग्याक्षत्रविशादिभि ॥ २३

1. A₂, B₁, C—शृणुताण्डजाः ।

2. A₂, B₁, V—शिवालया ।

लोकपालै समस्तैश्च। सूर्यचन्द्रमसादिभि ।
 पर्जन्यैरष्टभिः स्फीतैश्चकिरे च शत शतम् ॥ २४
 अनेक युगपर्यन्ते कल्पानेकविपर्यये ।
 उत्पत्तिस्थितिसहारसदृशे चक्षुपाश्रये ॥ २५
 प्रासादा बहवस्तत्र कृताश्च बिवुधेश्वरै ।
 क्रियन्ते बहवोऽचापि कारयिष्यन्ति चापरे ॥ २६
 प्रलीनश्च प्रलीयन्ते ससारेष्वपि देहिन ।
 कर्त्तारो न प्रलीयन्ते कर्मणा सुकृतेन च ॥ २७
 गिरयश्च क्षय यान्ति शोषमायान्ति सागरा ।
 न कर्म क्षीयन्ते पुसा कल्पकोटिशतैरपि ॥ २८
 एकाम्रकवने पुण्ये स्वर्णकूटे हराश्रमे ।
 प्रासादेनाणुमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नर ॥ २९
 प्रासादाश्च प्रलीयन्ते कालातीते युगक्षये ।
 कर्त्तारो न प्रलीयन्ते कल्पकोटिशतैरपि ॥ ३०
 एकाम्रकवने पुण्ये स्वर्णकूटिशेखरे ।
 ये वसन्त्यप्यहोरात्र काश्या कोट्यधिक फलम् ॥ ३१
 स इनाद्य स कुलीनश्च स धन्य स च पण्डित ।
 यस्य चैकाम्रके क्षेत्रे प्रासादोऽस्ति शिवालये ॥ ३२
 प्रासादगुणसपूर्णा यत्र यत्र मही त्वियम् ।
 अन्यक्षेत्राच्छतगुण पुण्य चात्र विशिष्यते ॥ ३३
 रुद्राराधनशस्तोऽ श्रासाद कामदो विभो ।
 अनन्तमजरप्राप्ति कृत्तिवासप्रसादत ॥ ३४
 प्रासादाश्चतुरस्तत्र चक्रिरेऽहीश्वरास्तत ।
 पूजयामासुरव्यग्रा देवदेव महेश्वरम् ॥ ३५
 देव प्रसन्नो होषा तु नृत्यगीतैर्मनोहरै ।
 धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यै स्रजोभिर्बंहुमूल्यकै ॥ ३६
 तेभ्यो दत्त्वा वरान् देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 जिह्वागा कृतकृत्याश्च जग्मु स्व स्व पुर ततः ॥ ३७
 न तेन सदृश कश्चिदन्यस्ति भुवनत्रये ।
 सर्वकामसमृद्धयर्थं मूर्त्तिरेषा सनातनी ॥ ३८

पुनरावृत्ति दुखात्तीं द्वन्द्वमोहादिसस्थिता ।
 जरामरण उद्विग्ना रोगग्रहनिपीडिता ॥ ३६
 आत्मन श्रेयमिच्छन्ति पिवन्तः १ परमौषधम् ।
 दुखभाजो भवेयुर्न तरत्त्यखिलमापद ॥ ४०
 निरामय तदमृत पिव ससारभेषजम् ।
 भजस्व च विरूपाक्ष भवदुखकुठारकम् ॥ ४१
 त्रातार परमेशानमनन्तमजमव्ययम् ।
 कोटिलिङ्गावृत मुख्यमष्टमूर्तिधर हरम् ॥ ४२
 शिवेति नीलकण्ठेति शङ्करेति हरेति च ।
 पार्वतीप्राणनाथेति वद जिह्वे निरन्तरम् ॥ ४३
 शिवः शम्भु शिव शम्भु शम्भु शम्भु शिव शिवः ।
 इति व्याहरतो नित्य दिनान्यायान्तु यान्तु मे ॥ ४४
 पुनर्वक्ष्यामि माहात्म्य शङ्करस्याधनाशनम् ।
 इन्द्राद्यर्चिचतपादस्य प्राणिना मुक्तिद शुभम् ॥ ४५
 शृणुष्व द्विजशाहूल १ पुराण परम शिवम् ।
 अनादि परम पार य वैध्यायन्ति योगिन ॥ ४६
 स्वयम्भुव जगद्बीज स्वर्णकूटादि-सस्थितम् ।
 वर वरेण्य वरद को न सेवेत शङ्करम् ॥ ४७
 अधरोत्तरमध्येषु बाह्याम्नन्तरकेष्वपि ।
 आत्मदेहभृता यद्वद् भूयिष्ठ परिपृथ्यते ॥ ४८
 तद्वत् सर्वेषु भूतेषु गिरिष्वपि न विद्यते ।
 प्रभुः प्रभव विश्वेश कृत्तिवासो जगदगुरु ॥ ४९
 निवोधेद मुनिश्रेष्ठ क्षेत्रे वृत्त पुरातनम् ।
 सुपर्णेन यथाराध्य प्राप्तमौश्वर्यमुत्तमम् ॥ ५०
 पद निर्धि च वित्तशादमोघ बलपौरुषम् ।
 अव्याहतगति चोग्रा माहात्म्यमध्योजितम् ॥ ५१
 पतगेन्द्रत्वमापासी प्रसादात् कृत्तिवासस ।
 तेजस्वी शक्रदर्पणो विष्णु१ साक्षात्मनोजव ॥ ५२

१ B_१, V—पिवन्तु ।

२ B_२—विष्णो ।

कश्यपस्यात्मज श्रीमान् विनतानन्दवर्धन ।
 तेनाराध्यो विरूपाक्षोऽप्यर्थकामप्रद शिव. ॥ ५३
 पूर्वदेहेन विप्रर्थे तिर्यग्योनि गते सति ।
 पर्क्षभ्या चैव रेमेऽसौ क्रीडनासक्तचेतस ॥ ५४
 बाल्यत्वे सहजे जन्म अस्मिन् अस्मिन् समागतम् ।
 चकारायतन किंचिललोष्टोपल-विमिश्रितम् ॥ ५५
 अज्ञानाद्वाणमात्र चेत् कृत तेन शिवालयम् ।
 तस्य व्युष्टिभिमा पश्य दु साध्य त्रिदशैरपि ॥ ५६
 ताक्षर्थ्य च पुनर्जन्म निवोध गदतो मम ।
 पुरा विन्धे महात्मानाववसद् व्याघ्रपलिका ॥ ५७
 अतीव जनसकीणि मृगपक्षिविवर्जिता ।
 शाकमूलफलैर्हीना निस्तोया हृल्पपादपा¹ ॥ ५८
 इथभूत विहायाशु पार्वत्यास्तेऽन्यतो ययु ।
 इतरे तु धराया तु मृगवृत्त्योपजीविन ॥ ५९
 एकस्य बुद्धि सजाता देवाच्चर्ची प्रति सत्तम ।
 स्वय सस्कृत्य पाषाण लीलया परिसचयन् ॥ ६०
 जानुमात्र समुच्छ्रेक चक्रे पाषाणसञ्चयम् ।
 कल्पयित्वा शिवस्थान पाणिभ्या जलमाहृतम् ॥ ६१
 स्थापित बहुभिर्गिभि पूजित तरुपल्लवै ।
 तूर्यवाद्यमुखोद्घृष्टवाद्य चैव चकार स. ॥ ६२
 कृत्वा दण्डप्रणाम च ययो वेशम-विकल्पष ।
 गते कतिपये काले स काल कालधर्मिणाम् ॥ ६३
 निजकर्मविपाकेन पीडितस्तु क्षय ययौ ।
 ततोऽसौ सुचिरे काले सुमन्तोऽस्तु² सुतोऽभवत् ॥ ६४
 मध्यदेशे महात्मासौ चतुर्वेदविदोऽसिति ।
 महाभिजनसम्पन्न कृतिर्नाम्ना कुमारक ॥ ६५
 सुपर्णमिति धर्मत्वा रूपवान् गुणभाजन ।
 ज्ञातीना वल्लभ सीम्य कुमारो वेदधान् बली ॥ ६६

1. B₂—हृतपादपा ।2. B₂, V—ज्ञाहृणस्य ।

वेदतत्त्वार्थतत्त्वज्ञ प्राप्त षोडशवर्षक ।
 दारसग्रहणे काले उपश्रुत्य पितु सुतः ॥ ६७
 विनयात् शनकै प्राह धर्मो मनसि वर्तते ।
 धर्मंकियामकृत्वान्तर्य कुर्याद् दारसग्रहम् ॥ ६८
 नासौ सुखमवाप्नोति प्रवदन्ति मनीषिण ।
 कि चाशय समास्थाय भवान् वेदितुमहंति ॥ ६९
 मातृताती न सहृष्टौ श्रुत्वा धर्मं सुतोदितम् ।
 परिष्वज्य च त स्नेहाच्चुम्बित्वा पुनरुचतु ॥ ७०
 साधूदित तात ! इदं धर्मं कृत्स्न च सर्वदा ।
 चित्ते धर्मं कथं त्वेष य त्वं वक्ष्यसि पुन्नक ।
 कुरुष्वाभिमतं पुन्र यते मनसि वर्तते ॥ ७१

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशे पितृपुत्रको
 नाम चतुर्षत्वार्द्धशोऽध्यायः ।

1 B_g, V—धर्मंकियामकृत्वा य कुर्यात् ।

2 B_g—तृतीयेऽशे पितृपुत्रकथा नाम द्वादशोऽध्याय ,
 V—तृतीयेऽशे पितृपुत्रकथा नाम द्वादशोऽध्यायः ॥

पञ्च चत्वारिंशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

पितुर्वक्षिणीच्चर प्राह कुमार प्रहसन्निव ।
 शृणु मद् वचन तात । परलोकजयप्रदम् ॥ १
 गन्तुमेकाम्रक क्षेत्र कृत्तिवासोऽन्तिक विभो ।
 प्रासाद कर्तुंमिच्छेय^१ शिवसन्निहित हितम्^२ ॥ २
 एकोनकोटिमध्ये तु प्रासादेन शिवाच्चनम् ।
 न तेन सदृश पुण्य राजसूयाश्वमेधयो ॥ ३
 श्रूतोऽहिं^३ विदुषा वाक्य पुराण विधिनिर्णयम् ।
 पृथिव्या यानि तीर्थानि तेषा पुण्य सम न तु ॥ ४
 कृतप्रासादकृत्स्नस्य यत्फल समुद्राहृतम् ।
 एकेनाप्यत्र तत् सर्वं सविशेष फल स्मृतम् ॥ ५
 एकाम्रके यदेकेन प्रासादेन लभेत् पदम् ।
 नान्यत्र शतसाहस्र्यस्तद् वदन्ति मनीषिण ॥ ६
 देवायतनकोटीनामेकेनात्र हराश्रमे ।
 प्रासादेन लभेत् व्युष्टिं^४ प्रासादात् कृत्तिवासस ॥ ७
 इति पुत्रवत्र श्रुत्वा पर सारामृतोपमम् ।
 आत्मज शान्तिपूर्वेण तथेत्याह द्विजोत्तमः ॥ ८
 स दारापत्यमादाय सर्वस्वमपि किञ्चन ।
 प्रस्थितः सोऽग्निहोत्रेण ऋमेण शिवतत्पर ॥ ९

१ B_२—इच्छामि ।

२ B_३—शिवस्य सहित शिवम् ।

३ A_३, B_१, C, U—अह ।

४ B_३—लभेत् पुण्य ।

देवस्याज्ञाप्रसादेन आसाद हराश्रमम् ।
 ऊनकोट्यालय दिव्य महालयपरिणतम्^१ ॥ १०
 स्नानतपेणपूजादि यथावत् विधिपूजितम्^२ ।
 निर्वत्य निखिलामिज्यामभवत् शुद्धकल्मण ॥ ११
 सुपर्ण प्राह^३ पितर मातर विनयान्वित ।
 इच्छामि तात ! पूर्वोक्तमस्मिन् क्षेत्रे शिवालये ॥ १२
 वसु प्रयच्छ भो महा प्रसाद सुमुखो भव ।
 दायादवचनादेष ददी वित्तमतन्त्रित^४ ॥ १३
 तदादाय चकाराशु प्रासाद गुणवत्तरम् ।
 वन्द्य प्राकारमत्यर्थं हैमवैडुर्यमित्रिनम् ॥ १४
 मणिकाञ्चनचित्राद्य तोरणादिसमन्वितम् ।
 गवाक्षशतमुद्घास पताकोज्वलमालिनम् ॥ १५
 अभ्यासे तथ्य लिङ्गस्य चक्रे कुण्ड^५ जलाशयम् ।
 सोपानपदसयुक्त स्नपनाय महेशितु ॥ १६
 विन्दूद्घ्वादद्घ्वरेण प्रागेव स महामति ।
 कृत्तिवासस्य ऐशान्या धेन्वन्तरस्य सप्ततिः ॥ १७
 प्रतिष्ठा विधिना कृत्वा समाप्तवरदक्षिणाम् ।
 जातिस्मरत्वमापासौ भक्तिमव्यभिचारिणीम् ॥ १८
 सम्पादयित्वाभिप्रायमाजन्मान्तरमीहितम् ।
 कृतकृत्योऽभवत् प्रीत्या नाम चक्रे स्वयम्भुव ॥ १९
 सुपर्णस्य प्रतिष्ठानाज्जलादुपलसस्थितात् ।
 सुपर्णजलेश्वरोऽय वै सुरसिद्धैर्निगद्यते ॥ २०
 प्रीत्योपास^६ चकारासौ देवदेव स्वयम्भुवम् ।
 मातृतातौ तदा काले प्राहृतुस्तनय वच ॥ २१

1 A_२, B_२, V—महाप्रलयपरिणतम् ।

2. A_२, C—विधिपूववत् , V—विधिपूर्वत ।

3. B_२, V—सुपर्णोऽथाह ।

4. V, A_२—अतन्त्रित ।

5 B_२—मुण्ड ।

6 A_१—प्रीत्येता, B_२—प्रीत्योगासा, V—प्रात्योगास

श्रुतिस्मृत्यादिक धर्मं पौराणमृषिभाषितम् ।
 सन्तते कारणं पुण्यं पितृणा प्रीतिवद्वन्म् ॥ २२
 धर्मश्रीयो धर्मं धर्मः सन्ततिः साधुसम्मता ।
 विच्छिन्नं सन्ततिर्नाशमुच्छिन्नेव वनस्पति ॥ २३
 निराशाः पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रिया ।
 पतन्ति नरके घोरे सर्वकर्मवहिष्कृताः ॥ २४
 ऐहिके च परत्रापि वृथाजन्म उदाहृतम् ।
 एष तेऽभिहितो धर्मं कुरुत्व द्युभिशङ्कित^१ ॥ २५
 दार-सहरण शस्तं मद्वाक्येन समाचर ।
 पौत्र धर्म^२ समीहन्ते पूर्वं प्रेतपितामहाः ॥ २६
 तस्मात् त्वमपि मेधावी गार्हस्थ्य-विविमाचर ।
 निशम्य पितुरेतत् स उच्चेऽथ विनयान्वित ॥ २७
 ध्यात्वा स्वानुभव तथ्यमुपलब्ध यथा पुरा ।
 दुख सासारिक कष्टं गर्भवासादि सम्भवम् ॥ २८
 वेदागम विशद्व च येनाह भक्षसम्भव ।
 कुशेकमात्रा नि सार महा मोहसमन्वितम् ॥ २९
 दुखशोकमय^३ तीव्रमनालयमशाश्वतम् ।
 अनाप्त च असम्बद्ध मृत्योइच नानुवर्त्तनम् ॥ ३०
 दुर्गाह्य^४ चञ्चल ध्वस्त विषयासङ्क्षेतसम् ।
 दुस्थिर दुर्दश^५ मूढमकार्यंपरिप्रहम् ॥ ३१
 सर्वावस्थमसवाह्यमनवस्थानभेव च ।
 नोत्सहे तात ! दुखान्तं पुनरावृत्तिसभवम् ॥ ३२
 अत्यद्भुत महद् घोर कर्मज दुरतिक्रमम् ।
 उद्विग्नोऽह भृत्य तात ! ससार प्रति सकटम् ॥ ३३

1. B_२, V—द्युभिशङ्कित ।

2. B_२—पौत्रधर्म ।

3. B_२—दुखमय ।

4. B_२, V—दुर्गाह्य ।

5. B_२—दुर्दश ।

क्व नु तेऽद्य पिता तात । क्व नु ते प्रपितामहा ।
गताश्च न निवर्त्तन्ते द्वितीयो नोपपद्यते ॥ ३४
एकाग्रकवने क्षेत्रे कृतिवासोऽच्चनाद् बुध ।
अनुभूत मया तात । प्राड् मदीय फल त्विह ॥ ३५
इति तुष्णी भवत्^१ प्राज्ञ काल जाति विवेचन^२ ।
विभाव्य सुचिर ध्यात्वा तपो विहितमानस ॥ ३६
एतच्छ्रूत्वा पिता तस्य विस्मयाविष्ट-वेतस ।
उवाच तनय भूयो हित सानुनय वच ॥ ३७

पितोवाच

त्र्योधर्मस्त्रयी विद्या पारपर्य क्रमागता ।
अविच्छिन्न स्वय पन्था योग स्वायम्भुवो मत ॥ ३८
दुलंघ्य सेतुभूतोऽय वेदार्थप्रतिपादक ।
गृहाश्रम परो धर्मो वदन्तीति मनीषिण ॥ ३९
साय प्रातश्चाहूतिश्च पञ्च यज्ञ दिने दिने ।
अग्निहोत्र प्रवृत्तिश्च वलिकर्मण्यशेषत ॥ ४०
अच्चन पितृदेवाना दारावेक्षण-सत्क्षियाम् ।
कृत्वा शेष च भुज्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ४१
यजन याजन चैवाध्ययनाध्यापने तथा ।
दान प्रतिग्रहश्चैव षट् कर्माणि द्विजोत्तमे ॥ ४२
ग्रहा नागा सुरा सिद्धा मनुष्या पितरस्तथा ।
तुष्टा स्युब्राह्मणे तुष्टे ब्राह्मण को न पूजयेत् ॥ ४३
अघरोत्तर च वर्तन्ते क्रिया यज्ञफलाश्रिताः ।
भूमिदेवसमो देवो न भूतो न भविष्यति ॥ ४४
सुदुष्प्राप्यमिद प्राप्य जन्म चाश्र्यमनुत्तमम् ।
किमुपेक्ष्यसि चात्मानमधो नयितुमात्मज ॥ ४५
लोकिकीं वृत्तिमुसृज्य अग्रेणारोहसि ह्रुमम् ।
क्रमेण शस्यते धर्मस्तरणे भानुवच्च खे ॥ ४६

1 V—इति तुष्टयभवत् ।

2. B.—कात्मधर्मं विवेचव ।

गार्हस्थ्य-धर्ममास्थाय भज देव त्रिलोचनम् ।
 पुत्रस्योत्पादन कृत्वा पश्चात् कुरु यथेष्टितम् ॥ ४७
 एव विधि समास्थाय शिवभक्तो दृढव्रत ।
 प्राप्त्यसे परम स्थान प्रसन्ने वृषभध्वजे ॥ ४८
 श्रुतिरेषा चौपयिकी साप्रत वद यत् श्रुतम् ।
 दृष्ट वा त्वदनुभूतः वा यथार्थं वक्तुमहंसि ॥ ४९

सनत्कुमार उवाच

पितुर्वक्यमिद श्रुत्वा जगादैव कुमारक ।
 अनुमानेन वोद्धव्यमपरस्य परस्य च ॥ ५०
 सभूतिश्च यथा चैकस्तथा जन्मशतैरपि ।
 स्ववृत्तान्तमिद तात । निवोद गदतो भम ॥ ५१
 मृगादो^३ नाम नाम्नासीद् व्याध प्राणिवधात्मक ।
 हिस्क सर्वसत्वाना वने वसति नित्यश ॥ ५२
 पत्नी कद्रमुखी नाम्नी तस्याह गृहसारक ।
 सर्वास्त्रकुशलः शूरो मृगमासेषु लोलुपः ॥ ५३
 अनेकबान्धवे^४ साद्धं वानस्पत्योपजीविभि ।
 स्वर्णकूटगिरे सानौ निवसामो हराश्रमे ॥ ५४
 अह बालसमै सख्यै क्रीडन् वै वनगोचर ।
 चरतो मै मनो जात करिष्येऽह शिवालयम् ॥ ५५
 दृष्ट्वा शिला सन्निहितामादाय दश पञ्च च ।
 नरशीर्ष-प्रमाणेन स्वरूपेण वृतो ह्यहम् ॥ ५६
 चकार सञ्चय तत्र प्रासादपरिकल्पनाम् ।
 मध्ये तस्य शिव ध्यात्वा पूजितश्चापि शङ्कर ॥ ५७
 ततश्चाप समीपस्था गृहीत्वा करसपटे ।
 स्नापितश्चाच्चितो भूयो यथेष्ट तरुपलवैः ॥ ५८

1. B₂, V—एव विधि ।

2 A₂, B₁, C—त्वदनुभूत ।

3. V—मृषादो ।

4 B₂—अनेकबान्धवैः ।

इदमन्तरमासाद्व तत प्राप्ता कुमारका ।
जहसुस्ते तदन्योऽन्य पश्यमाना मया कृतम् ॥ ५६
केचिच्च प्रशश्शुर्मा केचिहेव प्रपूजिरे ।
नन्दन्त्यन्ये हसन्त्यन्ये जगुश्चान्ये निवृत्य च ॥ ६०
प्रतिष्ठित वदन्त्यन्ये क्रीडासक्ता कुमारका ।
मध्य दिने गते सूर्ये ततस्ते स्वगृह ययु ॥ ६१
गच्छता पथि दृष्टो मे दाहणो रोमहर्षण ।
पाशदण्डधरश्चोग्रो भिन्नाऽजननचयोपम ॥ ६२
मामुपेत्याव्रवीत् निवर्त्य विमूढघे । ।
साप्रत चापि नाहोऽसि व्याधवेश कुमारक ॥ ६३
इत्युक्त्वा भीमरूपेण पाशेनानलवच्चसा ।
ततो जग्राह मा शीघ्र धर्मराजो दयापर ॥ ६४

इत्यैकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया तृतीयेऽशेऽपितृ
सम्बोधन नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्याय ॥

1 B₂, V—तृतीयेऽशे पितृसबोधन नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

श्री सनत्कुमार उवाच

सुमन्त सह पत्न्याथ^१ पर विस्मयमानस^२ ।
 निषिध्य तनय विप्रानाजुहाव तपोवनात् ॥ १
 आरेभेऽसौ धन दातु बाह्यणादीश्चार्थिन^३ ।
 सुपर्णश्च^४ महादानान् हयान् वस्त्रान् विधानत ॥ २
 आयस रजतं ताङ्ग मणिमुक्ताफल बहु ।
 वैदुर्यभिरणान् शुद्धान् ददौ देव द्विजातये ॥ ३
 अन्तपानादिक सर्वं यच्चान्यद् वसु किञ्चन ।
 निवेद्य द्विजदेवाश्च^५ स्नातो बिन्दूद्धवे सरे ॥ ४
 पुरतो वासुदेवस्य जलान्ते नियतात्मवान् ।
 सन्ध्या पिण्डोदक सम्यगनन्ताय तथाच्चनम् ॥ ५
 कृत्तिवाससमीशान सपूज्य विविवत् शुचिः ।
 सह पुत्रकलत्रस्तु चकार व्रतमुत्तमम् ॥ ६
 प्राप्य वर्षसहस्रैक यतचित्तो जितेन्द्रिय ।
 वृद्धे च माता पितरि सुपर्णं^६ पर्युपासति ॥ ७
 अनुज्ञातस्तु गुरुणा देवकार्यं करोति स ।
 जितात्मा नियताहार शिवसद्भावभावित ॥ ८
 पूर्णे वर्षसहस्रान्ते पिता पुत्रमभाषत ॥
 जातिस्मरण मेधावी शत्रुजेता भवत्वित ॥ ९

1. V—गत्वाऽथ ।

2. B₂—ब्राह्मणानपि चार्थिनः ।

3. B₂—सुवर्णश्च ।

4. B₂—द्विजवर्येभ्य ।

5 A₂, B₁—सुपर्णः ।

इदमाख्यानमुक्त्वा स द्विजस्तु द्विजराजवत् ।
 दृष्टः सर्वजनैविप्र दिवमाश्रुहे सुखी ॥ १०
 गते पितरि पञ्चत्वं चकार विधिवत् क्रियाम् ।
 लक्ष्मजन्मान्तराभ्यासाद् भक्तिमान् वृषभध्वजे^१ ॥ ११
 अष्टायतन-दिव्याम्बुद्धान-पूजा-प्रदक्षिणम् ।
 कृत्तिवाससमीशानमष्टाङ्गे शतवन्दनम् ॥ १२
 स्वर्णजालेश्वरे तद्वत् चक्रे पूजा द्विजोत्तम ।
 यथाहनि तथा रात्रौ शिवैकगतमानस ॥ १३
 भक्षकाले च सप्राप्ते कन्दमूलफलाशन ।
 युक्ताहारविहारोऽसी युक्तचेष्ट स्वकर्मसु ॥ १४
 युक्तस्वप्नावबोधश्च शिवयोगपर सदा ।
 सम शत्रौ च मित्रे च समलोष्टाशमकाञ्चन ॥ १५
 आसन्मृत्यु विज्ञाय सुपर्णं शिवसन्निधौ ।
 विशेषमकरोत् पूजा लिङ्गमूर्तीं स्वयम्भुवे ॥ १६
 तुष्टाव वाग्भिरष्टाभिनन्नाछन्दपदाक्षरे ।
 रुद्र रुद्रमयै स्तोत्रैस्तद्गतेनान्तरात्मना ॥ १७
 पाणी कुट्मलमादध्य प्रगृह्य कुसुमाङ्गलिम् ।
 शिव च स्तोत्रुमन्विच्छन् गतवान् तदुपाश्रमम् ॥ १८
 ऊँ नमस्ते परमार्थयि तत्वार्थप्रतिपादिने ।
 शिवाय शम्भवे तुभ्य भूतभव्यभवाय च ॥ १९
 आद्यादादिविधात्रे च देवाय परमेष्ठिने ।
 कैवल्यज्ञानसम्पन्न ! विधात ! सर्वतोमुख ! ॥ २०
 एकानेकाधिकायापि शाश्वताय पराय च ।
 पुराणाय पवित्राय^२ नीलकण्ठाय वेघसे ॥ २१
 गुह्याय चातिगुह्याय निगुणाय गुणात्मने ।
 अक्षरायाप्रमेयाय प्रज्ञाय विदितात्मने ॥ २२

१ V—स वृषभध्वजे ।

२ A_२, B_१—कृत्तिवाससमाख्यान ।

३ A_२, B_१, C—अपवीताय ।

अभिष्टुताय योगाय योगेश्वर नमोऽस्तुते ।
 बाह्यमध्यन्तरावास वामदेव वमोऽस्तु ते ॥ २३
 स्थूल सूक्ष्ममयो देव प्राणायममय सदा ।
 पञ्चभूत गुणास्त्रीणि इन्द्रियाणि मनोमयम्^१ ॥ २४
 वायवश्च मनश्चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञं एव च ।
 त्वामाहुर्मुनय सर्वे पञ्चब्रह्मन्^२ नमोऽस्तुते ॥ २५
 त्वमोकारो जगद्वीज त्वत् प्रसूतिश्चराचरम् ।
 होता होतृ सदोऽध्वर्युर्दीक्षितं स्वयमाहुति ॥ २६
 हव्यवाहो हविर्दीमान् गिरीशो नीललोहितः ।
 उग्र पशुर्मातिरिश्वा कृष्ण साम यजुषात्मक ॥ २७
 पुराणं परमानन्दं कौशिकी गिरिजाप्रिय ।
 पर धाम पर ज्योतिरजराक्षर अव्यय ॥ २८
 प्रसीद परमेशान गत्यभीष्टप्रदायक ।
 भवान्^३ विनयपात्रस्त्वं भवताना भवतवत्सल ॥ २९
 प्रपन्नार्त्तिहरो देव दुखसयोग भेषज ।
 भवकान्तारदावाग्नि स्मरारि परमेश्वर ॥ ३०
 शक्तिवीज जगद्वीज व्यालयज्ञोपवीतिने ।
 चित्ताभूतिभूते^४ देव सहस्रिंशसे नम ॥ ३१
 ग्रहमण्डलमत्यर्थं सावित्र्यक्षर स प्रभु ।
 जटामण्डलमासाद्य भाति गङ्गा तपस्विनी ॥ ३२
 दिव्याब्दशतपर्यन्तं त्वा नमामि त्रिलोचनम् ।
 गङ्गाधरारविन्दाक्षं हिमकुन्देन्दुवर्च्छसे ॥ ३३
 मयुखविकचोष्णीषे शूलपाणिपिनाकिने ।
 द्विपिचर्मधरं श्रीमान् कपाली वृषभध्वज ॥ ३४

1 A₂, B₁, C—मनोमया ।

2. B₃, V—पञ्चब्रह्म ।

3 A₂—मगवान् ।

4. B₃, V—चित्तिभूतिभूते ।

ससारोत्तारहेतुस्त्वं कृत्तिवासं नमोऽस्तु ते ।
 शम्भु स्वयभूर्भगवान् शितिकण्ठं कपर्हिने ॥ ३५
 दिगिन्द्रजितदोर्हण्डं प्रकाण्डं पृथुलाय च ।
 त्रिजगद्वितदोनस्त्वमण्डजो नाशं विभ्रम ॥ ३६
 अर्मिचक्रमिवाबिद्वं त्रैलोक्यं चलनक्रमात् ।
 क्रान्तं रुद्रं जगद्ग्रस्तं त्र्यम्बकस्त्वं नमोऽस्तु ते ॥ ३७
 विकरालं विरूपाक्षं विभ्रद् भैरवं विश्वजित् ।
 नादबिन्दुं विनोदोऽसि शब्दातीतं अगोचर ॥ ३८
 हैयाहैया-विनिर्भक्तं जन्ममृत्युजरापह ।
 महादेव ! स्मरारित्वं योगिध्येय ! नमोऽस्तु ते ॥ ३९
 अविकल्पं नमस्ते¹ सकलसुरशिरसाभ्यच्छित-पादपद्मं ।
 त्रिदशमुनिभिर्वेदविद्विद्विजोत्तमे स्तुतिवचनोपरचतुर ॥ ४०
 कनककूटाद्विंशिखरासीनं परमेष्ठिं
 पदार्चितं लोकसाक्षिणमनन्तम् ।
 प्रकटपटुं कोटिलिङ्गार्चितं भजस्व
 सुरेशं कृत्तिवाससमनिशम ॥ ४१
 निर्मलयशसमीशातारं परमपदं पारभूतं वन्दे ।
 अभिमतफलदं शाश्वतं पाकशासनादि-
 मस्त्वेवितपादकमलम् ॥ ४२
 चतुराननेन्द्रवन्द्याय चन्द्रार्द्धशेखराय च ।
 चिद्रूपाय परेशाय परमार्थप्रदाय च ॥ ४३
 नम शिवाय शान्ताय गोब्राहृणहिताय च ।
 जगद् हिताय रुद्राय ईशानाय नमो नम ॥ ४४
 नमो हस्वातिहस्वाय ब्रह्मूर्तिमते नम ।
 नम कृशानुरेताय तेजस्तेजोवता वर ॥ ४५
 स्तूयमानोऽथ तेनासीं प्रत्यक्षमभवत् शिव ।
 दर्शयामास चात्मानं स्वरूपं नकुलीश्वर ॥ ४६
 उवाच मधुरं इलक्षणं सुप्रीतेनान्तरात्मना ।
 वरं वृणीस्वं भद्रं ते वरदोऽहमिहागतः ॥ ४७

1. B, V—अविकलकलदं नमो नमस्ते ।

व्रतचर्यासु निष्ठेन स्तोत्रेणानेन चानघ । ।
 तुष्टो वर ददान्येतद् यत् सुरैरपि दुल्लभम् ॥ ४८
 इत्याकर्थं विभोवर्क्य स मुनि प्रीतिमान् वभौ ।
 तमपश्यदमोघ तु हैमवत्या वर शिवम् ॥ ४९
 नमश्चक्रे च देवेशमष्टाङ्गे नावनी गत ।
 उवाच विहसन् वाक्य सुपर्णो वाक्यवित्तम् ॥ ५०
 यदि प्रसन्नो भगवान् यद्यनुग्रहतास्ति मे ।
 देव्या अभिमतेनाथ^१ प्रयच्छ प्रवर वरम् ॥ ५१
 देवे द्विजे गुरौ धर्मे भक्तिरस्तु सदा मम ।
 मम देहे व्यवच्छिन्ना शक्तिरव्याहृता गति ॥ ५२
 श्रैलोक्य बलमुर्जित्य त्ववध्योऽह सुरप्रिय ।
 देवारणि समुद्भूतमिच्छेऽह त्वत् प्रसादत ॥ ५३
 एवमस्त्विति भगवास्तत्रैवान्तरधीयत ।
 सुपर्णः कृतकृत्योऽसौ तानुवाच तपोधनान् ॥ ५४
 लिङ्गस्य पुरतो भूत्वा पुरावृत्त पुरातनम् ।
 पक्षित्व शवरत्व च जातिस्मरणमेव च ॥ ५५
 परलोके च यद् वृत्त कर्मजाश्च शुभाशुभान्
 ब्राह्मणत्व च दुष्प्राप्य विद्याग्रहणमेव च ॥ ५६
 क्षेत्रस्यागमन चैव प्रासादरचना तथा ।
 माहात्म्य क्षेत्रराजस्य तथा देवगृहस्य च ॥ ५७
 उपलब्ध पुरा चाद्ये चरित साम्रतस्य च ।
 परितुष्टस्य देवस्य वरलब्धस्य चात्मन ॥ ५८
 ३५ नम शिवायेति जल्पन् तर्स्मिश्च लयमाश्रित ।
 जगाम त्रिदिवादुद्धर्वं शिवलोक निरामयम् ॥ ५९
 बहुमन्वन्तरातीते^२ कल्पदायात् परे गते ।
 अप्सुप्लवगते विश्वे भूय सृष्टि समुद्भवे ॥ ६०

१ A₂, B₁, C—देव्यास्त्वचिमतेनाथ ।

२. B₂, V—अनेकमन्वन्तरातीते ॥

ब्रह्माविष्णुशिवतमे रज सत्त्वतमोभये^१ ।
 ब्रह्मनिर्मणजे भूते मारीच्या काश्यपोद्भवे ॥ ६१
 दैत्या सुरा दानवाश्च दाक्षायण्या च जज्ञिरे ।
 गन्धर्वा मुनयः सिद्धा यक्षविद्यावरोरगा ॥ ६२
 लोकपाला दिशो भूमि समुद्रास्तरवो मूगाः ।
 कुलशैला यमाश्विनो केचिद् द्यावा चराचरा ॥ ६३
 लोकालोकविलोकेषु भूतग्रामाश्चतुर्विधा ।
 उत्पन्नास्त्रजातोऽसौ विनाताकश्यपात्मज ॥ ६४
 तपसा बालखिल्यादि इन्द्रस्य बलसूदन ।
 अमृतस्य च हर्ता च महामखसमुद्भव ॥ ६५
 विष्वोस्तु वाहनत्वाच्च वैष्णवत्वमुपागत ।
 विनाद् वैनतेयस्तु कश्यपात्ताक्षंता गत ॥ ६६
 सुपर्ण पत्रशोभाद्यो भुजगाशी मनोजवः ।
 अप्रधर्षो हृदीनात्मा विष्णुसख सुरेश्वर ॥ ६७
 पतगेन्द्रो हिरण्याक्षो निषादादो विकल्मष ।
 गजकच्छपभुञ्जान सुप्रतीक^२ विभावसु ॥ ६८
 पारिजात जहारासौ विनिर्जित्यामरावतीम् ।
 दैत्यान्तकरण साक्षात् पावकादित्यवच्चर्चस ॥ ६९
 कामग कामचारी च विश्वजित् विश्वतो हित ।
 प्रसादगुणमात्रे^३ तु प्रसन्ने कृत्तिवाससि ॥ ७०
 तेनेद प्राप्तमैश्वर्यमद्वितीय बृहदगुणम् ।
 क्षेत्रस्यास्य गुण सम्यक् प्रासादरचनस्य च ॥ ७१
 एतत्ते सर्वमास्यात् सुपर्णचरित महत् ।
 आयुष्य च यशस्य च पुण्य स्वस्त्ययन महत् ॥ ७२
 कीर्तनीय सदा विद्धि कृत्तिवासो महात्म्यकम् ।
 दुर्लभ त्रिषु लोकेषु शिवज्ञानमनुत्तमम् ॥ ७३

1 B₂, V—तम सत्त्वरजोभये ।

2 B₂—सुप्रीतिक ।

3 y—प्रासादगुणमात्रे , B₂—प्रासाद चाणूमात्रे ।

यं श्रुणोति नरो भक्तया पुराणप्रवर त्विदम् ।
 पठेद्वापि समाधानात्^१ पुत्रायुद्धनभाग् भवेत् ॥ ७४
 कृत्तिवास-पुराण यो लेखयेत् पाठयेत् सकृत् ।
 अशोचय सर्वसत्त्वेषु वशवृद्धिश्च जायते ॥ ७५
 जीवन् इह कृतार्थं स्यात् सर्वतीर्थफलान्वित ।
 देवा पुनस्तमिच्छन्ति मृत् स्वर्गे महीयते ॥ ७६
 पुराण य पठेन्नित्य मनसाप्यवमन्यते ।
 नरक याति पापीयान् ब्रह्मस्वहरको यथा ॥ ७७
 परिपालयति यो वृत्ति वाचा न विकरोत्यपि ।
 स्ववशमुद्धृत तेन शङ्कर परितुष्यति ॥ ७८

इत्येकाभ्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया तृतीयोऽशे सुपर्ण-
 जालेश्वर-माहात्म्ये षट् चत्वारिंशोऽध्याय ॥
 समाप्ताऽप्य तृतीयोऽश ॥

1 B_१—सावधानात् ।

2 V—प्रासाद्म महाकले सुपर्णजालेश्वर माहात्म्ये चतुर्दशाध्याये तृतीयोऽश समाप्ता , A_२—प्रासादात्ममहाकलेश्वर माहात्म्ये षट् चत्वारिंशाध्याये तृतीयोऽश समाप्त , समाप्तस्तृतीयोऽश ॥

चतुर्थोऽ श
सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः
व्यास उवाच

महापुराणमाख्यात सुपर्णस्य च सम्भवम् ।
 प्रासादफलमत्यर्थं सुकृतस्यापि वृहणम् ॥ १
 शुश्रवुमुनिसघास्ते परा धृतिमुपागता ।
 असित प्राह वेगेन मानस ब्रह्मण् सुतम् ॥ २
 सनतकुमार विनयात् प्राञ्जलिप्रग्रहण स ।
 एकाम्रकेषु यद् वृत्तं पुराण धर्मदायकम् ॥ ३
 तन्ममाचक्षव विप्रषे पर कौतूहल मुहु ।
 तत स भगवास्तुष्टो जगाद् क्रृषिससदि ॥ ४

सनत्कुमार उवाच

एतद् ब्रह्मोदित कृत्स्न निबोध मुनिपुङ्गव । ।
 पार्वत्या परिपृच्छन्त्या वदता ब्रह्मांदितम् ॥ ५
 वैशेषिक पर ज्ञानमनादिमजमव्ययम् ।
 शिववक्त्राद् विनिष्क्रान्त दैवतैरपि पूजितम् ॥ ६
 गो सम्भवो भव प्राह गोधूग् जायाङ्ग^१ सम्भवम् ।
 (गोधग्जायाया पार्वत्या अङ्गसम्भव चरितम् ।
 पादाभ्या कृत्तिवासयोर्महीनात् सम्भवन्ति ये)?
 गोपालास्ते^२ च गोदेवा भूयोऽन्यर्थमिम शृणु ॥ ७
 क्षीरोदपुलिने रम्ये हेमसिक्त सुसस्तरे ।
 बालखिल्यास्तपोदग्राश्चिन्तयन्त्यखिलागमान् ॥ ८
 पश्यता सर्वशास्त्राणि तेषा विमल चेतसाम्^३ ।
 दिव्यज्ञानात् स्मृतिर्जाता रुद्रस्याराघन प्रति ॥ ९

1 B₂—मायाङ्ग ।

2 C—गा इन्द्रियाणि पालयन्तीति गोपाला जितेन्द्रिया मुनय ।

3. B₃, V—विमलचेतसाम् ।

कौतूहलमनाः सर्वे द्रष्टुमेकाम्रक वनम् ।
 प्रस्थिता प्रयता स्फीता याम्ये आशामुखे तदा ॥ १०
 प्रातराह्निक निर्वर्त्य द्रुतमेवावचकम् ।
 कृष्णाजिनधरा सर्वे दण्डकाष्ठकमण्डला ॥ ११
 सकुशासनवन्तस्ते सशिष्या सशिनव्रता ।
 वेदध्वनि विकुर्वाणा षडङ्गपदविक्रमाः ॥ १२
 आध्यानपरया ग्रस्ता मध्यदिन गते र वौ ।
 सराक्षसैकं सप्राप्य^१ अर्द्धक्रोशार्द्धसज्जितम् ॥ १३
 आसन् पाशु परिक्षिप्ता मुनय सर्वं एव ते ।
 निराश्रये च तद्देशे निस्तोये जनवर्जिते ॥ १४
 सबनार्थं यथाकाल स्नानातिक्रमभीरव^२ ।
 आजुहुवुश्च ते गङ्गानदी त्रिगाथागमिनीम् ॥ १५
 आजगाम ततो गङ्गा मुनिशापभयान्नदी ।
 गोक्षीरा क्षीरसकाशा उपजाता सरिद्विरा ॥ १६
 गङ्गाम्बुधौतदेहास्ते कौपीनामुञ्जमेखला ।
 चक्रुं शौच तथा सन्ध्या तर्पण विधिनोदितम् ॥ १७
 विसृज्य जाह्नवी तत्र बालखिल्या मरीचिंगा ।
 सूर्यरक्षिमसमीपे हि प्रस्थिता सर्वं एव हि ॥ १८
 अङ्गष्ठाग्रप्रमाणाच्च गतिस्तेषा प्रमाणत ।
 परिक्रमन्ति अव्यग्रा साय सन्ध्या उपगमत् ॥ १९
 ता समीक्ष्य सुरक्ताङ्गी तस्थुस्तस्मिस्तपोधना ।
 कुशश्रवान्दीतीरे सर्वे सन्ध्या ववन्दिद्दे ॥ २०
 ऊषु^३ रात्रौ सुखेऽरण्ये कोटिरष्टादशैव तु ।
 सुप्रभाते समुत्थाय चाह्निकादि कृतक्रियाः ।
 व्रजमाना सुवेगेन सप्ताहे योजन पथम् ॥ २१

1. B₂—राक्षसैकं सुप्राप्य ।

2 A₂, C, V—स्वातीतक्रमभीरव , B₁—स्फातितक्रमभीरव ।

3 B₂—कृशग्रागा ।

4. V—तिष्ठ ।

इत्थभूत प्रमाणेन शिवसकल्पमानसा ।
 अहान्यष्ट^१ शत साग्र ब्रजत्यविरतं पथि ॥ २२
 अधना ते परिश्रान्ताः ब्रह्मतेज समुद्भवा ।
 तेषामत्यन्तद्वारोऽसो शिवक्षेत्रो वरप्रद ॥ २३
 उत्तरे हिमवन्तस्य चासाद्य मुनिपुज्जवा ।
 नदी हैमवर्तीं ता तु स्वपौरेष्विति विश्रुताम्^२ ॥ २४
 विशाला सन्निधायेता तस्यास्तीरे समाहिता ।
 चक्रु कर्मण्यशेषाणि सन्ध्यादीनि यथाक्रमम् ॥ २५
 अथ तेषा स्थितिश्चात्र ज्ञात्वा यक्षेश्वर स्वयम् ।
 आजगाम विमानेन पुष्पकेण तरस्विना ॥ २६
 विद्युद्धूर्णेन चाभ्रेण जाम्बुनदं परिष्कृता ।
 वीरघटानिनादेन पताकेन विराजिता ॥ २७
 येन दैत्यान् सुरान् सख्ये निर्जित्य बहुदनवान् ।
 तेनासौ धनदं श्रीमान् मुनिसधानुपस्थित ॥ २८
 विहाय सूर्यसकाशं पद्भ्यामेवोपसर्पयन् ।
 नमश्चक्रे महासधान् बालस्त्रिल्यानलप्रभान् ॥ २९
 विनयेनोपसगम्य इदं वचनमन्त्रवीत् ।
 यूयं कं प्रस्थिता सर्वे ममाख्येय वदन्तु वै ॥ ३०
 धनदस्य वचं श्रुत्वा स्वस्तीत्याहुर्द्विजोत्तमा ।
 तत्रोपविष्टा विश्रान्ता इदमूचुस्तपोधना ॥ ३१
 श्रृणु राजन् वैश्रवण ! काम्योपगमनं यथा ।
 स्वणकूटगिरि रुद्धातस्त्वभ्यासे दक्षिणोदधे ॥ ३२
 भौमस्वर्गं स विज्ञेयो यत्र बिन्दूद्भवं सर ।
 एकोनकोटिलिङ्गेशं कृत्तिवासा स्वयं विभु ॥ ३३
 सदा सन्निहितो यत्र महादेवो जगद्गुरु ।
 अष्टमूर्तिधरं साक्षादष्टायतन-भूषित ॥ ३४

1 B₂—अद्यानष्ट, V—अन्यानष्ट ।

2 B₂—अधनान्ते पथि श्रान्ता ।

3, B₂, V—स्वपौरेष्विति विश्रुता ।

सिद्धेत्रवर श्रीमान् महालय-परिणत^१ ।
 न तेन सदृश कश्चित् त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ३५
 कृत्तिवासा स्वय यत्र यत्र ब्रह्मा सुराधिप ।
 विष्णु सन्निहित शक्तो विवस्वान् वसवोऽश्विनौ ॥ ३६
 तपना शशभूद् रुद्रा सिन्धुनाथो हुताशन ।
 शशाङ्कग्रहताराद्या गन्धर्वोर्गराक्षसा ॥ ३७
 विद्याधराप्सर सिद्धास्तत्र सति ह्यनेकश ।
 सनकाद्याश्च मुनयो ये चान्ये पुण्यकृत्तमाः ॥ ३८
 वसन्त्येकाभ्रके धन्या वीतरागा विकल्पणा ॥
 स्नात्वा बिन्दुद्ध्रुवे नित्य कृत्तिवासोऽभवन्दनम् ॥ ३९
 किं तस्य बहुभिर्यज्ञे कि तस्य तपस फलम् ।
 सद्य पुनाति^२ भूतानि स्नान बिन्दुद्ध्रुवे जले ॥ ४०
 कि दत्तैबंहुभिर्दनैस्तीर्थस्नानैरनेकश ।
 यस्य स्नानादवाप्नोति कोटिलिङ्गे श्वराच्चर्चनम् ॥ ४१
 त्रैलौक्ये यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 अष्टायतनस्नानस्य कला नाहंन्ति षोडशीम् ॥ ४२
 शिवायतनमुख्येषु शिवसयोगमूर्त्तिषु ।
 दुर्लभ सर्वलोकेषु त्वष्टम्या प्राविशेद् यदि ॥ ४३
 विष्णुवे द्वे च सप्राप्ते चन्द्र-सूर्यपरागयो ।
 स्नात्वा दृष्ट्वा सरे देव तारयेन् निखिलान् कुलान ॥ ४४
 महापापप्रशमन दु खसयोगभेषजम् ।
 बिन्दुद्ध्रुवजले स्नान सर्वपुण्यविवर्धनम् ॥ ४५
 तत्राप्रभेयः^३ परमेश्वरोऽसौ नाथ
 स्वय तिष्ठति जीवलोके ।
 ससारवारानिधिपारपोत शिव
 यमेक प्रवदन्ति सत्त ॥ ४६

1 A₂, B₂, V—महाप्रलय-परिणतः ।

2. C—पुनर्निति ।

3. B₂, V—क्राताप्रभेय ।

निद्रा समाधिर्गमन प्रदक्षिण
 मुक्ति स्तुतिस्तत्र सुवर्णकूटे ।
 क्षेत्रे च वक्तु महिमानमैश
 शेषस्त्वशक्यो हि मुखै सहस्रै ॥ ४७
 एकाग्रक क्षेत्रवर वरिष्ठ
 देव सुरेश सहसा प्रयुक्तम् ।
 प्रसह्य प्राप्स्याम यथा हिमाद्रीवेय
 तथा त्वं कुरु शीघ्रगामी ॥ ४८
 तपस्त्वनस्ते तु महाप्रथा
 पुनर्विचेच्च सन्तमिद जजल्पिरे ।
 धनेश्वर ! त्वं कुरुष्व ना वच
 स्वस्त्यस्तु नृनाथ^१ ! महोदयात्मिका ॥ ४९
 तपस्त्वनामिद श्रुत्वा तानुवाचाथ यक्षराद् ।
 नमस्कृत्वाथ वक्ष्येऽह भवता गमन प्रति ॥ ५०
 स्वायम्भूवो विमानोऽय गुरुभारसह सदा ।
 कामग कामरूपी च पुष्पकेति च विश्रुत ॥ ५१
 सर्वं प्रापयिता शीघ्रमस्मिन् याने हराश्रमम् ।
 गन्ता स्म^२ भवता शीघ्र भनसे यदि रोचते ॥ ५२
 श्रुत्वा वैश्रवणस्यैव बालखिल्या जजल्पिरे ।
 साधूक्त भवता वाक्य राजन्मनुजवाहन ॥ ५३ ॥
 तद् वाक्य पूजयामासुरस्तप्राप्तो दिवाकर ।
 साय सवनमिच्छन्तोऽवतोर्णा सर्वं एव ते ॥ ५४
 स्वपोरेणुनदीतीरे साय सन्ध्यामुपासिरे ।
 निर्वत्य पश्चिमा सन्ध्या स्वपन्ति स्म हिमालये ॥ ५५
 सुप्रभाते समुत्थाय कृत्वा ते प्रातराह्लिकम् ।
 यानभारहृष्टुः सर्वे मेरु देवगणा इव ॥ ५६
 सुखोस्तरणमासीना यथेष्टमकुतोभयाः ।
 आरुरोह धनाध्यक्षो योजितु स्यन्दनोत्तमम् ॥ ५७

1 B_१, V—स्वस्वस्तिरेकास्तु ।

2 A_१, C—गता स्थो; V—गतस्थो ।

समुत्पातवेगेन^१ विवस्वत् पथमाश्रित ।
 उद्धर्तु मुनिसघ त लेलिहन्त विहायसम् ॥ ५८
 ययौ मुनिमत ज्ञात्वा दक्षिणार्णव-सन्निधौ ।
 प्रापयामास वेगेन हेमकूटाद्रिकाननम् ॥ ५९
 गन्धनद्या तटोपान्ते सिद्धचारणसेविते ।
 नानाद्रुमलताकीर्णे पुष्पशैवालशाद्वले ॥ ६०
 सङ्गमादुच्छलत् शैत्ये कैलासशिखरोपमे ।
 शैलप्रस्त्रवणे रम्ये योजनायतमण्डले ॥ ६१
 प्रदक्षिणत्रय चात्र चक्रार ह्यलकेश्वर^२ ।
 दर्शयित्वा शिवक्षेत्र विमाने ऋषिसत्तमान् ॥ ६२
 अवतीर्णस्तत सर्वे विमानाद् ऋषिसत्तमा ।
 बिन्दूद्भूवोदके तीर्थे स्नान चक्रुरनुक्रमात् ॥ ६३
 कृत्तिवास यथोद्दिष्ट कोटिलिङ्गान् यथाक्रमम् ।
 एककान् विधिपूर्वेण पूजयामासुरुत्तमा ॥ ६४
 अवसस्तत्र रुचिरमष्टमूर्त्यर्च्चने रता ।
 स्तुत्यानया स्तुवन्तीशमेकात्मनियते क्रिया ॥ ६५

बालखिल्या उचु

नित्यस्वरूप त्रिगुणैकहेतु सूक्ष्मातिसूक्ष्म पुरुष पुराणम् ।
 ससारदुखेन्धनपावक च वन्दामहेत जगदादिरूपम् ॥ ६६
 कामप्रद कामविदग्धदेह कान्तार्धभाग कृतभिक्षुचर्यम् ।
 कृशानुशुभ्राशुविभावसूक्ष्म वय सुग्रीरीसुकृत भजाम ॥ ६७
 कालस्य शत्रु हृतदक्षयज्ञ शिवकलानाथ कलावतसम् ।
 कर्कोटकावद्धजटाकलाप नित्य भजाम कलिकलमध्नम् ॥ ६८
 हिमालयाद्यद्विनिकेतन वै कैलाससद्मानमहिन्द्र-पूज्यम् ।
 विरच्चिविष्वादिसुपूज्यपाद वय नमामस्त्रिपुरद्विष हि ॥ ६९
 गोप्तारमीश जगता त्रयाणा कर्त्तरिमानन्दसुधासमुद्रम् ।
 भागीरथीभूषितमस्तकान्त सदा भजाम परम च रुद्रम् ॥ ७०

1. B₃, V—खमुत्यपात वेगेन ।

2. B₂—श्वेतेश्वर ।

श्रीपार्वतीवक्त्रसुधाशुद्धण्ड-सुधाशन सामसु गीयमानम् ।
 वेदार्थतत्त्वत्रतिपादन च भूयो नमाम प्रणमाम ईशम् ॥ ७१
 विश्वेश्वर ब्रह्मसुत विदग्ध रमापतीशकृत-वेदवाहम् ।
 रथाङ्गचन्द्रार्कमनुप्रसेय नमाम शम्भु हृदयाम्बुजस्थम् ॥ ७२
 गोब्राह्मणेभ्यस्तु कृतावनार गुणेतर लोकपति महेशम् ।
 विभु त्रिलोकार्त्तिहर त्रिनेत्र वय नमाम प्रतिपत्तिरूपम् ॥ ७३

सनत्कुमार उवाच

इत्यादि विदितैर्हृद्यै साम्ना वरपदाक्षरै ।
 गद्यपद्यपरिच्छद्यै स्तवै सपटलै शुभै ॥ ७४
 ससारविधिलावण्यस्तुतोष भगवान् शिव ।
 प्रोवाच मुनिसंघास्तान् किमिच्छथ तपोधना ॥ ७५
 ददामि निखिलान् कामान् पूरयामि मनोरथान् ।
 प्रार्थयध्व वर सर्वे प्रसन्नोऽह वृषधवज ॥ ७६
 स्ताव्रेणानेन भो विप्रा यो मा स्तौति नरोत्तम ।
 स प्राप्नोति वर काम लोकद्वयफलप्रदम् ॥ ७७
 धर्मार्थी धर्ममाणोति सुतार्थी सुतमाप्नुयात् ।
 कामानवाप्नुयात्कामी स्वर्गार्थी स्वर्गमन्तुते ॥ ७८
 भायर्थी लभते भायर्या गुणोपेतामुमासमाम् ।
 मोक्षार्थी लभते मोक्ष परमानन्ददायकम् ॥ ७९
 ब्रह्मघ्नो वा मुरापो वा मातृघ्न¹ पितृघातक ।
 स्वर्णहृद्वा² समाप्नोति सद्गति त्वस्य कीर्तनात् ॥ ८०
 विशेषतस्त्वह तुष्टो दास्यामीष्ट द्विजोत्तमाः ।
 वृवध्व वरमिष्ट भो तुष्ट स्तुत्यानया ह्यहम् ॥ ८१
 इतीश्वरवच्च श्रुत्वा सर्वे प्राञ्जलयो द्विजा ।
 इदमूर्च्छैशान प्रसन्न लोकसाक्षिणम् ॥ ८२
 विज्ञापयामो देवेश यद्यनुग्रहतास्ति नः ।
 रहस्यमिदमेवाशु पृच्छाम परमेश्वर ॥ ८३

1 A₂, B₂—मातृग ।2, B₂—सुहृद्वास ।

देवदेव महेशान कर्त्तास्मो युष्मदालयम् ।
 अस्मान् भक्तिमत सवनिनुज्ञा दातुमहंसि ॥ ६४
 अनाथास्त्वद्वृष्टे नाथ वय सर्वे वृषध्वज । ।
 उद्विनाः स्मो वय देव वर्त्तयिष्याम आश्रमम् ॥ ६५
 श्रोतुमिच्छामहे सर्वे ससाराधिं-विमोचनम् ।
 ज्ञानमुक्तिप्रदातार येन मुच्येत वै सुधी ॥ ६६
 कृत्तिवासा स्तुत प्राह बालखिल्या मरीचिगान् ।
 मा विचार कुरुध्वं च श्रुयन्ता गदतो मम ॥ ६७
 ब्रह्मणा प्रार्थित पूर्वं कर्त्तुमस्मिन् निकेतनम् ।
 भगवान् वासुदेवोऽपि कर्त्तुकामोऽस्मदालयम् ॥ ६८
 प्रार्थित मुनिभि पूर्वं भक्तियुक्तै सदा मयि ।
 लोकपालैः समस्तैश्च गन्धवैश्च महोरगैः ।
 केनापि नैव सिद्धि कर्त्तुकामेन मदगृहम् ॥ ६९
 कर्त्तव्यं भवता नैव मा कृथा परिभाष्ये^१ ।
 भवता गोचर नेद ज्ञानमन्यद् वदामि व ॥ ७०
 यच्छ्रूत्वा पुरुषव्याघ्रा प्रयान्ति परम पदम् ।
 प्रणवं परम ब्रह्म वेदादौ समजायते^२ ॥ ७१
 यदुच्चार्य पुमान् विप्रा पर ब्रह्माधिगच्छति ।
 अकारश्च उकारश्च मकार समजायते ॥ ७२
 अकारश्च स्वयं ब्रह्मा उकारो विष्णुरुच्यते ।
 मकारस्तु अह^३ साक्षात् पर ब्रह्मोच्यते द्विजा ॥ ७३
 नरक प्रतिपद्येत अस्माक भेदकृत् पुमान् ।
 यस्तु विष्णु स वै ब्रह्मा ब्रह्मा चैव महेश्वर ॥ ७४
 ईश्वर सर्वभूताना हृदये सस्थितोऽव्यय ।
 व्याप्यते सर्वभूतेषु ब्रह्म आरभ्यते यत ॥ ७५
 महानीश्वर एवात्मा विष्णुब्रह्ममहेश्वर ।
 ईश्वरस्तु स्वयं साक्षादनीश्वर उदाहृत ॥ ७६

1. B₁—वृथा परम भारत, V—मा वृथा परिभाषत ।

2. B₁—वेदादेवमजायत ।

3. B₂—स्वय ।

ब्रह्मविष्णु स एवैको^१ निरञ्जन उदाहृत ।
तस्मात् परतरो देवो विख्यातं परमेश्वर ॥ ६७

स बाह्यस्त्रिगुणेभ्यस्तु ईश्वरं परमः स्वराट् ।
तस्मात् सदाशिवो देवं परं ब्रह्म स उच्यते ॥ ६८
निर्लेपो निर्गुणं शून्यस्त्वक्षरं परमं स्वराट् ।
सर्वेषां हृदि वर्तन्ते एते वै सर्वपुरुषा ॥ ६९
प्राणिना जड़मादीना देहमध्ये द्विजोत्तमा ।
षड्दले^२ नाभिपद्मे च परमेष्ठी प्रकीर्तिः ॥ १००
हृत्पद्मे द्वादशदले विष्णुरुक्तारं ईरित ।
कण्ठाड्जे षोडशदले^३ मकारस्तु महेश्वर ॥ १०१

एवं गुणं तृतीयं च कीर्तिं सुनिभिः पुरा ।
प्रणवस्याद्वंमात्राच्च प्रकृतिं परिकीर्तिता ॥ १०२
तस्या स्थानं द्विजश्रेष्ठ ! मूलाधारे चतुर्दले ।
सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्चक्ता यदा ॥ १०३
प्रकृतिस्तु तदा ज्ञेया भूताना वाहिनी मता ।
भूमध्ये द्विदले पद्मे विख्यातं परमेश्वर ॥ १०४
प्रसन्नवदनः श्रीमान् निर्लेपं पुरुषं स्वराट् ।
ततः सहस्रं छदनः पद्माड्जे च सदाशिव ॥ १०५
पञ्चास्य परमः पुण्यं स्वराङ्क्षरं ईश्वर ।
गुणानामादिकन्दः स प्रकृत्याश्च विशेषत ॥ १०६
वक्त्रेभ्यस्तस्य देवस्य त्रिगुणाश्चैव जिज्ञारे ।
अकारो जायते पूर्वाद्विकारो दक्षिणात्तथा ॥ १०७
मकारं पश्चिमाज्जन्मे तथा प्रकृतिरुत्तरात् ।
अकारो विद्युदाभस्तूकारो नवघनोपम ॥ १०८

1 V—एव ज्ञो, B_१—ब्रह्मा विष्णु च शिवो वा पि ।

2 B_१—दशच्छ्लदे, V—शच्छ्लन्दे ।

3 B_१—कण्ठे वै द्वादशदले ।

4 B_१—छद्मे ।

5, V—स्वराङ्नक्षरं ईश्वर, C—स्वराजक्षरं ईश्वर, ।

मकार कुन्दसदृश प्रकृति कुङ्कुमप्रभा ।
 एव गुणाश्चतुभ्यस्तु पञ्चमात् परमेश्वर ॥ १०६

गोक्षीर हेमसदृश साक्षात् स तु सदाशिव ।
 वरदाभयपाणिस्तु शिवदेव सनातन ॥ ११०

अव्यय पुरुष श्रीमान् अक्षर परम स्वराट् ।
 स्वात्माराम समाख्यात गुणदच्यस्तु सदाशिव ॥ १११

निलेपो निर्णिणो नित्यो निष्प्रपञ्च स्थिर सदा ।
 शाखात् शाखा समायुक्त चतुर्वेद चिरस्थितम् ॥ ११२

वामेन बाहुना देवो विर्भाति मृगरूपिणम् ।
 ससारद्वुमच्छेत्तार कुठार दक्षिणे भुजे ॥ ११३

प्रसन्नवदनश्चासौ सहस्रदलमध्यग ।
 पुरुष त पुमान् ज्ञात्वा पर ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११४

अत पर पर गुह्या नास्ति नास्ति द्विजोत्तमा ।
 भवता स्तुतिपाठेन सुदूरागमनेन च ॥ ११५

प्रसन्नो ह्यभव यस्मात् तस्मात् च कृपयाऽथवा ।
 कथित पुण्ययोगाद् वा भवता पूर्वजन्मन¹ ॥ ११६

एतद् वेदेषु द्विष्णाप्य देवतासु न लभ्यते ।
 एतद् ज्ञान द्विजश्रेष्ठा भवसागरतारणम् ॥ ११७

अत पर पर श्रेय किमन्यत् परिपृच्छथ ।
 एव देवपतेर्वक्य श्रुत्वा ते मुनिपुज्जवा ॥ ११८

इदमूचुं पुनर्भक्त्या भवितव्य न वेति वा ।
 भूय एव मुनिश्रेष्ठा ऊचुस्ते परमेश्वरम् ॥ ११९

कस्मिन् कस्मिन् युगे देव किं रूपेण व्यवस्थित ।
 तानुवाच ततो देव शृणवन्तु ऋषिसत्तमा ॥ १२०

कृते त्रेतायुगे तावन् न मा पश्यन्ति देवता ।
 द्वापरे लिङ्गमाप्तोऽह प्रसादगुणवर्जित ॥ १२१

कलौ मम स्फुट लिङ्ग प्रासादगुणवर्जितम् ।
 कलावतीतपादे च मही यास्यति चन्द्रमाः ॥ १२२

¹ A₁, B₁, C—पुण्यजन्मन ।

शासयेत् पृथिवीभाग मङ्कुक्तो नान्यमानस ।
 यावत् कलिङ्गपर्यन्तं शशाङ्कं पृथिवीपति ॥ १२३
 ममोपदेश-कर्त्तासौ^१ प्रासादं हचिरं पृथुम् ।
 श्रुत्वा देवेरितं सम्यक् श्रुतास्ते मुनिपृज्ञवा ॥ १२४
 दर्शनं स्पर्शनं पूजा चक्रुरात्मनिवेदनम् ।
 छ्रुतकृत्या हि ते सर्वे बालखिल्या दिवं गता ।
 स्वपुरीं तु धनाध्यक्षो ययौ पुष्पकवाहन ॥ १२५

ब्रह्मोवाच

एव देवस्य माहात्म्यं श्रुतं मे गिरिकन्यके । ।
 सर्वपापघ्नमतुलं सर्वपुण्यविवर्द्धनम् ॥ १२६

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया चतुर्थेऽशे बाल-
 खिल्या-शिवसम्बादो नाम सप्तचत्वारिंशोऽष्टयाय ॥ ।

1. A_२—ममोपदेशकर्त्ता , V—ममोपदेशात् कर्त्ता स ।

2. Y, B_१, B_२—चतुर्थेऽशे बालखिल्या-शिवसम्बादो नाम प्रथमोऽष्टयाय ।

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

स होवाच स्मित ब्रह्मा भवानी शिवसन्निधौ ।
 शृणुष्वावहिता देवि । वनमेकाग्रक यथा ॥ १
 धर्मक्षेत्र समासाद्य यथा तौ प्रलय गतौ ।
 बलान्वितौ च असुरौ सद्योत्सिक्तौ^१ मुमोहतु ॥ २
 दृमिलस्य सुतश्चैक सुषेण इति विश्रुत ।
 गवलास्यात्मजो वीरो गोकर्णं परवीरहा ॥ ३
 दुशीलस्तु दुराचारो विषयासक्तचेतन ।
 यज्ञहन्ता सुरद्वेष्टा सर्वधर्मविहृष्टतु ॥ ४
 कालेन महता तस्य धर्मे मतिरजायत ।
 विनयेनोपसगम्य मुञ्जकेश^२ पुरोधसम् ॥ ५
 पप्रच्छ कुशलान् धर्मान् नैगमानृषिभाषितान् ।
 शिवतन्त्र सुविस्तीर्णं सद्ग्राव धार्मिक महत् ॥ ६
 निवेद्य गुरवे भाव वद्वाऽञ्जलिपुटस्थितः ।
 इङ्गिताकारतत्त्वज्ञो मुञ्जकेशो विचक्षण ॥ ७
 उपदेश तमुद्दिष्ट शिवाराधनमुत्तमम् ।
 सारभूत महाज्ञान ससारार्णवतारकम् ॥ ८
 ध्यात्वा जगदिद कृत्स्न पुण्यक्षेत्राश्रमान् हृदान् ।
 एकाग्रकसमुद्दिष्ट सर्वपापापनोदनम् ॥ ९
 व्रज भद्र पर क्षेत्र स्वर्णकूट हराश्रमम् ।
 विन्दुहृदजले स्नात्वा लिङ्गस्याराधन कुरु ॥ १०

1 व—मदोत्सिक्तौ ।

2. A_२—मुक्तकेश ।

गुरोवर्कियावसाने च स ययावसुरोत्तम ।
 आससाद पर क्षेत्र हेटकूटाद्रिशेखरम् ॥ ११
 मृगयन् त सुरारिघ्न कृत्तिवास न पश्यति ।
 न चाप्यन्यविधान् शम्भून् क्षेत्रजातान् स्वयभूवान् ॥ १२
 भूयो भूय सुविघ्नेन स्थले निम्ने समन्तत ।
 त्रि सप्ताक्षिपरो भक्तो लिङ्गमेकमपश्यत ॥ १३
 कृत्तिवासाददूरेण दशधेन्वन्तरे शते ।
 ऐशानी दिशमान्धाय किंचिदारनेयमास्थितम् ॥ १४
 तद् वीक्ष्य परम लिङ्ग मूर्तिमच्च सुतेजसम् ।
 प्रणम्य परितुष्टात्मा स्नापयामास शङ्करम् ॥ १५
 शीतेन वारिणा क्षाल्य हैमभृज्ञारपूरितै ।
 पञ्चगव्यैर्जंलै स्नाप्य पञ्चामृतमये पुनः ॥ १६
 दध्ना क्षीरमयैराज्यैस्तथा इक्षुरसै प्रियै ।
 चन्दनागुरुभिर्मुखै पुष्टेनर्नाविधै सजै ॥ १७
 विन्वित्रवासाभरणैर्धूपै कर्पूरमिश्रितै ।
 नैवेद्यैविविधाकारैरुपचारै शतै शिवम् ॥ १८
 स्तोत्रैरुच्चावचै सौम्यै प्रगीतैर्मधुरस्वरै ।
 पूजयित्वा जगामाशु स्वपुर बन्धुभि सह ॥ १९
 प्राग्ज्योतिष्ठुरी नाम्ना तत्र सोऽप्यवसत् सुखी ।
 तस्या प्रतिदिन चात्र आयाति शिवतत्पर ॥ २०
 एव प्रतिदिन^१ चैव प्रातरायाद् भवान्तिकम् ।
 अथ दैर्मिल आयातो विन्ध्यशैलान्महाबल ॥ २१
 सोऽभिगम्य शिवक्षेत्र हैमकूटाद्रिशेखरम् ।
 वभ्राम निखिल क्षेत्र योजनायतमण्डलम् ॥ २२
 मार्जन विमले तोये चकार शिवनिर्मिते ।
 ऊनकोटीन्नमस्कृत्य दृश्यादृश्यात्मनो गतान् ॥ २३
 त ददर्शिगत लिङ्ग रत्नदामोपशोभितम् ।
 पुष्पप्रकरमत्यर्थं त देश जनवर्जितम् ॥ २४

^१ A_१—प्रतिदिने ।

रोचयामास त दृष्ट्वा पराह्ने लिङ्गमुत्तमम् ।
 अपवाहितनिर्मलियं पूर्वपूजा विसृज्य च ॥ २५
 गड्डकाष्ठसहस्रै स्तु स्नपन विधिना कृतम् ।
 पुष्पैनीनाविधैर्मालियैर्गन्धै सागुरुचन्दनै ॥ २६
 धूपैर्दिव्योपचारैश्च रत्नविद्योत-भास्वरै ।
 आपूर्यमाणरत्नाद्यैर्मुक्ताफल विभूषितै ॥ २७
 जाम्बूनदमयै पद्मैः पद्मरागसमन्वितै^१ ।
 पूजा द्विगुणसम्भारै पूजयामास शङ्करम् ॥ २८
 जगाम भुवन सोऽपि विन्ध्य नगवरोत्तमम् ।
 तत प्रभूत्यसौ विद्यादपराह्नेऽपसर्पति ॥ २९
 नित्यमेवाकरोत् पूजा सुषेणो द्वुमिलात्मज ।
 प्रात काले च गोकर्णो द्वावेतावसुरोत्तमौ ॥ ३०
 एकलिङ्गमुपासन्तौ पार्वतीयौ महासुरौ ।
 अविकल्पमनावेतौ शिवाराधन-तत्परौ ॥ ३१
 शताब्दसाधिका^२ पूजा चक्रनुर्गतकलमषौ ।
 गोकर्णो मणिमुक्ताभिर रत्नवैदुर्यकाञ्चनं ॥ ३२
 विचित्ररचनोद्भावैर्चयित्वा पुर ययौ ।
 अनुयात सुषेणोऽपि मध्याह्नात् परतो जव ॥ ३३
 दृष्ट्वा रत्नमयो पूजा विस्मयोत्फुल्ललोचन ।
 कोऽप्य स्पृश्यति सदिव्यामस्मत् पूजामनिन्दिताम् ॥ ३४
 इति सचित्य उद्विग्न केनाय स्पर्शितो विभु ।
 द्विगुण स्थानमाचक्रे लिङ्गपुष्पोपमार्जनम् ॥ ३५
 द्वैव मेध्याभिषेकैश्च स्वय पूजा चकार स ।
 जानि-चम्पक-पुन्नागै कर्णिकारै सपाटलै ॥ ३६
 मुचुकुर्दातिमुक्तैश्च नागकर्ण-प्रियङ्गकै ।
 सन्तानाशोकमन्दारैविलवकुञ्जामुकुन्दकै ॥ ३७
 पद्मोत्पलैश्च कलहारै सौगन्धिक-सुरक्तकः ।
 जलजै स्थलजै पुष्पैनीनावर्णै सुगन्धिभिः ॥ ३८

१ V—पद्मरागशताङ्क्तै ।

२, y—शताङ्गसाधक ।

एव प्रतिदिन तौ तु ज्ञातावपि महावलौ ।
ज्ञातमित्थ किमियेव पूजितस्त्र विपर्यय ॥ ३६
परिवर्त्तनक चित्र वलि-पृष्ठपैस्तथापरै ।
समभ्यच्छर्यं पुरस्कृत्य पूर्वाल्ले विकृतस्थित ॥ ४०
लताजालाल्लरे घन्वी शरी खड़गी परश्वधी ।
योजनैक बल स्थाप्य स्वयं तत्रावतिष्ठते ॥ ४१
जुगोप मनुमात्मानमीक्ष्यमाणे ह्यतन्त्रित ।
निकुञ्जे गहने भीमे सागरस्य च रोधमि ॥ ४२
मध्यदिनगत सूर्यं सन्ताप जनयन् भृशम् ।
मुनयस्तीरमासाद्य द्वितीयसवनाधिन ॥ ४३
बीक्षन्ते^१ श्वापदा धोरा गजा सिंह खगा नरा ।
समेत्य विविशुस्तोये निर्जराश्च तपश्विन ॥ ४४
क्षेत्रराजप्रभावोऽय सममित्रारिबान्ववा ।
अन्योऽन्यं न विहृथ्यन्ति महापातकिनो हि ये ॥ ४५
निवर्त्तन्ते अनेकास्ते यथाकाम वनेचरा ।
तत्राप्यासस्तुत^२ पूजामाजगाम महासुर ॥ ४६
पूजोपहारसभारै सभूय विविधायुधै ।
आसाद्य रुचिर देश लिङ्गमूले व्यवस्थित ॥ ४७
नापश्यत निजा पूजा सरब्धमिदमवीत् ।
लोकपाला ग्रहा नागा राक्षसा मनुजाधिपा ॥ ४८
देवदानव भूतानि दैत्याश्चासुरकिन्नरा ।
क्षुद्रवरा विमूढा के अस्मत् पूजोपहारिण ॥ ४९
सदानुवन्धधर्मघ्नं कृतघ्नं पिशुनाधमम् ।
धिग्विहृनित्यं तपस्तस्य व्यामिश्रित्याभिदूषणम् ॥ ५०
क्षत्रियो वा दुराचारो नयामि यमसदनम् ।
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं साक्षिणो लोकपालका ॥ ५१
यदि पश्यामि त मूढमनर्य धर्मदूषकम् ।
अद्य मद्वाणसच्छन्नं तच्छरो याति भूतलम् ॥ ५२

1 B₂, V - जलास्ते ।

2, A₃ C—तत्राप्यासस्तुत ।

तस्य चेव तुवापस्य श्रुत्वा क्रोधेरित वच ।
 तिष्ठ तिष्ठेति सकुद्धरचापपाणिरभाषत ॥ ५३

तमपश्यत् प्रधावन्त गजन्त जलदोपमम् ।
 दृढ चाप समादाय सज्य चक्र महाबलः ॥ ५४

काञ्चन रुचं चित्र शिरस्त्राण विकुण्डलम् ।
 सायुधो तौ समायातौ शृङ्खवन्ताविवाचलौ ॥ ५५

सरव्यधनघोराभौ सर्वास्त्रकुशलाविमौ ।
 अभिप्रायन्त अग्न्योऽन्य प्राहेद परुष वच ॥ ५६

हेमरत्नमयीं पूजा मम दत्तामनेकश ।
 प्रत्यह च प्रदानस्य हृतवानसि दुर्मंते ॥ ५७

स्पृशंयित्वा महादेव लिङ्गमूर्ति निरामयम् ।
 अनहोऽस्यप्यनायंस्त्व वधयोग्योऽसि दुर्मंते ॥ ५८

विचिन्त्य मनसा क्रुद्धो व्याजहार स्थिरो भव ।
 गोकर्णं प्रहसन् प्राह स्थिरोऽह निर्मलोदक ॥ ५९

द्रक्षस्थ मत् शरैविद्धः पूर्वप्रेत-पितामहान् ।
 इत्युक्तवाष्टशतर्वंक्रमे जघान वरदानव ॥ ६०

तमायान्त सुषेणस्तु चिष्ठेद कृतहस्तवत् ।
 भूय क्रोधस मृथेन विशद् वाणान् व्यकिरत् ॥ ६१

त चापि दशभिर्बाणैव्याहिरत् षष्ठि पत्रिभि ।
 योत्स्यमान तमन्योऽन्य चन्द्राविव समागतौ ॥ ६२

चापमुद्घम्य शीत्रास्त्रावचच्छन्न कृतश्रमो ।
 अभिन्नमभिजघनन्तौ गृहेष्ठे गोवृषभाविव ॥ ६३

अन्योऽन्य तो मदामत्ती व्याघ्रावि दुरासदी ।
 मत्ताद्विरदविभ्रान्तावप्रमेया बलायुधो ॥ ६४

अत्यन्त युद्धमानाभ्या समकम्पत मेदिची ।
 पादन्यासविर्निर्भिन्ना सशैलवनकानना ॥ ६५

पत्तलोचठलित शब्द सुकृताम्भोद-नि.स्वत ।
 स्वनवन्त्यो दिश सर्वा वित्रेसुरंगचारिण ॥ ६६

हेमपुत्रे प्रसन्नाग्रे शिलाधीतैरजिह्वगै ।
 उल्काशनिसमप्रस्थयो व्यापृच्छन्ते परस्परम् ॥ ६७
 सव्यापसव्यमानादौ कृतश्रतिकृताविभौ ।
 एकादेकविशेषौ तौ धन्विनौ बलशालिनौ ॥ ६८
 लोकपाला प्रपश्यन्ति विद्रवन्ति बनीकस ।
 गोकर्ण कर्णिकस्तीक्ष्णै शतसन्नतपर्वभि ॥ ६९
 अदृश्यमकरोत् सख्ये नीहारैरशुमानिव ।
 स चिच्छेद शरैर्भलैर्दर्शयन् कर्णिलाधवम् ॥ ७०
 रुरोध मार्गणैस्तस्य सर्वास्तान् दानवोत्तम ।
 तत्क्षणात् पाशबद्धेन युक्त सद्य इवाभवत् ॥ ७१
 इष्पुसक्षयमापन्नौ शिलामादायतावृभौ ।
 जघ्नतु. समरेऽन्योऽन्य वलिवासवयोरिव ॥ ७२
 शिलाभ्या समयाताभ्यामासीच्छब्दो भयङ्कर ।
 सम्बन्धिनधोराभौ वृक्षानुत्पाटितावृभौ ॥ ७३
 विक्षिपन्त शरानुग्रान् शतशोऽथ सहस्रश ।
 वद्धवैरौ महात्मानावसुराश समुद्भवौ ॥ ७४
 कालस्य वशमापन्नौ सन्निकृष्टौ ब्रलोक्टौ ।
 रक्तासक्त स सर्वाङ्गौ धातुनाद्रेश्च सन्निभौ ॥ ७५
 सन्दण्टौष्टपुटावेतौ मुष्टिमुच्चम्य तावृभौ ।
 चेष्टमानौ विनर्दन्तो सव्यदक्षिणमाश्रितौ ॥ ७६
 सुन्दोपसुन्दसकाशौ लेलिहानौ तु सूक्कणीम् ।
 बाहुयुद्धविदावेतौ ससक्ताभोगवच्चर्वसौ ॥ ७७
 बाहुवन्धपदोद्गारे शृङ्खलोत्कर्षयोधर्मे ।
 लोकसधातसपातै क्षोभयन्तौ च मेदिनीम् ॥ ७८
 शीघ्र वभञ्जतु च्छन्नाश्चूर्णयन्तौ शिलोच्चयान् ।
 सूर्गिवाव्यक्तसर्वाङ्गौ रक्तफेनोद्भमन्तकौ ॥ ७९
 पतत स्म विशृङ्गाभौ भूमिकम्पो भवत् तदा ।
 मुष्टिनिर्धारिनिर्भन्नौ गतासू विकृताननौ ॥ ८०

गोकर्णेश्च सुषेणश्च त्यक्ता देह दिव गतौ ।
 शिवस्यानुचरावेतै गणमध्ये सुखावहौ ॥ ८१
 एको गौरमुखो नाम्ना गोकर्णो हेमपिङ्गल ।
 तस्य लिङ्गस्य सज्जार्थ^१ पुरा चाराधनाय वै ।
 गोकर्णेश्वर इत्येव नाम चक्रे सुरासुरौ ॥ ८२

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यमैश्वर्यां सहिताया चतुर्थेऽशे गोकर्णेश्वर-
 माहात्म्य नाम अष्टचत्वारिंशोऽध्याय २ ।

१ B₂, V—शब्दार्थ ।

२ V, B₂, B₁—चतुर्थेऽशे गोकर्णेश्वरमाहात्म्य नाम द्वितीयोऽध्याय ।

ऊनपञ्चाशत् अध्यायः

सनतकुमार उवाच

ब्रह्मेरितमिदं श्रुत्वा प्रीतिसजननं वच ।
भूयो हैमवती प्राह ब्रह्माणमभितद्युतिम् ॥ १
कृत्तिवासं जगद्वासं स्वर्णकूटाद्रिशेखरम् ।
त्रैलोक्यवन्दितं गत्वा वनमेकाभ्रमुत्तमम् ॥ २
लिङ्गमाराधितं येन तन्ममाख्यातुमर्हसि ।
श्रृण्वती न हि तृप्यामि गुणनेवास्य पद्मज ! ॥ ३

ब्रह्मोवाच

चिरं ध्यात्वा उवाचेदं जगद्योनि पितामहं ।
यस्य प्रसादादद्यापि दिवि मोदन्ति चाक्षयम् ॥ ४
को न सेवेत देवेशं कृत्तिवासं जगदगुरुम् ।
धर्मर्थकाममोक्षादीन् दद्यादायुर्वं सशय ॥ ५
स्वर्गरोहणमागं च स्मृतमात्राघनाशनम् ।
आत्मद्रोहो विमूढास्ते ये न सेवन्ति शङ्करम् ॥ ६
शृणुष्वावहिते देवि ! यत्त्वं पृच्छसि सुक्रते ! ।
यस्तु सागरपर्यन्तं शशासं पृथिवीमिमाम् ॥ ७
जमर्दाग्नं सुतो रामं प्रख्यात-बलपौरुषं ।
त्रिं सप्तकृत्वोर्वर्इका चतुरर्णवमेखलाम् ॥ ८
यो नि सप्तनमकरोत् स द्वितीय इवाशुमान् ।
वेदवेदाङ्ग-तत्वज्ञं स्मृतिशास्त्रविशारदः ॥ ९
निर्जितार्जितक्रोधं क्षिति धर्मेण शासति ।
बलवान् सत्यसप्न्नो विनीतं कृतलक्षणं ॥ १०
पुराणस्मृतिसम्पन्नं आश्रमज्ञो विधानवित् ।
श्रतिधर्मं च सतिष्ठश्चचारं पृथिवीमिमाम् ॥ ११

आजगाम प्रयत्नेन वारणस्या नृपोत्तमः ।
 तीर्थयात्रा यथोद्दिष्ट चकार विधिवत् स्वयम् ॥ १२
 मुनीन् स बहुमानेन पूजयित्वा व्रवीदिम् ।
 शाकल्य शसक कण्ठ च्यवनं चण्डभार्गवम् ॥ १३
 हार्दिक्य बृहदश्वं च गौतमं गालवं कठम् ।
 शौनकं भरतं प्राच्यं बामदेवं बृहद्रथम् ॥ १४
 शातातपोपमन्युश्च सशिष्यान् सशितव्रतान् ।
 तान् अपश्यन् मुदायुक्तो जामदग्न्यो महामति ॥ १५
 विनयावनतो भूत्वा पप्रच्छ मुनि-ससदि ।
 भवत श्रोतुमिच्छामि शिवाराघनमुत्तमम् ॥ १६
 यस्मिन् दत्तेऽक्षयं वित्तं त देशं व्रूतं मे विभो । ।
 प्रासादेनाणुमात्रेण यस्मिन् तुष्यति शङ्करः ॥ १७
 एतद्भूतहितं वाक्यं श्रुत्वा ते मुनिपुञ्जवा ।
 अभिनन्द्य तदा वाक्यमन्योऽन्यमभिमूचतु ॥ १८
 साध्वहोक्तमिदं राजा श्राव्य कृत्यमधापहम् ।
 मार्कंण्डेयं समासीनं सप्तकल्पान्तजीविनम् ॥ १९
 विनयेनोपसगम्यापृच्छन्नृपतिनोदितम् ।
 मार्कंण्डेयश्चिरं ध्यात्वा व्याजहारानलद्युतिः ॥ २०

मार्कंण्डेय उवाच

नाकपृष्ठे नगश्रेष्ठे काष्ठाया वनरोधसि ।
 दिव्ययोगेन सपश्यन् कृत्स्नं लोकाश्वराचरान् ॥ २१
 चित्रान्न्यायवतान् पुण्यान् पुराणविधिनोदितान् ।
 आलोक्य निखिलाश्चान्यान् प्राह गम्भीरया गिरा ॥ २२
 शृणु तत्त्वार्थं सक्षेपं परं पृच्छसि भूपते । ।
 पुराणपुरुषे प्रोक्तमादिसर्गे सनातनम् ॥ २३
 अनुभूता अनेकंश्च धर्मंव्युष्टिरनुत्तमा ।
 दक्षिणोदधि अभ्यासे स्वर्णंकूटे शिलाच्चये ॥ २४
 एकाभ्रकवनोद्देशे भौमस्वर्गे मनोरमे ।
 त्रैलोक्यतीर्थंसधाते बिन्दुं स्रवति सर्वदा ॥ २५
 तस्माद् बिन्दुसरो नाम्ना सर्वपापहरो हृद ।
 एकोनकोटिलिङ्गैश्च वृतो देवपति स्वयम् ॥ २६

तत्रास्ते भगवान् रुद्र कृत्तिवासा जगदगुरु ।
 ब्रह्मोन्द्रविष्णुप्रमुखै पूजितस्त्रिदशोत्तमै ॥ २७
 मुनिपन्नगसिद्धैश्च पूज्य प्राप्ता शुभा गति ।
 अद्यापि दिवि मोदन्ते कृत्तिवास । प्रसादत ॥ २८
 स्वल्पमल्पस्य दानस्य अक्षय परिकीर्त्तित ।
 प्रासादेनाणुमात्रेण लभेयु शाश्वतीं गतिम् ॥ २९
 ब्रह्माद्यादेवता । सर्वे मुनय सिद्धचारणा ।
 स्नानदानाच्चर्चन काले भक्तिमुद्रहता नृणाम् ॥ ३०
 विषुवे द्वे च तत् शस्त त्वष्टमी प्रथमादिषु ।
 ग्रहोपरागसयोगे आद्यतीर्थमुदाहृतम् ॥ ३१
 सदा वसति यत्रासावष्टमूर्त्तिधर प्रभु ।
 गोभूहिरण्यवासासि हेमरत्नादिकानि च ॥ ३२
 अनन्दानानि शस्तानि प्रयच्छेद य स्वशक्तित ।
 आदास्यति स्वय देव कोटिमूर्त्तिधरो हर ॥ ३३
 सुप्रीत परमेशानो ददात्यभिमत फलम् ।
 कन्यादान वृषोत्सर्ग स्वर्णदान विवेषत ॥ ३४
 अनड्वाहादि यद्वान मध्वाज्य तु सदैवतम् ।
 क्षेत्रस्यास्य प्रभावेन कोटिमाहुर्मनीषिण ॥ ३५
 अनुभूतमनेकैश्च दानस्य फलमन्त च ।
 तस्मात्वमणि राजेन्द्र । द्रुतमेकाम्रक व्रज ॥ ३६
 भज देवमनाद्यन्त कृत्तिवाससमव्ययम् ।
 प्रासादमणुमात्र च विधत्स्व शिवसन्निधौ ॥ ३७

ब्रह्मोवाच

वाढमित्येव स प्राह मार्कण्डेय नृपोत्तम ।
 नमस्कृत्वा जगामाशु दक्षिणस्योदर्षेस्तटम् ॥ ३८
 वाससाद शिवक्षेत्र महाप्रलय-पर्यन्तम्¹ ।
 बिन्दुद्भूव सरो दिव्य हेमकूटाचलोपमम् ॥ ३९

¹ A, V—परिणतम् ।

गिरिप्रस्तवणाकीर्णं चित्रपादपस्कुलम् ।
 मेरुमन्दरसकाशं लिङ्गकोटिविभूषितम् ॥ ४०
 दृष्ट्वा परमसतुष्टौ^१ यथोक्त ब्रह्मवादिना ।
 स्नानदानान्चर्चनं कृत्वा ब्राह्मणाना च तर्पणम् ॥ ४१
 प्रासादार्थं ददौ चार्घ्यं मखं माहेश्वरं प्रति ।
 शिलाकर्मकरन्यास-सूत्रधाराश्च शिलिप्नः ॥ ४२
 कर्मकाराय सकृत्तुं^२ कर्मकारं प्रचक्रमे ।
 सदस्यान् ऋत्विजो होतृनन्याश्च परिचारकान् ॥ ४३
 तपस्विना समध्वाज्यैर्जुहवः^२ च समित् कुशै ।
 कनकं राजतं ताम्रं कन्याहस्त्यश्वकानपि ॥ ४४
 गवाम्बरक्षमारत्नादीनन्नदानं ददौ च स ।
 दीयते दीयतेऽनेन नास्तीत्येव न शुश्रुम् ॥ ४५
 अच्चिरेणैव कालेन निष्पन्नौ देवतालयः ।
 सर्वावयवसम्पन्नो लक्षणै समलङ्घितम् ॥ ४६
 प्रतिष्ठा शिवतन्त्रोक्ता चकार विधिवत् स्वयम् ।
 पूर्णाहुति हुतिस्यान्ते स्नानमावभूथात्मकम् ॥ ४७
 अष्टौ च द्विरदान् मत्तान् करेणुर्दशपञ्च च ।
 अश्वान् शतं जवोपेतान् सहस्रावर-रोहिणी ॥ ४८
 गाश्च पञ्चशतं निष्कं मणीना च शतत्रयम् ।
 अलङ्घारवती-कन्या हसलीला सुमध्यमा ॥ ४९
 कुलीना शीलसम्पन्ना स ददौ कृतिवाससे ।
 यथाकामं ददौ वित्तं धृत्युत्साहं समन्वित ॥ ५०
 प्रीतो देवो विरूपाक्षो यज्ञदानादिकर्मणा ।
 य श्रीरामप्रतिष्ठानं परमेश्वर-इरीत ॥ ५१
 अभवत् तत्र सान्निध्यं व्याजहारं उमापतिः ।
 सम्यक् तुष्टोऽस्मि भद्रं ते यज्ञेनानेन सुव्रतं ॥ ५२
 देवायतनमुख्येन दानेन चरितेन च ।
 वरं वृणीष्व यत्कामं वरदोऽहमिहागत ॥ ५३

¹ B₂, V—परमसतुष्टो ।

² B₂, V—तपस्विनो महामेष्यानाजुहाव ।

श्रुत्वा वाक्यमिदं प्रीतो भार्गवं प्राह शङ्करम् ।
 यदि प्रसन्नो भगवान् वरमिच्छामि दीयताम् ॥ ५४
 अस्मिन् स्थाने सदा पूजा स्वयमादातुमर्हसि ।
 अपर वरमिच्छामि यश्च त्वा विधिना स्वयम् ॥ ५५
 पूजयेद् वाथ सपश्येत् तस्य पूरय वाञ्छितम् ।
 एवमस्त्विति देवेश सविशेषमथावृणोत् ॥ ५६
 निवसेऽहं सदा चात्र तथापि तिथि सन्निधौ ।
 अष्टम्या शुक्लपक्षस्य आषाढे मासि भार्गव ॥ ५७
 प्रातरुत्थाय य स्नाति दिव्ये बिन्दुसरो जले ।
 परशुरामेश्वरं पूजा भक्तियुक्तं स्वशक्तित ॥ ५८
 कुतोपचारैर्विमलैस्ततो मन्त्रमुदीरयेत् ।
 ॐ नमस्ते परमार्थाय निर्देशगुरवे नम ॥ ५९
 पूर्वे वयसि यत् पापं क्षालयाम्यत्र जन्मनि ।
 सुकृतं पदमत्युग्रं मनोज्ञं विपुलं शुभम् ॥ ६०
 प्रयच्छ परमेशानं इहामुत्रैकर्मजितम् ।
 अनेन मन्त्रयोगेन नमस्कृत्वा व्रजेच्छुच्चि ॥ ६१
 कृत्तिवासं प्रयत्नेन अष्टमूर्त्ति-प्रदक्षिणम् ।*
 तेनैव विधिना भूयश्चाष्टमूर्त्तिधरं शिवम् ॥ ६२
 नमस्कारान्तरे पूजा महादेवाय शक्तित ।
 वासरान्ते तथा पूजा यावन्नस्तगतेऽशुमान् ॥ ६३
 कुर्याद्व भवेशानं परशुरामाञ्चितं हरम् ।
 प्रात श्वीरमयं स्नानं मध्याह्ने चाज्यमुत्तमम् ॥ ६४

1. B₂ V—मूर्जितम् ।

*V—ततो देवगृहं गत्वा देवस्थाभिमुखं ततः ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन कुर्यात् षोडशवन्दनम् ॥
 मध्याह्ने च पुनः पूजा परशुरामाय शक्तित ।
 कुर्यात् चैव नरश्रेष्ठं एवपनालम्बनं वर ॥
 ॐ नमस्ते स्थूल सूक्ष्माय व्यापीने परमेश्वर ।
 मध्ये वयसि यत् पापं तत् पापं न क्षयं कुरु ॥

2. V—गध्यमुत्तमम् ।

दिवान्ते मधुना सनान जामदग्न्येश्वर स्मृतम् ।
 परशुरामेश्वर लिङ्गमुपचारगणै सह ॥ ६५
 ततस्तद्विक्षिणे भूत्वा इम मन्त्रमुदीरयेत् ।
 ॐ नम सुरासुराधीश सवज्ञ अपराजित ॥ ६६
 सर्वव्यापिन् । जगद्धाम । प्रसीद परमेश्वर । ।
 बाल्ये कौमारवाहक्ये यन्मया दुरित कृतम् ॥ ६७
 तदस्माक व्यपोह त्व सर्वजन्मान्तरै कृतम् ।
 पूरस्वाखिलान् कामानिह प्रेत्य यदुत्तमम् ॥ ६८
 प्रपन्नोऽह सदा नाथ त्राहि मा वृषभध्वज ।
 क्षामयित्वा व्रजेत् तस्मात् जगत्या त्रिविधार्च्छितम् ॥ ६९
 पूर्वोक्त विधिना सम्यग् वन्दन कृत्तिवाससे ।
 एतद् व्रत समाख्यात ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ ७०
 तपोजनै^१ समेतेन हविष्य भोजयेत् स्वयम् ।
 एव य कुरुते सम्यक् सर्वज्ञानादिक लभेत् ।
 प्राप्नोत्यविकल तात मत् प्रसादात् न सशय ॥ ७१

ब्रह्मोवाच

परमेश स्वय साक्षादादिष्ट व्रतमुत्तमम् ।
 परशुराममसौ देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ७२

इत्येकाङ्गपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया चतुर्थेऽशे परशुरामेश्वर
 माहात्म्य नाम ऊनपञ्चाशत् अध्याय^२ ॥

1. B₂, V—तपोष्ठन ।

2. B₂, V—चतुर्थेऽशे परशुरामेश्वरमाहात्म्यं नाम तृतीयोऽस्यायां ॥

पञ्चाशत् अर्थयायः

श्री ब्रह्मोवाच

अथापर प्रवक्ष्यामि क्षत्रस्यास्य महात्मनं ।
प्रभाव गिरिमुख्यस्य लोकद्वय-फलप्रदम् ॥ १
इक्षवाकुवशप्रभवो राजासीत् सत्यविक्रम ।
यज्वा च भूरिद शूरो नामा दशरथेति च ॥ २
चत्वारस्तस्य तनया रामस्तेषा हि पूर्वज ।
पितृनियोगाद् धर्मात्मा वने त्रास चकार स ॥ ३
हृतभार्यों विचिन्वन्ती भ्रातरौ रामलक्ष्मणी ।
सुग्रीव सख्यमासाद्य द्रुत वध्वा महोदधिम् ॥ ४
रावण सबल हत्वाप्यभिषिच्य विभीषणम् ।
दत्वाभय जनेभ्यस्तु दृष्ट्वा दशरथ नृपम् ॥ ५
तत् पञ्चदशाब्देन आतृजाया समन्वित ।
तैर्हृते प्लवगे सार्द्धमयोध्या प्रविशद् विभु ॥ ६
शत्रुघ्न भरत दृष्ट्वा पौरान् मातरमेव च ।
ऋषिभिः सह सम्पाद्य ह्यमेधादिकान् क्रतून् ॥ ७
इयाज य परो दान्त समाप्तवरदक्षिण ।
नमामि प्रत्यह देवि । त देव रघुनन्दनम् ॥ ८
अथ रामो महाप्राज्ञ पप्रच्छ कृषिसत्तमान् ।
वशिष्ठ वामदेव च जावालिमथ काश्यपम् ॥ ९
कौण्डन्यागस्त्यवृषभान् गोपाल शाशपायनम् ।
विनयेनोपसगम्य रामो राजीवलोचन ॥ १०
प्लक्षद्वीपे तथाऽन्यस्मिन् उच्चे निम्ने स्थले जले ।
पुण्यायतनमुख्येषु सागरेषु सरस्सु च ॥ ११
यानि कानि तु स्थानानि पुण्यक्षेत्राणि शस्त ।
स्वल्पेऽप्यक्षयता यत्र धर्माचाति प्रवद्धते ॥ १२

रामोक्तमिदमाकर्णं मुनय साधु साधिवति ।
 वशिष्ठमूचुस्ते सर्वे कथ्यता परमेष्ठिज ॥ १३
 वशिष्ठोऽपि चिरध्यात्वा प्रश्नस्य सदृशं वच ।
 त्रीलोकान् सर्वधर्मात्मा प्रत्येकैकानवेक्ष्य स ॥ १४
 पुराणान् ऋषिभि प्रोक्तान् यत्र धर्मो महान् भवेत् ।
 आम्नाय निखिलान् साङ्घान् निश्चतपदनिर्णयान् ॥ १५
 एतानन्यान् समालोक्य चैकाग्रं दिव्यचक्षुषा ।
 आद्य सनातनतर स्मृतमात्राघहारिणम् ॥ १६
 ज्ञात्वोत्तरं लौकिकसारभूतं
 साम्नायवर्जीं जगदादि-लोकम् ।
 त चोद्भूवस्थिति-लया
 परस्तादानादिमध्यान्तकमप्रमेयम् ॥ १७
 एकाग्रके क्षेत्रवरे वरिष्ठे
 साधारणोभूत-अशेषमीश्वर ।
 स्वय स्वयम्भुर्भंगवान् सनातनो
 नात पर तथ्यमिहास्तिलोके ॥ १८

ब्रह्मोवाच

गुरोवर्क्ष्यमिदं श्रुत्वा राम कमलोचन ।
 ययौ एकाग्रकं क्षेत्रं भ्रातृभी रघुनन्दन ॥ १९
 पूर्वं मुनिगणा जग्मु राघवस्तदनन्तरम् ।
 त च देश ययौ शैवं सपत्नीको बलै सह ॥ २०
 आससाद् यथोद्दिष्टं वशिष्ठप्रमुखैद्विजौ ।
 तीर्थयात्रा चकारासौ राम कमलोचन ॥ २१
 एकोनकोटिलिङ्गेभ्यो वन्दनं कृत्तिवाससे ।
 दर्शनं स्पर्शनं चैव मूर्त्तिभेदान् पृथक् पृथक् ॥ २२
 कृते स्तुत्यच्चर्चने रामे रविरस्ताचलं ययौ ।
 उवास रजनी राजा समेत्य मुनिभिर्वृत ॥ २३
 कथयन्तं कथा पुण्या पुराणविधिनोदितम् ।
 क्षणदा क्षयमापन्ना समृत्याय च राघव ॥ २४

गन्धव-ध्वनिभिजुष्ट सूतमागधवन्दिभि ।
 सुप्रभाते सुमङ्गल्ये ततो बिन्दुसरो यदी ॥ २५
 अवतीर्णे जले दिव्ये सिद्धचारण-सेविते ।
 प्रात क्रिया च निवर्त्य प्रणम्य च महामुनीन् ॥ २६
 अभिनन्द्य महीपालानाशीर्वदि प्रगृह्ण च ।
 अनन्त वासुदेवाख्य बहुमानेन पूजितम् ॥ २७
 वाशिष्ठेन सुमन्त्रेण ससभारेण तोषित ।
 पूजयित्वा जगामासौ जगत्या जगतीपति ॥ २८
 नन्दीश्वर गणाध्यक्ष महाकाल विनायकम् ।
 विघ्नेश्वर कुमार च वृषभ वृषभेश्वरण ॥ २९
 निदध्यात् पूजयामास देव त्रिभुवनेश्वरम् ।
 ततो गोपालिनी देवी कल्पवृक्ष च सुव्रत ॥ ३०
 गणचण्ड च सावित्री सप्तवारान् प्रदक्षिणम् ।
 कृत्तिवास ततो भूय प्रणम्य उपसथत ॥ ३१
 स्नापयामास देवेश सलिले पयसा तथा ।
 दध्ना साज्यमयै शस्तै शुभ्रै पञ्चामृतस्तथा ॥ ३२
 गन्धोदकमयैर्ह द्यस्तीर्थाम्भ शतशो घटै ।
 सुगन्धेरनुलेपैश्च दिव्यैर्मल्यैर्मनोहरै ॥ ३३
 गन्धै पुष्पैस्तथा धूपैर्दीप-नैवेद्य-वाससैः ।
 स्तजै प्रवरमत्यर्थमुपचारपदैर्विभुम् ॥ ३४
 स्तात्रैरुचावैदिव्यै सिद्धमन्त्रपदाक्षरै ।
 छन्दोपनिषदै इलक्षणै गीतवादित्र नि स्वनै ॥ ३५
 वीरावेणुलयैर्नृत्यै सर्वभावेन राघव ।
 पूजयामास त देवमाचायश्च तपोधनान् ॥ ३६
 हेमराजतवस्त्रैश्च ब्राह्मणाना च तर्पणम् ।
 अददत् सर्वं विप्रेभ्य शिवमुद्दिश्य दक्षिणाम् ॥ ३७
 एव प्रतिदिन पूजा मणिरत्नमयी पराम् ।
 चकार विधिवत् राजा राघवो रघुनन्दन ॥ ३८
 यथाह स निजामात्यान् सौमित्रिभरताविमौ ।
 वशिष्ठ स्थविराचायं वामदेव च काश्यपम् ॥ ३९

पार्थिवान् धर्मप्रवणान् सुहृत्-प्रकृतियाजकान् ।
 सर्वान् प्राह महीपाल पूर्णेन्दुसदृशानन् ॥ ४०
 इच्छेऽहमालय कर्तुं लिङ्गस्यास्यानुरूपतः ।
 क्षिप्र संवाहय कृत्स्न पाषाणाश्ममयानि च ॥ ४१
 वाढमित्यैव ते सर्वे चक्रं कमण्ड्यशेषत ।
 प्रयच्छतः सुसहृष्टो भरतौ रामशासनात् ॥ ४२
 वशिष्ठस्तमुवाचेद राघव मुनिभि सह ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च शक्राद्या देवदैत्योरगाप्सरा ॥ ४३
 यक्ष विद्याधरा साध्या मुनयश्च दिवीकस ।
 व्यवस्थिता महीपाला पुरा राम अनेकशः ॥ ४४
 सहस्रयुगपर्यन्तं सांप्रत भवतोदितम् ।
 यदि प्रसन्नो भगवान् कुरुष्वाभिमत तदा ॥ ४५
 पुरा श्रुतिरिय राजन् ! शशाङ्क कारयिष्यति ।
 तस्मात् त्वमपि राजेन्द्र ! अन्यन्त्रायतन कुरु ॥ ४६
 इत्यैव वदतस्तस्य वशिष्ठस्य महात्मन ।
 ततश्चान्तर्हिता वाणी गगनादवत्तारिता ॥ ४७
 राम राम महाबाहो देवाना प्रीतिवर्द्धन ।
 रुद्राराधनतत्त्वज्ञ शृणु मे परम वच ॥ ४८
 चन्द्रमा मुकुटाद् ऋष्टो महीं यास्यति नाचिरात् ।
 तदाऽसौ कुरुतेऽस्माक प्रासाद शिवसम्मतम् ॥ ४९
 विघत्सान्य महाबाहो प्रासाद हृचिरद्युतिम् ।
 तत्राह स्वयमेवोच्चैरूपस्थास्ये चिर सदा ॥ ५०
 पूजित प्रीतिमतुल ददाम्यभिमत फलम् ।
 शुश्रावान्तर्हिता वाणी रामो भ्रातृ सुहृत् सख ॥ ५१
 स भूय प्राञ्जलि वध्वा त देव प्रत्युवाच ह ।
 कस्मिन् देशे करिष्यामि आज्ञापय महेश्वर ! ॥ ५२
 तमुवाचाशरीरस्थो मधुरा लोकसाक्षिणीम् ।
 बिन्दुसराददूरेण वायव्येन [समाश्रिते] ॥ ५३

घेन्वन्तर-नवशते सप्तत्युत्तर भूभृते ।
कुरुष्वायतन पुण्य शिवस्थानमनुत्तमम् ॥ ५४

एषा ते शाश्वती कीर्त्ति लोके स्थास्यति सर्वदा ।
अहोऽष्टम महाक्षेत्रे पुण्यायतनमस्तु वै ॥ ५५

यज्वाध्वरवर राजन् । विशेषाच्च कपर्दिन ।
वाढमित्येव स प्राह जताम सहसा शिवे ॥ ५६

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थोऽशे श्रीरघवीरा-
गमनो नाम पञ्चाशत् अध्याय ॥

1. B₂, V—चतुर्थोऽशे श्रीरघुवीरागमन नाम चतुर्थोऽध्याय
B₁—चतुर्थोऽशे श्रीरघुवीरागमने चतुर्थोऽध्याय ।

एकपञ्चाशत् अध्ययः

श्री ब्रह्मोवाच

अथ भूमि समासाद्य प्रविचार्यायतेक्षण ।
 शुभे योगे तथा लने शिलान्यासमकारयत् ॥ १
 वाशिष्ठं च मत कृत्स्नमाम्नीय-विधिनोदितम् ।
 सदस्याध्वर्युं कृत्विग्भि सहितो भातूभि सह ॥ २
 यज्ञशास्त्र-प्रवक्तार श्रोत्रियाश्च सदस्यका ।
 ब्राह्मणा बहुशास्त्रज्ञा अग्निहोत्रपरायणा ॥ ३
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
 सम्वत्सरपरा विप्रा वेदवेदाङ्ग-पारगा ॥ ४
 सोमपा परमोदारा सशिष्या सपरिग्रहा ।
 तथा प्राच्या प्रतोच्याश्च दक्षिणोदिवि-स्थिता ॥ ५
 आजग्मु शतशो भूपा रामशासन-तत्परा ।
 गजाश्व रथसघोषे पत्तिध्वजसमाकुलै ॥ ६
 महामेघौघसकाश सूर्यकोटिप्रकाशका ।
 पादमूल समासाद्य रामस्य वशर्वत्तिन ॥ ७
 निवेदयन्ति चात्मान ते कोष बलवाहनै ।
 चतु सागरपर्यन्त यावन्तश्च महीभुज ॥ ८
 आपूर्यं बलसघातेभजिमानो नगोत्तम ।
 दूरागता नृपेन्द्रार्थान् पूजयामास राघव ॥ ९
 भरतोऽप्यन्तदानेन यथोचितमकारयत् ।
 सौमित्री रथमारुह्य सायुषो दुर्गरक्षक ॥ १०
 शत्रुघ्नोनुचरो दक्षो भूत्य प्रेष्यवश गत ।
 विवेया^१ सर्वभूपाला ग्रहा नित्यानुकूलका ॥ ११

1, B, V—मा विवेया ।

देवाश्च ऋषयस्तुष्टा प्रवृतेऽध्वरकर्मणि ।
 इष्टकास्तरण सम्यक् सूर्यमुख्यानि षोडश ॥ १२
 प्राचीनाग्रैस्तथादभैर्मण्डल परिचक्रिरे ।
 औदुखल विषाणाग्र सरणी वृष उत्पलम् ॥ १३
 गाश्चैव तु अनङ्गाह यज्ञायान्याश्च पावकान् ।
 आज्यान् ब्रीहीन् यवान् होत्रान्
 पञ्चाग्नीन् विधिनोऽदितान् ॥ १४
 प्रणीताश्च श्रुत स्थाली^२ द्वीर्ण चावासयत् क्रमात् ।
 प्रभूतकुमुमोद्वासैश्चन्दनागुरुश्वाससै ॥ १५
 यज्ञवाट सुवितत शतमान-समन्वितम् ।
 वितान घनमत्यन्त रत्नाकरसमप्रभम् ॥ १६
 भाति सीता समीपस्था सहधर्मानुसारिणो ।
 कृष्णाजिनघरावेतौ दण्डकाष्ठ-समेखलौ ॥ १७
 कुण्डलाभ्या विचित्राभ्या मुकुटेन विराजिते ।
 राम कमलपत्राक्षं पुण्यश्रवणकीर्तनं ॥ १८
 ऋषिमध्यगतो भाति वृतो देवै स्वयम्भूवत् ।
 ततोऽश्व च समानीय सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ १९
 प्राक्षितो मन्त्रयुक्तेन मनो मारुतरहस्यम् ।
 मन्त्रपूत समुत्सृष्टस्त्वगात् परिप्लुतो हय ॥ २०
 शत्रुघ्नोऽभिययौ^३ वीरस्तस्य सरक्षणाय वै ।
 शत शतसहस्राणि राजपुत्रा महाबला ॥ २१
 कवचिनो धन्विनः शूरा सर्वायुध-विशारदा^४ ।
 अनुजग्मुर्महावीर्यं शत्रुघ्न शत्रृतोपनम् ॥ २२
 ब्राह्मणा याजकाश्चैव कुर्वन्तीर्ष्ट मनोमताम् ।
 ऋषयो यजुषैरुक्तैर्महामखविदैद्विजै ॥ २३

1 B₂, V—वज्रश्रीव ।2 A₂, B₁, C—अतो ।3 B₂, V—अनुययौ ।4 B₂, V—सर्वयुद्विशारदा ।

विभ्रमस्तरसा ऊर्ध्वं चतुरन्ता मनोजवाम् ।
 यथाहनि तथा रात्रौ सतत तु समीरवत् ॥ २४
 नदीनदानरण्याश्च अतिक्रम्यागमद् हय ।
 महाप्लक्षवन नाम्ना श्रीशैलान्तिकमाविशत् ॥ २५
 तत्रैवासीत् तु दुष्टान्मा प्राणिना प्राणहारक ।
 कालाऽजननगिरिख्य कमठाङ्गो महामुर ॥ २६
 त हि दृष्ट्वा हरिश्रेष्ठ जहाराप्याशु मूढधी ।
 पार्वतीयो दुराधर्षो महामोह समन्वित ॥ २७
 कन्दरोदर-वासोऽसौ त जुगोप लतान्तरे ।
 पारिष्लवहयोत्कृष्ट राघवेन विराजितम् ॥ २८
 अवसद् बन्धभिर्जट्ट पिवन्त^१ मधु-माधवम् ।
 अनुयातोऽथ सभ्रान्तो मृगयन्त^२ सराघव ॥ २९
 अप्रवृत्त विचिन्नवन् स शत्रुघ्न शत्रुकर्षण ।
 उद्दिग्नमानस शान्तो^३ राघवो रघुनन्दन ॥ ३०
 दिशोऽवलोक्य समूढो विनि श्वस्य मुहुर्मुहुं ।
 अलब्ध्वा हयरत्न स चिन्ताव्याकुललोचन ॥ ३१
 मुमुर्षित इवावस्थो विषयातीतवत् स्खलन् ।
 अनुप्राप्ता कवचिनो राजपुत्रा सहस्रश ॥ ३२
 अमात्यतनया शूरा रथनागाश्वपत्तय ।
 चित्रावती नदीतीरे योजनै सह सेनया ॥ ३३
 ऊर्षुर्विभावरी तत्र ब्राह्मणै सह मन्त्रिभि ।
 चिन्तयन्तस्तमेवार्थं प्रभाता रजनी तत ॥ ३४
 एकैकावदा शत चास्या द्यावापृथ्वी समन्तत ।
 ग्रामारण्यस्थल निम्न वनान्युपवनानि च ॥ ३५
 शैलान् सानूनुच्चनीचाश्चतुरन्ता वसुन्धराम् ।
 समुद्रपुलिनादीश्च मृगयन्त समन्तत ॥ ३६

1. B₂, V—बन्धुभि हृष्ट पिवन्ति ।

2. B₂, V—मृगयन्त ।

3. B₂, V—शान्तो ।

निरन्वयमिद मत्वा पर्यतप्यत राघव ।
 अतीव मनसोद्विज्ञो ब्रीडितो लक्षणानुज ॥ ३७
 उवाच कष्टमादीनो मुखेन परितप्यता ।
 अहोऽनु खलु सन्दोऽह धिगस्तु मम जीवितम् ॥ ३८
 श्रेयो हि मरण चाद्य स्वामिसङ्कावनादृते ।
 द्रष्टु रामस्य पादाव्यावनर्हो निरपत्रप ॥ ३९
 इत्येकं वदतस्तस्य सित जीमूतसन्तिभ ।
 तदा घनं भेदयित्वा ब्रह्मिषिरभित्युति ॥ ४०
 उवाचेद च शत्रुघ्न स्वस्ति ते लक्षणानुज ।
 सोऽभिवाद्य मुने पादी समुद्दिश्य मन स्वयम् ॥ ४१
 उपविश्याव्रवीच्छीघ्रं नारद प्रहसन्निव ।
 निरुत्साहोऽसि किं तात ! विषणवदन कथम् ॥ ४२
 दीक्षितो वाक्यमेघेन रामोऽयमिति शुश्रुम ।
 हृत्वा तमश्व पापात्मा कमठाङ्गो महासुरः ॥ ४३
 गोप्यास्ते च बलौधेन योद्धुकामो महाबली ।
 श्रीकैलस्यानुवासोऽसौ वने प्लक्ष(?) उदाहृत ॥ ४४
 निराश्रयः सुरारातिशिल्द्रान्वेषी बलोत्कट ।
 सल्ये राक्षसराजस्य द्वितीय इव रावण ॥ ४५
 विकटस्यानुजस्तात ! स राम द्वेष्टि नित्यश ।
 हृत्वा पाप दुराचारमानयस्व निज हयम् ॥ ४६
 नारदेनैवमुक्तस्तु प्रत्यागम इवाभवत् ।
 व्याजहार ततो वाक्य सुमित्रानन्दवर्द्धन ॥ ४७
 देवर्षे प्रियमत्यन्त भाषित मधुर हितम् ।
 नाशयामि द्रुत पश्य आनन्द तव वर्द्धयन ॥ ४८
 धर्मविघ्नकरो मूढो हयचौर सुरद्वृह ।
 पुत्रपौत्रसुहृद्दन्मत्र्वैर्तो याति यमालयम् ॥ ४९
 अद्य मल्कामुर्कोत्सृष्टैर्बाणीरग्निशिखोषमै ।
 आद्वरामि रणे शीघ्र रसातलगतानपि ॥ ५०
 आदिदेश बलाध्यक्षं तूर्ण सेना प्रकल्प्यताम् ।
 स्वयमेव ततो हृष्टो नमस्चक्रे महामुनिम् ॥ ५१

कृत स्वस्त्ययन् श्रीमान् प्रययौ शीघ्रविक्रम ।
 वैत्रवत्या समुद्घटो नारदेन समन्वित ॥ ५२
 ततो यथौ स देवर्षि श्रीशैल कमठालयम् ।
 त ददर्शसुर दीप्त वृत्त कोटिब्लैरपि ॥ ५३
 स राक्षसो मुनि दृष्ट्वा चकारातिथ्यमुत्तमम् ।
 नमस्कृत्वा ब्रह्मीदेव मुने कि करवाणि ते ॥ ५४
 कथमागमन नाथ आलय मे वदाचिरम् ।
 नारदस्तमुवाचेद निवोध दनुजोत्तम ॥ ५५
 भवतो भयमापन्न त्वं च सज्जीभवाचिरम् ।
 ह्यरत्नो ह्यय यस्य हृतस्ते विजनात् वनात् ॥ ५६
 याज्ञीय प्रोक्षितस्तेन रामेणाश्लिष्ट-कर्मणा ।
 तस्य आता कनिष्ठश्व शत्रुघ्न, सबलान्वित ॥ ५७
 प्रयातस्त्वद्वधाकाङ्क्षी यत्सुख तत् समाचर ।
 एव चागमन मह्य यच्च पृच्छसि कारणम् ॥ ५८
 निशम्य स मुनेर्वक्यमुवाच मदर्दीपित ।
 रामो रामानुजो वापि यो वा सोऽस्तु महामुने ॥ ५९
 न विभेदि रणे शक्र कि पुनर्मनुषे जने ।
 ह्यरत्न न दास्येऽह कदाचिर्दपि नारद ॥ ६०
 तयोरेव विवदतौ शुश्राव सुमहाध्वनि ।
 महाजलदनिर्घोषस्तूर्यशङ्खादित ॥ ६१
 तन्निनादेन सक्षब्धान् पार्वतीयान् महासुरान् ।
 आदिदेश ततस्तास्तु युद्धतामिति चासुर ॥ ६२
 स्वाम्यादेश पुरस्कृत्य निर्युर्युद्धलालसा ।
 शतशोऽथ सहस्राणि गजाश्वरथपत्तय ॥ ६३
 छत्रध्वजपताकैश्च नानाशस्त्रोद्दता नृपा ।
 अष्टादश सहस्राणि गजाश्व वातरहसा¹ ॥ ६४
 उद्धिन्नोद्दामघटाश्च चलच्छखरिणोपमा ।
 सादयश्चाश्वसयुक्ता महापात्र²-प्रचोदिताः ॥ ६५

¹ B₂, V—वाजिजाता तु रहसा ।

². B₂, V—महामात्र ।

सहस्राष्टौ तथाचाष्ट परानीक-विभेदिन ।
 तिस्रः स्यन्दनसाहस्राश्चातुयश्चाश्मवर्षण ॥
 पताका-अग्रणी^१ साक्षात् कमठो मठरात्मज ।
 विचित्रोऽगात्सन्नहन हारकेयूरमण्डित. ॥ ६७
 कैकेय सुप्रहृष्टश्च यजमानैश्च बन्धुभि ।
 सग्रामाभिमुखो हृष्टश्चतुरङ्गबलैर्वृतः ॥ ६८

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थेऽशे पारिष्लवे
 एकपञ्चाशत् अध्याय^२ ।

¹ B₂, V—पताकी चाग्रणी

² B₁, B₂, V— चतुर्थेऽशे पारिष्लवे पञ्चमोऽध्याय ।

द्विपञ्चाशत् अध्याय

श्री ब्रह्मोवाच

अन्योऽन्यमभिसप्रेक्ष्य प्रलयाभ्र समप्रभौ ।
 तुयनिकपणादन्तौ^१ महामेघौघनि स्वनौ ॥ १
 तमायान्त शुदुर्दर्शं शस्त्राधमात् सुविस्मृतम् ।
 आससाद् इय सेना सज्जमास्ते च जाह्नवीम् ॥ २
 शरोङ्गूत् रजोङ्गूतमवेक्षन्त् परस्परम् ।
 सान्द्रशस्तौघमत्यर्थं चक्षुर्ग्रह-चिवर्जितम् ॥ ३
 हेमपुद्ध्रा प्रकाशन्ते सख्योतेव शर्वरी ।
 पतन्ति रथनागाश्व-पत्तयश्चाशु मेदिनीम् ॥ ४
 सवभूव महाघोर सेनयोरुभयोरपि ।
 न विदु स्वपरौ चैव तुमूल समजायतः ॥ ५
 प्रवृत्त सुमहद् युद्ध सबल घोरदारणम् ।
 प्रविशन्त्वोः मिथोऽन्योऽन्य छिन्नाद्विकारविग्रहा ॥ ६
 पत्तिभि पत्तिनः सख्ये वाजिभि सह वाजिन ।
 हस्त्यारूढ गजारूढा रथिन रथिना वराः ॥ ७
 साम्येन सममाहत्य धन्वी खड्गी परश्वधी ।
 वद्धवैराविमो सैन्यो साहसैकयुत्सवौ ॥ ८
 सप्रहारो महानासीत् पूरा देवासुरे यथा ।
 छिन्नाद्वृद्धकायाश्च विपादा पतिता नरा ॥ ९
 हृषाश्च चरणोत्कृत्वा असृजन्त विचेष्टिता ।
 भिन्नमस्तक-मातज्ञा विदन्ताश्च विनायकाः ॥ १०

1. A_२, B_१, C—तुयनिकपणामन्तौ ।

2. A_२—समजायते ।

3. V—प्रविशन्ति ।

पराङ्मुखाश्च वित्रस्ता शतशो यान्ति वारणा ।
 क्षतवक्त्राश्च^१ भिन्नाश्च भग्नाक्ष-ध्वजकूवरा^२ ॥ ११
 स्यन्दना स्पन्दनाहीना । हताश्वा हतसादिन ।
 विध्वस्त-कवचा शूरा सममासीद् व्यतिक्रम ॥ १२
 यथो देशा महाकुल्या शतशारङ्गमालिनी ।
 तोमर-ग्राह-सकीर्णा हय-हसवती सती ॥ १३
 वृक्षग्राहवती^३ भीमा परलोक-प्रवाहिनी ।
 इथ सा सरिता श्रेष्ठा याति शीघ्र तरङ्गिणी ॥ १४
 घोराद् घोरतर युद्ध महास्त्र प्लवमावभौ ।
 क्रव्यादगण सकीर्णा भूतमङ्गु दर्शना ॥ १५
 अवधूता पिशाचाश्च कङ्गोमायव खगा ।
 विद्रुता पार्वतीयास्ते त्यक्वा मान धन मृदे ॥ १६
 व्यस्तग्रस्तसमस्ताङ्गा वेषमाना भयानुरा ।
 त समीक्ष्य बल भग्न कमठ कामरूपधृक् ॥ १७
 उवाच सारथि वीरो नय मा यत्र राघव ।
 शत्रुघ्न च वधिष्यामि^४ सभृत्यबलवाहनै ॥ १८
 वाढमित्येव स प्राह चोदयामास तान् हयान् ।
 प्रददाह रिपु सर्वे ग्रीष्मे कक्षमिवानल ॥ १९
 तमपश्यत् स दुर्दर्शं पूर्वभग्नाननुन्रजान् ।
 भूय सुतुमूल युद्ध नरनागरथक्षयम् ॥ २०
 नाना तूर्यनिनादैश्च नेमिघोषैधसवृतै ।
 वृ हितैर्वारणेन्द्राणा हय-हेषा चमल्लतै ॥ २१
 हयाना ह्लेषनि स्वानैज्याधोषैर्भर्त्सतै स्वरै ।*
 तेन नादेन सक्षब्धं प्रतिशब्दायते जगत् ॥ २२
 गिरिकन्दरसानूषु दिङ्नभोन्तरणोचरे ।
 द्रष्टुमभ्याययौ देवा यक्ष विद्याधरोरगा ॥ २३

१ A₂, B₁, C—अक्ष—।

२ A₂, B₁, C—भग्नाश्च रथकूवरा ।

३. A₂, B₂, C—वृक्षग्राहवती ।

४ A₂, C—वधिष्यामि ।

V—ज्यादोषैर्भासितै शूरै शब्दमासीत् भयानक ।

विमानविधिसम्पन्ना कीदूहलसमन्विता ।
 पुरस्कृत्य सहस्राख्य चान्तद्वनि दिवौकस ॥ २४
 अपश्यन्त बल तूर्ण वितत घोरदर्शनम् ।
 शस्त्रसधातमत्यर्थ पुरा देवासुरोपमम् ॥ २५
 अथ आहूय अन्योऽन्य योद्धा योद्धु समागता ।
 कुलिशाङ्ग सुमन्तेन प्रभद्रेण शिलीमुखः ॥ २६
 विनीतो भर्तुरातेन सूर्यघोष-प्रभोत्कटौ ।
 सोम उद्विग्नतौ सख्ये इन्द्रदत्त-विशाठकौ ॥ २७
 विलोचनेन भिन्नाङ्ग शिवदत्त सुलोचनौ ।
 जित मह्य सुचित्रघ्न सुयज्ञो यज्ञकोपनम् ॥ २८
 धर्मकीर्ति कृतारम्भ भास्वरत्नमथो पुर ।
 अन्यैरन्यान् समासाद्य सामान्य सदृशैर्बलै ॥ २९
 एतान् सर्वनितिक्रम्य अपश्यन्त रथाग्रणी ।
 शत्रुघ्न कमठे सख्ये द्वावेती बलिनावरो ॥ ३०
 अन्योऽन्यमभिधावन्तौ स्यन्दनस्थावनुपमौ ।
 धनुर्वेदविदा श्रेष्ठौ सर्वास्त्रविधिपारगी ॥ ३१
 एताविव^१ महावीर्यो गोष्ठे गोवृषभाविव ।
 विस्फद्धमानवन्योऽन्य सिहः सिंहमिवापर ॥ ३२
 प्रेरण लाघव चित्र बलिवासवयोरिव ।
 किरन्ती शरवर्णाणि द्वारान्तिक कृतश्मौ ॥ ३३
 विद्व निर्भर्त्यनसयुक्तौ^२ दुर्लक्ष्यमतिमानिनौ ।
 ततः प्राह सुसरब्ध कमठाङ्गो महासुर ॥ ३४
 क्रोधरक्तेक्षणो वीरः कृतान्तवशमोहितः ।
 नाह त्रिशिरसा नीच खरदूषणताङ्का ॥ ३५
 न विराधकवन्धो च नैव लङ्घेश्वरादय ।
 विद्व मा कमठाङ्ग तु अबद्ध त्रिदशैरपि ॥ ३६
 अवगच्छावगच्छ त्व मा मृत्युवदने विश ॥
 वाणाक्षरपथे प्राप्ते न जीवन् प्रतियास्यति ॥ ३७

१ A_१, B_१, C—नेतादिव, V—नेताविव ।

२. C—दिग्भरच्छिन्नसयुक्तौ ।

स्मर आतृकलत्रादीन् अयोध्या निवसन्ति ये ।
 दुर्लभ दर्शन तेषा हते त्वयि भविष्यति ॥ ३८
 पुन पुन कलत्रादीन् स्मर स्मर रघुतम् ।
 श्रुत्वा त परुष वाक्य शत्रुघ्न शत्रुतापन ॥ ३९
 तस्य वाक्यानिलात् सृष्टो ज्वलत् सौमित्रि-पावक ।
 अह भवन्त हन्मीति व्याजहार रुषान्वित ॥ ४०
 इत्युक्त्वा चाष्टनाराचैविव्याध च ननाद च ।
 तमायान्त स चिच्छेद षट् त्रिशत्या पुन शरै ॥ ४१
 अनेनात्यलुनात् शीघ्र पञ्चाशत् चाकिरत् शरान् ।
 समेन सममासाद्य विचकर्त शिलोमुखान् ॥ ४२
 शतमष्टोत्तर सख्ये प्राहिणोदसुरोत्तम ।
 तमायान्त तु चिच्छेद राघव कृतहस्तवत् ॥ ४३
 चुकोप समरे वीर पिशाचास्त्र मुमोच ह ।
 तदस्त्र व्याहनत् क्रुद्धो गन्धवस्त्रेण राघव ॥ ४४
 योजयत्यनिश सख्ये मोहमाजनन महत् ।
 सन्नद्धा आसुरी सेना वने च सरिता पते ॥ ४५
 हतशेषा द्रुता भीमा गन्धवस्त्रनिराकृता ।
 बल भग्न समालोक्य दघत् कोप महासुर ॥ ४६
 तमोमय महत् चास्त्र विसर्ज ननाद च ।
 अन्धकारमभूद् युद्धे दानवा परिशङ्खिताः ॥ ४७
 क्षिप्रकारी स शत्रुघ्न सावित्र चास्त्रमाक्षिपत् ।
 तमोध्वस्तमभूत् सद्य सूर्येणै भग्नानिशि ॥ ४८
 अतिहर्षमवापुश्च देवता कृषिभि सह ।
 शूलाष्टपरिधै पाशैभिन्दिपालैः सतोमरै ॥ ४९
 शूलैश्च सशरस्तीक्षणै पट्टिशै कूटमुदगरै ।
 शतध्निपरशै पाशैद्वाविमो ख्यातकर्मणौ ॥ ५०
 विख्यातपीरुषी तौ तु अविश्रान्ती महोजसौ ।
 सौमित्रिरथसक्रुद्धो ममार चतुरो हयान् ॥ ५१

यन्तुरस्य शिरं कृन्त भल्लेनोन्नतपर्वणा ।
 हताश्वो हतयन्ता च समुत्तीर्य रणक्षितौ ॥ ५२
 वृक्षमुत्पाटय सहसा चिक्षेप विवधान् शिलान् ।
 इषुभिर्विविधैस्तास्तु व्यचूर्णयत राघव ॥ ५३
 पुनस्तु राक्षस कुद्ध प्राणिणोद् राघव तदा ।
 कूर शकटचक्राक्षो दीप्तानल समप्रभ ॥ ५४
 गदामादाय गुर्वीं स तिष्ठ तिष्ठेति चान्नवीत् ।
 एकशृङ्गाचलाकारो दण्डपाणिरिवान्तक ॥ ५५
 प्रधावद् राघव हत्तु चालयन् स वसुन्धराम् ।
 हत्तुकाम समीपस्थो दक्षिण बाहुमुद्यतम् ॥ ५६
 स चिच्छेदार्द्धचन्द्रेण पपात सगदो भुज ।
 वाम परिघसस्थस्यालुनात्तस्यापि राघव ॥ ५७
 प्रसार्य च महावक्त्र ग्रसितु सोऽप्यधावत ।
 त स दृष्ट्वा कुमारेण त्यक्तेन^१ निश्चितेन च ॥ ५८
 क्षुराग्रेणाहनच्छीघ्र शिरो भूमौ न्यपातयत् ।
 पपात रुधिरोदगारी भूमे कम्यमजायत ।
 लेभे सरित्पतिस्तत्र सरित शोणिताप्रियाम् ॥ ५९
 इत्येकाङ्गपुराणे षट् साहस्रामैश्वर्यां सहिताया चतुर्थेऽशे पारिष्ळवे
 कमठाङ्गवधो नाम द्विपञ्चाशत् अध्याय^२ ॥

1. A₂, C, V—पीतेन ।

2 B₂— चतुर्थेऽशे पारिष्ळवे कमठासुरवधो नाम षष्ठोऽध्यायः;
 B₁, V—पारिष्ळवे कमठाङ्गवधो नाम षष्ठोऽध्याय ।

त्रिपञ्चाशत् अध्यायः

श्री ब्रह्मोवाच

ततो देवा सगन्धर्वा प्रणेदु सह चारणा ।
पुष्पवृष्टि प्रमुञ्चन्ति सुरदुन्दुभिनादिता ॥ १
साधुवादेन शत्रुघ्नं पूजयन्ति दिवौकसः ।
हत्वा तु कमठं रौद्रं पुरं तत्र विवेश स ॥ २
घनरत्नमयं स्फीतं सर्वोपस्करसाधितम् ।
जग्राह तस्य वित्तीघं याज्ञीय हयमुत्तमम् ॥ ३
महिषी तस्य दीना सा नाम्ना शैलवतीति सा ।
विक्रोशती भयाद् भीता शरण्या हतभर्तृका ॥ ४
पादौ पपात सा तस्य शत्रुघ्नस्य सवेष्यु ।
त्रायस्व नाथ नाथेति दुर्विज्ञेय गते प्रभौ^१ ॥ ५
दृष्टशास्त्रं ! महोपाल ! अचिन्त्यबलपौरुष ! ।
रामब्रात ! जगद्भूता ! दस्युहन्त ! महाभुज ! ॥ ६
एष मे तनयो बालस्त्वद्गतिस्त्वत् परायण ।
भवत शरण नाथ पादमूले व्यवस्थित ॥ ७
विलपन्तीमनाथा ता कृपा चक्रे स राघव ।
अभिषिक्तो ह्यसौ बाल सह प्रात्रादिमन्त्रिभि ॥ ८
निर्जगाम पुरात् तस्मादादाय प्रोक्षित हयम् ।
बलेन महताविष्टो निर्वृत्य सह याज्ञिकैः ॥ ९
अश्वमेधाश्वमादाय जवेन सतत तदा ।
एकाभ्रक ययौ धीमान् स्तूयमानश्च बन्धुभि ॥ १०
अग्रज जननी ज्येष्ठा नमहचके विधानवित् ।
आग्राय तच्छिरो राम आशीर्वाद ददौ द्विजै ॥ ११

ततः कर्म समारेभे चाम्नाय विधिनोदितम् ।
 अकार वषट्काराश्च स्वधा स्वाहा प्रवर्तकान् ॥ १२
 दीयन्ते चाथ हृन्ते नास्तीत्येव न शुश्रुमः ।
 ब्रह्मघोषध्वनि स्वस्ति सतत चानिश क्रतौ ॥ १३
 वाजिमेष्वे तु सप्राप्ते निष्पन्ने देवमन्दिरे ।
 प्रतिष्ठा विधिवच्चके आचार्यप्रवरे मते ॥ १४
 भरतस्य तथा चैको लक्ष्मणस्यावरस्य च ।
 पृथक् प्रासादा सजाता रामस्य गुणवत्तराः ॥ १५
 स्नात्वा चावभृथे राजा दान दत्वा यथोदितम् ।
 देवाय स ददौ भक्त्या वसूनिच वहूनि च^१ ॥ १६
 हयान्त्नगास्तथापूर्णा करेणु बहुपूरिता ।
 विलासिनीशत साग्र हेमरत्नैरलकृतम् ॥ १७
 चामरं व्यजन छत्र हेमभृङ्गारमुण्डिषम् ।
 हेमरत्नमलकारान् गाश्च दौग्ध्री पयस्त्विनी ॥ १८
 अन्यान् बहुविवान् दिव्यान् दिव्यतूर्यवरध्वजान् ।
 पञ्चविष्णविंशति आमान् स सर्वोपस्करणान्वितान् ॥ १९
 वन्ने पाशुपताचार्य स्थाप्य काञ्चनविष्टरे ।
 प्रक्षालयाशु च तत् पादो समभ्यच्चर्यं यथार्थवित् ॥ २०
 कटकोणीषहारेण कुण्डलाङ्गविभूषणे ।
 चन्दनोक्तिष्ठ-माल्याङ्गुर्नंस्कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ २१
 ततो निवेद्य सम्भारान् सर्वत परिकल्पितान् ।
 शिवमुद्दिश्य मेधावी ददौ पाशुपताय स ॥ २२
 स्वस्तीत्याहु वराचार्य आशीर्वद सुमन्त्रवित् ।
 पञ्च पञ्चोत्तरास्थाप्य पालनार्थाय कीर्तनम् ॥ २३
 अथ राम स्वय साक्षात् प्राह प्राञ्जलिक सभाम् ।
 प्रशस्तिमेतामिच्छामि लिङ्घता^२ लेखकोत्तमै ॥ २४

1. A_१—वहूनिव ।
2. V—लिङ्घता ।

इश्वाकुवशप्रभवा' पालयिष्यन्ति सत्कृतिम्^१ ।
 दातारो नरक नोचेद् यावच्चन्द्रार्कमेदिनी ॥ २५
 अस्मद् वशे क्षये क्षीणे यस्तु राजा भविष्यति ।
 तस्य पादाब्जलग्नोऽहं पालनीय सदा^२ त्विदम् ॥ २६
 भक्तिन्म्रेण विज्ञप्तमनागत महीभूताम्^३ ।
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥ २७
 इत्येवमादीन् बहुश प्रार्थयामास पार्थिवान् ।
 नियोगाद् देवदेवस्य विदितात्मा रघूत्तम् ॥ २८
 सम्पादितमिदं चार्थं^४ क्रियासिद्धिरनुत्तमा ।
 अथ देवा सगन्धवर्णं साधु साध्वीत्यपूजयन् ॥ २९
 पुष्पवर्णेण रामस्य मूर्द्धिन आतृ समावृते ।
 सुरदुन्दुभयोर्नेदुर्नैतृश्चाप्सरोगणा ॥ ३०
 सर्वामरपति प्राह तुष्टो देवो महेश्वर ।
 राम राम महाबाहो शृणु मे परम वच ॥ ३१
 यज्ञेनानेन दानेन प्रासादेनाच्चर्वनेन च ।
 तुष्टोस्मि तव राजेन्द्र ! वृणीष्व वरमुत्तमम् ॥ ३२
 श्रुत्वा त्वन्तर्हिता वाणीमानन्दोऽभूतसराघवः ।
 ततोऽपश्यद् विरूपाक्षं सर्वेदंवगणैर्वृतम् ॥ ३३
 प्रणम्य शिरसा भक्त्या शशाङ्ककृतशेखरम् ।
 उवाचेद वचो रामो नलिनीदललोचन ॥ ३४
 यदि प्रसन्नो भगवान् यद्यप्यनुग्रहतास्ति मे ।
 सान्निध्य चास्य लिङ्गस्य भवान् भवितुमहंति ॥ ३५
 यज्ञाङ्गसम्भव कुण्डं तीर्थभूतमिहास्तु वै ।
 प्रसादात् तव देवेश शाश्वती प्रीतिरस्तु मे ॥ ३६

1. V—कृतम् ।

2 V—मम ।

3 A₂, C—अनागमत महीभूताम् , V—अनागत महाभूजाम ।4 A₃, B₁, C—चार्थं ।

एवमस्तिवति ते देवा नीलकण्ठाश्रया व्रुवन् ।
 सहोवाच हर साक्षाद् राम कमललोचनम् ॥ ३७
 सदा सन्निहित चात्र भवेय रघुनन्दन ।
 अष्टायतनमुख्योऽय क्षेत्रे चास्मिन् महाहद् ॥ ३८
 सर्वतीर्थवर श्रीमान पावन सर्वदेहिनाम् ।
 रामेश्वर इति ख्यातस्त्रिषु लोके भविष्यति ॥ ३९
 सदा सिद्धमिद तीर्थं यत्र सन्निहितो ह्यहम् ।
 आदास्यामि स्वय पूजा सदा भक्तिमता नृणाम् ॥ ४०
 विशेष तु निबोधेद देशकालमतः परम् ।
 चैत्रे मासि सिते पक्षे त्वष्टम्या रघुनन्दन ॥ ४१
 स्थास्येऽह सर्वभावेन स्कन्दोमानन्दिकै सह ।
 समाग सुराणा हि यक्षविद्याधरोरगैः ॥ ४२
 स्नानदानादिक शस्त शिवलिङ्गाच्चर्चन परम् ।
 जाय्य होम तथा श्राद्धमक्षय परिकोर्त्तिम् ॥ ४३
 स्नानमन्त्रं निबोधेद वीजन्यास-समन्वितम् ।
 कर्मपाशानुद शस्त स्वर्गद सुखमुत्तमम् ॥ ४४
 उपविश्य जलान्ते च सुपवित्र उदडमुख ।
 सुशान्त सुसमादिष्ट प्राणायाम-कृतक्रियः ॥ ४५
 हृदयेनाच्चर्येद देवमर्द्धनारीश्वर हरम् ।
 ललाटे तु न्यसेच्चन्द्र ऋषे बिन्दुसमन्वितम् ॥ ४६
 जानुमात्र जले विश्य मज्जयेत् सुसमाहित ।
 शिवसूक्तेन मन्त्रेण सप्तवारान् विचक्षणः ॥ ४७
 सोमवीज पिवेत्तोर्यं द्वितीय शक्तिमेव च ।
 द्वृतीय शिववीजेन देवाच्चर्चनमत परम् ॥ ४८
 अनेन मन्त्रयोगेन तीर्थस्नान समाचरेत् ।
 ऋषभस्योत्तरे शृङ्गे वरुण वहसि दक्षिणे ॥ ४९
 अशोकभरनामा त्व पाप हर नमोऽस्तु ते ।
 प्रार्थयेच्चैव रामेशमनेन मनुना हर ॥ ५०
 अ नमस्ते परमेशाय शाश्वताय कपर्हिने ।
 प्रयच्छ सुकृत स्फीत रामेश्वर नमोऽस्तु ते ॥ ५१

भुक्तिमुक्तिप्रदातासि सकलेच्छा विभूतय ।
 पूरयन् वासुदेवेश देवदेव महेश्वर ॥ ५२
 एव य कुरुते सम्यक् महायज्ञफलं लभेत् ।
 भोजनादीनि यज्ञाना स्वयमत्स्याम्यह सदा ॥ ५३
 ददामि विपुलामृद्धि सिर्द्धिं चापि महोत्तमाम् ।
 क्षेममारोग्यमैश्वर्या सम्यक् स्वर्गमनुत्तमम् ॥ ५४
 सर्वकामफलप्राप्ति-भेतत्स्वस्त्ययन परम् ।
 इत्युक्त्वान्तदर्घे देवो महादेव सुरे सह ॥ ५५
 श्रुत्वेद वाक्यमनुल रामो राजीवलोचन ।
 कृत्वा बिन्दुसरो दीर्घमयोध्या प्रयथौ शनै ॥ ५६
 इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्रामैश्वर्या सहिताया चतुर्थेऽशे रामेश्वरा-
 नुकीर्तनं नाम त्रिपञ्चाशत् अध्याय १ ॥

¹ B₁, B₂, V— चतुर्थेऽशे रामेश्वरानुकीर्तनं नाम सप्तमोऽध्याय ।

चतुःपञ्चाशत् अध्यायः

श्रीव्यास उवाच

प्रत्याख्यानमिम श्रुत्वा मुनय सर्व एव ते ।
 धन्य वचो मन प्रीतो धौतात्मानो विकल्पषा ॥ १
 असित प्राह तन्मध्ये भूतानुग्रहक परम् ।
 सनकुमार धर्मज्ञ सर्वशास्त्रभूता वरम् ॥ २
 भूय कथय मे तात । यद्यस्ति इह किंचन ।
 तस्मिन् क्षेत्रवरे पुण्ये शसाष्टायतन हि मे ॥ ३
 अनुक्रमविधानोक्त श्रोतुमिच्छामि मानव ।
 व्रुहि सर्वानशेषेण पापेभ्यो न समुद्धर ॥ ४
 असितस्य वच श्रुत्वा समाजे जयता वर ।
 सनकुमार प्राहेद शृणुष्व मुनिपुञ्जव ॥ ५
 शृत्वेद सा तदा देवी व्रुहीति पुनरव्रवीत ।
 जगादेद पर पुण्य ब्रह्मा लोकपितामह ॥ ६

ब्रह्मोवाच

मासि मार्गशिरे प्राप्ते यमस्यमन्तपरे ।
 प्रथमाष्टमीति विस्थाता प्रशस्ता पापनाशिनी ॥ ७
 तस्मिन्नेकाभ्रके क्षेत्रे भौमस्वर्गे निरामये ।
 कल्यमुत्थाय सुस्नाते यथा सन्ध्यामुपासते ॥ ८
 जप्त्वा चाष्टशत मन्त्रं शिवसूक्तं षडक्षरम् ।
 प्रदक्षिणं नमस्कृत्वा कृत्तिवास क्रियापर ॥ ९
 प्रार्थयेद् देवमीशान अनन्तं लोकसाक्षिणम् ।
 लिङ्गस्य दक्षिणे भूत्वा इम मन्त्रमुदीरयेत ॥ १०

1. v—तस्या ।

2. A, C, v—कल्य ।

ॐ नम शिवाय शान्ताय सर्वव्यापिन् महेश्वर।
 स्नान करोमि देवेश प्रसीद परमेश्वर। ॥ ११
 अष्टायतन-पुण्य वै समग्र तव शासनात्।
 अविघ्नमस्तु मे नाथ। सर्वकाममनुत्तमम् ॥ १२
 इयेव देवभवनात् निर्याद् यम-सयमी।
 जितेन्द्रियो जितक्रोध सत्यवान् नान्यमानस ॥ १३
 सतो बिन्दुद्ध्रुव दिव्यमासाद्य समुपस्पृशेत्।
 नाभिमात्रे विशेषं तोये सपवित्र उदड़मुखः ॥ १४
 मनसा चिन्तयेद् देव शिव शक्ति समन्वितम्।
 अर्द्धचन्द्रसुमुद्रनि निखिल कवचेन च ॥ १५
 बिन्दुमाला-स्वरूपेण प्रफुल्लसित पङ्कजे।
 विन्यसेद् हृदये सौम्ये पाणिना तोयमुद्धरेत् ॥ १६
 शिवसूक्त पिवेत् त्रीणि स्नायात् च तदनन्तरम्।
 देवान् पितृन् च सतर्प्य भूयो देवगृहं व्रजेत् ॥ १७
 प्रदक्षिणनमस्कार कुर्याद्^१ देव स्वयभुवम्।
 व्रजेत् सुमनसा तस्याद् हृद पापविनाशनम् ॥ १८
 कृत्तिवास पुन पूजा द्विगुण च प्रदक्षिणम्।
 गङ्गायमुनयो स्नान शिवस्य त्रि प्रदक्षिणम् ॥ १९
 कोटिर्तीर्थं ततो भूयो ब्रह्मेश्वर अत परम्।
 मेघेश्वर पुनर्देव लावृतीर्थं अत परम् ॥ २०
 रामेश्वरोऽष्टम प्रोक्त कृत्तिवासोऽच्चर्चन शुभम्।
 अष्टमूर्त्तिनमस्कारमष्टवारप्रदक्षिणम् ॥ २१
 एव य कुरुते सम्यक् यथेष्टफलमानुयात्।
 ॐ सान्निध्य भवता पूर्वमादिष्ट शूलपाणिना ॥ २२
 प्रतिपादय चास्माक निमज्जेऽहं हृदे तव।
 इत्युच्चार्यं जल गत्वा उपस्पृश्य^२ यथाविधि ॥ २३

1 B₂, V—प्रदक्षिणेकनमस्कार कृत्वा।

2, A₂, C—उपविश्य।

ऊर्हमात्र विशेद् अप्सु सपवित्र उदड्मुख ।
 हृदि न्यस्य विरूपाक्ष ततो मन्त्रमनुस्मरेत् ॥ २४
 ॐ जगद्गीज अनाद्यन्तं अशरीर शरीरघृक् ।
 प्रसोद देव ईशान स्थिरा भक्तिरहस्यं मे ॥ २५
 मरुजयेत् त्रीणि वाराणि पिवेत् तोय षडक्षरम् ।
 मित्रावरुणयोः पूजामष्टमूर्त्तरवेक्षणम् ॥ २६
 प्रदक्षिणाभ्या भूतेश परम शिवमव्ययम् ।
 द्वाभ्या च प्रणिभाताभ्या पूजा च द्विगुणा शिवम् ॥ २७
 नमस्कृत्य व्रजेद् भूयो जात्र्वी यमुनातटे ।
 प्रणस्य शिवलिङ्गं तु नाभिमात्रे जले विशेत् ॥ २८
 ॐ गङ्गाधर नमस्तुभ्य गङ्गायमुनासङ्गमे ।
 स्नामीतीह तमत्यर्थं ब्रह्माविष्णुशिवात्मकम् ॥ २९
 त्रि प्रदक्षिणक शस्त्र पूर्ववद वन्दन शिवम् ।
 दण्डप्रणाम त्रिगुणं पूजा च त्रिगुणं तथा ॥ ३०
 देवस्य सदनात् भूय कोटितीर्थं व्रजेद् बुध ।
 प्रविश्याप्लुत्य सलिल^१ इम मन्त्रमनुस्मरेत् ॥ ३१
 ॐ स्नात्वा जगति वै कृत्स्ने यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तदिहाप्यक्षयं पुण्यं ममास्तु त्रिपुरान्तकं ॥ ३२
 स्नान-दानाचर्चनं स्तोत्रं देव कोटीश्वरं तथा ।
 कुर्यात् प्रीतमना देवि । ततो मन्त्रमिदं पठेत् ॥ ३३
 ॐ नमस्ते परमार्थाय सर्वभूतहिताय च ।
 कोटिभिर्देवतै सार्द्धं कार्यं च तव दर्शनात् ॥ ३४
 ततश्चतस्रं पूजास्तु चतुर्देवं प्रदक्षिणम् ।
 दण्डप्रणामाश्चतुरस्तु कुर्यात्कृत्तिवाससम् ॥ ३५
 निवेद्य च निजा पूजा कृत्तिवासोऽन्तिक व्रजेत् ।
 ब्रह्मैश्वरं महाप्राज्ञस्त्वयैव कृतमानसः^२ ॥ ३६

१ C—प्रविश्याप्लुत्य-सलिल ।

२, v—स्वप्नैककृत-मानस, ।

प्रदक्षिण नमस्कृत्य भवत्या तद्गतमानसः ।
 प्रविश्य सलिले तत्र इम मन्त्रमनुस्मरेत ॥ ३७
 ॐ नमस्ते परमार्थाय प्रजाना पतये नम ।
 यज्ञाङ्गसम्बवे कुण्डे मज्जयेय तवाज्ञया ॥ ३८
 अथ तीरे समालिख्य शक्तिशूलायुधाविमौ ।
 नमस्कृत्य निवेद्य स्व मज्जयेत्पुनरुत्तमे ॥ ३९
 उदक शिवमुद्दिश्य दद्यादष्ट उद्हमुख ।
 पञ्च प्रदक्षिण पूजा वन्दन कृत्तिवाससे ॥ ४०
 ततो मेवेश्वर गत्वा वन्दन भूतिमिच्छुकः ।
 उपविश्य जलस्यान्ते इम मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४१
 ॐ नमस्ते शितिकण्ठाय पर्जन्यपतये नम ।
 प्रसीद सुमुखो नाथ मज्जयेह तवाम्भसि ॥ ४२
 मार्जन तपण सन्ध्या कृत्वाभ्यच्छर्य पुनर्व्रजेत् ।
 पद प्रदक्षिण विज्ञेय पूर्ववद् देववन्दनम् ॥ ४३
 ततश्च लावुक तीर्थं गत्वा देवस्य वन्दनम् ।
 उपविश्य जलस्यान्ते इम मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४४
 ॐ नमस्ते ध्यानयोगाय शाश्वताय कपर्दिने ।
 मनोरथफलावाप्ति पूरयस्व महेश्वर ॥ ४५
 इत्युक्त्वा मज्जयेत्तोये पञ्चवारान् प्रयत्नत ।
 वन्दयित्वा ब्रजेन्मीनी कृत्तिवास क्रियापर ॥ ४६
 सप्त प्रदक्षिण कुर्यात्पूजा तद्वदुदाहृता ।
 सप्त दण्डप्रणाम च सुधी कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ४७
 रामेश्वर ततो गत्वा कुर्यात्स्नान विधानत ।
 ऊरुमात्रे जले स्थित्वा इम मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४८
 ॐ ऋषभस्योत्तरे शृङ्गे वरुण वहसि दक्षिणे ।
 अशोकभरनामा त्व पाप हर नमोऽस्तु ते ॥ ४९
 देवान् पितृन् मनुष्याश्च अन्याश्चापि जलार्थिन ।
 तर्पयित्वा प्रयत्नेन देवाच्चनमतः परम् ॥ ५०

¹ C—मज्जयेत्पुदीक्ष्यसे ।

प्रदक्षिण शुभं चाष्टौ स्नापयेलिङ्गमुत्तमम्^१ ।
पुरुषैर्धूपस्तथा गन्धैर्नैवेद्यैश्चारभूषणं ॥ ५१

भक्त्या शक्न्याच्चर्चनं कृत्वा प्रार्थयेत् तदनन्तरम् ।
ॐ नमस्ते परमार्थाय सिद्धिदाय सुमेघसे ॥ ५२

रजस्तमो विशुद्धाय सत्त्वं सत्त्ववता वर ।
प्रसीद भगवान् भर्गं सप्तलोक-पितामह ॥ ५३

हरस्वाशेषं दुरितं प्रयच्छ सुकृतं पदम् ।
अष्टाङ्गं प्रणिपातेन क्षामयित्वा व्रजेच्छुचि ॥ ५४

वन्दयेदनुपर्वेण अष्टमूर्त्तिमनन्तरम् ।
देवीं पादहरा चादौ नन्दिनं च गणेश्वरम् ॥ ५५

अष्टौ मूर्त्तिं समासेन कृत्तिवासं प्रयत्नत ।
ॐ नमस्ते परमेशाय शाश्वतायाव्ययाय^२ च ॥ ५६

प्रभुं प्रभवता नाथं ज्योतिषा पतये नम ।
कृतोऽष्टतीर्थो भगवन्निदेशाद् भवतो ह्यहम् ॥ ५७

प्रयच्छ प्रवरान् कामान् कृत्तिवासं जगद्गुरो ।
रथं नागं हयं चापि तथान्यं यानमेव च ॥ ५८

निवेद्यं देवमीशानं भक्तितः शक्तितो बुधं ।
सं गच्छति परं स्थानं कुर्याद् यं प्रयतं क्रियाम् ॥ ५९

सम्यक् फलमभिप्रेत्यं गाहचं देया सवत्सला ।
तपोघनकलाश्चैव नमस्कारं प्रशस्यते ॥ ६०

अष्टमूर्त्तिं प्रयत्नेन अष्टाङ्गेन ततोऽन्नवीत् ।
ॐ नम शिवाय हरये हरस्वाशेषकल्मषम् ॥ ६१

प्रयच्छ सुकृतं देव ! अष्टायतनं भाषितम् ।
एवं यं प्रथमाष्टम्या कुर्याद् वै पुरुषोत्तम ॥ ६२

अश्वमेघसहस्राणा फलं प्राप्नोत्यसशयम् ।
अपुत्रं पुत्रमाप्नोति कन्या प्राप्नोति सत्पतिम् ॥ ६३

1 V—स्नापयेत् लिङ्गमुत्तमम् ।

2. A_२, V—शाश्वतायादिकृत्तं क ।

विद्यार्थी लभते विद्या धनेष्वुर्धनसम्पदम् ।
 वैश्य सौभाग्यसामर्थ्योँ राजा च विजय लभेत्^१ ॥ ६४
 यान् यान् कामान् अभिध्यायेत् पूरयेदखिलान् विभु ।
 स्वर्गंमारोग्यमैश्वर्यं धनं पापापनोदनम् ।
 सद्गुराचरितं पुण्यं शिवाराघनमुत्तमम् ॥ ६५
 इत्येकाभ्रपुराणे षट्साहस्रं यामैश्वर्यं सहिताया चतुर्थोऽश्टायतन-
 विधिनामि चतुर्पञ्चाशत् अध्याय २ ॥

1 V—विजया भवत् ।

2 B₁, B₂, V—अष्टायतनविधिनामिऽष्टमोऽष्टयाय ॥

पञ्चपञ्चाशत् अध्यायः

श्री व्यास उवाचः

असित शान्तिपूर्वेण धर्मेण विनयेन च ।
 पप्रच्छु पुनरेवेद क्षत्रस्थास्य महात्मन ॥ १
 चरित देवदेवस्य मूर्त्तियुक्त भवस्य च ।
 यथावदनुपूर्वेण अष्टौ मूर्त्ति समासत ॥ २
 प्रचक्षव सुमुखो नाथ ! न हि तृप्यामि सर्वथा ।
 सनत्कुमारस्तच्छ्रूत्वा चिर ध्यात्वा उवाच ह ॥ ३
 व्यापक सर्वतो व्यापी योऽनन्तस्त्वपरिच्छद ।
 विश्वकृत विश्वभूत स्तष्टा गोप्ता पालयिता विभु ॥ ४
 विश्वमूर्त्तिधरस्येह स्वर्णकूटाद्रि-रोधसि ।
 तस्य मूर्त्तिरतो विश्व निर्भिद्य समवस्थिता ॥ ५
 यच्चक्षुग्रहण किञ्चिद् वाचा विषयगोचरे ।
 तत् सर्वं तन्मय विद्धि हेया हेयौ गुणागुणै ॥ ६
 नातः परतर लोके किञ्चिदस्ति पुराश्रुति ।
 तथापि मनस शान्तिस्तेनाप्युक्ताः स्वयभुवा ॥ ७
 विभिन्नरचना लोके लौकिकाश्च प्रवर्त्यन् ।
 धर्मस्थानान्यनेकानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ८
 परमेष्टी कृती दक्षो दर्शनान्यागमानि च ।
 छन्दोपनिषदाङ्गानि वीक्षमाणोऽन्नवीदिदम् ॥ ९

बह्योवाच

स्वर्णकूटात् पर क्षेत्र न भूत न भविष्यति ।
 बिन्दुङ्ग्रवसम तीर्थं न सरो विद्यते क्वचित् ॥ १०

1. V—बह्योवाच । —व्यास उवाच ।

2 A₃, B₁, C—शान्तिस्तेष्वप्युक्ताः ।

क्षेत्रपालो यत्र विष्णुस्त्रिदशैरपि स्थित ।
विश्वबिन्दुश्रवा यत्र कृत्तिवास सुराच्चित ॥ ११
एकोनकोटि विख्यातो मूर्त्तिभिः राजतेऽष्टभिः ।
निर्गुणो गुणवान् साक्षात् जज्ञेऽसौ स्वर्णपर्वते ॥ १२
मुख्यो देवं स्वय मूर्त्ति देवी देवपराश्रिता ।
गणचण्डस्तृतीयोऽय कार्त्तिकेयो विनायक ॥ १३
वृक्ष कल्पतरुश्चैव सावित्री अष्टम स्मृता ।
अष्टावेता मया ख्याता मूर्त्यो भुवनाच्चिता ॥ १४
आराध्या सतत भक्त्या स्मर्तव्या सुरसत्तमा ।
अष्टावेता लोकपाला शिवनामाश्रिता हि ते ॥ १५
वसवोऽष्टौ दिशश्चाष्टौ अष्टकाश्चाष्ट एव च ।
वन्दिते सुरसिद्धैश्च मुनिभिर्मनुजाधिपे ॥ १६
अनेकसिद्धगुह्यैश्च जुष्टो क्षेत्रे त्वनुत्तमे ।
आद्यादाद्यातरा मूर्त्ति पुराणा परमाव्यया ॥ १७
अनेककल्पपर्यन्तमनादिक्रमस्थिता ।
कृत्तिवासा जगदवास एकान्ते परमे स्थित ॥ १८
अब्दलक्षण्य यावद् दुर्लक्ष्य स सुरासुरै ।
अतीते दशलक्षे च ब्रह्माण स्वयमेव हि ॥ १९
सतत प्रवर क्षेत्रे स्वय रुद्रेण भाषितम् ।
कृत त्रेता द्वयोर्मध्ये द्वितीया मूर्त्तिरुत्तमा ॥ २०
अत्र गोपालिनी भूत्वा सक्षेपार्थं समाश्रिता ।
हृत्वा तौ दानवौ ताभ्या चकार हृदमुत्तमम् ॥ २१
सर्वपापहरावेतौ नाम्ना देवीपदेति च ।
तत प्रभृति सा देवी गोपालिनी प्रकथ्यते ॥ २२
पुष्कराक्षी धरापादा सर्वकामफलप्रदा ।
गोपयेन्निलिखिलान् जन्तून् पालयेन्मातृवत् सदा ॥ २३
तस्माद् गोपालिनी नाम्ना सुरै सिद्धैनिगद्यते ।
ता दृष्ट्वा शङ्करः साक्षात् स्वय गोपालत्वमागत ॥ २४

1. A, C, V—अनेकसिद्धगुर्त्तेश्च ।

अच्चत् प्रीतिमभ्येति ददात्यभिमत फलम् ।
 शक्तिमूर्ति स्वरूपेण द्वितीया समुद्धृता ॥ २५

प्रीति सजनन तस्या मन्त्रमेतच्छवोदितम् ।
 अच्चयित्वा पठेद् यस्तु स लभेत् सर्वकामिकम् ॥ २६

ॐ विश्वधात्रि ! जगन्मात् गोपालिनि ! जगत्रयम् ।
 सिद्धविद्याधरैर्जुष्टे वरदे कामरूपिणि ! ॥ २७

प्रसीद् सुरशत्रुघ्ने ! भक्तानामभयप्रदे ! ।
 सर्वसिद्धिप्रदे ! देवि ! गोपालिनि ! नमोऽस्तु ते ॥ २८

अनेन मन्त्रयोगेन भक्तिनभ्रेण पूजयेत् ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन गोपालिन्यै नमो नम ॥ २९

देव्या अनुसमायातो गणचण्ड सुराच्चित ।
 शिवदेहात् समुद्भूत शिवैकगतमानस ॥ ३०

येन^१ देवासुरे युद्धे विक्रमोत्कटकर्मवान् ।
 तिर्देशाद् देवदेवस्य तेनासौ गणनायक ॥ ३१

युगुधे स महात्मा च एकोऽपि बहुधा मृधे ।
 अनेकशस्त्रपाते च भैरवे लोमहर्षणे ॥ ३२

रथानीके गजानीके हरिवन्दे च पत्तिभि ।
 दैत्यदानवरक्षासि अभिन्दत तथा सुरान् ॥ ३३

तै सर्वेश्च समग्रैश्च शस्त्रवर्षेनोपमै ।
 व्यधमच्चरणे चैको धोर मासीद् व्यतिक्रम ॥ ३४

निजित्य युधि वीर्येण एकस्तेजोमता वभौ ।
 पूजित् सन्निवासैश्च रुद्रो रुद्राङ्गसम्भवै ॥ ३५

दुनिरीक्षतमो जातश्चण्डो मार्त्तण्डविक्रम ।
 त च दृष्ट्वा सुरगणा साध्वसोपहतास्तदा ॥ ३६

स्तुति नानाविधैः स्तात्रैश्चण्डरुद्र दिवौकस ।
 गणना प्रवरश्चण्डो देवैर्निंगदित पुरा ॥ ३७

सोऽयं लिङ्गवर श्रीमान् कृत्तिवासान्तिके सदा ।
 मूर्त्तिमुद्धृतस्तस्य तृतीयस्त्रिदशाच्चित्त ॥ ३८

अर्च्चत प्रीतिमभ्येति ददात्यभिमत फलम् ।
 ॐ नमस्ते चण्डरुद्राय रुद्रशायाजिताय च ॥ ३६
 देवानामतिभीताना त्रायक परमेश्वर ।
 त्राहि मा त्व विरुपाक्ष इहलोके परत्र च ॥ ४०
 तदस्तु निखिल पुण्य चण्डरुद्र नमोऽस्तु ते ।
 अनेन मन्त्रमुख्येन अच्चर्येत् त स्वशक्तित ॥ ४१
 ततश्चान्य प्रवक्ष्येऽह मूर्त्तिभेद शिवस्य च ।
 कृत्तिकातनय श्रीमान् सुरसेनापतिं प्रभु ॥ ४२
 अभ्यासे देवदेवस्य कृत्तिवासस्य चोत्तरे ।
 आस्ते मूर्त्तियुत साक्षात् कौञ्चहन्ता षडानन ॥ ४३
 देवोयान्-यशोदीप्त शक्तिपाणिर्हुताशन ।
 ॐ कुमारः शाङ्करो वीरो हैमवत्या सुतो विभु ॥ ४४
 षष्ठ्युख सुरशत्रुघ्नो गुह सेनाविर्तदिन ।
 गोप्ता गणपतिश्चण्ड सुन्नेह्य शिवात्मज ॥ ४५
 स्कन्द सर्वंसहो वीर सुधन्वा समितिञ्जयः ।
 एतन्नामानुकीर्तेन स्वामिपूजा स्वशक्तित ॥ ४६
 गन्धै पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपैर्नेवद्य-वाससै ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन क्षामयित्वा ततो व्रजेत् ॥ ४७
 प्रत्यावृत्य पुनस्त च देवस्य पुरत स्थितम् ।
 विनायकमविघ्नेश पूजयेत् सुसमाहित ॥ ४८
 गन्धै पुष्पै लद्दीपैश्च मोदकैरङ्गुकादिभिः ।
 भक्तित शक्तितोऽभ्यच्छर्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ ४९
 ॐ नमस्ते सिद्धिदाशेषकर्मसिद्धिप्रवर्तक ।
 अविघ्न सर्वदेवेश भुक्तिमुक्तिफलप्रद ॥ ५०
 प्रभविष्णो नमस्तुभ्य माया-विघ्नोपशान्तिद ।
 प्रसीद मदलोलाक्ष भृङ्गाकुलकपोलक ॥ ५१
 विनायक वृषाधीशं हृद्यमेध्यैरलक्ष्मतैः ।
 पञ्चोपचारैस्तु हितै सपूजयेवमुदीरयेत् ॥ ५२

ॐ नमस्ते पृथुलाङ्गाय हेमकुन्देन्दु निर्मल ।
 विश्वस्याधार । अनघ । विश्वभव्य । भवत्प्रभो ॥ ५३

हरयान नमस्तुभ्य वरेण्य वरदोऽसि च ।
 अद्वितीय अनाधृष्य यज्ञलोम (होम)-वसुग्रद ॥ ५४

रुद्रमूर्ते प्रजानाथ प्रसीद परमेश्वर ।
 सर्वंतीर्थमयोऽण्डस्ते पातकान्मा समुद्धर ॥ ५५

वृषभेन्द्र नमस्कृत्वा व्रजेत् कल्पतरु बुध ।
 प्रदक्षिणत्रय कृत्वा नमस्कृत्य पुर सर ॥ ५६

अभिषिच्य शितैस्तोयैर्गड्हुकाष्टेन पादपम् ।
 शतेनाथ सहस्रेण आयुतेन स्वशक्तित ॥ ५७

गन्धै पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपैर्नवेद्यकैरपि ।
 अष्टाङ्ग प्रणिपातेन इम मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५८

ॐ महामूतरसोऽहूत ब्रह्माविष्णुशिवात्मक ।
 अनादिमध्यरहित महाप्रलयपरिणत ॥ ५९

त्रयी मूर्त्तिस्त्रिधा भिन्न त्रिगुणात्मक सर्वद ।
 सर्वदेवामयाचिन्त्य कल्पवृक्ष नमोऽस्तु ते ॥ ६०

सर्वधर्ममयो मूल स्कन्धाज्ञव¹ (?) तपोधन ।
 शास्त्रासाख्य स्मृति पत्र पुराणमुपवृहितम् ॥ ६१

कृते उग्रप्रभो² नाम्ना त्रेताया विश्वपूजित ।
 द्वापरे चामृतात्मा च कलौ कल्पतरु स्मृत ॥ ६२

परा योजनमुच्छेयो व्यानम्रकनकच्छद ।
 त्रिताया पादहीनश्च द्वापरे चाद्वैसस्थित ॥ ६३

जघन्ये च जघन्योऽभूत्स्वेच्छया भासते द्रुमः ।
 वर्द्धमाने प्रवर्द्धत ह्रासे ह्रसति कर्मणा ॥ ६४

1. V—स्कन्धाज्ञव ।

2. B₂, V—उग्रप्रभो ।

स्वयभूर्भगवान् साक्षात् पुरा पादपता गतः ।
युगानुरूपतश्चेष्टा विदधाति यथेच्छया॑ ॥ ६५

अत पर निवोधेमा मूर्त्ति देवस्य चोत्तमाम् ।
त्रैलोक्यजननी साक्षात् सावित्री यत्र वर्तते ॥ ६६

सर्वपापहरा सीम्या भूतानुग्रहकारिणी ।
सिद्धिदा सुरसिद्धाना पाविनी लोकभाविनी ॥ ६७

अभ्यासे देवदेवस्य नैऋत दिशमास्थिता ।
निवसेच्छिवसकल्पा दुष्टमात्राघ्रहारिणी॑ ॥ ६८

स्मरणात् कीर्त्तनात् तस्या विलय यान्ति कलमषा ।
महारोगग्रहा दुष्टा रेवती बृद्धरेवती ॥ ६९

विलय यान्ति ते सर्वे तोयस्थ लवणं यथा ।
वन्द्या सा सतत पूज्या वरदा भक्तवत्सला ॥ ७०

मन्त्रेणानेन विपेन्द्र॑ योऽर्च्चयेत् सुसमाहित ।
न तस्य दुर्लभ किञ्चित् त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७१

ॐ गायत्री प्रभवत्री त्व सवित्र्यसि सरस्वती ।
देवमात॑र्जगद्वात्रि॑ ऋक्षस्य हृदयगमे ॥ ७२

ब्रह्मोवाच

इत्येव कथित सम्यक् चाष्टमूर्त्ति समाहित॑ ।
दुर्लभ भुवि विख्याता शिववक्ताद् विनि सृतम् ॥ ७३

विभूति चात्मन प्रीति विभर्ति परमेश्वर ।
नात॑ परतर धर्ममिहास्ते सुखसाधनम् ॥ ७४

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थेऽशे अ॒
च्चर्चनविविनामि पञ्चपञ्चचाशत् अध्याय॑ ॥

१ B_२, V—अघनाशिनी ।

२ B_२, V—वेदमात ।

३ B_१, V—समासत ।

४ B_२, V—नात्र ।

५ B_१, B_२, V—चतुर्थेऽशे अष्टमूर्ति अश्चर्चनविविनामि नवमोऽङ्गाय ॥

षट् पञ्चाशत् ग्रन्थायः

श्रीसनत्कुमार उवाच

पितामहेनैवमुक्ता श्रीमदेकाम्रकस्य तु ।
 गुणा मूर्तिधरस्यैव बहव कृत्तिवासस ॥ १
 शुश्रुवुमुनय सर्वे सर्वदेवगणै सह ।
 पितर पन्नगाः यक्षाः पर प्रीतिमुपागताः ॥ २
 पावंती परया भक्त्या पुनराह पितामहम् ।
 श्रोतुमिच्छामि यद्यस्ति कथ्यभाव प्रचक्षव मे ॥ ३
 इशानन्तरित पृथ्य भूताना हितकामया ।
 तर्हि तृप्यामि हैतात ! शृण्वती कारण विभो ॥ ४
 तामुवाच समाधिस्थो अहायेति पितामहः ।
 मूर्तयोऽस्टौ शिवस्यैता कथिता गजगामिनि ॥ ५
 शिव सद्ग्राव-भावज्ञ आत्ममूर्तौ व्यवस्थित ।
 पूजित प्रीतिमध्येत्य^१ ददात्यभिमत फलम् ॥ ६
 विन्दुसरजले स्नानमष्टमूर्त्यच्चनं कमात् ।
 विशिष्टं सर्वयज्ञाना कृत्तिवासोऽच्चनं तथा ॥ ७
 सुतप्ततपसो ये च तेषां या गतिरुत्तमा ।
 सप्राप्नुवत्यसदिग्व कृत्तिवासोऽच्चने तथा^२ ॥ ८
 स्वर्णकटो गिरिश्रेष्ठ सुरश्रेष्ठस्त्रिलोचन ।
 एकोनकोटिलिङ्गेशो दर्शन-स्पर्शनेन च ॥ ९
 अष्टायतनमुख्यैन क्षेत्रपर्यटनेन च ।
 ददात्यतुल सम्पर्ति या सुररूपि दुर्लभाम् ॥ १०
 हेमकूटाद्रिश्रुञ्जस्थ सर्वदेवनमस्कृतम् ।
 ये भजन्ति विरूपाक्ष न ते यान्ति पराभवम् ॥ ११

१ व—प्रीतिमध्येति ।

२ A, V—यथा ।

श्लाघ्य जन्म च तस्यैव सफल तस्य जीवनम् ।
 यश्च एकाङ्गके तस्मिन् कृत्तिवासोऽन्वेने रतः ॥ १२
 प्रदक्षिणं पर्यटनं य करोति समाहितः ।
 य करोति महापापं क्षालयेत् तत् न सशय ॥ १३
 अस्मिन् क्षेत्रवरे रम्ये यै कृतं त्रि प्रदक्षिणम् ।
 त्रिकोटिजन्मजात् पापाद् दिनेनैकेन मुच्यते ॥ १४
 सव्यापसव्यं येनाद्वि क्रियते च प्रदक्षिणम् ।
 तत् फलं समवाप्नोति प्रवदन्ति मनीषिण ॥ १५
 सुकृतं येऽभिवाच्छन्ति दुष्कृतस्यापनोदनम् ।
 तै व्रजन्ति शिवक्षेत्रं यत्र बिन्दुद्भूवं सर ॥ १६
 कृत्तिवासा सुरश्चेष्ठो ह्यष्टायतने मूर्तिभूत् ।
 ददात्यभिमतान् कामान् लोकद्वयसमुन्नतान् ॥ १७
 ब्रह्माविष्णुसशक्रद्वैमु निभिब्रह्मावादिभि ।
 अच्चितो भावशुद्धेन कृत्तिवासा जगद्गुरु ॥ १८
 प्राप्ता चोत्तमससिद्धि-लोकपालै सचारणै ।
 एवमादिगुणास्तस्य क शक्तं कथितु गिरा ॥ १९
 परमार्थस्वरूपं च सर्वे स्थावरजङ्गमै ।
 सेव्यमेकाङ्गकं श्रीमत् कृत्तिवासो निकेतनम् ॥ २०
 अत्र क्षेत्रे पुरावृत्तं शृणुष्व गदतो मम ।
 सोमजस्य सुतं श्रीमान् नाम्ना चाम्रातकं स्मृत ॥ २१
 सोमयाजीं सदा दान्तं सत्यार्जव-द्यान्वित ।
 वेदवेदाङ्गकुशलो नानाशास्त्रविशारद ॥ २२
 सासारभयभीतस्तु हरं शरणमागत ।
 शुश्राव रुचिरा ख्याति तस्य श्रीकृत्तिवासस ॥ २३
 हेमकूटस्य माहात्म्यं क्षेत्रस्यैकाङ्गकस्य वै ।
 लिङ्गोटिमग्रस्याप्यष्टायतनमेव च ॥ २४
 श्रुत्वा विस्तरशो विप्रं शिवभक्ति-समन्वित ।
 वैदर्भं गरात् प्राज्ञ आजगम शिवालयम् ॥ २५

सानिक सह पत्न्या च सगिष्ठ सशितन्रत ।
 न्यस्य भार सुते सर्वं किञ्चिदादाय प्रस्थित ॥ २६
 दिनक्रमेण सप्राप्त शिवस्मरण-तत्पर ।
 ददर्श सुमहत् क्षेत्र योजनैक प्रमाणतः ॥ २७
 कोटिलिङ्गमयी भूर्मि स्वर्णकूट हराश्रमम् ।
 तद्वत् छाया तरो श्लक्षणा प्रासादशतसकुलाम् ॥ २८
 विन्दूद्ध्रवादि पुण्याप्सु मूर्त्तिभेदान् शिवस्य च ।
 स्नात्वा ददर्श मेधावी प्रलपन् शिवमव्ययम् ॥ २९
 कृत्तिवासाददरेण किञ्चिदाग्नेयमाश्रिते ।
 धेन्वन्तरसहस्रैण शिवलिङ्ग स्वयभुवम् ॥ ३०
 चकाराराधन भक्त्या शिवसकल्पमानस ।
 यत्र सूक्ष्मेश्वरो देव सूक्ष्मरूपी हर स्वयम् ॥ ३१
 पिण्डदानादिक तत्र गयाश्राद्धादिक फलम् ।
 गयाया विरज क्षेत्रान्महेन्द्रादचलोत्तमात् ॥ ३२
 पिण्डदान शतगुण श्रीसूक्ष्मेश्वरदक्षिणे ।
 पुण्येऽहनि शिवे योगे प्रारब्ध देवमन्दिरम् ॥ ३३
 इयाज शिवयज्ञेन दत्त्वाचार्यमनेकश ।
 सम्वत्सरेण पूर्णेण परिपूर्ण शिवालयम् ॥ ३४
 प्रतिष्ठा विधिना चक्रे सम्यक् ज्ञानोदितेन स ।
 बहुना यज्ञभागेन सुतृप्तिरभवद् हर ॥ ३५
 तुष्टो देवो विरूपाक्ष आदिदेश पुरोगतान् ।
 इहानयत त विप्र याज्ञिक सपरिच्छदै ॥ ३६
 वाढमित्येव ते दूता शिव-शासन-तत्परा ।
 विमानेनावतीरणस्ते पश्यत्सु मनुजेषु च ॥ ३७
 पुरतस्तस्य गग्ने ऊचुरित्थ वचस्तदा ।
 साधुकर्म-कुरुं श्लाघ्य तुष्टो देवस्त्रिलोचन ॥ ३८
 आरोहस्व रथं विप्र नाकपृष्ठमितो ब्रज ।
 हरेणादिष्ट-वचन कुरुष्व वचनान्मम ॥ ३९
 एतच्छ्रूत्वा तु तद्वाक्यमादिदेश रथोत्तमम् ।
 अच्चंयामास तान् सर्वान् विषिदृष्टेन कर्मणा ॥ ४०

उवाच प्रहसन् प्राज्ञ किञ्चिदिच्छामि वेदितुम् ।
 लिङ्गस्य चास्य किं नाम कीर्त्यिष्यन्ति मानवा ॥ ४१
 आग्रातकेनैवमुक्ता देवा प्राहुरवस्थिता ।
 आग्रातकेश्वरो देवस्तव नामा भविष्यति ॥ ४२
 सिद्धलिङ्गमतो लोके सर्वकामफलप्रदम् ।
 सवत्सरेण सिद्धयन्ति योऽस्याराधन तत्परा ॥ ४३
 इत्येकाशात् प्रमुञ्चन्ति पुष्पवृष्टिं दिवीकसं ।
 सुरदुन्दुभयो नेत्रुं साधुवादोऽप्य भून्महान् ॥ ४४
 सुहृन्मित्रकलत्रैश्च सानुगै सह मन्त्रिभि ।
 आरुरोह दिव हृष्टौ दृष्टोऽसौ बहुभिर्जनै ॥ ४५
 विमानेन विचित्रेण भास्वरेणाकर्वच्चंसा ।
 हस्वर्हणयुक्तेन किङ्कणोजालमालिना ॥ ४६
 आतपत्र-ध्वजोत्कृष्टै सङ्गीतमधुरस्वरै ।
 सुरयोषित्सहस्रैश्च रामयन्ति रमन्ति च ॥ ४७
 शक्तिकात् पर जग्मुं शिवसद्य-सनातनम् ।
 शिवस्यानुचरो भूत्वा मुमुदे देववत् चिरम् ॥ ४८
 इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थे॒ शे आग्रात-
 केश्वर माहात्म्य नामषट् पञ्चाशत् अध्याय १ ॥

1. B₁ B₂, V—चतुर्थे॒ शे आग्रातकेश्वरमाहात्म्य नाम दशमोऽध्यायः ॥

सप्तपञ्चाशत् अर्धयायः

ब्रह्मोवाच

अथ सक्षेपतश्चान्य निबोध वरवर्णनि ।
 स्वयमेव हर साक्षात् प्रादुर्भूतोऽद्विकन्यके ॥ १
 सूक्ष्मा ग्रातकयोर्मध्ये यतो लिङ्गं स्वयभुवम् ।
 ततोऽदो^१ मध्यम लिङ्गं मध्यमेश्वर ईरित ॥ २
 तस्य दर्शनमात्रेण नरो मच्येत किल्विषात् ।
 लिङ्गमन्यन्विनिबोधेद गिर्रराजसुतेऽम्बिके ॥ ३
 देवी पदोत्तरस्थ (?) च स्मृतमात्राघहारी च ।
 रुद्रेस्तु पूजित लिङ्गं लिङ्गमूर्तिरनामयम्^२ ॥ ४
 रुद्रेश्वरेति विख्यात नाम चक्रे सुरासुरै ।
 सिद्धलिङ्गमिद विद्धि कीर्तिः कीर्तिवद्धेनम् ॥ ५
 समीपे तस्य वक्ष्येऽहं गङ्गेश्वरमनुत्तमम् ।
 गङ्गेश्वराद्रविप्रख्य तीर्थश्वरमनुत्तमम् ॥ ६
 अभ्यासे तस्य लिङ्गस्य विमलेश्वसज्जकम्
 तस्मात् च नातिदूरेण लिङ्गं चैकं वटेश्वरम् ॥ ७
 पाद्वेवं विलवेश्वर तस्य उदकेश्वरमेव च ।
 महीश्वर तु विख्यात मणिकर्णीश्वर तथा ॥ ८
 एते स्वयम्भुव ख्याता सर्वकामफलप्रदा ।
 मुनिदेवासुरर्जुष्टा ब्रह्मेन्द्रवासवार्चिता ॥ ९
 अथ लिङ्गवर श्रीमान् वालुकेश्वर विश्रृत ।
 पूर्वस्या दिशि देवस्य धेन्वन्तरशतद्वये ॥ १०

¹ A₂, B₁, C—ततोऽहं ।

² A₁, B₂, V—निरामयम् ।

3, V—कीर्तिद ।

सन्निधाने पुनस्तस्य शिवलिङ्गं समुत्थितम् ।
तस्याह सम्भव वक्ष्ये शृणु देवी शिवप्रिये ॥ ११
ब्रह्मणो मानस पुत्रं पुलहो नाम वेदवित् ।
दायादस्तस्य मेधावी जटिलो नाम नामतः ॥ १२
शिवभक्तं सदा दान्तस्तन्निष्ठस्तत्परायणं ।
शिवसङ्कावभावज्ञं परिचर्यामहर्निशम् ॥ १३
स्वर्णकटं समासाद्य तीव्रं व्रतमधारयत् ।
निर्ममो निरहकारो वायुभक्षो जितेन्द्रिय ॥ १४
शिवध्यानपरश्चैकश्चक्रे मनसि निश्चयम् ।
अनुपश्यामि देवेशं लिङ्गमूर्तिधरं हरम् ॥ १५
अप्रसन्ने विरूपाक्षे त्यक्ष्यामि निजं जोवितम् ।
सकलिप्तमनो बुद्धिं समानिं दशं पञ्चं च ॥ १६
विज्ञाय सुमहद् धैर्यं मनः सकल्प्य सस्थित ।
ततः स भगवान् भर्गं सर्वेषां प्रपितामह ॥ १७
वभूव पुरतः साक्षात्जगद् वीजं स्वयभुव ।
द्योतमानोनिलप्रस्थः प्रभामण्डल-भासुर ॥ १८
तैजसा दीप्तं ईशस्य स मुनिस्तत्रविग्रह ।
अपश्यदमलोङ्गास शिवलिङ्गं सुवर्च्चसम् ॥ १९
उद्यच्छतशशाङ्गाभं मरीचि विकचोज्वलम् ।
नमश्चक्रे मुदाविष्टोऽप्यष्टाङ्गे नावनीतले ॥ २०
प्रदक्षिण-नमस्कारं त्रयो वारान् समाहित ।
पाणीं कुड्मलमावध्यं वन्धुरीकृतकन्धर ।
जानुमारोप्य वसुधा हरं स्तोतुं प्रचक्रमे ॥ २१

जटिल उवाच

ॐ जयस्वादिजगन्नाथ ! विघातरमूताक्षर ! ।
शम्भो ! स्वयम्भो ! भूतेशो ! प्रभवाव्ययं ईश्वर ! ॥ २२
कर्मकारणकर्त्तर्सि गोप्ता वर्तुलमेधसे ।
सहर्ता चैव धातासि सर्वकारणकारण ॥ २३

अविच्छिन्न अविज्ञेय स्थूल-सूक्ष्मात्परावर ।
 सर्वद सर्वंग सर्व सर्वेन्द्रिय अतीन्द्रिय ॥ २४
 परात् परतरो ध्येयो ज्ञानज्योति प्रदीपक ।
 यज्वा यज्ञक्रतुर्हव्यो हृतभुक् हव्यवाहन ॥ २५
 वेदमन्त्रमयो वीजो ज्ञानचक्रप्रवर्त्तक ।
 बहुरूप नमस्तेऽस्तु बालभोग्यङ्गदाय¹ च ॥ २६
 एणाङ्ग² शिरसे तुभ्य जटात्रिपथगाभृते ।
 शिवशक्तिमयो मिश्रो विश्वपाद् विश्वतो मुख ॥ २७
 अनाख्येयमनाशोच्य सचिन्त्यमपरिग्रह ।
 नीलकण्ठ जगन्नाथ भूतार्त्तिहरये नमः ॥ २८
 प्रसीद परमेशान ! निष्कल सकलात्मक ।।
 व्योमार्णिरविमध्यस्थ (?) कलाबिन्दुस्वरूपिणम् ॥ २९
 अध्यात्मध्येयकर्मस्थ योगवास नमाम्यहम् ।
 सुब्रह्मण्य³ न नमस्तेऽस्तु चितिभूतिभृते नम ॥ ३०
 त्वचिच्छत्स्त्वन्मय सर्वो विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।
 दासोऽहं तव देवेश त्वत्तो नान्यागतिमंम ॥ ३१
 शान्ति श्रेयवतामीश⁴ उग्रभीम नमोऽस्तु ते ।
 नायक सर्वभूताना प्रपन्नार्त्तिहरो हर ॥ ३२

ब्रह्मोवाच

स्तुवतस्तस्य पुरतो लिङ्गभूतमविद्रवत् ।
 उदतिष्ठति सूर्यभी दुष्प्रेक्षो [ह्यमलद्युतिः] ॥ ३३
 तेजोराशि जगद्योनि त समीक्ष्य महेश्वरम् ।
 पुनराह वर काम्य महादेव महामुनि ॥ ३४
 त्वद् दर्शनमपुण्याना स्वप्नेष्वपि सुदुर्लभम् ।
 कृतार्थोऽहं जगन्नाथ ! प्राप्त त्वद् दर्शनं मया ॥ ३५
 नाम सज्जा कथ त्वस्य लिङ्गस्य विदशाच्चनम् ।
 किं फल चाच्चने स्नाने यथावद् वक्तुमर्हसि ॥ ३६

1 A₃, B₁, C —बालभोग्यङ्गनाय ।

2. A₂—शशाङ्क ।

तमुवाच स्वयं भगं प्रज्ञोत्पादनकं वच ।
 सदा पूज्यतमो विप्रं नाम्नासौ जटिलेश्वर ॥ ३७
 अनन्तस्नानदानादिष्वनन्तफलदो ह्यहम् ।
 सर्वेषां प्राणिनामत्रं पूरयामि मनोरथम् ॥ ३८
 श्रुत्वा वाणीं तु देवस्य आहरोहं रथोत्तमम् ।
 जगाम त्रिदिवं दृष्टो भासमानोऽनलप्रभा ॥ ३९
 विमानध्वजमालाभिः स्तूयमानश्च खेचरै ।
 प्राविशत् पुण्यलोकेऽसौ जटिलस्तपसा वर ॥ ४०
 जटिलेशाददूरेण उत्पलेशो महान् प्रभुः ।
 तस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापे प्रमुच्यते ॥ ४१

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थेऽशे जटेश्वर-
 माहात्म्ये सप्तपञ्चाशत् अध्याय १ ।

1 B₁, V—जटिलेश्वर (जटेश्वर) माहात्म्य नामैकादशोऽध्याय ;
 B₂—कपिलेश्वर (जटिलेश्वर) माहात्म्य नाम एकादशोऽध्याय ॥

अष्टपञ्चाशत् अध्यायः

ब्रह्मोवाच

अत पर निबोधेद सर्वपापभयापहम् ।
 माहात्म्य क्षेत्रराजस्य स्मृतिमात्राघहारिणम् ॥ १
 देवताश्चासुरश्चैव स्पर्द्धमाना बलोत्कटै ।
 मेरुमासाद्य तिष्ठन्तावन्योऽन्यजयमीषिणै ॥ २
 नित्य समरदुद्धर्षो वद्धवैरो सुरासुरौ ।
 भागवी बुद्धिमासाद्य सग्रामे च दिते सुता ॥ ३
 बाहूस्पत्येन देवास्तु तुल्यमासीत् समागत ।
 त्रीडित सोऽभवत् तस्माद् युद्धाद् वै पाकशासन ॥ ४
 अथापर गुरु साक्षात् स्वर्गधामादिहाययौ ।
 आससाद् वर क्षेत्रमेकान्ते समवस्थित ॥ ५
 वद्धवीरासनो मैनी निराहारो जितकलम ।
 ध्यानयोगपरो धीर^१ उपास्ते वत्सरान् दश ॥ ६
 ज्ञात्वाथ तस्य सकल्प तुष्टो देवो महेश्वर ।
 उत्तस्थे पुरतस्तस्य लिङ्गमूर्तिः स्वयभुव ॥ ७
 नाय पश्यति विप्रेन्द्रस्तन्मनो नान्यमानस ।
 प्राणायामपरो धीमान् निष्प्रकम्पोऽयमास्थित ॥ ८
 अथ मूर्तिधर साक्षाद् धराधरसुताप्रिय ।
 प्राह वाचस्पति स्तिर्घो वर वरय सुव्रत ॥ ९
 इत्याकर्णं गुरु प्राह मूर्तिमन्त त्रिलोचनम् ।
 पूजितु देव इच्छामि युष्माक लिङ्गमुत्तमम् ॥ १०
 यस्य प्रसादाद् देवेन्द्र सदा जेष्य त्वरातिकम् ।
 स्फुरन्त विमलज्ञान येनास्मच्छत्र-साधनम् ॥ ११

1. A.—वीरः

अथोवाच हर शान्तो मुनिमाङ्गिरस वच ।
 सिद्धार्थो भक्त काम्यो देवाना हितशसिन ॥ १२
 पद्य लिङ्ग ममैवेद यत्व पूजितुमिच्छसि ।
 इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो लिङ्ग केवल सस्थितम् ॥ १३
 ईश्वरस्य परा मूर्त्ति सुरेश्वर इतीरिता ।
 कृत्तिवासाददूरेण ऐशानी दिशमाश्रिता ॥ १४
 धेन्वन्तरशते साग्रे पञ्चाशद् द्विजसत्तमा ।
 सुरेश्वरस्य माहात्म्य स्वर्गद सुखद शिवम् ॥ १५
 सुरेश्वर समभ्यच्चर्य दृष्ट्वा वाग् यतमानस ।
 प्रयाति भुवन देवि ! शैवाख्य पदमव्ययम् ॥ १६
 अथाश्विनौ समायातौ सुराणा भिषजाविमौ ।
 विचेरतुर्वर क्षेत्र स्वर्णकूट हराश्रमम् ॥ १७
 चतुर्धेन्वन्तरशते आग्नेया कृत्तिवासस ।
 रोचयामासतुस्ती तु लिङ्गाराधनमुक्तमम् ॥ १८
 प्रासाद गुणसम्पन्न विश्वकर्माभिसम्मतम् ।
 चकार विधिवत् तूर्णमाज्ञासिद्धो महायशा ॥ १९
 प्रतिष्ठित सुरै सर्वेमुनिभिर्बहुवादिभि ।
 वैद्याभ्या च प्रतिष्ठोऽय वैद्यनाथो भविष्यति ॥ २०
 कुमारावश्विनौ तौ च कृतकृत्यौ गतावुभौ ।
 वैद्यनाथात् पर लिङ्ग रावणेश्वर-सज्जकम् ॥ २१
 रावण परया भक्त्या तोषणाय पिनाकिन ।
 चकार विधिवत् पूजा प्रतिष्ठा च शिवालयम् ॥ २२
 स तेनैवोन्नति प्राप्य स धर्मात्मा विनश्यति ।
 समीपे तस्य लिङ्गस्य बृहत्पीठो महानभूत् ॥ २३
 बृहत्पीठात् सुसशिष्टमन्यलिङ्गमत परम् ।
 शोलसानुस्थिता ह्येते मयाख्याता वरानने ॥ २४
 सर्वपूण्यप्रदा धन्या ब्रह्मादि सुरसेविता ।
 अथ देवि निवोधे द सक्षेपात् पापनाशनम् ॥ २५
 विष्वोर्वक्षस्थलाद् भक्त्या उत्थाय पुरतो वभी ।
 सा उवाच हृषीकेश केशव केशिसूदनम् ॥ २६

पद्मा पद्मसमा पाणी प्राञ्जलि स्मितसाध्वसा ।
ईषच्चलितलोलाक्षी सानुरागा समत्सरा ॥ २७

स्फुटेन्दुवदना शुभ्रा माधूर्यहृदयगमा ।
हरे इच्छाप्यह कर्तुं किञ्चिद् धर्मं तवाज्ञया ॥ २८

यच्छ्रेयो वद गोविन्द ! तिषु लोकेषु साधितम् ।
तामुवाच चिर ध्यात्वा वासुदेव उदारधी ॥ २९

शृणु पद्मालये देवि ! सुकृत प्राणवल्लभे । ।
पुण्यस्थानान्यनेकानि यदि तिष्ठन्ति भूतले ॥ ३०

तथाप्येकाग्रक क्षेत्र विशेषफलद स्मृतम् ।
यत् किञ्चित् क्रियते चात्र जाप्य होम व्रतादिकम् ॥ ३१

तदक्षय फल प्राहुः प्रासादस्य विशेषत ।
अन्य क्षेत्राच्छतगुण दत्तस्य फलमश्नुते ॥ ३२

तमुवाच ततो लक्ष्मी पद्मनाभ पुरातनम् ।
नियोजय हृषीकेश । विश्वकर्मणिमाज्ञया ॥ ३३

स्वर्णकूटाचले चासी विदधातु शिवालयम् ।
तथाह भगवान् विष्णुराहूय सुरवर्द्धकीम् ॥ ३४

ध्यानमात्रे स गोविन्दे आजगाम च विश्वसृक् ।
मनश्चक्रे सुरारिघ्न प्राह कि करवाणि ते ॥ ३५

स तु प्राह हृषीकेशो वनमेकाग्रक व्रज ।
कुरुष्वाभिमत शम्भो श्रियश्चाभिमतेन च ॥ ३६

वाढमित्येव स प्राह सामात्यो विच्चारह ।
आसाद्य विमल क्षेत्र चकार विधिनोदितम् ॥ ३७

आग्नेय्या तव तीर्थस्य सूत्रन्यासादिपूर्वकम् ।
विश्वकर्मा सुकर्मजश्चकार शिवमन्दिरम् ॥ ३८

प्रतिष्ठा विधिना चक्रे सम्यक् श्रद्धोपपादिताम् ।
वासुदेवेन सहिता पद्मा पद्मनिभेक्षणा ॥ ३९

लक्ष्म्या स्वयक्तो यस्मात् ततो लक्ष्मीश्वर स्मृत ।
तस्य दर्शनमात्रेण यशो लक्ष्मीर्बल धनम् ॥ ४०

लक्ष्मीश्वराद् अदूरेण देवि ! विश्वेश्वर स्मृत ।
सूलोचन कृत लिङ्गं तल्लिङ्गं सुमनोहरम् ॥ ४१

वसुभद्र पर जय सुरेश्वरमत परम् ।
 विभाष्डकेश्वर चैव रक्षुविन्दु (?) तत स्मृता ॥ ४२

अथारण्येऽतिविमले केदारेश्वर विश्रुत ।
 तत्र साक्षात् स्वय देवी गौरी त्रैलोक्यसुन्दरी ॥ ४३

स्वयमेवाकरोत् कुण्ड सर्वपापप्रणाशनम् ।
 रूपसौभाग्यद इलक्षण पुण्य स्वस्त्ययन महत् ॥ ४४

तवम्या कृष्णपक्षस्य दत्त्वा कृष्णतिलान् शिरे ।
 स्नात्वा तस्मिन् महाकुण्डे सम्बत्सर-समाहित ॥ ४५

कृत्तिवासोऽर्ज्वनं तदवत् सर्वकामफलप्रदम् ।
 सर्वपापघ्नमतुल कुण्ड केदारसज्जकम् ॥ ४६

लिङ्गमात्राभिधास्यामि पूज्यलिङ्गवयभुवम् ।
 यद्यभ्यच्चर्य चिर प्राप्ता मुनय स्वर्गमुत्तमम् ॥ ४७

गीर्यर्थच पुरत साक्षाद् रुद्रस्त्रिभुवनेश्वर ।
 केदारेश्वर विख्यात सर्वकामफलप्रद ॥ ४८

सर्वपापघ्नमतुल कुण्ड केदारसज्जकम् ।
 अभ्यासे तस्य लिङ्गस्य पुरतस्तु स्वयभुवः ॥ ४९

भवपीठो इति ख्यातो भवतीति दृहरः सदा ।
 तत् प्रसादात् समन्ताच्च कुन्देन्दु सदृशद्युति ॥ ५०

सदा श्रवति तेजोम्भ पुनात्यखिल भूभुव ।
 तस्य नातीव दूरेण रुद्रलिङ्गो भव स्वयम् ॥ ५१

नाम्ना शान्ति शिवेत्येव मरुद्धिः परिपूजितः ।
 मास्तेश इति ख्यात सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ ५२

मास्तेशात् पर लिङ्ग हाटकेश्वर ईरित ।
 तस्मात् पश्चिमतो देशे विख्यातश्चोत्तरेश्वर ॥ ५३

तत्र सन्निहितो देवो ह्यदभुताङ्गुतदर्शन ।
 रीढ्रोत्कटसटो भीम शशाङ्क शकलोद्वहन् ॥ ५४

ग्रहनक्षत्रमालाभिर्भजिमानस्त्रिलोचन ।
 धूम्र. पिङ्गारुणो दक्षिचित्भूति-विभूषणः ॥ ५५

ब्यालमालाकुलोरस्कः खट्वाङ्गी विकटानन ।
 गजचर्मांशुकधरो घोरश्मशुरनिन्दित ॥ ५६

ज्वलद् दण्डामतज्योति शिखाश्रेणी बलोद्धत ।
 महामन्द्रो महोत्साहो महाशक्तिः कपालभृत् ॥ ५७

महदादिर्महाग्रासो महाभृतान्तक क्षये ।
 महीधर गुहाशायी महामेघौघनि स्वन ॥ ५८

दिग्वासो विगतस्नेहो भूतसघ-निसेवित ।
 तत्र देवी स्वय साक्षात् स्वगर्णं परिवारिता ॥ ५९

नानारूपमदान्मत्ता रक्तमासवलिप्रिया ।
 हस्ता दीर्घाप्लुता भीमा निर्मासा पृथुलोचना ॥ ६०

ऋटरक्षा विरूपाक्षास्तूयगीत-प्रदायका ।
 तत्र तिस्र शता सन्ति योगिन्य कामगा शिवा ॥ ६१

महाग्रलयनादिन्यो भैरवा वरदाः शिवा ।
 वर्णश्ठवामदेवौ च मूर्त्तिरूपधरावुभौ ॥ ६२

तिष्ठतस्तत्र यत्नेन महापाप-विनाशकी ।
 महाश्मशानघोरोघ सिद्धस्थानमनुस्मरन् ॥ ६३

उत्तरेश्वरभासाद्य सिद्धा सिद्धचन्ति सर्वदा ।
 सर्वेषामपि पीठाना लोकालोके समन्तत ॥ ६४

विशिष्टोऽय महापीठ प्रवदन्ति मनीषिण ।
 सक्षेपमिदमाख्यात विश्ववद्य-पद विभो ॥ ६५

अनादिमनघ ध्येय पापसधातभेदनम् ।
 अथ तस्य समीपस्थो लिङ्गमूर्त्तौ व्यवस्थित ॥ ६६

भीमेशो भयहर्ता च सर्वदा सर्वदेहिनाम् ।
 भीमादभयद नाम्ना अभयात्कुण्डल प्रभु ॥ ६७

लिङ्गं भद्रशिख नाम्ना सुभद्राङ्गमत परम् ।
 यज्ञभक्षवर लिङ्गं लिङ्गमव्यग्रमीश्वरम् ॥ ६८

जलेश प्रथमेश च शरजित् शत्रुजित् तथा ।
 विश्वजित् कामजित् चैव अमृतेश्वरसज्जक ॥ ६९

एतानि चैव लिङ्गानि मया प्रोक्तानि पार्वति ।
अत परमिद गुह्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ ७०

कीर्त्यामि समासेन सर्वपापभयापहम् ।
कृत्तिवासाददूरेण वायव्येन समाश्रिते ॥ ७१

धेन्वन्तरशतद्वे च इशानेश्वर-सज्जक ।
तस्याह सम्भव वक्ष्ये हरलिङ्गस्य भूतले ॥ ७२

स्वयमेव हर साक्षात् सर्वभावेन स्थित ।
पूजित प्रीतिमभ्येति ददाति विपुल फलम् ॥ ७३

य य काममभिध्यायेत् त तमाप्नोति मानव ।
मासि मार्गशिरे प्राप्ते यदा स्यात् प्रथमाष्टमी ॥ ७४

ब्रह्मचयो ह्यहिस्तच सत्यवाक्कायमानस^१ ।
यमसयमनो धीर कृतसकल्पमानस ॥ ७५

शत सहस्रमयुत गड्ढुका लक्ष्मेव च ।
अछिद्रेण समन्त्रेण पूजन प्रणवेन च ॥ ७६

सिद्धधन्त्यर्था प्रयत्नेन मुच्यते भववन्धनात् ।
ॐ नमस्ते परमेशाय पराय परमात्मने ॥ ७७

ज्ञानेश्वराय देवाय प्रसीद परमेश्वर ।
सिद्धिदि सिद्धिसिद्धान्तं सव्यदक्षिणमध्यग ॥ ७८

सत्त्वं तमो रजोजुष्ट शारीरकरणाव्यय ।
प्रसीद परमेशान ! सर्वव्यापिन् महेश्वर ॥ ७९

अमृतत्वमसख्येय प्रयच्छ अभिवाङ्छतम् ।
निश्चला निर्मला बुद्धिर्मास्तु त्वयि नित्यश ॥ ८०

आहि मा परमेशान ! देहि दास्य तवाच्युत ।
अनेन मन्त्रमुख्येन ईशान-पुरत स्थित ॥ ८१

षष्ठ्यासात् लभते कामान् यथाकाम वरोत्तमम् ।
निष्कामो लभते मोक्षमेष धर्मं सनातन ॥ ८२

ईशान ये च पश्यति पूजयन्ति स्तुवन्ति वा ।
प्राप्नुवन्ति पर स्थान विचरन्ति शिवेन च ॥ ८३

ईशानस्थानमासाद्य न च्यवन्ते कदाचन ।
क्रीडन्ति शाश्वते स्थाने सर्ववाधाविवर्जिते ॥ ८४

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थेऽशे
सिद्धलिङ्गानुकीर्त्तन नाम अष्टपञ्चाशत् अध्याय १ ॥

1. B₁, B₂, V—चतुर्थेऽशे सिद्धलिङ्गानुकीर्त्तन नाम द्वादशोऽध्याय ॥

ऊनष्ठितमोऽद्यायः

श्री ब्रह्मोवाच

कीर्तिता कृतिवासस्य समीपेतरवर्त्तिनः ।
 गुणा पृथग् विधास्तेषा मन्त्राराधन सत्क्रिया ॥ १
 फलदा^१ इहलोकस्य सर्वदा परमार्थदा ।
 सर्वकामप्रसिद्धघर्थं देवेनाभिहिता स्वयम् ॥ २
 स्वयमेवात्मनात्मान विदधाति अनेकधा ।
 बहुरूपस्वरूपोऽसौ हेयाहेय क्षराक्षर ॥ ३
 स्थूल सूक्ष्म पर शान्त शिव निर्वणिद्र मह ।
 कारण सवकार्याणा तमेवाहुर्मनीषिण ॥ ४
 वितनोति स्वतेजासि वर्त्तयात्मसुखेच्छया ।
 सहृत्य निखिलान्येतान्येकस्तिष्ठति सक्षये ॥ ५
 विश्वधृग् वपुरस्यैव सर्वतेजोमयो महान् ।
 विश्वात्मा परमात्मासावक्षोभ्योऽव्यय ईश्वर ॥ ६
 शब्दस्पर्श-रसातीत प्राणरूपविवर्जित ।
 निष्प्रपञ्चो निराभासः सूक्ष्ममव्यक्त-निर्गुण ॥ ७
 निस्तमो विरज शान्तः सत्त्वज्योतिर्निरञ्जन ।
 पूर्णमक्षोभ्यमनघ सर्वेन्द्रियमतीन्द्रिय ॥ ८
 मात्राबिन्दुकलातीत स्वरस्पर्शविवर्जित ।
 योगमत्यन्त निर्वीज बाह्याभ्यन्तरतो जित ॥ ९
 एको निष्केवल शुद्धो व्योमातीत परापर^२ ।
 अनन्तमपरिच्छदो विश्वारम्भप्रवर्तक ॥ १०
 एवमादि गुणा यस्य स देव स्वयमेव च ।
 एकाग्रकर्गत श्रीमान् कोटिमूर्तिधरो विभु^३ ॥ ११

१ V—फलक ।

२ V पदात्पर ।

३. A_१, B_१—प्रभु ।

अर्चन्तो देवदैत्यैश्च ऋषिभिर्मनुजेश्वरे ।
 गन्धर्वे-नागयक्षैश्च विद्याधरसुचारणे ॥ १२
 बहुमन्वन्तरातीते महाकल्पसहस्रके ।
 महाकल्पशते साप्रैरवसद् भूरितेजस ॥ १३
 प्रत्येकैकास्तु ये देवा पूजिताश्च सुरासुरे ।
 ते वै विभूतयस्तस्य विश्वासाय नृणा किल ॥ १४
 प्रासादा बहवश्चात्र गता यास्यन्ति चापरे ।
 भविष्यन्ति अनेकास्तु क्षेत्रे क्षेत्रविदाम्बरे ॥ १५
 प्रासादाश्च प्रलीयन्ते कालातीते युगक्षये ।
 कर्त्तारो न प्रलीयन्ते कल्पकोटिशतैरपि ॥ १६
 एव क्षेत्रस्य महात्म्यं प्रासादस्य कृतस्य च ।
 श्रुत्वा पापा क्षयं यान्ति सुकृतं परिवर्द्धते ॥ १७
 गतागतानिवर्त्तन्ते वस्वश्विनी मरुदगणा ।
 अद्यापि न निवर्त्तन्ते कीर्त्तियेषा हराश्रमे ॥ १८
 तेन दत्तं हुतं तप्तं तेन चाराधितं शिवं ।
 यस्य एकाम्रके कीर्तिः स च कीर्तिमता वर ॥ १९
 कीर्त्तिरव्याहृता तस्य यावदाभूतसप्लवम् ।
 एतत् तु कथित् तुभ्यं मद्वाचा सशितव्रत ॥ २०
 अत पर निवोधेद स्वर्णकूटेश्वर हरम् ।
 कीर्त्तनं कृत्तिवासस्य स्वप्नेष्वपि सुदुर्लभम् ॥ २१
 ज्ञात्वा देवस्य माहात्म्यं स्वर्णकटिगिरि स्वयम् ।
 भेजे वै मूर्तिमास्तत्र पर देव त्रिलोचनम् ॥ २२
 पञ्चवर्षं सहस्राणि शिवयोगेन^१ तत्पर ।
 तन्निष्ठस्तदगतश्चासौ तस्ये निर्वात-दीपवत् ॥ २३
 ज्ञात्वा तस्य मनं शुद्धिं देव उचे पिनाकघृत् ।
 वरं ब्रूहि यथाकाममद्विराज ॥ तवेष्टिम् ॥ २४
 स उच्चे^२ भगवन् भर्गं लिङ्गं त्वा पूजयाम्यहम् ।
 अद्विमूचे ततो देवो न हि शक्नोसि पूजितुम् ॥ २५

1. B₂, V—शिवयोगे च ।

2. V—सन्ति चेत् ।

त्रिशद् धेन्वन्तरे तात । ऐन्द्रमानेयमास्थित ।
 तत्र पूजा ग्रहिष्यामि स्वर्णकूटेश्वरे हरे ॥ २६
 तस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापात् प्रमुच्यते ।
 एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य पूजयामास तत्र स ॥ २७
 स्वर्णकूटाधिष्ठो लिङ्गं स्वर्णकूटेश्वर स्मृतम् ।
 ईशानस्थल्या अभ्यासे शिवलिङ्गं सुतेजसम् ॥ २८
 नाम्ना भद्रेश्वर एव भृगुणाराधित पुरा ।
 तुङ्गेश्वर ततो देवो मारीचेश्वर एव च ॥ २९
 शिपिविष्टो^१ महादेवो माणिभद्रेश्वरस्तथा ।
 विजयन्तो जयन्तश्च द्वे एते वरलिङ्गके ॥ ३०
 पापध्ने सर्वदा नृणा कामदे परमार्थदे ।
 कर्कोटकस्य नागस्य कुक्कुटेश्वरमेव च ॥ ३१
 कुक्कुटाण्ड प्रमाणेन लिङ्गान्यष्टौ वसन्ति वै ।
 तत्र चक्र कलिकल^२ शारीरकरणो महान् ॥ ३२
 लभ्यते पुण्ययोगेन कृतिवास-प्रसादत ।
 कपालमोचन नाम्ना लिङ्गमीशानमास्थितम् ॥ ३३
 यस्मिन् स्थाने ब्रह्मशिरस्त्यक्तवान् पार्वतीप्रिय ।
 धेन्वन्तरे चाष्टशते कृतिवासा व्यवस्थित ॥ ३४
 तस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति ।
 देवी भगवती चैव चामुण्डा मुण्डमालिनी ॥ ३५
 सरस परिचमे भागे अद्वैरे भुवि वर्तते ।
 उग्ररूपा च सा देवी नाम्ना कापालिका स्मृता ॥ ३६
 तस्या दर्शनमात्रेण सर्वसिद्धि प्रजायते ।
 जरामराणदुखार्त्तं गर्भवासादि सम्भवम् ॥ ३७
 सेव्यमानो दहत्याशु अभिप्रायफल लभेत् ।
 तत्र कुन्देन्दुनागाभो हिमवत् प्रतिष्ठित ॥ ३८
 शिशिरेण समायात् शिशेरेणि विश्रुत ।
 परमार्थमिद शस्त्र त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ ३९

¹ V—शिवविष्टो ।

² V—तत्र चक्रकलःस्वस्ति ।

पद रुद्रस्य च क्षेत्रं यदा स्याद् देवि! मुच्यते ।
 नैऋत्यामथ देवेशि सन्निधौ कृत्तिवासस ॥ ४०
 बृहलिङ्गं प्रवक्ष्यामि सर्वसिद्धिप्रदं विभुम् ।
 यमुद्दिश्य पुरा ब्रह्मा वर्तुलं सुमनोहरम् ॥ ४१
 उवाच लडुकाकारं लडुकेश्वरसज्जकम् ।
 तत्र सन्निहितं साक्षाद् देवदेवो महेश्वर ॥ ४२
 धन्यो धन्यतरः सेव्यं सर्वकामफलप्रद ।
 सिद्धलिङ्गवरं श्रीमान् स्वयभू कलुषापह ॥ ४३
 तत्र शक्रेश्वरं लिङ्गं पूर्वं शक्राञ्चित् प्रभ ।
 महाप्रभावस्तेजस्वी भक्ताना भक्तवत्सल ॥ ४४
 वायव्यामस्य विख्यातं पुनरीशानसज्जकम् ।
 लिङ्गं सर्वगुणावासं मोक्षदं कलुषापहम् ॥ ४५
 अथोग्रनाम यलिङ्गं कौवेरी दिशमास्थितम् ।
 तस्य यद् दर्शनात् पुण्यं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व तत् ॥ ४६
 दशलक्षादि लिङ्गैकान् दिशि लिङ्ग-व्यवस्थित^१ ।
 तेषा यद् दर्शने पुण्यं तत्फलं चास्य तस्य दर्शने ॥ ४७
 तस्याग्रे परमं लिङ्गं भारभूतीश्वरं स्मृतम् ।
 यस्य सदर्शने पुण्यमश्वमेधफलप्रदम् ॥ ४८
 सन्निधौ कल्पवक्षस्य श्रीकण्ठेश्वरमीरितम् ।
 तदग्रे लाङ्गूलीशं च महासिद्धिप्रदायकम् ॥ ४९
 शिवो ब्रह्मा शिवो विष्णु ब्रह्मविष्णुशिवात्मकौ ।
 त्रयस्त्रिगुणसम्पन्ना स्त्रीयमूर्तिभूतं प्रभु ॥ ५०
 एकोऽपि त्रितयं याति सर्गस्थित्यन्तकारणात् ।
 एको देवं परं प्राहुरद्वितीयो ह्ययोनिज ॥ ५१
 परिणामविहीनो सावनवस्थान-सस्थिति ।
 अस्मिन् क्षेत्रे स चैकात्मा कृत्तिवासा जगद्गुरु ॥ ५२
 एको मूर्तिरमूर्तस्थं स तु एकाग्रके विभु ।
 ज्योर्तिमयं परं लिङ्गमाग्रमूले व्यवस्थितम् ॥ ५३

एकाम्रेश्वर विख्यात चतुर्वर्गप्रदायकम् ।
 तस्य सदर्शनात् चैव भुक्तिभाग् जायते नर ॥ ५४
 अनेन मन्त्रयोगेन प्रार्थयेद् गिरिजापतिम् ।
 ॐ नमस्ते त्रिगुणात्माय गुणभृद् गुणवर्जित ॥ ५५
 ज्ञानरूपविशुद्धाय त्रायस्व परमेश्वर ।
 अस्यैव सन्निधौ पूर्वे सोमनाथेश्वर श्रुत ॥ ५६
 शिखण्डीश्वर लिङ्गन्तु सर्वपापप्रणाशनम् ।
 तस्माद् विश्वेश्वर लिङ्गं तत् पूर्वे विमलेश्वरम् ॥ ५७
 तद् याम्ये दर्दुरेश च सदा दर्दुरस्त्रक् प्रियम् ।
 द्वे लिङ्गे त्वथ वक्ष्यामि गणनाथस्य पश्चिमे ॥ ५८
 तत्र नन्दी महाकालौ स्वरूपेण स्थितौ सदा ।
 चित्रगुप्ते च^१ विख्यातौ पूजनाच्चित्रगुप्तयो ॥ ५९
 देवस्य सन्निधौ तस्मादनन्तेश्वरमीरितम् ।
 राजराजेश्वर लिङ्गं महासिद्धि-प्रदायकम् ॥ ६०
 तत्रैव तारकेश च दण्डपाणीश्वर तथा ।
 उत्तरादि क्रमात् पश्चाद् देवस्य नकुलीश्वर ॥ ६१
 चतुर्वक्त्रेश्वरस्तस्य निष्कलङ्घेश्वरस्तथा ।
 शिवोत्तमेश्वरस्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ ६२
 सोमसूत्रेश्वरस्तस्मात् सोमसूत्र समीपत ।
 एते चान्ये च बहव सन्ति देविः सहस्रश ॥ ६३
 सनातनतरा लिङ्गा भूतानुग्रहबुद्धय ।
 पूज्या पूज्यतमा धन्या मनोरथफलप्रदा ॥ ६४
 धर्मर्थकाममोक्षाश्च प्रयच्छन्ति सदाशिवा ।
 कोटिलिङ्गेश्वर साक्षादष्टमूर्त्तौ व्यवस्थित ॥ ६५
 पुण्यायतनंरष्टाभि सिद्धलिङ्गं वृत्त सदा ।
 सालकारविचित्राद्यैर्वर्वरेष्यै कामदर्शनै ॥ ६६

अच्चर्यं रच्यते रथं न्यैलिङ्गं स्तस्ये सदा सह ।
क्षेत्रोऽय प्रवलो^१ लोके कामद परिचक्षते ॥ ६७

मुक्तिद सगनिमुक्तो^२ मानवो गिरिनन्दिनि!
फलमक्षयमाप्नोति दानस्य सुकृतस्य च ॥ ६८

यत्रासते सदा स्वस्था ज्ञानिनो वै तपस्विन ।
ये त्यजन्ति निज देहमस्मिन् क्षेत्रे समाहिता ॥ ६९
ते यान्ति परम स्थान भासमाना सुतेजस ।
देवयोषित्सहस्रैश्च माल्यदामोपशोभिते ॥ ७०

स्तूयमानो ह्यनेकैश्च विमानैरज्जुबन्वनै ।
शक्तलोक सुदु प्राप्त सर्वमिरनिकेतनम् ॥ ७१

कवचिद्गृहं गतिस्तत्र ब्रह्मण सदन परम् ।
इवेतार्थ्य भवन दिव्य वैष्णव परमार्चितम् ॥ ७२
सर्वभोगमय रम्य शिवस्य भवन तथा ।
यद् यदिच्छति कामाश्व त तमाप्नोति निश्चयम्^३ ॥ ७३

विघान विहित पूर्वं स्वयभूर्भंगवान् स्वयम् ।
ये त्यजन्ति निज देह कृत्वा त्रानशनक्रियाम् ॥ ७४
ते व्रजन्त्यक्षयान् लोकान् यावच्चन्द्रार्कमेदिनी ।
बिन्दुसरजलस्यान्ते बिशेषोत्तरमाश्रिते ॥ ७५

स्नात्वा हुत्वा पितृन् देवानच्चत्वा त्रिलोचनम् ।
संन्यासविधिसकल्प सुदृढेनान्तरात्मना ॥ ७६

आदित्याभिमुखो भूत्वा पाणी वारि समादधे ।
ॐ नमस्ते परमार्थीय भूतान्तकरणाय च ॥ ७७

नय मा परम स्थान पुनरावृत्तिवर्जितम् ।
शिव च सस्तुवन् वाक्वैविहाय करणेन्द्रियम् ॥ ७८

१ B_१, V—प्रवलो ।

२ A_२, B_१, C—सगनिमुक्तो ।

३, B_१, V—तत् तत् प्राप्नोत्यसशय ।

तस्य यः किरणद्वूत स शान्तिमधिगच्छति ।
ज्ञानिनो अधिगच्छन्ति तदक्षयपर पदम् ॥ ७६

अन्यन्तं-सुखसवास ब्रह्मभूतमकल्पषम् ।
क्षेत्रस्यास्य प्रवक्ष्यामि चातुर्मास्य-विर्धि परम् ॥ ८०

यस्मिन् क्षेत्रे दिनैकेन काश्या कोटशाधिक फलम् ।
अस्मिन्नेकाङ्गके क्षेत्रे चातुर्मास्या करोति य ॥ ८१

वारणस्या शतगुण सहस्र पुरुषोत्तमात् ।
फलमान्वोत्त्यसदिग्बमेवमाह महेश्वर ॥ ८२

हरेस्तु शयने प्राप्ते यस्तस्मिन् वस्तुमिच्छति ।
प्रयागात्पुष्करात्काश्याद् द्वारावत्या फल लभेत् ॥ ८३

विष्णुः सन्निहितस्तत्र त्रिदशैर्बहुभिर्वृत ।
स प्रियः कृत्तिवासश्च द्वाभ्यां क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ ८४

वारणस्यां युगानष्टौ तपस्तप्त्वा सदाहणम् ।
एकाङ्गके दिनैकेन चातुर्मास्ये लभेद् गतिम् ॥ ८५

यो हरे शयनादुद्धर्वमेकाङ्गे निवसेद् दिनम् ।
या गतिः सांख्ययोगीना व्रजत्येता गति सदा ॥ ८६

आषाढदशर्मीं शुक्ला प्राप्य संकल्पमानस ।
विन्दुद्ध्रवादि तीर्थेषु स्नान कुर्याद् विधानत ॥ ८७

आजन्मदुरिताना च क्षयाय मधुसूदन ।
अष्टतीर्थविर्धि कुर्वे आज्ञापय जनाहृन ॥ ८८

इत्यनुज्ञा समादाय वासुदेवात् सुपुण्यकृत ।
तीर्थाविग्रहन कुर्यालिङ्गदर्शनमेव च ॥ ८९

दशम्यामेकभूक्त च नक्त वापि चरेद् बुध ।
रात्री कुशासने कार्यं शयन व्रतिना वर ॥ ९०

पुन ग्रभाते विमले एकादश्या विचक्षण ।
कुर्वीत सरसः स्नान वासुदेवस्य वन्दनम् ॥ ९१

मौनी पूर्वमुखो भूत्वा जानुमारोप्य मेदिनीम् ।
वासुदेवमनुज्ञाप्य सकल्पविधिमाचरेत ॥ ९२

निविघ्नेन यथा विष्णो चातुर्मस्याव्रत मम् ।
 भवेत् तथा कुरुष्वाशु पापद्धन पुण्यवृहणम् ॥ ६३
 इत्यनुज्ञाप्य देवेश विघ्नराज प्रपूजयेत् ।
 यथाकामेन सकल्पमेकाग्रस्य^१ समीपत ॥ ६४
 तत प्रतिदिन देवि^१ पदमेक न लघयेत् ।
 प्रत्यह स्नपन कार्यं बिन्दुद्धवहृदोत्तमे ॥ ६५
 दर्शन नियत कार्यं व्रतिना कृत्तिवासस ।
 पूजन वासुदेवस्य क्षेत्रस्य फलकाक्षया ॥ ६६
 वर्जयेत्प्रथमे मासि शाकं विगतमत्सर ।
 द्वितीये दधि वर्जयं च तृतीये च पय स्मृतम् ॥ ६७
 चतुर्थे मासि सप्राप्ते भाषा वर्जया प्रयत्नत ।
 दीपदान सदा कार्यं वर्जयेत् तैलमामिषम् ॥ ६८
 कामिनी नेक्षयेद् धीमान् भाषया नैव सस्पृशेत् ।
 दीक्षया ब्रह्मचर्येण क्षिपेन्मास तु कार्त्तिकम् ॥ ६९
 अन्नदान प्रतिदिन क्षुधात्तेभ्य प्रदापयेत् ।
 अन्यक्षेत्राच्छतगुणमत्रान्न दानमुच्यते ॥ १००
 अन्नदान प्रतिदिन कर्तव्यं पुण्यमिच्छता ।
 अतिथौ विमूखे क्षेत्रे सर्वं तु विफल भवेत् ॥ १०१
 एव य कुस्ते तत्र चातुर्मस्यं व्रतोत्तमम् ।
 दिने दिनेऽश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमाप्नुयात् ॥ १०२
 धर्मार्थी धर्ममाप्नोति वित्तार्थी वित्तमशुते ।
 पापञ्चये प्सोर्दुर्खित विनश्यति न सशय ॥ १०३
 राजा विजयमाप्नोति ब्राह्मणो ज्ञानमाप्नुयात् ।
 वैश्यस्तु धनसम्पर्क्ति राजवल्लभता श्रियम् ॥ १०४
 शूद्रो ब्राह्मण-शुश्रूषा सद्गति समवाप्नुयात् ।
 वर्णहीनो नरो यस्तु सवर्णमधिगच्छति ॥ १०५

ब्रह्मोवाच

एव क्षेत्रस्य माहात्म्यं कथितं वर्णण्णनि ।
श्रुत्वा पापक्षयं याति सुकृतं चापि वद्धते ॥ १०६

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थः शे साधारणोक्त-
श्चातुर्मास्यविधान नाम ऊषष्ठितमोऽध्याय १ ॥

1. B₁, B₂, V—चतुर्थः शे साधारणोक्तिर्नाम त्रयोदशोऽध्याय ॥

षष्ठितमौऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

श्रुत्वेव बहुशो धर्मन् प्रजापति-प्रकाशितान् ।
 भूयो हैमवती देवी पप्रच्छ विनयान्विता ॥ १
 धर्मक्षेत्रे जगत् क्षेत्रे यत्र भवाश्रिताह्वहम् ।
 क्षेत्रपालान् स्फुट वूहि तस्मिन्नेकाम्रके वने ॥ २
 एव देव्या वच श्रुत्वा प्राह देव पितामह ।
 अद्यावतरण भूय सर्वागम-समागमम् ॥ ३

ब्रह्मोवाच

वापी शङ्करनिर्माणा यस्मिन् काले प्रतिष्ठिता ।
 तदाऽसौ भगवान् शम्भुरनन्तं पुरुषोत्तमम् ॥ ४
 समाजे^१ सुरसधस्य क्षेत्रपाल चकारस ।
 तत प्रभूत्यसौ विष्णु क्षेत्र रक्षेच्छवाज्ञया ॥ ५
 देवा स्वभागमश्नन्ति यातुधाना न हिसका ।
 सुख वत्स्यत्ति मुनयस्तपो-विष्णु विवर्जिता ॥ ६
 सिद्धार्थज्ञानसम्पन्नास्ते तु ज्ञानगर्ति गता ।
 स्वादुमूलफलाहारा शाकपानीयभोजिन ॥ ७
 अस्मिन् क्षेत्रवरे पुण्ये ब्रह्मे न्द्रवसवाच्चिते ।
 सदा सन्निहितो विष्णुरनन्तबलपौरुषः ॥ ८
 अनन्त-वासुदेवेति नाम्ना देवगणै स्तुत ।
 अनेक युगपर्यन्तं पालयत्यमितद्युतिः ॥ ९
 चक्रपाणिर्गदापाणि देत्यान्तकरणं स्वयम् ।
 त्रयीमूर्त्तिधरः श्रीमान् क्षेत्रपाल स्वयं हरि ॥ १०

1. V—समीक्षे ।

ब्रह्मोवाच

भविष्यति कृत प्राप्ते प्रभूदीशरथिर्हरि ।
 दशग्रीव निहन्तासौ गोप्ता क्षितिभृताम्बरः ॥ ११
 अभिषिञ्च्यानुज तस्य दानवेन्द्रस्य राघव ।
 विभीषण च रक्षार्थं नियुञ्जानो हराश्रमम् ॥ १२
 तत प्रभूत्यसौ क्षेत्रं पालयिष्यत्यहर्निशम् ।
 तस्यैवाज्ञाकरा वीरा सपश्यन्ति वरानने ॥ १३
 दुकाया निभृता भीमा रामनिर्देशकारिण ।
 महेश्वरा महावीर्या शिवस्य वशवर्तिन ॥ १४
 भविष्यन्ति त्रयस्तत्र क्षेत्रपाला महौजस ।
 पौलस्त्या परमोदारा वीर्यवत्तो मदोत्कटा ॥ १५
 महोत्साहा महासत्त्वा शिवाराधनतत्परा ।
 द्वारास्तु परलोकस्य इहलोकफलप्रदा ॥ १६
 नामधेय प्रवक्ष्येऽह तेषामेव पृथक् पृथक् ।
 सुकेशी माल्यदा नाम्ना तस्य पुत्रो महोदर ॥ १७
 महोदरस्य दायादशिष्ठनशीर्षो महाबल ।
 विभीषणस्य निर्देशाद् उत्तराशाधिपोऽभवत् ॥ १८
 पालयत्युत्तरक्षेत्र भविष्येऽमरविक्रमः ।
 पूज्यो मान्यो नमस्कार्यो वरदो दीप्तविश्रह ॥ १९
 तस्य पूजाविधान च वक्ष्येऽह वरवर्णनि ।
 मासि मार्गशिरे प्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥
 गत्वा सपूजयेत् तत्र निशाया सुसमाहित ।
 गन्धे पुष्पैस्तथा घूपैनैवेद्य मधुपायसै ॥ २१
 महिषैश्छागलैर्मेषैरन्त्यर्वा वलिकर्मभि ।
 तोषयेत् त प्रयत्नेन रामशासन-तत्परम् ॥ २२
 सतुष्टे च भवेत् स्वस्ति पुरे राष्ट्रे नृपे जने ।
 मन्त्र तस्य निवोषेद येन तुष्टि प्रजायते ॥ २३
 ददात्यभिमता सिद्धि सदा भक्तयुताय स ।
 करोति विमला बुद्धि परलोक-प्रबाहिनी ॥ २४

ॐ पौलस्त्याय नमस्तेऽस्तु भीमाय च यशस्विने ।
 शिव शासनयुक्ताय क्षेत्रपालाय ते नम ॥ २५
 प्रयच्छ मेऽभय वीर भक्ताना हितमाचर ।
 रुद्रस्याज्ञामिमा तुभ्य स्मर स्वस्ति-प्रदायक ॥ २६
 अनेन मन्त्रयोगेन तुष्टिर्भवतु पुष्कला ।
 तुष्टश्च कुरुते शान्ति नगरस्य नृपस्य च ॥ २७
 क्षेममारोग्यमैश्वर्य नोपसर्गभय क्वचित् ।
 ददात्येष निसदिग्ध स सतुष्टो विपर्ययम् ॥ २८
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पूजितव्यो हि वत्सरे ।
 क्षेत्रपालाच्चनात्सम्यक् तुष्टो भवति शङ्कर ॥ २९
 प्रतिवर्षमिय पूजा कर्तव्या सुहितेष्मुभि ।
 विनश्यति भय चोग्रमणिमारुतसम्भवम् ॥ ३०
 फालगुने शुक्लपक्षस्य चतुर्दश्या प्रयत्नत ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन सपूज्य शिवतत्पर ॥ ३१
 स्मरेन्मन्त्र पृथक् तस्य पूजान्ते सुसमाहित ।
 ॐ नमस्ते परवीरघ्न । सर्वदुष्टनिसूदन ॥ ३२
 वलिमेत समश्नुहि त्व प्रयच्छाभय पुरे ।
 क्षेममारोग्यमतुल दुर्भिक्ष्य-भयवर्जितम् ।
 कुरुक्षेत्रे महावीर क्षेम मे परमाच्चित ॥ ३३

ब्रह्मोवाच

अथ दक्षिणदिक्पाल वक्ष्येऽह गिरिनन्दिनि । ।
 पुरा ब्रह्मोङ्ग्लवो विप्रो हेतिनामा¹ प्रजापति ॥ ३४
 तस्य वशधरा सप्त माणिभद्रोऽग्नजः किल ।
 उपयेमे वरा भायं यक्षा पौरकटकटाम्² ॥ ३५
 रूपयीवनसम्पन्ना सौभाग्यरतिलालसाम् ।
 रेमे स च तया साद्धं सुचिर चित्रकानने ॥ ३६

1 V—त्वेति नामा ।

2. V—पौरकटकटी ।

कदाचित् ता वने स्थाप्य सत्वर जयता वर^१ ।
 ययी यक्षेश्वर द्रष्टु कैलास भूधरोत्तमम् ॥ ३७
 माणिभद्रे गते तत्र एकाकिन्या वरस्त्रियाम् ।
 यानुधानो महाभीमो ह्यगमद् दुष्टचेतस ॥ ३८
 मायया माणिभद्रस्य रूप धृत्वा प्रयत्नत ।
 उवाच मधुर श्लक्षण प्रिया पौरकटकटाम् ॥ ३९
 नाह भद्रे ! गमिष्यामि हित्वा त्वा विजने वने ।
 कारयेच्चात्र वास च त्वत् कृते चारुहासिनि ॥ ४०
 इत्येवमुपसगम्य गाढ तामालिलिङ्ग सः ।
 प्रसभ रमयामास समुन्नीय स राक्षस ॥ ४१
 यथेष्टमुपभुञ्जन्त विमेषमुपलक्षिता ।
 ब्रीडिता चाभवत् साध्वी अपूर्वोऽय रतो मम ॥ ४२
 इत्युक्ता त विहायाशु को भवानिति चाव्रवीत् ।
 विगित्याचारभ्रष्टोर्जस परदाराभिर्मर्षक ॥ ४३
 निन्द्यो निन्द्यतर क्रूरो निस्त्रप स्वात्ममूढधी ।
 अनार्य कुत्सिताचार सवलोकवाहृष्टन ॥ ४४
 अपसर्पं सुदुर्बुद्धे आत्ममूल्यु न बुध्यसे ।
 इत्येव वदमाना सा भत्सयन्ती निजा तनुम् ॥ ४५
 अपश्यत् त विसर्पन्त सद्यो गर्भ दंघार सा ।
 अतीव दुखिता साध्वी सोत्कम्पा च ससाध्वसा ॥ ४६
 उत्सर्जं तदा गर्भ त वने समवेक्षत ।
 पूर्वं देह कुमारस्य अञ्जनोचय सन्निभम् ॥ ४७
 रौद्र शकटचक्राक्ष हरित इमशु विमोहितम् ।
 त विहायागत् साध्वी माणिभद्रान्तिक शिवा ॥ ४८
 प्रस्थिता ता समीक्ष्यासौ प्राह तम्रानन शनै ।
 पुरतः प्राञ्जलिर्भूत्वा पुरयामि यशस्विनि ॥ ४९
 सा उवाच विशालाक्षी लज्जमाना अधोमुखी ।
 नाह पुत्र परिप्यामि त्वत्तो जात दुरात्मन ॥ ५०

योऽसौ गर्भस्तु सम्भूत सद्य एव विवर्जितः ।
 सोऽसौ त्रपाकरो जातस्त्यक्त्वेन सुखमेघते ॥ ५१
 तयोरेव विवदतोर्नेमिघोषा प्रशुश्रुतु ।
 सुतेनान्तर्दधे रक्ष सद्योजात सुखावह^१ ॥ ५२
 समागत्य ददशसौ स्वा भार्या पथि रोदतीम् ।
 किमित्याह सुसञ्चान्ता रथोत्प्लुत्य सुकुण्डली ॥ ५३
 माणिभद्र स्फुरत्युच्चै केनेद विप्रिय कृतम् ।
 गन्धर्वसुरयक्षैर्वा विद्याधरमहोरगै ॥ ५४
 येन केन विमानेन नासौ जीवति दुर्मति ।
 स्फुटमाख्याहि वृत्तान्तं परिभूयसि केन चित् ॥ ५५
 सा उवाच शनैरेव कल्मषोपहता सति ।
 न वेद्यि नामजात्यादीन् दुराचारस्य तस्य हि ॥ ५६
 भवता सदृश रूप कृत्वा नामादिक शठ ।
 वञ्चयित्वा अनायेण चारित चिरसचितम् ॥ ५७
 स मया विदित सद्यो दुराचारो विमूढधी ।
 पुत्रमुत्पादित सद्य तेनैव सह जग्मिवान् ॥ ५८
 दुष्टाह दूषिताचारा परपुसि समागता ।
 दु शीला च कुलाङ्गारा दूषिता सर्वकर्मभि ॥ ५९
 यशोहीना महापापा असती निन्दिताधमा ।
 विशेषह पावके दीप्ते सद्यस्त्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ ६०
 विषमालोङ्ग्य पास्यामि उद्बन्धन-जलादिभि ।
 विक्रोशन्ती सुदीनात्मा आत्मन स्त्रियमीक्षताम् ॥ ६१
 उवाच मधुर श्लक्षण किञ्चित्कोपवशोऽप्यभूत् ।
 लम्बास्य दुष्ट चारित्य शशाप^२ परिकोपित ॥ ६२
 अदुष्टा दूषिता यस्मात् तस्मात् त्व न भविष्यसि ।
 उक्तमात्रे उवलत्सद्यो यातुधानो बलै. सह ॥ ६३
 त पुत्र न दहत्यग्निर्मुने शापभयाद्वित ।
 तस्ये तत्र महारण्ये एकाकी स कुमारक ॥ ६४

१ C, V—सुखावहम् ।

२ A.—शशाप् ।

रसोद वनमध्ये स पितृमातृविवर्जितः ।
अनाथो विजनेऽरण्ये क्षुधार्तं परिवेपथु ॥ ६५

त शिशु विजनेऽपश्यद् राक्षसस्तु विभीषण ।
आदाय सौजग्मल्लङ्घा जुगोपै च पपाल च ॥ ६६

लम्बाननसुत ज्ञात्वा लम्बगोधेति सज्जितम् ।
कृत नामस्थित लङ्घा यावद् रावणसायुधे ॥ ६७

रावणे निहते पापे रामेणाक्लिष्ट-कर्मणा ।
अभिषिक्तस्तदाकाले लङ्घाया तु विभीषण ॥ ६८

सिद्धकार्यं स देवस्तु विभीषणमथाव्रवीत् ।
अति दुर्वादिलशयामो राम कमललोचन ॥ ६९

लम्बाननसुत वीर कुरु एकाग्रके वने ।
दक्षिणस्यस्या दिशः पाल विभीषण ममाज्ञया ॥ ७०

लम्बगोध ततश्चासावव्रवीद् परमार्थवित् ।
वीरकाग्रक-क्षेत्रस्य शाश्वि दक्षिणतो दिश ॥ ७१

स्वाम्यादेशाद् उवाचेद का वृत्तिमुपकल्पय ।
राम प्राह परा पूजा क्षेत्रपालत्वमाप्नुहि ॥ ७२

पूर्वोक्तेन विधानेन पूजा तस्यापि कीर्तिता ।
आषाढे मासि सप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ ७३

गत्वा निशि विधानेन सवोपस्करणान्वितः ।
अ॒ नमस्ते क्षेत्रपालाय नम पौरकटकटे ॥ ७४

शेषोऽद्भुव ! नमस्तुभ्य गोप्ता क्षेत्रवर त्विदम् ।
बलिमेत समश्नुहि सर्वदुष्टान्निशामय ॥ ७५

सन्तु पुष्टा शिवा स्वस्था एतद् हि शिवशासनम् ।
तमेव पूजयित्वा तु प्रार्थयित्वा नरोत्तमा ।
कृतकृत्या भविष्यन्ति सर्वा वाधा विवर्जिता ॥ ७६

ब्रह्मोवाच

त्रय एव समाख्याताश्चतुर्थं शृणु चानघे । ।
 सुकेशी तनयो वीरो नाम्ना तु सुजय स्मृतः ॥ ७७
 तस्य पुत्रो महान् आसीत् लोहजघ प्रतापवान् ।
 विभीषणसहायोऽसौ दुर्जय शत्रुतापन ॥ ७८
 स पश्चिमदिशो भागे पालयश्च व्यदस्थित ।
 कार्त्तिके मासि सप्राप्ते कृष्णपक्षे^१ चतुर्दशी ॥ ७९
 तत्रास्य पूजा कर्तव्या सर्वकामफलप्रदा ।
 पूर्वोक्तेन विद्यानेन वलिकर्मादिमाच्चरेत् ॥ ८०
 सद्ग्रावभावनायुक्तो भवेत् पूर्णमनोरथ ।
 ॐ नमस्ते प्रभव प्राज्ञ दुष्टाशेष-निसूदन ॥ ८१
 शान्तिद शान्तिकृच्छान्तो महत् स्वस्त्ययनप्रद.^२ ।
 निरातङ्को वय नाथ भवन्त शरणागता ॥ ८२
 प्रसीद शिव सकल्प लोहजघ नमोऽस्तु ते ।
 अनेन मन्त्रयोगेन पूजाकर्म वलिक्रया ॥ ८३
 कुर्वन्तो नावसीदन्ति सत्यमेतच्छिवोदितम् ।
 एतत् स्वस्त्ययन पुण्य महोत्पातविनाशनम् ॥ ८४
 सर्वदुष्टोपशमन^३ ज्वररोगार्त्तिनाशनम् ।
 अविन-चौरभयध्वसी उल्काशनि-निवारणम् ॥ ८५
 कौमारग्रह सज्जाता रेवती बृद्धरेवती ।
 अभिचाराश्च कुष्माण्डान् राक्षसान् ब्रह्मराक्षसान् ॥ ८६
 पिशाचानवधूताश्च हन्ति सर्वानुप्रदवान् ।
 बालपीडाकरान् दुष्टान् नाशयेच्च न सशय ॥ ८७
 चत्वारश्च महावीर्या क्षेत्रपाला प्रकीर्तिता ।
 प्रवदन्ति सदा ह्येते वरदा. कामरूपिणः ॥ ८८

1. V—यदा कृष्ण ।

2. V—स्वत् सयप्रद ।

3. A—सर्वप्रशमन ।

बाह्ये चाभ्यन्तरे वापि जलेष्वनलभूमिषु ।
 वृक्षान्तरिक्षे गेहे वै उद्यानेष्वप्यगोचरे ॥ ६६
 मठे वापि तथा क्षेत्रे देवतायतनेष्वपि ।
 व्यवहारेषु सर्वेषु यज्ञोत्सवक्रियादिषु ॥ ६०
 प्रभवन्ति समस्तेषु कार्यकार्येषु सर्वदा ।
 नक्त मध्यंदिने चैव सन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ ६१
 क्षेत्रपाला. प्रशसन्ति धर्माधमान् शुभाशुभान् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पूजनीया सदा हिते ॥ ६२
 कृतिवास जगद वासस्त्वष्टमूर्त्ति प्रपूजनात् ।
 क्षेत्रपाले प्रसन्ने च प्रसन्न स्यात् तु शङ्कर¹ ॥ ६३
 ते पूज्या सतत वन्दा नमस्कार्या शुभप्रदा ।
 सर्वपापहरा धन्या मनोरथफलप्रदा ॥ ६४
 विरूपाक्ष स्वय यत्र क्षेत्रे सन्निहित सदा ।
 त क्षेत्र पालयेद् यस्तु तत कोपाधिक स्मृत ॥ ६५
 क्षेत्रपालाननभ्यचर्च्य य सिद्धिमभिवाच्छति ।
 नास्य सिद्ध्यन्ति सिद्धार्था न च तुष्यति शङ्कर ॥ ६६
 वृथा तस्य क्रिया सर्वा गर्भमश्वतरी यथा ।
 अचर्चयेद् वन्दयेद् यस्तु क्षेत्रपालान् प्रयत्नत ॥ ६७
 सोपचारा कृता येन पूजा तेषा फलप्रदा ।
 तेन दत्त हुत चेष्ट तेन चाराधित. शिव ॥ ६८
 अविघ्नास्तस्य कर्माणि सदा पूर्णा मनोरथा ।
 एव भविष्यमाख्यात किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६९

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थेऽशे
 क्षेत्रपालोत्पत्तिर्नामि षष्ठिनमोऽध्याय ॥²

1 V साह शकरः ।

2. B₁, B₂, V—चतुर्थेऽशे क्षेत्रपालोत्पत्तिर्नामि चतुर्दशोऽध्याय ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः

असित उवाच

क्षेत्रपालोद्भवं श्रुत्वा किमाह गिरिनन्दनी ।
तदहु श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाग्रत^१ ॥ १

सनत्कुमार उवाच

कथयामि महाभाग यत् त्वं पृच्छसि मा द्विज ! ।
शृणु ज्वेकमना भूत्वा सर्वपापहरा कथाम् ॥ २
क्षेत्रपालोद्भवं श्रुत्वा प्राह देवी पितामहम् ।
द्वौहि यद्यस्ति भो ब्रह्मांश्चरितं तत्र मङ्गलम् ॥ ३
एतत् श्रुत्वा वच तस्या प्राह ब्रह्मा इद वचः ।
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि भविष्य लिङ्गपूजनम्^२ ॥ ४
द्वापरे भविता देवि ! राजा नाम्ना युविष्ठिर ।
कृष्ण सहायमासाद्य [सर्वशत्रनिसूदनः] ॥ ५
तस्य भ्राता महावीर्यो नाम्ना भीम इति स्मृत ।
सर्वशास्त्रपरो धीमान् शिवभक्तिपरायण ॥ ६
सोऽपि हत्वा बहून् सख्ये कुरुपाण्डवयोर्नूपान् ।
क्षयार्थं तस्य पापस्य पृच्छद् वै ब्राह्मणानिदम् ॥ ७

भीम उवाच

भो ब्राह्मण ! महाभागा धर्मज्ञा ! सशितव्रता ।
केन पुण्य-प्रभावेन न यास्ये यमसदनम् ॥ ८
कुत्र लिङ्गाच्चनं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
अल्पधर्मो बहुतर कथयध्वं ममानद्या ॥ ९

1 A₂, V—मम प्रभो ।

2. C—भविष्यलिङ्गपूजनम् ।

ब्राह्मणा ऊचु

दक्षिणस्योदधेस्तीरे एकाभ्रकवन स्मृतम् ।
तस्मिन् पुण्यमये क्षेत्रे लिङ्गस्याराधनं कुरु ॥ १०
इति तेषां वचं श्रुत्वा भीमो भीमपराक्रम ।
भ्रातृन् वै कथयामास करिष्यामि महावृषम् ॥ ११
गमिष्यामि महाक्षेत्रमेकाभ्रकमिति विश्रुतम् ।
सर्वंपाप्ननमतुलं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ १२
सर्वंशान्तिकरं पुण्यं सर्वलोकाभिवन्दितम् ।
सर्वदेवगणैः सार्थं यस्मिन् देवोऽस्ति शङ्कर ॥ १३
इति तद्वचनं श्रुत्वा स तु राजा युधिष्ठिरः ।
प्राहेदं वचनं देवि । भीम वीरवर [तदा] ॥ १४
गम्तास्ति कथमेकाकी यास्यैऽहमपि तत्र वै ।
नकुलसहदेवौ तु अर्जुनस्तु गमिष्यति ॥ १५
वयं सर्वं गमिष्याम क्षेत्रराज शिवप्रियम् ।
आराधयामस्तत्रेश शङ्कर गिरिजापतिम् ॥ १६
इत्युक्तस्तरसा राजा भीमोऽमी भ्रातृभि सह ।
आजगाम महाक्षेत्रं सर्वदेवगणेवृतम् ॥ १७
दृष्ट्वा तत्र महादेवं लिङ्गमूर्तिं निरामयम् ।
बिन्दुद्धूवजले स्नात्वा अष्टमूर्त्युचर्चनं क्रमात् ॥ १८
गन्धै पुष्पेस्तथा धूपै कृत्वा पूजा महेश्वरम् ।
प्राहेदं वचनं भीमो राजान् धर्मनिष्ठितम् ॥ १९
युधिष्ठिर ! महाबाहो ! प्रासादं भास्करप्रभम् ।
करिष्ये देवदेवस्य आज्ञापय महाप्रभो ॥ २०

ब्रह्मोवाच

भीमस्य वचनं श्रुत्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिर ।
इति चाज्ञापयामास जिष्णु वायुमितीजसम् ॥ २१
भीमेन कथित यत्तु तत् कर्त्तास्मो महामते । ।
इत्थ विचार्यमाणे तु भीमसेनो नृप बली ॥ २२

प्रासादाथं महेशस्य उद्योगमकरोत तदा ।
 एतस्मिन् अन्तरे काले देव देवो जगद्गुरु ॥ २३
 उवाचान्तर्हिता वाणी भीमसेन महावलम् ।
 भीम ! भीम ! महावाहो ! शशाङ्क कारयिष्यति ॥ २४
 कुरु प्रासादमन्यत्र सर्वत्र समस्थिति^१ ।
 इति तस्य वच श्रुत्वा देवदेवस्य शूलिन ॥ २५
 उवाच वचन भीम कुत्रि कर्त्तर्स्मि भो प्रभो ।
 एतच्छ्रुत्वा महादेव प्रोवाचादौ वचस्तदा ॥ २६
 यमेवराददूरेण नैऋत्येन समाश्रिते ।
 धेन्वन्तरसहस्रैके कुरु देवालय शुभम् ॥ २७
 महादेववच श्रुत्वा भीमसेनो महाद्युति ।
 प्रासादमकरोत् तत्र गुरु च रुचिरचुतिम् ॥ २८
 युधिष्ठिरोऽजु नश्चैव नकुलश्च महामति ।
 सहदेवस्तदाकार्षीत् प्रासाद सुमनोहरम् ॥ २९
 सर्वे ते पूजयामासुर्गन्वै पुष्पैर्महेश्वरम् ।
 गोभूहिरण्यवासोभी रौप्यरत्नहयादिभि ॥ ३०
 इथ बहुविधा पूजा भीम कृत्वा महेश्वरम् ।
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा वाक्यमेन प्रचक्रमे ॥ ३१
 अ नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ ! भूताना वरदायक ।
 ध्यानसूक्ष्मस्वरूपोऽसि देवदेव ! जगत्पते ॥ ३२
 उमानाथ ! निराकार ! निर्गुणस्त्व महाप्रभो ।
 गुणवान् गुणभोक्तासि भूताना सुखकारक ॥ ३३
 हेमकटगिरेन्थ कैलासगिरिनायक ।
 ब्रह्माविष्णुस्वरूपाय रुद्राय च कपालिने ॥ ३४
 दक्षक्रतुविनाशाय हेतुस्त्व गिरिजापते ।
 सर्वानन्दकरस्त्व तु सर्वेषां प्रपितामह ॥ ३५
 सर्वज्ञानस्वरूपस्त्व विभो सर्वर्थसाधक ।
 नमस्तेऽनन्तरूपस्त्व नमस्ते त्रिपुरान्तक ॥ ३६

१ V—मम संस्थितिः ।

नमस्तेऽस्तु महादेव कोटिब्रह्माण्डधारक ।
आकाशस्त्व तथा वायुरग्निरापस्तथा मही ॥ ३७

भूधरस्त्व तथा मेघ पापदस्त्व सरितपति ।
शक्रस्त्व वरुणस्त्व च कुवेरस्त्व तथा यम ॥ ३८

सूर्यस्त्वमुडुनाथस्त्व नक्षत्राणि तथा ग्रहा ।
पातालस्त्व तथा स्वर्गश्चाधरूप्यं महेश्वर ।
पाहि मा परमेशान । देवेश । मदनान्तक ॥ ३९

ब्रह्मोवाच

देवदेवो जगन्नाथ पार्वतीशस्ततोऽम्बिके । ।
भीमेन पूजितो देव उवाच मधुर प्रभु ॥ ४०

भीमसेन महाबाहो वर यन्मनसेच्छसि ।
तद् वृणुष्व प्रयच्छामि वरदोऽहमिहागत ॥ ४१

भीम उवाच

वर देहि महादेव । तव भृत्योऽस्मि सर्वदा ।
अस्य लिङ्गस्य पाश्वे च सर्वदा तिष्ठ शङ्खर ॥ ४२

युधिष्ठिरार्जुनाभ्या च सहदेव नकुलेन च ।
पूजिताना च लिङ्गाना सान्निध्य तरसा ब्रज ॥ ४३

भीमस्येद वच श्रुत्वा साक्षाद् देवो महेश्वर ।
मेघगम्भीरया वाचा प्रोवाच प्रहसन् शिव ॥ ४४

श्री शकर उवाच

सर्वदात्र न तिष्ठामि दिनमेक महामते ।
माघमासे च सप्राप्ते शुक्लपक्षे हर्षेदने ॥ ४५

तिष्ठामि तवपाश्वे वै इत्युक्त्वा गतवान् शिव ।
भीमेश्वर इति ख्यातस्तस्य नाम्ना वभूव ह ॥ ४६

लिङ्गस्येम शृणुष्वाम्ब । मन्त्र च कथयामि ते ।
यस्य दर्शनमात्रेण नरो याति शिवालयम् ॥ ४७

ॐ भीमेश्वर नमस्तेऽस्तु भीमसेनेन पूजित ।
 त्राहि मा पातकाद् घोराद् भीमरूप नमोऽस्तु ते ॥ ४८
 तत्रेत्थ पञ्चलिङ्गानि सन्ति देवि । शिवप्रिये ।
 सर्वपापविनाशाय मङ्गलाय च देहिनाम् ॥ ४९

सनत्कुमार उवाच

इत्थ बहूनि लिङ्गानि सन्ति तत्र हराश्रमे ।
 तीर्थानामष्टषष्ठीना फलदानि च तानि ते ॥ ५०
 तीर्थानि तानि वक्ष्यामि श्रुणुज्वेकाग्रमानसे ।
 कैलास सर्वतीर्थाना वरिष्ठ प्रथम शुभम् ॥ ५१
 वृषध्वज मण्डलेश मरुजाङ्गलक तत ।
 कर्णिकार कनकलमाकाश च प्रभासकम् ॥ ५२
 वाराणसी विश्ववनमवन्ती च रसातलम् ।
 कायारोह कुरुक्षेत्र नैमिष देवदारुकम् ॥ ५३
 कैरात देविका चैव हरिश्चन्द्र महालयम् ।
 प्रयाग परली लङ्गा यमलिङ्ग त्रिसन्ध्यकम् ॥ ५४
 कालाञ्जर च केदार काश्मीर मरुकेश्वरम् ।
 माकोट सप्तगोदा च श्रेष्ठ सागरसङ्गमम् ॥ ५५
 गङ्गाद्वार भद्रकर्ण विन्ध्याप्रातकशर्वकौ ।
 रुद्रकोटि सौम्यवन सेतु च करवीरकम् ॥ ५६
 अदृहास शकृकर्णं गया चापि महावनम् ।
 महन्द्र हृषित चैव सुवण्णिय च भैरवम् ॥ ५७
 भस्मापद त्रिदण्ड च पुरचन्द्र च पुष्करम् ।
 महेश्वरामरेशी च नेपाल नकुलेश्वरम् ॥ ५८
 गन्धमादनभूतेशी हेमकूटभवामुखी ।
 छागलाण्ड च विरज स्थलेश्वर-जलेश्वरी ॥ ५९
 पारेश्वर च श्रीशैलमिदमेकाग्रकाननम् ।
 अष्टषष्ठ्य इमे तीर्था शिवस्यातीव वल्लभा ॥ ६०
 येषु पञ्चत्वमापना नरा यान्ति शिव पदम् ।
 एतत् सर्वं यथोद्दिष्टा शास्त्रत शिवसम्मताः ॥ ६१

एकाम्रके पुण्यकाले प्रविशन्ति यथेच्छया ।
 एकाम्रकानन पुण्य क्षेत्र बिन्दूद्वार सर ॥ ६२
 एकोनकोटिलिङ्गात्मा कृतिवासादि मुक्तिद ।
 अष्टषष्ठितमा देवाः पुराणे परिकीर्तिता ॥ ६३
 कृतिवास जगद्वास यत्र वै पर्युपासते ।
 अहो मोहस्य^१ माहात्म्य दुर्विज्ञेय सुरासुरैः ॥ ६४
 स्थिते दृग्गोचरे देवे जनो यद् याति किल्वषम् ।
 किञ्चिद्दुक्त मया ब्रह्मन्^२ ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ ६५

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया चतुर्थेऽशे भीमेश्वरानु-
 कीर्तन नाम एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥

१ A_२—महोस्य ।

२. B^१B_२, V—चतुर्थेऽशे भीमेश्वरानुकीर्तन नाम पञ्चदशोऽध्याय ।

द्विषष्टितमोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

गुह्याक्षरमिदं श्रुत्वा पुनः प्राह पितामहम् ।
 पुराणमक्लिष्टमनघं मनं श्रोत्र-सुखावहम् ॥ १
 अतीतानागतं चैव वर्तमानं निदर्शनम् ।
 यत् किञ्चिदस्ति चाख्यानं तन्मे व्रूहि पितामह! ॥ २
 देव्या एव वचं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहं ।
 मुहूर्तीं ध्यानमाविश्य प्रोवाच वदताम्बर ॥ ३

ब्रह्मोवाच

आसीत् कृतयुगे देवि! सिद्धभूतिर्महागण ।
 सर्वाग्मज्ञो विद्वाश्च शिवाराधनं तत्पर ॥ ४
 असौ पर्यवरद् भक्त्या देवदेव महेश्वरम् ।
 सपश्यदतिसहस्रो महाबलपराक्रम ॥ ५
 एव प्रमुदिताश्चासौ स्थिते कैलासपर्वते ।
 बहुकालोऽस्य सजातो भव-सस्मरणेन च ॥ ६
 अतीव शिवभक्तोऽसौ सिद्धभूति सुसाधकं ।
 सिद्धभूति समो देवि! शिवभक्त स्थितं पुरा ॥ ७
 नाद्यापि वर्त्तते लोके न भविष्ये भविष्यति ।
 अद्यापि तत्समो लोके शिवतत्त्वपरायण ॥ ८
 ज्ञानविज्ञानयुक्तो यो वेदवेदाङ्गतत्त्ववित् ।
 वश्यामि तस्य माहात्म्यं शृणु देवि! शिवप्रिये! ।
 य पुरा शिरसा नम्रं चकार मधुसूदन ॥ ९

श्री पार्वत्युउवाच

कुत्र स्थितो! मधुरिपु कथं चक्रोऽस्य वन्दनम् ।
 इदं रहस्यं मे व्रूहि यदि मेऽनुग्रहस्तव ॥ १०

ब्रह्मोवाच

शृणु देवि । रहस्य मे सिद्धभूतिर्गणो गत¹ ।
 एकाग्रकवन दिव्य द्रष्टुमीशस्य लिङ्गकम् ॥ ११
 स दृष्ट्वा तत्र मा देवि । पूजयन्त महेश्वरम् ।
 भुञ्जीत तस्य नैवेद्यमित्युवाच महागण ॥ १२
 अग्राहा देवनैवेद्य लिङ्गस्येद श्रुत मया ।
 किमर्थं भुज्यते ब्रह्मन्तथोवाचाहमस्मिके ॥ १३
 सिद्धभूते इद लिङ्गं साक्षाद् ब्रह्म सनातनम् ।
 तेनास्य पुण्यं नैवेद्य ग्राह्य मम सदा शृणु ॥ १४
 इत्युक्त्वा ब्रह्मनैवेद्य तस्मै दत्त्वाऽनुव त्विदम् ।
 सिद्धभूते इम देहि नैवेद्य विष्णवेऽमलम् ॥ १५
 स त निनाय वैकुण्ठं यत्रास्ते गरुडध्वज ।
 एतन्मध्ये जहुर्देवि । किञ्चित् सप्तर्षयोऽमला ॥ १६
 किञ्चिन्नून स त दृष्ट्वा प्रोवाचेद जनार्दन ।
 सिद्धभूते किमाश्चर्यं नून ब्रह्मकरापितम् ॥ १७
 स तूचे भो प्रभो विष्णो अपराध क्षमस्व मे ।
 किञ्चित्सप्तर्षिभिर्नीति नैवेद्य पुण्यवर्द्धनम् ॥ १८

विष्णु उवाच²

सिद्धभूते नमस्तुभ्य यस्मात् पाणी तवास्ति च ।
 नैवेद्य लिङ्गराजस्य अथ वक्ष्यामि तेऽनघ ॥ १९
 इत् पर तु नैवेद्य तस्य लिङ्गस्य शोभने ।
 यो मा नार्यं नरो भुक्ते भविता तस्य रीरवम् ॥ २०
 इत्युक्त्वा सिद्धभूतिं³ स पुन. पुनर्नाम ह ।
 भुक्त तदा श्रिया दत्त नैवेद्य कृत्तिवासस ॥ २१
 सिद्धभूतिमथोवाच विष्णु सत्यपराक्रम ।
 एकाग्रकवने तस्मिन् ममार्थं शिवसन्निधौ ॥ २२

1 V—सिद्धभूतिमयोगत ।

2 A₂,C—श्रीकृष्ण उवाच ।

3 A,C—सिद्धभूति ।

सिद्धभूते^१ सदा तिष्ठ पार्वतीशोपकारणात् ।
 अथो मामुपहसत् काले स कस्मिन् कालचोदित । २३
 चुकोपो मा तदा तस्मै शापमुजम्भति तत्क्षणात् ।
 सिद्धभूते^२ दुराचार^३ दुर्मेघ^४ कुलपाशुल ॥ २४
 तिर्यग् योनि ब्रजाशु त्व येन मामवमन्यसे ।
 निस्तोये निर्जने देशे^५ कृष्णसर्पो भविष्यसि ॥ २५
 शशाप पार्वती पार्वती कुद्धा महादेव समागत^६ ।
 तदोवाच शिव साक्षात् सिद्धभूतेरनुग्रहात् ॥ २६
 प्रसीद देवि^७ भक्तोऽय सुदान्तो धर्मवत्सल ।
 मद्भक्तस्तव पुत्रोऽय क्षन्तुमहंसि सुव्रते^८ ॥ २७
 शापस्यास्य च मोक्षत्वमिदानीमनुच्छितय ।
 तमुवाच स्मित तूमा शापोऽमोघो मया कृत ॥ २८
 तथापि भवत् प्रीत्या तस्य मुक्तिमिमा शृणु ।
 नित्योदय महच्छ्ले तृणगुल्मविवर्जिते ॥ २९
 ज्वलन्त इव सूर्यादि रौद्रे तमसि दाशणे ।
 सपत्न्यते महाव्यालस्त्वण्डमध्यात् भुजङ्गम् ॥ ३०
 त्रयोदशाहे सप्राप्ते तस्माद् भक्षयते शिखी ।
 बर्हिकुक्षिगत सर्पो नासी जीर्यत्यहनिशम् ॥ ३१
 शर्म न प्राप केकी स व्याकुलेनान्तरात्मना ।
 विकल वर्हण पश्यन् पुलिन्दो वनचारक ॥ ३२
 जघान इषुणेकैन शिखी भूमौ पपात ह ।
 तमादाय मुदा युक्तोऽप्यहिमार विहङ्गमम् ॥ ३३
 निजवेश्म तदायातो यत्रास्ते गृहिणी प्रिया ।
 सा तत्र निद्रया सुप्ता पाश्वे तस्यास्तमाक्षिपत् ॥ ३४
 ततो जगाम स्नानार्थं शवरः प्राणहिसक ।
 अथ लब्धान्तर सर्पो निर्जगमोदराद् बहि ॥ ३५

1 A₂, C, V—पार्वतीशोपकारणात् ।

2. V—स्थाने ।

3. A₂, C—समीपत् ।

विहाय गतसत्वं त बर्हण कालपीडितम् ।
दृष्टा ता शवरी सुप्ता व्यावत्तावदना तदा ॥ ३६

छिद्रावेषी विवेशाशु वल्मीकिमिवचोदरे ।
निद्रायिता सुसुप्ता ता वामास्य जठरे अहि ॥ ३७

अचिरेणैव कालेन वृबोध सा तपस्विनी ।
अवसद् भर्तृणा सार्धं तापयन्ति पर्ति गुणं ॥ ३८

दधार गर्भं सुश्रोणी । शुक्रशोणित सम्भवम् ।
तस्य वीयादसौ सर्पो गर्भं मानुषता गत ॥ ३९

सुषुवे दशमासेन पुत्रं सर्वज्ञसुन्दरम् ।
जहसुस्तनय प्राप्य पिता मातापि बान्धवा ॥ ४०

कृतनामा कुमारोऽय मयूराङ्ग-जवच्छवि ।
अवसत् पितुरभ्यासे नित्ययुक्तोऽप्यतन्द्रित ॥ ४१

शताब्दं साधिक जात वनमन्यत् चचार स ।
विहरन्त यथाकाल द्यावापृथ्वी समन्तत ॥ ४२

सहस्राब्दं शतमेकं पर्यटस्तत्सं पश्यति ।
एकाङ्गकवनं पुण्यं महाप्रलय परिणतम् ॥ ४३

यत्रावसत् स्वयं साक्षात् कृत्तिवासास्त्रिलोचन ।
एकोनकोटिलिङ्गेशं सुरासुर-नमस्कृत ॥ ४४

तत्र दृष्ट्वा विभु स्वामी ततो जातास्य निष्कृति ।
तत्रैव च वरं प्राप्य भविष्यति विकल्पष ॥ ४५

एवमुक्तं तदा देवी शितिकण्ठ-समीपत ।
सोऽपि श्रुत्वा इदं वाक्यं देहं तत्याज तत्क्षणात् ॥ ४६

अहित्वमथ मानुष्यमनुभूतं चिरायु स ।
तत् स दीर्घकालेन शवरत्वमुपागत ॥ ४७

पर्यटन् स इमा पृथ्वीमनेकगिरिकन्दराम् ।
क्षुत्क्षामो मलिनो ग्लानि शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः ॥ ४८

दुष्कृते च क्षये क्षीणे सुकृते च विवर्द्धिते ।
तदापश्यदसौ क्षेत्रं स्वर्णकूटं हराश्रमम् ॥ ४९

रेमे स शवर क्षेत्रे इष्यवसद् विगतकलम ।
 कन्दमूलफलैर्वृत्ति शाकमूलफलादिभि ॥ ५०

ब्रतोपवासैर्विविधै शिवपूजामहर्निशम् ।
 कुर्वणः सुचिर काल शार्पनिवृत्तिमाप स ॥ ५१

स ददर्श महालिङ्ग स्फुरन्तमनलप्रभम् ।
 नीललोहित-भीमाभ पावकादित्यवर्च्छसम् ॥ ५२

उग्र चोमापति भर्ग अ्यम्बक त्रिपुरान्तकम् ।
 तथाभृत समापश्यन् शवरस्तुष्टमानसः ॥ ५३

पर स्थानमवष्टभ्य वल्कलामल-धारिण ।
 नातिद्वूरेण देवस्य पुरत समवस्थित ॥ ५४

सद्बो विकल्पषो शुद्धो दिव्यस्मृति-समन्वित ।
 स्तुत्वा च वारिभरिष्टाभिरिद वचनमन्वीत् ॥ ५५

देवाहमिच्छाम्यत्रैव स्थातु तव समीपत ।
 पश्यन्त भवतो लिङ्ग स्थास्यामि तव सन्निधौ ॥ ५६

देव प्रीतमना भूत्वा प्राह गम्भीरया गिरा ।
 सिद्धभूते ! वरान् कामान् तव दास्यामि चानघ ! ॥ ५७

शाश्वत ब्रज मत्स्थान जरामरणवर्जितम् ।
 या गतिर्यज्वना यागे ध्यानेन योगिना भवेत् ॥ ५८

ता गति विश रुद्रत्व शिवाख्य शाश्वत पदम् ।
 स्थातव्या तव कीर्तिस्तु शास्वती मम सम्मता ॥ ५९

करिष्यत्यर्च्छन नित्य कलौ त्वत् सन्ततिर्मम ।
 इत्याकर्णं शिवेनोक्त वाढमित्येव सोऽवदत् ॥ ६०

किञ्चिद् विज्ञापयामीश ! यति तेऽनुग्रहोऽस्ति मे ।
 अत्र वास्तव्यमिच्छेय भवत पुरतो विभो ! ॥ ६१

अनेनैव च रूपेण शवरेश वदन्तु माम् ।
 एवमस्त्वति भगवास्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६२

इत्येवमिदमाख्यात यद् भविष्य भविष्यति ।
 माहात्म्य शवरेशस्य पुराणप्रवर शुभम् ॥ ६३

ऐ नमन्ति शवरास्य ते नमस्यन्ति शङ्करम् ।
प्रीतो भूयान्महादेव इत्यूचे पद्मयोनिज ॥ ६४

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या॑ सहिताया शवरेशमाहात्म्ये
चतुर्थौ॒ शे द्विषष्टितमोऽध्याय १ ॥

समाप्तोऽय चतुर्थौ॑श ।

1 B₁, B₂, C—शवरेशमाहात्म्येषोऽशोऽध्याये चतुर्थौ॑श समाप्त ॥

पञ्चमाशारम्भ

त्रिषष्ठितमोऽध्यायः^१

व्यास उवाच

श्रुतेव परम धर्मसित प्राह तत्त्ववित् ।
भूय एव महाप्राज्ञ । माहात्म्य शस क्षेत्रजम् ॥ १
इति तस्य वच श्रुत्वा असितस्य मनोरमम् ।
सनत्कुमारो भगवान् ध्यात्वा चिरमुवाच ह ॥ २

सनत्कुमार उवाच

ईश्वरस्तु पुराचष्टे ब्रह्माणमृषिसत्तम ।
ब्रह्मोवाच इद ध्यात्वा वाक्य देवी शिवप्रियाम् ॥ ३

ब्रह्मोवाच

श्रृणुष्वावहिते देवि । सत्य कथयतो मम ।
भौमस्वर्गमिद रम्य भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ४
युगानुरूपतो धम सत्य धैर्यं बल क्रिया ।
पूर्वात् पूर्वं गरीय स्याद् ह्लस्यमाने च ह्लस्यति ॥ ५
सत्यक्रिया प्रणश्यन्ति निब्रोध बहुधागतिम् ।
असत्य-सभूता भूमि सङ्कृत् साधु स्मृति स्थिति ॥ ६
अल्पायुषो जनास्तत्र अल्पतेजा द्विजातयः ।
जिह्वावीर्याहि राजानो वैश्या वृत्तिविवजिता ॥ ७
शूद्रा शुश्रूषाहीनाश्च अनुलोमाश्चतुर्युगे ।
भविष्यन्ति युगस्याते ह्लस्वमात्रावशिष्यते ॥ ८
अधर्मप्रवणा मत्त्या अल्पशस्या वसुन्धरा ।
उच्चानीच गमिष्यन्ति सिता कृष्ण युगक्षये ॥ ९

1, B₁, B₂, V—पञ्चमाशे प्रथमोऽध्यायः ।

अमेध्या मेध्यतां यान्ति प्रलीयन्ते सुरासुरा ।
 विपरीता प्रवर्तन्ते ग्रहा युगविपर्यये ॥ १०
 एव चाप्यक्षयं ज्ञेयं स्वाभाविकमनुक्तमम् ।
 एकांग्रकवन् श्रीमन् महाप्रलय-सस्थितम् ॥ ११

महद्वसोपविष्ट तत्कालाग्नि-भयवर्जितम् ।
 तदा ह्येवाप्यशेष्याः च कोटिलिङ्गावृता क्षिति ॥ १२
 क्षेत्रोऽथ प्रवरे लोके प्रवदन्ति मनीषिण ।
 अष्टषष्ठ्यच्छस्तु ये तीर्था मर्त्यलोकेषु दुर्लभा ॥ १३
 क्षेत्रे चानुप्रलीयन्ते क्षेत्रे नात पर भवेत् ।
 विश्वेश्वर पर. साक्षाद् विश्व सहृत्य सस्थितः ॥ १४

सविभक्तात्मनश्चैव लिङ्गमूर्त्तिरनामय ।
 रुद्रतेजोऽद्भुवो वह्निस्तत्क्षेत्रं नोपसर्पति ॥ १५
 उल्कापाताश्च निर्धारिता न वाष्पन्ते कथचन ।
 निर्धारितोत्पातवाताश्च निर्जलाऽशनयस्तथा ॥ १६
 प्रवदन्ति^४ जगत्कृत्स्नमृते चैकांग्रक वनम् ।
 अहो क्षेत्रस्य माहात्म्यं स्मृतमात्राघहारि च ॥ १७
 देवाना च शरण्योऽयमितरेषा च का कथा ।
 कृत्तिवासाप्रसादेन न भय विद्यते क्वचित् ॥ १८
 अन्योऽन्यं न विश्वयन्ति संमित्रारिब्रान्धवा ।
 शरण्य शरण देव कोटिलिङ्गेश्वर विभुम् ॥ १९
 परिणाम-विहीन च गुणातीताव्ययाक्षयम् ।
 स्वयभुव च शास्तार परम वरद शिवम् ॥ २०
 सर्वभावाश्रय देव को न पूजयते शिवम् ।
 विशेषेणोत्तमं क्षेत्रं भौमस्वर्गमुदाहृतम् ॥ २१

1. A₂, C, V—महाप्रलयपरिणामम् ।

2. V—दहच्चेषाऽप्यशेष्याः ।

3. ✓—सस्थिति ।

4. V—प्रवदन्ति ।

कीर्तित कृत्तिवासस्य नोपसर्पति किलिवषम् ।
 पर परेश गतिद स्त्रष्टारमजमव्ययम् ॥ २२
 स्वर्णकूट-स्थित नाथ कृत्तिवास जगद्गुरुम् ।
 ये भजन्ति विरूपाक्ष न ते प्रकृतमानवा^१ ॥ २३
 रुद्र रुद्रात्मका ज्ञेयास्तेभ्योऽपि च नमो नम ।
 द्यावापृथिव्या ये देवास्तिर्थगूर्ध्वं व्यवस्थिता ॥ २४
 पूजिता नात्र सन्देहः कृत्तिवासैकपूजने ।
 मूर्त्तिमूर्त्तीं च ये सन्ति हेयाहेय गुणोत्तरे ॥ २५
 अच्चितास्तु समग्रास्ते कृत्तिवासैकपूजने ।
 बिन्दुसरजलै स्नात्वा दृष्ट्वा वै पुरुषोत्तमम् ॥ २६
 चन्द्रचूड समालोक्य कृतकृत्योऽभिजायते ।
 तेन यष्ट हुत दत्त येन चाराधित शिव ।
 दत्त चराचर तेन येनाराधित शङ्कर ॥ २७
 तेपुस्तपस्ते जुहुवृश्च होम सप्तश्च तीर्थेषु निरन्तरेषु ।
 जग्मु स्वक्षेत्राणि फलप्रदानि ये
 चार्चर्यन्ते शिवमव्यय च ॥ २८
 विना मन्त्रै पुराणोक्तै कृत्तिवासोऽच्चित सकृत् ।
 अव्यलीकेन चित्तोन सोकार जनपावकम् ॥ २९
 उच्चारयेच्छिव यस्तु स याति परमा गतिम् ।
 कृत्तिवास समुद्दिश्य दत्त येन द्विजातये ॥ ३०
 स जयत्यखिलान् दुर्गन् भञ्जशब्दो न जायते ।
 भूमि गाश्च सुवर्णानि श्रद्धायुक्तेन चेतसा ॥ ३१
 कृत्तिवास समुद्दिश्य ब्राह्मणाय ददाति य ।
 अक्षयश्चाव्यय प्रोक्तो दानस्यान्तो न विद्यते ॥ ३२
 मनसा देवमुद्दिश्य तोय विप्रकरे सूजेत् ।
 विद्यते सागरस्यान्तो दानस्यान्तो न विद्यते ॥ ३३
 इह जन्मनि इलाघ्योऽसौ देहान्ते शिवता ब्रजेत् ।
 शिवधर्मेषु येऽभिज्ञा वैशेषिक विनिर्णया ॥ ३४

सिद्ध्यन्ति सिद्धयो व्यग्रा आगमोक्ता पृथग्विधा ।
सम्भवन्ति न लीयन्ते ईश्वराणामिति स्मृता ॥ ३५

ब्रह्म साक्षात् स्वय लिङ्गं स्वर्णकूटाद्रि-सस्थितम् ।
कृत्तिवासेति गायत्ति मुनयः सिद्धचारणा ॥ ३६

प्रासाद यस्तु वै कुर्यात् श्रीमदेकाम्रके वने ।
कीर्तिव्याहृता तस्य यावच्चन्द्रार्कमेदिनी ॥ ३७

यावद् देवा प्रलीयन्ते यावद् ब्रह्माच्युत श्रुति ।
तावत् प्रासादवृत्तस्य कृतस्यैकाम्रके वने ॥ ३८

व्रतोपवासनियमाद् दानानि विविधानि च ।
कृत्तिवासाश्रमे दत्तामध्यय परिकीर्तितम् ॥ ३९

भग्नस्फुटितस्स्कार लिङ्गनाथ परिग्रहम् ।
पुनरच्युर्तम् कुर्यात् साधवो वर्मसज्जितम् ॥ ४०

स्वय कृतात् शतगुण प्रवदन्ति मनीषिण ।
असस्येय-गुणान् भोगान् शाश्वती तन्निवासिभि ॥ ४१

अत्रैवोदाहरतीमभितिहास पुरातनम् ।
ब्रह्मणा निर्मितः पूर्वं कृते ब्रह्मेश्वरो विभुः ॥ ४२

त्रेताया च स शक्तेण द्वापरे पवनेन च ।
कलौ धर्मेण त देव भूयो ब्रह्मा चकार ह ॥ ४३

चतुर्युगे च सस्थान सोमेन वरुणेन च ।
वसुभिर्वित्तपालैश्च सूर्यचन्द्रमसादिभि ॥ ४४

सेवित वसुभिर्नित्य प्राप्त चाभिमत फलम् ।
ऐहिक वापि मुक्तिश्च या सुरैरपि दुर्लभा ॥ ४५

एव ब्रह्मेश्वरे लिङ्गे लिङ्गे त्रिभुवनेश्वरे ।
एकादश च पञ्चाष्टौ प्रासादाश्च गतागता ॥ ४६

सप्तस्यन्ते गता जोर्णा प्रासादाः शिवनिर्मिता ।
चान्द्री द्युति च विभ्राणास्तुङ्गतोरणमालिन ॥ ४७

कृत्तिवास स एकस्य सप्राप्ते तु कलौ युगे ।
प्रासादशतपर्यन्तं पुराणे परिष्ठृयते ॥ ४८

कृते वसति भूतात्माप्यन्तधर्मान् स्वरूपतः^१ ।
 प्रकाशमेति त्रैताया स्वमेवात्मानमात्मनि ॥ ४६
 पूजयन्ति सुरा साध्या विश्वेदेवा मरुदगणा ।
 आदित्या वसवो रुद्रा यश्चविद्याधरोरगा ॥ ५०
 मानवेन्द्राश्च मनुजा मनुष्या पितरस्नथा ।
 द्वापरेऽपि अनेकैश्च जुष्ट लिङ्गैः स्वयम्भुवम् ॥ ५१
 प्रासादेन कली प्राप्ते जुष्ट पुण्येष्वावो ध्रुवम् ।
 अनाद्यन्तमविच्छिन्नं पूजयिष्यन्ति शङ्खरम् ॥ ५२
 स्वर्णकूट समासाद्य ससारोत्तारक हरम् ।
 यथार्थं ये न पूजन्ति ते मूढा भवसम्भवे ॥ ५३
 श्रुताध्ययनसम्पन्नो वृथा तस्य परिश्रम ।
 येन नाराधितो देव कृत्तिवासा पिनाकधृक् ॥ ५४
 महादेव भजेद् यस्तु हित्वा पापादिकान् बहून् ।
 स व्रजेत् परम स्थान सनातनतरः परम् ॥ ५५
 अनेक सिद्धेवाश्च बहवस्तु कृतालया ।
 सन्त्यत्र कामदा धन्या पुराणे परिनिष्ठता ॥ ५६

ब्रह्मोवाच

प्रदक्षिणत्रय चात्र कविभि समुदाहृतम् ।
 निखिल क्षेत्रराजस्य चाश्वमेधायुतं फलम् ॥ ५७
 माघमासे च सप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
 स्नात्वा बिन्दुहृदे तस्या शिसूक्तहृदा जपन् ॥ ५८
 पर्यक्रामत युक्तात्मा मेह सूर्य इवापर ।
 जन्मार्जित च यत्पाप क्षालयेच्च महत्तरम् ॥ ५९
 प्रदक्षिणेन चैकेन कोटिजन्मान्तरे कृतम् ।
 द्वितीयेन द्वितीयस्य तृतीयेन त्रिजन्मनि^२ ॥ ६०

१ V—स्वरूपभूत् ।

२ V—क्षिजन्मन् ।

क्षालयत्याशु यत्पाप महापातकिनोऽपि ये ।
 ते यान्ति शिवलोक वै कृतिवास-प्रसादत ॥ ६१
 प्रदक्षिणत्रये पूर्णे त्रिकोटिजन्मसाधिते ।
 उच्चारयेदिम मन्त्र पुरत कृतिवासस ॥ ६२
 ॐ जयत्वमरनाथ । त्व देव । सिद्धानवन्दित । ।
 अखण्डमण्डलाकार कारणाशेषकारण ॥ ६३
 महाध्यान । अनादे । भो जगद्वीज । जगत्पते । ।
 प्रसीद परमेश्वन । स्थिराभक्तिरिहास्तु मे ॥ ६४
 अथ दण्डनमस्कारैर्निपत्य शिरसा भुवि ।
 शिवसूक्त शिवमन्त्र नवारान् प्रकल्पयेत् ॥ ६५
 गन्धे पुष्पैस्तथा धूपैर्नेवै शक्तितोऽन्वयेत् ।
 स्तुयान्नामसहस्रे स्तु तुष्टिप्रोक्तैर्महेश्वरम् ।
 एव कृत्वा लभेद धीरो नरः क्षेत्रप्रदक्षिणम् ॥ ६६
 भूमिलाभ यशो लाभ क्षेत्रमारोद्य-सम्पद ।
 नूपपूजा-समायुक्ता आपूर्यन्ते मनोरथाः ॥ ६७
 यावज्जीव सुखाभोगी देहान्ते शृणु या गतिः ।
 कुलैकंविशमुधृत्य पुर्वप्रेतपितामहान् ॥ ६८
 अपि पातकसयुक्तास्तारयेद् अखिलान् कुलान् ।
 हसर्बाहिणयुक्तैश्च विमानैश्च सहावृत ॥ ६९
 पताकाध्वजमालैश्च किंकिणीजालमण्डतः ।
 वेणु-वीणा-मृदङ्गैश्च सुरगीतैरनेकशः ॥ ७०
 दिव्यगीतै रसोन्मत्तैरप्सरो व्यजनै शुभै ।
 सर्वकामसमृद्धीश्च गत्वा कैलासमन्दिरम् ॥ ७१
 नाना सुखानि दिव्यानि भुञ्जते शिव-सम्मतात् ।
 एतत्पूण्य पापहर धन्य दु स्वप्ननाशनम् ॥ ७२
 क्षेत्रप्रदक्षिण देवि । सद्भूराचरित शिवम् ।
 चतु सागर पर्यन्तं यै कृत त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ ७३
 क्षेत्रप्रदक्षिणस्यास्य कला नार्हन्ति षोडशीम् ।
 समाप्तवरयज्ञस्य वाजिमेधस्य यत् फलम् ॥ ७४

तत्फल समवाप्नोति क्षेत्रस्यास्य प्रदक्षिणे ।
 अन्य क्षेत्रेषु यत्पा कर्मणा मनसा गिरा¹ ॥ ७५
 तत्कालयेन्महापाप क्षेत्रस्यैव प्रदक्षिणे ।
 स्वर्णकूटकृताना च पापाना वरवर्णिनि ॥ ७६
 क्षयाय नास्ते मार्गोऽन्य शिववाक्य-प्रमाणत ।
 क्षेत्रस्य पूर्वे दक्षे च पश्चिमे चोत्तरे तथा ॥ ७७
 ऋशैकमण्डलाकार कुर्यात् क्षेत्रप्रदक्षिणम् ।
 तत्र मौनघृतस्यैव उपवास-रतस्य च ॥ ७८
 छत्रोपानहहीनस्य गतिर्भूयाच्छिवोदिता ।
 क्षेत्रप्रदक्षिणमृते धर्मो नास्ति शिवप्रिये ।
 क्षेत्रप्रदक्षिणेनैव लभते शाश्वती गतिम् ॥ ७९

ब्रह्मोवाच

शिववाक्यमिदं पूर्णं लोकानुग्रहकं परम् ।
 य पठेत परया भक्त्या पाठयेद् वा समाहित ॥ ८०
 सर्वपाप-विनिर्मुक्तो हरलोके महीयते ।
 नि सशय महाभोगी कामचारी भवेद् ध्रुवम् ॥ ८१

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया पञ्चमेऽशे क्षेत्र-
 प्रदक्षिण नाम त्रिषष्टिमोऽध्यायः ।

1. A₃, V—कियते मानवेन हि ।

2. B₁, B₈, V—पञ्चमेऽशे क्षेत्रप्रदक्षिण नाम प्रथमोऽध्यायः ।

चतुःषष्ठितमोऽध्यायः^१

श्रीसनत्कुमार उवाच

एव हैमवती देवी श्रुत्वा क्षेत्रप्रदक्षिणम् ।
ब्रह्माणमिदमूचे तु हर्षोत्कुलविलोचना ॥ १
पुनर्बूहि जगतकर्त्तेरेतत्केत्रमाहात्म्यकम् ।
कृपया परया देव ! न हि तृप्यामि शृण्वती ॥ २

भवानीवचन श्रुत्वा देवोऽसौ पद्मजस्तदा ।
उवाच वाक्य माधुर्यं कैलासाद्रौ शिवाग्रत ॥ ३

ब्रह्मोवाच

कथयामि महाक्षेत्रे छायायात्रामथोत्तमाम् ।
भक्तिनभ्रा शृणुष्वेमा दुर्गे ! पाषविनाशिनीम् ॥ ४
पीर्णमास्याममावास्या द्वादश्या हरिवासरे ।
चतुर्दश्या च सक्रान्त्या छायायात्रा समाचरेत् ॥ ५

आदौ बिन्दुहृदे स्नात्वा नित्यकर्म समाप्य च ।
गत्वा शिवालय मन्त्र भूयाद् देवाग्रमण्डपे ॥ ६

अ नमस्ते कृत्तिवासाय सर्वज्ञ अपराजित ।
छायायात्रा करिष्येऽहमनुज्ञा दानुमहंसि ॥ ७

एवमुक्त्वा ततो देवि ! पश्येद् गणपति वृष्टम् ।
दृष्ट्वा कल्पद्रुम तस्माच्छ्रीकण्ठ-लाङ्गलीशकौ ॥ ८

द्रष्टव्य च प्रयत्नेन देवी गोपालिनी शिवा ।
ततश्चण्डेश्वर दृष्ट्वा सोमसूत्रेश्वर तथा ॥ ९

व्रजेदुग्रेश्वर लिङ्गं भारभूतीश्वर तत ।
कार्त्तिकेय समालोक्य एकाम्रेश प्रणम्य च ॥ १०

1. B₁, B₃, V—द्वितीयोऽध्यायः ।

सोमनाथेश्वर तस्माच्छ्रोखण्डोश्वरमुत्तमम् ।
 विश्वेश विमलेश च दुर्रिश प्रणम्य च ॥ ११
 ततश्चित्रेशगुप्तेशावनन्ते श्वरमेव च ।
 राजराजेश्वर लिङ्गं तारक लडुकेश्वरम् ॥ १२
 तत्र शक्रेश्वर दृष्ट्वा सावित्री नकुलीश्वरम् ।
 चतुर्वर्षत्रे श्वर पश्येन्निष्कलङ्घ-शिवोत्तमे ॥ १३
 अथामलकमूले तु दण्डपाणि विलोकयेत् ।
 अङ्कारेश परेश च परमार्थेश्वर तथा ॥ १४
 भैरव भूतनाथ च हयग्रीवेश्वर तथा ।
 शवरेश ततो बाह्ये वसुभद्रेसुरेश्वरौ ॥ १५
 स्वर्णकूटेश्वर देव्यारक्षुविन्ध्याः विभाण्डकम् ।
 तत पश्येदीशानेश कृत्तिवासस्य नैऋते ॥ १६
 मित्रेश वारुणेश च देवीपादहरा तथा ।
 ततो गत्वा महेशानि । दृष्ट्वा नन्त-जनार्दनौ ॥ १७
 अनन्तस्य च ! एशान्ये नीलकण्ठेश्वर पुन ।
 महीश-मणिकण्ठीशी पश्येद् विल्वोदकेश्वरौ ॥ १८
 तीर्थेश्वरमथो दृष्ट्वा तत्पाश्वर्णे विमलेश्वरम् ।
 घटेशमथ रुद्रेश गणेश्वर-सुलोचनौ ॥ १९
 ततो लक्ष्मीश्वर पश्येद् वालुकेश्वरमेव च ।
 वैद्यनाथ समालोक्य रावणेश प्रणम्य च ॥ २०
 ततो दक्षिणचण्डी च नारायणीमत परम् ।
 ततो यमेश्वर पश्येद् यमदण्ड-विनाशनम् ॥ २१
 कामाक्षी रामचण्डी च कापाली विकृताननाम् ।
 घटुक भैरव चैव ब्रह्माणी च तत परम् ॥ २२
 माहेश्वरी च कौमारी वाराही भैरवी तथा ।
 ऐन्द्री च नारसिंही च महामाया तत परम् ॥ २३
 देवी कपालिनी नत्वा शिशिरेश महेश्वरम् ।
 नीलकण्ठेश्वर चैव दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा प्रणम्य च ॥ २४

गोसहस्रेश्वरं चाथ परदारेश्वर हरम् ।
 परदाराकृतं पाप दर्शने यस्य नश्यति ॥ २५
 ईशानेशं तु तत्रैव तथा भद्रेश्वर शिवम् ।
 तुङ्गेश्वर महादेव मरीचेश्वरमुत्तमम् ॥ २६
 शिपिविष्ट माणिभद्रं विजयन्त विलोकयेत् ।
 जगत्तेशं ततः पश्येद् उत्तरेश महेश्वरम् ॥ २७
 तिस्रश्च योगिनीं दृष्ट्वा वामदेव वशिष्ठकम् ।
 तत्रैव पश्येद् भीमेश देहिना भयनाशनम् ॥ २८
 भीमादभयद लिङ्गमभयात् कुण्डलप्रभुम् ।
 लिङ्गभद्रशिखं तस्मात् सुभद्राङ्गेश्वर हरम् ॥ २९
 यक्षभक्ष्यकर लिङ्गमव्यग्रेश जलेश्वरम् ।
 प्रथमेश समालोक्य पश्येच्छ्रजिदीश्वरम् ॥ ३०
 ततः शत्रुजिदीश च पश्येद् विश्वजित तथा ।
 तत कामजितं दृष्ट्वा अमूर्तेशमतः परम् ॥ ३१
 स्वर्णजालेश्वरं चैव तत्रैव शवरेश्वरम् ।
 कोटिरीथेश्वरं दृष्ट्वा तत्पाश्वरं च सुरेश्वरम् ॥ ३२
 तत पुण्यवने देवि । पश्येद् गौरीमनिन्दिताम् ।
 तत्र केदारकुण्डे तु कुशमर्जिनमाचरेत् ॥ ३३
 केदारे चोदक प्राश्य न पुनर्मानुषो भवेत् ।
 केदारेशं समालोक्य मारुतेश्वरमेव च ॥ ३४
 दृष्ट्वा सिद्धेश्वर सिद्धकूपे स्नान समाचरेत् ।
 ततो मुक्तेश्वर दृष्ट्वा तत्र शक्तेश्वर हरम् ॥ ३५
 वायुवरुणयोर्लिङ्गे दृष्ट्वाथ धनदेश्वरम् ।
 तत्रैव पावकेश च चन्द्रेश वीक्ष्य मानव ॥ ३६
 पश्येद् दैत्येश्वर लिङ्गं हिरण्यकशिपोर्विभुम् ।
 तत्र इन्द्रेश्वर दृष्ट्वा पश्येत् जटिलेश्वरम् ॥ ३७
 उत्पलेश महादेव ततो भीमेश्वर विभुम् ।
 सूक्ष्मेश्वर मध्यमेश तथा चाम्रातकेश्वरम् ॥ ३८
 स्नात्वा कपिलकुण्डेऽथ पश्येच्च कपिलेश्वरम् ।
 तत्राष्टौ चैव लिङ्गानि दृष्ट्वा भीमेश्वर ब्रजेत् ॥ ३९

युधिष्ठिरेश्वर तत्र भीमेश चार्जुनेश्वरम् ।
 सहदेवेश्वर पश्येत् ततस्तु नकुलेश्वरम् ॥ ४०
 कुम्हुकेश समालोक्य पश्येद्वामेश्वर शिवम् ।
 सीतेश च ततो दृष्ट्वा पश्येद्वनुमदीश्वरम् ॥ ४१
 लक्ष्मणेश समालोक्य लिङ्गं तु भरतार्चितम् ।
 शत्रुघ्नेश ततो लिङ्गं लवेश्वरमनुत्तमम् ॥ ४२
 वाशिष्ठ वामदेव च जावालेश सुमन्तकम् ।
 भूयो रामेश्वर पश्येत् परशुरामार्चित यत् ॥ ४३
 ततस्तु लावुकेश च दृष्ट्वा स्नायात् तु तद् हृदे ।
 कपालमोचन लिङ्गं तत पश्येदतन्द्रित ॥ ४४
 भास्करेश च मेघेश ब्रह्मेश्वरमत परम् ।
 ततो देवि । नदीपारे गोकर्णेश विलोकयेत् ॥ ४५
 तत काली प्रणम्याथ हनुमन्त महोक्तम् ।
 बालीश च सुग्रीवेश पूर्वेश्वरमत परम् ॥ ४६
 नरसिंह महोदर मङ्गलेश्वरमेव च ।
 ततस्त्रिभुवनेश च दृष्ट्वा मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४७
 ॐ नमस्तेऽतु महादेव । नमस्ते शशिभूषण । ।
 छायायात्रा प्रयत्नेन त्वत्प्रसादात् कृता मया ॥ ४८
 देहि त्वत्पादभक्ति मे प्रसीद परमेश्वर । ।
 अन्मज्जन्मार्जित पाप विलय यान्तु शङ्कर ॥ ४९
 पश्चून् देहि श्रिय देहि देहि सौभाग्यमुत्तमम् ।
 पुत्र पीत्र प्रपौत्र च देहि मे त्रिपुरान्तक ॥ ५०
 एवमुक्त्वा ततो देवि । क्षण निर्वाणमण्डपे ।
 विश्रम्य च ततो यायात् स्वगृह पुण्यकृत्तम ॥ ५१
 शुक्लमाल्याम्बरधरो हविष्याशी भवेन्निशि ।
 एव य कुरुते देवि । छायायात्रामनुत्तमाम् ॥ ५२
 सर्वपापविनिर्मुक्तो शिवलोके महीयते ।
 एकानि यानि पापानि तानि नश्यन्ति तत्क्षणात् ॥ ५३

सर्वं कार्याणि सिद्धचन्ति कृतिवास प्रसीदति ।
 लिङ्गाना दर्शनं कृत्वा दद्याद् धारामपा किल ॥ ५४
 अक्षरैः पूजयेद् देवै पञ्चाक्षरमुदीरयन् ।
 क्रम एष मया प्रोक्त श्रुणु त्वं गिरिकन्यके ॥ ५५
 इमा यात्रा नरं कृत्वा न मातुस्तनपो भवेत् ।
 इमा य पठते नित्यं छायायात्रा नरोत्तम ।
 छायायात्राकृतं पुण्यं स प्राप्नोति न सशय ॥ ५६
 छायायात्रा पठन् यस्तु दद्यात् पिण्डं नगेन्द्रजे ।
 पितरस्तस्य तुष्यन्ति कल्पकोटिशतान्तरम् ॥ ५७
 विशेषान्मोक्षदा देवि । वैशाखस्य पौर्णमी ।
 तत्र देवान् शतत्रिश दृष्ट्वा मुच्येत बन्धनात् ॥ ५८
 एषा रहस्या कथिता छायायात्रा मया शिवे ।
 अत एव महेशानि । किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ॥ ५९

इत्येकाग्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया पञ्चमेऽशे छायायात्रा
 नाम चतुर्षिंठतमोऽध्याय १ ॥

1. B₁, B₂, V—पञ्चमेऽशे छायायात्रा नाम द्वितीयोऽध्याय ॥

पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः

श्रीपार्वत्युवाच

सम्यक् प्रोक्ता त्वया ब्रह्मन्! छायायात्रा तपोधन्! ।
 मनुजाना हितार्थाय इव पृच्छाम्यह तव ॥ १
 तत्र क्षेत्रे सुरश्रेष्ठ का का यात्रा महाफला ।
 कासा च दर्शनेनैव शिवो नृणा प्रसीदति ॥ २
 भविष्य ब्रूहि मे ब्रह्मन् सर्वज्ञस्त्व तपोधन्! ।
 का का यात्रा भविष्यन्ति कस्तु वा कारयिष्यति ॥ ३
 कथ देवस्य भविता प्रभाव तत्र कानने ।
 एतदिच्छाम्यह श्रोतु प्रसादात् तव पद्मज! ॥ ४

ब्रह्मोवाच

सम्यक् पृष्ट त्वया देवि! नृणा हितमनुत्तमम् ।
 कथयिष्ये रहस्य ते समाहितमना शृणु ॥ ५
 एतदर्थं पुरा पृष्ठो मया तव पति शिवे ।
 भक्त्या परमया तुष्टः स यदाह शृणुत्व तत् ॥ ६
 कैलासे देववृन्दाना मध्ये नृत्याभिलाषिण ।
 शम्भोर्लंलाटाच्चन्द्रो वै भ्रष्टो भूमौ कलौ युगे ॥ ७
 शिवभवतो महातेजाः सर्वशत्रुनिसूदनः ।
 आक्रम्य पृथिवी सर्वा स तु राजा भविष्यति ॥ ८
 शताष्टवर्षपर्यन्त स एव पृथिवीपति ।
 पृथिव्या यानि लिङ्गानि पूजयिष्यति भक्तित ॥ ९
 स तु राजा महाप्राज्ञो लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् ।
 अर्थया पूजया भक्त्या वाक्ये सन्तोषयिष्यति ॥ १०
 तमुवाच तत शम्भु शृणु राजन् महामते! ।
 तवार्थं स्थापिता ह्येषा मया कीर्त्तिरनिन्दिता ॥ ११

ब्रह्मणा विष्णुना पूर्वं भास्करेण यमेन च ।
 प्रासादं कारयिष्याम् इति सप्राथितो ह्यहम् ॥ १२
 तदानीं तानुवाचाह चन्द्रमा मुकुटान्मम ।
 ऋष्टो भूत्वा भवेद्राजा स एव कारयिष्यति ॥ १३
 अधुना शुद्धभक्त्या च प्रासादं मम कारय ।
 इत्युक्त्वान्तर्दर्शे शम्भु राजा विस्मय-मानस ॥ १४
 तत् स भक्त्या राजा च माहेन्द्रसमये शूभे ।
 विश्वकर्मणिमाहूय प्रासादं कारयिष्यते ॥ १५
 कुन्द-कर्पूर-ध्वलं दिव्यशूलं विराजितम् ।
 तीरणाभिः समायुक्तं पताकाकुलसकुलम् ॥ १६
 प्राञ्जनैर्वितते शुभ्रं साधु गोपुरशोभितम् ।
 मणिभिः सचित दिव्यं शिवस्यापि मनोहरम् ॥ १७
 तत् स राजा देवेशं साष्टाङ्गेनावनीतले ।
 प्रणम्य परया भक्त्या शिवं शरणमागत ॥ १८
 ततस्त्वन्तर्हिता वाणीं राजान् भगवान् शिव ।
 वदिष्यन्ति इमा देवि ! लोकानुग्रहकारक ॥ १९

श्रीशङ्कर उवाच

मदङ्गभूतोऽसि श्रृणुष्व भूपते
 भक्त्याह परितोषितस्तव ।
 इतो ब्रज त्वं मम मन्दिरं शुभं
 ध्रुवं च कैलासमनुत्तमं नृप ! ॥ २०
 कीर्तिस्तवैषा नरलोकरञ्जनी दिव्या
 सदा स्थास्यति भूमिमण्डले ।
 लिङ्गं सम ब्रह्मइदं पुरातनं
 जानीहि मामत्रं सनातनं विभुम् ॥ २१
 अतुर्दशं इमा यात्रा कुरुष्वात्रं महीपते ! ।
 यासा दर्शनमात्रेण प्रसन्नोऽहं सदा नृणाम् ॥ २२
 मार्गशीर्षे शुभे मासे आदौ च प्रथमाष्टमी ।
 तत्रैकं मासे षष्ठ्या तु मम प्रावरणोत्सवम् ॥ २३
 सनपनं पुष्यं पौर्णम्यां तथा वन्दापना नृप ।
 ततो मकरसंक्रान्तीं मल्लिङ्गे घृतकम्बलम् ॥ २४

यात्रा मे माघ-सप्तम्या भास्करेश्वर-सन्निधौ ।
 माघ कृष्णचतुर्दश्या शिवरात्रिव्रत मम ॥ २५
 कुरुष्व नपशादूलं महास्नान महोत्सवम् ।
 पुरा तुष्टेन च मया राघवाय महामते ॥ २६
 वरो दत्तस्तदर्थं च यास्येऽहं रथ-स्थित ।
 अशोकाख्यामिमा यात्रा कुरुष्व नृपपुङ्गव ॥ २७
 रथस्थ तत्र मा दृष्ट्वा मम लोक व्रजेन्नर ।
 चैत्रशुक्लचतुर्दश्या यात्रा दमनभच्छिकाम् ॥ २८
 मम कारय राजेन्द्र! श्रीतीर्थेश्वर-सन्निधौ ।
 वैशाखस्य तृतीयाया लिङ्गं चन्दनभूषितम् ॥ २९
 आषाढ शुक्लाष्टम्या तु पर्शुरामस्य सन्निधौ ।
 नय मा तत्र यत्नेन शिविकास्थं त्रिलोचनम् ॥ ३०
 ततो नृप! मदग्रे तु मण्डपे शयन मम ।
 ततो यमद्वितीयाया यमनाथस्य सन्निधौ ॥ ३१
 यात्रा कुर्यादिथोत्थानं सर्वलोक-सुखप्रदम् ।
 चतुर्दशसु यात्रासु यो मा पश्यति मानव ॥ ३२
 स याति मम लोक वै सप्तपूरुषसयुत ।
 इदमुक्त्वा नृपश्रेष्ठ शम्भुरन्तर्दर्शे तदा ।
 तथैव कृत्वा राजाऽसौ शैवं गणमवाप ह ॥ ३३

ब्रह्मोवाच

एवमेकाङ्गके देवि! कलिकाले समागते ।
 राजस्त्रिभुवनेशस्य सम्बादस्त्र भविष्यति ॥ ३४
 तत्र एकाङ्गके देवि! इमा यात्रा चतुर्दश ।
 विलोक्य गतिमेष्यन्ति या सुररणि दुर्लभा ॥ ३५

इत्येकाङ्गपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया पञ्चमेऽशे
 (चतुर्दशयात्रा विवरणो)नृपशम्भुसम्बादो नाम पञ्चषिष्ठितमोऽध्याय ॥

1. B₁, B₂, C—पञ्चमेऽशे भविष्य नृपशम्भु सम्बादो नाम तृतीयोऽध्याय ।

षट् षष्ठितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

शृणु देवि । भविष्यन्ति यात्रा वक्ष्यामि तेजघे ।
यासा श्रवणमात्रेण पुण्यभाग् जायते नर ॥ १
मार्गशीर्षे शुभे मासे यदा स्यात् प्रथमाष्टमी ।
तस्या शिवस्य प्रतिमा नयेत् पापविनाशिनीम् ॥ २
चर्चरीशङ्काहालमूदङ्गमुरजस्वनैः ।
आरोप्य शिविकाया तु महोत्सव समन्विताम् ॥ ३
एव नीत्वा महादेव तत्र वै पापनाशने ।
उद्घृतै सलिलैर्दिव्यैश्चन्द्रचन्दनमिश्रितै ॥ ४
स्नापयेत्परमेशानं पूजयेद् भक्तित शिवे ।
तदानी य शिव पश्येन्महोत्सवसमन्वितम् ॥ ५
स याति भवन शम्भोरिन्द्रादैरपि वाञ्छितम् ।
तत साथाल्ल समये देव गर्भगृह नयेत् ॥ ६
मित्रावरुणयोर्देवि । पूर्ववद् गमनं पुनः ।
इत पर महेशानि शृणु षष्ठि महोत्सवम् ॥ ७
मार्गशुक्लस्य पञ्चम्या वस्त्रशुद्धि समाचरेत् ।
देवाग्रमण्डपे तानि वसनान्यधिवासयेत् ॥ ८
तत प्रभातसमये लिङ्गं तीर्थजलै शुभै ।
स्नापयित्वा महेशानि कुर्वीताथ महोत्सवम् ॥ ९
द्वाराग्रे पूर्णकुसभं च छत्रचामरनिस्वना ।
तत पञ्चामूर्तैर्दिव्यै स्नायात् त्रिभुवनेश्वरम् ॥ १०
दिव्यै गोधूमचूर्णस्तु दृष्ट्वा दिव्यजलै पुनः ।
ततस्तैर्दिव्यवसनै कुर्यात् प्रावरण शिवे ॥ ११
उपचारै षोडशभिर्भक्त्या देव प्रपूजयेत् ।
पश्येत् त्रिभुवनेश यः षष्ठ्या प्रावरणोत्सवै ॥ १२ ।

ब्रह्महत्यादि पाषाणि तस्य नश्यन्ति नान्यथा ।
 सुकृतं पदमाप्नोति योगिभिर्वच्छनीयकम् ॥ १३
 न भूयो भूमिमायाति दृष्ट्वा प्रावरणोत्सवम् ।
 अथ श्रुणु प्रवक्ष्यामि स्नानवन्दापना विभो ॥ १४
 पुष्पमासस्य पीर्णम्या पुष्पानक्षत्र-सयुताम् ।
 ऋक्षाभावे तिथौ कार्या शम्भार्वन्दापना शिवे ॥ १५
 मुक्तिदा सर्वलोकाना दिव्दक्षूणा महात्मनाम् ।
 चतुर्दशी निशामध्ये नवीनै कलशै शुभै ॥ १६
 आनयेत् तीर्थसलिल स्थापयित्वाधिवासयेत् ।
 शुभे लग्ने ततो देवि । लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ १७
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्दिव्यै घृष्ट्वा विल्वस्य चूर्णकैः ।
 ततश्च तीर्थसलिलैर्गन्धपुष्पाक्षताच्चितै ॥ १८
 स्नापयेच्छोत्रियो विप्रो रुद्राध्याय पठन् शुभम् ।
 पुनर्जययेत्युक्त्वा पुष्पैश्च स्नापयेद् विभुम् ॥ १९
 ततो न्यासादिक कृत्वा पूजाकर्म समाचरेत् ।
 अष्टाक्षरेण मन्त्रेण भवानीशङ्करी शिवे ॥ २०
 सपूज्य परया भक्त्या दत्त्वा माला च सार्षपीम् ।
 ततो वन्दापयेदेतौ घृतदीपैर्मनोहरैः ॥ २१
 पुष्पाणि विकिरेद् भूयो लोकाना पावनाय च ।
 आशीर्वाद ततो दद्यात् पञ्चब्रह्म समुच्चरन् ॥ २२
 “अम्बे अम्बिक” इत्यादि मन्त्र देवि उदीरितम् ।
 उपस्वास ? इति प्रोच्य तत्र भूपाय चेश्वरी ॥ २३
 अनमस्ते परमानन्द ! सर्वज्ञ ! परमेश्वर ।
 क्षमस्व जगता नाथ अपराध मया कृतम् ॥ २४
 इत्युक्त्वा प्रणमेद् भूमौ साष्टाङ्गेनावनीतले ।
 तत पुण्याह वाक्यं तु कुर्याद् भक्तिसमाहित ॥ २५
 अभिषेकमिम कुर्याद् यस्तु भक्तिसमाहितः ।
 सोऽभिषिक्तो भवेद् राजा पृथिव्या नात्र सशय ॥ २६
 योऽभिषेकमिदं पश्येद् भक्त्या परमयाम्बिके । ।
 स याति परम स्थान यतो नावर्तते पुनः ॥ २७

सङ्कद् विन्दुहृदे स्नात्वा सङ्कद् दृष्टवा जनार्दनम् ।
अभिषेक सङ्कद् दृष्टवा न भूयो योनिजो भवेत् ॥ २८

शृणु देवि ! महापुण्य देवस्य घृतकम्बलम् ।
तत्र कुर्याद् विभोलिङ्गे महोत्सवसमन्वितम् ॥ २९

दिव्यानि गव्य सर्पिषि पर्वाह्ले चाधिवासयेत् ।
तत्र सक्रमणे काले लिङ्गं पञ्चामूर्तै शुभै ॥ ३०

स्नात्वा तु सङ्कृत दिव्य दद्याद् तद् घृतकम्बलम् ।
ततो गन्ध सुपुष्पाणि दत्त्वा वै पूजयेच्छिवम् ॥ ३१

एव य कुरुते देवि ! लिङ्गे च घृतकम्बलम् ।
तस्य पापानि नश्यन्ति ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ ३२

समाहितमना भूत्वा य पश्येद् घृतकम्बलम् ।
स प्राप्नोति पर भोग यदाकाश्य सुरैरपि ॥ ३३

श्रुणुष्वाथाधनाशाय यात्रा वै माघसप्तमीम् ।
यस्या दर्शनमात्रेण सूर्यलोक व्रजैन्नर ॥ ३४

सस्थाप्य शिविकाया तु देव त्रिभुवनेश्वरम् ।
छत्रचामरवाद्यादैर्येत् त भास्करेश्वरम् ॥ ३५

तत्र गन्धादिभिः पूज्य नैवेद्य तिलयार्वकम् ।
दत्त्वा तु प्रार्थयेलिङ्गं पूर्वोक्तविधिनाम्बिके ॥ ३६

तत् सायाह्लसमये देव निजगृह नयेत् ।
यस्तु कुर्याद् इमा यात्रा पश्येद् वा माघसप्तमीम् ॥ ३३

स लोक प्राप्नुयात् सत्य प्रासादाच्छम्भुसूर्ययोः ।
भास्करस्य इमा यात्रा प्रयत्नेन विलोकयेत् ॥ ३८

सर्वपापविनाशाय सत्यलोकप्रदाप्तये ।
अथ वक्ष्ये शुभा यात्रा शिवरात्रीति विश्रुताम् ॥ ३९

शिवरात्रिव्रत कृत्वा चाण्डालोऽपि व्रजेच्छिवम् ।
शिवरात्रिव्रत नाम्ना सर्वेन्न विहित शिवे । ।

सर्वपापञ्चमतुल सर्वपुण्यविवर्द्धनम् ॥ ४०

पूजा त्रिभुवनेशस्य यामे यामे च कारयेत् ।
दुर्घेन दर्धिना चैव सर्पिषा मधुना तथा ॥ ४१

खण्डेन चैव देवेशि । महास्नानं च कारयेत् ।
क्षीरेण तत्पुरुषं वक्त्रं अघोरं दधिना तथा ॥ ४२

सद्योजातं घृतेनैव मधुना वाममेव च ।
खण्डेनेशानमास्य तु स्नाप्य लिङ्गं प्रपूजयेत् ॥ ४३

द्वात्रिशदुपचारैस्तु यामे यामे महेश्वरम् ।
वृष्टिं च विल्वपत्राणां कारयेलिङ्गं-मूर्धनि ॥ ४४

महावन्दापना कुर्याद् दीपवृक्षादिभि शिवे ॥
एव य कुरुते विद्वान् यात्रा वै शिवरात्रिकाम् ॥ ४५

सर्वपापविनिर्मुक्तो ध्रुवं हि शिवमाविशेत् ।
एकं पूजयते भक्त्या भक्त्या चान्यं प्रपश्यति ॥ ४६

तुल्यमेव फलं ताभ्या भक्तिरेवात्रं कारणम् ।
शिवरात्र्यास्तु यात्राया दर्शनेनैव मानवः ॥ ४७

सर्वपापविनिर्मुक्तो शिवमाप्नोत्यसशय ।
एषा पापहरा यात्रा मयोक्ता किल पार्वति ।
अस्या दर्शनपूजाभ्या समानफलमिष्यते ॥ ४८

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्यां सहिताया पञ्चमेऽशे यात्रा-
कथनं नाम षट्षष्ठितमोऽध्याय १ ॥

1. B₁, B₂, V—पञ्चमेऽशे यात्राकथन नाम चतुर्थोऽध्याय ।

सप्तष्ठितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथ देवि ! प्रवक्ष्यामि यात्रा मुक्तिप्रदायिनीम् ।
 यस्याश्च श्रवणेनैव सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १
 अशोकाख्या महायात्रा॑ शम्भो सन्तोषवर्द्धनी ।
 रामेण सार्वं समयस्तस्य शम्भोरभूत् पुरा ॥ २
 देव त्रिभुवेश त समारोप्य रथोत्तमे ।
 नयेच्छनै शनैर्भक्त्या लिङ्गं रामेश्वर प्रति ॥ ३
 तदर्थं ब्रह्माणान्मन्त्र्य वनयाग तु कारयेत् ।
 ततस्तु वर्धकी पुष्पवस्त्राद्यैश्चैव पूजयेत् ॥ ४
 काष्ठाना छेदनार्थयि प्रेरयेत् त सुकर्मणि ।
 तानि काष्ठानि चाहृत्य पताकाघण्टनि स्वनै ॥ ५
 रथ तै कारयेच्छुभ्र चतुश्चक्र मनोहरम् ।
 एकविशक्तरोच्छ्राय षोडश करमण्डलम् ॥ ६
 चतुस्तोरणसयुक्त सुवर्णकलशान्वितम्^१ ।
 सौरभेयध्वज चैव त्रिशूलोपरिशोभितम् ॥ ७
 चतुरश्व-समायुक्त ब्रह्मसारथिमुत्तमम् ।
 दिव्यसिंहासन चैव कुर्यादिव रथोत्तमम् ॥ ८
 एव रथोत्तम कृत्वा सर्वावियवसुन्दरम् ।
 देवाना तेजसोद्भूत रथ त्रैलोक्यपूजितम् ॥ ९
 देवैश्च वन्दन सर्वैर्नाम्ना देवदलनेति च ।
 त देवदलन शम्भो स्यन्दन नन्दनोपमम् ॥ १०
 मनोजव हैमवर्ण मुक्तादाम-विभूषितम् ।
 हसर्वहिण-सयुष्ट आलेख मुनिसेवितम् ॥ ११

1. C—तु या यात्रा ।

2. A_२, C—सुवर्णकलश शुभम् ।

नानारत्नमयं दिव्यं नानाधानु-विभूषितम् ।
 सुचक्रं सुधुरं सौम्यमश्वं परमशोभितम् ॥ १२
 एवं रथवरं कृत्वा प्रतिष्ठाविधिमाचरेत् ।
 देवानां दलनं नाम्ना प्रतिष्ठाविधिमाचरेत् ॥ १३
 शान्तो दान्तस्तपः शुद्धो वेदान्तार्थं विभावकः ।
 श्रोत्रियो हृणिहोत्रश्च वेदगर्भो जितेन्द्रियः ॥ १४
 धीमान् सहिष्णुवान् सत्यो भिक्षाशी दमनो द्विजः ।
 मन्त्रतत्त्वार्थविच्चैव प्रतिष्ठाकर्मणि स्मृतः ॥ १५
 न नास्तिकाय मूर्खाय कुण्डाय गोलकाय च ।
 पवनव्याधि-युक्ताय हस्वाय निन्दकाय च ॥ १६
 एवं विद्याय विप्राय पतिताय न कारयेत् ।
 रथस्य उत्तरे भागे प्रतिष्ठामण्डपं शुभम् ॥ १७
 बहुमण्डलं सयुक्तं वेदिका मध्य-सस्थितम् ।
 तत्र वै वेदिका मध्ये शुभं कुण्डं च कारयेत् ॥ १८
 विधाय देहे मतिमान् भूतशुर्द्धं च मातृकाम् ।
 शिवन्यासान् स्वदेहे च कृत्वा कर्मण्यशेषत ॥ १९
 तत्र शैवाणिसस्कारं कृत्वात्रं जुहूयात्सुधीं ।
 विल्वपत्राण्यखण्डानि शतं पञ्चाक्षरेण तु ॥ २०
 देवी च गणाचण्डं च कार्त्तिकेयं विनायकम् ।
 वृष्टं कल्पद्रुमं चैव सावित्रीं तदनन्तरम् ॥ २१
 प्रत्येकं तु शतेनाष्टौ भक्त्या परमयाम्बिके । ।
 स्वनाम्नाश्च चतुर्थ्यन्तं जुहूयाज्जातवेदसि ॥ २२
 सर्पिष्ठा च ततो देवं पुनरष्टोत्तरं शतम् ।
 ततो वरुणपूजा तु कुर्यात्कुण्डस्य दक्षिणे ॥ २३
 अथो कलशमादाय नवीनं जलपूरितम् ।
 गन्धपुष्पाक्षतान् क्षिप्त्वा रुद्राध्यायं पठेत् सुधी ॥ २४
 पञ्चवृह्णं ततो मन्त्रानथर्वशिरसं तथा ।
 ततस्तु वृषभं पूज्यं गन्धमाल्याम्बरादिभि ॥ २५

तेनैव वारिणाभ्युक्ष्य वृषभं रथमेव च ।
 त तु वाद्यादिकं कृत्वा छत्रचामरकेतुभि ॥ २६
 नयेत् शनैश्चैव स्थापयेच्च रथोपरि ।
 रथस्य दक्षिणे भागे नन्दिनं पूजयेत् तत ॥ २७
 उत्तरे च महाकालं शूलिनं भीमतेजसम् ।
 रथस्य पृष्ठभागे तु एकदन्तं विनायकम् ॥ २८
 अग्रे तु पूजयेद् देवि ! कुमारं च सवाहनम् ।
 अनन्तं चैव सूक्ष्मेशं शिवोत्तममनन्तरम् ॥ २९
 एकनेत्रं चैकरुद्रं त्रिमूर्तिं तदनन्तरम् ।
 श्रीकण्ठं च शिखण्डं पूर्वादिषु क्रमाद् यजेत् ॥ ३०
 सप्तम्याश्चैव मध्याह्ले सर्वमेतद् विधीयते ।
 सायाह्ले चैव सप्राप्ते मण्डयेत् रथमुत्तमम् ॥ ३१
 किञ्च्छाणीवेष्टितं सर्वं पताकाभिर्विराजितम् ।
 छत्रचामरं सयुक्तं पुष्पमालावलम्बितम् ॥ ३२
 इथं रात्रौ विधायाथ प्रभाते समुपागते ।
 स्नात्वा च सविधानेन^१ चक्रपूजा समाचरेत् ॥ ३३
 भास्करं दक्षचक्रं तु दामे चन्द्रमसं तथा ।
 सपूज्य परया भक्त्या ततो मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ३४
 ३५ नमस्ते भानवे तुभ्यं चक्रस्थाय शूलिनं ।
 गमने शीघ्रगामी त्वं भव विघ्नविवर्जित ॥ ३५
 ३६ नमश्चन्द्रमसे तुभ्यं चक्रस्थाय शूलिनं ।
 गमने शीघ्रगामी त्वं भव विघ्न विवर्जित ॥ ३६
 चतुरस्तुरगाश्चाथं ऋग् यजुं सामं सञ्जितान् ।
 अथर्वाणं समभ्यच्चर्यं मन्त्रानेतानुदीरयेत् ॥ ३७
 ३७ ऋवेदाय नमस्तुभ्यं दायुवद् गमनं कुरु ॥ ३८
 नमस्ते यजुषे तुभ्यं नमस्ते चाश्वरूपिणे ।
 मम भक्तिफलं देहि गमनं शीघ्रमाचर ॥ ३९

1. V—स्नात्वाचम्य विधानेत् ।

सामवेद नमस्तुभ्य मङ्गुकिति सफला^१ कुरु ।
 कुरु कार्यं महेशस्य मनोवद् गमन चर ॥ ४०
 अथर्वाण नमस्तेऽस्तु शत्रुपक्षक्षय कुरु ।
 ब्रह्मणा प्रेरितस्त्व च नाथ शीघ्र गमिष्यसि ॥ ४१
 ब्रह्मण पूजयेच्चाथ नित्य सारथिरूपिणम् ।
 गायत्र्या चैव गन्धाद्यैस्ततो मन्त्र मनुस्मरेत् ॥ ४२
 नमस्ते ब्रह्मणे तुभ्य प्रजाना पतये नम ।
 चोदयाश्वाश्च शीघ्रेण सूतवेशपरिग्रह ॥ ४३
 तत शान्त्युदक देवि ! सिञ्चेद्रय समतत ।
 भूय पृथिवीवीजेन रथ चैव तु पूजयेत् ॥ ४४
 पृथ्वीदेवि ! नमस्तुभ्य शिवानन्दप्रवद्धिनि । ।
 रथरूपधरासि त्व मरुद्वद् गमन कुरु ॥ ४५
 यथा पुरवधे देवि ! पुरा त्व शीघ्रगामिनी ।
 तथा त्व रामचन्द्रस्य प्रीतये गमन कुरु ॥ ४६
 इत्युच्चार्यं नमस्कृत्य प्रणमेत् धरा सुवी ।
 रथ प्रदक्षिण कृत्वा ततो गच्छेद यथेच्छया ॥ ४७
 इत्येकाभ्रपुराणे षट् साहस्रामैश्वर्या सहिताया पञ्चमेऽशे
 रथप्रतिष्ठाविधिर्नामि सप्तषष्ठितमोऽध्याय ॥

1. A_२—सफली, V—सफल ।

2 B_२, V—पञ्चमेऽशे रथप्रतिष्ठा नाम पञ्चमोऽध्याय
 B_१—रथप्रतिष्ठाविधिर्नामि पञ्चमोऽध्याय ।

अष्टष्ठितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

शुभे लग्ने ततो देवि । देव त्रिभुवनेश्वरम् ।
 नयेन्महोत्सव कृत्वा शिविकाया रथ प्रति ॥ १
 तथा गोपालिनी देवी कुमार नन्दिमेव च ।
 पुरसर क्रमेणैव घण्टचामरछत्रकै ॥ २
 त रथ त्रि परिक्रम्य रथे सिंहासनोपरि ।
 शङ्खर पार्वती चैव कुमार विनिवेशयेत् ॥ ३
 सिंहासन अघस्तात् नन्दिन शूलघारिणम् ।
 ततो पञ्चोपचारेण मूर्त्ति देवस्य पूजयेत् ॥ ४
 देवी स्कन्द तथा नन्द ब्रह्मण सूतरूपिणम् ।
 देवी वन्दापयेद् धीमान् धृतदीपैर्मनोहरैः ॥ ५
 तत सप्रार्थयेद् भक्त्या कृताञ्जलिपुटोऽग्रतः ।
 ५ नमस्ते परमानन्द सच्चिदानन्दरूपिणे ॥ ६
 पुनीहीमान् स्वय दृष्ट्वा लोकान् पापपरायणान् ।
 राघवाय पुरा देव त्वया दत्तो वरो महान् ॥ ७
 तदन्तिक गमिष्यामीदानी परिचिन्तय ।
 त्वा च नेतु समर्थ को नृदेव पापकृत्तमः ॥ ८
 स्वेच्छया व्रज भो नाथ । रामानुग्रहकारक । ।
 इत्युच्चार्य नमस्कृत्य ब्रह्मण चैव वन्दयेत् ॥ ९
 ९ नमस्ते ब्रह्मणे तुभ्य कमलापति-सम्भव । ।
 शिवकायरतोऽसि त्व वेदध्वनिनिनादकृत् ॥ १०
 ततो जय जयेत्युक्त्वा कुर्याद् वाद्य तु मङ्गलम् ।
 भेरीमृदङ्गशङ्खाना वल्कीना च निस्वनम् ॥ ११
 प्रणवाना गोमुखाना चर्चरीणा च वादनम् ।
 रथस्य सर्वतो पाश्वे रथोपरि ततोऽस्मिकै ॥ १२

धनसाराम्बुपुष्टाणि प्रक्षिपेत् श्रोत्रियो द्विज ।
 शनै शनै नयेच्चाथ रथ त्रिपुरवैरिण ॥ १३
 महोत्सवसमायुक्त गीतवाद्यादिमङ्गलम् ।
 तदानी यो नर पश्येच्छिव देव रथोपरि ॥ १४
 तस्य यादृक् फल देवि । तद् वदामि शृणुष्व मे ।
 धनधान्य समायुक्त पुत्रपौत्रविभूषित ॥ १५
 इहलोके सुखी भोगी देहान्ते शृणु या गति ।
 ब्रह्मलोक समासाद्य मोदते ब्रह्मणा सह ॥ १६
 शत वर्षसहस्राणि ततो विष्णुपुर व्रजेत् ।
 तथैव विष्णुना साद्वं कीडित्वा सुचिर शिवे ॥ १७
 लक्ष वर्षसहस्राणि भूय शिवपुर व्रजेत् ।
 तत्राप्सरोभिर्दिव्याभिरुमया शङ्करो यथा ॥ १८
 कीडित्वा हि तथा चासौ भोगान्ते लीयते शिवे ।
 इदृक् फल महेशानि । दर्शनेनैव केवलम् ॥ १९
 किं फल तन्जानेऽह कुर्वतो भरकर्म च ।
 अशोकाख्ये तु कुण्डे वै यो नर स्नानमाचरेत् ॥ २०
 पश्येद्रथस्थित शम्भु स नरो मन्समो भवेत् ।
 उत्तराभिमुख यान्त देव्या स्कन्देन शङ्करम् ॥ २१
 रथस्थ त समालोक्य न जन्म पुनराध्युयात् ।
 स्वर्णकूटे गिरिवरे रथस्थ गिरिजापतिम् ॥ २२
 सकूद्रक्षयन्ति ये लोका पुनरावृत्तिदुर्लभा ।
 रथस्थ वामदेव च पश्चिमाभिमुख हरम् ॥ २३
 तत्र क्रतुशत पृण्य दर्शने गिरिकन्यके ।
 एव देवि । फल प्रोक्त दिदृक्षूणा नृणा मया ॥ २४
 अथ चान्यानि वक्ष्यामि फलानि शृणु पार्वति ।
 रुद्राध्याय पठन् यस्तु रथ कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 मनुष्यचर्मणा बद्ध स रुद्रे । नात्र सशय ॥ २५
 चक्रमार्गे नरो यस्तु दण्डवत् प्रणमेत् भुवि ।
 रेणुनेकैन देवेशि । स्वर्गज्ञास्नानज फलम् ॥ २६

य शङ्करमुख दृष्टवा पठेन्नाम सहस्रकम् ।
रथस्य गमने काले सोपमन्युसमो भवेत् ॥ २७
दण्डप्रणामेनैकेन कोटिजन्माघनाशनम् ।
कि पुनबहुभिर्देवि । फल वक्तु न इष्यते ॥ २८
रामाभिमुखगच्छन्तमशोकविजयप्रदम् ।
अशोकाख्ये शिव दृष्टवा न पुनर्योनिमाप्नूयात् ॥ २९
एतन्मध्ये यदा देवि । छत्रस्य स्यन्दनस्य च ।
अक्षभज्ज्ञश्वकभज्ज्ञो ध्वजभज्ज्ञोऽभिजायते ॥ ३०
कलशस्य च भज्ज्ञस्तु शिरोभज्ज्ञस्तथाम्बिके । ।
पताका तोरणाना तु अश्वाना सारथेस्तथा ॥ ३१
तदानी विपरीत तु फल राज्येऽभिजायते ।
अक्षभज्ज्ञेन राष्ट्रस्य भज्ज्ञश्वैव तु जायते ॥ ३२
चक्रभज्ज्ञेन देवेशि ! मन्त्रिणा नाशन ध्रुवम् ।
ध्वजभज्ज्ञेन शीघ्र तु राजा मृत्युमवाप्नुयात् ॥ ३३
भवेत् कलशभज्ज्ञेन दुर्भिक्ष प्राणिना क्षय ।
शिरोभज्ज्ञेन भूपस्य पुत्र-भ्रातृ-धनक्षयः ॥ ३४
पताकाछेने राज्ये भवेद् वायोरुपप्लव ।
तोरणाना विभज्ज्ञेन शत्रूणा वर्द्धन महत् ॥ ३५
अश्वाना पतने नित्यमनावृष्टिस्तु जायते ।
सारथेभज्ज्ञमात्रेण सर्वंभज्ज्ञोऽभिजायते ॥ ३६
एव देवि ! मया प्रोक्त विपरीतफल महत् ।
इदानीं सप्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्त महोदयम् ॥ ३७
राष्ट्रभज्ज्ञ-निवृत्यथं सिद्धेश विष्णुपूजितम् ।
महास्नानेन देवेशि ! पूजयेद् भक्तितत्पर ॥ ३८
चक्रभज्ज्ञे तथा चैन ध्वजे च कपिलेश्वरम् ।
गोदोहनैः सहस्रैस्तु लक्ष्यन्यम्बक-जापनात् ॥ ३९
तोषयेद् भक्तित प्रीत्या दिव्यै पञ्चामृतैस्तथा ।
अथ कलशभज्ज्ञे तु देवी गोपालिनी यजेत् ॥ ४०
दिव्यै प्रपानकैश्वैव कदलीफलसयुतै ।
मिष्टनैश्वैव बहुभिर्भवेद् दुर्भिक्ष्य-नाशनम् ॥ ४१

शिरोभज्जे तथा देवि । पूर्वोक्तविधिना शुभान् ।
भक्त्या त्रीन् क्षेत्रपालाश्च पूज्य शान्तिमवाप्नुयात् ॥ ४२

पताका-तोरणाना च भज्जे विष्णो सुपूजनम् ।
अष्टोत्तरसहस्रं तु स्नायाद् बिन्दुहृदाम्बुधि ॥ ४३

सर्वभज्जे महेशानि । ब्रह्मलिङ्गस्य पूजनम् ।
इक्षुरसमहास्नानैस्तदा शान्तिर्भवेद् ध्रुवम् ॥ ४४

प्रायश्चित्तमिद देवि । मया प्रोक्त नृणा हितम् ।
अर्थेन शङ्कर देवि । नीत्वा रामेश्वर प्रति ॥ ४५

पूजयेत्तत्र यत्नेन उपचारैस्तु षोडशै ।
ततः प्रभातसमये स्नापयित्वा महेश्वरम् ॥ ४६

शिविकाया समारोप्य छत्रचामरकेतुभि ।
काहालैडिण्डिमैश्चैव चचर्वरीशङ्कनि स्वनै ॥ ४७

नयेत् त्रिभुवनेश तु स्वलिङ्गं स्वर्णपर्वते ।
एषाशोकाख्या यात्रा हि नृणा मुक्तिप्रदायिनी ।
कथिता तत्र तुष्टचर्य शङ्कराय नमो नम ॥ ४८

इत्येकान्नपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया पञ्चमेऽशेषोक-
रथयात्रा कथन नाम अष्टषष्ठितमोऽध्याय १ ॥

१ B₁, B₂, V—पञ्चमेऽशेषोकरथयात्राकथन नाम षष्ठोऽध्याय ॥

ऊनसप्ततितमोऽध्यायः

सनकुभार उवाच

पद्मजस्य इदं वाक्यं श्रुत्वा सा गिरिनन्दिनि ।
 पुनः प्रीतमना प्राह कथयन्त षितामहम् ॥ १
 अशोकरथयात्रा तु सम्यक् प्रोक्ता त्वयानघ ।
 इमा श्रुत्वा मम प्रीतिर्भूय एवाभिवर्द्धते ॥ २
 इति परं जगन्नाथ । या या यात्रा वदस्व माम् ।
 इति तस्या वचं श्रुत्वा प्रोवाचासौ चतुर्मुखः ॥ ३

ब्रह्मोवाच

शृणु देवि । प्रवक्ष्यामि यात्रा दमनभज्जिकाम् ।
 चैत्रं शुक्लचतुर्दश्यामश्वमेधफलप्रदाम् ॥ ४
 तीर्थनाथं समीपे तु दिव्योद्याने मनोरमे ।
 सर्वं तु फलपुष्पादधे कूजत्कोकिलषट्पदे ॥ ५
 महोत्सवान्विता तत्र कुर्याद् दमनभज्जिकाम् ।
 देवस्य द्वारि विमले नारिकेल-फलान्वितम् ॥ ६
 स्थापयेत् पूर्णकुम्भं तु वस्त्रं चूताङ्कुरादिभि ।
 ततो भैरीमृदङ्गादि-शङ्खचच्चरी-नि स्वनम् ॥ ७
 कुत्वा च पूजयेद् देवमित्थं भक्तिपरायण ।
 अं नमस्ते करुणाम्भोद ! ब्रह्मोपेन्द्रेन्द्रवन्दित ! ॥ ८
 विजयस्व महेशान ! यात्रा दमनभज्जिकाम् ।
 इति सप्रार्थं देवेश शिविकाया निवेशयेत् ॥ ९
 चामरर्जयशब्दस्तु नयेद् देव शनै शनै ।
 नीत्वेमा हरिणा सादृं पल्यङ्कोपरि स्थापयेत् ॥ १०
 तत प्रक्षालयं पाण्यद्वीं शुद्धचित्तो द्विजोत्तम ।
 छिन्न्याद् दमनपत्राणि पञ्चब्रह्मं समुच्चरन् ॥ ११

अथ तानि सज कृत्वा स्थापयित्वाधिवासयेत् ।
 शिव सपूज्य भक्त्या तु उपचारैर्मनोहरै ॥ १२

दद्याच्छिरसि ता माला कुर्वन् वाद्यादिमङ्गलम् ।
 तत पुण्याहवाक्य तु कुर्याद्राष्ट्रस्य शान्तये ॥ १३

शिव तीर्थेश्वर नीत्वा कृत्वा चोभयमेलनम् ।
 पूर्ववत् स्वगृह देव नयेद् गीतादिमङ्गलैः ॥ १४

इमा यात्रा नरो देवि । यस्तु भक्त्या प्रपश्यति ।
 क्षयित्वाशेष-पापानि स व्रजेद्रजताचलम् ॥ १५

यात्राणा प्रवरामेता महापुण्यप्रदा शुभाम् ।
 या दृष्ट्वा मुच्यते जन्तु सप्तपूर्वनि परावरान् ॥ १६

अस्या व्रजन्त देवेश शिविकाया सदाशिवम् ।
 उत्तराभिमुख चैव कोट्यज्ञफलाधिकम् ॥ १७

पद्भ्या शिविकाया देश यात्त दमनभिज्जकाम् ।
 दृष्ट्वाप्नोति शिव सत्य सुरापो ब्रह्महापि सन् ॥ १८

सर्वासा चैव यात्राणा मुख्या दमनभिज्जका ।
 नराणा प्रीतिदा पुण्या शिवलोक सुखप्रदा ॥ १९

शिवपादौ च या भक्ति प्रीतिरुत्पादकारिणी ।
 भवेत् सा सतत नूणा दृष्ट्वा दमनभिज्जकाम् ॥ २०

प्राप्नोति परम लोक शिवाख्य परम महत् ।
 वैशाखस्य तृतीयाया प्रकर्याच्चन्दनोत्सवम् ॥ २१

कुञ्जम् चन्दन चन्द्रमेकीकृत्य ततोऽम्बिके ।
 स्नाय्य यज्ञामृतैलङ्घ लेपयेच्चन्दनादिभि ॥ २२

य पश्येत् तृतीयाया लिङ्घ चन्दनलेपितम् ।
 ब्रह्महत्यादि पापानि क्षयित्वा याति^१ शङ्करम् ॥ २३

अथान्यामभिधास्यामि यात्रा मुक्तिप्रदायिनीम् ।
 इमा दृष्ट्वा नरः सत्य प्राप्नोति शिवमव्ययम् ॥ २४

यात्रामाषाढशुक्लायामष्टम्या शृणु पार्वति ।
 पूर्ववत् शिविकाया तु स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ २५

भवत्या परमया देवि ! नयैद्रामेश्वर प्रति ।
 नीत्वा तत्र महास्नान ? मधुना कारयेच्छिवम् ॥ २६
 उपचारैरूपहारैः पूजयेद् भक्तितत्पर ।
 तदानी शङ्कर दृष्ट्वा शिवलोक ब्रजेन्नर ॥ २७
 अथान्यामभिधास्यामि यात्रा मुक्तिप्रदायिनीम् ।
 आषाढशुक्लाष्टम्या तु परशुरामाभिसमुखम् ॥ २८
 शिविकार्या शिव दृष्ट्वा शिवलोकमवाप्नुयात् ।
 तत सायाह्ले-समये आनयेत् परमेश्वरम् ॥ २९
 दक्षिणाभिमुख शम्भुमायान्त परशुरामत ।
 दृष्ट्वा पदे पदे देवि ! ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ ३०
 अथ वक्ष्यामि देवेशि ! यात्रा च शयनोत्तमाम् ।
 आषाढस्य च शुक्लाया चतुर्दश्या समाचरेत् ॥ ३१
 देवाग्रमण्डप दिव्य मण्डयेत् सर्वमालकै ।
 पल्यङ्क स्थापयेत् तत्र मृदुशय्यासमन्वितम् ॥ ३२
 तत सायाह्ले-समये सौवर्णी राजतीमपि ।
 शम्भोरुमाया प्रतिमा महोत्सवससम्बिताम् ॥ ३३
 पूजयित्वा प्रयत्नेन गन्धमाल्याम्बरादिभि ।
 नयेच्च मण्डप पश्चात् स्थापयेच्छिवमण्डले ॥ ३४
 तत्रेमो पङ्कजैर्दिव्यै सितैरंकतैर्विकाशितै ।
 पूजयित्वाऽनर्घ्यवस्त्रा वेष्टयित्वा पठेदिवम् ॥ ३५
 त्व सर्वजनकश्चासि त्व सर्वजननीयसि ।
 उभयोदैर्दर्शनादेते लोका पूता भवन्तु हि ॥ ३६
 त्वमेव जगता श्रेष्ठो ब्रह्मसावित्रीरूपत ।
 लक्ष्मीविष्णुस्वरूपेण पालकोऽपि महेश्वर ॥ ३७
 शिवोमारूपयोगेन मुक्तिदोऽसि नृणा किल ।
 शयन कुरु भो शम्भो पल्यङ्के ऽस्मिन् सहोमया ॥ ३८
 त्वयि सुप्ते जगन्नाथ ! जना सर्वे तु निश्चला ।
 भविष्यन्ति कृतार्थश्च दर्शनात् तत्र शङ्कर ! ॥ ३९
 इति सुप्त्वा तु पल्यङ्के शङ्कभेर्यादिनि स्वनै ।
 स्नापयेत् पार्वतीशानी पुष्पाणि विकिरेत् तत ॥ ४०

ततो द्वाराणि वै दत्त्व निसङ्गं च समाचरेत् ।
 यः पश्येच्छयने काले शङ्करं चोमया सह ॥ ४१
 स याति विष्णु सान्निध्य भासमानं सुतेजसा ।
 देवयोषितं सहस्रैस्तु माल्यदामोपशोभितै ॥ ४२
 क्रीडते विष्णु लोके च विष्णुतुल्य-पराक्रमः ।
 शृणुष्वाचलकन्तके । त्वं पवित्रारोपणोत्सव ॥ ४३
 पवित्रारोपणाद् देवि । वर्षं पूण्यं लभेन्नर ।
 श्रावण्या चैव शुक्लाया चतुर्दश्यामुमापतिम् ॥ ४४
 पवित्र्यैरच्चयेत् रात्र्या कुर्वन् दिव्यमहोत्सवम् ।
 द्वादशश्याश्च निशाया तु पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ ४५
 प्रार्थयेच्च ततो देव मन्त्रेणानेन पार्वति ।
 ॐ क्रियालोपविघातार्थं तत् त्वया विहितं प्रभो ॥ ४६
 मया तत् क्रियते शम्भो । तव तुष्टो पवित्रकम् ।
 न भे विघ्नो भवेत् तत्र कुरु नाथ दया मयि ॥ ४७
 सर्वदा सर्वथा शम्भो । मम त्वं परमा गति ।
 ततो रात्र्यन्तरं नीत्वा सुप्रभाते समागते ॥ ४८
 प्रात ऋया तु निवर्त्य ब्रजेत् शकर-मन्दिरम् ।
 ब्रह्मणा करित युतं कार्पासं शोधयेत् जले ॥ ४९
 द्वादशग्रन्थिसयुक्तं गुवाकफलमध्यगम् ।
 पट्टसूत्रो परिग्रस्त ज्येष्ठं सूदमिदं शिवे ॥ ५०
 तथा नवग्रन्थियुक्तं मध्यमं सूत्रमस्त्रिके ।
 कनीयं च ततो देवि । षड्भिर्ग्रन्थिभिरन्वितम् ॥ ५१
 इमानि च पवित्राणि कपूरागुरुकुड्कुमै ।
 ग्रन्थि ग्रन्थि ततो देवि । रञ्जयेत् सुसमाहित ॥ ५२
 तत्पुरुषाधोरसद्योश्च वामेशानाश्च पञ्च च ।
 तत्त्वानि विन्यसेत् तेषु मूलमन्त्रमयो जपेत् ॥ ५३
 ज्येष्ठे जपन्त्रिवारं च द्विवारं मध्यमे तथा ।
 कनिष्ठे च सकृत् जप्त्वा शुक्लवस्त्रं पिधाय च ॥ ५४
 शङ्क्रतूर्यादिधोषेस्तु देवाग्रे स्थापयेत् तत ।
 रात्रौ गृह्योक्त-विधिना वह्नौ पञ्चाक्षरेण तु ॥ ५५

अष्टाविंशति सख्यास्तु जुहूयादाहुतिर्घृतै ।
 हुतशेष ततस्त्वाज्य सिञ्चेत्तेष नगेन्द्रजे ॥ ५६
 अथ शम्भु यथाशक्त्या दिव्यै पञ्चामृतैर्यजेत् ।
 एव पूज्य महादेव पवित्राण्यपि पूजयेत् ॥ ५७
 सम्बत्सरस्य यागस्य पवित्रीकरणाय भो । ।
 शिवलोकात् पवित्र त्वमागच्छेह नमोऽस्तु ते ॥ ५८
 सर्वभिरण्डित्राङ्ग सर्वदेवनमस्कृत ।
 लावण्यत्वे तु विश्वात्मन् । ज्येष्ठ सूत्र समाश्रय ॥ ५९
 सर्वं सम्पत्करोमेश । सर्वयज्ञरसाधिक । ।
 निवृत्तिरूप । विश्वात्मन् । मध्यम सूत्रमाश्रय ॥ ६०
 अतिभोग मस्त्वोने । पुरुषात्मन् । दिवस्पते । ।
 तेजसा शङ्करेशान । कनीय सूत्रमाश्रय ॥ ६१
 प्रकृते जगत कत्रि । सवलावण्यदायिनि । ।
 गिरिजे । नित्यकल्याणि । सान्निध्य कुरुते नम ॥ ६२
 इत्युक्त्वा च महेशानि । प्रत्येकमभिसस्पृशेत् ।
 नीलसूक्तेन च तत शङ्कर परितोषयेत् ॥ ६३
 आमन्त्रितोऽसि देवेश । पूराणपुरुषेश्वर ।
 प्रातस्त्वा पूजयिष्यामि सान्निध्यो भव ते नम ॥ ६४
 इति नत्वा महादेव नयेद्वात्रि हि जाग्रत ।
 तत प्रभाते गौरीश पूज्य पञ्चामृतै शुभै ॥ ६५
 अनेन प्रार्थयेद् देवि । शङ्कर तव बल्लभम् ।
 ॐ महादेव नमस्तुभ्य गृहाणेद पवित्रकम् ॥ ६६
 पवित्रीकरणाथयि वर्षपूजाफलप्रदम् ।
 पवित्रक कुरुष्वाद्य यन्मया दुष्कृत कृतम् ॥ ६७
 शुद्धो भवाम्यह देव । त्वत् प्रसादात् सुरेश्वर ।
 इति मन्त्रेण देवेशि । मूलमन्त्रेण वै तत ॥ ६८
 दद्यालिङ्गे पवित्राणि क्रमात् प्रत्येकमम्बिके ।
 ततो वन्दापयेलिङ्गे पञ्च ब्रह्म समुच्चरन् ॥ ६९

क्षमापयेदनेनाथ मन्त्रेण परमेश्वरम् ।
 जानताजानतावापि न कृत यत् तवाच्चनम् ।
 केनचिद्विघ्नरूपेण परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ७०
 जयेश्वर महादेव ! जय शम्भो ! उमापते ! ।
 जयानन्त ! जयाचिन्त्य ! जय कामद ! मोक्षद ! ॥ ७१
 एव य कुरुते देवि ! पवित्रारोपण शिवे ! ।
 स याति ब्रह्म भवन यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ७२
 पवित्रारोपण दृष्ट्वा नरो निर्धूतकल्मष ।
 प्राप्नोति शिवसायुज्य सप्तभि सह पुरुषै ॥ ७३
 ब्रह्माघ्नो वा सुरापो वा स्तेयी वा गुरुतत्पग ।
 पवित्रारोपणे शम्भु दृष्ट्वाप्नोति शिव पदम् ॥ ७४
 यात्रा यमद्वितीयाया शृणुष्वाघविनाशिनीम् ।
 यस्या दर्शनमात्रेण यमदण्डो न वाधते ॥ ७५
 पूर्ववच्च समारोप्य शिविकाया महेश्वरम् ।
 नयेद् यमेश्वर देवि ! शम्भु त्रिभुवनेश्वरम् ॥ ७६
 यमेशाख्यान-विधिना पूजयेत् त तु शकरम् ।
 पूर्ववच्च नयेच्छम्भु स्वगृह किल पार्वति ! ॥ ७७
 पश्येद् यमद्वितीयाया य शिव भक्तिमानस ।
 स याति शिवसान्निध्य यमदण्ड-विवर्जित ॥ ७८
 कार्त्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्या महेश्वरि ! ।
 शम्भोरुत्थापन कुर्यात् त्वया सह नगेन्द्रजे ! ॥ ७९
 उत्सव पूर्ववत् कृत्वा शङ्खभेरीरवादिभिः ।
 उद्घाटयेत् कपाट तु इम वाक्यमुदीरयेत् ॥ ८०
 ॐ नमस्तेऽस्तु महादेव ! नमस्ते गिरिकन्यके ! ।
 युवामुक्तिष्ठत चाद्यानुग्रह कुरुत नृणाम् ॥ ८१
 इत्युक्त्वा चानयेद् देवी देव त्रिभुवनेश्वरम् ।
 लिङ्गेऽथ पूजयेत् पुष्पैर्निलये परमेश्वरम् ॥ ८२
 इमा यात्रा नरो दृष्ट्वा शकरोत्थापना शिवे ! ।
 सर्वपापविनिर्मुक्त शिवलोके महीयते ॥ ८३

ब्रह्मोवाच

एता पुण्यतमा यात्रा मया प्रोक्तास्तवाग्रत ।
मयापि भक्तिनग्नेण इमा शङ्करत श्रुता ॥ ६४
एतासा श्रवणाद् देव पुण्यभाग् जायते नर ।
इत पर महेशानि ! किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६५

इत्येकाङ्गपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया पञ्चमेऽशे चतुर्दश-
यात्राकीर्तनं नाम ऊनसप्ततितमोऽध्याय १ ॥

1 B₁, B₂, V—पञ्चमेऽशे चतुर्दशयात्रानुकीर्तनं नाम सप्तमौऽध्याय १

सप्ततितमोऽध्यायः

व्यास उवाच

श्रुत्वा सनत्कुमारोक्ति सर्वे ते मुनिपुज्जवा ।
उत्पुल्लनयना सर्वे इदमूचु सुविस्मता ॥ १

असितादय ऊचु

पितामह-वच श्रुत्वा किमाह गिरिजा द्विज । ।
तत्त्वमाख्याहि तत्त्वज्ञ । श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ २

सनत्कुमार उवाच

यात्राश्चतुर्दश श्रुत्वा ब्रह्मणो लोकपावनी ।
कौतूहलमना देवी ब्रह्माणमिदमव्रवीत् ॥ ३

श्रीपार्वत्युवाच

पितामह । महाप्राज्ञ । सर्वलोकनमस्कृत । ।
पुराणप्रवर दिव्य यत् त्वया परिकीर्तितम् ॥ ४
दुर्लभ च शिवज्ञान परमार्थ-प्रदर्शनम् ।
अनुक्रममयो ब्रह्मन् । अशानामनुकीर्तय ॥ ५

ब्रह्मोवाच

कथित च मया देवि । शिववक्त्राद् विनिर्गतम् ।
पुराण प्रवर ह्येतत् सर्वामिर-नमस्कृतम् ॥ ६
मोक्षद सर्वलोकाना सर्वयज्ञफलप्रदम् ।
मुनिभिर्वंसुभि सेव्य लोकपालै सुरासुरै ॥ ७
शृणुष्वावहितेदानी सम्यक् कथयतो मम ।
क्षत्रदर्शनसस्थान-मनुक्रमविशेषणम् ॥ ८

वस्तुनिर्देशनं विद्धि प्रथमाध्यायमुत्तमम् ।
 आदिप्रश्नं द्वितीयं च ज्ञानवीजमत् परम् ॥ ६
 कथनं ब्रह्मगीताया आदिसर्गस्य कीर्तनम् ।
 कीर्तनं युग्मार्थस्य सप्तद्वीपानुकीर्तनम् ॥ १०
 प्रोक्तं भारतवर्षस्य सप्तपातालनिर्णयम् ।
 तत् शिवे । पर विद्धि उर्ध्वलोकस्य कीर्तनम् ।
 इत्येतत्प्रथमाशे च कथित वरवर्णिनि ॥ ११
 अनुक्रमं द्वितीयाशे निबोधाथ ममाम्बिके ॥ ॥
 एकाम्रवर्णनं पुण्यमुद्विग्नं ब्रह्मणस्तथा ।
 तत् पर निबोधेद लिङ्गदर्शनमुत्तमम् ॥ १२
 ब्रह्मोऽवरस्य माहात्म्यं सर्वदेवोपदेशकम् ।
 भास्करेश-प्रभावं च श्रीयमेश्वर-कीर्तनम् ॥ १३
 भूतानुग्रहक वाक्यं तत् सिद्धेश्वर हरम् ।
 बिन्दुद्वाव-स्वरूपोक्तं बिन्दुद्वावलोद्वावम् ॥ १४
 प्रतिमास व्रतविधि बिन्दुहलद माहात्म्यकम् ।
 समन्तात् क्षेत्रमाहात्म्यं रक्षसा क्रन्तु दर्शनम् ॥ १५
 देवासुर सनहनं सम्मुखं सेनयोद्द्ययो ।
 कालनेमे शक्तिविद्धि महेशागमनं तत् ॥ १६
 हिरण्याक्षबधं चैव भूगोर्वाक्यमनुत्तमम् ।
 तपसोश्चोपदेशं च द्वितीयाशं समीरित ॥ १७
 तृतीयाशे निबोधादौ देव्यावतरणं शुभम् ।
 ततो विद्धि प्रयत्नेन चाख्यानं कीर्तिवासयो ॥ १८
 देव्या सवोवनं चैव कीर्तिवासविमद्दनम् ।
 देविपादद्वयं पुण्यं ततो मेघेशकीर्तनम् ॥ १९
 पापनाशनमाहात्म्यं भूयं पापहरा च वै ।
 इन्द्रेशालावुतीर्थं च ततस्तु कपिलेश्वरम् ॥ २०
 कोटिलिङ्गाच्चर्चनविधि पितापुत्रस्य सकथा ।
 पितृसवोधनाख्यानं प्रासादात्ममहाफलम् ॥ २१
 चतुर्थशे निबोधेदमनुक्रममनुक्रमात् ।
 बालखिल्यागतं नाम गोरुर्णेश्वरकीर्तनम् ॥ २२

जामदग्न्यैश्वरस्यापि कीर्तनं पापनाशनम् ।
 श्रीरामचन्द्रागमनं तथा पारिष्ठवं हयम् ॥ २३
 शत्रुघ्नेन सम युद्धे कमठाङ्गबधं तथा ।
 रामैश्वरप्रतिष्ठानं तथाष्टायतनं स्मृतम् ॥ २४
 अष्टमूर्त्तश्च माहात्म्यथाभ्रातक-कीर्तनम् ।
 जटिलेशस्य माहात्म्यं सिद्धलिङ्गानुकीर्तनम् ॥ २५
 तत साधारणोक्तिं च क्षेत्रपालोङ्गवं तथा ।
 भीमेश्वरस्य माहात्म्यं शवरेश्वरकीर्तनम् ॥ २६
 इत्येतच्चरितं देवि ! चतुर्थशेषु चोदितम् ।
 पञ्चमाशे निवोधादौ क्षेत्रस्यास्य प्रदक्षिणम् ॥ २७
 छायायात्रामधो देवि ! भविष्यनूपकीर्तनम् ॥
 यात्राणा कीर्तनं चाथ प्रतिष्ठा वै रथस्य तु ॥ २८
 अशोकरथयात्रा वै सर्वयात्रानुकीर्तनम् ।
 अनुक्रममिदं देवि ! पुराणकाम्रकं शुभम् ॥ २९
 नानास्तोत्रपदाद् दिव्यसौपदेशिकमुत्तमम् ।
 ब्रह्महृत्यादिपाप्नन् मन्त्रवीजपदाक्षरम् ॥ ३०
 अणिमादिगुणैश्वर्यदायकं सिद्धिद शिवम् ।
 अनाख्येयमनालोक्यं प्रवदन्ति मनीषिण ॥ ३१
 सर्वदोषविनिर्मुक्तं तदक्षयपदप्रदम् ।
 अमृतं ज्योतिराकाशशब्दस्पर्शगुणैरितम् ॥ ३२
 सत्त्वं सत्त्वविवेकाख्यं निर्वाणपदसगतम् ।
 श्रवणादमृतज्ञानं कथनादमृताद् गिरम् ॥ ३३
 ईश्वरेश स्वयं साक्षाद् विश्वोपकरणाय च ।
 पुराणमिदमेकाम्रं समाविष्टं तु योगत ॥ ३४
 विद्वा कामदुधा धेनुस्त्रैलोक्याव्यायिनी मता ।
 विद्वाना परमा विद्या शिवस्योक्ता पुरातनी ॥ ३५
 लौकिक वैदिक चार्थं सर्वागमविनिर्णयम् ।
 व्यापक वीजसयुक्तं महामोहोङ्गवानुदम् ॥ ३६
 प्रशान्तकरणं दिव्यमज्ञानतिमिरापहम् ।
 दिव्यमौश्वरसभूतं पुराणमिदमव्ययम् ॥ ३७ ॥

विख्यापयति यो भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जित ।
 निवेदयति विप्राय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ३८
 वापी कूप-तडगस्य उद्यानाना सहस्रशः ।
 मण्डपस्य सहस्रस्य प्रासादस्य कृतस्य च ॥ ३९
 राजसूयाश्वमेधस्य यत्फलं समुदाहृतम् ।
 तत्कलं समवाप्नोति सत्यं शृणु नगेन्द्रजे ॥ ४०
 नाभक्ताय त्वदत्ताय वक्तव्यं परम त्विदम् ।
 विशेषेण तु दातव्यं शिवभक्ताय धीमते ॥ ४१
 विद्यादानात् पर दानं न भूतं न भविष्यति ।
 विद्यादानप्रदानेन बृहस्पतिपदं ब्रजेत् ॥ ४२
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य सौत्रामणीकृतस्य च ।
 सहस्रं साधिकं पुण्यं विद्यादानमुत्तमम् ॥ ४३
 पुस्तकस्य च दानस्य विशेषं समुदाहृतम् ।
 लक्ष्यं लक्षाधिकं पुण्यं विद्यादानात् न सशय ॥ ४४
 चयनस्य च यज्ञस्य वाजपेयकृतस्य च ।
 न तत् फलं समाख्यात यत्कलं पुस्तकस्य च ॥ ४५
 चतुं सागरपर्यन्ता यो दद्याच्च वसुन्धराम् ।
 रत्नपूर्णा द्विजाग्र्याय न तत् फलमवाप्नुयात् ॥ ४६
 योगिनो या गर्ति यान्ति वीतरागा विकलमषा ।
 तस्मात् परतरं यान्ति पुराणं य प्रयच्छति ॥ ४७
 प्रवक्ष्येऽहं यथावृत्तं शिवेन गदितं पुरा ।
 अष्टम्या च चतुर्दश्या पुण्येऽहनि शुभे क्षणे ॥ ४८
 रात्रौ जागरणं कार्यमग्निकार्यं तथैव च ।
 एकादशाहुती शस्ता रौद्रमन्त्रेण मन्त्रिता ॥ ४९
 समिद्धिरक्षतैश्चाज्यसिक्तैश्चंवं द्विजोत्तमै ।
 होमान्तरं ततो न्यस्येत् पञ्चतत्त्वानि पुस्तके ॥ ५०
 मण्डलेन विचित्रेण पुण्यप्रकरणोभितै ।
 गन्धै पुष्टैस्तथा धूपै समभ्यच्छ्यं प्रयत्नत ॥ ५१
 यथा गुरुस्तथा विद्या यथा विद्या तथा गुरु ।
 विद्या च गुरुवश्चैव द्वावेतौ शिवसज्जकौ ॥ ५२

गुरुशूजा तत् कृत्वा पूजयेत् कृतिवाससम् ।
 तपस्विन भोजयित्वा शक्तित सुसमाहित ॥ ५३
 तत् शृणवन्ति ये देवि ! पुराणमिदमव्यग्रम् ।
 आदिमध्यावसानं च तेषा पुण्यफलं शृणु ॥ ५४
 सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वाप्यथवा बहु ।
 क्षालयेत्मात्रं सन्देहं शिवस्याज्ञा प्रमाणत ॥ ५५
 तत् स्वर्गपुरं गत्वा श्रीडित्वा सुचिरं शिवे । ।
 शिवलोकं ब्रजेत् तस्मात् सप्तपुरुषसयुत ॥ ५६
 यस्मिन् राष्ट्रे पुरे वापि पठ्यतेऽदं सकृचित्वे । ।
 स धन्यं प्रवरो देशस्तस्मिन् धर्मं प्रतिष्ठित ॥ ५७
 राज्ञो जनपदानां च पौराणं च द्विजन्मनाम् ।
 क्षेममारोग्यमैश्वर्यं सुभिक्ष्य रोगवर्जितम् ॥ ५८
 सर्वावाधाविनिर्मुक्तं सर्वपूर्णमनोरथं ।
 अकालमरणं नात्र नोपसर्पभयं क्वचित् ॥ ५९
 कुष्माण्डाश्च ग्रहारोगा प्रभवन्ति कदाचन ।
 नित्यमागमसयुक्तं ग्रहणमनुकूलता ॥ ६०
 श्रोतव्यं सततं मत्त्यरानाख्येयं पुरातनम् ।
 नमस्य पावनं श्रेष्ठं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ ६१
 त्रिदशैमुंनिभिः पूज्यः [सर्वमङ्गलदायकम् ।
 आराध्यं परमं ध्येयं श्रीमत् स्वस्त्ययनं परम् ॥ ६२

सनत्कुमार उवाच

एवं पुरा द्विजश्रेष्ठास्तत्र कैलासपर्वते ।
 भवान्या शङ्ककरस्यादौ जातसम्बाद उत्तम ॥ ६३
 तत् शिवे प्रेरितेन ब्रह्मणा गौरिसम्मुखे ।
 प्रोक्तमेतत् पुराणं तु तत् सर्वं च मया कृतम् ॥ ६४
 शिवस्य तु प्रसादेन भवता कृपया मया ।
 सर्वलोकपवित्राय पुराणं कथित शुभं ॥ ६५
 इति परं द्विजश्रेष्ठास्तत्रं गत्वा समुद्यता ।
 भवद्व भवपाज्ञात् च विमुक्ताश्च भविष्यथ ॥ ६६

व्यास उवाच

सनत्कुमारवचन श्रुत्वा ते ऋषिसत्तमाः ।
आनन्दा शिवसकल्पा जहुस्तापत्रय ततः ॥ ६७

मनुष्य चर्मगा वद्धा रुद्रा जातास्तु तत्क्षणात् ।
प्रणेमु शिरसा वद्धा बाल सनत्कुमारकम् ॥ ६८

एतस्मिन्नन्तरे राजन् । कृत्तिवासा शिव. स्वयम् ।
आगत्य स्वगणै सार्द्धमाह तान् ऋषिसत्तमान् ॥ ६९

सनत्कुमारस्तु महान् मदशो नान्यथा द्विजा ।
एतत् पुराणकथनादस्मिन् प्रीतिरभून्मम ॥ ७०

पुराणमैतदेकाम्र यस्तु कीर्तयते मम ।
स प्राप्नोति पर स्थान दिव्य लोक सुदुर्लभम् ॥ ७१

इत्युक्त्वा स महादेवो धृत्वा तत् करपङ्कजम् ।
दृष्टे निवेशयित्वा त खस्थस्तान्नाह शङ्कर ॥ ७२

यूयं मुनिकुला सर्वे मम नामानुकीर्तनात् ।
मम सायुज्यममलमच्चिरात् प्राप्स्यथाशु च ॥ ७३

इत्युक्त्वान्तर्दर्शे शम्भु ऋषिणा स्वगणै सह ।
ते च विप्रास्तथा कृत्वा गता शिवगृह ततः ॥ ७४

य इद श्रृण्याद् दिव्यमेकाम्राख्य पुराणकम् ।
स याति भवन शम्भोर्नन्यथा शृणु भूपते ॥ ७५

पठेद् य परया भक्त्या पाठवेद् वा समाहित ।
तस्य पापानि नश्यन्ति ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ ७६

अथवा बहुनोक्तेन किं ज्ञानेन महीपते । ।
लभेत् फल ब्रह्मणोक्त याति सायुज्यमैश्वरम् ॥ ७७

शिवमादौ शिव मध्ये शिवमन्ते प्रतिष्ठितम् ।
गोब्राह्मणनृपाणा च शिव भवतु सर्वदा ॥ ७८

एकस्तेजोभिरेभि परिहृतविमले ज्योतिषा यो विभाता-
स्त्वष्टौ ते लोकपाला सुविधृतशिरसा शासने नित्ययुक्ता. ।

स्त्रष्टाव्याभूतसधाश्चतुरजनि जगत् पञ्चभैतात्मक यो
योऽसौ मूर्ति विभूतिं द्विगुणितचतुरा पातु व. कृत्तिवास. ॥ ८०

इत्येकान्नपुराणे षट्साहस्र्यमैश्वर्या सहिताया पञ्चमेऽशे
अनुक्रमफलश्रुतिकथनं नाम सप्ततितमोऽध्यायः^१ ।

समाप्तमिदमेकान्नपुराणम् ।

—●—

1. B₁, B₂, V—पञ्चमेऽशे अनुक्रमश्रुतिकथनं नाम अष्टमोऽध्याय.